

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FAABORG BY'S HISTORIE

1750-1914

AAGE FASMER BLOMBERG

FAABORG BY'S HISTORIE

UDGIVET AF
FAABORG BYHISTORISKE ARKIV

II

1750-1914

FAABORG 1956

**OMSLAG: PARTI AF TORVET OG KLOKKETAARNET
TEGNET AF KUNSTMALER HANS RASMUSSEN**

KLICHEER: UNIGRAFIA, ODENSE

SATS: HÅNDSATS, CICERO GARAMOND

**TRYK: KARL STYRBÆKS BOGTRYKKERI
FAABORG**

FORORD

HERMED foreligger andet, og sidste bind af »Faaborg By's Historie«. Bogen er bleven større end beregnet, og som følge deraf også dyrere at fremstille. Det har derfor været os en stor glæde, at vi yderligere har modtaget økonomisk støtte fra: A/S Albani Bryggerierne, Odense, A/S Faaborg Kalkværk, A/S Faaborg Kulkompagni, A/S J. J. Larsen, Faaborg, Firmaet Joseph Levin, Faaborg, skibsreder H. Svenningsen, København. De bringes en hjertelig tak.

Til bogens billeder har følgende vist os den velvilje at udlåne materiale:

Lehnsbaron H. Berner-Schilden-Holsten, Langesø (billede af baron A. C. Holsten-Carisius. Bd. II 381). Konditor H. P. Bruun, Faaborg (II: 223). De danske Kongers kronologiske samlinger på Rosenborg, Kbhvn. (II: 262). Faaborg Museum (II: 396-430). »Den gamle Gaard«, Faaborg (I: 265, II: 58-79-107-110-116-117-155-157). Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg (II: 300). Historisk Samfund for Fyns Stift (I: 17). Landsarkivet for Fyn, Odense (I: 55-80-111-146-179-246). Lærer Frode Lund, Turup (I: 353). Bankdirektør Mik-Meyer, København (II: 410). »Møntergaarden«, Odense (II: 141). National Museet, Kbhvn. (I: 18-31-33-144). Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg (I: 109-121-151-172-296-370. II: 138). Rigsarkivet, København. (I: 38). Cand. pharm. Otto Staggemeier, Kbhvn. (I: 364. II: 190). Statens Museum for Kunst, København. (II: 425). Repræsentant Simon Westrup, Roskilde (II: 109).

Også disse bringer vi herved en tak.

Faaborg i november 1956.

P. A. V.

Hans Brandt.

Prospekt af Faaborg.
J. Rach og H. H. Eegberg. År 1750.

BYSTYRE

Stiftamtmand og amtmand. Ved borgmester Jørgen Jacobsens død 1758 ophørte det kommunale selvstyre i Faaborg; i virkeligheden var det allerede sket, da byfoged Mølmark blev beordret til at være ham behjælpelig med byens styre. Fra da af var det de kongelige embedsmænd, der styrede og efter bedste evne søgte at modvirke uorden og vilkårlighed, bistået af de eligerede mænd, der repræsenterede borgerskabet over for embedsmændene.

Byen var stadig underlagt stiftamtmanden; gennem hans kontor i Odense gik al korrespondance mellem den og regeringskontorerne. Det var stiftamtmandenes opgave at sætte sig ind i byens sager og hjælpe med råd og dåd. Da stiftamtmand Frederik Buchwald i 1789 tiltrådte sit embede, sendte han en skrivelse til alle byfogederne, hvori han udbad sig oplysninger om tilstanden og økonomien i de fynske købstæder.¹⁾ Buchwald var en dygtig og energisk embedsmand, der nøje kontrollerede de ham undergivne sager og skarpt påtalte sløseri og unøjagtighed, hvad byfoged Dedlau erfarede, da han fik en bøde for ikke i rette tid at have indsendt byens regnskab.²⁾

På det tidspunkt var stiftamtmandens kontrol over købstæderne ved at være forbi. Ved en plakat af 21. juni 1794 fik amtmændene overdraget bestyrelsen af de købstæder, der lå i deres amter. Det var meningen, at bestemmelsen skulle føres ud i livet, når stiftamtmandsembederne blev ledige;³⁾ derfor blev det afgørende for Faaborg, at stiftamtmand Buchwald i 1798 søgte sin afsked. Året efter blev byen tillige med Svendborg og Rudkøbing lagt under amtmanden over det nyoprettede Svendborg amt, der afløste Nyborg og Tranekær amter.

Den nye embedsmand, der nu skulle have overopsynet med Faaborg, blev Peter Christian Schumacher. Han var en forhenværende diplomat, der var blevet afskediget ved statskuppet i 1784, men 1789 atter var trådt i kongens tjeneste som amtmand over Nyborg og Tranekær amter. Schumacher interesserede sig levende for sit embede, særlig det kommunale fattigvæsen lå ham på sinde, og han blev en god amtmand. Han slog sig ned i Faaborg i sognepræst Kannevorffs gård på torvet, på hvilken han anvendte »anseelige bekostninger«. Nogle år efter i 1793 opførte han et hus »Nøjsomhed« udenfor Østerport ved landevejen. Over døren stod: »Veltilfredshed, glæde, fred - nydes vist i Nøjsomhed«. Her boede han til 1800, da han købte gården Beyerholm i Ollerup sogn. I den tid, han havde været i unåde, havde han boet på en landejendom i Holsten og været optaget af litterært arbejde.

Omflytningen fra Holsten til Faaborg faldt ham ikke let, hvad han har givet udtryk for i et brev til kronprins Frederiks ven, Johan Bülow, gennem hvem han havde opnået amtmandsposten. I det første brev til Bülow fra Faaborg d. 6. juni 1789 skriver han: »Men hvad skal jeg nu skrive Dem om fra det lidet Faaborg, hvor man så særdeles lidet bekymrer sig om eller forstår sig på politik, at det første spørgsmål alle, endog de fornemmere, gjorde mig ved min ankomst hid, var, om vore i Holstein stående soldater allerede var marcherede ind i Hamburg, og på mit spørgsmål hvad de skulle gøre i Hamburg, svarede man mig, at rygtet gik i Faaborg, at hoffets afsigt var med disse soldater at tvinge hamburgerne til at modtage vore danske sedler for fuld værdi uden at beregne, hvad der nu skeer 25⁰/₀ tab vixel-cours. Når man kommer hid fra Holstein, så bliver man ret hjerteklemmt ved at bemærke den kummer og trykkende fattigdom, som hersker i småstæderne i Danmark mod Holstein, hvilke er en nødvendig følge af de trykkende byrder, som det første er belagt med i proportion af det sidste.

Hvorfor mon dog Holstein altid har været behandlet som det rette barn og Danmark som stedbarnet«. ⁴⁾

Det var ikke så lidt, amtmanden havde med byen at gøre; fra 1799 lå dens fattigvæsen under hans og biskoppens overtilsyn, medens skolevæsenet sorterede under ham og provsten. Skulle der udlånes kapitaler, måtte man først høre amtmandens mening om pantets sikkerhed. Revision og decision af byens regnskaber tilkom også ham, og al korrespondance mellem byen og andre byer gik gennem ham, ligesom selvfølgelig al korrespondance til og fra kollegierne passerede hans embedskontor. ⁵⁾

Man skulle tro, at regeringen herved havde sikret sig den tilstrækkelige kontrol med købstæderne, men dette direkte tilsyn forøgedes senere ved, at regnskabsrevisionen flyttedes fra rentekammeret til danske kancelli, under hvem hele tilsynet med købstæderne kom til at ligge. Dette skete i året 1800, og nogle år efter befaledes det kancelliembedsmændene at rejse rundt i landet for ved selvsyn at kontrollere, at alt var i orden. ⁶⁾ I 1804 berejste præsidenten i danske kancelli, Frederik Julius Kaas, Fyn; i juli måned var han i Faaborg, hvor han grundigt satte sig ind i byens sager og fik forevist rådstueprotokollen og de øvrige protokoller. ⁷⁾

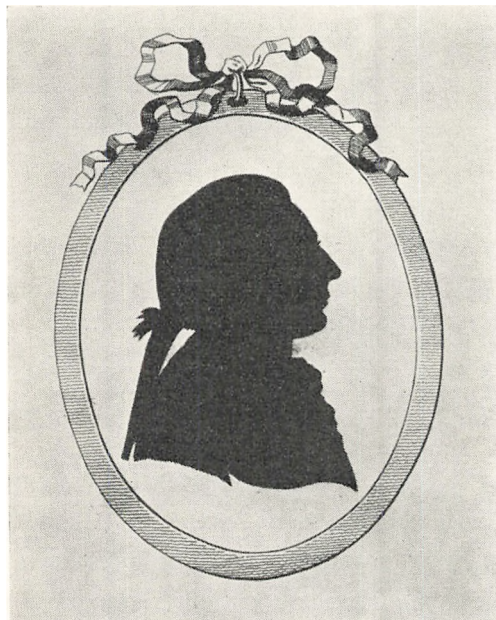
Byfogeden. Siden borgmester Jacobsens død bestod magistraten kun af een person, nemlig byfogeden, der således blev den øverste lokale embedsmand og snart optrådte som borgmester og snart som byfoged. Ordningen betød en udvidelse af hans myndighedsområde og hævede utvivlsomt hans sociale stilling i det lille bysamfund. Christian Mølmark var en selvlært mand, der fra ridefoged på Nakkebølle ⁸⁾ havde svunget sig op til herredsfoged i Sallinge herred og senere til byfoged i Faaborg, så han efter 1758 og til sin død i 1782 ⁹⁾ beklædte 3 embeder som herredsfoged, byfoged og borgmester. Han var svagelig i sit sidste halve år, så prokurator Anders Petersen af stiftamtmanden blev konstitueret til at betjene bytingsretten under hans svaghed. ¹⁰⁾

Mølmarks efterfølger blev forfatteren, dr. juris. Peder Kofoed Trojel, der ved sin ansættelse kaldte sig »hidindtil decanus ved det første juridiske bord på det kgl. communitet«. ¹¹⁾ Med Trojel fik byen sin første juridisk uddannede borgmester og byfoged, hvad der endnu langt fra var almindeligt; først i 1821 bestemtes det, at alle borgmesterstillinger skulle forbeholdes de latinske jurister. ¹²⁾ Trojel stod i et godt forhold til byens borgere, men

virkede kun i kort tid, da han allerede døde i 1784.¹³⁾ Til hans efterfølger udnævntes auditor Samuel Gottlieb Dedlau, der var født i Königsberg.¹⁴⁾ Han blev i maj 1801 sammen med sin førstefuldmægtig og byskriveren suspenderet til årets udgang i anledning af en klage over deres embedsførelse i en retssag ved Sallinge herredsting.¹⁵⁾ Både han og Mølmark klagede over deres usle lønninger. Byfogedembedet skulle ialt indbringe 290 rdl., men Dedlau påstod, at når han lagde den »visse« indtægt sammen med den

»uvisse«, nåede han ikke op på dette beløb; lønnen kunne derfor ikke strække til i de dårlige tider. Tidligere havde birkedommerembedets indkomster i grevskabet Muckadell, ca. 50 rdl., ligget til byfogedembedet, men de var nu faldet bort, og det samme gjaldt nogle indtægter, han havde haft på Hvedholm og Egeskov.¹⁶⁾ Han var også i høj grad utilfreds med, at han ingen løn nød af byen, skønt han »både med private og publique ting så som med correspondancen med de høje kollegier etc., skatternes incassering samt de vidtløftige og med stort ansvar forbundne regnskabers fø-

Byfoged Peder Kofod Trojel
(1754-1784)

ring ene og alene har at bestille«; han bad stiftamtmanden hjælpe sig til at få tillagt »en convenabel løn« af byen. Samarbejdet mellem ham og den gamle byskriver Jens Erreboe Busch var heller ikke for godt. Sidstnævnte beskyldte ham for at have flyttet en umyndigs kapital fra Nyborg til Faaborg og anbragt den som anden prioritet i sin gård. I et brev til stiftamtmanden afviste Dedlau beskyldningen og påstod, det var sket med stedfaderens og overformynders tilladelse, indtil pengene kunne udsættes. Han benægtede Buschs påstande, »hvis ondskab mod mig gelejdet med daglig fuldskab, omendskønt døden spiller ham på læberne, endog om han derved kunne udrette noget, som vist, strækker sig til det yderste«. ¹⁷⁾ Stiftamt-

manden var lidet tilfreds med byfogedens optræden og indsendte en klage til kancelliet over hans efterladenhed og uforsvarlige embedsførelse. I kancelliet fik stiftamtmand Buchwald støtte i sin kamp mod uefterrettelige embedsmænd; thi kancelliet bad ham foreholde Dedlau, at da han var svagelig og ikke tilbørlig kunne forrette sit forehavende, måtte han »resignere« mod en tålelig pension af embedet.¹⁸⁾ Så galt gik det nu ikke; Dedlau må have fået lov til at fortsætte; thi han fungerede som byfoged til sin død i 1802,¹⁹⁾ da han afløstes af vicelandsdommer Stephan Jørgensen,²⁰⁾ der tre år senere fik et andet embede. Om den interesse, han havde fået for byen, vidner hans »Efterretninger om Faaborg Kjøbstad«. Hans efterfølger blev kancelliråd Tolstrup, der døde 1814.²¹⁾

Byens to sidste byfogeder og borgmestre i denne periode er Peter Christian Petersen, der fungerede til 1816, og landsoverretsassessor Jacob Wiborg, der døde 1845. Sidstnævnte sad som byfoged i de for fastlønnede så vanskelige år i 1820'erne, hvor der gang på gang fra embedsmændenes side fandt misbrug sted af offentlige pengemidler. 1828 blev Wiborg suspenderet for uorden i sin bestyrelse af skiftevesenet og ved højesteretsdom dømt til at betale 200 rdl. i r. s.*), halvdelen til Faaborg købstads og halvdelen til Svendborg amts fattigvæsens hovedkasse, samt betale sagens omkostninger.²²⁾ Det forekommer os mærkeligt, at han blev genindsat i sit embede, men datiden tog ikke så alvorligt på embedsuredelighed som vor tid, og Frederik VI lod ofte nåde gå for ret.

De eligerede mænd. Som borgernes repræsentanter i styrelsen stod de eligerede mænd. Der var oprindelig 8, men 1777 var der kun 6,²³⁾ hvad formentlig skyldes byfoged Mølmark, da der efter hans opfattelse kun var få borgere i byen, som havde noget begreb om kommunale sager og kendte noget til »byens lejlighed«;²⁴⁾ det varede dog kun kort, allerede 1781 var der igen 8 eligerede mænd;²⁵⁾ der var intet bestemt om, hvor lang tid de skulle fungere. Ulrik Didrik Rasmussen skomager kunne i 1768 ikke fortsætte mere på grund af alderdom og skrøbelighed, og af samme grund trak Peder Tronsen sig tilbage i 1773. Hans Helnis, der i mange år havde været eligeret og kirkeværge, ønskede heller ikke at fortsætte.²⁶⁾ Valget af eligerede fandt sted i januar måned. Byfoged Trojel søgte at indføre en fast

*) r. s. = rede sølv eller sølvvaluta; det omtalte beløb i sølvmønt eller fuldt likvide værdier.

ordning ved at bestemme, at en af de eligerede årlig skulle træde tilbage.²⁷⁾ Når man tidligere lod dem sidde på ubestemt tid, skyldtes det vanskeligheden med at få nogen til at modtage hvervet; 1768 nægtede Hans Henriksen Milling at tage mod valget, og 1775 måtte alle de eligerede mænd fungere videre, fordi der ikke fandtes nogen egnede;²⁸⁾ »de bedste mænd driver nøden til at fare til søs med deres købmandsskab og fartøjer«, hedder det i 1772, »håndværkerne her er fattige og uerfarne, som hele byen næsten er. De fleste kan hverken læse eller skrive.«²⁹⁾ Ved valget 1774 indgav købmand Anders Rose sin skriftlige undskyldning, at han ikke længere »formedelst sin næring« kunne være eligeret, og Hans Hansen klejnsmed besværede sig over, at han, »formedelst sin nærings løb« ikke kunne »udholde at bivåne samling« med de eligerede.³⁰⁾

Allerede 1761 havde de eligerede bedt stiftamtmanden om at få »en liden soulagement« for deres arbejde. Mølmark anbefalede dette med den begrundelse, at han brugte dem mere, end magistraten tidligere havde gjort, belært af borgmester Jørgen Jacobsens eksempel. Det eneste, de da nød, var en lille lettelse i indkvarteringskatten;³¹⁾ der kom imidlertid intet ud af henvendelsen. 30 år senere forespurgte byfogeden stiftamtmanden, om formanden for de eligerede måtte nyde en årlig løn af 6 rdl. af kærnerkassen, hvad der blev bevilliget, og det er sikkert dem, der er tale om, når formanden i 1805 får 6 rdl. til skrivematerialer.³²⁾

De eligerede holdt ikke deres møder på rådstuen. Gennem længere tid havde de deres samlingsstue hos købmand Jørgen Wilhelm, der derfor årlig fik 6 rdl. af indkvarteringskassen for leje af stue samt for lys og varme; budet, der tilsagde dem til møde, fik i 1790 48 sk.³³⁾ Den oprindelige instruks for de eligerede mænd kendes ikke,³⁴⁾ dog synes indkvarteringsvæsenet altid at have sorteret under dem.³⁵⁾ Forordningen af 1773 om revision af købstadregnskaberne forøgede deres betydning.³⁶⁾ De drog også omsorg for byens økonomiske trivsel i al almindelighed; i 1769 klagede de til stiftamtmanden over byens slette tilstand; de påstod, folk på strandsiderne tog handelen fra dem og sejlede med deres store både eller jagter til Lübeck, Flensborg og hele Holsten og nu havde den meste næring ved strandsiderne og på øerne; håndværkerne var plaget af konkurrence fra landet, og byens tilstand kunne man bedst studere i panteprotokollerne og se af de mange restancer; alligevel skulle rådhuskælderen sættes i stand for 50 rdl., hvad de anmodede om måtte blive udsat; de erklærede, at borgerne blev snart

nødt til at fæste gårde, da bønderne nu havde det bedre.³⁷⁾ 5 år senere påtalte de, at postmester Hempel, der nok var interesseret i konsumtionsforpagtningen, men ikke stod for nogen borgerlig næring i byens taxt, brændte brændevin og solgte den »såvel i kvantiteten som endogså i kande- og pottevis såvel til indenbys som til udenbys folk til fornærmelse for brændevins-handlende«. ³⁸⁾

Det var ligeledes de eligerede mænd, der oplagde byens skatter, hvad der kunne være ubehageligt nok; 1774 beskyldte borgerskabet dem nemlig for at tilvende sig fordel ved ligningen; for at rense sig sammenkaldte de til rådstuesamling, her bad byfogeden da de borgere, der var utilfredse med de eligeredes ligning, om at træde ind i den lille rådstue, men det var der ingen, der følte trang til.³⁹⁾ Tidligere havde byfogeden taget de eligerede med på råd, når der skulle antages en ny fange- og stodderfoged, men i 1785 besværede de sig til stiftamtmanden over, at byfoged Dedlau forsømte dette. Stiftamtmanden lod dem da vide, at der ikke var noget grundlag for deres misfornøjelse, da det var byfogeden, der havde ansvaret for arrestanternes forvaring, og derfor var han også eneberettiget til at antage fogeden, men når der skulle vælges eligerede og kæmnere, skulle byfogeden rådføre sig med dem ligesom i »andre byens forretninger«. ⁴⁰⁾

De eligeredes klage kunne tyde på, at samarbejdet mellem dem og byfogeden ikke forløb uden gnidninger. Det var rimeligt, at byfogeden påtalte manglende vilje hos de eligerede til at udføre det dem pålagte hverv, men dette blev ikke altid taget nådigt op. Nogle eligerede borgere havde ikke villet indkræve indkvarteringspenge af byen for magasingården, og da dette blev foreholdt dem, begærede den ene at blive »entlediget«, og den anden undskyldte sig ved et bud »med svaghed«. ⁴¹⁾ Byfoged Mølmark var en myndig mand, og gentagne gange kom det til stærke rivninger mellem ham, de eligerede og borgerskabet. Særlig i 1769 rasede en voldsom strid mellem ham og borgerne. En del borgere ville have at vide, hvad oplagskatten, der var opkrævet i slutningen af 1768, var brugt til. De vidste godt, at 100 rdl. var gået til reparation af Vesterport, rådhuset og corps de garden, men de ville gerne vide, hvad det betød, at resten var brugt til betaling af gammel gæld.⁴²⁾ Mølmark mente at vide, at uroen i borgerskabet skyldtes, at han ikke ville have noget at gøre med de forsøg, som nogle borgere foretog på at få det jordegods tilbage, der tidligere havde tilhørt byen. Mølmark påstod, at mange af de klagende borgere var uvidende om

disse ting, og at der altid ville findes »nogle ørkesløse hoveder, der ej foretager sig andet end omløbe byen, føre sladder, stifte uenighed og oprør, agere skrivere o. s. v.«

Overfor borgerne gjorde han rede for, hvad de 118 rdl. af oplagsskatten var brugt til, som de foregav ikke at have noget kendskab til. På forrige års kærnerregnskab havde der været et underskud på godt 21 rdl., brøndenes reparation m. m. havde kostet 13 rdl.; af de andre udgiftsposter var 49 rdl. til ham selv, da han fandt det rimeligt i betragtning af hans store arbejde for byen, at den betalte 1/3 af det beløb, han årligt lagde ud til postpenge og skrivemateriale, han havde desuden måttet antage en skriver. Overfor stiftamtmanden gjorde han rede for sagen og meddelte, at det var 29 borgere, der havde klaget, særlig fremhævede han købmændene Henrik og Hans Milling samt skipper Ole Tronsen; disse borgeres andel i de 49 rdl. beløb sig til godt 6 rdl., så han fandt, der var lidet grundlag for at kværule. ⁴³⁾

Denne redegørelse tilfredsstillede i hvert fald ikke de klagende; det var især pengene til Mølmark, der faldt dem for brystet, og de gjorde stiftamtmanden opmærksom på, at da Mølmark blev »adjungeret den gamle borgmester«, skulle han gøre arbejdet gratis. Af medlidenhed med den gamle borgmester havde man forundt ham skriverpenge, men man fandt ingen grund til at give Mølmark dem, da han havde to anseelige embeder. Man mente heller ikke, at borgerskabet skulle finde sig i alt, hvad magistraten og de eligerede var enige om. »Den gode ærlige, gamle og bedagede købmand Henrik Jørgensen tilligemed Ole Madsen klejnsmed, begge med en god og sund forstand begavede« havde båret sig rigtigt ad, da de trådte tilbage som eligerede, fordi oplagsskatten skulle »lægges for den gamle gælds skyld«. De stillede et nyt forslag angående valg af eligerede. Som i Svendborg skulle der årlig vælges to eligerede, og i stedet skulle de to ældste fratræde; når det gik »tour a tour«, kunne man gå »de inhabile« borgere forbi og bruge dem til andre af byens bestillinger og alene betjene sig af de habile, hvad der ville spare byen årlig 800 rdl. i taxten; man havde også på rådstuen i år udvalgt kærner og derved sparet 4 rdl. »til kærneriet«. ⁴⁴⁾ Stiftamtmanden forlangte en redegørelse af Mølmark; i denne fremstillede han købmanden Henrik Jørgensen Milling som den drivende kraft i aktionen mod ham, assisteret af »det ørkesløse menneske, kordegn Støckel«; han beklagede, at han endnu ikke havde fået deres vinkelskriver for lyset

og sluttede med at bede stiftamtmanden hjælpe sig til skriverpengene.⁴⁵⁾ Stiftamtmanden gik helt og fuldt ind for Mølmark; borgerne skulle ikke blot betale den i 1768 oplagte skat, men fik også en »næse«, da magistraten »i højeste måde på person og embede fandt sig fornærmet ved de modvillige borgeres opførsel imod ham«; de havde ikke alene angrebet ham »med usandfærdige beskyldninger, men endog vist yderst foragt imod hans person og embede og aldeles tilsidesat den agtelse, de bør have for deres øvrighed, og for at nå deres hensigt, havde de handlet om dem aldeles uvedkommende ting«.⁴⁶⁾

Baggrunden for de 29 borgeres klage var, som Mølmark havde formodet, utilfredshed over, at han ikke ville yde sin støtte til at få de bortkomne jorder tilbage, og 5 år senere kom han i strid med de eligerede dels angående dette spørgsmål og dels om postmesterens brændevinsbrænding og skatterestancerne. I september 1774 var striden blevet så voldsom, at de eligerede nedlagde deres hverv med den begrundelse, at de ikke fik »den fornødne understøttelse fra magistraten, men afvises med uendelige og uforståelige svar og henvises til søgsmål og lands lov og ret [nemlig om jorderne], hvad byen ikke har penge til«.⁴⁷⁾ Samtidigt meddelte formanden for de eligerede, Lars Lindegaard, stiftamtmanden, at de var trådt tilbage, og redegjorde for grundene dertil.⁴⁸⁾

Mølmark blev rasende og udtrykte sin forundring over deres »sælsomme« skrivelse. »Deslige personelle ting er I gode mænd og Eders forretning aldeles uvedkommende, og i og for sig selv ej på Eders side kan sigte til andet, når I på sådan måde drager almuen fra sin rette foresatte, afgiver Eder med klagemål fra dem og så videre, end derved sigtes til at betage den allernådigst forordnede øvrighed sin myndighed.« Hvad byens jorder angik, havde han svaret, hvad der kunne svares, og var de klagende ikke tilfredse, måtte de gå videre med sagen. På deres klage over, at de på grund af manglende penge ikke kunne gøre indkvarteringsregnskabet færdigt, svarede han, at han nok forstod, de hentydede til, at han endnu ikke havde betalt sine to portioner indkvarteringskat, men når han endnu ikke havde betalt, skyldtes det, at han ikke havde fået at vide, på hvilket grundlag man afkrævede ham denne skatterestance. Alle øvrige restancer i byen havde han inddrevet. Til slut foreholdt han dem det forkastelige i deres optræden, der kun kunne »oprøre den enfoldige almue«, og bad dem for fremtiden holde sig til deres forretninger.⁴⁹⁾ Til stiftamtmanden skrev Mølmark, at de eligerede tørstede

efter mere magt, og at Lars Lindegaard var hovedmanden. Efter stiftamtmandens resolution havde han ladet indkvarteringsskatten ligne halvt på grund og bygninger og halvt på næring, men det ville de eligerede ikke.⁵⁰⁾

1777 blussede striden op igen, og atter var det Lars Lindegaard, der var den førende. Han erklærede overfor Mølmark, at han nedlagde sit hverv, indtil han havde vished for, at de eligerede havde frihed til at beskæftige sig med byens sager; endvidere foreslog han, at man for fremtiden nøjedes med 3-4 eligerede.⁵¹⁾ Striden drejede sig denne gang blandt andet om afgiften af byens grave, som Lars Lindegaard ville have indkrævet, støttende sig til et tingsvidne af 1707. Mølmark hævdede, at denne afgift ikke havde været krævet siden 1749, og han meddelte stiftamtmanden, at de eligerede siden frasigelsen af deres hverv ikke havde rørt byens sager, og han foreslog, at de to ældste eligerede afgik, når de forlangte det.⁵²⁾

Da de eligerede vedblev at strejke, var der for Mølmark ikke andet at gøre end at klage til stiftamtmanden, da han ingen vegne kunne komme med byens sager. De eligerede ville ikke give ham nogen oplysninger om 1772's »mangelposter«, især i indkvarteringsregnskabet, han kunne heller ikke få noget regnskab fra dem for indkvarteringen i 1775 og 1776; på en rekvisition havde han desuden af formanden fået et »uarterigt og stolt svar«. Nogle dage efter kunne Mølmark dog meddele stiftamtmanden, at det var lykkedes ham at få tre af de eligerede til at gøre deres pligt, men Lars Lindegaard »og hans anhang« vedblev at undslå sig. Før han blev eligeret, »var her aldrig sådan tvistighed eller historier, men denne er en fjende af al øvrighed, har og villet svinge sig til den største myndighed her ved stedet og sat mange prøver på at oprøre borgerskabet, endskønt han ikke har nået det hidtil«. Til slut bad han stiftamtmanden om en instruks for de eligerede ligesom den i Odense.⁵³⁾ Da Lars Lindegaard trådte tilbage som eligeret borger i 1781, har Mølmark formentlig draget et lettelens suk.⁵⁴⁾

Stiftamtmanden sendte den ønskede instruks for Odenses eligerede til Mølmark og bad ham indhente de eligeredes betænkning, om den kunne passe for Faaborg. Både deres og Mølmarks betænkninger er bevarede; de eligerede søgte at hævde deres uafhængighed af Mølmark blandt andet ved at foreslå, at magistratens og de eligeredes beslutninger skulle indskrives i en deliberationsprotokol, der skulle forvares i deres forsamlingsstue; endvidere skulle de samles, så ofte de havde lyst, og hvad de forhandlede,

skulle indføres i protokollen. Mølmark derimod mente, at protokollen skulle opbevares på rådstuen, og når der forefaldt noget, hvorom der skulle forhandles, så skulle de i forvejen meddele ham det, så han kunne være til stede.⁵⁵⁾

Nogen instruks fik man dog ikke ved den lejlighed; de eligerede synes overhovedet ikke at have haft en sådan før det kgl. reskript af 2. marts 1787. Ifølge dette skulle de sammen med magistraten årlig udarbejde et normalbudget med alle lønninger og andre regelmæssige udgifter. Andre udgifter måtte magistraten ikke påføre byen uden de eligeredes samtykke. Ligningerne skulle foretages af kærnerne og de årlig valgte taxereborgere, og de eligerede skulle attestere, at såvidt de vidste, var ingen uretmæssig forbigået. Skulle nogen borger have skatten nedsat, da skulle magistraten forhandle med de eligerede og taxereborgerne, og listen over skattenedsættelserne såvel som restancelisterne skulle attesteres af de eligerede, der også årlig skulle bevidne indberetningerne om byens ejendomme.⁵⁶⁾ De eligerede fik således mere at sige end tidligere; de underskrev fra nu af protokollen, når de var til møde med byfogeden, og sammen med ham antog de blandt andet kærneren.⁵⁷⁾

På eet punkt blev instruksen af 1787 ikke overholdt i Faaborg; det vedblev stadig at være de eligerede, der oplagde og lignede skatterne, og ikke taxereborgerne. Herover indgav en af de eligerede i 1788 en klage til byfogeden, der derfor forespurgte stiftamtmanden, om man måtte fortsætte på den gamle måde. Han begrundede det med, at de fleste borgere, der kunne skrive en mands navn, var håndværkere, »professionister« og skipere, de sidstnævnte afsejlede den dag, ligningen skulle lægges. De eligerede var mænd, der havde deres næring i byen, og når de havde fungeret i 10 til 12 år, så blev de kendt med arbejdet i modsætning til taxereborgerne, der var nye hvert år.⁵⁸⁾ Sagen gik videre til det danske kancelli, der tillod, at den gamle ordning fortsattes.⁵⁹⁾

1789 var det skik, at den ældste af de eligerede afgik ved nytårstid, de øvrige bragte da to eller flere borgere i forslag til byfogeden, og senere valgtes ved en rådstuesamling i de eligeredes nærværelse en i den afgåedes sted blandt dem, der var foreslået som mest duelige.⁶⁰⁾ Nogle år senere kom et reskript, der gav nøjere regler for valget. Valgretten blev givet til borgere, d. v. s. næringsdrivende og grundejere, ca. 1/10 af byens indbyggere. Valget, der gjaldt for fire år, skulle approberes af stiftamtmanden, der som

regel tog den, der fik flest stemmer.⁶¹⁾ Ved valget af tre eligerede i januar 1798 var en del af borgerskabet til stede efter byfogedens skriftlige tilsi- gelse, men kun nogle få af dem indleverede skriftlige valgsedler;⁶²⁾ endnu ringere var interessen nogle måneder senere, da der skulle vælges to elige- rede, thi da indkom ingen skriftlige navnesedler.⁶³⁾ Ved valget to år efter blev der stemt af fem, deriblandt købmændene Simon Hempel, Poul Jacob- sen og Simon Ploug.⁶⁴⁾ Den ene af dem, der blev valgt, bad sig efter en måneds forløb fritaget på grund af svagelighed. I den anledning skulle der vælges en ny, og borgerskabet indkaldtes til rådstuemøde kl. 2³⁰ om efter- middagen; foruden de 6 eligerede mødte kun to borgere, og da der kl. 4 ikke var kommet flere, skred man til afstemningen.⁶⁵⁾ Efterhånden blev dog interessen større, og i januar 1806 blev der afgivet 28 stemmer.⁶⁶⁾ Samme år indsendte byfogeden et andragende om en ændring i valgereglerne. I sin betænkning herover anførte amtmanden, at det virkelig var sådan, at der i Faaborg til eligerede næsten udelukkende valgtes »borgere af den ringeste klasse, som til dels næppe kan skrive mere end deres navn, næsten ene håndværkere«. Det var byfogedens forslag, at han alene skulle vælge de eli- gerede, og trods deres protest blev dette indført ved et reskript af 6. juni 1806,⁶⁷⁾ samtidig nedsattes de eligeredes antal til 4. Tilsyneladende fore- gik dog valget på den gamle måde; af 208 vælgere i 1808 stemte de 33, og ved det sidste valg i januar 1837 afgav 86 deres stemme.⁶⁸⁾

Rådstuesamling. Endnu et led i bystyrelsen må nævnes, nemlig rådstuesam- lingerne, der dog fik mindre og mindre betydning i sidste halvdel af 18. århundrede. Borgerne var ikke meget for at give møde. I 1771 beklagede byfogeden sig over deres uvilje og utaknemlighed; når der »varsledes« til rådstuen, kom sjældent mere end 12 til 16, resten blev væk for ved lejlig- hed at gøre sig »uvitterlig om de kgl. forordninger og andet, der bestem- tes på rådstuen«;⁶⁹⁾ det blev ikke bedre de følgende år. En efterårsdag i 1777 indfandt der sig således kun 5 borgere til rådstuesamling.⁷⁰⁾

De gamle borgerudvalg virkede endnu i 1760 og 1763 udmeldtes de 16 mænd, der valgte taxereborgerne, og 1763 nævnes desuden et otte- mandsudvalg, der sammen med de eligerede skulle »deliberere« indkvar- teringsskatten.⁷¹⁾

Samtidig med at regeringen ordnede de eligeredes forhold, satte den sig også for at genoplive rådstuesamlingerne. 1791 kom et reskript, der fast-

Tuschtegning i Frederik V's atlas.
Faaborg 1754.

slog, at de eligerede i vigtigere sager skulle forhandle med borgerne, men disse borgersamlinger kunne intet beslutte uden magistratens og de eligeredes deltagelse.⁷²⁾ Rådstuemøderne fik stigende betydning efterhånden som flere vigtige sager blev behandlet på dem. De indkaldtes årlig efter nytår for at vælge de eligerede, rodemestrene, taxereborgerne, stokkemændene og tavlemændene.⁷³⁾ Alligevel var man utilfreds med borgernes ringe interesse for disse møder, og i 1832 klagedes over, at man stedse ved rådstuesamlingerne »savner de mænd, hvis stemmer man især ønsker at måtte høre«.⁷⁴⁾

Administration. Magistraten, det vil altså fra 1758 sige byfogeden, havde den besluttende myndighed i byens særlige sager. Et reskript af 27. august 1750 fastslog, at politiretssager stadig hørte under magistraten,⁷⁵⁾ og i 1761 var en sag om betaling af konsumtion for rådstueretten,⁷⁶⁾ men en række reskripter i slutningen af 18. århundrede og fra begyndelsen af 19. århundrede overførte disse sager fra magistraten til byfogeden.⁷⁷⁾ Sidstnævnte var dog ikke enerådende; som nævnt kontrolleredes han af kancelli, stiftamtmand og de eligerede mænd. Fattigvæsenet lededes af en fattigkommission, hvori byfogeden havde sæde, og havnen styredes af købmændene under

byfogedens tilsyn; endelig oprettedes i 1764 en særlig indkvarteringskommission, der skulle sørge for indkvarteringsreglernes overholdelse.⁷⁸⁾

Skatteligning og opkrævning af skatter. De årlige skattebeløb blev oplagt og lignet af de årlig valgte taxereborgere, men i borgmester Jørgen Jacobsens tid blev taxereborgerne undertiden udmeldt af ham; når taxten var færdig, blev den afleveret til borgmesteren, der senere publicerede den på en rådstuesamling; dette gav anledning til misfornøjelse, »så at rådstuedagen blev lig de polske rigsdage«. Mølmark skabte ro om taxten; det var efter hans mening ikke nødvendigt, at magistraten fik den, før den blev publiceret, »thi omend taxereborgerne kan have fornærmet nogen, kan det ikke afgøres i stuen«, men efter klage og undersøgelse.⁷⁹⁾ Senere blev det skik og brug, at de eligerede borgere oplagde og lignede skatterne, og skønt det efter reskriptet af 1787 var taxereborgernes hverv, blev ordningen som nævnt kendt gyldig ved kancelliets resolution af 14/3 1789.⁸⁰⁾

Skatterne opkrævedes af rodemestrene, der leverede pengene til kæmnerne med en fortegnelse over restancerne. Inden udmeldelsen af rodemestre i 1761 fandt byfogeden det nødvendigt at sige, at mange borgere endnu ikke havde været rodemestre eller haft andre små »betjenninger«, skønt det dog var billigt, at den ene såvel som den anden skulle bære byrden; han fandt det endvidere også retfærdigt, at de ældre borgere »skulle forrette deslige ting for byen førend de yngre«. Skipperne påstod, de var fritaget, men Mølmark mente, at »på dette sted, hvor de fleste borgere farer til søs«, kunne dette ikke gælde.⁸¹⁾

Man kunne risikere, at rodemestrene brugte den opkrævede skat, hvad der synes at have været tilfældet i 1810, da en rodemester blev byen 158 rdl. skyldig, og da hans løsøre var ringe, hans hus pantsat, og ingen ville stille kaution for ham, lod byfogeden ham sætte i den civile arrest; hans underhold som gældsfanget kostede en rdl. ugentlig, og arrestforvareren skulle have 24 sk. Denne udgift faldt snart borgerne for brystet, og de anså det for bedst, at han blev løsladt, da man ikke kunne indse, det »kunne nytte at gøre bekostning på hans arrestering«.⁸²⁾

Byfoged Trojel fik af kancelliet besked om, at kæmnerne og andre, der stod for oppebørslen, skulle aflevere regnskab senest 4 uger efter 1. januar; i modsat fald skulle de betale 4 rdl. til fattiggassen for hver måned, der gik over tiden.⁸³⁾ Det havde ikke altid været nemt at få forrige års regnskaber

fra kærnerne; i den anledning klagede byfogeden i 1786 over de da fungerende, der var »et par sendrægtige og chicaneiske kærner«. ⁸⁴⁾ Byens regnskaber blev fra 1773 revideret af rentekammeret; det skulle affattes efter et nærmere angivet skema og indsendes inden 3 måneder at regne fra årets slutning. Kærnernes regnskab skulle følge som bilag, og regnskaberne skulle underskrives af magistraten og påtegnes af stiftamtmanden.

Det første regnskab, der indsendtes, var fra 1772; derfor begynder byens opbevarede regnskaber netop det år; hvad der findes bevaret forud for den tid, er temmelig tilfældigt; endelig flyttedes som nævnt regnskabsrevisionen i året 1800 fra rentekammeret til kancelliet. ⁸⁵⁾

Statsskatter. Både statens og kommunens udgifter var stigende. Forordningen af 23. september 1762 indførte en fast statsskat for købstæderne, det var kopskatten eller ekstraskatten. Af hver person i landet, der var fyldt 12 år, skulle årlig svares et vist beløb, og byen blev ansvarlig for, at den samlede sum indkom. Magistraten skulle ligne beløbet sammen med de borgere, den udnævnte dertil, og optage mandtal; i dette skulle også de fattige optages, og deres skattebeløb skulle betales af de andre. ⁸⁶⁾ Den 2. oktober blev forordningen oplæst for borgerne, og Mølmark bad borgerskabet have »deres angivelser« færdig inden 4 dage; enhver skulle have skatten for sig og sine folk parat for indeværende måned inden den 22.; den ville kun blive opkrævet to gange, dagen efter anden opkrævning ville udpantning finde sted, og den følgende dag igen ville de pantsatte ting blive solgt ved auktion. Det var hårde betingelser. I november og december skulle skatten betales inden d. 10. i hver måned, inden 22. december skulle skatten for januar være betalt og så fremdeles. Det tilholdtes de fire rodemestre at følge med magistraten dette år tillige med kærnerne »til mandtallenes forfatning over begge køn«, yderligere udnævntes to mænd til dette hverv. Når skatte-mandtallene var udarbejdede, måtte det undersøges, hvem der var de uformuende; deres skattebeløb skulle jo lignes af magistraten på de formuende, men Mølmark fandt det klogest at lade de eligerede og fire andre borgere medvirke. ⁸⁷⁾ 12 dage efter blev mandtallet gennemgået i de eligerede mænds overværelse, og der blev da først udtaget 34 personer, som byen skulle svare til. ⁸⁸⁾ 1765 kom den kgl. resolution angående betalingen for de fattige og inddelingen heraf på de formuende. Mølmark havde »konjungeret« sig med sognepræsten, og de havde udmeldt 6 borgere, hvoraf borgerskabet

udtog tre til at forfatte ligningen. Borgerne valgte Henrik Milling, Peder Mortensen Brylle og Ole Kleinsmed. Derefter bad Mølmark borgerskabet, »især de arme og fattige, at de med deres anliggende straks og inden tre dage adressere sig« til disse tre borgere. Borgerskabet, især de fattige håndværksfolk, klagede over at skulle betale for deres 12 til 15-årige børn, da disse intet fortjente, og bad magistraten søge om fritagelse for dem.⁸⁹⁾ Udvalget, der skulle ligne ekstraskatten, delte indvånerne i fire klasser. I 1. klasse var de borgere, som man forment så nogenlunde kunne svare for sig selv, det drejede sig om 82 personer; i 2. klasse var der 64, de kunne selv betale halvdelen af skatten. I 3. klasse var »de aldeles fattige«, som ikke kunne betale den påbudte skat, det drejede sig om 70 personer, gamle svagelige mennesker, enker med små børn, vanføre, blinde og vanvittige. Skatten for dem i denne klasse og i 2. klasse skulle betales af 4. klasse, der bestod af 92 personer, blandt dem er de højst ydende købmændene Christen Hansen Erreboe, Lars Bildthugger og Poul Jacobsen Kinafarer.⁹⁰⁾

Det har ikke været noget rart hverv at »påligne de fattiges ekstraskat på de rige«. Lars Lindegaard søgte i 1776 at slippe under påskud af, at han skulle rejse til Jylland og heller ikke kendte »byens omstændigheder«, men magistraten modtog »ingen undskyldning«.⁹¹⁾ Ekstraskatten ramte hårdt. Ikke uden grund klagede magistraten over borgernes modvillighed til at betale den og byens skatter,⁹²⁾ og da den var meget besværlig at få ind, henstillede Mølmark til rodemestrene, at de i det mindste krævede den fire gange månedlig, og inden den 20. afleverede det indkrævede til magistraten. Rodemestrene skulle møde, hver gang trommen sloges, og angive, hvilken forandring der var sket i deres roder, og være ansvarlig for, at ingen »dølger« sig.⁹³⁾

I 1774 var der endnu en del restancer fra 1768, hvad der fik de elige-rede til at henstille til Mølmark, at skatterne blev opkrævet »noget betids hvert år og efterhånden«, så ville de være lettere at bære; det faldt mange, især de fattige, tungt at udrede mange skatter ved mikkelsdag og derefter, »hvilket just er den tid, da enhver fournerer sig til vinterprovision«.⁹⁴⁾ Mølmark gav dem ret i deres »resonnement«, han ville gerne gøre, hvad han kunne for at »soulagere« indvånerne; hvad restancerne angik, så betalte de, som var i stand dertil, men »stodderne er det alletider trangt for, hvad tid på året det er. Ekstraskatten trykker almuen næsten alt for utåleligt«.⁹⁵⁾ 1763

udgjorde ekstraskatten 769 rdl., og indtil 1776 indbragte den årlig fra 500 til 700 rdl., i de følgende år indbragte den mellem 800 og 1200 rdl.⁹⁶⁾ Af 1061 borgere i 1804 var der 782, der betalte ekstraskatten.⁹⁷⁾

1/10 1802 indførtes en ny fast statsskat for købstæderne, den såkaldte kvadratskat, der lignedes på bygningerne efter visse regler og oppebares af magistraten.⁹⁸⁾ I den anledning foretog landmåler Schmidt en opmåling af byen som grundlag for skatten.⁹⁹⁾ Hver 50-100 kv. alen blev ansat for noget vist i penge, hvorefter skatten siden lignedes; der toges hensyn til bygningernes brug og beliggenhed, men ikke til antallet af etager, hvad der heller ikke spillede nogen rolle, da de fleste huse i byen kun havde et stokværk. Alle bygninger, undtagen de offentlige, inddeltes i tre klasser. Første klasse indeholdt alle gårde og steder med jord inde i byen, anden klasse bestod af alle huse og steder uden for portene og tredje klasse alle forstæderne udenfor byen og de huse, som var opførte på byens marker. Samtidig bekendtgjorde byfogeden, at han i overensstemmelse med forordningen af 30. januar 1793 selv ville tage imod ekstraskatten og de andre kgl. skatter; borgerne skulle fra nu af betale deres skat på hans kontor, og derfor havde han ladet indrette en hoved- og kassebog for Faaborg købstad.¹⁰⁰⁾

I 1810 indførtes en almindelig indkomstskat. Den var på 4% af al indkomst, dog således, at 100 D. C. var skattefri*. Ved skatteansættelsen benyttes en formular, hvor man under eds tilbud angav sin indtægt i det foregående år. Opkrævningen overdroges til magistraten og de efter reglerne fra 1765 valgte borgere, der lignede de fattiges ekstraskat.¹⁰¹⁾ Indkomstskatten indbragte følgende beløb:

1809	1011 rdl.	1810	1243 rdl.
1811	1414 rdl.	1813	1851 rdl. ¹⁰²⁾

Indkomstskatten ophævedes i 1815, og allerede i 1812 var ekstraskatten blevet erstattet af en ildstedskat, der dog 4 år efter sammensmeltedes med kvadratskatten, der nu blev den eneste direkte statsskat, der havde nogen betydning; de øvrige mindre vigtige skatter var indkvarteringsskatten, vejskatten og befordringsskatten.¹⁰³⁾

Stadig omend i mindre målestok end tidligere udskreves mandskab, skibe og naturalier. 1758 skulle byen levere 4 stykkuske, hvad der kostede den 26 rdl. i håndpenge foruden forplejning, til de kom i virkelig tjeneste.¹⁰⁴⁾

*) D. C. = Dansk Courant.

Da man ikke kunne få dem i Faaborg, hørte man sig for hos grev Pentz på Fjellebro, der også kunne tilbyde byen tre kuske.¹⁰⁵⁾ 1803 rekvireredes 27 små og store jagter, der skulle føre tropper fra Faaborg til Fynshav,¹⁰⁶⁾ og nogle år forinden havde byen fået ordre på at levere 14 tdr. rug eller betale 7 rdl. pr. tønne; købmand Poul Jacobsen, der havde rug på sit kornloft, tilbød at levere byen det krævede parti for 6 rdl. 24 sk. pr. tønne.¹⁰⁷⁾

Indkvartering. En overordentlig tung byrde for byen ligesom tidligere var indkvarteringen. 1764 var som nævnt en indkvarteringskommission blevet oprettet, bestående af magistraten, en officer og 2 borgere. Den skulle påse, overholdelsen af indkvarteringsreglerne.¹⁰⁸⁾ Det var de eligerede mænd, der anviste kvartererne og lignede; til »soulagement« havde de fået beskikket en billettør, der skulle anvise soldaterne de af de eligerede udpegede kvarterer, have tilsyn med soldaternes af- og tilgang, indkræve indkvarteringspengene og levere de eligerede mænd lister over restancer; for alt dette besvær nød han en rdl. månedlig.¹⁰⁹⁾ Fritaget for indkvartering var de kgl. embedsmænd, gejstligheden i videste forstand, magistraten, byskriveren, brandinspektøren samt enkelte andre, desuden fik de eligerede en mindre nedsættelse.¹¹⁰⁾

Indtil 1783 havde byen konstant indkvartering af rytteri; i 1768 var garnisonen på mere end 100 mand.¹¹¹⁾ 1765 ansloges indkvarteringsbyrden til 990-1000 rdl. årlig, ekstraskatten til 800 rdl. og konsumtionen til 2400-2500 rdl., så man ialt anslog byens årlige byrde til over 5000 rdl. Man påstod, at næppe $\frac{1}{3}$ af borgerne kunne »kontribuere« uden at lide mangel på nødtørfigt underhold. Derfor reagerede man voldsomt, da oberst, greve Görtz forlangte ild og lys til vagten. Udgiften hertil anslog man til 36-40 rdl. årlig; man påstod, at en sådan post kunne byen ikke bære, og man fandt udgiften ganske unødvendig, da byen var forsynet »med god politi, nattevægter og ildstæders vedligeholdelse, og i 30-40 år har byen ikke trængt til militær assistance, og når indvånerne kan lade deres velfærd bero på Guds forsyn, tænker vi den militære etat kan gøre det samme«.¹¹²⁾

1783 var der for første gang i lange tider ingen garnison, men til gengæld udredede byen en indkvarteringshjælpeskat til andre byer på 200 rdl.;¹¹³⁾ selv havde den i sin tid årlig modtaget 66 rdl. fra Aalborg. Under krigen med England 1807-14 havde byen atter indkvartering.

Man savnede hårdt magasiner til garnisonen, og da der ikke var noget

Kobberstik af Johan Jacob Breum. 1760'erne.

at leje i byen, købte man i 1755 Jørgen Bangs gård i Østergade for at indrette magasiner der. Borgerskabet var imidlertid på det tidspunkt belempret med rådhusbyggeri og andre »publique« ting og henstillede derfor til magistraten om at skaffe pengene ved lån.¹¹⁴⁾ Da der ikke var nogen kakkellovne i gården, blev rådhusets kakkellovne udlånt, men på rådhuset savnede man naturligvis kakkellovnene og krævede dem tilbage, og man stod derfor i 1769 overfor anskaffelsen af en forsvarlig jernkakkellovn. Gården var da i »slet tilstand, og alt flikkeri, som derpå er anvendt, er kun forgæves«. ¹¹⁵⁾ Klagerne over gårdens tilstand fortsattes i det uendelige, den må også have været brøstfældig, når munderingskammeret ikke lå under tørt tag, og fouragen af hør og strå ikke kunne konserveres. 1775 vurderedes gården til 1130 rdl., men 10 år senere var dens værdi sat til 500 rdl.¹¹⁶⁾

Da garnisonen forlod byen, blev gården udlejet af de eligerede til prokurator Anders Petersen for 20 rdl. årlig og med den klausul, at han ikke kunne opsiges, medmindre byen igen fik garnison. Senere prøvede han på at få byen til at reparere bygningen, men mødte kun afslag, ja byfogeden mente, at han skulle give mere i husleje; kontrakten var efter hans mening ugyldig, da de eligerede ikke var kompetente til at afslutte en sådan.¹¹⁷⁾ Man var led og ked af den brøstfældige gård, man påtænkte at indrette den til spindeskole, men udgifterne virkede afskrækkende.¹¹⁸⁾ Tilsidst stilledes på et rådstuemøde forslag om gårdens salg, 9 borgere var for og 11 mod salget;¹¹⁹⁾ i det følgende år sejrede dog sælgerne, og kancelliet resolverede, at gården måtte sælges, mod at byens kasse vedblev at svare til »kapellaniet« den rente på 5%, dette hidtil havde fået af de 310 rdl., det havde stående i gården; i foråret 1804 blev gården solgt ved auktion.¹²⁰⁾

Magasingården var ikke den eneste udgift, som garnisonen medførte også en sygestue måtte anskaffes. Hos købmand Poul Jacobsen lejede de eligerede i 1766 for 8 rdl. årlig en stue i et ham tilhørende hus i Grønne-gade; her var der plads til 2 senge. Siden 1763 havde man måttet leje en exerceplads til dragonerne; først lejede man et stykke jord af en borger for 3 rdl. årlig, senere jord af Svanninge og Diernisse bymænd; 1773 betales 4 rdl. for leje af et stykke jord udenfor Vesterport.¹²¹⁾

De kommunale skatter. Kommunens største indtægter var skatterne. Ved periodens slutning bestod de kommunale skatter af afgift til præst og kirkebetjent, de såkaldte præstepenge, hvis størrelse byen selv var herre over.

Var kirketiende ikke tilstrækkelig til at dække kirkens vedligeholdelse, opkrævedes en afgift til denne; hertil kom en fattigskat, delinkventomkostningerne, der oprindeligt lignedes på hver stifts købstæder, men fra 1830 på købstæderne i hvert amt. 1832 indførtes en afgift i anledning af amtsrepartitionsfondens oprettelse, endelig var der de såkaldte byskatter til dækning af de almindelige udgifter til vandvæsen, brolægning, vedligeholdelse af offentlige bygninger, lønninger o. s. v.¹²²⁾ Disse afgifter lignedes på grund, bygning og næring; men mens grundtaxten var »bestandig år med andet et«, og bygningstaxten kun ændredes i tilfælde af bygningernes »forstørrelse«, så sattes næringstaxten »efter som enhvers næring til- og aftager«;¹²³⁾ disse gamle regler blev yderligere fastslået i 1831, da det bestemtes, at byens almindelige udgifter skulle lignedes på grund og næring, medens de udgifter, der mentes at vedkomme de enkelte borgere mere end kommunen, som afgifterne til brandvæsen, skole- og fattigvæsen, skulle lignedes på ejendommene og på alle indbyggerne efter deres vilkår.¹²⁴⁾

Disse skatter lignedes af de eligerede og opkrævedes til forskellige tider, nogle til 1. marts, andre til påske og atter andre til st. hans af rodemestrene, undtagen afgiften til vægterløn, der opkrævedes af vægterne selv.¹²⁵⁾ De inddrevne afgifter betaltes som nævnt af rodemestrene til kærneren, der årlig aflagde regnskab for magistraten og de eligerede mænd, hvorefter det indsendtes til revision af kancelliet, men i 1827 blev denne overdraget til amtmændene, da man mente, de bedre kendte sagerne.¹²⁶⁾

Da byen ikke havde nogen jord af betydning og intet »publique«, hvoraf den havde nogle »provenuer«, måtte man foretage særlige ligninger, når uforudsete udgifter meldte sig.¹²⁷⁾ I 1772 skyldte byen 14 rdl. for befordring af en matros, men da der ingen penge var i byens kasse, måtte man til betaling heraf og til reparation af de offentlige brønde oplægge 30 rdl.¹²⁸⁾ I længden var det besværligt med alle disse ligninger, og fra 1803 forfattedes derfor ved hvert års begyndelse en generalligning og foretoges en inddeling af byens sædvanlige årlige udgifter i reglementerede udgifter, indkvarteringskatten og andre ubestemte udgifter.¹²⁹⁾

Af hensyn til forretningernes gang og af hensyn til borgerne var det af vigtighed, at taxten var rettidig færdig; taxereborgerne fik derfor i 1835 besked om at gå i gang med arbejdet senest 8 dage efter udmeldelsen og »continuere« dermed, indtil taxten »er sat«, hvorpå den burde renskrives og afleveres til byfogeden.¹³⁰⁾ Når taxten var færdig, blev den forelagt borger-

skabet. 1814 blev grund- og næringstaxten bekendtgjort i gæstgiver Jeppe-sens havestue; byens borgere blev utrommet, og opslagne plakater meddelte, at enhver, der havde noget at indvende, kunne henvende sig med »sin skriftlige erindring« på byfogedens kontor inden 8 dage. I 1815 lå taxten til eftersyn på rådstuen.¹³¹⁾

Kommunale indtægter. 1761 var grund- og bygningstaxten sat til 14045 rdl., næringstaxten til 3612 rdl.; i 1804 beløb grundtaxten sig til 2217½ rdl., bygningstaxten til 13829 rdl. og næringstaxten til 1128 rdl.¹³²⁾ De pengebeløb, som byen årlig skulle bruge, var stadig stigende. De »årlige faststående skatter« beløb sig i 1761 til 128 rdl., 1773 var byens indtægter 266 rdl., der i 1795 var steget til 505 rdl. og i 1810 til 2632 rdl. Efter krigen faldt indtægterne, fra 3300 rdl. i 1818 til 1305 i 1824, da begyndte en ny stigning; 1831 var indtægterne 2058 rdl., i 1837 var de steget til 3300 rdl.¹³³⁾

Foruden skatterne havde byen en del uvisse indtægter, som dog kun betød lidt i sammenligning med skatterne. Lejen af byens jord, de såkaldte jord- og skovskyldspenge, betaltes i 1798 af 28 personer med godt 11 rdl.,¹³⁴⁾ desuden betaltes afgift af de gårde, der havde »indtaget« byens grave, som regel 1 mk. årlig,¹³⁵⁾ og jordlejen af den grund, konsumtionsboderne stod på, gav 1 rdl. 3 mk. Poul Jacobsen Kinafarer betalte i 1774 2 rdl. for tilladelse til at lægge tømmer på pladsen ved rådhuset; tidligere havde han haft det liggende på torvet;¹³⁶⁾ både et værelse på rådhuset og rådhusloftet udlejedes til pakhus.¹³⁷⁾ Af hvert læs brændsel, der kom igennem byens porte, fik byen et stykke brænde og 6 tørv, der 1780 solgtes for 5 rdl.¹³⁸⁾ Blegepladsen udenfor Østerport udlejedes i 1801 for 4 rdl., men kunne i 1810 ikke udlejes på grund af oversvømmelse.¹³⁹⁾ Hertil kom de små indtægter som lejemålsbøder og stadepenge; sidstnævnte blev efter gammel skik udbetalt til byskriveren, byens tjener og stadekarlene.¹⁴⁰⁾

Kommunale udgifter. Der var også bud efter byens penge, hvad kærnerregnskaberne mange detaljerede udgiftsposter vidner om. Næsten i ethvert kærnerregnskab nævnes reparation af portene. Årsagen til de idelige reparationer var dog ikke altid som for Vesterport og Jomfrulaagen i 1753, at de var blevet beskadiget »af onde mennesker«.¹⁴¹⁾ Hyppige var også udgifterne til vedligeholdelse af de »publique« bygninger som rådhuset, corps de garden, byskriverens residens o. s. v. I kærnerregnskabet for 1780 fore-

kommer følgende udgiftsposter: Skorstenspenge, reparation af arresterne, byens arkiv og klosterporten. Alle portene fik tjære og blev malet brunrøde. Der var en udgiftspost for leje af bilæggeren i vagten, den tilhørte mølleren i Nørre mølle. Oberstløjtnant Brahe på Hvedholm fik 3 rdl. for leje af exercepladsen, heraf skulle vægterne dog betale det halve, da de det år »ville betjene« sig af den til udsæd. Der var udgift til snerydning, brændsel til rådhuset, skrivematerialer m. m.¹⁴²⁾ Udgifterne var stigende. Brølægningen, der ved periodens begyndelse besørgedes af borgerne, blev i det 19. århundrede en vigtig post på budgettet. Også brandvæsenet kostede mange penge.

Brandvæsen. Nogle forordninger bestemte, hvorledes brandvæsenet skulle organiseres i købstæderne; der oprettedes en fælles brandkasse for dem, hvortil alle ejere af købstadbygninger skulle bidrage. Ved en anden forordning bestemtes, hvormange brandredskaber byerne skulle have; de skulle betales af alle beboerne. I spidsen for byens brandvæsen stod en brandinspektør, der udnævntes af stiftamtmanden efter forslag af byfogeden. Både brandinspektøren og hans assistent fik løn, medens brandmandskabet nød enkelte begunstigelser.¹⁴³⁾

Brandinspektør var i 1750 Jakob Engberg, der var blevet udnævnt i 1738. I 1759 opsgade han sit borgerskab og brandinspektørebede, da han ville flytte på landet; i hans sted foreslog Mølmark byskriver Jens Erreboe Busch, der 1767 afløstes af købmand Lars Lindegaard.¹⁴⁴⁾ Han var brandinspektør i mange år, men blev efterhånden for gammel til bestillingen. Byfoged Dedlau omtalte for stiftamtmanden den store uorden, der havde været blandt brandfolkene under en ildebrand i byen; de havde været uden »kommando og anførsel«, da brandinspektøren ikke havde ladet sig se, før huset stod i lys lue. Dedlau fandt ham aldeles »ubekvem« til stillingen, da han var af høj alder, og »legemets konstitution samt hans benbrud undskylder og forbyder ham nok med activitè og munterhed i slige farligheder det fornødne hurtig at anordne«. Lindegaard fungerede dog endnu i 8 år.¹⁴⁵⁾ Også borgerskabet kunne ytre sin utilfredshed, hvad brandinspektør Jørgen Bruun fik at føle i 1815, da borgerskabet påtalte hans uvirksomhed og klagede over hans manglende evne til at sætte sig i respekt; i stedet for foreslog det at ansætte brændevinsbrænder og sadelmager From, men det blev der dog ikke noget af.¹⁴⁶⁾

Byens offentlige brønde lå under brandinspektørens tilsyn, og gang på gang klagedes der over deres »brøstfældighed«. ¹⁴⁷⁾ Der var i 1770 5 »publique« brønde: brønden bag Klokketårnet i Adelgade, den i Kapellanstræde, i Østergade og i Mellemgade samt brønden ved rådhuset. ¹⁴⁸⁾ I 1759 var det borgernes tur til at klage over brøndenes slette tilstand, dels var der for lidt eller intet vand i dem, dels var de ikke brede nok forneden. »Brøndværkerne«, der var lagt over brøndene, var ikke forsynet med den forhøjelse af stenbro og grus, som kunne »konservere« brøndene for urenlighed og skarn, »som af gaderne flyder i dem«, ¹⁴⁹⁾ efterhånden blev man dog ked af det evindelige vrøvl med brøndene og ansatte i 1791 en pumpemager til at vedligeholde dem for 10 rdl. årlig; ¹⁵⁰⁾ fra nu af forekommer denne post stadig i kæmnerregnskaberne, i 1834 forøget til 16 rdl. årlig, da en rådstueforsamling akkorderede med pumpemager Abraham Henriksen om at vedligeholde »byens offentlige pumper« med al indvendig reparation og forsyne dem med halm om vinteren; de forsigtige borgere forbeholdt sig dog ret til at opsiges ham, ifald han ikke udførte arbejdet forsvarligt. ¹⁵¹⁾

Det var ikke nok, at brøndene var i orden, også brandredskaberne måtte idelig repareres og fornyes. 1759 besluttedes det at anskaffe en ny sprøjte; ¹⁵²⁾ for at skaffe penge til reparationerne vedtog man årlig at erlægge 1 sk. af hver snes af grund- og bygningstaxten til brandkassen, da den kun havde få og små indtægter som f. eks. 8 sk. af borgerskabspengene. ¹⁵³⁾ Ifølge brandforordningen af 24/1 1761 skulle der udenfor hver dør og port være en tønde fyldt med vand; i 1807 tilfredsstillede dette imidlertid ikke byfogeden, og han kaldte de borgere, der holdt heste, til sig på rådstuen og foreslog dem at indrette en lille slæde, der skulle stå udenfor deres porte med fyldt vandtønde; slæden kunne da i påkommende tilfælde enten ved en hest eller et par karle hurtigt bringes til brandstedet; da borgerne viste sig lidet villige hertil, foreslog han de eligerede, at man for byens regning anskaffede 6 slæder med tilhørende vandtønder og fordelte dem rundt i byen. Til slut gik dog nogle borgere ind på byfogedens forslag, og der blev anbragt 19 slæder med hver sin vandtønde udenfor de respektive porte eller døre. ¹⁵⁴⁾

Ofte blev brandredskaberne synet og brandmandskabet mønstret. I 1787 var brandredskaberne ikke for gode; den store sprøjte viste sig at være i uorden, og af 20 brandspande var kun de 3 i brugbar stand; forhåbentlig var det ikke dette, byfogeden hentydede til, da han to år senere meddelte

stiftamtmand Buchwald, at brand- og vandvæsenet befandt sig i temmelig god stand.¹⁵⁵⁾ Sprøjterne og slangerne opbevaredes i den tidligere corps de garden på torvet, men da man fandt, denne bygning var til liden pryde for dette, blev sprøjtehuset flyttet og opført sønden for rådstuegården. 1816 havde byen en stor og to mindre slangesprøjter, hvoraf den første var indrettet til at køre, og de to sidste til at bæres, desuden havde man et op-halingstov, et mindre af samme slags, et par vandkar, det store på slæde, 2 håndsprøjter, 13 læderspande, 8 jernbundne vandtønder, 2 lange brandstiger, 2 brandhager og 2 lygter; hele herligheden opbevaredes stadig i sprøjtehuset ved rådhuset; sprøjtehuset var forsynet med en port i begge ender. Yderligere havde byen af agent Ploug lånt en sprøjte og i Odense bestilt en ny slange på 32 alens længde.

Brandmandskab. Brandmandskabet bestod i 1816 af 65 mand.¹⁵⁶⁾ Det klagede i 1786 over ikke at få lønnen udbetalt og over, at man kun fik en dusør fra 1 rdl. til et par mark om året. Til gengæld hævdede byfogeden, at mandskabet udeblev, når det skulle møde, og at byen årlig gav 30 rdl. til korpset foruden 7 rdl. til brandredskabernes vedligeholdelse.¹⁵⁷⁾

Allerede 1759 var det blevet tilholdt mandskabet at møde ved sprøjtehuset uden tilsigelse, når »ondt vejr opkom«,¹⁵⁸⁾ men byfoged Tolstrup, der var en energisk og initiativrig embedsmand, fandt dog, at denne bestemmelse ikke var den hurtigste og hensigtsmæssigste, da der gik for lang tid, inden vægterne ved råben og banken på dørene fik brandfolkene purret ud. I stedet for indførte han i 1807, at vægterne i hvert distrikt blev forsynet med en stor skralde; når de brugte den, skulle brandmandskabet straks ile til sprøjtehuset; hvis der udbrød ildebrand, skulle man efter gammel skik klemte med klokken, røre trommen og støde i fløjten.¹⁵⁹⁾

Det synes at have sin rigtighed, når byfoged Dedlau klagede over brandinspektør Lindegaards manglende evne til at sætte sig i respekt; thi 1789 klagede han til stiftamtmanden over nogle borgeres uvilje ved at påtage sig arbejdet ved sprøjterne; stiftamtmanden oplyste da, at brandfolkene skulle udnævnes af byfogeden, og når de ikke ville efterkomme deres pligt, var det en forsømmelse, der skulle pådømmes af brandretten; hvis dommen lød på vand og brød, skulle den eksekveres af byfogeden, ligesom anmeldelse skulle ske til ham.¹⁶⁰⁾

Det var ikke blot i brandinspektør Lindegaards tid, at disciplinen var dår-

lig; ved mønstringen for prinsguvernøren i 1834 kom to brandmænd op at slås, så blodet flød; den ene, der tilhørte reservemandskabet, nægtede at hjælpe til med at hælde vand fra tønden i karret, idet han sagde, at han »sked dem alle et stykke, og de kunne ligge i hans mås«; disse djærve og bramfri ord blev også honoreret efter fortjeneste.¹⁶¹⁾

Skorstensfejere. Frygten for ildebrand var levende, og som i forrige tider forstod man, hvor farlige gamle utætte og slet vedligeholdte skorstene kunne være; derfor ansatte man i 1756 natmanden i Horne til to gange årlig at rense byens skorstene; det kostede 20 rdl.,¹⁶²⁾ men de var sikkert givet godt ud, så længe han gjorde arbejdet upåklageligt, men 13 år senere beskyldtes han for ikke at udføre sit arbejde ordentligt, og man antog da en skorstensfejer i Svendborg til at komme 4 gange årlig og gøre arbejdet;¹⁶³⁾ i længden var det dog besværligt med en udenbys, og derfor antog magistraten i 1771 en skorstensfejer, der skulle bo i byen. Det var en tidligere dragon, der havde »anseende til et skikkeligt menneske«. Der må have været en vis fordom i byen mod skorstensfejeren, formodentlig fordi natmanden havde haft hvervet, thi magistraten følte sig forpiget til at gøre borgerne opmærksom på, at »professionen var ærlig«, og advarede dem mod at lægge nogen foragt for dagen mod ham.¹⁶⁴⁾ Det hjalp ikke, folk ville ikke bruge ham, de ville selv, eller også lod de arbejdet udføre ved andre, og nogle år efter måtte man antage en ny skorstensfejer, denne gang fra Odense.¹⁶⁵⁾

Dette medførte imidlertid også vanskeligheder, thi da han i efteråret 1785 sendte sine svende til Faaborg, meddelte de pludselig, at de ikke ville feje flere skorstene, før de havde talt med mester i Odense, der ville have en anden akkord og selv opkræve fejepengene. Brandinspektør Lindegaard forestillede dem det urigtige i at indstille fejningen, da de kun havde fejet få skorstene, og de handlende gerne ville have fejningen overstået inden slagtingerne; da de var der i påsken, var der ikke tale om en ny akkord. Skorstensfejersvendene gik så til byfogeden, der ved trommeslag bekendtgjorde den af mesteren ønskede ordning. Resultatet blev, at der nu flere steder blev krævet det dobbelte af den tidligere betaling; derfor forsøgte Lindegaard endnu engang at få svendene til at feje for den gamle betaling, men da dette ikke lykkedes, gjorde han borgerne opmærksom på, at det stod dem frit for, om de ville benytte skorstensfejere eller ej; han sendte desuden bud til natmanden i Hillerslev, som fejede skorstenene på mange

herregårde og var kendt »som en skikkelig mand i sin metier«; han lovede at komme om 8 dage, når han havde fejlet på Brahetrolleborg.¹⁶⁶⁾ Nogle dage senere skrev den Odense skorstensfejer til magistraten og meddelte, at han led store tab ved kontrakten, da han måtte holde 2 svende i byen i 8 dage. Der var over 500 skorstene i byen, hvad byfogeden også havde anerkendt, men i kontrakten var der kun nævnt 275. Han klagede endvidere over, at de 16 rdl., han skulle have hvert halvår, ikke blev rigtig udbetalt af brandinspektøren. I den følgende tid var skorstensfejerne dels hjemmehørende i Faaborg, dels i Odense.¹⁶⁷⁾

Byskrivere og bestillingsmænd. En del af byens indtægter gik til lønninger og betaling af ydelser af forskellig slags. 1761 fik byens to vægttere årlig 47 rdl., »doktores eller landphysikus« salær var 10 rdl., søindrullingschefens huslejegodtgørelse 10 rdl., byskriverens årlige løn 20 rdl., kordegnen nød 21 rdl. årlig som erstatning for de kostpenge, borgerne i sin tid havde ydet rektoren, brandinspektøren fik 16 rdl. og stodderfogeden 13 rdl., ialt blev det 137 rdl. 1790 fik kæmneren i løn og skrivematerialer 11 rdl., 1805 fik trommeslageren ved borgerkompagniet 12 rdl. og piberen 16 rdl., medens borgeradjutant Mølmark fik 5 rdl. til skrivematerialer.¹⁶⁸⁾

Byskriver var endnu ved periodens begyndelse Karen borgmesters svigersøn Knud Sørensen Ballow. Hans årlige løn på 20 rdl. skulle udbetales ham den 2. november, men det havde han vist aldrig oplevet; i 1751 klagede han over, at han endnu havde noget til gode af sin løn siden 1739;¹⁶⁹⁾ da han døde 1761, overtoges byskriverembedet af hans kones søstersøn Jens Erreboe Busch,¹⁷⁰⁾ der ligesom sin forgænger var herredsskriver i Sallinge herred og birkedommer i Holstenshus birk. Han var en energisk og driftig mand, der drev handel blandt andet med vin og ejede flere skibsparter; han fik også bevilling som prokurator.¹⁷¹⁾ Buschs mangeartede forretninger bragte ham i stor vidtløftighed; han måtte stille alle sine ejendomme til auktion, da generaltoldkammeret gjorde udlæg for resterende told- og konsumtionspenge.¹⁷²⁾ I den følgende tid hjem søgtes han af sine kreditorer, en af dem, etatsråd Erik Skeel v. Holsten til Arreskov, fik ved auktion udlæg i hans gård i Holkegade for 952 rdl.¹⁷³⁾

Busch kom aldrig på fode igen og var idelig indviklet i processer; ved auktionen over forpagtningen af portbrænde og tørv i 1786 blev denne ham tilstået for tre år, men byfogeden gjorde stiftamtmanden opmærksom

på, at der ikke var nogen sikkerhed for pengene, da han ved to domme var blevet dømt til at betale 1800 rdl., og al hans ejendom var pantsat. Hans embedsindtægter blev i 1789 anslået til 183 rdl. årlig.¹⁷⁴⁾

Busch døde i 1792; allerede 4 dage efter dødsfaldet bad købmand Hans Danielsen Brandt stiftamtmanden om at anbefale hans svigersøn Lars Trolle til byskriverstillingen, så han kunne gifte sig. Trolle var en præstesøn fra Verninge; han havde i nogle år været skriverkarl, siden fuldmægtig hos Busch, tolder Siersted og birkedommer Toftegaard, og han havde juridisk eksamen. Brandt havde også plan om at bede hertugen af Augustenborg om en anbefaling for Trolle; Buschs daværende fuldmægtig var ligeledes ude efter embedet, men hverken han eller Trolle fik stillingen, der besattes med auditor Johan Rasch Clausen.¹⁷⁵⁾

Kæmner. Løn til en kæmner var noget nyt, men efterhånden følte man ulemperne ved de årlige kæmnerskifter, og da der i 1756 i 2-3 år ikke havde været rigtig orden i byens skatter, og da kæmnerne, der var søfarende, sjældent var hjemme, og håndværkere og daglejere ikke kunne læse, foreslog magistraten, at en blev »bestandig kæmner«, og at han fik noget for sin ulejlighed; han skulle inddrive de årlige skatter og tage sig af de offentlige bygninger som rådhuset, magasingården samt byens veje og brønde. Borgerskabet bifaldt planen og akkorderede med købmand Peter Mortensen Brylle om at være kæmner for 4 rdl. årlig, samt ret til at bruge en lille eng på Heden;¹⁷⁶⁾ allerede 1762 bad han sig fritaget for hvervet formedelst alderdom og svaghed, og desuden skulle han søge sin næring ved søen, så helt elendig kan han vel ikke have været.¹⁷⁷⁾ I antegnelserne til kæmnerregnskabet 1772 klagede kollegiet over de 4 rdl. i kæmnerløn, hvortil de eligerede svarede, at de fleste af borgerne var skippere eller søfarende, og de øvrige, som var hjemme og skulle leve af handel, var enten eligerede mænd, kirkeværge, fattigforstander, konsumtionsforpagter, brandinspektør, assistent og brand- og sprøjtemester, der var derfor ingen andre tilbage end nogle gamle købmænd eller nogle håndværkere, »som lidet kan læse, mindre skrive, hvad de fleste af disse sidste angår«, man burde derfor være fornøjet med at have en ordentlig mand til kæmner, som byen selv lønner, »anderledes vil ikke være til byens bedste«.¹⁷⁸⁾

1784 bad kæmneren, om en anden måtte blive udnævnt; der var nu mere arbejde end før, og han forsømte sin egen næring. Han gik dog ind

Faaborg 1765.
(Fra Pontoppidans Danske Atlas)

på at fortsætte, da borgerskabet tilbød at forhøje hans løn til 8 rdl. årlig, fordi »han altid havde rigtigt regnskab«. ¹⁷⁹⁾ Da han døde i 1775, påtog købmændene Lars Lindegaard og Hans Milling sig kærnerbestillingen uden anden betaling end den lille eng og blegepladsen, som kærneren hidtil havde benyttet sig af. ¹⁸⁰⁾ I den følgende tid skiftede kærneren årligt. 1801 valgtes Gabriel Winther, ¹⁸¹⁾ der imidlertid tre måneder efter erklærede sig uduelig til bestillingen. Byfogeden, der vidste, hvor vanskeligt det ville være at få en duelig og »derhos suffisant mand«, forespurgte for at undgå alle mulige ubehagligheder det forsamlede borgerskab, hvem de anså for egnet til bestillingen. Borgerne valgtes farver Hammerich, men han ville ikke, og en måned senere valgtes Hans Kaster. ¹⁸²⁾ Der var sandelig ikke rift om bestillingen; året efter valgtes man Jens Nybølle, men han frabad sig hvervet da han havde en gammel svag kone og intet at ernære hende og sig selv af, hvis han som kærner skulle blive ved sit hus og leve af den usle kærnerløn på 11 rigsdaler. Man forbarmede sig over ham og valgtes i stedet for exam. juris Lars Trolle; ¹⁸³⁾ året efter tog man 2 kærnerne, hvoraf den ene kaldtes overkærner. ¹⁸⁴⁾ Lønnen forhøjedes i 1806 til 30 rdl. ¹⁸⁵⁾ Medens

valget endnu i 1806 blev foretaget af det forsamlede borgerskab, valgtes kærnerne både i 1808 og i 1813 af byfogeden.¹⁸⁶⁾

Efterhånden som man fjernede sig fra statsbankerotten, og tiderne blev bedre, blev det igen aktuelt med en fast kærner. I 1825 fik kancelliet bemyndigelse til at tillade ansættelse af en sådan,¹⁸⁷⁾ og to år efter blev det på en rådstuesamling enstemmigt vedtaget at antage en fast kærner med en årlig løn af 100 rdl. En instruks blev udarbejdet og en ny kærner udnævnt. Det var ikke noget heldigt valg; 1831 blev han suspenderet, og da han i sommeren 1832 endnu ikke havde aflagt regnskab for det foregående år samt på forskellig måde forsømt sit embede, blev han afskediget og efterfulgtes af købmand Peder From.¹⁸⁸⁾

Vægtere og politi. Til at håndhæve ordenen i byen havde bystyret fra gammel tid to vægtere; i 1788 blev de eligerede og byfogeden uenige om ansættelse af en vægter; da denne ofte blev rekvireret af de omliggende jurisdiktioner til ved trommeslag at bekendtgøre auktioner og deslige, ansatte byfogeden Anders tambour, som var en skikkelig karl og havde tjent kongen i 41 år. De eligerede beskyldte ham imidlertid for at være drikfældig og tåbelig og krævede hans afsked; byfogeden blev tvunget til at give efter, men påstod, at han kun afskedigede Anders tambour, fordi en fistelskade ved halsen hindrede ham i at råbe tiden om natten; den fornærmede byfoged bragte to andre i forslag og erklærede overfor de eligerede, at de kunne vælge, hvem de ville, han kendte dem ikke, og det var ham »ligegyldigt, i hvis hænder de byens velfærd vil anbetros«. Da det viste sig, at byfogeden havde givet Anders tambour løfte om at beholde den sportel, der bestandig havde været henlagt til den ene vægter, nemlig at tromme til auktion, klagede de eligerede til stiftamtmanden og påstod, at vægterne ikke kunne undvære disse sportler; den anden vægter fungerede som rådstuetjener, da lønnen kun var ringe for så sur en tjeneste; de skiftede nemlig hveranden nat.¹⁸⁹⁾ En hjælp for vægterne var det, at borgerskabet i 1791 samtykkede i at give dem en »mundering« hver tredie eller fjerde år,¹⁹⁰⁾ og 1806 gik man med til at yde dem et tillæg på 1 mk. ugentlig til hver, når de gjorde deres pligt, men forsømte de deres natteråb, bortfaldt det.¹⁹¹⁾ Vægteren Anders Rask blev en efterårsnat i 1792 fundet liggende på gaden så beskænket, at han ikke kunne passe sin bestilling, og da han nogle dage forinden kl. 8 om aftenen i drukkenskab havde klemtet med byens klokke og derved sat borgerskabet

og indvånerne i skræk og urolighed, så dømtes han til straks at bære den spanske kappe en time gennem byens gader.¹⁹²⁾

Da pengenes værdi faldt efter 1807, fik vægterne gentagne gange lønnen forhøjet mod at opføre sig ædrueligt og ikke forsømme deres bestilling.¹⁹³⁾ 1812 blev lønnen sat til 60 rdl. årlig, til gengæld skulle de råde kl. 5 om vinteren.¹⁹⁴⁾ En pligtopfyldende vægter var Hans Madsen, hvem en rådstuesamling i 1836 enstemmigt bevilgede en huslejhjælp af kærnerkassen på 10 rdl. årlig, fordi han havde tjent »til tilfredshed« i mange år.¹⁹⁵⁾ Året forinden var der ansat en tredje vægter, og byen inddelt i 3 distrikter, forstæderne iberegnet; de »altererede« i distriktet hver 8. dag, men kun de to ældste fik fribolig.¹⁹⁶⁾ For at hjælpe til med ordenens vedligeholdelse og for at lette borgerskabet adgang til at få gode og duelige tjenestefolk ansattes i 1818 en fæstemand, der tillige blev beskikket som politibetjent.¹⁹⁷⁾

Allerede 1802 var der blevet ansat 2 politibetjente, der lønnes af byen; ifølge deres instruks skulle de gå byfogeden til hånd og komme dag og nat på hans bud; uden hans tilladelse måtte de ikke forlade byen. Deres arbejde var blandt andet at patruljere på gaden især om aftenen til kl. 10 og under gudstjenesten, de skulle påtale støj, ulovlig krogang, slagsmål og deslige. Deres løn var 5 rdl. årlig plus uvisse indtægter.¹⁹⁸⁾ Uniformerne blev betalt af borgerskabet, og lønnen forhøjedes senere til 20 rdl. årlig.¹⁹⁹⁾

Byens fængsel. Hårdt for man frem mod dem, der forså sig mod lov og ret; en mand, der havde skjult sig om natten på fartøjerne ved skibbroen og stjålet forskellige ting, blev dømt til at miste sin hud på kagen og til at arbejde 4 år i Nyborg fæstning, og et kvindemenneske dømtes for adskillige tyverier til at miste sin hud i fængslet.²⁰⁰⁾ Under rådhuset var der 2 retskældre med forsvarlige luger over, de var nogle grimme underjordiske huler, godt 2 meter dybe; en stige var eneste adgang til dem.²⁰¹⁾

1768 havde stiftamtmanden forlangt dem indvendig beklædt med brædder; som sædvanlig strittede man imod og fandt udgiften afskrækkende,²⁰²⁾ men stiftamtmanden var stejl og beordrede 2 af de eligerede til på byens bekostning at tage til Svendborg eller Assens og se arresterne der og aftegne dem med plads til 2 misdædere hver for sig.²⁰³⁾ Byen skulle også sørge for jernringe til fangerne, men endnu to år efter var det ikke sket, thi da måtte man låne jern til at »hæfte« en tyv med og måtte betale stodderfogeden 1

mk. for at »slutte« ham.²⁰⁴⁾ Da man desuden manglede en slutter, antog man med det samme stodderfogeden for en løn af 4 rdl. årlig.²⁰⁵⁾ Af arrestjern havde man senere en »springer«, bestående af to jernbøjler, en til hvert ben, knyttet til en håndbøjle, desuden fandtes der nogle tommelskruer, en spansk kappe og nogle jerngjorder, endelig var der i den ene arrest anbragt en egepæl med en halsbøjle.²⁰⁶⁾ Fangernes ophold kostede byen en del. Arrestanten Jonathan Bergman Kjøge, der sad i tiden fra 20. april til 29. oktbr. 1824 kostede 12½ sk. pr. dag, han fik blandt andet 1 pd. brød daglig; i 30 dage havde han været på vand og brød, hvad der kostede 5 rdl. i sedler, sengehalmen kostede dog ikke alverden, alt i alt stod hans ophold byen i 32 rdl. i sedler.²⁰⁷⁾

De underjordiske huler var ikke noget sikkert forvaringssted. Da fangefogeden en forårsdag i 1786, kom ned i arresten, var fangen Drakkenberg befriet for fodlænkerne, og låsen var borte. Under eder og forbandelser erklærede han, at Fanden havde været hos ham om natten mellem kl. 12 og 1 og havde sluttet ham løs og derefter var gået med nøglen. Overfor byfogeden gik denne forklaring dog ikke; Drakkenberg måtte tilstå, at der om natten var kommet en person til ham, som byfogeden et par aftener forinden havde jaget bort fra den glug i arrestkælderen, der vendte ud til Skipperstræde, og hvorigennem han havde talt med fangen. En uge efter stak han af igen, idet hans medhjælper lukkede lugen for arrestkælderen op og tog stigen, der lå på rådstuen, og satte den ned i hullet, hvorpå Drakkenberg gik op ad den og ind i den inderste rådstue. Her slog han med en bolt jernet af sig og befriede derefter to medfanger; en af dem ville stjæle noget lærred i gården og lægge »sin urenlighed« på tingbordet, men det modsatte Drakkenberg sig, og i stedet gjorde medfangen »sit behov« på kakkellovspladen og skrev en seddel, som han lagde på »sin urenlighed«. Alle tre fanger forsvandt derpå ud ad vinduet til Skipperstræde, de to fulgtes ad til Nr. Broby, hvor de kom i slagsmål, mens Drakkenberg blev taget ved Middelfart. En måned efter stak han dog af igen; det var intet under, at fangefogeden blev så nedbrudt, at han bad om sin afsked.²⁰⁸⁾

Den humane lovgivning, der på så mange områder gennemførtes i Danmark i slutningen af det 18. årh., satte også sit præg på fængselsvæsenet. I 1793 forlangtes en indberetning fra de lokale myndigheder om fængselsforholdene, og det pålagdes øvrigheden at sørge for forbedringer, og nøjere regler herfor kom i 1803. Nævnte år indkaldte byfogeden til en rådstue-

samling for at drøfte arresterens slette tilstand. Han erklærede ved den lejlighed, at han var overbevist om, at enhver, der kendte disse fæle underjordiske huler, »føjte ikke mindre attrå dertil end han«; han havde håbet, at det ville hjælpe at forhøje grunden under rådhuset, men både tømrermesteren og murermesteren havde forsikret ham og de eligerede, at ingen af de nedbrudte materialer ville kunne benyttes til at genopføre rådhuset i dets tidligere skikkelse. Der var derfor ingen anden udvej til arresterens forbedring end rådhusets totale nedrivning. En del af udgifterne hertil kunne dækkes ved salget af de nedbrudte materialer og ved salget af magasingården.²⁰⁹⁾ Borgereskabet gik imidlertid imod forslaget af frygt for udgifterne. Det sidste ord i denne sag var dog ikke sagt hermed. I efteråret 1803 beordrede kancelliet, at arresterne i kælderen skulle afskaffes, og borgereskabet vedtog da at skaffe pengene ved salg af magasingården.²¹⁰⁾ 1804 gennemførtes så en hovedreparation af rådhuset, hvorved der indrettedes 3 nye arrester. Der kom dog kun en bilæggerovn i den ene arrest, da tømmeret i rådhuset ikke kunne bære så mange skorstene, og de ville desuden blive placerede sådan, at de vanskelig kunne holdes rene. Man satte følgelig sin lid til, at den ene ovn kunne opvarme de to andre arrester, der var beklædte med tykke planker, og når fangefogeden udviste den fornødne forsigtighed, mente man, at denne ene skorsten ville være uden fare for bygningen. Foruden de tre nye arrester var der 2 civile og 2 kriminelle arrester, de sidste var huller under jorden. Under sit besøg i byen i 1804 hævdede kancellipræsident Kaas, at de var så usunde, at de burde sløjfes. Fangerne i disse huller kunne også let komme i forbindelse med hinanden, da man var nødt til daglig af sundhedsmæssige grunde at lade dem i nogen tid opholde sig i en gang med vinduer til gaden; her kunne de ikke blot rådslå med hinanden, men også modtage efterretninger udefra. De gamle arrester under jorden blev ikke sløjfede, men for fremtiden anvendt som pakhuse.²¹¹⁾

Byfogeden var stedets politimester, og efter 1800 blev det almindeligt, at han bar uniform, hvad der som nævnt også skete for politibetjentenes vedkommende.

Bytinget. Byfogedens opgave var ihovedsagen den samme som tidligere. Hver onsdag ledede han bytinget, men senere flyttedes tingdagen til fredag.²¹²⁾ Tinget holdtes på rådhuset, hvortil Sallinge herredsting blev flyttet i året 1781.²¹³⁾ I tingstuen fandtes et langt, gammelt egebord, hvorover lå et grønt

klæde, der havde kendt bedre dage, desuden var der 2 gamle lænestole med røde fløjlschynder, vel til byfogeden og byskriveren; på væggen hang en fane fra 1750 »på behørig stang og med en lærredspose«, men den var næsten opslidt. Af bøger var der Hofmans fundatser og Kongeloven, og på gulvet stod to trommer. Et skab, indrettet til papirer m. m., kaldtes de elige-rede mænds arkiv. Til stokkemændene fandtes to fyrrebænke.²¹⁴⁾ Rummet, der også kaldtes den lille rådstue, blev opvarmet af en kakkelovn, og det var her »magistraten forrettede sit magistrat og byfogedembede«.

Det var nu ikke altid, tingstuen kunne opvarmes. I 1769 havde man som nævnt udlånt kakkelovnen til magasingården, men byfogeden krævede den senere tilbage, »så som magistraten ikke kan udholde at sidde om vintertide i frost og kulde to og flere timer at holde ret«.²¹⁵⁾

Der var stadig 8 stokkemænd, som sædvanligvis valgtes blandt de yngre borgere; da man i 1772 havde valgt 4, var der ikke flere unge, og man måtte så udmelde resten af de gamle borgeres kreds.²¹⁶⁾ To år senere hedder det, at man til stokkemænd udnævner de, som »sidder i byen og nærer sig og ikke formår endnu at tage borgerskab«²¹⁷⁾ 1796 blev stokkemændenes antal indskrænket til 4.²¹⁸⁾

Fra gammel tid var vægterne stævningmænd, men i 1787 beskikkede byfoged Dedlau 2 gamle borgere dertil; de var tidligere blevet brugt i samme hverv af hans forgænger. Prokurator Anders Petersen protesterede imidlertid mod faste stævningmænd, da borgerne fra gammel tid kunne bruge, hvem de ville, og bestred byfogedens ret til at beskikke stævningmænd, idet han påstod, at de var for dyre. Den ene, en tidligere købmand Otto Grønbæk, havde været borger i 43 år, han havde sit udkomme som bedemand og var desuden »byfogedens fortrolige til at skrive«, det var også ham, der for det meste opkrævede ekstraskatten, hvorfor rodemesteren for hver rode måtte give ham 3 rdl. årlig. Om den anden påstod prokurator Anders Petersen, at han var mesterskomager og havde folk på sit værksted, han havde aldrig været brugt før som stævningmand og var »ikke mere beqvem enten til læsning, skrivning, vurdering eller deslige end en krebs til en rytterhest«. Prokurator Petersen kom nu ikke langt med sin protest; thi stiftamtmanden bekræftede byfogedens ret til at udnævne stævningmænd. I 1804 varetoges hvervet af de to politibetjente.²¹⁹⁾

Prokuratorer. Ved bytinget medvirkede prokuratorer; foruden den nævnte

prokurator Anders Petersen kan nævnes Ambrosius Stubs svoger Jakob Engberg, der stadig virkede som sådan, samtidig med at han var brandinspektør. Han var beskikket af magistraten til at hjælpe folk ved bytinget og underretterne på landet;²²⁰⁾ et forsøg, han gjorde på at blive overretsprokurator var forgæves, da der allerede var 8 på Fyn; på grund af dårlige økonomiske forhold måtte han tilsidst forlade byen og slå sig ned i Kalleko.²²¹⁾

Forligskommissærer. Prokuratorerne var slemme til at trække processerne i langdrag til skade for deres klienter. Dette forhold søgte man at bøde på ved i 1795 at indføre forligskommissioner i civile sager; forligskommissionen skulle bestå af 2 borgere, valgt af borgerskabet blandt 4 - 6, der var bragt i forslag af magistraten.²²²⁾ I den anledning samledes borgerskabet en sommerdag i 1795 og valgte købmand Alexander Brandt og forvalter Buchholtz til byens første forligskommissærer.²²³⁾ Det kneb med at få velegnede borgere til denne bestilling som til så mange andre bestillinger i byen. I 1832 så byfogeden sig nødsaget til kun at bringe hattemager Hans Henrik Lange i forslag, da de mænd, som kunne komme i betragtning, allerede havde andre bestillinger, som man ellers ville komme i forlegenhed med at besætte, og da borgerne heller ikke havde andet forslag, blev Lange valgt.²²⁴⁾ Sager for bytinget havde hidtil kunnet appelleres til Fynbo landsting; dette ophævedes i 1805, og appelsager fra bydomstolen henlagdes nu under den nye overret i København.²²⁵⁾

DET ØKONOMISKE LIV BEFOLKNINGSFORHOLD

Byens indvånere. Siden Karl Gustav krigene i 17. århundrede havde landets købstæder stort set stået i stampe; befolkningen i vore mange små købstæder levede deres liv på samme måde som deres forfædre i middelalderen; hverken samfærdselsmidler eller tekniske midler havde undergået nogen forandring. Fattigdommen og forfaldet i købstæderne var iøjnefaldende; men noget håb om bedring var ikke at vente, før konjunkturerne for landbruget blev bedre.

Dette blev tilfældet i den sidste halvdel af det 18. århundrede. Baggrunden herfor var dels en større udvinding af ædle metaller i Syd- og Mellem-

amerika, dels stigende efterspørgsel efter korn, blandt andet fordi England gik over til at blive kornimporterende. De bedre vilkår for landbruget satte sine spor i provinsbyerne. Udskiftningerne, de mange fritagelser for stavnsbånd og tilsidst dettes ophævelse førte en stærkere strøm fra land til by end tidligere.¹⁾ Købstadbefolkningen tog følgelig til, og langt de fleste købstæder kan i denne tid vise stigning i folketallet. Dette er også tilfældet for Faaborgs vedkommende, men visse svingninger gør sig dog gældende. I 1672 havde byen 841 indbyggere, ved folketællingen 1769 1136, men i 1801 1061 og i 1834 2111 indbyggere. En sammenligning med de øvrige fynske byer viser følgende.²⁾

	1662	1769	1801	1834
Assens.....	1084	1139	1443	2313
Bogense	438	430	760	1210
Faaborg.....	841	1136	1061	2111
Kerteminde.....	642	706	1045	1620
Middelfart.....	756	736	1019	1402
Nyborg.....	1160	1637	1866	2873
Odense	3808	5464	5782	8709
Rudkøbing	478	814	1141	1580
Svendborg.....	1009	1815	1942	3358

Fødselsoverskud og tilflytning. Medens byen både i 1672 og 1769 er den 5. største af de fynske købstæder, ligger den i 1801 på sjettepladsen. Det er den eneste af de fynske købstæder, der viser tilbagegang i tiden 1769 til 1801. Denne tilbagegang skyldes, som nedenstående tabel viser, blandt andet det ringe fødselsoverskud i tiden 1765 til 1804, ja, i 1785 til 1794 overstiger antallet af døde endog antallet af fødsler; hele fødselsoverskuddet 1765 til 1804 er 77 mod 582 i tiden 1805 til 1834. Faaborg bliver derfor også den købstad på Fyn, der procentvis har den mindste tilvækst i tiden 1672 til 1800, nemlig 26,1 pct., til gengæld står byens tilvækst 1801 til 1834 kun tilbage for Odenses og Svendborgs.

Ved en nærmere undersøgelse af befolkningstilvæksten 1801 til 1834, viser det sig, at denne for årene 1801-16 udgør 589 og for årene 1824-1834 611; men midt under den store landbrugskrise i årene 1816-1824 falder byens indbyggertal med 150, fra 1650 i 1816 til 1500 i 1824.³⁾

Ialt fødtes i tiden 1765-1834 2875 og døde 2216, så hele fødselsoverskuddet var 659. Forholdet mellem fødte og døde var følgende.⁴⁾

År	Fødte	Døde	Overskud
1765—74	325	292	33
1775—84	266	260	6
1785—94	265	274	÷ 9
1795—1804	331	284	47
1805—14	498	340	158
1815—24	598	387	211
1825—34	592	379	213

Påfaldende er fødselsoverskuddet 1815-1824; da byens befolkning i 1816-1824 faldt med 150, må der i disse år være foregået en stor udvandring.

Hvad angår det talmæssige forhold mellem kønnene, viste folketællingen 1769, at der var 505 af mandkøn og 631 af kvindkøn; i 1834 var der en ligeligere fordeling af kønnene nemlig 1033 mænd mod 1078 kvinder. Hvad aldersfordeling angår, oplyser tællingen i 1769, at af de 1136 indvånere var 377 under 16 år, 506 mellem 16 og 48 og 253 over 48 år.

Tættere bosættelse. Befolkningsforøgelsen medførte, at borgerne måtte rykke sammen. De tættest befolkede gader var Østergade og Grønnegade, sidstnævnte var i 1834 den, der havde den tætteste beboelse, 343 mennesker mod 238 i 1801; i Østergade boede i 1834 284 mod 204 i 1801, i Klostergade 207; mere konstant var bosættelsen i Holkegade og Strandgade, men til gengæld fordobledes beboelsen i Adelgade, Torvegade og på Torvet. Flere og flere mennesker bosatte sig udenfor det gamle byområde. I 1801 boede udenfor Vesterport 67, men i 1834 127, hertil kom en ny gade, Nygade, hvor der i 1834 boede 34 mennesker. Udenfor Østerport boede 118 mennesker, ved Nøjsomhed 84 og i Sundstræde 111.

Borgerskaber. Byens tilvækst skyldtes ikke alene det stigende fødselstal, også tilflytning udefra betød noget, hvad borgerskaberne viser.

I perioden 1751 til 1840 var der således ialt 699, der tog borgerskab. Bemærkelsesværdigt er det ringe antal nye borgerskaber i tiden 1761 til 1800, 192 mod 507 i tiden 1801-40. Denne periode med det lave antal borgerskaber falder sammen med perioden med det lave fødselsoverskud og er et vidnesbyrd om økonomisk stilstand i sidste halvdel af det 18. århundrede.

År	Faaborg	Jyske byer	Sj. byer	fynske byer	jyske amter	Sj. amter	fynske amter	Hertugdømmerne	Norge	Udlandet	uangivne	Ialt
1751—60	28	2	4	5	2	0	13	4	1	1	3	63
1761—70	13	1	1	2	0	1	2	5	1	4	1	31
1771—80	9	2	2	2	1	1	11	5	0	0	8	41
1781—90	23	0	1	3	2	2	20	1	0	3	3	58
1791—1800	11	1	1	7	0	0	17	7	0	3	15	62
1801—10	56	3	2	9	1	1	21	14	3	5	25	140
1811—20	25	4	8	12	1	0	24	16	1	13	17	121
1821—30	21	2	1	5	1	1	18	5	1	7	20	82
1831—40	33	0	6	12	2	1	26	11	0	7	3	101
	219	15	26	57	10	7	152	68	7	43	95	699

Af det egentlige borgerskab i tiden 1761 til 1840 udgjorde de borgere, der var fra Faaborg 31,7 pct., fra sjællandske og lolland-falsterske byer stammede 3,7 pct., fra jyske byer 1,7 pct. og fra de fynske byer 8,2 pct. Af de 57, der var tilflyttet fra fynske købstæder, kom de 24 fra Odense. Det er således kun en mindre del af borgerskabet, der er født i Faaborg. Antallet af indfødtes borgerskaber er faldende 1761-80 og 1791-1800. For en række borgeres vedkommende er det dog ikke angivet, hvor de er født, det drejer sig om ikke mindre end 95, d. v. s. 13,7 pct., det er sandsynligt, at en del af dem hører til i Faaborg. Indvandringen fra landet viser i pct. af det samlede borgerskab, at 1 pct. kom fra Sjælland, 1,4 fra Jylland og 22 pct. fra Fyn. Af de 152 fra de fynske landdistrikter kom de 99 fra Sallinge herred; af de øvrige var bl. a. 5 fra Vigerslev sogn og dets nabosogne; årsagen hertil må søges i, at slægten Holsten ejede både Langesø og Holstenshus. Af de nye borgere var en del født udenfor kongeriget; fra Norge stammede 1 pct., fra hertugdømmerne 9,8 pct., og født udenfor monarkiets grænser var 6,2 pct., de fleste af dem er født i Tyskland, nogle i Holland og enkelte i Böhmen og Sverige. Fra købstæder stammede ialt 45,3 pct. af borgerne og fra Landdistrikter 24,4 pct., men ikke mindre end 17 pct. var født udenfor kongeriget, og hertil kommer så de uangivne, 13,7 pct. Bortset fra borgere, der stammer fra Fyn, kom de fleste nye fra hertugdømmerne og det egentlige udland; ikke mange danske købstæder kan i samme tidsrum vise et lignende fremmedelement. En undersøgelse af de udenfor kongeriget fødte borgere 1711-1797 har vist, at kun 6 købstæder overgik Faaborg, og heraf ingen af de fynske.⁵⁾ Det store indslag af

fremmede er et vidnesbyrd om byens betydning som søkøbstad og om den intime tilknytning til hertugdømmerne. Et særligt fremmedelement var jøderne, der 1751-1840 udgjorde 5 pct. af det egentlige borgerskab.

Viser endelig borgerskabslistere og lister over fødsler, at de sidste 30-40 år af det 18. århundrede må have været dårlige for byen, så viser de til gengæld, at tiden 1801-10 var god for handel og skibsfart. Antallet af egentlige borgere var i 1804 208 mod 214 i 1821.⁶⁾

Borgerbreve. Man har indtryk af, at taxten for borgerbreve har været noget vilkårlig; i almindelighed betaltes 1 rdl. til byskriveren, 8 sk. til brandkassen, og samme beløb betaltes til de fattige, det stemplede papir kostede 1 mk. 8 sk., og endelig fik byfogeden ca. 3 rdl.⁷⁾ Et borgerskab som købmand kostede 10 rdl.,⁸⁾ men endnu mere måtte jøden Abraham Meyer i 1797 give for sit købmandsborgerskab, det kostede ham ikke mindre end 50 rdl.⁹⁾ Det blev i begyndelsen af det 19. århundrede skik og brug, at den, der fik borgerskab, skulle anskaffe sig borgervæbningens armatur. De, der ikke havde råd hertil, kunne formedelst 3 rdl. årlig til borgervæbningens fond låne af byens armaturkammer. 1803 greb regeringen ind og fastsatte taxten for borgerbreve, men samtidig fastslog den embedsmændenes ret til disse beløb.¹⁰⁾ Endelig fastsatte et reskript i 1820 de nærmere regler for at vinde borgerskab. Dette måtte kun gives på een næringsvej, og for at vinde borgerskab ved handelen krævedes, at man havde været ved handelen i 3 år som svend; antallet af værtshusholdere og øltappere i hver købstad sattes der dog grænser for, men ellers måtte ingen, der opfyldte lovens fordringer, nægtes borgerskab, selvom man mente, den pågældendes næringvej var tilstrækkeligt repræsenteret i byen.¹¹⁾

HANDEL OG SØFART TIL 1807

Ulovlig handel og landprang. I 1759 ønskede kongen at optage et lån på 40.000 rdl. blandt andet hos de rigeste i hver købstad; i den anledning stævnedes borgmesteren en forårsaften de fornemste borgere til at møde på rådhuset og drøfte sagen. Da de var samlede, foreholdt han dem deres pligt, og efter at en hver af dem havde været kaldt ind i den lille rådstue, samlede de igen og svarede borgmesteren, at de erkendte, at det var deres pligt at »assistere« kongen, »men det er landkyndigt at der ingen var i byen af sådan evne, at de kunne udlåne penge til 11. juni«, de var alle mere eller

mindre i gæld, »og deres handel, hvoraf de havde det blotte nødtørftige brød, bestående af pengelån og credit, så de borgede varerne, til de kunne få dem solgt og så betale godtfolk med deres eget«, der var ingen handel i byen uden med landets produkter som korn og fedevare, og den handel havde i nogle år været meget slet, de havde også mistet store fartøjer ved forlis, byen havde været hjem søgt af ildebrand, og en del havde i 1757 været »så dårlige at overtræde kongens forbud mod kornudførsel og derfor måttet betale en del mulkt, hvad der havde sat nogle familier i dekadence«. ¹²⁾ Dermed hentydedes til 7 købmænd, derimellem Poul Jakobsen Kinafarer, der ved stiftamtmandens mellemkomst havde fået sagen sluttet med en bøde på 2000 rdl. I foråret 1758 ansøgte de kongen om at måtte vente med at betale bøden til 11. september, da det var meget ubelejligt for dem at betale bøden til juni termin, de handlede nemlig med korn på kredit hos proprietærer og forpagtere, og pengene for det korn, der førtes til Norge, kom dem først i hænde efter terminen. Men ikke nok med det, de bad også om nedsættelse af bøden, da en af dem, Hans Weier, havde gjort konkurs, hvorved de havde tabt 3 - 400 rdl. ¹³⁾

Det kan da heller ikke undre os, at der atter strømmede klager til øvrigheden over ulovlig handel og landprang. Købmændene påkaldte magistratens støtte, og den gjorde, hvad den formåede. Efter begæring af købmændene var byfoged Mølmark juleaftens dag 1754 hos skrædder Niels Larsen, fordi købmændene påstod, at han på herregårdene havde købt korn, som han nu ville udskibe. De ville ikke føre proces mod skrædderen, hvad de formentlig fandt for kostbart, men de tilbød at afkøbe ham kornet til den pris, han selv havde givet. Det ville skrædderen dog ikke tage imod, men erklærede lige ud, at hvis han tjente på kornet, ville han fortsætte handelen dermed, andre af hans lige handlede også med korn, og det var af had, man havde vendt sig netop mod ham. Nu var der ikke andet for købmændene at gøre end at indsende en skriftlig klage til byfogeden, og det gjorde de. Byfogeden beslaglagde straks skrædderens korn, 267 tdr. rug og 3 tdr. boghvedegryn, der på nær 16 tdr. allerede var bragt om bord. Skrædderen blev nu nemmere at forhandle med og overlod kornet til købmændene for 637 rdl. Han indrømmede villigt at have taget borgerskab som skrædder, men erklærede at kunne »en tysker og eneste urmager i byen bruge sit håndværk og handel med flere foruden at være tiltalt«, så formentlig han at have samme ret; der var 9 skræddere i byen, og han kunne derfor ikke leve af håndvær-

ket.¹⁴⁾ Der var ikke noget mærkeligt i, at købmændene strængt vogtede over deres rettigheder. Handelen med korn og fedevarer var nu engang rygraden i deres virksomhed. Tidlig og silde færdedes de hos herremænd og forpagtere og opkøbte varerne, vidt om på øen kom de ligesom i forrige tider; i 1762 klagede oldermændene for lavene i Odense til kommercekollegiet over, at byens borgere ikke kunne få smør, korn og flæsk til købs på grund af faaborgkøbmændene og deres prangeres opkøb.¹⁵⁾

Import af korn og fedevarer fra landet. Importen af varer til byen skete dels søværts, dels landværts gennem portene. Vogne med korn og andre landbrugsprodukter kom om efteråret ude fra det omliggende land, fordelte sig til de forskellige købmandsgårde og oplagredes i pakhusene for senere pr. skib at blive ført væk. Det var ikke småpartier, købmændene kunne ligge inde med. I foråret 1762 havde 13 købmænd 870 tdr. rug og 1530 tdr. havre i kornmagasinerne, og 6 købmænd havde 6070 tdr. rug og havre stående hos proprietærer og andre. Claus Jensen havde 500 tdr. korn i byen og 2300 tdr. på landet, mens Poul Jacobsen havde 700 tdr. korn i sine magasiner og 70 tdr. rug på landet. Jørgen Ploug, der endnu var en ung skipper, havde 50 tdr. korn på lager i byen.¹⁶⁾ Det var selvfølgelig omegnens herregårde, der leverede det meste korn. Christian Voigt købte i 1782 på Brahe-Trolleborg 312 tdr. rug og 264 tdr. byg, Niels Juel Schiønning købte i 1764 194 tdr. byg på Arreskov; i mange år købte Hans Danielsen Brandt Holstenshus' og Langesøs korn og fedevarer.¹⁷⁾

Af det indkomne korn brugtes selvfølgelig en del til borgernes ernæring; byens årlige forbrug blev i 1762 anslået af købmændene til 300 tdr. rug og 200 tdr. havre,¹⁸⁾ 40 år senere brugtes 500 tdr. korn til brød.¹⁹⁾ En del af det indførte korn blev følgelig formalet i byen til menneske- og kreaturføde. Det formalede korn beløb sig i årene 1798-1804 og 1807-1809 til følgende:

År 1798: 2330 tdr.	År 1802: 1897 tdr.	År 1807: 1015 tdr.
1799: 2170 -	1803: 1840 -	1808: 1407 -
1800: 2145 -	1804: 1909 -	1809: 1705 -
1801: 1738 -		

Kun en mindre del heraf formalede til hvede- og rugmel.

År 1798: 145 tdr. hvedemel,	416 tdr. rugmel	
1804: 102	—	302 —
1807: 96	—	224 —
1809: 124	—	312 —

Heraf blev den største del forbrugt i byen.

I samme tidsrum beløb konsumtionen af indført levende kvæg gennem portene sig til 267 rdl. i 1798 og til 80 rdl. i 1807. En del af det indførte kvæg skulle slagtes. I efterårsmånederne indførtes 193 kreaturer til slagting.²⁰⁾ Langt det meste kvæg kom gennem Vesterport.

	1802			1812		
	til at leve	slagtes	ialt	til at leve	slagtes	ialt
Vesterport.....	33	82	115	92	217	309
Østerport	29	23	52	18	53	71
Klosterport.....	15	23	38	14	46	60
Strandport.....	1	4	5	4	18	22
Ialt.....	78	132	210	128	334	462

En vigtig artikel ude fra landet var også tømmer og brænde.

	læs brænde	læs trækul	læs tømmer
1798.....	3196	20 ¹ / ₂	23 ¹ / ₂
1803.....	2413	15 ¹ / ₂	83
1807.....	2245	12	69
1809.....	2447 ¹ / ₂	15	39

Heraf udførtes dog en del brænde. Endelig kom ude fra landet en del husflidsarbejder som træskærerarbejder og linned.²¹⁾

Import fra østersøhavnene. Hovedmængden af de varer, som købmændene solgte i byen og på landet kom søværts til byen, hovedsagelig fra Lübeck, Hamburg, Flensborg og København, sidstnævnte bys andel i importen var stigende i sidste halvdel af 18. århundrede. Både fra Flensborg og Lübeck fik man grovvarer som hamp og tjære, mur- og teglsten; også norske varer som jern, tran, sild og tømmer hentedes her. Fra Flensborg kom endvidere en del varer, som var fabrikeret der på stedet nemlig galanterivarer og stole, samt kobber- og messingvarer fra Kobbermøllen, yderligere kan nævnes pommerske bjælker, hør og hørfrø, sukker og tobak. Fra Lübeck hentedes apotekersager og Lüneburgersalt. Apoteker Bøving var en flittig kunde i Lübeck; herfra indførte han i 1760'erne blandt andet terpentin og terpenolinolie samt citroner. En del af importvarerne fra Lübeck gik over Eckernförde; ad den vej fik apoteket i 1790'erne 40 flasker champagne og 6 pd. syltet konfektfrugt; fra Eckernförde importeredes i 1760'erne varer fra den stedlige fajancefabrik og de Krisebyske fabrikker. Nürnbergerkram var en

Østergade nr. 1 (Poul Kinafarers gård) opført ca. 1730.
(for. ca. 1882)

stadig post blandt de indførte varer, og det kunne sandelig være meget forskelligt. I en kasse, der 1767 indførtes af en galanterihandler fandtes 4 dusin mundharper, 3 d. tobaksdåser af papir, 9 d. knive, 6 lakerede tedåser, 1/2 gros fingerbøl, 1 d. urnøgler, 4 d. briller, 4 d. hovedblomster, 2 gros metalknapper, 3 d. ærme knapper samt noget dukketøj, hele herligheden vurderedes til 9 rdl. Nogle landbrugsprodukter kom fra Ærø og Als, og fra Holsten indførtes desuden sædekorn og kløverfrø. Købmand Hans Milling købte i 1760'erne smør og ost på det augustenborgske gods Rumohr.

Handelen med de øvrige Østersøbyer var af mindre betydning; der indførtes dog en del rug fra Königsberg og Rostock, i Riga hentedes hør, hamp og blå, fra Gotland fik man kalk og fra Sverige og Finland tømmer og tjære.²²⁾

Import fra Vesteuropa. Direkte import fra Vesteuropa blev mere og mere almindelig. I 1755 indførtes tobak, olie, kaffebønner, tagsten m. m. fra Amsterdam. Fra Liverpool fik man salt, tobak o. a. varer. Købmand Christen Erreboe fik i 1760 herfra 30 måtter tobak, d. v. s. 1777 pd., og 1768 med et skib fra Aabenraa 1200 tdr. engelsk salt. Han var ikke den eneste, der

havde direkte forbindelse med denne by, også Poul Kinafarer hentede varer der; i 1768 fik han med et skib fra Faaborg 548 tdr. engelsk salt, 400 pd. risengryn og 60 pd. kaffebønner, ved samme lejlighed fik købmand Hans Milling 999 tdr. engelsk salt.²³⁾

Når Faaborg i sidste halvdel af det 18. århundrede havde en så livlig forbindelse med Liverpool, skyldtes det, at skibene, der kom med korn til Norge, ofte der fik tømmerladning til denne by. Oprindelig var det forbudt at sælge engelsk salt i Kongeriget, og derfor havde købmændene allerede i 1753 klaget over, at de kun kunne sælge det på Ærø, men den pris, de opnåede her, var meget ringe, da de ikke kunne konkurrere med købmændene i Flensborg, Aabenraa, Sønderborg og Haderslev, der havde en stor handel og tilladelse til at oplægge varer til udførsel. De havde derfor anmodet om tilladelse til at sælge engelsk salt i Kongeriget mod at erlægge en toldafgift, og samtidig havde de bedt om lov til ligesom de slesvigske købmænd at oplægge salt og tobak.²⁴⁾ Den store indførsel af engelsk salt i den følgende tid tyder på, at tilladelsen blev givet, men oplagsretten fik man først under Den Nordamerikanske Frihedskrig, da regeringen gav oplagsfrihed for at forøge transithandelen. Heraf benyttede købmand Jørgen Ploug sig straks; i september 1783 indførte han fra Liverpool 600 tdr. engelsk salt til en værdi af 400 rdl.; det blev oplagt og udført i januar 1784.²⁵⁾

Også med Frankrig dreves direkte handel, særlig med vin. Byskriver Busch, der drev vinhandel, fik i 1757 vin fra Bordeaux; uheldigvis blev skibet bordet i Kanalen af en engelsk kaper, hvorved et oksehoved vin blev spildt.²⁶⁾ To år senere fik han ligeledes fra Bordeaux 56 oksehoveder fransk vin, og ved samme lejlighed fik apoteker Bøving 5 ankre fransk brændevin. Samme år blev tolden på vin og spirituosa forhøjet, og i den anledning blev der foretaget en optælling hos de handlende. Der fandtes da hos byskriveren 15½ oksehoved fransk vin, medens apotekeren i sin kælder havde 5½ anker fransk vin og 1/2 anker rhinskvin, desuden havde 3 købmænd tilsammen 6 oksehoveder og 3 ankre fransk vin.²⁷⁾

Værdien af den udenlandske import 1796. Værdien af indkomne varer fra fremmede lande beløb sig i 1796 til 4964 rdl. Særlig betydelig det år var importen fra Holland. Alene indførslen af hør herfra androg en værdi af 1600 rdl. Fremmede varer fra Hertugdømmerne havde en værdi af 294 rdl., medens varerne fra Rostock sattes til 444 rdl., heraf 144 tdr. rug til 369

rdl. Varerne fra Hamburg havde en værdi af 760 rdl. og de fra Lübeck 1347 rdl. Endelig kom fra Nordamerika et parti risengryn til en værdi af 69 rdl.²⁸⁾

Importen fra Kongeriget og Norge. Fra Norge kom en regelmæssig strøm af varer som tømmer, fisk, tran, salt, jern, gryder og kakkelovne.

Importen fra Kongeriget var bortset fra København uden nogen som helst betydning. Byens hvedeforbrug dækkedes dog ved en regelmæssig import fra Lolland. Indførslen fra København var betydelig; i stadig større mængder kom herfra krydderier, kolonialvarer, kattuner, the og kaffe, også vin, spirituosa, sukker og tobak var vigtige varer. Norske og islandske artikler hentedes ligeledes der. I 1796 kom bl. a. fra København 6690 pd. kaffebønner, men kun 166 pd. kongothe. Fra Kastrup fabrikker fik man stenkalk, i 1796 38 læster. Særlig vigtig var indførslen af de fire species fra København, følgende mængder indførtes i 1750-52 og 1755-59.²⁹⁾

Varer	1750	1751	1752	1755	1756	1757	1758	1759
Fransk vin, oksehoveder	42	58	35	30	14	5	1	5
— brændevin, oksehoved.	4 ^{1/2}	3 ^{1/2}	6	1	1 ^{1/2} ank.	3 ank.		
Salt, spansk, tdr.	39	44	103	107	8 læst.	81	69	81
Tobak, spunden, pd.	2018	1737	1048	516	2000	32	85	950
Tobaksblade, pd.	922							50

Regeringen søgte at begrænse importen af fransk brændevin og salt fra andre steder end København, derfor indførtes i 1762 en godtgørelse i told og konsumtion til dem, der søværts tilførte provinserne disse varer fra København; 1768 blev den fordoblet.³⁰⁾

Handel på kredit. Handelen foregik for en stor del på kredit, og købmændene erklærede som nævnt, at de »borgede« varerne, til de kunne få dem solgt; ofte kneb det med betalingen, hvad skifter og pantebøger vidner om. Det er stadig i Lübeck og Flensborg, at købmændene har deres kreditter løbende. I skiftet efter Peder Jørgensen Mahl havde en købmand i Lübeck en fordring på 133 mk. lybsk,³¹⁾ i 1768 måtte købmand Herman Bierfreund udstede pantebreve til et beløb af 1211 rdl. til to købmænd i Lübeck, de fik pant i en galease på 28 læster.³²⁾ Da købmand Christen Müller i 1788 kom i vanskeligheder, var en af hans kreditorer en købmand i Danzig, der for 420 rdl. fik pant i hans gård og i en galease.³³⁾ 1779 gjorde

købmand Jørgen Wilhelm opbud, hans gæld til købmænd i Lübeck var 200 rdl. og til købmænd i Flensborg 1049 rdl.³⁴⁾ Købmandsenken Catharine Kirstine Stevner sagsøgte 1765 af flensborgske købmænd til betaling af 1006 rdl. for leverede varer.³⁵⁾ Det var ikke blot grovvarer og kolonialvarer, der købtes på kredit, det samme gjaldt også om køb af korn og fedevare. Fynske godsejere og forpagtere optræder derfor regelmæssigt som kreditorer i købmandsskifterne. Geheimeråd Holsten til Holstenshus havde pant i gård og løsøre hos købmand Jørgen Wilhelm for 1260 rdl., og oberstløjtnant Brahe til Hvedholm havde 1604 rdl. tilgode i Niels Jensen Kraghs bo.³⁶⁾

Transithandel. En del af de varer, der søværts indførtes til byen, gik videre til andre fynske byer. Flensborgske købmænd sendte varer som citroner, nürnbergerkram, metalknapper, humle og hør til Odense over Faaborg. Fra Henrik Dirchsens kompagni i Husum førtes glanslærred til Odense. 1769 indførte en købmand i Nyborg kolonialvarer fra Lübeck over Faaborg.³⁷⁾ Af de indførte varer i 1796 gik en del som kaffebønner, risengryn, pyrmontvand, apotekersager, tørklæder, lærred og linned videre til Odense. Galanterihandleren Jørgen Engel i Faaborg sendte en hel del nürnbergervarer til markederne på Fyn.³⁸⁾

Krambodshandel. De indførte varer solgtes dels i kramboderne og dels på markederne. Antallet af kramboder var ikke stort; 1753 angives det, at kun 4 holder åben krambod, deriblandt købmand Christen Erreboe, om hvem det i 1769 hedder, at han »siddet med en af de betydeligste krambodhandlere her i byen og er den eneste, der holder krambodssvend og dreng«. ³⁹⁾ Auktionen over kramvarerne i Jørgen Wilhelms opbudsbo i 1779 indbragte 356 rdl.⁴⁰⁾ Det var en broget blanding; af tekstilvarer var der 100 alen kattun, desuden silketøj, glanslærred, bånd af forskellige slags, garn, rødt multum, 110 alen sorte kniplinger, adskillige urtekramvarer som risengryn, kaffebønner, sirup, indigo og kongothe, desuden fandtes linolie, papir, tobak, vin og akvavit samt krudt og hagl. Det samme mangeartede indhold møder man i Catharine Kirstine Stevners krambod, her var sirtses, kattuner og kattemankestoffer, silkebånd og bændler, »alt af Københavns vare«, samt isenkram og nürnbergervarer.⁴¹⁾

I pakhusene hobede de indførte varer sig op. I Jørgen Wilhelms pakhuse var der 1758 14 skpd. hør, 2 læst stenkul, 20 skpd. jern, 32 tdr. Lüne-

Vestergade nr. 7 (Rauns gård)
opført ca. 1760 (fot. ca. 1870)

burgersalt, 60 tdr. havre, 90 tdr. rug, 14 tdr. malt, 8 lispd. humle, 1 tdr. ærter, 12 lispd. kommen, 2 tdr. havremalt, 7 lispd. røget flæsk, 1^{1/2} oksehoved fransk vin, 1 tdr. sirup, 1 td. dansk brændevin, 16 måtter hollandsk tobak, 10 gryder og 100 pd. svedsker.⁴²⁾

I 1779 opgives det, at 10 købmænd handlede med salt, deriblandt Christian Voigt, Jørgen Ploug og Poul Jacobsen Kinafarers enke; med undtagelse af Jørgen Ploug nævnes de også blandt byens 8 købmænd, der handlede med tobak.⁴³⁾

Markeds- og torvehandel. En del varer solgtes foruden i kramboderne på markeder i og udenfor byen. Byens to årlige markeder fandt sted i juni og september. De trak folk til byen, men de betød også konkurrence for de næringsdrivende. Til markedet i juni 1781 opslog 31 fremmede handlende deres boder, 25 var fra Odense, resten fra Svendborg og Assens. De fordelte sig således: 3 gørtlere, 6 kræmmere, 3 handskemagere, 2 lærredshandlere, 8 pottemagere, 1 hattemager, 1 kammager, 1 købmand, 2 bogbindere, den

ene bogbinder var Milo fra Odense, 1 grovsmed, 1 kandestøber og 2 galanterihandlere. Ved markedet i september var der 29, deriblandt en galanterihandler fra Haderslev.⁴⁴⁾

Hver torsdag i fasten afholdtes et hestemarked; det blev oprindeligt holdt på Abigaels toft udenfor Klosterporten,⁴⁵⁾ men i året 1800 vedtog borgerskabet at flytte det til kæmnerjorden udenfor Vesterport, den tidligere exercerplads, mod at betale de 3 rdl., som kæmneren svarede deraf.⁴⁶⁾ Da der ofte til markedet førtes heste med smitsomme sygdomme, udstedtes en forordning om tilsyn hermed. I Sallinge herred var der ingen »lærd dyrlæge«, men kun 2 grovsmede i byen uden kendskab til dyrlægekunsten. Byfogeden anbefalede derfor, at en dyrlæge kom til byen, og endelig i 1807 fandt han i Horne en dyrlæge, der var udgået fra Veterinærskolen, og som på byfogedens forespørgsel erklærede sig villig til at have tilsyn med »besmittede heste«.⁴⁷⁾

Fra gammel tid florerede torvehandelen hver fredag. Folk i byen forsynede sig med landets produkter, der førtes til torvs af bønderne, men lidt efter lidt ophørte torvehandelen, og i 1790 meddeltes det stiftamtmanden, at der ikke havde været torvedag i mange år. På hans forespørgsel, hvordan man stillede sig til indførelsen af torvedag, svarede borgerne, at det havde de ikke noget imod, når blot bønderne fra landet og øerne ville komme med deres varer, men det nærede man ikke meget håb om, da købmændene ved at udsende kommissionærer og slutte akkorder på landet opkøbte korn, smør og flæsk, så bønderne ikke havde fornødent at falbyde deres produkter på torvet, men tilførte købmændene varerne for den akkorderede pris, så snart de kom til byen, til »største præjudice og fornærmelse« for det øvrige borgerskab, »der derover meget lider«.⁴⁸⁾ Der synes ikke at være kommet noget ud af forsøget på at genindføre torvedagen; thi byfoged, vicesandsdommer Stephan Jørgensen gjorde i efteråret 1802 efter sin ankomst til byen et forsøg på at indføre lørdagen som torvedag i overensstemmelse med bestemmelsen fra Chr. IV's tid. Han forbød købmændene at købe noget af det korn og de fedevarer, som bønderne tilførte byen om lørdagen, førend torvetiden var forbi.⁴⁹⁾ Heller ikke dette kunne gennemføres, og da byfoged Tolstrup kom til byen nogle år senere, hørte han mange klager over manglen af torvedag og over de vanskeligheder, som den ikke handlende klasse havde med at skaffe sig levnedsmidler; men alle hans forsøg på at tilvejebringe en ordentlig torvehandel løb ud i sandet.⁵⁰⁾

Handelen med varer fra indenlandske fabrikker. I overensstemmelse med regeringens merkantilistiske politik gjordes en stor indsats for at få købmændene til at købe produkterne fra landets fabrikker, men som regel var de imod dette, da de hjemlige fabriksvarer var dårligere og dyrere end de udenlandske. 1756 ønskede man at afsætte et parti klæde fra klædemagasinet i København, men købmændene erklærede, at der ikke havde været klædehandel i byen siden 1741, og siden da havde ingen i byen spurgt om så meget som en alen klæde. En del borgere tilbød dog at ville købe hver en klædning af den, der rejste til Odense, hvor partiet lå, og hentede dette.⁵¹⁾

Købmændene ville heller ikke tage silketøj fra de danske fabrikker, da de ikke kunne sælge det på grund af manglende efterspørgsel. Krambodshandel med alenkram var meget ringe, og der var kun 4, der handlede med halvsilke, bomulds- og uldvarer.⁵²⁾ 10 år senere kom et reskript, der fastsatte, at hvert stift skulle overtage uldne varer til et vist beløb; i forbindelse med magistraterne skulle stiftamtmandene afgøre, hvormed de enkelte kræmmere skulle afsætte af det kvantum, som det påhvilede byen at aftage.⁵³⁾ Købmændene blev forfærdede og erklærede, at siden 1741 havde kun een købmand handlet med alenkram af klæde, uldne stoffer eller silke. Kun 2-3 købmænd havde krambod, og her solgte de krydderier, hør, hamp, tjære, og undertiden noget groft klæde og kattun, som de tog fra de indenlandske fabrikker; de andre købmænd handlede med landets produkter som korn og fedevare, og de fleste fulgte selv med deres små fartøjer og forhandlede deres varer, ikke een af dem havde lært købmands- og kramhandel, ej heller forstod de sig på at handle med klæde- og silkevarer, derfor bad de sig fritaget for at købe uldne varer. Købmændene forstod dog, at noget måtte de gøre, og derfor tilbød de at give gratis logi og pakhus og al mulig hjælp, hvis fabrikkerne ville sende en fuldmægtig til byen.⁵⁴⁾ Der hjalp imidlertid ingen kære mor; det blev pålagt byen at overtage silke- og uldne varer for 1500 rdl. årlig⁵⁵⁾, det blev for sidste halvdel af 1766 750 rdl., der fordeltes med 50 rdl. til en galanterihandler, medens 23 købmænd og handlende hver skulle tage varer for 30 rdl.⁵⁶⁾ Det var ikke alene tekstilindustrien, regeringen søgte at støtte. Da det kneb for Vallø saltværk i Norge at afsætte produktionen, trådte regeringen også her hjælpende til. Købstæderne i Fyns stift måtte i 1778 overtage 4000 tdr. salt, heraf kom de 300 tdr. til Faaborg og fordeltes til 10 købmænd.⁵⁷⁾ 3 år senere måtte man igen overtage 300 tdr. salt og betalte herfor 475 rdl.⁵⁸⁾ Glade var

købmændene heller ikke ved en ordre i 1756 om at tage deres tobaksvarer hos brødrene Benjamin i København; de fandt varen alt for dyr og den hollandske tobak langt bedre.⁵⁹⁾

I slutningen af 18. århundrede indsendte byfogeden årlig en indberetning til stiftamtmanden om, hvilke varer købmændene havde taget hjem fra de indenlandske fabrikker. Blandt dem var de vigtigste sukker og sirup.

År 1772: 2710 $\overline{\text{R}}$ sukker, 1131 $\overline{\text{R}}$ sirup	År 1781: 4180 $\overline{\text{R}}$ sukker, 1728 $\overline{\text{R}}$ sirup
— 1775: 1520 - — 860 - —	— 1784: 6143 - — 3176 - —
— 1779: 4188 - — 1588 - —	— 1786: 8174 - — 3739 - —
— 1780: 5431 - — 1568 - —	

Langt det meste af sukker og sirup kom fra København. Herfra indførtes også stivelse, papir, knappenåle samt tekstilvarer. I 1784 fik købmand Alexander Brandt foruden ovennævnte varer glas og bouteiller, vinduesglas for 130 rdl. og to kasser med theservice og porcellæn. Nogle år forinden havde han »for at vise sig patriotisk og ved sit eksempel opmuntre andre« hos det kgl. generalmagasin i København købt varer for 795 rdl., desuden et stykke frakketøj til 53 rdl., sirtser og kattuner for 220 rdl., samt andre varer, forfærdiget i København, til en værdi af 49 rdl., ialt havde han købt for 1117 rdl.; købet fandt sted i 1775, og indtil ²³/₁ 1776 havde han solgt for 150 rdl. Han fik en præmie af generalmagasinet på 20 rdl., men han klagede over, at han ikke havde fået nogen præmie for frakketøjet og kattunerne, skønt det var lovet ham, og han havde heller ikke fået varerne frit tilsendt. Han skyldte endnu magasinet 200 rdl. og anmodede derfor om yderligere eet års kredit fra ¹¹/₁₂ 1776.

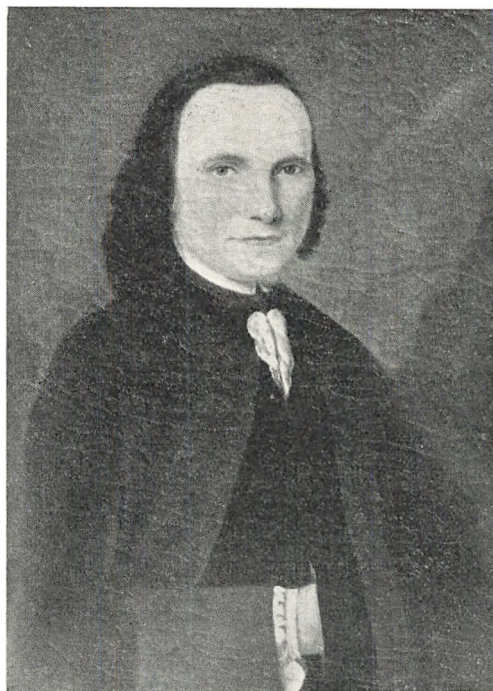
Fra fabrikker i Odense indførtes sæbe, lim, sukker og sirup, således købte Christian Voigt her i 1775 200 pd. sukker og 100 pd. sirup; fra Christiansfeldt indførtes i 1779 60 pd. hvid sæbe og fra Flensborg uldne huer; 1781 kom fra Holsten 3 dusin Glückstedske huer. Det var dog ikke alle købmænd, der handlede med disse indenlandske varer; af 11 købmænd i 1781 erklærede de 5, at de slet ikke handlede med sådanne varer; blandt dem var Jørgen Ploug og Poul Kinafarers enke, medens købmand Christian Müller kun købte tobak. Byens største importører af indenlandske varer var Christian Voigt og Alexander Brandt, den første af dem fik i 1786 fra København, Flensborg og Odense 2346 pd. sukker, 932 pd. sirup, 546 pd. stivelse, 4 td. grøn sæbe, 96 pd. lim, 18 bdt. knappenåle, 48 breve hårnåle, 32 ris papir, 2 dusin uldne huer samt en del tekstiler.⁶⁰⁾

Herregårdenes import over Faaborg. En ikke ringe del af de indkomne varer fandt deres vej til herregårdene dels gennem købmændene dels ved direkte import. Varerne var for en stor del luksusvarer, der dels kom fra København dels fra Hamburg over Kiel. Som eksempel kan nævnes, at til Arreskov kom der i 1796 fra Hamburg 40 flasker Champagne.⁶¹⁾ Indførslen til herregårdene præges af den forfinelse af livsførelsen, der gjorde sig gældende i slutningen af 18. århundrede. Fra Flensborg indførte major Rosenkrantz til Søbysøgård papirtapeter og etatsråd de Scherevin på Søbo saksisk porcelæn, men hvem der fik »et i København forfærdiget portræt«, som en skipper hjemførte i 1767 sammen med en del champagne, vil vel altid forblive en gåde.⁶²⁾ Fra Hamburg kom desuden en del havefrø, og herfra indførtes også de 6 små tandbørster, der i 1796 indførtes til Brahe-Trolleborg, måske de første i Danmark.⁶³⁾ Både Rødkilde og Holstenshus fik tag- og mursten, spær og gotlandsk tømmer fra Flensborg. Godsejernes iver under de stigende konjunkturer for at forbedre landbruget prægede også indførslen. Mængder af sædekorn og kløverfrø indførtes fra Holsten, ikke blot til så nærliggende gårde som Holstenshus, Arreskov, Gelskov og Søbo, men også til fjernere liggende som Fjellebro, Boltinggård og Ravnholt, ja selv forpagteren på Einsiedelsborg fik sæderug over Faaborg.⁶⁴⁾

Udførslen til Kongeriget. Langt større betydning for købmændene end importen havde dog udførslen af korn og fedevarer. Varerne førtes til København, Norge og Hertugdømmerne, til andre steder var udførslen ganske ubetydelig. 1769 udførtes til Kongeriget, Norge og Hertugdømmerne 16.759 tdr. rug, 9533 tdr. havre, 3192 tdr. byg, 1528 tdr. smør, 448 tdr. malt, 279 tdr. ærter, 360 skpd. flæsk og 56 ankre brændevin.⁶⁵⁾ Heraf gik en meget stor del til København. Udførslen af korn, fedevarer m. m. til landets hovedstad var stigende gennem hele det 18. århundrede. I 1769 udførtes alene 12-1300 tdr. rug, ca. 650 tdr. byg og ca. 5700 tdr. havre.⁶⁶⁾

Handelen på København blev yderligere stimuleret af en forordning i 1790, der tillod at sælge og oplægge alle slags kornvarer i store og små partier; under visse betingelser måtte der også oplægges fedevarer; tidligere var en del af varerne, der ikke var blevet solgt, kommet tilbage. Skipperne havde lov til indenfor et tidsrum af tre uger at sælge deres varer i småpartier fra deres fartøjer, men ikke oplægge dem i kælder eller andetsteds til forhandling af uberettigede.⁶⁷⁾

Der var andet end korn og fedevarer, der udførtes til København. I 1796 udførtes så forskelligartede varer som 1905 favne bølgebrænde, 500 tdr. egebark, 370 ol æg, 210 tdr. frugt, 3600 pd. linnedgarn, hjemmegjorte varer som lærred, træarbejder som kander og skeer m. m. til en værdi af 736 rdl., 22000 stk. pennefjer, 1030 stk. tilbehør til hjulpløve,

Agent Jørgen Ploug (1737-1800)
 („Den gamle Gaard“)

125000 mursten og 11000 stk. tagsten.⁶⁸⁾ Samme år sendte Jørgen Ploug 14 skibsladninger til København, indholdet var righoldigt. Hovedmassen bestod af korn nemlig 916 tdr. rug og 1092 tdr. havre, af gryn og mel var der 71 tdr. byggryn, 1½ tdr. boghvedegryn, 900 pd. perlegryn, 32 skpd. rugmel og 129 lispd. bygmel. Af andre levnedsmidler udførte han 26 skpd. røget flæsk, 40 stk. røgede oksetunger, 46 tdr. saltet oksekød, 1 fj. og 1 otting nedsaltet svine ryg, 37 skpd. ost, 51 ol æg, 2 ottinger saltet ål, 1 lispd. og 12 pd. røget ål, 1 td. æbler og 1 td. hasselnødder. Af hjemmegjorte varer var der et stk. lærred til en værdi af 4 rdl. Dyne-

vår for 168 rdl., ølkander og skeer af træ for 24 rdl., og 18 lispd. talglys og for 50 rdl. snørebånd, de var fabrikerede i Svanninge sogn; for at fuldstændiggøre billedet må yderligere nævnes 2½ skpd. voks, 6 lispd. lim, 12 skpd. sennep, 6 ankre brændevin og 5 soldatermadposer.

Udførslen til andre dele af Kongeriget var ubetydelig og ganske tilfældig, dog udførtes noget korn og hjemmegjorte varer; til Lolland udførtes i 1767 1000 alen hjemmegjort lærred og 400 par træsko, 1796 1100 par træsko. Til Langeland udførtes kobber- og messingkedler.⁶⁹⁾

Udførslen til Norge. Kornmonopolet havde givet købmændene et marked i

Norge, men handelen hermed var ikke uden risiko, da priserne var svingende, blandt andet fordi regeringen ofte dispenserede fra indførselsforbudet. Et levende indtryk af vanskelighederne med kornhandelen på Norge får man af en forespørgsel fra stiftamtmanden til købmændene i Faaborg. I juli 1756 bad han borgmesteren forhøre byens 7 købmænd, om der i 1756 var sendt mindre korn til det søndenfjeldske Norge end det foregående år, og hvis det var tilfældet, ville han gerne vide årsagen dertil. Han ønskede også besked om, hvormeget korn der i 1756 var sejlet derop og til hvilke pladser, endelig ønskede han at vide, hvordan konjunkturerne var, og til hvilke priser kornet var solgt.

De 7 købmænd mødte op på rådhuset; som den første svarede byens største købmand Christen Erreboe, at han i 1755 havde udført 800 tdr. korn til Arendal, men ikke nær så meget i 1756; thi da han om foråret sendte sit skib til Arendal med 150 tdr. rug, 150 tdr. byg og 160 tdr. malt, fik han kun 14 mk. pr. td. for rugen og 9 mk. pr. td. for byggen og maltet, det var den pris, han selv havde givet, så fragt og omkostninger gik tabt. Han havde ikke kunnet sælge hele ladningen i Arendal, men skibet var gået til Tværstad. Han havde også tabt mange penge på en ladning korn til Bergen, hvor han havde måttet oplægge 170 tdr. rug, som han ikke kunne sælge, da rugen der kostede 10-10 mk. 8 sk. pr. tønne, og byg og malt 7-7 mk. 8 sk. pr. tønne; for de 170 tdr. rug havde han senere fået 13 mk. tønden, så han havde tabt 1 mk. pr. tønne foruden fragt og omkostninger, derfor havde han anden gang ladet sine fartøjer gå baglastet til Bergen for at søge fragt. Et af dem ventede han hjem nu, og »om Gud sparer alting«, ville han sende det op søndenfjelds med en ladning korn. De øvrige købmænd kunne bekræfte, at de også det år havde haft tab på kornhandelen, ja, Poul Jacobsen Kinafarer kunne berette, at hans skipper forgæves havde søgt at afsætte 200 tdr. malt i Holmstrand og Kristiania; endelig var han sluppet af med ladningen i Drammen, hvor han dog kun havde fået 9 mk. pr. tønne, hvad der var hans indkøbspris. Alle 7 købmænd havde, efter at den første Norgesrejse var slået fejl, sendt korn til København.⁷⁰⁾ Købmændenes beretning fortæller os om den gamle skik at sælge korn i Norge, nemlig at overlade kornet til en skipper »dermed i Jesu navn i første føjelige vind at sejle på Norge til Drammen eller andet sted på Agdesiden, hvor bedst marken kan gøres for rede penge, det bedste og dyreste mulige«. ⁷¹⁾

Christen Erreboe skulle senere erfare, at kornmarkedet i Norge ikke lå

bedre om efteråret, da han sendte skipper Ommel derop med en ladning. Skipperen kom til Arendal den 12. oktober, men fandt her markedet overfyldt, og kornet var billigere end i Danmark. Efter 4 dages forløb havde han kun solgt 6 tdr. byg, 3 tdr. gammelrug og 1½ tdr. af den ny rug samt 2 tdr. malt. Han meddelte købmanden, at der i forvejen lå flere danske skibe i havnen, og tidspunktet til at sælge kunne ikke være uheldigere valgt, da regeringen havde givet dispensation, altså ophævet indførselsforbudet. Foruden korn havde skipperen også ost ombord, 51 tdr. frugt og noget drejl, som han håbede at kunne blive af med i Arendal. Han sluttede brevet til købmanden med at meddele, at han dagen efter ville rejse til jernværket og sælge kornet der; chancen for at få en ladning jern der var ikke stor, da forrådet af jern var meget lille. Den 29. oktober meddelte han købmanden, at ladningen var solgt, og samtidig sendte han regnskabet, der således ud:

181 tdr. byg à 11 mk. 6 sk.....	343-3- 6
112 tdr. rug à 16 mk 14½ sk.	315-0
21 tdr. malt à 9 mk. 11 sk.	34-1-12
294 oste.....	130-1- 2
Frugt	88-0-12
Drejl	54-4- 9
	<hr/>
	966-2- 0

Dernæst vendte han hjem efter at have indtaget en ladning jern og 18 kakkellovne, desuden medførte han 2 læst stenkul og to favne birkebrænde, denne ladning havde ialt kostet 750 rdl.⁷²⁾

Det var meningen med kornmonopolet, at Danmark skulle forsyne det søndenfeldske Norge med korn, men såsnart høsten slog fejl, var man ikke i stand hertil, og så måtte købmændene supplere det hjemlige korn med østersøisk rug. 1765 havde skipperne Herman Bierfreund og Hans Ommel foruden fynsk korn henholdsvis 72 og 124 tdr. østersøisk rug med til Norge.⁷³⁾ Mængden af korn, der udskibedes til Norge, var svingende år for år, afhængig som den var af høstudbyttet og regeringsindgreb. 1761 var udførslen ca. 5000 tdr. rug, byg og malt, 1767 ca. 4200 tdr. rug, byg, havre og malt, 1769 ca. 7600 tdr.⁷⁴⁾ I årene 1757-67 og 1781-92 var det forbudt de norske købstæder at brænde malt til brændevin; der udførtes derfor også i 1760'erne en del brændevin til Norge, i 1762 44 og i 1769

56 ankre. Desuden udførtes en del hjemmegjorte varer. 1769 havde skipper Hans Horne en ladning til Norge, der foruden af korn bestod af 30 gros snørebånd, 20 alen »her gjort lærred«, værdi 16 rdl., 3 dynevår, 12 alen dynevår, 5 dusin hatte, 20 pd. »her præpareret perlegryn« og 20 lispd. »her fabrik. stivelse«. Undertiden udførtes varer, der var indført til Faaborg fra København som the og udenlandsk lærred, købt i Odense.⁷⁵⁾

Udførslen til Norge 1796 belyser på en udmærket måde de mange forskellige varer, som det drejede sig om. Der udførtes nemlig 5834 tdr. rug, 2064 tdr. byg og 3879 tdr. havre. Af andre levnedsmidler var der 252 skpd. bankebyg, 90 tdr. ærter, 200 pd. perlegryn, 442 tdr. byggryn, 30 tdr. malt, 214 ol æg, 64 skpd. røget flæsk, 75 skpd. ost, 63 tdr. smør og 10 tdr. frugt, endelig havde de hjemmegjorte varer en værdi af 382 rdl.⁷⁶⁾

Udførsel til Hertugdømmerne. Den gamle handelsforbindelse med Hertugdømmerne fortsattes stadig, og en del korn udførtes hertil, navnlig til Flensborg, Eckernförde og Kiel; en stor del af det korn, der udførtes til de to sidstnævnte byer, gik videre til Holland og Frankrig.⁷⁷⁾ Det var mest havre, der udførtes, samt noget byg.

1750 ca. 2260 tdr. korn.	1767 ca. 2080 tdr. korn.
1755 ca. 700 —	1769 ca. 1440 —
1761 ca. 5060 —	1798 ca. 5871 —
1766 ca. 1125 —	heraf alene havre 4858 tdr. ⁷⁸⁾

Den store eksport i 1761 skyldes formentlig Den Preussiske Syvårskrig, og året 1798 var Danmarks »brillanteste« handelsår.

Foruden korn udførtes flæsk, smør, uld, fjer, voks, ost og kalkuld*, til Flensborg desuden gammelt kobber og messing, til Slesvig udførtes 1769 30 sække gamle klude. En del heste udførtes ved prangere fra Als.⁷⁹⁾

Udførslen til Holsten alene bestod i 1796 af 140 tdr. byg, 3988 tdr. havre, 70 tdr. hvede, 252 tdr. boghvede og 27 tdr. ærter og 517 tdr. rug. Af mejeriprodukter udførtes 16 skpd. ost og 45 tdr. smør, flæsk var der ikke noget af, men derimod 74 levende svin og 10 stude. Hestedeførslen beløb sig til 168 stk. Af håndværksvarer er der tale om 80 deger beredte lamme- og fåreskind og 46 kasser med handsker, værdien af hjemmegjorte varer var ikke stor, kun 94 rdl.⁸⁰⁾

*) Kalkuld er den uld, der skræbes af skindene, efter at disse er behandlet med kalk.

Udførsel til udlandet. Udførslen til havne udenfor monarkiet var bortset fra Lübeck uden betydning. Under Den Preussiske Syvårskrig udførtes en del korn og fedevareer til denne by. 1761 2683 tdr. havre, 60 tdr. byg, 120 tdr. rug samt en del flæsk, smør og voks; efter krigen faldt udførslen, i 1766 til 872 tdr. havre, og efterhånden blev den ganske ubetydelig.⁸¹⁾ I 1796 var værdien af udførte varer til Lübeck 283 rdl., af korn og fedevareer udførtes det år kun 5 tdr. smør, men derimod en del tobakskardus.⁸²⁾ 1755 sendtes smør og ost til Karlskrona, formentlig til den svenske flåde,⁸³⁾ 1766 smør til Stettin.⁸⁴⁾ Hele udførslen til udlandet beløb sig i 1798 til 1346 tdr. havre, 10 tdr. rug, 26 tdr. smør, 5 tdr. byggryn og 5 tdr. ærter.⁸⁵⁾

Herregårdenes direkte udførsel. Det var ikke hele udførslen af korn, fedevareer og andre varer, der gik gennem købmændenes hænder. Ganske vist var Jørgen Ploug kommissionær i vinteren 1772-73 ved udskibningen til København af 7 skibsladninger egetømmer fra Vejlegård,⁸⁶⁾ men det blev i slutningen af det 18. århundrede mere og mere almindeligt, at godsejerne udførte deres gårdes produkter dels på egne og dels på lejede skibe. Jens Lange til Rødkilde lod i 1778 fra Faaborg udføre 1700 tdr. hvede på et skib fra Aabenraa.⁸⁷⁾ Rødkilde var ikke ene om denne direkte udførsel. Det gælder også om Nakkebølle, Holstenshus, Østrupgård og Brobygård; det er dog intet mod den rolle, som Brahe-Trolleborg spillede i Faaborgs udførsel. I Johan Ludvig Reventlows tid udførtes store mængder af brænde, mur- og tagsten til København, 12000 mursten sendtes i 1796 til Præstø; til Næstved og Vordingborg leveredes 1720 pd. heglet hør og 3600 pd. spundet linnedgarn, formentlig til Rybergs fabrik i Køng, det heglede hør udførtes også til København, Flensborg og Kiel; af andre produkter fra Brahe-Trolleborg kan nævnes egetømmer, bøgeplanker og egebark.⁸⁸⁾

Udførsel fra Odense over Faaborg. Der var andre end godsejere, der benyttede Faaborg som udførselshavn; en meget stor del af de handsker, der fabrikeredes i Odense, førtes denne vej til Hertugdømmerne. Allerede 1763 begyndte denne eksport, da udførtes 50 dus. barkedede læderhandsker til Flensborg,⁸⁹⁾ året efter 400 par til en værdi af 280 rdl. til Eckernførde og 50 dus. til Flensborg. Fra Eckernførde førtes handskerne videre til Kiel og Hamburg, og udførslen var stigende i løbet af århundredet; handskerne var fabrikerede af J. M. Lahn, Lottrup og Anders Hansen.

Fra Odense udførtes endvidere over Faaborg kalkuld til Kiel og herfra videre til Neumünster; 1796 udførte Anders Hansen 80 deger fåre- og lammeskind til Altona over Kiel. Skomager Anders Huus og Søn sendte i 1769 261 par munderingsstøvler til det kgl. livregiment kyrasserer i Slesvig.

Skibsflåde. Som i tidligere tider foregik langt den største del af byens import og eksport på dens egne skibe. Skibene var dog stadig små, og jagten var den almindeligste skibstype. Nedenstående tabel giver en oversigt over byens handelsflåde fra 1751 til 1802, viser antallet af skibe, deres størrelse og den samlede drægtighed.⁹⁰⁾

År	Antal	0-5 cml.	5-10 cml.	10-25 cml.	25-50 cml.	50-100 cml.	Ialt cml.
1752	32	15	7	6	3	1	401
1753	28	.					375
1773	28	8	12	6	1	1	307 ¹ / ₂
1774	30	10	13	4	2	1	298 ¹ / ₂
1776	28	7	14	4	2	1	305 ¹ / ₂
1777	23	5	11	5	1	1	267 ¹ / ₂
1778	27	5	12	8	1	1	316
1779	23	2	12	7	1	1	292
1780	21	1	12	7		1	259 ¹ / ₂
1796	26	8	8	7	2	1	318
1798	25	9	7	6	3		271 ¹ / ₂
1800	27						293 ¹ / ₂
1801	27						316 ¹ / ₂
1802	27						282 ¹ / ₂

I året 1800 bestod skibsflåden af 6 galeaser på 170¹/₂ cml., 13 jagter på 105¹/₂ cml., 7 jagtbåde på 16¹/₂ cml. og en fiskekvasse på 1 cml. I 1802 af 6 galeaser, 12 jagter og 9 jagtbåde.

Oversigten over skibsflådens størrelse i sidste halvdel af 18. årh. viser, at den aldrig kom op på den størrelse, den havde i 1740'erne. Som tidligere nævnt var disse år gyldne for byen. Antallet af cml. steg fra 163¹/₂ i 1742 til 401 cml. i 1752. Byens købmænd blev efter den tid i det store og hele ikke i stand til at udnytte de konjunkturer, som de store krige skabte, formentlig skyldes dette den store begunstiggelse, som København nød.

Skibsflåden var fordelt på mange hænder; fra 1774-1798 svingede rederens antal fra 13 til 19. 1774 var Poul Jacobsen Kinafarer byens største reder med 6 skibe på 144 cml.; der var et langt spring til den næste, Jørgen Ploug, hvis 3 skibe havde en samlet drægtighed på 22¹/₂ cml.; endnu

i 1778 rådede Poul Kinafarers enke over 93¹/₂ cml., men i 1798 kun over 29¹/₂; Jørgen Ploug kom i spidsen, allerede i 1778 havde han 5 skibe på 60¹/₂ cml., og i 1798 var han byens største reder med 2 skibe på 80 cml. Christian Voigt nåede ikke inden århundredets udgang at råde over mere end 22-24 cml. Om skibenes alder findes en del oplysninger. Nedenstående oversigt viser, hvorledes flåden aldersmæssig blev forringet i sidste halvdel af 18. århundrede.

År	0-5 år	6-10 år	11-15 år	16-50 år	antal skibe
1752	8	10	9	5	32
1773	5	3	11	9	28
1774	6	4	9	8	27*
1777	3	4	2	14	23
1779	7	2	1	13	23
1780	5	2	2	12	21
1798	7	2	4	12	25

*) desuden 3 både, byggeår ukendt.

Det fremgår af tallene, at i 1752 var over halvdelen af byens skibe ikke 11 år gamle, antallet af skibe over 15 år var kun 5, men i 1777 og i resten af århundredet 12-14 skibe, ca. halvdelen af skibsflåden. Flåden i 1752 var ikke blot den største i det 18. århundrede, men også den, der havde flest nye og dermed også de bedste skibe.

Skibsbyggeri. Mange af skibene er byggede i Faaborg; indtil 1780 gælder det ganske vist ikke halvdelen, men fra da af er de hjemmebyggede skibe i flertal; 1780 13 skibe af 21, og 1798 16 skibe af 25; resten af skibene i 1798 var for fires vedkommende bygget i Hertugdømmerne, mens de sidste 5 var bygget på Fyn. Skibe, der var bygget på Taasinge og Turø, var mere almindelige i tiden før 1780.

1771 opgav de eligerede, at der hvert fjerde eller femte år blev bygget en jagt eller galease, undertiden blev der dog hvert år bygget et skib. Jagterne var gennemgående ikke større end fra 4 til 7 l., medens galeaserne var fra 12-20 l.; af dem var der 1771 kun 4. Skibene blev bygget af ege- og bøgetømmer, og de eligerede klagede over, at det efterhånden ikke var til at få tømmer her i landet, derfor måtte man hente en del materialer til skibene i det danske Holsten og i fremmede lande.⁹¹⁾

Poul Jacobsen Kinafarer lod bygge en del skibe; i 1765 »Mette Marie« på 53 cml., som hans enke i 1797 solgte til København;⁹²⁾ det var ikke

det eneste af hans skibe, som blev solgt; 1773 lod han bygge hukkertgallioten »Adam Christoffer von Holsten« på 27 cml., men 3 år efter solgtes den til en købmand i Lübeck.⁹³⁾ Poul Jacobsen forøgede også sin flåde ved køb; skipper Ole Walle købte i 1765 et snauskib til ham i Livorno, det skulle sejle i Middelhavet.⁹⁴⁾ 1780 lod Jørgen Ploug på sit eget skibsværft bygge et brigantineskib på 90 l., skibet fik navn efter ham, og det førte 12 sekspundige kanoner.⁹⁵⁾

Ofte var man dog flere om et stort skib. Hans Danielsen Brandt lod i 1783 sammen med Hans Poulsen Storm og skipper Jørgen Nielsen Møller bygge en hukkertgalliot på 46 l. bestemt til fart i Middelhavet.⁹⁶⁾ Der købttes som regel mindre jagter, aldrig store skibe, og flere skibe solgtes til udenbys, end der købtes. Forholdene var undertiden så trykkede i sidste halvdel af 18. årh., at en købmand, der kom i vanskeligheder, sjældent kunne afhænde sine skibe i Faaborg; det samme gjaldt om købmandsenker, der var nødsaget til at realisere. 1753 måtte Anne sl. Mikkel Bjørn sælge galeasen »St. Anne« 21 l. til amtsforvalter Baar, agent J. Chr. v. Westen, borgmester Lars Eriksen i Odense samt en Stigeskipper. De fleste skibe, man skilte sig af med, solgtes til skippere og købmænd i Marstal og Ærøskøbing, sjældent gik et skib til Norge, som da Lars Lindegaard i 1764 afhændede den tremastede galliot »Grev Hannibal« på 51 læster til en skipper i Christiania.⁹⁷⁾

En stor del af skibene var som nævnt byggede i Faaborg, men før 1834 er der ingen af dem, der søger borgerskab, der udtrykkelig angiver sig som skibsbyggere; der forekommer dog før den tid enkelte skibstømmermænd, alt tyder imidlertid på, at de skibe, der blev byggede i Faaborg, skyldes udenbys skibsbyggere; de kom først og fremmest fra Taasinge. Skibsbyggere herfra har bygget en del af Poul Jacobsens og Jørgen Plougs skibe.

Skipperne. Langt de fleste af skibene ejedes af købmændene. Partsrederiet, der tidligere spillede en så stor rolle, blev i 1760'erne mindre betydeligt; kun sjældent havde godsejere og forpagtere nu part i skibene, en almindelig afvikling fandt sted i løbet af 1760'erne, formentlig fordi det ikke længere var en god pengeanbringelse, og fordi pengene med bedre udbytte under de stigende landbrugskonjunkturer kunne investeres i jorden. Derimod var det hele århundredet almindeligt, at skipperne havde part i skibene; 1757 skødede købmand Poul Jacobsen $\frac{3}{4}$ i gallioten »Prins Christian«, der

Østergade nr. 39 (fot. 1896)

her boede indtil 1719 Søfren smed, der er stamfader til slægten Fabricius.

var på 15 læster, til skibets skipper Hans Danielsen Brandt for 560 rdl., og 6 år senere overlod købmand Jokum Krag $\frac{1}{4}$ af jagten »Anna Margrethe« på 5 læster til sin skipper for 96 rdl.⁹⁸⁾ Langt flere end tidligere tog i dette tidsrum borgerskab som skippere og bådførere. Ialt 101 i tiden 1751-1810. Nedenstående tabel viser, hvorfra de kom.

År	Faaborg	Fyn	Kongeriget	Stesvig	Holsten	Norge	Ikke angivne	Samlet antal
1751-60	21	5	1	3		1	1	32
1761-70	8		1	2				11
1771-80	8	4	1	1			2	16
1781-90	9	8	1					18
1791-1800 ..	4	7		2	1		4	18
1801-10	4	1					1	6
Samlet antal	54	25	4	8	1	1	8	101

I modsætning til tidligere er nu de fleste fra Faaborg, det gælder om mere end halvdelen. Skippere med hjemsted andre steder på Fyn er dels fra Faaborgs nærmeste omegn, som f. eks. Holstenshus gods, dels fra de om-

liggende øer. Skipperne, der stammer fra Slesvig, er hjemmehørende på Ærø og Als. Ca. $\frac{1}{3}$ af skipperne har fået borgerskab i tiåret 1751-60, hvad der passer godt med, at byen i den periode havde den største skibsflåde i 18. århundrede.

Nogle skippere blev senere købmænd, det gælder om 4 fra tiåret 1751-60, deriblandt Jørgen Ploug, men efter den tid var der kun få skippere, der svang sig op til købmænd; det blev derimod almindeligt efter 1784 at tage borgerskab både som købmand og skipper, det gjorde ialtfald 10. Betegnende nok løser ingen borgerskab som skipper mellem 1807-10. Langt de fleste blev i byen og opgav først borgerskabet på deres gamle dage, men enkelte opsagde det dog efter nogle års forløb, et par skippere i den hensigt at nedsætte sig i Stige og i Odense. Antallet af selvstændige skippere tog af; langt de fleste var i købmændenes tjeneste eller disses medredere som parthavere. Ofte boede skipperen hos købmanden. Ved folketællingen i 1801 havde købmændene Christian Voigt, Simon Ploug og Simon Hempel deres skippere boende i købmandsgårdene.

Det søfarende mandskab. Ikke så få mennesker var knyttet til skibsflåden, der gav dem deres daglige brød. En opgørelse uden datering, men formentlig fra 1790'erne, anfører, at de søfarende med hustruer og børn udgjorde 207 personer. For enkelte år ved vi nøjagtig besked om mandskabets størrelse.⁹⁹⁾

År	antal skibe	skippere	styrmand	matroser	dreng	ialt
1774.....	30	27	6	51	27	111
1778.....	27	27	5	56	25	113
1796.....	26	26	3	45	22	96
1798.....	25	25	4	38	16	83

Langt de fleste skibe havde en besætning bestående af skipper, matros og dreng; kun skibe fra 10 læster og derover havde to matroser. Købmand Poul Jacobsens skib »Mette Marie« på $57\frac{1}{2}$ læst havde i 1774 en besætning på 10 mand, nemlig skipper, styrmand, 6 matroser og 2 drenge, deres hyre for hele året var 411 rdl. Poul Jacobsen beskæftigede nævnte år på sine 6 skibe 35 mand, årets hyre var for de 28 1968 rdl.; for de mindre skibes vedkommende betaltes hyren pr. rejse.¹⁰⁰⁾

Købmand Jørgen Plougs brigantine »Jørgen Ploug« på 90 læsters drægtighed sejlede i juli 1781 fra København og vendte først tilbage til Faaborg efter en rejse på 15 måneder og 22 dage. Besætningen, der var på 12 mand, bestod af skipper, styrmand, bådsmand, tømmermand, 5 matroser, jungmand, koksmat og kahytsdreng; skipperen, styrmanden, tømmermanden og den ene matros var fra Sønderborg, jungmanden fra Tønder, bådsmanden og to matroser fra Norge, de sidste to matroser, der var fra Holsten, rømte i Amsterdam. Ved forhyringen fik mandskabet to måneders løn, skipperen fik 40 rdl., styrmanden 32 rdl., tømmermanden 24, bådsmanden 22, matroserne hver 16 rdl., jungmanden 11 og koksmat og kahytsdreng hver 6 rdl. Købmændene Simon Plougs og Simon Hempels skib »Simon Hempel« på 32 læster sejlede i 1795 til Norge og Spanien med en besætning på 6 mand. Skipperen fik da 20 rdl. om måneden, styrmanden 13, matroserne 8-9 rdl., den ene dreng 4^{1/2} rdl., da det var den første rejse »på forsøg«. Skipperen var den eneste af besætningen, der hørte hjemme i Faaborg.¹⁰¹⁾

Hyren har sikkert ofte givet anledning til strid; i 1756, da skipper Henrik Faber skulle sejle til Stralsund, nægtede besætningen på 3 mand at afsejle, de var utilfredse med hyren, der var 6-8 rdl. for rejsen.¹⁰²⁾ Hyren for en rejse til København var 4-5 rdl. Da der ikke var nogen navigations-skole eller styrmandsskole, hvor de unge kunne uddannes, måtte de ældre lære de unge.¹⁰³⁾

Var en del af mandskabet på skibene ikke hjemmehørende i Faaborg, så var der til gengæld unge fra Faaborg, der tog på langfart på udenbys skibe. Man kan træffe dem på Asiatisk Kompagnis skibe på rejse til Østen; farten var lang og besværlig, og ofte kunne deres pårørende sige om dem, som det blev sagt om Jesper Fylster, at han for nogle år siden var gået til søs til Kina, men om han var i live, vidste man ikke;¹⁰⁴⁾ kom en eller anden efterretning ude fra, gik den ofte ud på, at de bortdragne var blevet derude, som matros Peder Møller, der døde på »Kronprinsen« på rejse fra København til Kina, eller som skippersønnen Hans Wulf Mørk, der døde som regnskabsbådsmand på rejse fra Ostindien til København.¹⁰⁵⁾ Andre af byens unge foretrak farten på de nordlige have; ikke mindre end tre søfolk hjemmehørende i Faaborg sejlede i 1777 på Grønland.¹⁰⁶⁾ Der var også dem, der tog hyre på udenlandske skibe. Blandt de mange danske søfolk, der tog hyre i Holland, var en søn af skomager Knud Mortensen; han sej-

lede 1752 fra Holland til Ostindien, og hans bysbarn Sirach Henriksen Wilckens var ved moderens død i 1758 til søs med skib fra Holland til Vestindien.¹⁰⁷⁾ Også på engelske skibe tog man hyre, matros Clemens Ribber døde i 1787 på et engelsk skib på rejse fra Vestindien til England.¹⁰⁸⁾

Besejlingen af Faaborg. Langt den største del af byens skibe var som nævnt beskæftiget med at bringe varer til og fra byen, og bortset fra de hårdeste vintermåneder for de uophørligt ud og ind af havnen. Mange skippere gjorde selvfølgelig flere rejser, som regel mellem tre og fire, nogle nåede dog helt op på otte rejser på et år.

En del fremmede skibe deltog også i farten til og fra byen. I 1755 gjorde 33 fremmede skippere 87 rejser til Faaborg, og 27 skippere gjorde 78 rejser fra Faaborg; langt de fleste var hjemmehørende i Marstal og Ærøskøbing, et enkelt skib var norsk; af udenlandske skibe kom der kun nogle enkelte svenske med tømmer og kalk.¹⁰⁹⁾ I 1761 ankom 165 skibe til Faaborg, heraf kom de 84 fra Kongeriget (66 fra København), 63 fra Hertugdømmerne (59 fra Slesvig), 13 fra Norge og 5 fra Lübeck. Samme år løb 187 skibe ud af havnen, 104 til Kongeriget (99 til København), 51 til Hertugdømmerne (43 til Slesvig), 18 til Norge og 15 til Lübeck.¹¹⁰⁾

I 1774 gjorde 16 fremmede skibe 20 rejser til Faaborg, heraf var et svensk og 13 fra Ærø, de 16 skibes samlede drægtighed var 170^{1/2} læster, 4 skibe var fragtede af købmænd i Faaborg, deriblandt af Jørgen Ploug. Samme år foretog byens 30 skibe på 278 læster 127 rejser, 4 år efter drog byens 27 skibe med 316 læster ud på 175 rejser, medens 22 fremmede skibe på 287 læster gjorde 39 rejser, det år kom intet udenlandsk skib til byen; af de 22 skibe var de 7 fra Ærø; Ærøskipperne fik nu konkurrenter, 5 skibe hjemmehørende i København og Dragør for nu på byen, og i tiden til 1807 spillede disse skibe stadig en rolle i besejlingen af byen.¹¹¹⁾

Medens sejladsen til og fra Slesvig i 1760'erne spillede en langt større rolle end på Holsten, er forholdet anderledes senere. I 1797 løb 290 skibe ud af havnen, heraf 40 til Kongeriget, 77 til København, 30 til Norge, 12 til tyske Østersøhavne, men næsten halvdelen nemlig 131 for til Hertugdømmerne, og størstedelen af dem til Kiel.¹¹²⁾

Omstående tabel over alle de skibe, der i 1798 løb ud og ind af byens havn, vil give et indtryk af dens skibsfart. Tabellen giver oplysninger om skibenes hjemsted og størrelse. Der er intet overraskende i, at farten på

1798	Aabenraa	Eckernførde	Flensborg	Haderslev	Kappel	Kiel	Lützenburg	Marsdal	Rendsborg	Slesvig	Sønderborg	Årskøbing	Norge	Christiania
Antal indgående skibe efter hjemhørshavn								22				11		
Drægtighed i læster at indgående skibe efter hjemhørshavn								276				123		
Antal udgående skibe efter hjemhørshavn								22				13		
Drægtighed i læster af udgående skibe efter hjemhørshavn								276				124		
Antal skibe efter afløbshavn	1	3	22	1	5	46	3	2	4		3	10		30
Drægtighed i læster efter afløbshavn	2 ^{1/2}	14 ^{1/2}	46	1	24	268	6 ^{1/2}	5	54		17 ^{1/2}	39		444 ^{1/2}
Antal skibe efter bestemmelseshavn	1	4	15		2	66	2	18	4	3	2	11	18	1
Drægtighed i læster efter bestemmelseshavn	2 ^{1/2}	13 ^{1/2}	40 ^{1/2}		2	242 ^{1/2}	4	252 ^{1/2}	18 ^{1/2}	9	14	45	251 ^{1/2}	15

1798	Faaborg	Assens	Bjørnø	Bogense	Brejninge Tås.	Drejø	Falsled	Nyborg	Rudkøbing	Svendborg	Vindeballe	Bandholm
Antal indgående skibe efter hjemhørshavn	206	4	6	2	4		1		6	5	2	
Drægtighed i læster af indgående skibe efter hjemhørshavn	1419 ^{1/2}	14 ^{1/2}	3	17 ^{1/2}	10		1 ^{1/2}		120	59	8	
Antal udgående skibe efter hjemhørshavn	187	4	5	2	4	1			6	5	2	
Drægtighed i læster af udgående skibe efter hjemhørshavn	1103	14 ^{1/2}	2 ^{1/2}	17 ^{1/2}	10	1 ^{1/2}			120	59	8	
Antal skibe efter afløbshavn		4		1				19	6	5		2
Drægtighed i læster efter afløbshavn		14		1 ^{1/2}				176	7	41 ^{1/2}		4
Antal skibe efter bestemmelseshavn		5		1				17	13	2		1
Drægtighed i læster efter bestemmelseshavn		18		1 ^{1/2}				177 ^{1/2}	132 ^{1/2}	14		1 ^{1/2}

Drammen	Frederiksstad	Langesund	Moss	Tønsberg	Kalmar	Raumo	Visby	Danzig	Königsberg	Lübeck	Rostock	Østersøen	Samlet antal for Herrugdøm	Drægtighed i læster	Samlet antal for Norge	Drægtighed i læster	Samlet antal for udlandet	Drægtighed i læster
					1	2	3						33				6	
					31	67	125							399				223
					1	2	3						35				6	
					31	67	125							400				223
6	2	8	1	1	1	2	3		3	20	10		100		48		39	
116 1/2	47	172 1/2	12	151 2	31	67	125		46	112	89 1/2			478		808		470 1/2
1					1	2	3	2	5	9	1	3	128		20		26	
17					31	67	125	32	104	60 1/2	15	18 1/2		644		283 1/2		453

Dragor	Kalundborg	Kolding	København	Nakskov	Nysted	Næstved	Præstø	Randers	Sakskøbing	Stubbekøbing	Vejle	Samlet antal for Kongeriget	Drægtighed i læster	Samlet antal	Samlet drægtighed i læster
10		1	11					1	1		1	261		300	
230 1/2		15	354 1/2					7	1 2		2 1/2		2262		2884
10		1	11					1	1		1	241		282	
230 1/2		15	354 1/2					7	1 2		2 1/2		1945		2568
1	2	1	60	1	1	2	1	3	2			111		298	
20	14	1	750	5	1	6	3 1/2	12 1/2	6 1/2				1062 1/2		2819
		2	60	1	1	2			2	1	1	109		283	
		14	905 1/2	5	1	8			4 1/2	19	2 1/2		1300 1/2		2681

København næsten er enerådende for Kongerigets vedkommende. I Hertugdømmerne er Kiel den by, der besejles mest. Sejladsen til Rostock, Danzig og Königsberg viser, hvorledes købmændene opkøber østersøisk korn til videre salg i Norge. Af udenlandske skibe var der 6 i havnen, alle svenske. Skippere fra Marstal og Ærøskøbing deltog livligt i sejladsen på byen; af de 48 skibe, der kom fra Norge, hørte kun de 22 hjemme i Faaborg, af de 26 udenbys skibe, der kom fra Norge, var de 15 fra Marstal og 6 fra Rudkøbing, men af de 20, der for til Norge, var kun de 2 udenbys.

Ærøskibene spillede også en vigtig rolle i farten på Hertugdømmerne, af de 128, der for hertil, var de 42 udenbys, heraf 34 fra Ærø. Sejladsen på de tyske Østersøbyer foretoges næsten udelukkende med byens egne skibe.¹¹³⁾

Store ændringer i byens skibsfart skete der ikke i de følgende år. 1805 kom 282 skibe med en drægtighed af 2498 læster til byen, og 272 skibe med en drægtighed af 2310 læster forlod havnen. Skibene kom og gik til følgende steder.¹¹⁴⁾

Ind- og udgående fra Hertugdømmerne

	Burg	Eckernførde	Flensborg	Haderslev	Kiel	Marstal	Rendsborg	Sønderborg	Ærøskøbing			Ialt	Saml. drægtighed
Indgående	2	3	45	1	52	1	3	1	6			114	313 ¹ / ₂
Udgående	1		47	1	49	10			9			117	405 ¹ / ₂

Ind- og udgående fra Norge

	Arendal	Christiania	Christianssand	Drammen	Frederikshald	Kragerø	Langesund	Moss	Ø. Risør	Frederikstad	Frederiksvern	Norge	Ialt	Saml. drægtighed
Indgående	1	16	3	7	1	1	6	5	5				45	786
Udgående				1						1	1	25	28	438 ¹ / ₂

Ind- og udgående fra Kongeriget

	København	Bornholm	Fynske havne	Jyske byer	loll.-fålst. byer	Sjæll. byer						Ialt	Saml. drægtighed
Indgående	55	1	16	8	8	11						99	1249 ¹ / ₂
Udgående	64		11	8	12	1						96	1159 ¹ / ₂

Ind- og udgående fra nordtyske havne

	Danzig	Königsberg	Lübeck	Rostock	Stetin	Stralsund	Østersøen						Ialt	Saml. drægtighed
Indgående	2		17	3	1	1							24	149
Udgående	7	1	13	14	1		1						37	304 ^{1/2}

Desuden kom og gik 3 svenske skibe hjemmehørende i Kalmar.

Sejlads på Norge. I tidligere tider havde der været nogen sejlads fra Bergen på Faaborg. I 1757 sejlede 3 skibe på 81 læster hertil, og endnu i 1769 kom et skib derfra med sild, tran og røget laks, men fra da af ophører sejladsen på denne by; mere og mere holdt man sig til de østlige og sydlige havne og ladepladser.¹¹⁵⁾

Tit var sejladsen på Norge besværlig. Den 5. november 1782 sendte købmand Christian Müller en galease derop med 460 tdr. byg fra de kongelige magasiner. Den 13. december kom skibet til Drammen og lossede halvdelen af ladningen. Det lykkedes dernæst at få skibet gennem isen til Christiania, hvor man lagde til ved slotsbryggen. Her frøs skibet inde til 26. april; skipperen blev syg og førtes i land, og først den 6. juni kunne man afsejle; til Faaborg nåede man den 30. juli.¹¹⁶⁾ En ligeså besværlig rejse samme år havde et af Christian Voigts skibe. Det forlod Faaborg den 26. oktober med 786 tdr. magasinkorn og satte kursen efter Drammen; på grund af modvind kom skipperen for langt vestpå til Øster Risør; her måtte han udlosse noget af kornet, da det var blevet ødelagt af varmen. Senere sejlede han til en plads under Moss toldsted, og derfra til Svelvigen, hvor isen tvang skibet til at blive liggende; her udlossedes resten af ladningen den 12. december, og 14 dage efter prøvede skipperen at gå til søs, men nåede kun 5 mil fra Svelvigen, da skibet blev siddende i isen lige til den 12. marts. Der var kun et hus på kysten, og dets beboere kunne hverken overlade »æde, drikkevarer eller ildebrand« til skipperen og folkene, så de var nær ved at »krepere, helst vejen formedelst stærk snefog var inpassabel«; med stort besvær lykkedes det ham endelig at skaffe proviant fra Tønsberg.¹¹⁷⁾

Sejlads på Vesteuropa. Ikke så få af de skibe, der gik med korn til Norge, fik derfra ladning til vesteuropæiske havne. Skipper Christen Hansen Erreboe og hans medredere sendte i foråret 1760 den tremastede galliot »Fyrst-

inde Reventlow« på 81 læster til Norge »og derfra til det land, hvortil kan fåes fragt«, hvilket i almindelighed betød England, Irland, Frankrig og Holland.¹¹⁸⁾ Et andet af byens store skibe »Grev Reventlow«, ejet af 5 købmænd og ført af skipper Ole Tronsen, sejlede i 1755 til Norge med 2000 tdr. korn. Farten gik gennem Store Bælt til Trondheim. I Nyborg betaltes told og købtes materialer til skibet samt krudt, fersk sild m. m., ialt beløb udgifterne sig her med fortæring og kostpenge til 11 rdl. 16. maj var man i Nyborg, 23. juni kom man til Trondheim. Herfra hjemsendtes en veksler på 1200 rdl., og skipperen havde 133 rdl. tilgode. Opholdet i Trondheim varede i nogen tid, og skipperen sendte et detailleret regnskab til rederne. Han betalte lodspenge, færgébåd, stemplet papir, attester og skriverpenge, desuden måtte han sørge for proviantering og købte i den anledning fersk kød, øl, to tønder rug til at bage brød af, fisk og sild samt favnebrænde; der var endvidere udgifter til reparation af skibet, til årer og tjære, provision til mægleren for ind- og udgående. Folkene fik udbetalt deres hyre, styrmanden fik 20 rdl., 4 matroser 8 rdl., tømmermanden 10, kokken 6 og drengen 4 rdl., ialt beløb udgifterne i Trondheim sig til 330 rdl. Fra denne by sejlede skipperen til Dublin og Liverpool med 8300 planker, til sidstnævnte havn ankom han den 22. august. Også her blev skibet repareret, der købtes proviant, betaltes hyre m. m. for 282 rdl., desuden indkøbtes en ladning salt, og skibet afsejlede til Holland, men nåede aldrig sit bestemmelsessted, da det forliste under den hollandske kyst. Ialt opgav skipperen sine udgifter til 1462 rdl. og indtægterne til 4393 rdl. Fragten for kornet til Trondheim var 416 rdl. og for plankerne til Liverpool 564 rdl.¹¹⁹⁾

Direkte fart på Vesteuropa fandt som nævnt også sted. I 1758 og 1759 sendtes skibe til Bordeaux.¹²⁰⁾ Købmand Lars Lindegaard havde i 1760 skibet »Grev Hannibal« på 51 læster liggende i Bremen og agtede at sende det til Cadix.¹²¹⁾ Forbindelsen til Liverpool var som nævnt livlig, ikke blot indførtes derfra varer til Faaborg, men i 1769 sejlede et skib hjemmehørende i Faaborg fra Liverpool til Lübeck med kaffebønner, tobak og stentøj.¹²²⁾ Byens skibe deltog også i farten med oversøisk korn til Vesteuropa; Jørgen Ploug sendte 1781 et skib med hvede fra Königsberg til Lissabon,¹²³⁾ og i 1800 havde købmændene Simon Ploug og Simon Hempel henholdsvis 3 og 2 gange skibe i Lissabon.¹²⁴⁾

Sejladts på Middelhavet. Farten på Middelhavet fik betydning i sidste halvdel

af 18. århundrede. En traktat med deyen af Algier i 1746 blev af stor betydning for skibsfarten. En del af byens skibe, der sejlede på Middelhavet, kom med ladning fra Østersøhavne. Hukkertgallioten »Rosen« på 40 læster sejlede således i 1758 fra Danzig til Middelhavet, det førtes af skipper Henrik Faber, der i december samme år lå i Cadix og herfra sejlede til England, hvor han lastede bly til Livorno; på grund af hård sø måtte han på rejsen hertil gå ind til Barcelona for at reparere, herfra afsejlede han den 22. december 1759, men kort efter blev det et frygteligt uvejr, og skibet gik under. 2 af matroserne og skipperen selv var hjemmehørende i Faaborg, ladningen var assureret, men ikke skibet, hvis værdi ansloges til 3000 rdl.¹²⁵⁾

1762 sendte Christen Piil sin galliot »Damsbo«, der lå i vinterhavn i Hamburg, til Østersøen, hvorfra den skulle til Middelhavet.¹²⁶⁾ Flere af skibene, der for på dette farvand, indtog først ladning i Norge. Poul Jacobsen sendte i 1761 et skib til Norge, her fik det fragt til Middelhavet, formentlig en ladning fisk.¹²⁷⁾ Købmand Jørgen Wilhelms galliot »Sofie« sejlede i 1761 på Tunis og Livorno, den havde ikke været hjemme i 2 år.¹²⁸⁾ Disse eksempler er tilstrækkelige til at vise, hvor livlig sejladsen var på Middelhavet under den store Kolonikrig 1755-63 mellem Frankrig og England; det var landets neutralitetspolitik, der gav skibsfarten den store chance. Fragtfarten i Middelhavet må have været indbringende; thi ellers ville vel ikke Peder Eilschow i Odense, Peder Tronsen og 2 andre fynske købmænd have købt et fregatskib i Livorno på 50 læster.¹²⁹⁾ Også under de følgende storkrige tog man del i Middelhavsfarten. Jørgen Ploug sendte i 1784 et skib fra Viborg i Finland til Marseille; omkring århundredeskiftet sejlede man særlig på Spanien. Galeasen »Søren Hempel« kom i August 1804 til Alicante, opholdet blev længere end beregnet, da der udbrød pest kort efter skibets ankomst, og skipperen slap først bort næste forår.¹³⁰⁾

Foruden i fragtfarten på Vesteuropa og Middelhavet tog man del i farten på Østersøen. I efteråret 1751 var skipper Faber på rejse fra Stockholm til Bergen, og købmand Niels Husfeldt var to år senere i Riga. Man sejlede med salt fra Liverpool til Rostock og fik rug som returladning. 1796 kom skipper Claus Carstens fra Barcelona til Lübeck, han medførte også en ladning salt til agent Ploug.¹³¹⁾

Langfart. Ofte var skibene væk i årevis. Brigantinen »Jørgen Ploug« sejlede i efteråret 1781 fra København til Pillau og vendte i november tilbage til

København, efter 14 dages forløb stak hun igen til søs, men denne gang til Lissabon, her indtoges en ladning til Amsterdam, hvortil skibet ankom i juni 1782; 14 dage efter afsejlede det med en ladning til Middelhavet og vendte først tilbage til Amsterdam i april 1783; påny stævnedes det ud, denne gang til Liverpool, her fik det en ladning til Faaborg, hvortil det ankom i september 1783 efter 15 måneders rejse.

15 år senere sejlede »Søren Hempel« om efteråret til Trondheim med korn og derfra til Christianssund, hvor man fik ladning til Barcelona, rejsen gik nu hjem over Lübeck og i maj 1796 løb skibet ind i den hjemlige havn.¹³²⁾

Storkøbmanden Poul Jacobsen havde en søn Jacob Anthoni Poulsen, der for som koffardikaptajn, hans skibsjournal er bevaret og begynder således: »I Jesu navn, holden ombord på galeasen »Adam Christoffer v. Holsten«, tilhørende min fader Poul Jacobsen og føres af mig skipper Jacob Poulsen, anno 1774«. Han sejlede først til Wedellsborg og Assens og indtog en ladning korn, der efter at være blevet suppleret i Faaborg bestod af 170 tdr. rug, 506 tdr. byg, 344 tdr. havre og 40 tdr. malt. Med denne ladning sejlede han til Norge, hvor den største del af ladningen blev udskibet i Arendal. På rejsen hjem til Faaborg hjemførte han jern og brædder; samme år gjorde han endnu to farter, den ene til Stockholm og den anden til Bergen. 1776 begynder journalen med: »Journal holden på snauskibet »Mette Marie« fra Faaborg«; med dette gik han til Trondheim med korn og derfra med tømmer til Liverpool, her fik han saltladning med hjem til Faaborg. 1777 var han i Dublin, 1778 i Christianssund, Trondheim og Dublin, i 1779 i Christianssund og Dublin, og de følgende år sejlede han stadigvæk på strækningen Faaborg-Christianssund-Liverpool og Dublin.¹³³⁾

Sejlads på Dansk Vestindien. I denne tid begyndte også sejladsen til de danske kolonier fra Faaborg. Efter at handelen på dansk Vestindien i 1782 var blevet frigivet, sendte Jørgen Ploug straks brigantinen »Providentia« på 70 læster, ført af skipper Hans Jakob Ploug, til København, for derfra at sejle til Vestindien; året efter dannede han et aktie»entrepratskab«, det ejede brigantinen »Enigheden«, der sejlede på Vestindien fra København. Det førtes i nogle år af skipper Rasmus Ploug, indtil han i 1785 mod rederens ordre afsejlede med skibet fra Faaborg til København, her blev han

på foranledning af agent Henriches arresteret for gæld, så der måtte antages en ny kaptajn. Rederne var foruden Jørgen Ploug købmændene Christian Voigt, Hans Danielsen Brandt og Alexander Brandt.

Farten på Vestindien har måske ikke svaret sig, skibet stilledes i hvertfald til auktion i 1787, men der faldt intet bud. 4 år efter indkaldtes alle, der havde noget at fordre hos interessenterne »udi en med skibet »Enigheden« på Vestindien foretagen entreprise«. ¹³⁴⁾

KØBMÆND OG KONJUNKTURER, FORMUE- OG KAPITALFORHOLD

Købmændene og konjunktursvingninger. Handel og skibsfart var i denne tid underkastet store konjunktursvingninger. Ovenpå de gode år i 1740'erne under Den Østrigske Arvefølgekrig fulgte i 1750'erne en række dårlige år. Skibsflåden, der havde haft nok at bestille, fik nu besvær med at få fragt; folk, der havde anbragt deres penge i skibe, ønskede hurtigst muligt at afhænde dem. Kornet Brummer, der i 1748 letsindigt havde købt en jagt, skilte sig af med den fire år senere, og forpagter Mads West på Lundegård solgte sin part i galliotten »Søridderen«. ¹³⁵⁾ Selv byens skippere og købmænd måtte skille sig af med skibene; ikke mindre end 71 1/2 cmlst. blev solgt 1751-54. Thomas Høeg opgav købmandsskabet og forpagtede Søbygård på Ærø, medens købmand Peder Jørgensen Mahls enke gik fra arv og gæld. ¹³⁶⁾ Kvægsygen ødelagde handelen med fedevare, og flere købmænd kom i vanskeligheder. ¹³⁷⁾ Toldindtægterne, der endnu i 1751 var 1786 rdl., faldt året efter til 1276 rdl. 1754 nåede de dog op på 2112 rdl. og var stadig stigende, indtil de i 1758 kulminerede med 3627 rdl. ¹³⁸⁾ Manglen på rede penge gjorde sig gældende. 1751 lånte 5 købmænd 3295 rdl., hvoraf en stor del faldt på Jørgen Bildthuggers kappe, 1753 måtte Anders Nielsen Refsøe låne 1470 rdl., og 6 købmænd måtte to år senere stille sikkerhed i gårde, skibe, varer og løsøre til et beløb af 3235 rdl. ¹³⁹⁾ Blandt kreditorerne var forpagtere og præster, birkedommer Bagger på Brændegård og herskaberne på Hvedholm og Holstenshus.

Kun en af byens købmænd kunne i disse år forstrække sine kolleger og medborgere med lån. Det var Mads Frandsen Illum, der i første halvdel af 18. århundrede havde arbejdet sig op til at være en af byens rigeste købmænd. Han var født i 1678 på Illumø, der da lå under Stensgård; faderen

blev senere borger i Faaborg, og som ungt menneske tog Mads Frandsen hyre. 1702 ægtede han Anne Marie Henriksdatter Meyer, købte et lille hus og en skude på $4\frac{1}{2}$ læster og fik borgerskab som købmand. Han sejlede i mange år på København, medens hans kone kørte rundt med en vogn på landet og opkøbte landbrugsprodukter. Hun var et hidsigt og opfarende menneske, der indblandes i utallige retssager, blandt andet slog hun degnekonen i Gislev med en pisk, men fik til gengæld en sten i hovedet. Under retssagen erklærede degnen, at det kunne ikke betragtes som nogen synd, hvis hans kone havde slået hende ihjel. Det fortæltes, at hun først kom til byen med sine på landet indkøbte varer, når toldbetjentene var drukne. Som alle købmænd i datiden gik Mads Frandsen ikke af vejen for smugleri, således indsmuglede han fransk brændevin under foregivende af, at det var smør.¹⁴⁰⁾ Da han døde i 1762, blev hans bo vurderet til over 10.000 rdl., og i forvejen havde han givet sine børn ca. 12.000 rdl.; de var også kommet godt i vej, to af dem blev jyske herremænd. Enken overlevede ham i to år, da var formuen på 15.635 rdl. og gælden kun 2630 rdl.; ikke mindre end 300 ark papir gik til skiftebrevet, hvis udfærdigelse kostede 150 rdl.¹⁴¹⁾

Med Den Preussiske Syvårskrig oprandt der atter bedre tider for købmændene, men alligevel var der småt med penge i byen. Forgæves søgte Rasmus Laursen Staals enke at sælge $\frac{1}{8}$ af gallioten »Damsbo«, den var vurderet til 100 rdl., men hun måtte langt om længe afhænde den for 80 rdl. Gallioten havde »ligget forgangen vinter over i havnen i Stettin« og havde i et par års tid ikke »indbragt noget til fordel«.¹⁴²⁾ Købmand Hans Weier led så store tab, at han i foråret 1758 måtte sælge al sin ejendom for at tilfredsstille sine kreditorer; hans gård, et hus, 82 skp. land på byens østre og vestre hede, Rugløkken, en jagt på 4 læster samt løsøre indbragte 2289 rdl.¹⁴³⁾ Gik det således galt for Hans Weier, var der andre af byens købmænd, der forstod at udnytte de store muligheder, der var ved fragtfarten, særlig på Middelhavet. Byens driftigste købmand var i 1760'erne utvivlsomt Poul Jacobsen Kinafarer.

Han var født i Svanninge sogn i 1717 som søn af fæstebonden Jacob Poulsen på Dahlkildegård, der hørte under Stensgård. Som ungt menneske havde Poul Jacobsen ingen lyst til landbruget, og efter at have fået et frihedspas af etatsråd Hein forlod han i 1735 sin fødegård og gik til søs, først fra Faaborg, men senere sejlede han med Asiatisk Kompagnis skibe

og var 3 gange i Kina, hvad der senere skaffede ham navnet »Poul Kinafarer«. Det fortælles, at han satte sine penge i kinesiske varer og handlede for egen regning. Forbindelsen med hjemstavnen vedligeholdtes, og i 1744 vendte han hjem og tog borgerskab som købmand i Faaborg.

4 år senere ægtede den unge købmand Mette Marie Hansdatter Storm,

en datter af Hans Rasmussen Storm på Høbbet, formentlig fik han ved dette ægteskab penge at råde over; hendes fader var en velstående mand, der ofte ydede lån til byens borgere mod pant i gårde og huse. De nygifte slog sig ned i en gård på hjørnet af Kapellanstræde og Østergade; heldet fulgte dem, og i 1754 kunne Poul Jacobsen på auktionen efter sognepræst Seerup købe dennes gård på den nordre side af Østergade for godt 300 rdl., den lå mellem organist Jørgen Fibigers og Rasmus bødkers ejendomme. Det var en anselig bindingsværksgård med to etager til gaden, stuehuset var 18 fag langt, i gården var der to længer, den ene på 11 fag, den anden bestod af to etager på 18 fag, til gården

Mette Marie Storm (1727-1814)
g. m. kbmd. Poul Jacobsen („Kinafarer“)
(Den gl. Gaard)

hørte en have, hvorfra der ad »skipperlågen« var fri adgang til Grønnegade.¹⁴⁴⁾ I efteråret 1757 må Poul Jacobsen have haft hårdt brug for rede penge, thi da pantsatte han gård og skibe, jorder, varer og løsøre for 5060 rdl.;¹⁴⁵⁾ blandt løsøret nævnes et kaffe- og thestel, måske drejer det sig om et kaffestel og thestel, som han ejede, af fint kinesisk porcelæn med navneslyngningerne P. J. S. og M. M. H. D. med forgyldte bogstaver ovenover en krone i rødt og nedenunder to brændende hjerter i rødt.

Når postdagen indtraf, mødtes byens købmænd og skippere hos ham og drøftede nyt. Poul Jacobsen, der til daglig skal have gået rundt i træsko og

med hvidt forklæde, beværtede dem med tobak og gammelt øl. På væggen hang et brædt med små engelske kridtpiber, og man røg »biskopstobak« til 1 mk. pundet, øllet blev nydt af et stort birketræskrus, afdelt med pinde. Smugleri var sikkert heller ikke helt ukendt for Poul Kinafarer, således fandtes i gården et kælderrum med en skjult nedgang, og på et af lofterne var der et godt gemt, mørkt rum, der kaldtes »smuglerkammeret«. ¹⁴⁶⁾

Da Den Preussiske Syvårskrig holdt op i 1763, var Poul Jacobsen en velstående mand, der foruden gården i Østergade ejede flere skibe og i 1760'erne kunne købe Møllertoften og Karen Achtonias vejrmølle udenfor Vesterport. ¹⁴⁷⁾

Fredsslutningen 1763 fik alvorlige følger; den indbringende fragtfart på Middelhavet og andre steder ophørte, og en almindelig krise gjorde sig gældende. Købmændene led store tab på varelagrene, og bedre blev det ikke, at krisen her i landet faldt sammen med misvækst og kvæggpest, det var intet under, at handelen i 1760'erne og 70'erne kom ud for en række dårlige år. ¹⁴⁸⁾

Også i Faaborg mærkedes nedgangen. Da finansråd Older på regeringens vegne i juli 1771 forespurgte magistraten, hvordan det stod til med byens handel og skibsfart, fik han et mistrøstigt svar. Skibene lå ofte en til to måneder i havnen uden at blive brugt, der var mangel på varer og fragt, da korn og fedevarer var dyre; man beklagede sig over mangel på kapital til at ophjælpe skibsfarten og fremhævede, at en mere fri handel, indførelse af oplag og afskaffelse af det store landprang ville hjælpe købmændene, og tilsidst klagede man over, at proprietærerne selv havde skibe og foretog opkøb. ¹⁴⁹⁾

Der er derfor intet mærkeligt i, at nogle af købmændene ikke kom gennem de vanskelige år, hvad blandt andet gælder Jørgen Pedersen Wilhelm. Han var fra det fynske land kommet til Faaborg, hvor han 1755 fik borgerskab som købmand. Det gik godt for ham, og nogle år efter købte han en stor gård på Torvet. ¹⁵⁰⁾ Men da freden kom, var herligheden forbi. Samme år, krigen sluttede, måtte han udstede pantebreve til et beløb af 3133 rdl., hvoraf de 1800 rdl. var til kreditorer i København og Flensborg. For at tilfredsstille resten af kreditorerne måtte han stille sine møbler og sine kramvarer til auktion, de indbragte 1756 rdl. Medvirkende til hans ulykke var byskriver Busch, der samtidig gik fallit, og for hvem Wilhelm havde kautioneret; af sine udestående fordringer på 2035 rdl. havde han over

1500 rdl. tilgode hos byskriveren.¹⁵¹⁾ Jørgen Wilhelm kom aldrig mere ovenpå, i mange år endnu fortsatte han sin købmandsvirksomhed; i 1779 gjorde han opbud, og fire år efter døde han, da var gælden så stor, at arvingerne ikke ville vedgå den.¹⁵²⁾

Om de dårlige tider i 1760'erne vidner også et brev skrevet i foråret 1764 af købmand Niels Juel Schiønning til Ms. Bachmann på Arreskov. Schiønning havde fået 18 tdr. byg fra Arreskov, men han kunne ikke betale dem og andet, han havde fået, og lovede derfor »såfremt muligt er at stræbe at have nogle dukater til herren, jeg har ventet et fartøj hver dag, da jeg ville til Holsten, om Gud vil, med noget malt, thi herhjemme bliver det ej i år afsætteligt, formedelst prisen falder hver dag, jeg kan forsikre, at jeg ej siden jul har solgt 4-5 tdr. malt, og denne byg er altfor sildig, den kom, hvad jeg kan afstedkomme, skal jeg skaffe den gode herre, Gud give, jeg kunne tilvejebringe hver skilling, sågerne som jeg ville, men det tegner ej dertil«. Schiønning var en præstesøn fra Herrested, der i mange år havde drevet handel; da han døde samme år, var gælden større end formuen, så al hans ejendom blev stillet til auktion.¹⁵³⁾ Det var vel også de vanskelige tider, der i 1760'erne fik købmand Lars Lindegaard til at forpakte Billesbølle. Selv Poul Kinafarer måtte i 1765 optage et lån på 1300 rdl. Også toldindtægterne vidner om dårlige tider.¹⁵⁴⁾ 1764 indkom 1502 rdl., men året efter kun 1130, og lavpunktet nåedes i 1770 med 968 rdl. En virkelig stigning kom først med krigskoijnkturerne i 1776.¹⁵⁵⁾

I slutningen af 1760'erne klagede både Poul Jacobsen og Christen Hansen Erreboe over deres skatteansættelse. Poul Jacobsen påstod, at han havde sat 800 rdl. til på korn i Trondheim, og at han ikke tjente noget med sine øvrige skibe; vejrmøllen havde givet ham så store udgifter, at han ikke kunne vente nogen indtægt af den de første ti år, den ene sten var gået i stykker, og de to nye sten ville koste 200 rdl. Christen Hansen Erreboe erklærede, at han havde måttet sælge et af sine skibe, fordi hans handel var gået tilbage.

Købmændene fik ikke medhold hos de eligerede borgere, de var nærmest forargede over, at byens to rigeste købmænd ville klage, og gav et svar, hvoraf det fremgår, at de mente, købmændene klarede sig godt trods de dårlige tider. Man gjorde Poul Jacobsen opmærksom på, at hans handel med landets fedevarer, korn og alle slags grovvarer var ligeså så stor som den handel, halvdelen af byens købmænd drev; de ville slet ikke tale om

*Holkegade nr. 1 „Den gamle gård“ (opført 1720)
(fot. ca. 1908)*

hans ukendte handel, endnu mindre om hans engelske salthandel; det var vitterligt for alle, at hans tre store og små fartøjer sejlede i stadig fragtfart; hvad Christen Hansen Erreboe angik, så lod man ham vide, at hans handel og skibe var vidnesbyrd nok om hans skatteevne, og desuden havde han en af de betydeligste kramboder i byen.¹⁵⁶⁾ Der er ingen tvivl om, at de eligerede havde ret; det var netop i disse år, Christen Hansen Erreboe af sin fader fik tilskødet en gård i Vestergade og Enghaven udenfor Vesterport for 2500 rdl., og Poul Jacobsen købte Sundtoften eller Abigaels toft mellem Hospitalstoften og Langs mølle med det derpå stående hus samt en gård i Torvegade for 1600 rdl.¹⁵⁷⁾ Da Poul Jacobsen døde i 1775, efterlod han sig en blomstrende virksomhed; hans enke Mette Marie Storm drev forretningen videre, indtil hun »i anledning af sin høje alder« nedlagde handelen i 1804.¹⁵⁸⁾

En tredie betydelig købmand i disse år var Christen Christensen Erreboe. Han drev stor handel og endnu i slutningen af 1760'erne, da han opgav handelen, ejede han adskillige skibe. På sine gamle dage boede han i Holkegade i »Den gamle gård«, som han købte af sin svigersøn herredsfoged

Adrian Becker i Sunds herred.¹⁵⁹⁾ Han døde 1776, og på det tidspunkt havde allerede et par unge mennesker, der skulle grundlægge byens mest berømte købmandshuse, begyndt deres virksomhed, nemlig Jørgen Ploug og Christian Voigt. Jørgen Jacobsen Ploug er født i Faaborg 1737 som søn af hattemager Jacob Jørgensen Ploug. Som så mange af byens unge kom han tidligt ud at sejle, og allerede som 21-årig fik han i januar 1759 borgerskab som skipper; eget skib fik han dog nok først nogle år senere, da han for 220 rdl. købte en jagt »Lilleskov« på 3½ læster.¹⁶⁰⁾ Den driftige unge mand forstod at udnytte de gode tider, og snart kunne han tillade sig at stifte familie. I september 1764 ægtede han en datter af distriktschirurg og postmester Simon Hempel, og samtidig købte han en gård på den nordre side af Vestergade (nu nr. 8), naboejendommen til hans svigerfaders gård. Han betalte sognepræst Lunds enke 700 rdl. for gården, men den fulde købesum kunne den unge skipper dog ikke udbetale, og han lånte derfor 500 rdl. af Preben Brahe til Hvedholm, mod pant i gården.¹⁶¹⁾

1766 opgav Jørgen Ploug at sejle som skipper og tog borgerskab som købmand. Hans fader, der oprindelig var en ganske velstående mand, gik fallit; ved auktionen over hans ejendomme købte sønnen halvdelen af marken Tommerud i Svanninge sogn.¹⁶²⁾ Trods de dårlige år i 1760'erne og begyndelsen af 70'erne var Jørgen Ploug ikke blot i stand til at skaffe sig flere skibe, men også til at købe en af byens store købmandsgårde, nemlig den gård, som Karen Achtonia tidligere havde ejet, den lå mellem hans egen gård og Vesterport; med gården fulgte Store Ruglække udenfor Vesterport samt Klingenbergtoften på den anden side af gaden; sidstnævnte brugte han som tømmerplads, og da den strakte sig ned til stranden, indrettede han senere sit eget skibsværft der. Hele herligheden stod ham i 2700 rdl. og atter var det Preben Brahe, der financierede den unge købmand ved at låne ham 2000 rdl.¹⁶³⁾ Det var også i disse år han forpagtede byens konsumtion og af den forrige forpagter, byskriver Jens Erreboe Busch, købte de tre konsumtionsboder ved Vesterport, Østerport og Strandporten for 60 rdl.¹⁶⁴⁾ Forpagtningen varede fra 1773-79, da opkrævningen overtoges af staten; han solgte da »til kongens tjeneste« 4 konsumtionsboder, idet der nu også var en ved Klosterporten, for 210 rdl.¹⁶⁵⁾

Under Den Nordamerikanske Frihedskrig tjente Jørgen Ploug store penge, han udskiftede flere af sine små skibe og anskaffede i stedet store som

Vestergade nr. 10
(opført 1790-91 efter tegning af H. J. Lang) (fot. 1944)

brigantinen »Providentia« på $70\frac{1}{2}$ læster for 9000 rdl.¹⁶⁶⁾ Da krigen var forbi, var han ubestridt byens rigeste og største købmand. Nogle år efter købte han Karen Achtonias gamle vejr mølle på Stejlebjerg udenfor Vesterport for 1400 rdl., senere skilte han sig af med den gamle stubmølle, der solgtes til Ærø for derfra at komme til Lyø, hvor den stod til 1876.¹⁶⁷⁾ I stedet for opførte han på samme sted en hollandsk mølle, der ligesom den tidligere stubmølle havde 4 kværne.¹⁶⁸⁾ Som ejer af Langs mølle påstod

Preben Bille-Brahe til Hvedholm, at de nye kværne var større end de gamle; det kom til en vidtløftig proces, der dog endte med Jørgen Plougs sejr. 1792 købte han af Poul Kinafarers enke Vejrmølletofte for 1900 rdl., den lå langs den vestlige side af Odensevej, fra Lagonis Minde nr. 1 til Stensgårdsengen, ca. 8 tdr. land.¹⁶⁹⁾ I overensstemmelse med tidens smag købte han en landejendom nemlig Pilegård i Vester Åby sogn; på det tidspunkt havde han opgivet sine gårde på Vestergade. Sønnen Simon Hempel Ploug overtog gården ved Vesterport med Klingenbergtoften og et derpå opført magasinhus, medens svigersønnen købmand Simon Hempel overtog Tommerudtoften og den anden gård. Til sig selv havde han købt »Den gamle gård« i Holkegade for 1300 rdl. Noget langt otium fik den gamle købmand ikke; tre år senere en januar dag døde han pludselig, da han var på vej til Pilegård. Hans enke beboede gården i Holkegade til sin død i 1826.

Det andet store købmandshus, der opstod i slutningen af 18. århundrede og sammen med det Plougske dominerede byens handel og skibsfart til midten af det 19. århundrede, var det Voigtske, der som nævnt blev grundlagt af Christian Voigt. Han var i 1760'erne fuldmægtig på Hvedholm.¹⁷⁰⁾ 1774 ægtede han enken efter den velstående købmand Christen Hansen Erreboe, og året efter tog han borgerskab som købmand.

Støt og roligt voksede den Voigtske købmandsforretning i de følgende år. Virksomheden havde hjemme på Vestergade i en gård, som hans kone Rigborg Kirstine Møllers første mand Christen Hansen Erreboe havde fået tilskødet af sin fader Christen Erreboe. Det var en af byens store købmandsgårde, egentlig to gårde, der var slået sammen. Stuehuset ud til Vestergade var i en etage på 30 fag, indkørslen iberegnet, det var bygget af mur og egebindingsværk, og over porten var der en kvist på 4 fag. I gården var en bryggerhuslænge på 7 fag, og på vestsiden et hus på 13 fag, der brugtes til folkekamre. Sydligst i gården stod et ladehus, der med porten var på 22 fag, samt et halvhus til brænde og vogne. I baggården fandtes en svinesti på 5 fag og et hus på 20 fag »til avlingsdrift«, til ejendommen hørte desuden tømmerplads og frugthave.¹⁷¹⁾

I Christian Voigts tid blev virksomheden dog ikke så stor, at den kunne måle sig med den Plougske. Endnu i 1777 ejede han kun et skib på 7 læster, men året efter købte han et på 18 læster.¹⁷²⁾ 1800 ejede han 2 skibe på tilsammen 33 læster. Antallet af tjenestefolk tyder også på, at forret-

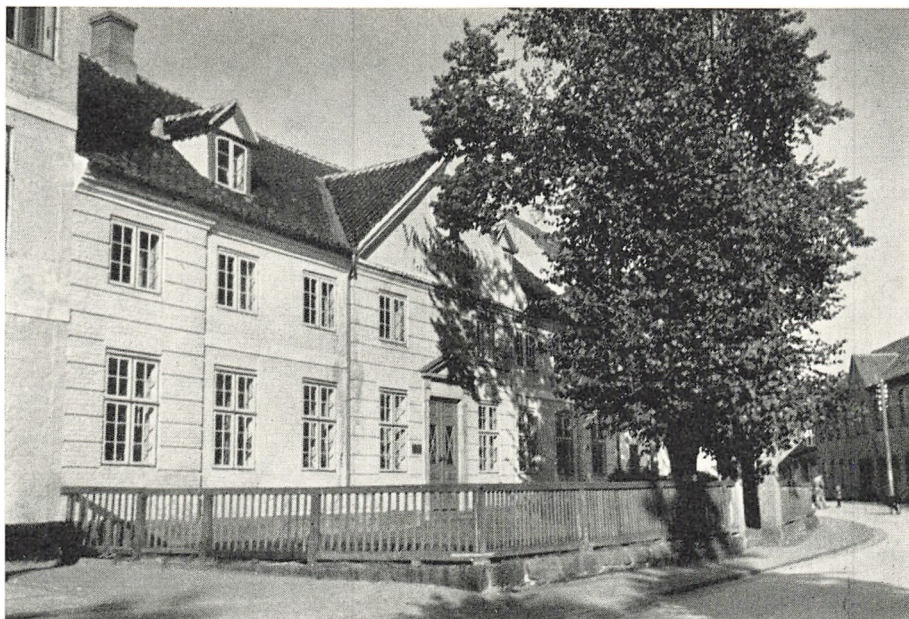
Købmand Christian Voigt (1744-1805) med familie.

Kbmd. Christian Voigt, hustru Rigborg Kirstine, sønnen Johan Christoffer Voigt, sønnen Laurits Peter Voigt, plejesønnen Christen Erreboe.
(Privateje)

ningen var mindre end Plougs. I Christian Voigts gård boede i 1801 en skipper, en tjenestekarl og to piger, men i Simon Plougs gård var der en skipper, to skriverdreng, en karl, to drenge og to piger, og Simon Hempel havde i sit brød en skipper, en krambodsdreng, en brændevinskarl, en avlskarl, en røgter, en amme og to tjenestepiger, og endelig fandtes hos Mette Marie Jacobsen i Poul Kinafarers gård på samme tid en krambodsdreng, tre karle, en matros og tre piger.¹⁷³⁾ Christian Voigt døde i 1805; hver af hans 2 sønner arvede efter deres fader ca. 10.000 rdl., og enken skødede til den ældste en gård på Torvet og 18 skp. land for 5557 rdl. og til den yngste Laurits Peter Voigt købmandsgården i Vestergade, Enghaven med fiskedam, Kildetofte, 61 skp. land på Faaborg mark og 2 jagter for ialt 13232 rdl.¹⁷⁴⁾

Freden i 1783 gjorde en ende på den indbringende fragtfart. Atter indtrådte en krise, varerne faldt i værdi, og igen lå skibene ubenyttede i havnen. Den bedring, der indtrådte på kornmarkedet i slutningen af 1780'erne med stigende priser og god afsætning, synes ikke at have hjulpet købmændene i Faaborg. Der klagedes over varenes »dyrhed og stærkt landprang«, og handelen var derfor ringe.¹⁷⁵⁾ Toldindtægterne, der kulminerede i 1779 med 2708 rdl. og derefter gennemgående var faldende, nåede i 1789 lavpunktet med 645 rdl., den udgående lastetold beløb sig da til 191 rdl.,

Lagonis Minde 11 („Vester Mølle“)
(opført 1790 efter tegning af H. J. Lang) (fot. 1942)

medens den året før havde udgjort 406 rdl.¹⁷⁶⁾ Den ringe handel medførte da også fallitter. 1789 måtte Hans Danielsen Brandts bo tages under behandling, da han ikke kunne tilfredsstille sine kreditorer »formedelst en med tidernes forandring og de tid efter anden faldende priser«.¹⁷⁷⁾

Brandt var født i Ærøskøbing i 1728 og gik i sin ungdom til søs, i nogle år var han styrmand og senere skipper for Poul Jacobsen Kinafarer.¹⁷⁸⁾ 1754 fik han borgerskab som skipper, og 1767 som købmand. Ved sit ægteskab med købmandsdatteren Karen Ernstatter Klepsing blev han knyttet til byens førende familier. Han boede i en gård på den nordre side af Torvet.¹⁷⁹⁾ I mange år gik handelen godt for Brandt, han købte endnu en gård og desuden Espens toft og Beridertoften udenfor Vesterport mellem landevejen og stranden, han ejede også flere skibe,¹⁸⁰⁾ men i de vanskelige år i 1780'erne kom han i så store vanskeligheder, at han måtte udstede pantebreve til et beløb af 3000 rdl.¹⁸¹⁾ Han var heller ikke i stand til at betale for leverede varer og måtte derfor i efteråret 1788 skrive følgende brev til baron Holsten på Langesø: »Jeg må beklage, at jeg ikke til denne tid eller forestående termin kan betale Deres Exc. hvad jeg burde og skulle,

nemlig indfrie min veksel stor 3353 rdl. 4 mk., og da jeg desuden er Deres Exc. skyldig for bekomne fedevarer både fra Holstenshus og Langesø for dette år, hvorpå jeg intet har betalt i afdrag, og De i alle de åringer vi har handlet tilsammen har vist mig megen godhed i at betro mig Deres korn og fedevarer, så er det min skyldighed at give Deres Exc. panteobligation for hvad De hos mig har tilgode, siden jeg ej kan præstere penge, hvilken obligation skal blive Dem tilstillet med allerførste og forhåber jeg dermed at tilfredsstille Deres Exc. ligesom jeg og herved forsikrer, at intet af det jeg ejer, skal blive pantsat til nogen andre, uden hvad jeg forud har pantsat til Mad. Mahl 1100 rdl., apotheker Bøving 1000 rdl. og Hospitalet 150 rdl.«

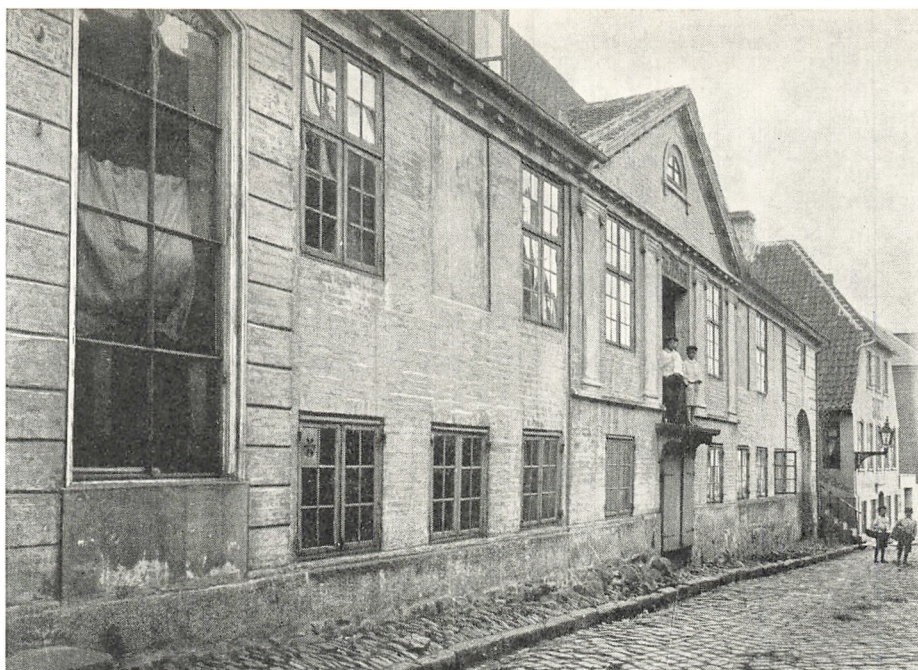
En uge efter sendte han den omtalte panteobligation og udtrykte håbet om, at baron Holsten og hans øvrige kreditorer skulle få deres betaling; han erklærede endvidere, at det var »den slette handel og det lidte tab i disse åringer, der alene årsager, at jeg ikke kan præstere betalingen.«¹⁸²⁾

I foråret 1789 måtte han gøre opbud, hans to gårde, huse og lejevåninger, skibe og jorder, løsøre og varer blev solgt på auktion for 4316 rdl.¹⁸³⁾

At disse år var drøje for købmændene, bevidnes på anden måde af skøde- og panteprotokollen; i 1788 lod de læse pantebreve til et beløb af 4257 rdl. og i 1789 til 4200 rdl., men snart bedredes konjunkturerne; med de store Koalitionskrige fra 1793 begyndte atter en opgangstid, og i 1794 steg toldindtægterne til 2431 rdl.¹⁸⁴⁾

De gode tider fortsatte gennemgående til krigens udbrud i 1807, dog fremkaldte et stort prisfald i Hamburg en krise i 1799, der også mærkedes i Faaborg. Niels Bendixen Graa gjorde opbud, og købmand Fr. A. Henriksen sagsøgte af firmaer i Lübeck til betaling af 1600 rdl.,¹⁸⁵⁾ byens ledende købmænd Simon Hempel Ploug, Simon Hempel og Christian Voigt var dog uberørte af krisen. Simon Hempel Ploug kunne i 1801 købe Korinth gæstgivergård.¹⁸⁶⁾ 1805 indtrådte en vis stilstand i handelen, og byens skibsflåde formindskedes ved salg af tre skibe.¹⁸⁷⁾

Dog kunne Simon Ploug på den tid købe en del ejendomme og pladser i den østre side af Strandgade til udvidelse af forretningen, blandt andet erhvervede han Brahe-Trolleborgs kornmagasingård, og opførte desuden den såkaldte magasingård, som endnu findes; midt på facaden, over portalen står endnu hans initialer og årstallet 1805.¹⁸⁸⁾

„Magasingaarden“ i Strandgade (opført 1805)
(fot. ca. 1908)

Købmændsborgerskaber. I perioden 1751-1807 fik 71 borgerskab som købmænd. De fordeler sig således:

1751-60	10 købmænd	1781-90	7 købmænd
1761-70	12 —	1791-1800	27 —
1771-80	6 —	1801-1807	9 —

Halvdelen af købmændene har således fået borgerskab i tiden 1791-1807, men flere af dem blev aldrig andet end småkøbmænd og havde vanskeligt ved at klare sig i konkurrencen med familierne Ploug og Voigt. Mange købmænd havde selvfølgelig taget borgerskab, når konjunkturerne var gode, d. v. s. under Kolonikrigen, Den Amerikanske Uafhængighedskrig og Revolutions- og Napoleonskrigene, det gælder om 43 af de 71 købmænd. Det virker forbavsende, at 12 tog borgerskab i 1760'erne, hvor tiderne var dårlige, især da det først skete efter 1763; forklaringen er imidlertid den, at 8 af dem i forvejen havde borgerskab som købmænd og skippere, og nu anbragte deres fortjeneste fra krigens tid i købmandsskabet; af de øvrige fire tog 2 borgerskab både som købmænd og skippere, og de 2 sidste var en væver og en tilflyttet jøde.

Kapital- og formueforhold. Hvordan gik det nu købmændene? Herom fortæller skifterne, og det er ikke altid opmuntrende læsning. Yderst sjældent er der rede penge i boerne. Købmændenes formue bestod af gårde og lejebo-liger, skibe og varer samt jorder; nogle mindre gode år kunne derfor være katastrofale, yderst sårbare, som købmændene var på grund af den bånd-lagte kapital. Lånebehovet var derfor overordentligt stort i nedgangstider, og ofte slog konjunktursvingningerne meget hårdt; i mange købmands-skifter overgår gælden da også formuen. Det var kun få købmænd, der som Poul Jacobsen Kinafarer, Mads Frandsen Illum, Christen Christensen Erreboe, Jørgen Ploug og Christian Voigt kunne efterlade sig en formue.

Al den kapital, købmændene havde brug for, kunne ikke skaffes i Faa-borg, følgelig måtte kapital importeres. Den udlånte kapital i byen beløb sig i 1774 til 45.858 rdl., heraf var de udenbys kreditorers andel 19.828 rdl., og af dette beløb var ca. 10.000 rdl. lånt af omegnens godsejere. Den største udenbys kreditor var oberstløjtnant Preben Brahe til Hvedholm, han havde ialt udlånt 7830 rdl., de andre godsejere var baron Holsten til Hol-stenshus, Hein til Stensgård og Lange til Rødkilde. Den største indenbys kreditor var købmand Christen Christensen Erreboe med 3564 rdl. I de følgende år faldt den udlånte kapital, der i 1783 var 32.830 rdl.¹⁸⁹⁾

Hvem det var, der skaffede købmændene og byens øvrige borgere den fornødne kapital, kan man få et begreb om af skøde- og panteprotokol-lerne. Ganske vist er ikke alle pantebreve blevet tinglæst, men antallet af dem er dog så stort, at man med dem som grundlag kan få et begreb om, hvem de udenbys kreditorer var; de indenbys er jo for en stor del byens købmænd og embedsmænd. Undersøgelsen viser da, at byens håndværkere og skippere, ja i slutningen af perioden også købmændene fortrinsvis op-tog lån hos omegnens bønder, særlig gårdmændene i Horne og beboerne på Bøjden var flittige til at anbringe deres spareskillinger i byens ejendom-me. Ifølge skøde- og panteprotokollerne blev der i 1751-60 optaget 24 lån hos bondebefolkningen til et beløb af 3721 rdl., 30 år senere nemlig 1781-90 var lån af denne art steget til 63, over halvdelen af lånene i dette tiår, og lånebeløbet var nu 8203 rdl., hvad der vel nok tør tages som et vidnesbyrd om forbedring af bondestandens økonomiske kår. Også møl-lerne i Sallinge herred må have tjent penge i slutningen af 18. århundrede, eller også har Faaborg været så heldig at have velhavende møllere i byens omegn, ihvertfald udlånte møllerne i 1781-90 7383 rdl. fordelt på 34 lån.

Disse to poster, bøndernes 8203 rdl. og møllernes 7383 rdl., overgik i 1781-90 den af godsejerne udlånte kapital. For de sidstes vedkommende bestod den af 10 lån på 5660 rdl. Det var særlig købmændene, der optog lån hos godsejerne. Af de 5842 rdl. som godsejerne ifølge de tinglæste pantebreve udlånte i 1771-80, tegnede købmændene sig for 4542 rdl. I tiåret 1761-70 nåede godsejernes udlån i Faaborg højdepunktet med 33 lån på ialt 17.932 rdl. Ialt anbragte de 1761-90 29.434 rdl. i Faaborg, og heraf fik byens købmænd 10.542 rdl. Medens birkedommere, herredsfogeder og præster i 1761-70 kunne udlåne 5630 rdl., faldt summen i de følgende årtier til ca. 1800 rdl.

At dømme efter de tinglæste pantebreve, synes lånetrangen at have været stærkest i 1761-70; da optoges lån hos udenbys på ialt 39.825 rdl., årene efter 1765 var som tidligere nævnt ikke gode for handel og skibsfart.

Nedenstående oversigt giver på grundlag af skøde- og panteprotokoller en oversigt over, hvormegen kapital der i 1751-90 af udenbys kapitalejere blev anbragt i byen, desuden viser den, hvem disse kapitalejere er, og hvor mange af pengene der låntes af købmændene.

Kapital udlånt i Faaborg.

År	børnepenge		godsejere og proprietærer		forpagtere og forvaltere		embedsmænd og præster		udenbys købmænd		møllere	
	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital
1751-60	17	4564	11	6006	32	6487	13	4022	4	1107	1	180
1761-70	3	438	33	17932	9	2480	12	5630	3	2002	2	439
1771-80	1	60	8	5842	9	2280	6	1831	5	396	7	2170
1781-90	3	1148	10	5660	5	1400	3	1820	3	873	34	7383

År	skoleholdere og degne		bønder, landhåndværkere m. m.		ubestemmelige		samlet antal lån	samlet kapital rdl.	Heraf lånt til købmænd i Faaborg	
	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital	antal lån	rdl. kapital			antal lån	rdl. kapital
1751-60	2	190	24	3721	3	374	97	26551	24	11318
1761-70	4	650	44	6044	7	4200	117	39815	21	14041
1771-80	7	730	39	5817	4	1645	86	20771	21	10655
1781-90	1	40	63	8203			122	26527	15	6423

I KRIGENS TID 1807-14.

Den udenrigske handels ophør. Krigen med England gjorde ende på fragtfarten og den udenrigske handel. Rundt omkring på havene opbragtes skibene af engelske krigsskibe. I årevis skulle Dannebrog ikke ses på verdenshavene. Blandt de i efteråret 1807 opsnappede danske handelsskibe var også et af købmand L. P. Voigts skibe,¹⁾ men ellers synes byens skibsflåde ikke at have lidt tab, og i september 1807 fik de 27 skibe, der lå i havnen, ordre til at sejle til Svendborg, for at bruges til transporter; formentlig har den største del af dem været hjemmehørende i byen.²⁾ Handelen og skibsfarten indskrænkedes i krigens tid for en stor del til at foregå indenfor Monarkiet. Medens udførselstolden til fremmede steder i 1806 udgjorde 243 rdl., faldt den i 1807 til 129 og i 1808 til 2 rdl. Til gengæld var der en stigende udførsel til Hertugdømmerne, 1806 var udførselstolden hertil 218 rdl., 1808 392 og 1809 673 rdl.³⁾

Den indenrigske handel. Handelen indenfor Monarkiet kan nu ikke have været helt ringe, ellers havde vel ikke så mange taget borgerskab som købmænd. Fra 1/9 1807 til udgangen af 1813 tog 19 borgerskab som købmænd, heraf er 3 indvandrede jøder, 2 er tidligere skippere, og en fik borgerskab både som skipper og købmand; medens antallet af købmænd således er stort, var der kun 4, der tog borgerskab som skippere, og to af dem opsagde borgerskabet efter et par års forløb.

Når den indenrigske handel havde en vis betydning, skyldtes det blandt andet omsætningen af korn; Norge og København skulle forsynes, ligesom hæren skulle have korn og andre varer. Fyn blev fritaget for tvangsudgifter af korn, da øen skulle forsyne København hermed.⁴⁾ På mange måder bestræbte regeringen sig for at sikre hovedstaden de nødvendige fødevarer; en plakat fra efteråret 1807 gav en præmie af 1 d. c. pr. td. for smør, flæsk, saltet og røget kød, der tilførtes byen fra Fyn, 48 sk. for hvede, rug, ærter, 36 sk. for byg eller malt, 24 sk. for kartofler eller havre, og for gryn dobbelt så meget som for den kornart, hvoraf de var malet. Da der var fare for fjendtlig opbringelse, indførtes en assurance for de skibe, der førte fødemidler og brænde til København.

Af frygt for at Norge i vinteren 1807-08 skulle lide mangel på levnedsmidler, bekendtgjorde regeringen ved årets slutning, at alle fra Jylland og Fyn, der den vinter førte korn og fedevare til Norge, kunne tegne assu-

rance mod 7 % for tilførsel til det søndenfjeldske og 8 % til det nordenfjeldske; lignende bestemmelser kom senere til at gælde for skibe, der i løbet af vinteren sejlede fra Norge for at vende tilbage med levnedsmidler.⁵⁾

Der foregik derfor under krigen en ikke så helt ringe kornudførsel ikke blot til Hertugdømmerne, men også til Norge. Sejladsen på Norge var ikke ufarlig, risikoen for opbringelse var stor; i november 1808 sendte købmand L. P. Voigt en jagt »Resolution« på 26 l. til Bergen med en meget blandet ladning nemlig: 29 tdr. smør, 4 skpd. røget flæsk, 483 tdr. rug, 80 tdr. ærter, 20 tdr. malt, 82 tdr. bankebyg, 1100 pottes kornbrændevin og 30 stk. lærred. Rejsen gik i begyndelsen godt, men 2 mil udenfor Frederikshavn blev skibet anholdt af en engelsk fregat og ført ind til Gøteborg, hvor det blev »condemneret« og ladningen solgt. De to matroser på skibet rejste hjem, og skipperen angaves at være druknet.⁶⁾

1809-10 og 1812-13 var sejladsen på Norge særlig livlig; i foråret 1809 sendtes blandt andet ca. 500 tdr. rug til de norske militærmagasiner.⁷⁾ Det var regeringen magtpåliggende at sende korn til det nordenfjeldske Norge, men hertil krævedes store skibe, og dem var der mangel på. Da den norske provideringsadministration i efteråret 1810 kraftigt opfordrede til besejling af denne del af Norge, svarede byfogeden, at han havde ladet opfordringen gå videre til købmændene Simon Ploug og L. P. Voigt; byens øvrige købmænd havde ikke skibe, der var store nok til den sejlads, desværre kunne de to ovennævnte købmænd heller ikke påtage sig at sejle til Trondheim; thi Plougs fartøjer lå da i Norge, og Voigts »Norgesfarer« var i 1809 blevet opbragt af englænderne.⁸⁾ I den følgende tid fik de andre købmænd heller ikke større skibe, stadig gør byfogeden opmærksom på, at kun Ploug og Voigt havde så store skibe, at de kunne sejle på Norge om vinteren;⁹⁾ i januar 1813 sendte Ploug da også 2 skibe på 40 læster tilsammen til Christianssand, og Voigt sendte briggen »Anne Christine« på 73 læster til Trondheim.¹⁰⁾

Skibsflåden. Fra og med sommeren 1809 foregik der atter en del handel med skibe, men det drejer sig kun om små fartøjer, dog købte L. P. Voigt en jagt »De Fire Søkende« på 23 læster. Inflationen og mangelen på skibe førte til stigende priser, således gav Voigt 5500 rdl. for den omtalte jagt. Skibsflåden voksede i disse år. 1804 bestod den af 23 skibe, men i 1812 af 30 skibe med en drægtighed på 321½ læster.¹¹⁾

Skibenes størrelse var følgende:

cml.	0-5	5-10	10-25	26-50	50-100
	11	13	3	2	1

I almindelighed regner man med, at landets handelsflåde fra 1807-1812 gik ned til det halve,¹²⁾ hvad der i første række skyldtes de store tab, den københavnske handelsflåde led, men handelen med korn og fedevarer fik Faaborgs og formentlig også andre provinsbyers skibsflåder til at vokse.

Af byens 30 skibe i 1812 var de 19 bygget i Faaborg; bortset fra et enkelt, der var bygget i Svendborg, stammede de øvrige fra øerne syd for Fyn, således var 4 byggede på Taasinge. Det var gennemgående nye skibe.¹³⁾

År	0-5	5-10	10-15
antal	16	9	5

Af de skibe, der var bygget i Faaborg, var ikke mindre end 11 bygget i tiden 1807-12, de fleste var små, men blandt dem var dog byens tre største skibe, Voigts jagt »Resolution« på 26 læster og to af Plougs skibe på tilsammen 100 læster.

Brændevinsproduktionen. Købmændene handlede med alle slags kornvarer, og de fleste ejede skibe eller skibsparter, selvom der var adskillige kornkøbmænd, der ikke havde nogen af delene;¹⁴⁾ kun få specialiserede sig som købmand Poul Jacobsen i handel med sukker og sirup og som købmand Bierfreund med tobak.¹⁵⁾ Om næsten alle købmændene gælder det, at de havde kornbrænderier, og desuden var der adskillige, der havde borgerskab som brændevinsbrændere. Produktionen af brændevin steg da også stærkt; medens der i 1807 anvendtes 458 tdr. malt og korn til fremstilling af brændevin, brugtes i 1810 1269 tdr. Konsumtionen heraf beløb sig i 1807 til 379 rdl. og i 1809 til 1355 rdl., brændevinsafgiften steg i samme tidsrum fra 963 rdl. til 1355.¹⁶⁾

Gennem hele det 18. århundrede havde regeringen forsøgt at binde brændevinsbrændingen til købstæderne, særlig til København, uden dog at få bugt med smugbrændingen. 1773 forbødes al brænding på landet, og resultatet heraf blev en forøgelse af småbrænderiernes antal i købstæderne; et reskript af 1786 søgte at sætte en stopper herfor ved at fastslå, at der kun måtte være et vist antal brændevinsbrændere i hver købstad. Forordningen af 1794 gik videre i den retning ved at fastsætte, at borgerskab som brændevinsbrænder ikke kunne forenes med andet borgerskab, men

denne bestemmelse gjaldt dog ikke de købmænd, der handlede med korn. Mange af de små brænderier producerede dårlige varer, og regeringen oprettede derfor i begyndelsen af det 19. århundrede et forsøgsbrænderi i København og pålagde i 1812 enhver, der ville nedsætte sig som brændevinsbrænder, at aflægge en prøve for bestyreren af det kgl. brænderi.¹⁷⁾

Byfoged Tolstrup var en ivrig modstander af brændevinsbrændingen og især af de små brænderier. Da Rasmus Rasmussen Dyreborg i 1810 indgav en ansøgning om oprettelse af et brændevinsbrænderi, udbad amtmanden sig byfogedens betænkning. Tolstrup benyttede da lejligheden til at klage over den overhåndtagende brændevinsbrænding i de små købstæder og opgav antallet af brændevinskedler i Faaborg til over 30. »Vel ved jeg«, skriver han, »at brændevinsbrænden anses for en betydelig indtægtskilde for landet, men uomtvistelig sandhed er det dog, at denne nærings hyppige brug nødvendigen må forhøje kornpriserne til jammer for Danmarks fattige og Norges indbyggere; thi jo mere der brændes, jo mindre er landets forråd, og jo mindre der gives af en vare, jo dyrere bliver den. Hvor mange tusinde kunne ej mættes af de mange tusinde tønder korn, der årlig i Danmark bruges til brændevinsbrænden. En næringsgren, hvorved enkelte lever og beriger sig, men mængden lider, er næppe at anbefale.«

I sin betænkning gjorde Tolstrup opmærksom på en anden skavank ved brændevinsbrændingen. Man kunne ikke skaffe kul til kedlerne, og selvom der allevegne var nok af tørv, var landmandens mangel på arbejdskraft så stor, at de ikke kunne forsyne brænderierne. Følgen er, skriver han, at »Levningerne af Danmarks skove må lide og lide betydeligt, thi når et brænderi kan forbruge 200 favne brænde årligen, hvilken mængde af brænde må da ikke fortæres under alle de kedler, der ikke kunne få tørv«. Et lille brændevinsværk fandt byfogeden ikke fordelagtigt, men snarere skadeligt for det offentlige, idet han påstod, at de, der oprettede småbrænderier, mere havde til hensigt »at snige sig til at holde værtshus og udskænke for bønder og håndværkere, som derved lededes til drukkenskab, slagsmål, nattesæde og deres syslers forsømmelse, sådanne kipper lægger ofte grunden til usædelighed og armod«. Tilslut klagede han over de mange kroer og fremhævede, at hvis Rasmus Dyreborg fik bevilling, ville mange fra landet lidt efter lidt nedsætte sig i byen.¹⁸⁾

Samme år anbefalede han dog oprettelsen af to andre brænderier, nemlig købmand Jørgen Jacobsens; han ville drive brænderi i sin gård på Torvet,

tilladelsen fik han som nævnt, dog på betingelse af, at han ikke drev værts-hushold, »thi af kroer og ølhuse har denne by som flere for mange«. ¹⁹⁾ Det andet brænderi, han anbefalede, var købmand Jørgen Ploug Hempels; det blev indrettet i et hus udenfor Vesterport, hvor der tidligere havde været brænderi; Hempels brænderi blev stort anlagt. ²⁰⁾

Dyrtid. Krigen gav uden tvivl god fortjeneste til byens købmænd og brændevinsbrændere, men for den jævne befolkning blev tiderne vanskelige, priserne på de vigtigste livsfornödenheder steg, og en forrygende inflation gjorde lidt efter lidt pengenes værdi illusorisk. Den stærke udførsel af korn og fedevare medførte mangel i byen. Byfoged Tolstrup, der havde et varmt hjerte for dem, der led nød, henvendte sig i efteråret 1809 til købmændene Simon Ploug, L. P. og J. C. Voigt, J. C. Christensen, Franz A. Horn og Simon Hempel og klagede over, at »det hyppige opkøb og udførsel« var skyld i, at smørret dels ikke kunne fås i byen, dels var steget til uhørte priser. Han opfordrede derfor købmændene til at holde et vist kvantum smør tilbage af »sidste sommer og ævreds produkt« i oplag til den billigste pris, så at han efter bekendtgørelse kunne give enhver trængende, der meldte sig til ham, tilladelse til deraf at købe $\frac{1}{2}$ otting ugentlig mod kontant betaling; ordningen skulle gælde til 1. maj 1810. ²¹⁾

I begyndelsen af 1812 blev brødmangelen katastrofal, hvad der skyldtes de stærkt stigende priser på rug og byg. Byfogeden anførte, at der blev betalt 24-32 rdl. for en td. rug, og da brændslet var dyrt og folkelønnen høj, kunne 1 pund rugbrød ikke sælges under 12 sk. Byfoged Tolstrup gjorde, hvad han kunne for at afværge brødmangelen »hos de mest uformuende«. Han regnede med, at der var 80 familier, som man måtte sikre brødkorn til høsten; i den anledning fik han købmændene til at oplagre 158 tdr., det var imidlertid ikke tilstrækkeligt til høsten, da de 99 tdr. var byg og derfor ikke kunne regnes for mere end 49 tdr. rug. Foruden de 80 familier var der en del håndværkere og »indvånere«, der selvom de ikke var fattige, dog ikke havde været i stand til at skaffe sig den fornødne rug; rug kunne nemlig hverken købes i byen eller i dens omegn.

Selv bagerne klagede over, at de af mangel på rug ikke kunne bage brød. Stillet overfor denne almindelige mangel, så Tolstrup ikke anden udvej end at bede amtet om en forstrækning på 200 tdr. fra de kgl. magasiner, så man dog kunne have et forråd af korn i byen. ²²⁾ Det lykkedes også at få et

parti rug af militæretatens forråd, men nu blev det spørgsmålet, hvad man skulle give for det. Byfogeden og de eligerede frygtede, at byen skulle lide alt for stort et tab ved købet, og anmodede derfor om at få det til stiftets kapiteltakst, og så ville de udlevere det til den gangbare pris i byen. Man måtte ganske vist indrømme, at man ikke i øjeblikket kunne tale om gangbar pris, da det eneste korn, der var til salg i byen, var det korn, som man havde fået købmændene til at overlade de mest trængende familier for kapiteltaksten 12 rdl. 5 sk. pr. tønne. Udenfor byen var der imidlertid købt korn for 30 rdl. tonden, og de gjorde derfor opmærksom på, at skulle byen til den pris lægge fragt eller vognleje, loftsleje, undermål ved ind- og udmåling, svind i forårs- og sommertørken og ved kornets kastning, så frygtede de for, at tabet ville blive så stort, at man ikke turde udsætte byen derfor; desuden løb man den risiko, at kornindførslen og udsigten til en god rughøst ville få prisen til at falde.²³⁾

Den voldsomme inflation ramte de fastlønnede hårdt. Som den, der havde opsyn med arrestanterne, lagde byfoged Tolstrup et godt ord ind for arrestforvareren og arrestanterne. I foråret 1812 gjorde han amtmanden opmærksom på, at fangefogeden for at opvarte og »overtage« 4 arrestanter i en hel uge, ikke havde mere end, hvad han som daglejer kunne fortjene på een dag, og for denne usle løn ville det i længden være umuligt at få nogen til at passe denne bestilling. Allerede ved den forrige arrestforvarers død havde det været vanskeligt at besætte stillingen. De 8 skilling, som hver arrestant skulle have til det daglige brød, slog langt fra til, arrestanten led derfor hunger, og »hans fængsel må vorde hans grav«. Han bad derfor om tilladelse til at anvise en arrestant 12 sk. daglig til forplejning, »da en forøget udgift for delinkventkassen ikke bør kunne komme i betænkning mod menneske- det være endog det dybt faldendes- helbreds- og livs conservation«. ²⁴⁾

Stigende kriminalitet og drikkeri. Ved samme lejlighed oplyste byfogeden, at byens arrester var fulde af »delinkventer«. ²⁵⁾ Årsagen hertil fandt han i den almindelige opløsning af samfundsforholdene, som krigen medførte. Nøden drev mange til at bryde loven, og antallet af tyveri- og voldssager var stigende, og det samme kunne anføres om drikkeriet. 1811 klagede han over at der »her i byen er en mængde tyve, som næsten hver nat bestjæler indvånerne«. I den anledning blev borgerskabet en novemberdag kaldt til råd-

stuemøde. Her blev det vedtaget, at byfogeden »en enkelt nat imellem« skulle udnævne 4 pålidelige mænd til at patruljere på gaderne fra kl. 8 om aftenen til kl. 6 om morgenen, særlig på gaden ved stranden og omkring haverne; de skulle gå to og to, og enhver, der færdedes på gaden efter kl. 11 om aftenen uden tændt lygte, skulle straks pågribes.²⁶⁾ Det var sikkert med glæde i sit sind, at byfogeden et halvt år efter kunne meddele amtmanden, at der var fanget en kvinde af »Faaborg tyve complot«.²⁷⁾

Det overhåndtagende drikkeri fandt som før nævnt en ivrig modstander i byfoged Tolstrup. Da kancelliet i 1807 overvejede at forbyde udstedelse af borgerskab på værtshushold og i stedet ønskede, at hertil skulle søges en særlig bevilling, fik det Tolstrups varmeste tilslutning. I sin betænkning anførte han, at af alle opfindelser var brændevinsbrænden den ulykkeligste. »Aqua tofana har aldrig udbredt så megen død, og talloteri har aldrig efterkommet så mange ulykker som brændevin. En drik, der fordærver moraliteten, berøver forstanden, ødelægger formuen, nedbryder helbredet og omsider fører til døden«. Han priser den fyrste som stor og udødelig, som afskaffede brugen af brændevin. Han udtalte ønsket om en kraftig indskrænkning af brændevinsudskænkningen, »da det ikke alene er bønder, der spilder tid og penge i købstadkroer, også håndværkere og den arbejdende klasse ledes ved krogang til drukkenskab, nattesæde og forretningers forsummelse«.²⁸⁾

Også løsagtigheden gjorde sig gældende. Antallet af begåede lejemål var stigende; i 1810 idømtes 6 piger og 4 mænd bøder.²⁹⁾ I et brev til amtmanden beklagede byfogeden, at løsagtigheden tiltog så stærkt, at ikke een, men flere yngre kvinder havde tre gange avlet børn udenfor ægteskab. »Sædernes fordærvelse kan aldrig have gode følger. Ikke nok at løsagtige kvinder ved deres udsvævelser kunne pådrage sig veneriske sygdomme som Jørgen Poulsens pige og udbrede dem, men når de ikke længere kan ernære sig selv og deres børn, ville de søge fattigvæsenet om understøttelse og derved skaffe fattigkassen en forøget byrde.«³⁰⁾

Borgervæbning. Den patriotiske stemning, der efter skærtorsdags-kampen d. 2. april 1801 greb så mange danske, var også mærkbar i Faaborg. På foranledning af amtmand Schumacher indsamledes bidrag til de sårede, og da regeringen ved et reskript af 17/2 1801 havde befalet, at der overalt, hvor det var muligt, skulle oprettes borgervæbninger, blev det godt modtaget.

Allerede da fandtes et frikorps, »Faaborg frivillig oprettede Jægerkorps«, hvis øverstkommanderende og løjtnant i 1801 var Peder Stokkemarck Fog, en søn af byens daværende sognepræst.³¹⁾ På et rådstuemøde, der på foranledning af købmand Christian Voigt afholdtes inden reskriptets offentliggørelse, foreslog byfogeden, at borgerne selv valgte nogle mænd, der kunne »gøre de fornødne indretninger ved forsvarsvæsenet i byen - samt anføre borgerne i tilfælde af at disse skulle øves eller ved fjendtligt indfald bruges til rigets værn«.

Borgerskabet valgte købmændene Simon Ploug og Poul Jacobsen. Da borgerne ikke havde andre våben end nogle få »haglflinter«, blev det overdraget de to købmænd og byfogeden at sørge derfor; hvad det lette korps angik, håbede borgerne, at det måtte deltage i foranstaltningerne under dets nuværende chef.³²⁾ Simon Ploug blev kaptajn for første afdeling af borgervæbningen, der fik 12 officerer, medens Jacobsens anden afdeling fik 7. Man havde dog på fornemmelsen, at amtmanden ville synes, at det var lovlig mange officerer, og erklærede sig derfor villig til at nøjes med fire.³³⁾

De gjorde også udkast til uniformer, og da amtmand Schumacher ankede over den forskel, der var foreslået på over- og underofficerernes mundering, erklærede samtlige underofficerer, at de fandt det billigt og rimeligt, at deres officerer havde et udmærkelsestegn frem for dem. Købmand Simon Hempel påtog sig til den billigste pris at fremskaffe fane, krudt, gehæng, bandoler og patrontaske. Korpset blev på 125 mand. Jørgen Simonsen Lyndelse ansattes som piber, byens to trommer blev malet gule for at spare udgiften til messingtrommer.³⁴⁾

Det viste sig hurtigt, at man havde slået altfor stort et brød op. Byfogeden gjorde nemlig opmærksom på, at flere af de udtagne borgere var uskikkede til at deltage i øvelserne, dels på grund af deres embede og dels på grund af svaghed og alder, og da det blandt de tiloversblevne ville være vanskeligt at finde egnede officerer, foreslog han at indstille til amtmanden, at den anden afdeling gik ind under den allerede organiserede 1. afdeling og øvedes af dennes underofficerer. På samme tid stillede borgerskabet forslag om, at mandskabet skulle bære en lysegrøn kokarde og officerer og underofficerer en hvid fjerbusk med hårdusk.³⁵⁾ De fastsatte øvelser foregik søndag og mandag, men allerede efter et par måneders forløb var det så som så med lysten til at møde; mange blev ganske rolig borte fra øvelserne, og skønt det af Ploug og Jacobsen udarbejdede reglement ikke var

Officerer i Faaborg Borgervæbning (1801)

billiget af kancelliet, blev man nødt til at sætte det i kraft.³⁶⁾ Kort tid efter ansattes en afskediget underofficer som tambour for en løn af 8 rdl. årlig samt et par støvler.³⁷⁾ I sommeren 1801 tillod kancelliet officererne at bære felttegn af guld med ivirket grøn silke, og senere fik de lov til at bære kvaeste.³⁸⁾ Det frivillige lette korps fik tilladelse til toldfrit at indføre 30 sabler og 30 geværer og søgte senere om 400 rdl. til disse våbens anskaffelse.³⁹⁾ Da chefen løjtnant Fog døde i foråret 1802, valgtes Laurits Peder Voigt til hans efterfølger, medens broderen Johan Voigt blev første overjæger.⁴⁰⁾ Samtidig tillod kancelliet korpsets chef at bære borgerkaptajnens »distinktioners epaulette«,⁴¹⁾ men kort efter opstod strid mellem ham og borgervæbningens chef Simon Ploug; den endte med, at Voigt trak det korteste strå, korpset opløstes, og mandskabet overførtes til borgervæbningen. Anledningen til striden skal have været reglementet af 4. juni 1802 om bor-

gervæbningen i købstæderne.⁴²⁾ Reglementet gik ud på, at der skulle være en afdeling for våbenføre borgere og en for de indvånere, der ikke var borgere. Når man var fyldt 50 år, blev man fritaget for tjeneste. Borgervæbningen skulle bruges til byens forsvar og stå under magistratens ledelse, dog fik amtmanden tilsyn med den, ligesom det var ham, der på grundlag af magistratens forslag udnævnte officererne. Øvelserne skulle foregå en gang om ugen, og de, der var våbenøvede, behøvede kun at deltage enkelte dage om sommeren. Eventuelle stridsspørgsmål skulle afgøres af en borgerlig krigsret bestående af en til to af magistraten og tre officerer. Udgifterne til borgervæbningen skulle taxereborgerne ligne på alle indbyggerne, men senere blev de fordelt på stiftets byer og i hver by lignet af magistraten, to borgere og to ikke-borgere, udnævnt af stiftamtmanden.⁴³⁾ Da reglementet endelig trådte i kraft i Faaborg, var den samlede styrke på 95 mand, samtidig blev musikant Schiøslær ansat som piber for en løn af 16 rdl. årlig samt mundering, men støvlerne måtte han selv betale.⁴⁴⁾

Borgervæbningen medførte mange udgifter. Simon Ploug lagde 518 rdl. ud for byen til »armatur«, men først i sommeren 1807 var byen i stand til at betale hans udlæg.⁴⁵⁾ Året i forvejen havde man fået 30 geværer fra Kronborg geværfabrik for 283 rdl.⁴⁶⁾ Der var årlig udgift til det krudt, der brugtes ved øvelserne samt løn til tambour, piber og adjutant.⁴⁷⁾

I 1804 bestod »byens borgerlige militair« af 2 afdelinger, den første på 100 mand, den anden mellem 60 og 70, foruden kaptajnen, adjutanten, 2 løjtnanter, en fændrik, 8 underofficerer, en trommeslager og en piber. Uniformen for officerer og underofficerer var da en blå kjortel med rød krave og opslag, blå pantalons og hvid vest samt en rund hat med hvid fjer, halvstøvler og sidegevær. Officererne havde guldepauletter. Øvelserne fandt sted udfør Vestre mølle, hvor der tidligere holdtes hestemarked.⁴⁸⁾

Det var dette borgerkorps, der efter krigsudbruddet i 1807 skulle forsvare byen mod fjendtlige angreb, støttet af de tropper, der lejlighedsvis var indkvarteret i byen.

Krigsbegivenheder. Kun en enkelt gang var borgervæbningen i ilden. Forfatteren I. I. F. Friis, der er født i Faaborg, fortæller i sine »Ungdomserindringer«, at det hændte engang under krigen, at en engelsk kutterbrig nærmede sig byen. Dens tilsynekomst fremkaldte panik. Alle, der havde vogne, kørte med kone og børn, bohaver og kostbarheder ud på landet, medens borger-

korpsset samledes på torvet. Kaptajnen udeblev imidlertid, da et ildebefindende tvang ham til at »lægge sig«, og kommandoen overtoges da af 1. løjtnant, snedker Theisen. Efter kaptajnens råd havde man ikke medtaget fanen, for at den ikke ved tilbagetog eller nederlag skulle komme i fjendens besiddelse. Forgæves afventede korpset nu den kommanderende løjtnants ankomst, og da det trak ud, blev en underofficer sendt til hans bopæl; her lykkedes det at finde løjtnanten i værkstedet, skjult under en dyngede høvlspåner, og da underofficeren undersøgte bunden med sin sabel, kom han til at såre løjtnanten i hånden, da denne i sin angst greb om sabelen. Løjtnanten, der nu var blevet ukampdygtig, overdrog kommandoen til brandkaptajnen, brændevinsbrænder Jochumsen, han lod mandskabet forsyne med krudt og hagl; thi bøsseerne kunne »ikke tåle kugler«; dernæst ilede en del af korpset til havnen, hvor man besatte de nærmeste huse og anbragte den bedste sprøjte for enden af Havnegade, den anden sprøjte og resten af borgervæbningen stod som reserve på Torvet. Til alles overraskelse og glæde lattede briggen ved solnedgang, og dagen efter fejrede man den overstandne fare med festmåltid og dans på gæstgivergården.⁴⁹⁾

Regeringen havde ladet anlægge et par små batterier, af hvilket det ene var på Dyreborg, for at byen ikke skulle være uden forsvar overfor de engelske skibe, som viste sig i farvandet.⁵⁰⁾ Desuden opførte Simon Hempel Ploug for egen regning en skanse ved havnen, nu i kredslægens have, og forsynede den med tre stk. 12 punds og 2 stk. 6 punds kanoner; han bestodte også bygningen af en kanonbåd, hvorfor han i 1809 udnævntes til dannebrogsmænd, »da nytten heraf havde vist sig under krigen«.⁵¹⁾ Da borgerne selvfølgelig ikke selv kunne betjene kanonerne, ankom i juni 1808 to underofficerer og 25 mand af Kronens Regiment for at gøre tjeneste ved Plougs Batteri.⁵²⁾

Ved Faaborg stationeredes endvidere 2 kanonbåde under kommando af søløjtnant Bruun. Den 20. juni 1808 kom det til kamp med 2 engelske brigger i farvandet mellem Bjørnø og Dyreborg, den ene brig gik på grund, men kom fri ved højvande. Bruun måtte tilsidst opgive kampen af mangel på ammunition, men da var de fjendtlige skibe ilde tilredt på skrog og takkelage. Endnu i 1861 levede i Kalleko en gammel væver, der som »en ung og rask søgut« havde deltaget i kampen.⁵³⁾

Af hensyn til faren fra havet blev det indskærpet alle, der havde vinduer mod stranden, ikke at have tændt lys efter mørkets frembrud.⁵⁴⁾

Simon Hempel Plougs Skanse.
(Østerbrogade 16) (fot. 1944)

Byen stillede en jæger; i anledning af kronprinsens opfordring hertil i oktober 1807, bad byfogeden borgerskabet om at foreslå en duelig person til jæger eller skytte. Man foreslog muremester Johan Herman Probst, der erklærede sig villig, hvis byen ville skaffe ham uniformen samt støvler, sort halsklæde, hat med grøn fjer, kappe og desuden betale ham 8 rdl. mdl., og 5 rdl. mdl., når han blev optaget i korpset; til gengæld lovede han at indfinde sig i Odense i ridehuset i Provstegården. Borgerskabet vedtog at udrede den månedlige betaling af byens kasse, men anskaffede uniformen ved subskription. Købmand Horn påtog sig at købe uniformen.⁵⁵⁾

Spaniolerne. Den største begivenhed i Faaborg under krigen blev dog indkvarteringen af de spanske soldater; de kom her til landet i foråret 1808 for at deltage i kampen mod Sverige, men kunne ikke føres over til Sjælland på grund af de engelske skibe. Den 4. april ankom kavalleriregimentet Villa-viciosa med 633 mand og 531 heste og blev indkvarteret i Faaborg og omegn. Regimentsstaben lå i byen, chefen, en oberst, var indkvarteret hos købmand Johan Voigt, medens tre andre officerer lå hos Laurits Peter Voigt. En måned senere kom et halvt kompagni af den lette batallion Bar-

celona.⁵⁶⁾ I Plougs magasingård indrettedes et lazaret, og byen måtte levere 50 senge, 50 skråsække, 55 sække, 200 sengelagener, 200 skjorter, 200 nathuer, halvdelen uldne og halvdelen linnede, samt 50 kjoler af uldent tøj.⁵⁷⁾ Lige overfor vejr møllen oprettedes et bageri og et slagteri, og i købmand Johan Voigts gård på Østergade var et fouragemagasin.⁵⁸⁾

Spanierne fik et godt ord på sig for deres venlighed og tjenstvillighed og kom godt ud af det med befolkningen. Efterretninger fra Spanien om den folkelige rejsning mod franskmændene medførte, at de spanske officerer optog forhandlinger med englænderne om at blive ført hjem på de engelske skibe i danske farvande for at kæmpe imod Napoleon. Spændingen og nervøsiteten steg i sommerens løb. I august måned aflagde den spanske general besøg i Faaborg. Hele regimentet var samlet på Heden udenfor Østerport, og her skulle soldaterne aflægge ed til den nye konge Joseph Bonaparte, hvad mandskabet formentlig nægtede ligesom i Odense.

Den 8. august brød spanierne op, de besatte batterierne og alle portene. På Dyreborg batteri tog de kanonerne, bragte dem til en tofte udenfor Vesterport, hvor de fornaglede dem, ødelagde lavetterne og kastede ammunitionen i stranden. Efter at batteriet var blevet ødelagt, samledes tropperne på Torvet. De syge blev bragt ud af hospitalet og ført til regimentet, der havde camperet udenfor Østerport og senere marcherede til Svendborg. En dansk kanonbåd, der lå i havnen, forsøgte de at tage, men det lykkedes mandskabet at ro bort; en del af besætningen, der var i land, prøvede at trænge igennem de spanske soldater, der stod på broen, og herved blev 3 matroser sårede, men ellers led ingen dansker skade på liv eller ejendom. Det lykkedes købmand Ploug at gemme byens krudtforråd ovenpå kirkens hvælvinger.⁵⁹⁾

Indkvartering. Efter spaniernes afrejse blev bageriet og slagteriet med rekvisitter, hospitalsinventaret og et melmagasin solgt ved auktion.⁶⁰⁾ Danske soldater af Dronningens Regiment blev indkvarteret i byen,⁶¹⁾ og fra nu af lå der stadig tropper her, hvad der selvfølgelig var en byrde, som ikke alle kunne bære med tålmodigt sind. Efter byfogedens mening kunne købmand Johan Voigt det ihvertfald ikke; thi da han klagede til amtet over sin indkvartering, erklærede byfoged Tolstrup, at denne klage ikke undrede ham, da han i forvejen havde set flere eksempler på Voigts stridighed og vrangvillighed. Han havde det foregående år unddraget sig kærnerbestillingen,

og da den spanske oberst var indkvarteret i hans gård, ville han ikke låne ham et bord til at spise ved ejheller levere fade til hans mad, der kom udefra; også overfor danske officerer havde Voigt vist sin uvilje, skønt han ikke havde haft mere indkvartering end nogen anden.⁶²⁾

Kaperi. Bortset fra de tidligere omtalte opbringelser af skibe mærkede man i Faaborg ikke mere direkte til krigen. Ingen kapere udrustedes; nogen opmærksomhed har det dog nok vakt, da to kapere i efteråret 1813 indkom i havnen med deres priser, et engelsk og et tysk skib; de blev senere ved auktion solgt til nogle københavnske grosserer og deres medinteressenter.⁶³⁾

HANDEL OG SKIBSFART 1814-37.

Handelen med Hamburg. Da freden kom, blev der igen mulighed for sejlads, og regeringen skyndte sig med at ophæve alle de bestemmelser fra krigens tid, der havde hindret den frie udøvelse af handel og skibsfart. Af afgørende betydning for provinsens handelsliv blev det, at København ikke længere var den betydelige handelsby, som den havde været før krigen. Da havde skibsfarts- og handelsforbindelsen mellem hovedstaden og Faaborg været ganske livlig, men fra nu af blev den af mindre betydning, selv om der stadig var københavnske handelshuse, der drev handel med Faaborg. Af langt større betydning blev i denne tid handelsforbindelsen med de nordtyske byer. Medens København havde meget svært ved at komme sig efter krigen og bankerotten, kom Hamburg forbløffende hurtigt til kræfter og blev en vigtig importhavn for engelske industri- og kolonialvarer, og da byen samtidig var eksporthavn for et stort bagland, havde byens skibe altid varer med sig på udrejsen; herved blev Hamburg i stand til at importere kolonialvarerne billigere end København, hvis skibe havde meget få varer med sig, når de sejlede hjemmefra. Desuden kunne de hamburgske varer let og hurtigt føres til Danmark dels ad landevejen Altona-Kiel, dels ad Ejderkanalen. Herved steg Kiels betydning for handelen, og købmænd fra denne by trængtes da også fra nu af som Faaborgkøbmændenes kreditorer.

I tiden efter 1814 erobrede Hamburg således den danske provins; de hamburgske og lübeckske firmaer sendte deres handelsfuldmægtige og repræsentanter til provinsbyerne, og som i hansevældens tid færdedes nu talrige tyskere i de danske købstæder, men dette blev ikke til købmændenes

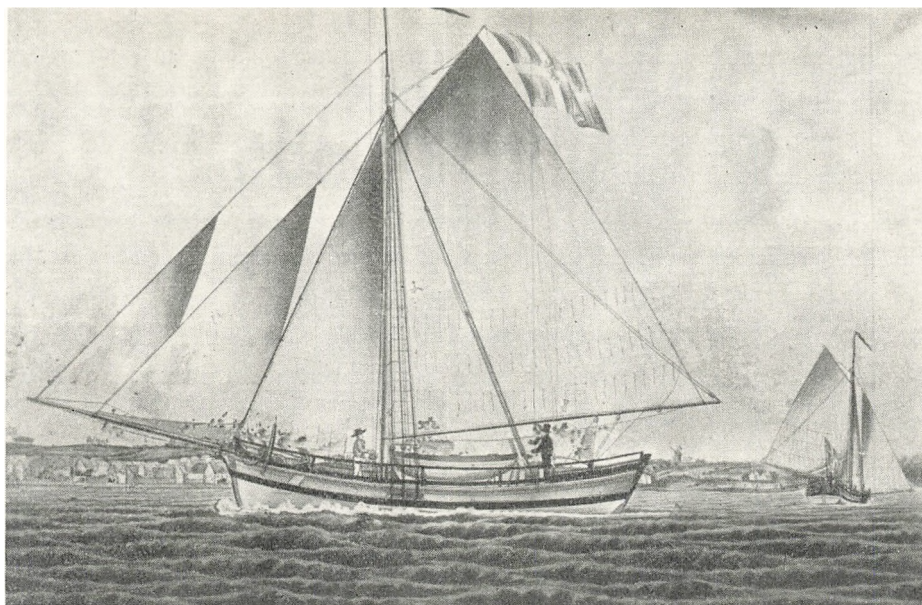
skade. De fik let og billigt adgang til at forsyne sig med varer, og de tyske købmænd var rundhændede med varekredit og skaffede tilmed penge til-låns.

Medens transithandelens sammenbrud blev ødelæggende for København, betød det for provinsbyerne, at de langt friere end før kunne handle og drive skibsfart. De mange landboreformer kom nu også købstæderne til gode. Den stigende kornproduktion medførte, at stadig større mængder af korn kunne eksporteres, og ganske naturligt blev det provinsens købmænd, der ligesom tidligere udførte kornet og forsynede bønderne via Hamburg og Lübeck med kolonial- og industrivarer. Købmændene stod godt rustede til at tage fat, da freden kom.

Tilsyneladende led de ikke store tab ved statsbankerotten i 1813; kun een af købmændene, der gjorde opbud i 1820'erne, angav som årsag de tab, han havde lidt i 1813;¹⁾ han var en af byens mindre købmænd, og det er vel netop ham og hans lige, C. Olufsen tænker på, når han jamrer over, at de mange småkøbstæder »har udklækket en altfor stor mængde købmænd, der egentlig er kræmmere og høkere. De fleste er løbne ind i standen uden opdragelse, uden kundskaber, uden kapital, uden ringeste handelsconnexion, højst med et lybsk handelsvenskab. Hvad kan man vente for gavnlig virkning af den lave tilstand, hvori de fleste småkøbstæders købmænd befinder sig. Han er nu efter reglen tillige kromand; hans dagligstue er kontor, børs, skænkestue på en gang, brændevinsflasken er mægler, og den jævner alle vanskeligheder, sædvanlig på bondens bekostning.«²⁾

Købmandsbusene Ploug og Voigt. Denne karakteristik gælder dog ikke byens to storkøbmænd Simon Hempel Ploug og Laurits Peter Voigt. Sammen med andre af byens købmænd forstod de at udnytte de muligheder, som freden førte med sig. Allerede i april 1814 udskibedes de første kornladninger til Norge, Flensborg og København. Seks skibe forlod da havnen med en samlet drægtighed på 87½ læster.³⁾ Året efter sendte Voigt 3 skibe på 67½ læster til Bergen og Arendal med korn og brændevin,⁴⁾ og samme år genoptog agent Ploug farten på Middelhavet; han sendte 2 skibe på tilsammen 53 læster til Bergen med korn og derfra videre til Marseille.⁵⁾ Også farten på dansk Vestindien kom i gang. 1817 sendte købmand Voigt »De 6 Brødre« på 34½ læster til Sct. Croix,⁶⁾ og de følgende år sejlede hans og Plougs skibe regelmæssigt på de vestindiske øer.

Jagt „Frederike“ af Faaborg 1833
 („Den gamle Gaard“)

Skibsflåde. Byen havde heller aldrig haft så stor en skibsflåde som i årene efter 1814. Medens den i 1812 som nævnt bestod af 30 skibe på 321½ læster, bestod den i 1816 af 39 skibe på 528½ læster. Betegnende er det imidlertid, at den overvejende part af disse skibe tilhørte de to handelshuse Voigt og Ploug. Agent Simon Hempel Ploug ejede da 9 skibe på tilsammen 227 læster, medens Laurits Peter Voigts flåde omfattede 5 skibe på 148½ læster, d. v. s., de to købmænd ejede 375½ læster af flådens 528½; resten 153 læster, fordelt på 25 skibe, ejedes af 23 købmænd og skippere. De forskellige skibes størrelse var således:

0-5 cml.	5-10	10-25	25-50	50-100
13	14	5	5	2

Skibenes opholdssted maj 1816. Fortegnelsen over flåden, der er udarbejdet d. 6. maj 1816, giver også oplysninger om, hvor skibene på det tidspunkt opholdt sig. 3 skibe var da i Middelhavet (Marseille, Cette og Palermo), 3 lå i Atlanterhavshavne (Lissabon, Bordeaux), fire i tyske Østersøhavne (Danzig, Stralsund, Stettin og Lübeck), et skib var i Amsterdam, tre skibe lå i norske havne (Christianssand, Laurvigen og Bergen), syv var i Hertugdøm-

merne (Kiel og Flensborg), otte i København og to i Kerteminde og Rudkøbing. Kun otte skibe lå på det omtalte tidspunkt i havnen, og kun eet af dem, en galease på 27 læster var utiltaklet. Det kan være ganske morsomt at se, hvor Plougs og Voigts skibe befinder sig. Plougs ni skibe var i Lissabon, Marseille, Bordeaux (2), Palermo, Christianssand, Danzig, Kiel og København, medens Voigts fem skibe lå i Cette, Stralsund, Laurvigen, Bergen og København.⁷⁾ Alt i alt har vel byens købmænd og skippere på det tidspunkt med fortrøstning set fremtiden i møde; de havde indtryk af, at det atter gik fremad, og havneinspektør Henne, der i 1817 og 1818 var i byen, fik da også ved samtaler med købmændene det indtryk, at byen havde en betydelig handel og søfart.⁸⁾

Kornhandel. Rygraden i købmændenes handelsvirksomhed var kornhandelen. Bønderne afleverede deres overskudsproduktion til købmændene, der fastsatte prisen, og beløbet godskreves da bonden til dækning af de varer, han forsynede sig med i købmandsbutikken. Kornets kvalitet var meget ringe. I begyndelsen af det 19. århundrede undersøgte professor Olufsen noget korn, der var bestemt til eksport. Han fortæller, at »dets snurrige udseende gjorde mig tvivlrådigt om, hvad det var for en sort, det egentlig var.«⁹⁾ Det viste sig at forestille rug, men det bestod af 38 dele hejre, 32 dele rug, 4 dele klinte, 2 dele havre, 2 dele hvede, 2¹/₂ del ærter, 1 del byg og 1 del vikker, medens resten 17¹/₂ % var græsfrø, avner, sand og fejeskarn. Tilmed var de 32 dele rug befængt med meldrøje. Først i slutningen af 1820'erne blev kvaliteten bedre. Fortjenesten på korn af den art kunne derfor ikke blive stor. Et regnskab, der i 1820'erne blev ført af en købmand fra en af småøerne, viser, at han på en omsætning af 15000 tdr. korn tjente 3659 rbd., hvad der mindst medgik til renter, loftsleje, arbejds løn m. m.; derimod havde han tjent mange penge på sine andre varer, og kornhandelens betydning for provinskøbmanden lå altså bl. a. deri, at den førte bønderne til købmandsgården, hvor de så forsynede sig med kolonialvarer og andre produkter.¹⁰⁾

Selvfølge var det vanskeligt at afsætte dette elendige korn. Det kaldtes i London »skiden sæd«, og i Middelhavslandene var hveden kendt for sin slette lugt, der skyldtes fugtighed, og sin ringe vægt, og den byg vi sendte til de sydlige lande, ville man knap nok bruge til føde for heste og mulæsler.¹¹⁾ Indførelsen af korntolden i England i 1815 gjorde snart dette mar-

*Agent Simon Hempel Ploug (1768-1831) med familie.
(silhuetteret 1810 - privateje)*

ked betydningsløst; ligesom tidligere blev Norge vort vigtigste afsætningsmarked.

Landbrugskrisen. De gode tider varede ikke længe; 1818 faldt kornpriserne voldsomt, hvad der sammen med de vanskelige afsætningsforhold for kornet fremkaldte en økonomisk krise, der skulle vare en halv snes år. »Den store landbrugskrise« blev også følelig i provinsbyen. På grund af de lave priser blev der kun ringe fortjeneste ved salg af bondens produkter, og endnu mindre blev solget af kolonial- og industrivarer til bonden, som blev nødsaget til at spare og derfor indskrænkede sit forbrug.

I Faaborg skulle købmændene snart møde økonomiske vanskeligheder. Byens første købmand var Simon Ploug, der 1797 havde overtaget faderens forretning. Foruden købmandsgårde og huse ejede han Vestre Mølle

med Mølletofte på ca. 8 tdr. land, og langs Assensvej, strækkende sig helt op til Svanninge sogn, havde han 4 tofter på tilsammen ca. 28 tdr. land. I begyndelsen af 19. årh. fæstede han af grevskabet Brahesminde Uglsbjerggård og Hesbjerggård, og i 1811 købte han herregården Selleberg for 16000 rdl., men skilte sig allerede af med den 4 år senere.¹²⁾ 1815 forliste hans og byens største skib, briggen »Ploug« på 73 læster, ved Yarmouth på

Agent Simon Hempel Ploug,
(1768-1831)
 („Den gamle Gaard“)

Englands østkyst på rejse fra Danzig til Malaga.¹³⁾ Den erstattedes hurtigt af en ny brig »Ploug« på 74 læster, der allerede nævnes i skibsfartsfortegnelsen 1816. Det år havde agent Ploug som nævnt 9 skibe, og handelshuset stod således på sit højdepunkt, da krisen kom.

Simon Ploug led straks store tab, hvad havneinspektør Henne omtaler i en indberetning i sommeren 1818 til generaltoldkammeret. Det havde da været umuligt for Henne at træffe agenten, da han var i Hamburg. På det tidspunkt havde Ploug 2500 rbd. tilgode i havnekassen, og Henne meddeler generaltold-

kammeret, at Ploug for tiden ikke kunne stå i større forskud.¹⁴⁾ Året forinden havde Ploug skilt sig af med galeasen »Margrethe« på 29 læster, der købtes for 4000 rbd. n. v. af en skibskaptajn i Altona, senere afhændede han en jagt på ca. 20 læster,¹⁵⁾ og 1825 bestod hans flåde af 5 skibe på 95½ læster, medens Voigt ejede 5 skibe på 157½ læster.¹⁶⁾ I 1829 udstedte Ploug et pantebrev på 12000 rbd. til stud. jur. L. F. Scavenius mod førsteprioritet i den gamle købmandsgård indenfor Vesterport.¹⁷⁾ 1831 døde agenten, han var endnu en rig mand, men det Plougske handelshus var på det tidspunkt blevet distanceret af det Voigtske, der under agent L. P. Voigts ledelse kom velbeholdent over krisen.

Når en så dygtig og kapitalstærk mand som agent Ploug kom svækket

gennem krisen, kan det ikke undre, at flere af byens mindre købmænd som Otto Hansen og Hans Johansen Pade, måtte give op. Medens Otto Hansens kreditorer udelukkende bestod af borgere i Faaborg og bønder i Saltinge herred, findes i købmand Pades bo flensborgske og lybske kreditorer. Boets største kreditor er dog Johan Bülow til Sanderumgård med 2000 rbd. sedler og agent Voigt med 854 rbd. sedler. Den største udenlandske kreditor er handelshuset Schick og Eckmann i Lübeck, et firma, der i denne tid stod i livlig forbindelse med Faaborg.¹⁸⁾

Også en del af byens skippere kom i vanskeligheder, men størst opsigst vakte det dog nok, at købmændene Franz A. Horn og Henrik Lund gjorde opbud. At gøre opbud vil sige, at købmanden besidder tilstrækkelige aktiver til at dække sin gæld, men ikke har kontante midler at betale med; han kan da overgive sit bo til to af overretten beskikkede mænd til behandling og deling mellem hans kreditorer. De to købmænds opbudsbo har interesse ved at give os et indblik i, hvordan købmændene havde deres kreditter løbende i Hamburg og Lübeck. I købmand Horns bo var bl. a. repræsenteret 8 lybske handelshuse med fordringer på ca. 7400 mk. lybsk, 3 firmaer i Hamburg og to i Flensborg krævede ca. 8500 mk. kourant, et firma i Amsterdam havde 2964 gylden tilgode, og 6 firmaer i København fordrede 6013 rbd. sedler og tegn.¹⁹⁾ I købmand Henrik Lunds opbudsbo udgjorde de visse aktiver 13376 rbd. og de uvisse 8624 rbd. Lund havde bl. a. lidt store tab på fynske landmænd. Hans passiver beløb sig til 31766 rbd. Gælden efter bøger var 21567, efter panteobligationer 5877 og efter veksler 3967 rbd. De udenlandske kreditorer var ikke mindre end 52; 19 handelshuse i Hamburg, 11 i Lübeck, 2 i Bremen, samt 11 firmaer i andre tyske byer. I Hertugdømmerne var 8 kreditorer, 5 i Flensborg, 2 i Altona og 1 i Kiel, endelig var der en kreditor i Bordeaux; da boet var opgjort, fik kreditorerne 25 pct.²⁰⁾

Endnu i slutningen af 1820'erne gjorde flere købmænd opbud. For at undgå endnu større tab søgte de hamburgske og lybske handelshuse at holde købmændene oven vande. Købmand Jørgen Ploug Hempel indgik således et forlig med Havemann og Sohn i Lübeck angående betalingen af 385 mk. kourant; firmaet nedsatte beløbet til 125 mk. kourant eller 133 rbd. sølv at betale i løbet af 6 mdr. i 3 terminer.²¹⁾ Hårdere tog man selvfølgelig fat, når pengene ikke kunne inddrives; firmaet Schick og Eckmann i Lübeck lod sin handelsfuldmægtig anmelde hos byfogeden, at det havde et

krav på købmand F. A. Horn på 2031 rbd. sølv, som købmanden ikke havde villet afgøre i mindelighed.²²⁾

Skibsfart på Dansk Vestindien. Om man klarede sig bedre under krisen i Faaborg end i andre provinsbyer, får stå hen. Ravert, der i 1820 rejste rundt til provinserne, fremhæver, at Faaborg for eks. i modsætning til Assens havde nogen handel og driftige handlende.²³⁾ En del sejlads fandt da også stadig sted på Østersøhavnene, Norge og Holland, ja, købmand Horns galease var i 1822 på vej til Livorno.²⁴⁾ Med iver kastede agenterne Ploug og Voigt sig over farten på Vestindien. Årlig afsendte de deres store skibe til de dansk-vestindiske øer. 10. september 1821 afsejlede agent Plougs brig »Ploug« fra Faaborg med Martin Hansen som kaptajn, og efter at have indtaget yderligere ladning i Nyborg nåede det den 11. december frem til Christianssted på Sct. Croix. Dagen efter »Ploug«s afrejse forlod Voigts brig »Anne Christine« på 69 læster, Faaborg; den havde en hurtigere rejse end »Ploug«, idet den allerede ankom til Sct. Croix den 26. november.²⁵⁾

Det var en broget ladning, skibene medførte. På agent Plougs skib var der af indenlandske og frigjorte varer 136 tdr. flæsk, 4 fade røget flæsk, 38 tdr. kød, 160 tdr. smør i fjerdingen og 80 tdr. smør i ottinger, 400 tdr. sild, 144 pd. pølser og 72 pd. tunger, 608 pd. røget flæsk. Der var meget andet; 4 kasser sadelmagerarbejde (sadler og ridetøj) formentlig lavet i Faaborg, hvad der vel også gælder 50 hatte, 20 dusin bomuldsstrømper, 30 dusin skindhandsker, 1000 flasker øl og 132 pd. sejlgarn. Der var 30 kasser med sago, 45 skrivebøger, 25 tylfter brædder, 76 tdr. stenkul, 13800 stk. mursten, 48 fustager stivelse. Der var endvidere 1600 pund hvedemel, 3520 pund rugmel, 260 tdr. havre, 9 tdr. ærter, 3 tdr. bankebyg og 200 pd. tørrede kirsebær. Af ost var der 800 pund, og af andre hjemlige produkter 940 talglys, 800 pd. talg, 25 tdr. øl og 3 fade med bornholmske lerkar. Der var imidlertid også fortoldede varer i ladningen som 120 pd. stangjern, 1206 pund båndjern og 397 pund stål; fra transitoplag kom 1200 pd. røgede pølser, desuden var der 1200 pund ost og 12 dunke sild. Af lærred nævnes 724 stykker samt 18 stk. paklærred. Der var også en del spiritus og vin som 2 ankre fransk brændevin, 1800 flasker genever, 1540 flasker rødvin samt 936 flasker anden vin. Til slut må nævnes 972 flasker Eau de Cologne, 500 krukker seltzervand, 250 pd. sæbe, 80 ris skrivepapir og 100 sække.²⁶⁾

1824 forliste briggen i Kattegat; en kærlig sjæl trøstede da agent Ploug med følgende digt: »Farvel fra briggen »Ploug«.

Tusind mil og mange, mange flere
gennemskar min malmbeslagne bov.
Stolt i bygning, fast i takl og tov
gynger jeg fra sfære hen til sfære.
Sydens skibs og korsets stjernehære
såe jeg - og hvad Norden har behov
for min ædle Herre Simon Ploue
ofte jeg velkommen monne bære.
O, men mellem Kodans kysters skær
rædselsfuldt sig storm og uvejrl hævded.
For søheltens øje fjern og nær
nat og mulm og tykke tåge svæved.
Ak - o græd - ve ej mer,
Herrens gave i et nu han kræved.²⁷⁾

Simon Ploug nøjedes ikke med at lade sine skibe fare til Vestindien; i marts 1823 sendte han sin skonnert »Venus« på 49 læster fra Livorno til Bengalen i Indien.²⁸⁾

Farten på Vestindien blev kun af kort varighed. 1824 ophørte Ploug og Voigt dermed, da regeringen på forskellig måde søgte at begunstige København, så sejladsen ikke længere kunne svare sig. Det var et stort tab for byen, og havneinspektør Henne konstaterede da også i sommeren 1824, at handelen og skibsfarten i Faaborg tog mere og mere af og »nu vil få et føleligt stød ved Vestindiefartens standsning og de dertil brugte skibes afhændelse, hvilke rederne erklærede, at ikke længere kunne holde i gang formedelst told og skibsafgifterne og de af samme flydende øvrige byrders uoverkommelige bekostelighed, så tab er resultatet af enhver endog lykkelig tilendebragt ekspedition«. Henne sluttede da også indberetningen med at erklære, »at det toldsystem, som for nærværende tid følges i de danske provinsbyer er og må være ødelæggende for handel og skibsfart«.²⁹⁾

Skibsflåden og skibenes opholdssted 1825. 1824 kulminerede krisen. Kornpriserne nåede bunden, og fra nu af steg de jævnt, men da var byens udenrigske søfart næsten ophørt. En fortegnelse over skibenes opholdssted i sommeren 1825 viser, at af byens 35 skibe var de 8 i Norge, et i England og et i Lübeck. Resten var ikke udenfor Monarkiet, et lå i Ærøskø-

Vestergade nr. 9
opført 1818 af købmand Jørgen Ploug Hempel (fot. 1931)

bing, 5 i København, 5 i Faaborg, medens 12 lå i kongerigske havne, endelig var et skib på fiskeri i Østersøen, og et var antaget til krydsfartøj. Der var en lille nedgang i tonnagen fra $528\frac{1}{2}$ læster i 1816 til 481 læster i 1825. Medens Voigts andel i skibsflåden i 1825 som nævnt var $157\frac{1}{2}$ læster, altså omtrent som i 1816, var Plougs faldet fra 227 læster til $95\frac{1}{2}$; men de følgende år forøgede Ploug sin skibsflåde ved at bygge to skibe på tilsammen $151\frac{1}{2}$ læst.³⁰⁾

Kornhandelen. Skibsfortegnelsen 1825 viser, hvilken rolle korneksporten til Norge spillede for byen. Der var dog også nogen korneksport til Nederlandene; 1821 indkom en galease fra Rotterdam, og 1830 sejlede et skib med korn til Antwerpen, også til England eksporteredes korn, særlig da tolden blev sænket i 1828; farten gik til Hull og Newcastle, hvor man kunne få returladning af stenkul.³¹⁾ Der klagedes dog stadig over de vanskelige tider. 1827 skrev købmand Jørgen Ploug Hempel til sin skipper: »Med handelen er det her i år meget slet, ingen køber uden det højst nødvendige, ja knap det«,³²⁾ og året efter ansøgte købmændene, om der måtte

blive truffet foranstaltninger til at standse den ulovlige handel på den sydlige kyst; generaltoldkammeret erklærede sig også villigt til at ansætte en betjent i Bøjden, men de handlende måtte skaffe ham en bolig.³³⁾

1828 udførtes 34687 tdr. og i 1830 31000 tdr. korn.³⁴⁾ Konkurrencen var skarp blandt købmændene; handelshusene Ploug og Voigt gjorde det ikke let for de andre købmænd at eksistere. I november 1826 klagede købmand Hempel over de høje priser på korn, det var næsten ikke muligt at skaffe det, »jeg får det ikke, uden jeg vil give henimod 6 rbd. og måske knap endda til den pris, da hver læs, som kommer, skal Ploug og Voigt have. — Flæsket og tællen er nu her også dyrt, agent Ploug har haft Jørgen Ploug i Odense og Bogense og købt alt det flæsk, han kunne få.«³⁵⁾ Da kornhandelen spillede en så stor rolle for købmændene, søgte de om vinteren at orientere sig om kornmarkedets tilstand i Hertugdømmerne, Danmark, Norge og i Østersølandene. Var det mest fordelagtigt, købte de lasten hjemme og gik om foråret til Norge med den, men da måtte de lægge det meste af ladningens værdi ud i kontanter. Hvis de imidlertid ingen last fik hjemme, sendte de skibene i ballast til en eller anden Østersøhavn og fik ladning der. Således sendte købmand Jørgen Ploug Hempel sin skipper Søren M. Svinning med jagten »Barbara Kirstine« på ni læster til Königsberg for der til billigste pris at indkøbe rug, lærred og hør. Derfra skulle han sejle med ladningen til Norge og afsætte den, hvor han fandt det bedst; i løbet af foråret og sommeren kunne der på den måde gøres flere rejser mellem Østersøhavnene og norske havne. Denne handel for egen regning blev foretrukket af købmændene, fordi den kunne drives uden kontanter, de betalte nemlig med en veksler på Hamburg og Altona og kunne i almindelighed sælge ladningen i så god tid, at de kunne remittere beløbet inden forfaldstid. På den omtalte rejse gav købmand Hempel også sin skipper ordre til at trassere på hr. Reinecke i Altona på to måneder, og hvis det kunne være fordelagtigt, måtte han også gøre det på een måned.³⁶⁾ På den måde havde Jørgen Hempel ikke en skilling stående i sin last, og alt det overskydende var ren fortjeneste. Til gengæld måtte han selvfølgelig lade ladningen assurere, i dette tilfælde fra Königsberg til norsk havn, ligesom han naturligvis måtte betale provision i Altona. Svinning fik også ordre om at sende »det for ladningen påtrækkende beløb« til Reinecke, når han havde solgt ladningen i Norge. Foruden på Königsberg var der livlig fart på andre Østersøbyer som f. eks. Danzig; undertiden førtes det

østersøiske korn til andre lande, i slutningen af 1820'erne gik Voigts »Anne Kristine« regelmæssigt hvert forår fra Østersøhavne som Pernau og Memel til Oporto.³⁷⁾

Lidt smugleri gik købmændene ikke af vejen for, det var en sport at narre toldereren, og ikke mange anså det for en forbrydelse. Da Jørgen Hempel ventede et skib fra Königsberg, anmodede han skipperen om at an-

Købmand Paul Jacobsen (1768-1848)
(„Den gl. Gaard“)

løbe Lyø havn og lade en mand på Bjerne mark hente lærredet der, og når det var sket, skulle han straks sejle til Faaborg og fortolde, hvad han havde med sig af hør og blå; et par dage efter fandt han alligevel denne fremgangsmåde for risikabel og bad skipperen løbe ind på Reden for Faaborg og have lærredet i kahytten og kabyssen, »for ifald det kunne træffe lejlighed at få det i land.«³⁸⁾

Endnu i slutningen af 1820'erne og i begyndelsen af 1830'erne måtte nogle købmænd gøre opbud; veksler og pantebreve udstedte til handelshuse i Lübeck,

Hamburg, Flensborg og København fortæller om økonomiske vanskeligheder.³⁹⁾ Efter agent Simon Hempel Plougs død i 1831 skilte enken sig af med 3 skibe på 177½ læster, der solgtes til København, Dragør og Altona,⁴⁰⁾ men dog var byens skibsflåde i 1833 på 579 læster.⁴¹⁾

Året efter overdrog agentinde Ploug forretningen til sønnen Jørgen, der overtog købmandsgården indenfor Vesterport, Vestermølle med Mølletofte, magasingården i Strandstræde, et hus i Vestergade samt jorder på Faaborg bymark for 31000 rbd. sølv.⁴²⁾

Fremad gik det dog; landbruget var kommet over krisen, og det var forudsætningen for provinsbyernes trivsel; atter kunne fynske godsejere låne købmændene penge. 1829 lånte købmand Poul Jacobsen 900 rbd. af det grevelige Muckadell'ske fideikommis, og 2 år senere optog købmand

Anthon Joseph Horn et lån på 2000 rbd. hos lensgreve Bille-Brahe til Hvedholm.⁴³⁾

I de store købmandsgårde var der liv og røre; mange mennesker færdes her, vogne kørte ind og ud, bønder, præster og forpagtere mødtes og spurgte nyt, med dem blandede sig de mange folk, købmanden havde i sit brød. Hos Voigt boede i 1834 to handelsbetjente, en lærling, 4 gårdskarle og 5 tjenestepiger, og i Jørgen Plougs gård var der også to betjente, to lærlinge, 5 gårdskarle, og inde i huset regerede en husjomfru med 3 piger.⁴⁴⁾

År for år voksede kornproduktionen, og mere korn gik gennem købmændenes hænder til udlandet; priserne steg, gennemsnitlig var de $\frac{1}{4}$ højere i 1830'erne end i tiåret forud, bønderne fik flere penge mellem hænderne og blev bedre kunder. En let optimisme bredte sig, man følte, at man havde lagt de onde år bag sig, og at man gik mod lysere tider.

*Punchebolle (bunden),
der har tilhørt agent Jørgen Ploug.
(„Den gamle Gaard“)*

SKIBBRO OG HAVN.

Skibbroens reparation og udvidelse. Den 28. februar 1753 meddelte borgmester Mølmark stiftamtmanden, at skibbroen var »i miserabel tilstand og moxen færdig at falde i havet«. Han erklærede, at det ville være umuligt for borgerne ved egen hjælp at bringe den på fode, især da alt, hvad skibbroen havde tilgode hos borgmester Jørgen Jacobsen efter dennes opgørelse kun var 46 rdl. Følgelig henvendte købmændene sig kort tid efter til stift-

amtmanden med en ansøgning til kongen, hvori de bad om at få tømmer fra skovene ved Svendborg; de lod forstå, at hvis de ikke fik denne hjælp, ville broen styrte i havet, og de ville på grund af den slette havn blive nødsaget til at sælge deres store fartøjer.¹⁾

Der gik lang tid, inden købmændene hørte mere til sagen, men næste forår modtog de det glade budskab, at kongen havde forbarmet sig over byen og skænket skibbroen 200 stk. egepæle. Nu blev der travlhed; da træerne skulle udvises, drog Mølmark selv til skovs med egen hest og vogn samt ridehest »at bruge i skoven«, ledsaget af købmændene Jørgen Bildt-hugger og Hans Helnis. Brokassen betalte deres udgifter til befording og fortæring, men til bestridelse af andre udgifter måtte man låne 50 rdl. af købmand Christen Erreboe.²⁾

Om efteråret fandt skovningen sted; af frygt for tyveri foregik hugningen og transporten samtidig. Hans Helnis blev sendt afsted for at aftale det fornødne med skovrideren, man betalte 2-3 mark for fældning af hvert træ og dets kørsel til stranden, hvor byens store skibe indfandt sig og sejlede tømmeret hjem for »billig vederlag«. ³⁾ To tømrere tog fat på arbejdet, den ene var fra Tåsinge og havde allerede bygget tre skibbroer, den anden havde bygget broer i Sallinge herred og kendte skibbroen.⁴⁾

Tømmeret strakte ikke til, og Mølmark måtte da atter gå til stiftamtmanden og få hans anbefaling. Man havde kun fået halvdelen af det tømmer, man oprindeligt havde ansøgt om, og ulykkeligvis havde grunden været »falsk«, så den nye bro var »sunket«, og derfor var der medgået mere tømmer end beregnet, og der var heller intet tilovers til reparation af den gamle bro.⁵⁾ Ved kongelig resolution af 6/10 1755 skænkedes der yderligere 70 træer, bekostningen anslog købmændene til 140 rdl., som man lånte af Christen Erreboe mod anden prioritet i broens »revenue«. Alt var såre godt, og det var kun et lille skår i glæden, at stiftamtmanden, fortrydeligt over ikke at have modtaget en takkeskrivelse, sendte dem et brev med den skarpe bemærkning, at »den kgl. nåde er en receptisse værd«. ⁶⁾

Nu skred arbejdet rask frem, men ved årets slutning var der ebbe i brokassen; man skyldte 63 rdl. for reparation, og man beregnede, at der til broens bygning endnu ville medgå 400 rdl. Gode råd var dyre, og tilsidst enedes købmændene og Mølmark om, at alle, der ejede fartøjer, godvillig skulle give tre mark pr. læst af deres skuders drægtighed til skibbroens og havnens istandsættelse, medens de købmænd, der ikke havde skibe, skulle

betale 2 rdl. hver. Glæden over således at løfte i fællesskab fik et så stærkt tag i købmand Christen Erreboe, at han »af et godt patriotisk hjerte« lovede at komme byen og sine medborgere til hjælp med alle de øvrige bekostninger med et lån på 290 rdl. mod 5 procent i rente, dog under forudsætning af at hans medborgere betalte, hvad de havde forpligtet sig til. Samtidig valgte man skibbroens oldermand Hans Helnis til kasserer; han skulle for en billig betaling påtage sig regnskabet, medens Hans Pedersen Lindegaard for en lignende løn blev inspektør og fik tilsyn med arbejdet.⁷⁾

I efteråret 1756 havde broen kostet 2000 rdl., hvoraf købmændene selv havde ydet halvdelen; man var da klar over, at med de indkomster, som broen havde, ville man ikke være i stand til at afdrage gælden; derfor ansøgte man om tilladelse til at indføre en skibsafgift, og i foråret 1757 blev den bevilliget; af alle skibe, der lossede og ladede ved broen, hvadenten det var byens eller fremmedes, skulle der svares 8 sk. pr. læst, indtil gælden var betalt.⁸⁾

Samme efterår ønskede stiftamtmanden at vide, hvordan det gik med arbejdet, og Mølmark indberettede da, at den i 1755 påbegyndte nye bro i 1756 helt var opfyldt med sten, man manglede nu blot at lægge småsten og blåler ovenpå; hvad den gamle skibbro angik, så var den østre side, der var den dårligste, gjort i stand, men den vestre side måtte vente til næste år. Der var også bygget en bro i havet ligeud for skibbroen, den skulle beskytte havnen mod storm og isgang, tidligere havde den i høj grad været udsat herfor, hvad der ofte havde beskadiget skibene. Den omtalte bro eller »huck« var 30 alen lang og 8 alen bred, her kunne skibene også kølhales, nu manglede der blot, at købmændene fyldte den med sten. Den gamle bro var blevet forlænget mod sydvest med 36 alen, og der var mod vest tilbygget en fløj på 37 alen.⁹⁾

De stadig stigende omkostninger vakte ængstelse, og da man aflagde regnskab for 1757, fandt man gælden meget »vidtløftig«, og endnu en gang enedes købmændene »af kærlighed til deres eget bedste og den alm. nytte for byen« at låne broen 3 mk. pr. læst af deres skibes drægtighed mod 3. prioritet i broens indtægter;¹⁰⁾ men dermed var offervilligheden også forbi, man var blevet træt af byggeriet, der slæbte sig afsted, og i løbet af sommeren beklagede Mølmark sig da også over, at købmændene hverken havde gjort »Munkholm« færdig eller den gamle skibbro; indtil 1. februar 1758 havde de ført 911½ læst sten til broen, men siden var

tilførslen aftaget; han ønskede derfor, at toldereren kun skulle ekspedere dem, der ved attest fra borgmesteren kunne bevidne, at de havde gjort deres arbejde ved broen.¹¹⁾ Hertil fik Mølmark stiftamtmandens fulde tilslutning,¹²⁾ og han var ikke sen til at kalde skipperne og købmændene op til sig på rådstuen og alvorlig forholde dem deres pligtforsømmelse. Man blev enig om at udnævne 4 købmænd og skipperne, deriblandt Poul Jacobsen Kinafarer, til at finde ud af, hvormed hver hidtil havde ført til broen af sten.¹³⁾ Det gik nu bedre; snart var broen helt færdig, og i 1762 var den i god stand.¹⁴⁾

Ormene var slemme ved broen. 1771 havde de ødelagt bolværket, så det blev nødvendigt at sætte et nyt. Pengene hertil lånte man af justitsråd Lange til Rødkilde, ialt 280 rdl. mod pant i broens indtægter.¹⁵⁾ Mølmark var utrættelig, når det gjaldt om at værne broens interesser, og han gjorde, hvad han kunne, for at holde orden ved skibbroen. Længe irriterede det ham at se, på hvilken skødesløs måde søfolkene omgikkedes ild, når de kogte beg ved stranden. Det skete under åben himmel snart på den ene og snart på den anden side af broen, ofte førte vinden gnister og brændende træstykker ind på den; Mølmark helmede derfor ikke, før han fik skibsejerne til at opføre et grundmuret kogehus med en forsvarlig esse.¹⁶⁾

Strid mellem byfoged Mølmark og købmand Lars Lindegaard. En af broens tilsynsmænd i disse år var købmand Lars Lindegaard; han kaldtes overinspektør ved skibbroen. Mellem ham og Mølmark kom det snart til rivninger, da han i løbet af 1770 fik købmændene med til at kræve tilbagebetaling af, hvad de i tidernes løb havde ydet til broens reparation, under påskud af at disse penge havde de disponeret over til et »frit beboelseshus for skikkelige fattige«; han bad derfor Mølmark udbetale pengene, der med renters rente fra 1755-71 beløb sig til 342 rdl., da købesummen for huset nu skulle udredes.¹⁷⁾

Over denne anmodning blev Mølmark med rette opbragt og gjorde Lars Lindegaard opmærksom på, at broen skulle først og fremmest vedligeholdes, og så længe den ikke var i nogenlunde sikker og forsvarlig stand, ville ingen gæld blive betalt. Lindegaard måtte også vide, at købmændenes tilskud i 1755 ikke havde været et lån, men »godvillig gave«, derimod var tilskuddet i 1758 givet i form af et lån.¹⁸⁾ Hermed var striden ikke endt; i sommeren 1773 indsendte Lars Lindegaard en klage til stiftamtmanden

over Mølmarks egenmægtige optræden. Han gjorde rede for, hvorledes købmændene havde bekostet broens reparation. Støttende sig til bestemmelsen i den kgl. resolution, at regnskabet skulle gennemses af magistraten og de handlende, havde Mølmark lidt efter lidt skubbet købmændene til side og selv regeret. 1748 havde magistraten første gang været tilstede ved købmændenes drøftelse af skibbroens forhold. I 1758 havde man udnævnt 8 direktører for skibbroen for ikke behøve at samle alle købmændene ved regnskabets aflæggelse, og i 1766 havde man i stedet indsat en inspektør og nogle tilsynsmænd. Man var gået ind på at betale til skibbroen, selv om man kun oplagde gods en nat over, men dette havde Mølmark ikke i alle tilfælde sørget for. For at gøre et godt indtryk på stiftamtmanden, der ikke kendte ham, vedlagde Lindegaard magistratens attest vedrørende hans opførsel, han havde ikke tænkt sig at bruge den i den anledning, ja, ikke mere »end Samson ventede honning af koådslet«. Klagen sendtes også til biskoppen og efterfulgtes af endnu to memorialer til stiftamtmanden.¹⁹⁾

Stiftamtmanden lod klagen gå videre til Mølmark, der kraftigt imødegik den. Købmændene havde selv taget oppebørslen af skibbroens indtægter fra borgmester Jørgen Jacobsen, skønt det tilkom denne ifølge et kgl. reskript at hæve dem; ved samme lejlighed, mente Mølmark, havde købmændene oprettet en fattigbøsse, men han havde aldrig hørt noget om den, men nok at de samledes en gang om året. Lars Lindegaard havde fået den ide at oprette et nyt hospital og derved skaffe sig navn hos efterkommerne, der ellers formentlig ikke ville høre noget om ham; dette hospital skulle dog ikke oprettes af fattigbøssen, men på skibbroens bekostning, og dertil ville han betjene sig af de lån, købmændene havde ydet skibbroen 1755 og 1758. Han havde tidligere meddelt Lindegaard, at der i 1755 ikke havde været tale om et lån, men om en »godvillig gave«, og lånet af 1758 skulle først tilbagebetales, når broens øvrige gæld var betalt. Lars Lindegaard havde i 1770 på egen hånd indsendt en beregning over, hvad skibbroen skulle udbetale; grunden var formentlig den, at han vidste, at brokassen lå med en beholdning på 310 rdl., men han kunne ikke være uvidende om, at denne sum skulle bruges til reparation. Mølmark sluttede med at udtale håbet om ved disse oplysninger at have stoppet munden på »denne saducæer«. Han havde i en helt anden sag givet Lindegaard en attest om hans opførsel, men mente ellers ikke, at hæderlige folk behøvede den slags attester. »Jeg er af professor Holbergs princip, at jo mere een forsikrer mig

edelig, han er en ærlig mand, jo mindre tror jeg ham«. Tilsidst afviste Mølmark klagen over, at han skulle have gjort sig enerådende ved skibbroen.²⁰⁾

Reparation af havnen og bropengenes forhøjelse. Et par måneder efter valgtes købmand Jørgen Ploug til tilsynsmand og inspektør ved skibbroen.²¹⁾ Det viste sig snart, at der var hårdt brug for pengene til forbedring og reparation af havnen. Gælden var i 1774 898 rdl., hvad skibbroens direktører meddelte generaltoldkammeret i marts 1774, samtidig med at de redegjorde for reparationerne i de sidste par år. De indsendte desuden et kort over havnen, ønskede at anskaffe en mudderpram og bad om at få ege fra Sjælland. Desuden benyttede man lejligheden til at indskrænke proprietærernes handel med fremmede købmænd ved at kræve indført højere bropenge af fremmede, der førte varer direkte til og fra landmanden til skade for byen.²²⁾ Kollegiet sendte andragendet til stiftamtmandens udtalelse, og han støttede brodirektørerne med sin indberetning, hvori han gjorde opmærksom på, at havnen og skibbroen ved købmændenes omhyggelighed var blevet forbedret og istandsat fra tid til anden. Hertil havde man bogstavelig ingen anden indkomst haft end de bevilligede dobbelte bropenge, 8 sk. af hver læst af fartøjernes drægtighed. Hvad angik ønsket om egetræer fra Sjælland, erklærede han, at han ikke vidste, om dette kunne »acorderes«. Ønsket om at kræve en betaling af 24 sk. pr. læst af udenbys fartøjer, der blev klareret ved toldstedet, stillede han sig ikke venlig til; afgiften var usædvanlig høj og kunne give anledning »til billig klagemål«.²³⁾ Denne gang blev en forhøjelse af bropengene for fremmede skibes vedkommende ikke til noget, men i 1782 indsendte havnestyrelsen et nyt andragende herom, og da stiftamtmanden fremhævede borgernes flid med at vedligeholde skibbroen, og at havnestyrelsen desuden havde bekostet en muddermaskine, hvorved indløbet var blevet 2 fod dybere, så skibe, der stak 9-10 fod, nu kunne indtage ladning ved broen, så bevilligede kongen samme år, at der i de følgende 10 år af alle udenbys fartøjer skulle erlægges 12 sk. i bropenge pr. l. drægtighed samt 2 sk. pr. l. i »mudderpenge«; når der foretoges reparation af fremmede fartøjer, eller de blev vinteren over i havnen, skulle der »aparte« betales 8 sk. pr. læst i havnepenge; liggeplads skulle anvises dem af brokassereren. Øboerne fra Lyø, Bjørnø, Avernakø, Munkø og Korshavn samt fiskerne fra Dyreborg skulle ikke betale noget, så længe de som hidtil assisterede med deres både ved skibbroens

og havnens vedligeholdelse.²⁴⁾ Da åremålet var udløbet, søgte man forgæves om forlængelse.²⁵⁾ Endvidere fastsattes, at den plads, der blev opfyldt på kysten langs haverne mellem Strandgade og Holkegade, for fremtiden burde tilhøre havnen og broen.²⁶⁾

Staten og havnene. I det 18. århundrede blev staten mere interesseret i landets havnevæsen. Allerede i 1746 blev der oprettet en havnekommission fælles for hele landet, og fra 1770'erne havde viceadmiral, overlods Lou oppebåret et årligt honorar på 2000 rdl. for at undersøge havnenes tilstand. Han efterfulgtes i 1797 af generaladjutant Løvenørn, og samtidig skaffede generaltoldkammeret sig indflydelse på havnevæsenet og dets fremtidige udvikling ved en kgl. resolution af 25/4 1798, der gav kollegiet tilsyn med havnens styrelse, hvilken hidtil havde ligget under stiftamtmandene.

Først og fremmest måtte kollegiet tænke på, hvorledes man skulle skaffe penge til havnenes forbedring; dette klarede man dog, idet det bestemtes, at pengene kunne lånes gennem kredittokassedirektionen mod 4 pct. i rente og afdrag over 28 år. Midlerne til forrentning og afdrag ville man opnå ved udarbejdelsen af nye havnetakster for de enkelte byer samt ved at fastsætte afgifter på forskellige varer, der passerede havnene for ind- og udgående. Tilsynet skulle stadig føres af stiftamtmandene, men den daglige administration blev overladt lokale havnekommissioner, bestående af en øvrighedsperson, i almindelighed byfogeden, og nogle af byens borgere, der valgtes af deres medborgere under medvirkning af magistraten. Regnskaberne skulle årlig indsendes til generaltoldkammeret til revision og decision, men alle mindre udgifter kunne enhver havnekommission lade afholde på egen hånd. Kammeret havde erfaring for, at det kun var til fordel for havnene at lade byernes egne borgere medvirke ved deres styrelse. Det fremhævedes, at i Faaborg så man, at »havneforbedringer meget vel og muligen allerbedst pleies, når een eller flere kyndige og virksomme borgere på stedet antage sig dem. I Faaborg var det en købmand Ploug«.²⁷⁾

Ploug'ernes indsats. Det var med fuld ret, generaltoldkammeret fremhævede Jørgen Plougs indsats for havnen; 1777 var han blevet 1. brodirektør og kasserer, og i de følgende 20 år blev der bygget til broen og anbragt et nyt bolværk på begge sider af den gamle bro. Han havde også ladet mudderprammen bygge for egen regning og senere overladt den til byen for

100 rdl. Desuden havde han ladet bekoste »flotter« til brug ved skibenes reparation og givet broen et gangspil med tilbehør.²⁸⁾ Sønnen Simon Ploug, der fulgte i faderens spor, blev i 1797 valgt til direktør i stedet for den afdøde Lars Lindegaard.²⁹⁾ Både fader og søn lånte skibbroen penge; i 1797 havde Jørgen Ploug over 200 rdl. tilgode, medens det 3 år senere for Simon Plougs vedkommende drejede sig om godt 500 rdl.³⁰⁾

Havnekommissionen og dens virksomhed. 1799 trådte de nye regler vedrørende havnens styrelse i kraft. Efter tilsigelse mødte den 29. januar 1799 en del af borgerskabet på rådhuset for efter generaltoldkammerets promemoria at vælge to kyndige mænd til sammen med øvrigheden at forestå bro- og havnevæsenet; man valgte købmændene Simon Hempel Ploug og Simon Hempel; sammen med byfoged Dedlau udgjorde de havnekommissionen.³¹⁾

Denne tog straks energisk fat; i løbet af foråret indsendte den til amtmanden et udkast til et havne- og broreglement for Faaborg samt en ansøgning om i 10 år at måtte oppebære af fremmede skibe foruden de sædvanlige bropenge endnu 4 sk. pr. læst for dermed at afbetale gælden, der endnu var 750 rdl. Endvidere udbad man sig tilladelse til at optage et lån på 3-400 rdl. til opførelse af et bolværk, det eneste, der endnu manglede, for at havnen kunne siges at være i fuldkommen stand. Med ansøgningen fulgte to kort, hvoraf det ene viste havnens og broens tidligere forfatning og det andet dens nuværende tilstand. Disse kort var udarbejdede af landmåler Schmidt og havde kostet 36 rdl.³²⁾

Ansøgningen om forhøjelse af bropengene for fremmede skibe og om optagelse af et lån blev varmt anbefalet af amtmand Rosenørn. »Er der nogen købstad her i Fyn, hvor de handlende med sand og vel anvendt virksomhed har arbejdet på at forbedre deres havn og af egen formue bidraget dertil, er det upåtvivlelig Faaborg«; særlig fremhævede amtmanden familierne Ploug og Hempels indsats. »Dels er det de af borgerskabet valgte havnekommissærers forældre, dels dem selv, som med utrættet flid og ikke så ganske ubetydelige bidrag af egen formue har bragt havnen og broen i den gode stand, de nu er i«. Amtmanden fandt også, at havnekommissærernes »meget nyttige anmodning, om at havnens årlige regnskab, inden det indsendtes til generaltoldkammeret, blev revideret af to købmænd, der selv ejede fartøjer«, vidnede om, at Ploug og Hempel agtede at forestå havne- og brovæsenet på samme omhyggelige måde, som

hidtil, og »de fortjener altså i mine tanker fra alle sider at vises faveur«. Rosenørn nærede dog nogen ængstelse for, at kollegiet »ved første øjekast« skulle få det indtryk, at kommissionens ansøgning gik ud på at forskaffe den mere myndighed og uafhængighed, end sådanne kommissioner ellers havde; han gjorde derfor udtrykkelig opmærksom på, at når der anholdtes om, at den eller en følgende havnekommission måtte bemyndiges til uden videre forespørgsel at låne penge til bolværket, var der kun tænkt på det omtalte lån til 3-400 rdl. Man ønskede blot at få tilladelse til selv at vælge den bekvemme tid til arbejdets fuldendelse, »og når lånets anvendelse til den bestemte brug befales og påses, synes jeg ikke, der kan være noget imod at føje en kommission, der hidtil har vist sig så virksom og med så megen overlæg, i et forlangende af den beskaffenhed«. Tilslut indstillede han udkastet til havnereglementet til approbation, selv om det i visse henseender afveg fra de forskrifter, han havde modtaget fra kollegiet.³³⁾

Havnekommissionen blev belønnet for sin foretagsomhed og sit initiativ. Ved kgl. resolution af 12. juli 1799 blev den forhøjede afgift af udenbys skibe godkendt fra 1/1 1800 til 31/12 1809; desuden måtte der i samme tidsrum kræves afgift af kareter eller chaiser, postvogne og heste, der førtes ind og ud af havnen til og fra Als og Ærø eller andre steder. Også reglementet blev godkendt med undtagelse af 8 rdl. årlig til kasseren; der indsattes en bestemmelse om, at udgifter på 100 rdl. til reparation uden videre måtte udbetales af havnekassen. Reglementet indeholdt nøje bestemmelser om indtagelse og udkastning af ballast, og om vilkårene for leje af prammen, betjening af »flottet« og for brugen af kogehuset og gangspillet. Tømmer eller andet kunne for betaling henlægges på broen. Ødelæggelse af havnens inventar medførte erstatning, og såfremt man modsatte sig dette, ville vedkommende ikke blive ekspederet på toldkammeret.

Reglementet var blevet til dels på grundlag af de regler, der siden 1745 og de følgende år havde været gyldige, dels på grundlag af, hvad havnekommissionen »efter omstændighederne« fandt fornødent. Efter dens ønske blev det også fastsat, at havnekommissærerne som hidtil skulle vælges af de handlende, der havde fartøjer; dette havde kommissionen begrundet med, at ingen anden af borgerstanden nogen sinde havde haft noget med broen eller havnevæsenet at gøre. Havnekommissionen skulle samles den sidste dag i måneden om eftermiddagen kl. 2 i skippernes forsamlingshus i Strandstræde i den stue, hvor de forrige brodirektører havde holdt møde i over 50

Faaborg 1817
 (Efter farvelagt tegning af M. Bjørnøe)
 (Faaborg byhist. arkiv)

år. Den eneste udgift, mødet måtte medføre, var Lejen af stuen. Hvis kommissionens medlemmer ikke blev enige under forhandlingerne, da skulle det gælde, som to af dem gik ind for. Den ene af dem skulle være sekretær, medmindre man kunne få en god mand til at udføre arbejdet, dog uden udgift for broen.

Ved reparation af denne og opmudring i havnen skulle en af kommissærerne have tilsyn med arbejdet.³⁴⁾

Samme efterår havde havnekommissionen et møde med kommandør Løvenørn angående opførelsen af det nye bolværk ligeud for den nye bro til værn for sydvestvinden, så skibene kunne ligge sikkert i vinterhavn og kølhales om sommeren. Ploug og Hempel tilbød senere amtmanden at yde forskud af deres egen lomme til byggeriet, men byfogeden føjede til i protokollen, at han ej »var deltagende i det af mine herrer med-kommissarier erbudne forskud.«³⁵⁾

Under krigen 1807-14 forfaldt broen. Gælden var endnu i 1809 750 rdl., og året efter blev derfor efter ansøgning den forhøjede takst for frem-

mede skibe forlænget.³⁶⁾ Det kneb i høj grad med at skaffe arbejdskraft både til opmudring i havnen og til reparationer og nybygninger; da man i 1811 stod overfor bygningen af et nyt bolværk, lykkedes det Simon Ploug at få arbejdskraft fra byens garnison, så man både kunne påbegynde bolværket og fortsætte opmudringen; til alt dette ydede Ploug tilskud mod 4 procent.³⁷⁾

I foråret 1817 kom havneinspektør Henne til Faaborg og havde møde med havnekommissionen. Det var den rene idyl. Henne fandt det nye egebolværk solidt og godt sat og anbefalede, at havnefogeden hvert forår og efterår skrabede pælene for søorme. Muddermaskinen var simpel og meget hensigtsmæssigt indrettet, og den pris, der opmudredes for, var den billigste, han nogensinde havde været ude for. Han fandt broens indtægter utilstrækkelige og foreslog indførelse af ny havnetakst samt ansættelse af en havnefoged, der helt kunne stå til havnens rådighed og ikke sådan som det var tilfældet nu, tillige være toldbetjent. Henne anbefalede at fortsætte stenbolværket, og da skibbroens vestside var medtaget af orm, tilbød Simon Ploug at lade arbejdet udføre og stå i forskud for betalingen. I sin indberetning til generaltoldkammeret fremhævede Henne »den gode ånd for havnens vedligeholdelse, som i denne by endnu finder sted«.³⁸⁾

Havnen forfalder. Året efter havde piben en anden lyd. Følgen af landbrugs-krisen havde allerede vist sig til skade for broen og havnen. Henne fandt i sommeren 1818 havnen »i meget mådelig forfatning«. Havnens bolværker, især de inderste, hvor skibene blev losset, og hvor der skulle være lade- og kølhalingspladser, var i en så forfalden tilstand, at jordfyldningen truede med at skylle i havet, ja, noget var allerede udskyllet. De ydre bolværker stod ufuldendte som ved hans besøg forrige år; på østsiden var der påbegyndt et godt stenbolværk, men det var ikke færdigt. De værker, som skulle dække mod havet og skaffe roligt vand i havnen, var forfaldne, alt, hvad der var aftalt ifjor, var »kun for en liden del efterkommet«, og havnekommissæren agent Ploug, »der ved virksomhed og egen opofrelse så godt som ene har vedligeholdt havnen hidindtil«, og som havde lovet at bestride de mest fornødne vedligeholdelsesarbejder, »har dels formedelst haft tab og dels formedelst den almindelige pengemangel ikke set sig i stand til at opfylde dette løfte«. Ploug havde anvendt så meget på et stykke stenbolværk ved havnens vestside, at havnekassen nu skyldte ham 2500 rbd. sedler, og han

kunne ikke »for tiden tåle at stå i større forskud«. Henne kunne ikke træffe agent Ploug, da denne var i Hamburg, men sammen med byfogeden gennemgik han et udkast til en ny havnetakst, som han indstillede til kollegiets godkendelse, idet han gjorde opmærksom på, at der ingen penge var i kassen, og at en ny takst var nødvendig. Han bad kollegiet om hurtig godkendelse af den foreslåede havnetakst »til redning for Faaborg havn og denne bys deraf afhængige betydelige søfart og handel«; samtidig bad han kollegiet skrive til havnekommissionen og amtmanden, at det var bydende nødvendigt at tage fat på havnevæsenets organisation af havnens redning, »hvilket måske næppe nu lader sig gøre uden understøttelse af pengelån«. ³⁹⁾

Da havnekassen i januar 1819 skyldte Ploug 3790 rbd. sedler, bad havnekommissionen om tilladelse til at optage et lån for at kunne betale gælden til Ploug, men kollegiet ytrede nok sin tilfredshed med dennes »nidkærhed« for havnens vedligeholdelse, men så sig ikke i stand til at forskafe lånet og henviste til at søge amtets offentlige midler. Alt blev derfor ved det gamle, og havnen forfaldt mere og mere. ⁴⁰⁾

I årene 1819-21 berejste fabrikembedsmanden O. J. Rawert de danske købstæder for at studere deres økonomiske forhold; på denne rejse kom han i 1820 til Faaborg, og i sin indberetning til generaltoldkammeret udtrykte han sin forbløffelse over i en søkøbstad, »der har nogen handel og driftige handlende«, at finde »en havn i så mådelig forfatning som Faaborgs«. Han beklagede, at han ikke havde truffet agent Ploug, der var i Hamburg, »men der sagdes mig, at han anser det uforholdent, at der sker nogen forandring med havnen, og da agenten er blandt byens første borgere og nyder megen anseelse« ville kommissionens øvrige medlemmer intet foretage sig, særlig byfogeden viste sig uvillig til at foretage sig noget i agentens fraværelse. Rawert erklærede, at jo længere havnens udbedring trak ud, desto kostbarere blev det, »og gøres intet ved havnen, vil efter et par storm- og isfulde vintre spørgsmålet kunne blive: »hvor lå Faaborgs havn?« ⁴¹⁾

Året efter indgav havnekommissionen et nyt andragende til generaltoldkammeret om optagelse af et lån på 5500 rbd. for at kunne betale gælden til agent Ploug. Ansøgningen blev kraftigt anbefalet af amtmand Løvenskjold, der ikke var glad for havnekassens afhængighed af Simon Ploug, da »uheldige konjunkturer kan tvinge ham til ikke at yde broen hjælp«. Heller ikke det kom der noget ud af; men havnekassen fik dog i

1823 lov til at opkræve en række afgifter af kreaturer, varer og skibe for at kunne bestride udgifterne ved broen og havnen. Da gælden til Ploug i samme efterår var steget til 6000 rbd., blev et nyt låneandragende indsendt, denne gang på 8000 rbd., men det blev afslået af de deputerede for finanserne.⁴²⁾

Guvernørens initiativ. Da greb guvernøren over Fyn prins Christian (8) ind; han rejste til Faaborg og deltog den 6. maj 1824 i et møde i havnekommissionen sammen med amtmand Sporon. Han foreslog da Ploug at modtage en obligation fra havnekassen, der årlig skulle give ham en afbetaling på 500 rbd. sedler samt 4 procent af resten, og dette gik Ploug ind på. Dernæst befalede prinsen, at man straks tog fat på havnearbejderne, og det vedtoges for den sommer at låne Svendborgs muddermaskine.⁴³⁾ Samme sommer kom Henne til byen. I sin indberetning erklærede han, at han aldrig havde været i Faaborg med så megen fornøjelse som nu. »Havnekommissionens nu erholdte virksomhed« tilskrev han »guvernørens viste interesse for sagen« og den konstituerede byfoged v. Schmidts »dygtighed og konduite«; han »viser en interesse for denne gren af sit embede, som jeg ingensteds har funden hos nogen konstituerede.«⁴⁴⁾ Nogle år efter opfyldtes Hennes ønske om en havnefoged, der helt kunne ofre sig for sin bestilling. Et reskript af 20/4 1823 gav marinens underofficerer forret til havnefogedbestillingerne, men da ingen søgte stillingen i Faaborg, udnævntes i 1826 skipper Poul Berg som havnefoged med en løn af 20 rbd. sølv.⁴⁵⁾ I de følgende år arbejdedes der på fuld kraft med forbedring af havnen, og dens økonomiske tilstand blev væsentlig bedre. 1832 kunne den således betale omlægningen af stenbroen i Strandstræde, og efter flere borgeres ønske var den året efter villig til at bekoste indretningen af en badeanstalt. Denne var da også blevet anbefalet af guvernøren, medens amtmanden fandt, at den var havnekassen uvedkommende; men da han på den anden side havde hørt, at havnekassen i Assens havde bekostet en lignende badeindretning, så ville han ikke modsætte sig det. Enhver, der benyttede badeanstalten, skulle betale 16 sk., og heraf skulle havnefogeden have de 4. I 1836 ydede den en hjælp på 200 rbd. til indkøb af en have tæt ved skibbroen, på hvilken grund der skulle opføres et nyt told- og pakhus. Samme år erklærede havneinspektør Leth, at nu var havnen »aldeles fuldført«, derfor kunne havneudgifterne nedsættes med halvdelen, de ville alligevel indbringe 1300 rbd., medens de årlige reparationer ikke ville beløbe sig til mere end 600 rbd.⁴⁶⁾

Faaborg ca. 1820
(efter maleri af S. L. Lange.)

HÅNDVÆRK OG HÅNDVÆRKERE

Håndværkernes antal. Ved siden af de borgere, der levede af købmandsskab og skibsfart, var der stadig mange håndværkere. Af de 749, der tog borgerskab 1751-1840, var over halvdelen, nemlig 396, håndværkere.

Følgende tabel viser, hvor de var hjemmehørende.

År	Faaborg	købstæder			amter			Hertugd.	Norge	Udlandet	Uangivne	ialt
		fynske	jyske	sjæll.	fynske	jyske	sjæll.					
1751—60....	7	6	1	4	4	1		2			1	26
1761—70....	4	1	1	1	1			2	2	2	2	15
1771—80....	6	3	2	2	6			3			7	29
1781—90....	13	5		1	7	1		1	1(isl.)		2	31
1791—1800..	6	6	1		6		2			1	7	29
1801—10....	38	8	1	2	13			3	3(isl.)	3	14	85
1811—20....	17	11	1	7	11			5	1	7	4	64
1821—30....	12	4	1		11			1	1	2	19	52
1831—40....	24	10		5	13	1	1	9		1	1	65
ialt	127	54	8	22	72	3	4	26	7	16	57	396

Ved sammenligning med tabellen over samtlige borgerskaber ses det, at over halvdelen af de borgere, der er født i Faaborg, har ernæret sig ved håndværk, og af de 100, der kom fra kongerigske byer, tog de 84 borgerskab som håndværkere. Medens 130 tog borgerskab i tiden 1751-1800, er antallet 1801-40 266. Som tidligere nævnt optoges det største antal borgere i et tiår i 1801-10, nemlig 138; heraf var de 85 håndværkere. Kun et mindretal af dem, der kom fra Hertugdømmerne og udlandet, tog borgerskab som håndværkere.

Det var selvfølgelig ikke alle håndværk, der var lige stærkt repræsenteret. Flest var der, som det altid havde været tilfældet, af skomagere og skræddere. Skomagernes antal var i 1770 12 og i 1801 18, så indtraf en stor stigning i antallet, idet der i 1827 var 44. Skræddernes antal var gennemgående 10 til 13. Det fuldstændige antal håndværkere opgives i 1770 at være 54, men i 1789 kun 49; i de følgende år steg tallet, 1801 var der 101 og 1827 121 håndværkere.¹⁾

Lavenes antal. Håndværkerne var stadig organiserede i lav. Omkring 1750 var der som nævnt 6: Smedenes, skræddernes, snedkernes, skomagernes, felberedernes og handskemagernes. I 1803 ansøgte tre bagere om tilladelse til at danne et lav; byfogeden var villig til at anbefale andragendet, men byens øvrige to bagere burde også optages; fem bagere burde være maksimum, og trods deres monopol skulle det stå enhver frit for at bage brød og sælge groft rugbrød.²⁾ Mindre held havde pottemagerne med sig, da de søgte om at danne et særligt lav; thi de fik i 1756 af stiftamtmanden besked om at indmelde sig i Odenselavet, hvis de ville drive deres næring.³⁾ Rebslagerne, der altid tidligere havde stået i lav i Flensborg og endnu omkring 1750 havde fået dette godkendt af stiftamtmanden, måtte senere træde ind i Odenselavet.⁴⁾

Lavstvang. Endnu gjaldt det, at ingen måtte arbejde ved et håndværk uden at være udlært i dette, så det var ganske enestående, da Christian Ørsted i 1759 fik kgl. bevilling til at nedsætte sig som baker, skønt han ikke havde lært professionen.⁵⁾ Kun få håndværkere måtte bo på landet, og endnu så sent som i 1816 blev deres antal indskrænket.⁶⁾ Efter lavsforordningerne havde byhåndværkerne derfor stadig monopol på næsten alt håndværksarbejde, men bestemmelserne kunne selvfølgelig ikke overholdes;

stadig klagedes over, at landhåndværkerne tog arbejde i byerne. 1761 blev borgerskabet varslet til aftenmøde, fordi håndværkerne havde klaget over, at en del borgere benyttede håndværksfolk fra landet i byen. Magistraten indskærpede ved den lejlighed borgerne at bruge byens håndværkere, uden at det dog virkede; thi ti år efter lød den samme klage.⁷⁾

1793 klagede en tømremester over, at mølleren fra Arreskov mølle og en husfæster under Holstenshus havde taget tømrerarbejde i byen. Stiftamtmanden var ikke meget for at tage sig af sagen, dels fordi der ikke var noget tømrerlav i byen, og dels fordi han frygtede, at et forbud mod deres anvendelse ville føre til »et trykkende monopolium«. ⁸⁾ Mange håndværkere slog sig uden tilladelse ned på godserne og i landsbyerne til stor skade for kollegerne i købstæderne. Skrædderlavet i Faaborg bad i 1757 stiftamtmanden hjælpe dem mod de skræddere, der slog sig ned på godserne og gik dem i bedene ved at sy andet end vadmæl og skind. Megen hjælp fik de imidlertid ikke; thi han kunne kun råde dem til at føre proces, men det havde lavet ikke råd til, da herskaberne støttede deres skræddere. Noget måtte man imidlertid gøre overfor de ubehagelige konkurrenter, og skrædderne i Odense foreslog da lavet i Faaborg, at de sammen med kollegerne i Nyborg skulle henvende sig til kongen, men om der kom noget ud af dette, kan ikke ses.⁹⁾

Ofte kneb det at få de fornødne råvarer. 1789 klagede skomagerne og sadelmagerne over, at de ikke kunne købe de fornødne ko- og kalvehuder på grund af bøndernes og bønderkarlenes land- og forprang.¹⁰⁾ Byfoged Dedlau fremhævede da også i en indberetning til stiftamtmanden som en af årsagerne til »håndværkernes ringhed og aftagelse det stærke landprang, hvorved de til deres profession brugende varer meget fordyres«. ¹¹⁾

Optagelse af nye mestre i lavet. Håndværkerne var gennemgående lidet velstillede; ikke mange kunne holde mere end en svend på værkstedet, og de fleste nøjedes med en til to læredrenge. De var derfor ikke meget for at optage nye mestre i lavene, hvad regeringen selvfølgelig søgte at modarbejde. Det mest anvendte middel til at holde nye mestre ude, var at kræve høje indtrædelsespenge i lavet eller strenge mesterprøver. 1816 ansøgte skrædderlavet om tilladelse til at udelukke enhver, der måtte ønske at komme i lavet, indtil 8 af de nuværende 16 mestre var døde, dette blev dog afslået.¹²⁾

På en forespørgsel i 1792 fra stiftamtmanden meddelte skrædderlavet, at en svend for en eksamination ved lavet skulle betale 1 rdl. til lavshusets vedligeholdelse, 1 rdl. til lavets fattige, 1 rdl. til oldermændene og 1 rdl. til lavets samling; mere end disse 4 rdl. skulle svenden ikke betale vel at mærke, når han kunne fremvise lærebrevet, der sagde, at han havde lært i et lav.¹³⁾ I 1827 nægtede lavet at optage en tilflyttet mester fra Fredericia, fordi han kun ville betale i henhold til lavsartiklerne 1681, mens lavet krævede en højere betaling ifølge artiklerne af 1700, som amtet havde godkendt i 1819. Det, som skræddermesteren var villig til at betale, var lavshusleje, penge til lavets fattige, til oldermændene og til lavssamlingen, ialt 4 lod sølv; desuden ville han give 1 rdl. sølv til magistraten og 3 mk. sølv til rådstueskriveren, men lavet ville ikke optage ham, før han betalte 20 rdl. sølv til lavshuset. Byfogeden greb da ind og erklærede, at lavet ikke kunne nægte ham optagelse; lavet gav da efter, men under protest.¹⁴⁾

Der var dog også andre måder, på hvilke man kunne holde folk udenfor lavet. I 1829 søgte skrædderlavet at indføre betaling for tilsyn med udfærdigelse af mesterstykker, der krævedes 4 rdl. sølv. Tre år efter forbød amtmanden betaling herfor; der måtte kun kræves penge for brug af værktøj og værksted. Ved samme lejlighed blev det forbudt lavet at kræve et bidrag af den nyindtrædende mester til dækning af udgifterne ved en proces, som lavet da førte. Amtmanden kunne kun betragte dette som et nyt pålæg og forbød det.¹⁵⁾ Lavene var ikke alene faglige sammenslutninger, det var også deres opgave at hjælpe trængende lavsbrødre og deres enker; således var der til lavene knyttet en ligkasse, der trådte hjælpende til ved begravelser. Ofte ydedes hjælp til gamle mestre, der ikke kunne klare sig på grund af sygdom eller alderdom. Mest brug for understøttelse havde dog enkerne, især de, der sad tilbage med små børn; rejsende håndværksvende fik også en skilling af laden, når de drog videre.

Lav og lavsbrødre. I spidsen for hvert lav stod en oldermænd, der valgtes af lavet, men valget skulle dog godkendes af magistraten. 1753 foreslog skrædderne tre mestre, blandt hvilke magistraten kunne vælge oldermændene.¹⁶⁾ Når en ny oldermænd valgtes, flyttedes lavsskiltet fra den gamle oldermænds bopæl til den nyes. Skrædderlavets oldermænd valgtes ved Sankt Hanstide; da dets lavsskilt i 1823 trængte til at repareres, blev det overdraget til den nye oldermænd på den tid, flytningen skulle ske, at lade skil-

tet nedtage og sætte i stand på svendenes bekostning.¹⁷⁾ Medlemmerne af lavet mødtes til lavssamlinger. Disse møder skulle have magistratens tilladelse og overværedes sædvanligvis af borgmesteren og byskriveren. Da den konstituerede byfoged og borgmester i 1828 bragte i erfaring, at skrædderne havde holdt lavssamling, uden at man i forvejen havde givet ham underretning derom eller indhentet hans tilladelse, fik oldermændene en skarp reprimande, da en sådan fremgangsmåde stred mod de kgl. anordninger og ved gentagelse ville medføre bøder for lavet eller for dem, der gav møde.¹⁸⁾ Øvrigheden bar ikke sværdet forgæves overfor lavene; således fandt den sig foranlediget til at skride ind, fordi det stadig var skik og brug, når en lavsmester blev stedt til jorden, at opvarte med mad og drikke enten før eller efter begravelsen. Oldermændene fik ordre til at sørge for, at sådan »upassende og usømmeligt forhold« ikke fandt sted, og for at man kunne have det fornødne tilsyn med begravelserne, blev det pålagt oldermændene dagen forinden »at lig skal begraves«, at gøre anmeldelse herom til politikammeret.¹⁹⁾ Ved lavssamlingerne drøftedes sager som vanskeligheder med afsætningen på grund af landhåndværkernes konkurrence, svendes og lærlinges forhold o. s. v. Man så nødig, at lavsbrødrene udeblev. I stridigheder mellem lavet og den enkelte mester appellerede man på lavssamlingerne til den tilstedeværende øvrighedsperson. I 1810 blev en skrædder Olsen kaldt til lavssamling; man klagede over, at han ikke arbejdede for andre hjemme hos sig selv, men syede i kundernes huse, samt at han aldrig indfandt sig ved lavssamlingerne, hvad han heller ikke gjorde ved denne lejlighed. Den tilstedeværende byfoged gjorde lavet opmærksom på, at ingen lov forbød nogen mester at arbejde hos den, der forlangte hans arbejde; man ventede endnu en halv time på skrædder Olsen, men da han stadig ikke indfandt sig blev han idømt en bøde på 72 sk.²⁰⁾ Ved en lavssamling i 1820 i skrædderlavet krævede oldermændene nogle mestre udstødt af lavet. Årsagen hertil var, at lavet havde ført proces med »liglavet«, idet det mente ikke at være forpligtet til at betale til dette »for deres dødes bortbærelse«. Skrædderlavet tabte imidlertid sagen; en del af mestrene ville appellere dommen, men da det var en bekostelig sag, så man sig nødsaget til at kræve c. 4 rdl. af hver mester. Nogle af dem ville imidlertid ikke være med til at appellere, og det var dem, oldermændene ville udstøde. Disse mestre ville ikke anerkende oldermændens ret hertil, og den tilstedeværende byfoged erklærede da også, at de omtalte mestre ikke af den grund kunne udstødes af lavet, og hvis

de renoncerede på at bortbæres af liglavet, så kunne de heller ikke tvinges til at deltage i processens udgifter.²¹⁾

Man vogtede nøje over lavets ære og værdighed; særlig hårdt gik man frem mod de medlemmer, der beskyldtes for omgang med »uærlige« eller gav sig af med »uærligt« arbejde. En afdanket rytter Snohr klagede således til amtmanden over, at en skomagermester og hans svend havde udbredt det rygte, at hans søn, der var skomagervend, havde hjulpet natmanden i Horne. Dette havde nemlig medført, at svenden havde mistet arbejdet hos sin mester og var blevet udelukket af lavet, så han havde måttet forlade Fyn.²²⁾ Noget bedre gik det skræddermester Hans Henrik Hansen. Da man i offentlige forsamlinger og i værtshuse snakkede om, at det var beskæmmende for lavet, at han dræbte og flåede hunde, så bebrejdede man ham i en lavssamling »sådan uredeligt foretagende«; den anklagede mester nægtede intet, da det var enhver bekendt, at han syede lådne huer af hundenes skind, og han påstod, at sagen slet ikke vedkom lavet; dette ville nu have ham udstødt, men byskriveren, der var tilstede, erklærede, at dette kunne kun ske ved lands lov og ret. Lavet nøjedes da foreløbig med at udelukke ham fra lavssamlingerne og at indberette sagen til stiftsøvrigheden. Det mente, at byskriver Busch kun ønskede en proces for at tjene penge, men en proces ville man fremfor alt undgå og bad derfor stiftamtmanden om hjælp, da sagen kunne skade lavets drenge og svende, hvis den blev almindelig kendt.²³⁾

Læretid og lærlinge. Læretiden for enhver håndværker var lang; som regel 4-7 år; inden læretiden begyndte, afsluttedes en kontrakt mellem mesteren og lærlingen. Drengen boede i mesterens hus, spiste ved hans bord og fik undertiden også tøj. Uddannelsen har sikkert ofte været dårlig, da mange mestre ikke var særlig dygtige håndværkere. Hvis kontrakten misligholdtes fra mesterens side, kunne drengens forældre klage til lavet. Skræddermester Jens Rosenkilde var en dårlig læremester. 1755 klagedes over, at hans læredreng Lars Hansen Zeuthen var blevet behandlet »uchristelig og ubillig og snart på en tyrannisk måde uden nogen skyld og forseelse«.²⁴⁾ Året efter indgav to fædre en klage til lavet over samme mester, fordi han ikke omgik sine læredrenge »som det forsvarlig bør at være«. Rosenkilde blev stævnet til en lavssamling, der fandt sted i oldemandens hus; foruden mestrene var borgmester Mølmark og mestersvendene tilstede samt drengene

og deres fædre. På oldermandens forespørgsel forklarede drengene, at de »imellem« måtte henvende sig til deres forældre om »ophold«, da de undertiden ikke fik deres mad i rette tid, og undertiden gik de 1 eller 2 mål* over uden at få noget. De havde gået et årstid uden arbejde og intet haft at bestille, hvad de mente var deres mesters »liderlige levemåde og drukken-skabs skyld«. Jens Rosenkilde blev tilspurgt, om han kunne modbevise klagen over hans slette levemåde, men hertil svarede han blot, »at det havde han for sig selv«. Man spurgte dernæst, om han kunne stille kaution for sig og herefter føre et skikkeligt liv og levnet, »lade sin drik og drukken-skab«, udlære drengene efter lavsartiklerne og sørge for, at de i rette tid og i rette sted forsynedes med forsvarlig føde og natteleje. Til dette svarede mesteren, at for hans levemåde havde han ingen kaution at stille uden Gud, og for det øvrige agtede han heller ikke at stille nogen, »og som da Jens Rosenkildes liv og levnet er ikke alene øvrigheden og lavet bekendt, men og hele byen og borgerskabet, at han til overmåde drik og drukken-skab er hengivet, hvoraf alt andet ondt fremspire og er det egentlige fundament, hvor-på klagen sig grunder«, så erklæres det, at han havde forbrudt sin ret til disse læredrenge, og det tillodes fædrene at sætte dem i lære, hvor de ville.²⁵⁾

Arbejdstiden var lang; om vinteren varede den fra solopgang til solnedgang, og om sommeren fra 5 morgen til 7 aften, kun afbrudt af 2 timers middagspavse. Efter udstået læretid fandt svendeprøven sted.

Mestre og svende. Mestre og svende hørte til de urolige elementer i byen; 1762 blev felberederne anklagede for at have lavet tumult »på deres såkaldte kro«.²⁶⁾ 20 år efter klagede byfogeden over den »disput« og uenighed, der var mellem lavene, dels mellem mestrene og dels mellem svendene. I hans nærværelse som bisidder havde mestrene måttet »decidere« ifølge lavsartiklerne, men de dømte havde nægtet at lyde dommen, før de blev tilpligtet dertil ved lands lov og ret, og da lavet ikke ville procedere, blev bøderne ikke betalt, og følgelig kunne der ikke blive nogen orden eller enighed i lavene. En skomagarsvend, som fornylig havde forset sig mod lavet, var blevet idømt en mulkt til lavskassen, men tilskyndet af en prokurator nægtede han at betale, medmindre han af retten blev dømt dertil; lavet ville dog ikke føre proces for så lille et beløb og ville på den anden side ikke ophæve mulkten. De øvrige svende holdt med ham, og i flere

*) måltid.

dage havde de løbet rundt i byen til stor skade for mestrene; de ville ikke arbejde i Faaborg, før mulkten blev ophævet; de frygtede nemlig, at mestrene i andre købstæder ikke ville give dem arbejde, hvis bøden ikke blev betalt eller eftergivet. Byfogeden endte sin lange indberetning med at bede stiftamtmanden om tilladelse til at foretage udpantning, når lavene idømte mester eller svend en bøde.²⁷⁾

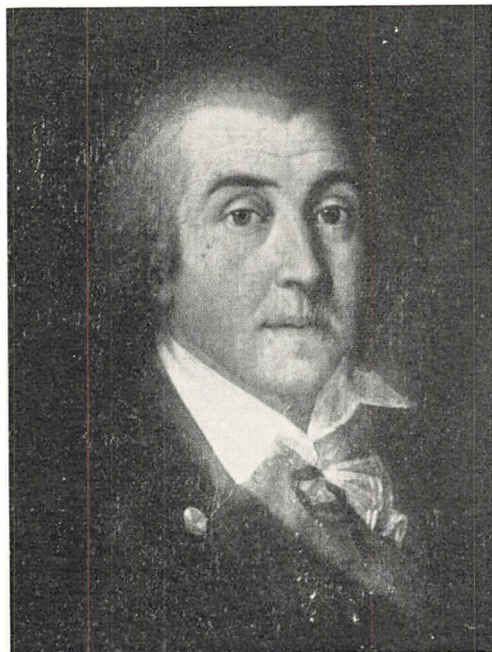
Håndværkerforordning 1800. I 1800 udkom en ny håndværkerforordning, hvis formål nok var at bevare lavene, men dog først og fremmest at skaffe landet duelige håndværkere. Svendene blev friere stillet med hensyn til lønkrav og opsigelsesfrist; hvis der ikke var nogen kontrakt oprettet, kunne begge parter sige op med 14 dages varsel, og svendene kunne da søge tjeneste, hos hvem de ønskede.

Man værnede dog stadig om mestrenes autoritet; hvis svendene rottede sig sammen mod en mester, kunne de straffes med fængsel på vand og brød, og hvis de fik andre lavssvende til at følge sig, kunne de idømmes fæstningsarbejde i 6 år. Men også mestrene førtes der skarpere kontrol med end tidligere; de skulle for eksempel sørge for drengenes ordentlige uddannelse, og hvis de forsømte dette, kunne de idømmes bøder.²⁸⁾ Om oplæringen af lærlinge blev så meget bedre end før, er en anden sag. Byfogeden i Faaborg synes ikke at mene dette; i hvert fald hævdede han i 1807, at når så mange af de indvandrede jøder hellere ville »handle med håndværk« end lære professionen, var årsagen den, at »vore håndværkere ej er i den agtelse, de burde være«. Grunden hertil, mente byfogeden, lå uden tvivl i valget af lærlinge, disse var for en stor del drenge af »den rå almue uden forkundskaber, opdragelse og sæder«. Han klagede også over, at mange drenge måtte stå meget længere i lære, end det behøvedes for at lære håndværket, fordi de blev brugt til mange andre ting som markarbejde, røgt af kreaturer og husgerning; det var derfor også en sjældenhed i provinsen, at »såkaldte skikkelige folk« satte deres børn i lære.²⁹⁾

Frimestre. Regeringen søgte endvidere at lette adgangen til lavene. Enhver, der havde lært et håndværk, skulle nu have ret til at blive svend og mester, når han blot gjorde et forsvarligt svende- eller mesterstykke. Når en svend havde arbejdet 4 år i sit håndværk, fik han ret til at nedsætte sig mod at løse borgerskab, og herfor skulle han kun betale det halve af, hvad en lavs-

mester måtte svare. Yderligere fik en frimester, der havde været borger i 2 år, lov til at antage en dreng, »dog at denne ikke bliver gjort til svend af frimesteren, førend han selv har fået borgerskab som lavsmester«. ³⁰⁾ Antallet af frimestre i Faaborg blev aldrig stort, og allerede i 1822 søgte regeringen at indskrænke frimestrenes antal. ³¹⁾ Lavsmestrene var selvfølgelig ikke interesseret i altfor mange frimestre, og øvrigheden søgte også at holde

Landskabsmaleren Søren Læssøe Lange
(1760–1828) (Frederiksborg)

igen. I 1807 gik byfogeden således imod, at en skræddersvend fik bevilling som frimester. Han mente, at »i disse dyre tider« var det næsten umuligt for en håndværker i købstaden uden svende og drenge at ernære sig og familie; »thi kummerligt nok lever mangen frimester med kone uden børn, men efterhånden tiltager hans familie, så hans udgifter, han kastes på sygelejet, næringen ophører, og nu er han med kone og børn om kort tid kandidat til fattigkassen«. Byfogeden ville derfor meget hellere have ham optaget i lavet, men fandt dettes krav på 31 rdl. for indtræden ganske ubillig. ³²⁾ På lignende måde udtalte han sig tre

år senere, da en skomagervend ville være frimester. »Hvad Wessel i et lystigt stykke skrev i året 1774: »I disse dyre tider en sværm af håndværksfolk om brød indbyrdes strider«, det fandt byfogeden var sørgeligt sandt i året 1810, hvor »skarer af brødsøgende håndværkssvende gennemstrømmer provinsen«. Han rådede derfor svenden til at fortsætte som svend; thi han forstod ikke, hvordan han som frimester skulle nå »den højthængende brødkurv« og blive i stand til at forsørge en familie. Byfogeden sluttede da også sin udtalelse med at fastslå, at »på intet har Faaborg by så megen overflødighed som på skomagere«; deres antal blev da også året efter opgivet til ca. 30. ³³⁾

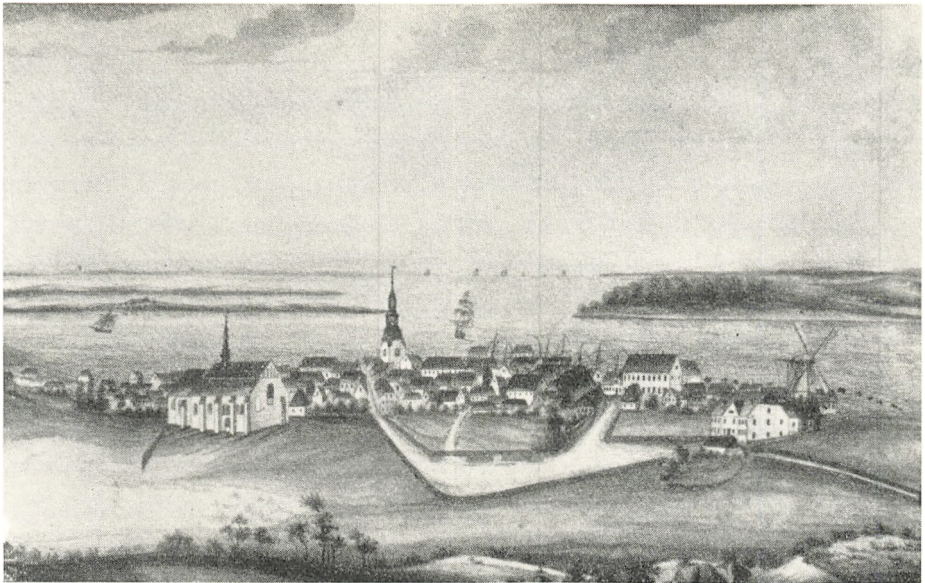
Skomagere. Byfoged Tolstrup havde ikke høje tanker om håndværkerne ; han betragtede dem nærmest som en flok umyndige børn, der ikke kendte deres eget vel. Da skomagere i 1810 ansøgte kancelliet om tilladelse til at garve deres huder på fortovene, mente han, de handlede nyttigere ved at købe deres læder hos garverne. Deres tid blev spildt ; den var bedre anvendt på skomagerhåndværket, »hvor de er langt fra at være virtuoser og producerer kun ringe læder«. Efter byfogedens mening var det kun 12 à 14 af de mest formuende, der gav sig af med garvningen ; han havde i og for sig intet derimod, når det blot ikke skete på ordenens og renlighedens bekostning. Imidlertid boede en del skomagere i Grønnegade, der var så snæver, at to vogne ikke kunne køre forbi hinanden ; hvis nu skomagernes »skidne, stinkende bark« skulle ligge på fortovet, beklagede han »ethvert velklædt fruentimmer, som i fugtigt vejr mødende en vogn måtte vige tilside i skiden og stinkende bark«. Han havde derfor foreslået skomagere, dog uden resultat, at tørre barken på en åben plads udenfor byen ved vindmøllen ; de fik efter hans mening deres produkter så godt betalt, at de nok kunne bestride den lille omkostning, der ville være ved transporten.³⁴⁾

Grovsmede. Medens byen således havde altfor mange skomagere, var der til gengæld håndværk, der til skade for byen savnede udøvere. Det gjaldt i første række om smedehåndværket ; der var ofte mangel på grovsmede ; i 1772 havde der i over et halvt år ikke været nogen grovsmed, så borgerne måtte henvende sig til landsbysmedene eller garnisonssmeden.³⁵⁾ Tilsidst blev magistraten nødsaget til at tage affære og skaffe en grovsmed til byen. Man indkaldte Christian Doese fra Flensborg, men uvist af hvilken grund vedblev borgerne stadig at tage på landet, skønt Mølmark indskærpede dem at bruge grovsmeden.³⁶⁾ Året efter forbigik to skibbroinspektører ved broens reparation grovsmeden og overlod arbejdet til Hans Hansen kleinsmeds enke. Det blev Mølmark med grund stødt over ; han gjorde broinspektørerne opmærksom på, hvorledes han efter borgernes ønske havde indkaldt grovsmeden. Ingen af de grovsmede, der havde været i byen de sidste par år, havde kunnet klare sig, fordi borgerne søgte på landet, og det betydeligste arbejde som skibsarbejde overlod de kleinsmedeenken, hvis afgangne mands borgerskab kun lød på kleinsmedeprofessionen. Grovsmeden havde med rette klaget, og Mølmark lod derfor broinspektørerne vide, at alt grovsmedearbejde skulle udføres af Doese, og tillige meddelte han kleinsmedeenken, at

hun ikke måtte gå grovsmeden i næringen. Det hjalp ikke; i 1774 opgav Doese sit borgerskab og forlod byen.³⁷⁾

Bagere og slagtere. Bagerne var altid udsat for kritik. I 1815 jamrede borgerne over, at der kunne gå flere dage, hvor der ikke kunne købes rugbrød i byen, og når der endelig var noget, var prisen urimelig høj, 12 rbd. for et rugbrød. Det fandt byfogeden dog meningsløst og fastsatte en brød-takst.³⁸⁾ Også slagterne havde man et godt øje til, man klagede over, at de ikke forsynede byen med tilstrækkeligt kød. Byfogeden kaldte dem derfor op på rådstuen; de erklærede, at de gerne ville forsyne byen med kød, når det blev forbudt fremmede fra landet at gøre dem »indpas«. Det fik de løfte om mod på omgang at slagte et kreatur om ugen, »sålænge kødet er at konservere«; ugen skulle begynde om søndagen, og hvad de slagtede om lørdagen, måtte først sælges om søndagen. De skulle også forsyne byen med lammekød, »når tiden er«.³⁹⁾ Slagterne var ikke organiserede i lav, og da der stadig klagedes over kødmangelen, gav byfogeden dem eneret som slagtere. Det hjalp imidlertid ikke; thi på grund af deres fattigdom kunne de ikke købe kød, »og når de endelig havde noget, var det slet og dyrt«. De tre slagtere, som byfogeden havde givet eneret, var uden uddannelse. Byfogeden oplyser, at den ene var skomager, den anden smed og den tredje en aftakket rytter. I stedet for at passe deres profession løb de om sommeren om på landet for at købe nogle lam. Kvæg havde de ikke evne til at købe, og om vinteren ophørte deres slagterhandel. Det var ikke så underligt, at byens borgere syntes, de var ilde farne med sådanne slagtere.⁴⁰⁾

Markedshandel. Som en af grundene til de mange skomagere i byen fremhævede byfoged Tolstrup markedshandelen. Skomagere drog nemlig til markeder rundt om i landet og havde her god afsætning på deres »flikkeri«,⁴¹⁾ og hvad der gjaldt om dem, gjaldt også om andre. Byens håndværkere har med andre ord produceret langt flere varer, end der kunne sælges til borgerne eller til dem, der indfandt sig ude fra landet, på deres værksteder eller på byens marked. På det hjemlige marked var de selvfølgelig udsat for konkurrence ikke blot fra andre købstæders håndværkere, men også fra landsbyhåndværkere.⁴²⁾ Det var formentlig denne konkurrence, der fik byens bagere til på markedsdagene at gå om med brød og falbyde det på gaderne og i husene, indtil stiftamtmanden forbød det; de skulle nøjes med deres stader.⁴³⁾

Faaborg set fra Sebjerg 1819.
(Efter maleri af A. Appel) (Møntergaarden, Odense)

Andre købstadhåndværkere har sikkert følt sig generede af Faaborgs håndværkere, når de kom til markederne i deres byer. I 1790 klagede rebslager Kaster over, at da han året forud var kommet til Mikkeldagsmarked i Odense, havde rebslagerlavets oldermænd forbudt ham at sælge på markedet i henhold til nogle gamle bestemmelser. Kaster forespurgte øvrigheden, om dette virkelig var rigtigt; han havde i 23 år været medlem af Odense rebslagerlav og i 22 år mødt med sine varer ved alle markeder i Odense. Byfogeden bekræftede den Odenseoldermænds udsagn; ifølge kgl. reskripter af 1647 og 1650 var det af udenbys udelukkende forbeholdt Nyborg indvånere at besøge St. Mikkelmarked i Odense.⁴⁴⁾

1781 udstedtes 95 pas til håndværkere, hjemmehørende i Faaborg, der ville drage til fremmede markeder med deres varer; de besøgte markederne i Odense, Assens, Svendborg, Rudkøbing og Egeskov, desuden drog nogle til Slesvig og solgte deres varer i Ærøskøbing, Augustenborg og Sønderborg; flere drog til markeder på Lolland-Falster, f. eks. til Maribo, Saks-købing og Nykøbing, medens man på Sjælland kun besøgte markederne i Slagelse og Skelskør.

Langt de fleste drog til Egeskov marked. Hertil kom 7 skomagere, 4 bagere, en pottemager, en handskemager, 3 felberedere, 2 hattemagere, en

glarmester, en sadelmager, en rebslager, en gørtler og en kobbersmed. 7 skomagere medførte 166 par sko og støvler til markedet i Rudkøbing. Hattemager Joakim Lange havde 10 dusin hatte med på markedet i Maribo, medens to felberedere havde 250 skind til salg ved markedet i Sønderborg.⁴⁵⁾ Man solgte også en del hjemmelavede tekstilvarer. 1767 drog 8 skomagere og en hattemager til marked på Lolland, og med dem fulgte en lærredskræmmer med 800 alen hjemmegjort lærred. Og da 8 håndværkere 2 år senere drog til marked i Rudkøbing, var der i deres følge en lærredskræmmer, der medførte 1300 alen »her fabrikeret hør- og blårlærred«. ⁴⁶⁾

Der er ikke tvivl om, at byfoged Tolstrup har ret i at fremhæve markedernes betydning for byens skomagere. Over halvdelen af dem, der fik pas i 1781, var skomagere; ivrige var de efter at udvide deres muligheder, men en ansøgning fra dem i 1820 om tilladelse til at falbyde deres varer ved hestemarkederne, blev dog afslået.⁴⁷⁾

Industri og større håndværksbedrifter. Nogen industrivirksomhed kan der knap nok tales om i denne tid. Regeringens bestræbelser i så henseende bar ikke frugt i Faaborg. Mølmark kunne ganske vist i 1752 meddele stiftamtmanden, at han efter kommercekollegiets skrivelse havde forsøgt at få kvinder til at spinde, men kun een havde meldt sig.⁴⁸⁾ Det bør dog nævnes, at nogle af købmændene lod bygge skibe på egne værfter. Byens bogbindere synes at have været driftige og energiske. 1789 ansøgte en af dem om 200 rdl. til »en ny professions oprettelse med tegne-, skriverblade m. m.«, og året efter fik en anden af kommercekollegiet 50 rdl. til anskaffelse af materialer og værktøj.⁴⁹⁾

En større håndværksvirksomhed kom der først med Joh. Chr. Voigts garveri; efter at have nedlagt sin købmandsforretning købte han en forfalden gård, istandsatte den og indrettede et garveri. I 1811 kneb det for ham at få den fornødne arbejdskraft; byfogeden skrev i den anledning til amtmanden og fremhævede Voigts patriotiske virksomhed. Garveriet tilvirkede både amerikanske og indenlandske huder, samt kalve- og lammeskind.⁵⁰⁾ Da Rawert i 1820 var i Faaborg, fremhævede han også Voigts garveri, der da beskæftigede en mester og 5 svende; garveriets produkter solgtes hovedsagelig til Holsten og Hamburg.⁵¹⁾ 1820 fik H. Höffner borgerskab som tobaksfabrikant; råttobakkerne fik han fra et firma i Altona, men virksomheden gik dårligt, og 1830 gjorde han opbud.⁵²⁾

Pladen fra 1770 i Vesterport.

BYMARKEN

Bymarken. Skibsfart, handel og håndværk var byens vigtigste næringsveje, men helt uden betydning var bymarken dog ikke, skønt Faaborg formentlig var den købstad i landet, der havde det mindste jordtilliggende. Byens jorder udgjorde i 1789 ca. 34 tdr. htk. og var da »i private folks brug og eje«. ¹⁾ Der svaredes ingen hartkornsskatter, men ydedes tiende til kirken og præsten.

Efter gammel skik og brug benyttedes den ene mark til »kogang« og den anden til korn, og det havde der aldrig været strid om før i 1763; da meddelte byens oldermand stiftamtmanden, at der var opstået strid mellem lodsejerne; af de 35 lodsejere ønskede de 33 at bibeholde den gamle inddeling, men byskriver Jens Erreboe Busch og madame Repsøe havde mod gammel sædvane tøjret deres kreaturer i kornvangen og nægtede at rette sig efter flertallet.

Oprindelig måtte man selvfølgelig kun tøjre i kornvangen, når kornet var indhøstet, og da byskriveren og madame Repsøe derfor i 1760 begyndte at tøjre i kornvangen, havde lodsejerne straks slået fast, at ingen måtte tøjre i den mark, »som besås«, før 24. august; og året efter fastsloges det, at tøjring i den omtalte mark kun måtte ske med oldermandens tilladelse, det blev dog, som vi har set, ringeagtet af de to egenmægtige lodserejere. ²⁾

Lodsejerne havde bekymringer nok på det tidspunkt, thi da rasede kvægsygen i byen, og i løbet af en måned døde 13 køer; det lyder måske ikke af så meget, men i forhold til byens kreaturbestand var tallet stort.³⁾ Lodsejerne holdt i fællesskab to tyre, som man i foråret 1763 lejede græs til af skrædder Rosenlund for 6 rdl.; til gengæld forpligtede han sig til at anvise hyrden forsvarlig græs på den østre hede, til »ævred« blev opgivet.⁴⁾ Senere indskrænkedes tyrenes antal til een, men den voldte besvær nok. 1811 klagede byfogeden til oldermændene, rebslager Kaster, over byens tyr. Byfogeden havde på sin daglige spadseretur med nogen ængstelse konstateret, at dyret gik løs på en uindhegnet mark, og man må give byfogeden ret i, at det var meget uforsvarligt af lodsejerne. Klager over, at den overfaldt fredelige forbipasserende, var da også indløbet, og byfogeden henstillede derfor til oldermændene, at man enten solgte den til »indbinding« eller slagting eller også forsynede den med en fastbunden »fjæl« for panden. Kaster havde formentlig medlidenhed med det stakkels dyr; thi han lod ikke høre fra sig, og fuld af retfærdig harme greb byfogeden atter pennen og skrev til Kaster, at såfremt der ikke inden 24 timer var brædt for panden af tyren, »hvilket jeg lader undersøge«, skulle han nok vise oldermændene, at han både ville og kunne overholde sine foranstaltninger som øvrighed og politimester, »og at den selvrådighed og ligegyldighed, som nogen er så tilbøjelig til at ytre mod dem, ikke kan træde i lovens og ordenens sted.«⁵⁾

Forsøg på udvidelse af bymarken. I de vanskelige år i 1760'erne, hvor en større bymark kunne have haft sin betydning, var det naturligt, at borgerne mindedes de gode gamle dage, da der hørte mere jord til byen. Det blev ikke ved snakken; nogle borgere gjorde virkelig i 1766 et forsøg på at få jorden tilbage. Skriftligt henvendte de sig til borgmester Mølmark og bad om nedsættelse af en kommission, der gratis skulle undersøge byens rettitigheder til de jorder, der var gået tabt. Mølmarks svar blev meget afvisende; efter at have sat sig ind i sagen mente han ikke, der var noget at gøre. Borgerne gav dog ikke op, men indsendte en supplik til kongen om de jorder, »vi middelbar anser som alle købstæders jord for at være et kgl. regale, der umiddelbar er tillagt og skænket enhver borger og ikke nu nogen særskilte.« Borgerne mente, jorden var kommet fra byen uden proces, og derfor burde den også uden proces vende tilbage; de henviste til Frederik II's brev af 1579 7/4 og sandemandstoget samme år. Deres supplik støttede de på

forordningen af 14/2 1741 om købstædernes opkomst, der hjemlede dem ret til at indsende en ansøgning. I deres supplik påviste de, hvorledes byen i høj grad manglede jord og græsgange, priserne var stigende, så det blev umuligt for de fattige at betale for leje af græsgang. De klagede også over, at når byens jord blev stillet til auktion, købtes den af egnens proprietærer og bønder; således var fra 1740-63 40 tdr. af byens sædeland blevet solgt bl. a. til ejerne af Holstenshus og Stensgård.⁶⁾ Sagen voldte Mølmark mange kvaler, og han beklagede sig til stiftamtmanden over de urolige borgere; særlig Hans Milling og Ole kleinsmed havde været grove overfor ham, »og Lindegaard stod bag skærbrættet og støbte kuglerne«.⁷⁾

Da der stadig intet skete, rejste den omtalte købmand Hans Milling, kleinsmeden og en skrædder til Odense og gjorde overfor stiftamtmand Juel rede for sagen. Han sagde imidlertid til dem, at de løb med limstangen, og at der var en landstingsdom, der underkendte sandemandstoget; dette kølnede dog ikke deputationens iver, den svor på, at landstingsdommen var »fingeret« og skrevet på Hvedholm. Med uforrettet sag forlod de Odense. Kort efter rejste Hans Milling og kleinsmed Ole Madsen til København og forelagde sagen for kongen. Rejserne var ikke billige. Mølmark mente, at sagen allerede da havde kostet Hans Millings fader 250 rdl.⁸⁾

Sagen om Faaborgs jorder blev så overladt danske kancelli, der fulgte stiftamtmanden og erklærede, »at det eragtes betænkeligt at inddrage byen i vidtløftighed, da sagen er af den beskaffenhed, at samme ikke kan afgøres uden lands lov og ret«; det stod supplikanterne frit at føre sag om jorderne, men vel at mærke på egen bekostning.⁹⁾ Endnu i 1770 havde de utrættelige borgere dog ikke opgivet tanken om at få en kommission nedsat, og da dette kom generallandvæsenskollegiet for øre, indskærpedes det dem at vogte sig for at ulejlige med urigtige ansøgninger, da sådanne ville blive henlagt. Den så heftigt ønskede kommission så da heller aldrig dagens lys.¹⁰⁾

Udskiftning. Fra gammel tid blev byens jorder drevet i fællesskab, men den stigende interesse for landbospørgsmål efter 1750 fremkaldte også blandt borgerne et ønske om fællesskabets ophævelse og om jordernes udskiftning; allerede i 1779 var der planer fremme om fællesskabets ophør, men det strandede i første omgang på de små lodsejeres modstand. De var bange for, at det ville volde dem store tab.¹¹⁾

Længe rørtes der derfor ikke ved spørgsmålet. Først i 1811 blev det taget op, og da af byfogeden. Han fandt det ganske forkert, at den østre mark eller »De såkaldede heder« endnu ikke var udskiftede af fællesskabet. Han opfordrede borgerne til at gå i gang dermed, og han søgte at fremme udskiftningen ved at få Svendborg landevej, der løb over den østre mark, »afsat og anlagt i ordentlig linie«. Samtidig gav han en indberetning til stiftamtmanden om jordernes anvendelse og godhed. De anvendtes slet ikke til dyrkning af »handelsplanter«, da de ikke engang var store nok til den avling, der behøvedes for at holde de heste, »der udfordredes til befordringsvæsenet«. Jorderne var magre og sandede; han mente dog, de kunne forbedres, men borgerne var meget uvillige; han havde således forgæves søgt at få jordejerne til at bekoste en lille pram, ved hvis hjælp man kunne opmudre en del af den store mængde »fede dynd« eller mudder, der fandtes i Sundet. Dette dynd kunne man så gøde jorden med, når det i løbet af et år var blevet »gennemtrukket af lys og sol«. ¹²⁾

Byfogeden var åbenbart ret utilfreds med lodsejernes manglende interesse for jordernes forbedring, men tidligere havde der dog været dem, der havde gjort en indsats på dette område. I 1789 havde stiftamtmanden i en skrivelse til Det kgl. Landhusholdningsselskab indstillet Magdalene Katharine Møller til selskabets understøttelse »for vindskibelighed i en for sit køn usædvanlig profession.« ¹³⁾

Byfogedens opfordring til borgerne om at gå i gang med udskiftningen bar denne gang frugt. Samme år besluttede flertallet af lodsejerne at gennemføre den. Da de jorder, der lå vest og nordvest for byen, ikke lå i fællesskab, gjaldt udskiftningen kun byens østligste mark. Arbejdet var hverken bekosteligt eller vanskeligt, da jorden var opmålt, og de særskilt indhegnede tofter heller ikke lå i fællesskab. Overfor stiftamtmanden havde byfogeden også fremhævet, at udskiftningen var en forudsætning for, at jorderne kunne anvendes til tobak, rapssæt og andre handelsplanter. ¹⁴⁾

Samtidig med udskiftningen afsatte vejvikør Sørensen en linie over den østre mark for Svendborgvejen, så den kunne få den fornødne bredde; lodsejerne måtte derfor i flere tilfælde flytte deres gærder og fjerne kampesten, der lå i vejen for udvidelsen. Ifølge den nye vejforordning måtte der ikke være led over vejen, derfor blev to led fjernet »på hederne«, og lodsejerne fik ordre til at hegne de jorder, der stødte op til vejen. ¹⁵⁾

Endnu havde Gråbrødre kloster i Odense jorder ved Faaborg, men de

blev i denne tid frasolgt. Den første auktion over klosterets jord holdtes 1793, og auktionerne fortsattes i de følgende år; 1840 havde klosteret kun tre fæstere ved Faaborg.¹⁶⁾

Jagtret. Lodsejerne havde ikke jagtretten på byens jorder; den tilhørte fra arilds tid kongen, men i 1769 havde baron Holsten på Holstenshus fået »koncession« på den kgl. jagtrettighed for 4 rdl. 16 sk. årlig. Holstenshus' og Hvedholms jagtrettigheder var frygtelig generende for borgerne; de kunne næppe færdes med en bøsse udenfor byportene uden at komme i konflikt med de to godsejeres jagtrettigheder. Det havde nemlig tidligere været en yndet tidsfordriv at færdes udenfor byen med ladt gevær og skyde løs; men i 1775 var »denne slemme skik som nu moxen har taget overhånd« blevet forbudt; det var især de unge mennesker, der morede sig, de fortrak så til skibbroen, men det tog magistraten dem ikke mere nådigt op.¹⁷⁾

1789 udløb baron Holstens koncession, og borgerne ilede med at lade stiftamtmanden vide, at de meget gerne ville have lov at jage på byens marker. Det fandt han var rimeligt, men han henstillede til dem, at jagtretten blev indskrænket af hensyn til vildtet og kornet. Borgerne tilbød at give lige så meget som baronen, men bad inderligt om, at jagtretten ikke måtte blive sat til auktion, da de frygtede, baronen ville overbyde dem. En auktion blev nu alligevel holdt, baronen sejrede, men han gav borgerne lov til at afholde deres skydeøvelser på byens marker til glæde for ungdommen.¹⁸⁾

Møllerne. Udenfor byen på Stejlebjerget knejste stadig Karen Achtonias vejr-mølle, men 1790 afløstes den som nævnt af Jørgen Plougs hollandske mølle. Længere nord for landevejen lå endnu Langs mølle, der i 1753 blev skødet til Preben Brahe til Hvedholm og snart efter udlejet til et konsortium af Faaborgborgere; den brugtes til kornmaling og var i brug, til den brændte 1866. Endnu en af byens gamle møller eksisterede stadig, Bymøllen udenfor Østerport; den brugtes som stampemølle og fandtes endnu i 1815, dog i brøstfældig tilstand.¹⁹⁾

Sundet. Nordøst og øst for byen lå Sundet, mere og mere dyndet og mudret blev det i århundredernes løb, og allerede nu dukkede planer op om

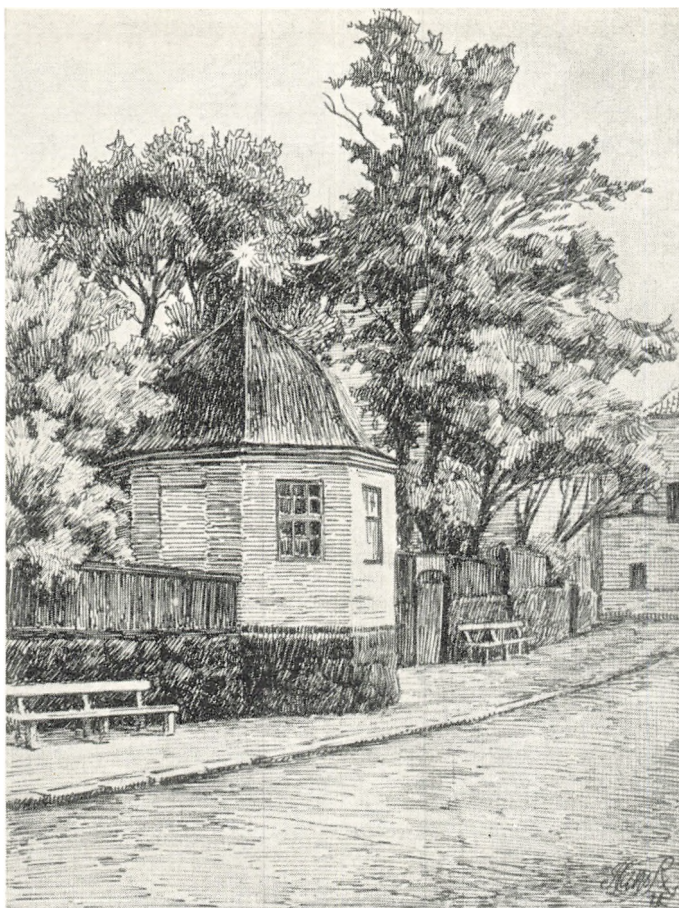
dets udtørring. En ivrig forkæmper herfor var byfoged Trojel; han ville nedlægge Bymøllen, bygge dæmning ved udløbet i stranden og omdanne Sundet til god engjord.²⁰⁾ Sundet var på mange måder en ubehagelig nabo; de grundejere, hvis jorder eller haver grænsede op til dette, var idelig generede. Ved tøbrud og ved voldsomme regnskyl steg vandet og oversvømmede deres haver og tofter. Tilsidst rejstes der da også stemning for at regulere vandstanden ved at anlægge en hjælpe-sluse gennem Østerbro, men byfoged Wiborg stillede sig meget afvisende. Sundets størrelse var i sin tid blevet bestemt ved en overenskomst mellem alle interesserede, således at søen, der var en »højst vigtig vandbeholdning« for byen, ikke måtte formindskes mere end nødvendigt. Han følte sig heller ikke overbevist om, at tofterne og haverne havde lidt skade; det var vel nok muligt, at de »gunger«, som lå ud for borgernes grundstykker, og som de ønskede at omdanne til eng, havde lidt skade, men det vedkom ikke byen, og der var ingen grund til at anlægge en hjælpe-sluse, fordi der havde været en enkelt regnfuld sommer. Byfogeden ville dog nok indrømme, at den å, der ledede vandet fra Sundet ud i stranden, og hvis løb byfoged Tolstrup i 1808 forgæves havde forsøgt at få »udskåret« i lige linie, burde oprenses, og det for kommunekassens regning. Det var ikke sket i flere år, og det ville være tilstrækkeligt til at skaffe det fornødne afløb, men selvfølgelig måtte lodsjerne gerne anlægge slusen for egen regning, når de blot gjorde det på de af byfogeden stillede betingelser, men det var der nu ingen, der havde lyst til.²¹⁾

Som man ser, var grundejerne ved Sundet så småt begyndt at tilegne sig de »gunger«, der var dannet ud for deres ejendomme, og efterhånden fik de også den opfattelse, at de var eneberettiget til fiskeriet i søen; allerede i 1805 klagedes der over dette, og de eligerede støttede de klagende ved at erklære, at fiskeriet og »opdæmningerne« tilhørte byens borgere eller deres kærnerkasse.²²⁾ Ved rørenes sammenvoksen opstod der en lille holm, som byfoged Tolstrup skaffede byen indtægt af ved at udleje den til græsning.²³⁾

GADER OG VEJE

Byens porte. Som i middelalderen skete al adgang til byen gennem portene. Deres reparationer var en stadig genkommende udgift i byens regnskaber. Særlig kostbar var vedligeholdelsen af den grundmurede Vesterport, og som

Holkegade nr. 1, have-pavillon (opført ca. 1800)
 (Efter tegning af Hans Rasmussen)

regel var den i slet tilstand, ja undertiden var det livsfarligt at passere den. 1768 var det en daglig begivenhed, at der faldt sten ned, og ve den, der da kom forbi. En reparation fandtes tilsidst nødvendig; de to kamre mod øst og vest »ovenpå« blev »aftaget« og jævnet, og dæksten lagt ovenpå. Det kostede den nette sum af 154 rdl.²⁴⁾ Reparationen hjalp dog kun en stakket tid, og Vesterport blev efterhånden en kilde til ærgrelse og bekymring for øvrigheden. Byfoged Tolstrup foreslog i 1806 på et rådstuemøde at stille nedbrydningen af den til auktion og holde licitation over opførelsen af en ny port. Borgerne viste ikke megen pietet mod den ærværdige byport; thi ikke en røst løftede sig til dens forsvar. Heldigvis løb det hele ud i sandet, og Vesterport overlevede det onde anslag.²⁵⁾

De øvrige porte blev hyppigt reparerede, men det var billigere, da de var af træ. 1774 opførtes en ny Strandport, c. 6 alen høj, den blev tjæret brunrød.²⁶⁾ Tre år senere var det galt med Østerport; den havde i årevis været forfalden; på grund af den »stærke påstående vind« kunne den ikke holdes vedlige »som en hel port af fjæle«, derfor blev den nu ligesom den nye Strandport opført »med stakitter, så vinden kan have sin fart og ikke som hidtil bryde porten i stykker«. To gange skulle den stryges med brunrød.²⁷⁾ Den nye Østerport stod i 40 år; 1819 blev der bygget en ny, og da klagedes der over, at både Strandporten og Klosterporten var brøstfældige.²⁸⁾ Efterhånden som bebyggelsen udenfor portene tog til, var toldvæsenet ivrig for at flytte portene længere ud. Toldinspektør Barth stillede i 1827, få måneder efter at have tiltrådt embedet, forslag om at flytte Vesterport med konsumtionsboden til sadelmager Poulsens hus ved apoteker Bøvings toft i Sandegyde, og Klosterport ville han anbringe ved et hus udenfor købmand Christensens gård, så at dette hus, Plougs vejrmølle, bopæl og magasin kom indenfor porten, hvad der også ville blive tilfældet med markedspladsen. Denne ejedes af greven på Hvedholm, og hans samtykke blev derfor nødvendigt. På Hvedholm fik Barth et bestemt afslag; thi flytningen af Klosterport ville medføre, at markedspladsen eller Lehms tofte mistede sin frihed og kom under byens tyngde; desuden ville flytningen af portene medføre, at der efter grevens mening måtte opføres plankeværker om hele byen.²⁹⁾

Gårde og huse. Bag de brunrøde porte lå en samling gårde og huse, der i 1770 til brandforsikring blev vurderet til 87400 rdl. Den højst takserede ejendom var »Den gamle gård« i Holkegade, der da ejedes af enken efter den rige købmand Christen Erreboe. Gården sattes til 2680 rdl.³⁰⁾

De store brande, der havde ramt byen, var skyld i, at der kun var få gamle huse; de var alle byggede i det 18. årh. og så godt som alle af bindingsværk, de havde stråtag og var ofte forsynede med kvist. Udfor håndværkernes værksteder hang deres skilte som grovsmedens hestesko, skræderens saks, bagerens kringle og skomagerens støvle. Særlig Grønnegade må have været præget heraf, endnu er bevaret bager Anders Larsens skilt fra 1768 med kringle og følgende indskrift: »Uden Herren bevarer staden, våge vægterne forgæves«. Det hang oprindeligt udfor Østergade nr. 39.³¹⁾ Langt de fleste gårde og huse var på een etage, kun 8 ejendomme havde i 1777 to etager.³²⁾ Høje stentrapper førte ofte op til indgangsdørene, der

*Adelgade 1933. (Efter maleri af M. Mikkelsen).
(forrest t. v. nr. 3)*

som regel var meget pynteligt udskårne. I Holkegade nr. 2 findes endnu en døroverligger med følgende indskrift: »Den 16. Febr. Anno 1730 Med Guds Hjælp og Kongens Naade er dette Hus opbyggt af herlige og velagtede mand S. L. S. og kjære hustru K. O. D. Soli Deo Gloria«. ³³⁾

I 1786 var der 233 gårde og huse, heraf lå de fleste i søndre rode, nemlig 69, medens nørre rode opviste det mindste antal, nemlig 49. ³⁴⁾ Endnu i 1804, da kancellipræsident Kaas besøgte byen, var en del gårde og huse stråttækte. Samme år var der 250 gårde og huse, og kun een grund, der tilhørte sognepræsten, var ubebygget. Den lå dog ikke unyttig hen, men var udlejet til baroniet Brahe-Trolleborg, der brugte den som brændemagasin. ³⁵⁾ I 1820'erne foregik der som nævnt et livligt byggeri, og 1837 bestod byen af 329 ejendomme. ³⁶⁾

Brolægning og vejreparation. Et brændende spørgsmål for øvrigheden var byens brolægning. Omkring 1750 stod det sørgeligt til med den. De smalle gader var fulde af huller, og borgerne var meget uvillige til at gøre deres del af arbejdet. Men på dette punkt gjorde øvrigheden en virkelig indsats. Med iver og energi arbejdede stiftamtmand og byfoged på at få bragt byens brolægning i en passende tilstand. Gang på gang indskærpede man borgerne, at det var deres pligt at reparere deres fortove til midt på Adelgaden. Var det galt med brolægningen i byens gader, så var det dog intet imod den tilstand, som vejene over bymarken befandt sig i. De var om vinteren næsten »inpassable«, særlig ved Sandeled og Langs mølle var det slemt. 1764 greb øvrigheden da også ind og gav borgerne ordre til, når høsten var forbi, at mødes og dele vejen mellem sig rodevis og sætte den istand, således som det var sket i herrederne og birkene. ³⁷⁾

Oftest strandede ethvert arbejde på borgernes uenighed om udgifternes fordeling, og så måtte byfogeden som i 1783 give kærneren ordre til at istandsætte vejene. ³⁸⁾ Det må have været særligt slemt i 1780'erne. Baron Holsten klagede over Østerbros tilstand, og 1787 taltes om »stenbroernes meget slette, ja snart inpassable beskaffenhed«. ³⁹⁾ Efter byfogedens forslag vedtog man i 1802 ved fælles hjælp at reparere vejen fra Østerport til Nøjsomhed, desuden lod man vejen opgrøfte og to stenkister anlægge. ⁴⁰⁾ Alligevel var gaderne i begyndelsen af det 19. århundrede trods øvrighedens store anstrengelser i »mådelig tilstand«, men byfogeden vovede ikke at sætte kærnerkassen i udgifter af den grund, »da der alle vegne findes misfor-

Østergade nr. 21-25.
(fot. ca. 1904)

nøjelse med enhver øvrighedens foranstaltning til almindelig nytte«. ⁴¹⁾ Efter 1814 trykkede fattigdommen byen, dog opførtes en bro af sten ved stam-pemøllen udenfor Østerport, men en nødvendig reparation af Sandegyde måtte opgives på grund af mere tvingende udgifter og overlades til dem, som havde nytten og brugen af den vej. ⁴²⁾

De dårlige tider i 1820'erne opfordrede ikke til store kostbare bro-lægningsarbejder, og alt gik på bedste beskub til 1828, da prinsguvernøren ved en forhandling med de eligerede og byfogeden fik gennemført, at der årlig til brolægning af byens gader skulle lignedes 200 rdl. ⁴³⁾ Nu tog man fat. Allerede året efter var Vestergade brolagt, 1830 kom turen til Mellemgade og Torvegade hen til Rådhuset, 1831 brolagdes Østergade til skolen, 1832 nåede man Østerport, og samtidig bifaldt generaltoldkammeret, at Strandstræde brolagdes på havnekassens bekostning, da gaden var af så stor betydning for havnen og led meget ved den tunge kørsel til og fra denne. 1836 var byens brolægning færdig, kun brolægningen af Torvet udsattes, til et nyt rådhus var blevet opført; aldrig i byens historie havde bro-lægningen været i så fin stand som i 1836. ⁴⁴⁾

Snerydning. Den samme nidkærhed udvistes fra øvrighedens side, når det gjaldt at rydde gader og veje for sne. Når sneen dyngede sig op og standse al færdsel, da måtte der udfoldes store bestræbelser for at få de modvillige borgere til at »øse« sne; ofte klagedes over, at borgerne ikke rense vejene udenfor byen ordentlig fra grunden, eller også, at de gjorde vejene altfor smalle. At man overhørte tilsigelser til snerydning var ganske almindeligt, ofte sendte man drenge og piger, »som mere tager leg og gal-skab i værk end arbejdet og agter hverken rodemester eller kæmner«.

Ved Kyndemissetid i 1774 var det rent galt. Vejene omkring byen var blokeret af sne, og borgerne foretog sig intet for at få dem ryddet. Magistraten tog da fat. Den lod afholde syn over vejenes tilstand, det drejede sig om gyden ud til Langs mølle og vejene ud på Heden til Tillebækshuset på den ene side og til Stejlemahuset på den anden side. En mand fra hver rode skulle hjælpe rodemestrene med at få arbejdet i gang. Alle borgere fik besked om at møde på Torvet den næste dag kl. 9 om morgenen, forsynet med hakke eller spade, for derefter at begive sig til det sted, der blev anvist dem. Den, der udeblev, skulle idømmes en bøde på 2 mk., der kunne opkræves på stedet og gives dem, »der gør, hvad de bør«. ⁴⁵⁾

Den enkelte borgers pligt til at deltage i snerydningen føltes som en meget stor byrde, og i 1832 vedtoges det, at snerydningen skulle ske ved lejet mandskab, der betaltes af kæmnerkassen, og ikke ved udskrivning »in natura« af byen, »hvilket erfaringen har lært at være mere bebyrdende for borgerskabet, end når bekostningen udredes af kæmnerkassen«. ⁴⁶⁾

Gadernes renholdelse. Forståelsen for renligholdelsen af gaderne var ikke blevet større i årenes løb. Der lyder fra øvrigheden den samme jammer som i 16. og 17. årh. Stadig anvendtes gaderne som losseplads for aske og alskens affald; endnu så sent som i 1799 måtte byfogeden anmode borgerne om inden 14 dage »at flytte de her i byens gader liggende møgdynger«. ⁴⁷⁾ Der skulle skarp lud til skurvede hoveder. Trods utallige forbud færdedes svinene hjemmefant på byens gader.

Det blev derfor af alle gode og patriotiske borgere betragtet som et stort fremskridt, da byfoged Tolstrup i 1810 gennemførte en almindelig fejning af gader og fortove to gange ugentlig om vinteren; enhver »møgagende« skulle have sin vogn forsynet med en bagsmække, så gaderne ikke blev tilsvinede. Tolstrup havde et særligt godt øje til håndværkerne, som ofte be-

Langs Mølle, Odensevej
(brændt 1.5.1866). (Efter maleri i „Den gamle Gaard“).

nyttede fortovet til at henkaste deres affald på; det ærgrede ham derfor, at skomagerne ansøgte om tilladelse til at tørre deres bark på fortovet udenfor deres værksteder. Han protesterede i en skrivelse til amtmanden imod dette, da det var enhver bekendt, at bark, der nylig var kommet op af karret, stank, »ingen med usløvet lugteredskab ville kunne nægte det«. Skomagerne burde ikke have lov til at hindre fodgængere i at gå på fortovet eller til at »tilrede gaderne som svinestier«. »I alle andre byer«, skrev han til amtmanden, »klages over gadernes manglende renholdelse, men her i byen ankes over, at politiet ikke vil tåle svineri på gader og fortove«. Han frygtede for, at borgerne, når skomagerne fik den ønskede tilladelse, ville beklage sig over det byrdefulde ved at feje to gange ugentlig, og bønderne, som udførte gødningen af byen, ville påstå, at bagsmækkens vedligeholdelse faldt dem besværlig, kort sagt: »adskillige ville bestræbe sig for at forvandle den by til en cloak, hvis gader ikke gør hovedstadens efter i renlighed, såvidt dens brolægning tillader.«⁴⁸⁾

Borgerne var traditionsbundne, og det var ikke let at få dem med til noget nyt, særlig når det kostede penge. Selv en så praktisk ordning som

at give gårdene numre mødte megen uvilje, og det hjalp først, da byfogeden fik stiftamtmandens tilladelse til at lade numrene anbringe på de uviliges bekostning.⁴⁹⁾ Efterhånden fik borgerne dog også øjnene op for det opløftende ved at bo i en ren og pæn by, og i løbet af det 19. årh. veg man ikke tilbage for at bruge byens penge dertil. I kærnerregnskabet for 1830 findes således en post på 16 sk. for »græssets aflugning« på fortovet omkring rådhuset.⁵⁰⁾ Borgerne bidrog selv til at forskønne byen, selv om det endnu var så sjældent, at øvrigheden i 1824 følte sig foranlediget til at bemærke i protokollen, inden rådstuesamlingen blev hævet, »at den betydelige opofrelse, som købmand Voigt har gjort sig fortjent med ved at opføre for egen regning en brønd på denne bys torv, blev af øvrigheden særdeles påskønnet«. Det var »en skøn og vandrig brønd«, forsynet med en egepumpe og gode jernpumperedskaber, der stod den ædle giver i over 500 rdl.⁵¹⁾

Politiet og de urolige hoveder. Som øverste politimyndighed håndhævede byfogeden ro og orden i byen, vågede over borgernes adfærd og vogtede byen for ildsvåde og andre ulykker. Frygten for ildebrand fik ham atter og atter til at indskærpe borgerne forsigtighed, således blev al tobaksrygning forbudt på gaderne, i baghuse, på lofter og i lader; borgerne måtte selv straffe deres karle, hvis de forbrød sig herimod. Fremmede, der kom til byen, skulle advares om forbudet af vægterne, og hvis de ikke ville adlyde, skulle de føres for byfogeden.⁵²⁾ Det var vel også af hensyn til brandfaren, at alle tornehegn blev forbudt fra 1/9 1802.⁵³⁾

De unge mennesker var et uroligt folkefærd, der ofte satte øvrigheden grå hår i hovedet. En sommernat i 1763 havde nogle af dem moret sig særlig godt ved at kaste borgernes brænde over gaden. På Torvet havde de i deres kådhed spredt Poul Kinafarers tømmerstabler, væltet vandspandene udenfor husene og tilsidst opvartet kordegnen ved at knuse 8 flasker udenfor hans dør.⁵⁴⁾ Særlig læredrengene holdt sjov i gaden. Ofte rottede de sig sammen søndag eftermiddag, når tiden faldt dem for lang, og »udøvede tumult med larmen og banden og indbyrdes slagsmål«;⁵⁵⁾ forhåbentlig har de dog ikke alle været som den læredreng, en pottemager klagede over i 1755. Han havde uden tilladelse forladt sin mester og var blevet ude om natten, desuden havde han for at drille »mesterinden« kommet menneskeskarn på noget linned, der lå til tørre i gården, og truet mester med en

Taarngade ca. 1850.
(Efter maleri i „Den gamle Gaard“)

ildklemme. Han dømtes til hensættelse i Odense tugthus på ubestemt tid »for i tide at tæmmes«. Han og mange andre læredrenge mødtes hos dag-lejer Peder Horne og spillede om øl.⁵⁶⁾ Overtrædelse af sabbatsforordningen var almindelig. Borgerne brød den ved opholde sig i vinhuse og kro-huse helligaftener og helligdage, hvor de fordrev tiden med spil og drik. Byfogeden truede med straf og med at ville fremstille et tegn som en hånd ligesom i København, og enhver, som det vistes, skulle øjeblikkelig ly-stre.⁵⁷⁾ Særlig lystigt gik det til i Jens Rosenbergs hus, hvor man havde siddet og spillet fra søndag eftermiddag til mandag morgen kl. 5.⁵⁸⁾

Drukkenskab florerede som altid, og berusede personer var som regel årsagen til tumulter og uorden. Det vakte ordentlig røre i byen, da eskadronens tambur pludselig kl. 2 om natten i beruset tilstand lod trommen slå på byens gader. En felbereder, der troede, ilden var løs, sprang ud på gaden og var snart i vildt slagsmål med den drukne tambur.⁵⁹⁾ Mange

forsumpede fuldstændigt som købmand Lars Bildhuggers søn, hvem moden måtte umyndiggøre, fordi han i nogle år havde ført »et meget liderligt og skammeligt levnet med svir, drukkenskab og andre laster«. ⁶⁰⁾

DE OFFENTLIGE BYGNINGER

Rådhuset. At vedligeholde de offentlige bygninger havde altid oversteget byens evne. Ingen havde mere mærket dette end det gamle rådhus. Det stod virkelig endnu, men selvfølgelig i faldefærdig tilstand som altid; ja, i 1753 angiver et syn, at dets tilstand er så »miserabel, at det kan falde, hvad dag det skal være«; de eligerede foreslog derfor magistraten at nedrive det. ⁶¹⁾ 3 uger efter blev nedrivningen vedtaget, og købmand Hans Helnis fik tilsyn dermed mod at nyde 4 rdl. Tømmeret og stenene skulle sorteres, og fundamentet under bygningen skulle blive stående. Kalk, lersten m. m. skulle anvendes til fyld på skibbroen og vejene udenfor byen. Murermester Rasmus Simonsen fik nedrivningen overdraget for 39 rdl. ⁶²⁾

Man tog straks fat på arbejdet, der en måned efter var næsten tilendebragt; da magistrat og byfoged var blevet husvilde, lejede man nogle værelser hos madame Klepsing til byens dokumenter, rådstue og byting for en betaling af 7 rdl. fra Mikkelsdag til Mikkelsdag. ⁶³⁾

Arbejdet med det nye rådhus blev også overladt Rasmus Simonsen, men et par måneder efter opstod der vanskeligheder. Borgerne blev fortrædelige over, at en del af de til gejstligheden hørende personer samt de kgl. betjente ikke ville deltage i udgifterne ved rådhusets nedrivning, fordi det var borgerlig tyngte, men heri fik de ikke medhold af stiftamtmanden. ⁶⁴⁾

På et rådstuemøde i foråret 1754 forelagde borgmestrene planen for rådhusets fremtidige udseende. Det skulle være lige så langt og bredt som det gamle, nemlig 13 fag langt og 6 fag bredt i een etage, men grundvolden skulle forhøjes 1½ kvarter og mures med kampesten. I den østre ende var det planlagt at indrette vejerboden samt et lille kontor; i selve vejerboden blev der ingen vinduer, da dørene skulle stå åbne. I den vestre ende blev den store rådstue, der fik lys gennem fire vinduer, fra denne sal førte en dør ud til gaden; murermesteren skulle sørge for, at vinduerne og døren til den nordre side blev »egale«. Under rådstuen blev der en kælder, der havde en dybde af 2½ alen, hvori skulle indrettes 2 arrester for misdædere. De skulle beklædes med egeplanker; dobbeltdøre førte ind til arresten og ud til gaden, yderligere var de forsynede med jernstænger. Midt

i bygningen løb en gang igennem til rådstuegården, på dens højre side var bytingstuen og derved et »skikkelig« arrestkammer, på venstre hånd ved siden af vejerboden var et værelse til slutteren og nok et arrestkammer. Mod syd var der to udbygninger, hver 3 fag lange og 2¹/₂ alen brede; i den østre skulle der indrettes to vægterværelser, og i den vestre blev der plads til den lille rådstue og arkivet. Rådhusgården mellem udbygningerne skulle indhegnes med et plankeværk.

Stolperne fra det gamle rådhus skulle anvendes i udbygningerne og i gårdsiden, medens nye stolper skulle anbringes i gavlsiderne og på facaden mod gaden; her på den nordre side skulle også lægges nye tagsten, og midt på facaden blev et af fagene større end de andre, i dette sad døren til gangen gennem huset. Dørene skulle rødmales. Endelig førte en trappe fra den store rådstue op til loftet. Bygningen skulle være færdig til 14 dage efter Mikkelsdag, og omkostningerne ansloges til 640 rdl.

Under borgmestrenes redegørelse var borgerne meget opmærksomme, men den fremkaldte imidlertid langtfra bifald; thi den utilfredshed med det forestående byggeri, der allerede havde vist sig, brød nu ud i lys lue, og på borgerskabets vegne erklærede Jacob Engberg, at den fattige almue ikke kunne bestride udgifterne til det nye rådhus. Han anmodede derfor magistraten om at søge at få den »høje øvrighed til at contribuere«, og man vedtog at anvende indkvarteringsgodtgørelsen fra Aalborg fra 1753, der var i de eligeredes varetægt, ved rådhusets opbygning.⁶⁵⁾

Kort efter rådstuemødet indgav Jacob Engberg og hans meningsfæller en indstilling til stiftamtmanden angående rådhusbyggeriet, og på et nyt rådstuemøde i slutningen af maj blev den oplæst, hvorefter magistraten for at få en ende på sagen spurgte borgerne, om de nu ville påtage sig opførelsen. Jacob Engberg bad på deres vegne om at få et møde med murermesteren for at få en akkord med ham, »som både kan være tålelig og tilstrækkelig«. ⁶⁶⁾ Resultatet af dette møde blev et nyt tilbud og en ny tegning; men da det »differere« meget fra det oprindelige tilbud, henviste magistraten sagen til stiftamtmandens afgørelse. Hvis borgerskabet selv ville opføre bygningen, var det udmærket, magistratens plan var ikke lavet for at tjene penge, men for at skaffe en forsvarlig bygning.⁶⁷⁾

Der gik nu over et halvt år, uden at man kom videre med rådhusbyggeriet. Tilsidst brast magistratens tålmodighed. I januar 1755 gjorde den opmærksom på, at rådhusets opførelse ikke længere kunne udsættes, da

tømmeret for hver dag, der gik, blev forringet, desuden påførte udsættelsen byen store udgifter til vagt over arrestanter og udlæg til lejede lokaler; man foreslog derfor borgerskabet at bygge rådhuset efter den af magistraten foreslåede plan og udbyde arbejdet i licitation. Magistraten foreslog yderligere, at borgerne i de følgende 3-4 år månedlig af grund- og bygningstaksten gav 2 sk., desuden skulle pengene fra Aalborg også bruges til byggeriet.

Oppositionen var på det tidspunkt kørt træt; den havde opgivet at løse sagen, og borgerne vedtog magistratens forslag. Ved licitationen indfandt der sig imidlertid ingen »liebhaber«, hvormed byen kunne være tilfreds, og borgmester Mølmark meddelte derfor de eligerede mænd, at han fandt det bedst, byen selv ved hjælp af de gamle materialer påtog sig at opbygge rådhuset, hvilket også senere blev bifaldet af det samlede borgerskab.⁶⁸⁾

Rådhuset blev således nok opført efter magistratens tegning, men så billigt som muligt, bl. a. ved anvendelsen af de gamle materialer, hvad der i høj grad kom til at svie til byen. Allerede i 1768 var de fleste vægge ved at falde ud, og grundvoldene under fodstykkerne var brøstfældige og allerede faldet ud nogle steder.⁶⁹⁾ 1780 blev bygningen vurderet til 1350 rdl., medens Corps de Garden på Torvet ved sprøjtehuset, alt i en bygning på 8 fag af bindingsværk og med stentag, blev sat til 120 rdl.⁷⁰⁾ I de følgende år blev der stadig repareret, og i 1804 gennemgik rådhuset en hovedindsættelse, der kostede 1000 rdl.⁷¹⁾ Dermed var planerne om et nyt rådhus dog ikke skrinlagt. 1818 foreslog byfoged Wiborg at bygge et nyt råd- og arresthus og blev støttet af amtmand Løvenskjold. Det blev overdraget stiftsbygningskonstruktør, adjunkt ved Odense katedralskole, J. Hanck at udarbejde forslag til en ny rådstues opførelse; desuden udarbejdede han tegning til et arresthus og en tredje tegning til et rådhus i forbindelse med et arresthus. Disse tegninger sendte byfogeden senere til borgerrepræsentanterne, de kgl. agenter Ploug og Voigt og forligskommissærerne Jacobsen og Mogenssen, for at de hver for sig kunne drøfte tegningerne og afgive et responsum, der kunne danne grundlaget for sagens drøftelse med repræsentanterne og forelægges som et udkast på en rådstuesamling. Dette blev der nu ikke noget af, idet de fire omtalte borgere svarede, at de ikke kunne indlade sig på denne fremgangsmåde. På rådstuemødet d. 1. sept. 1821 meddelte byfogeden, hvad der var forefaldet i sagen, og gjorde desuden opmærksom på en fra Rawert indløben skrivelse, hvori han foreslog at ind-

rette arresterne i Klokketårnet, hvorved opførelsen af den ny rådstue blev mindre nødvendig, da det dog især var manglen på tilstrækkelige og gode arrester, der havde rejst spørgsmålet om en ny rådstue. Forsamlingen fandt, at det første, man måtte tage hensyn til, var, hvorvidt man under »nærværende konjunkturer« ville være i stand til at bestride udgifterne. Byen kunne efter borgernes mening ikke yde mere end grunden og værdien af den gamle rådstue. Sallinge herreds økonomi var byen uvedkommende; det forholdt sig jo i virkeligheden således, hævdedes det, at når herredet selv anskaffede sig de fornødne arrester og tingstue, så var byens arrest- og rådhus fuldtud tilstrækkeligt til dens størrelse og kunne repareres således, at det kunne »nyttes endnu i mange år«. Af hensyn til byens forskønnelse fandt man det ikke rimeligt at udsætte byens fattige borgere for større bidrag end det tilbødte. Byen havde ikke andre ressourcer end dem, der kunne tilvejebringes ved påligning; man havde ikke noget at erindre mod opførelsen af et nyt rådhus med arrester fælles for by og herred, når byens bidrag kunne indskrænkes til det tidligere tilbud. Hvis der krævedes mere af byen, »dristede man sig ikke til at tilbageholde det ønske, at ideen om et nyt rådhus måtte aldeles bortfalde, og det gamle benyttes så godt som muligt«. Skulle flere arrester være nødvendige for herredets skyld, da måtte de indrettes på dettes bekostning. Hvad endelig Rawerts forslag angik, så mente borgerne at de indvendige rum i tårnet ville være utilstrækkelige.⁷²⁾

Atter skrinlagdes sagen; men da Middelfart, Assens og Svendborg fik nye rådhus, dukkede den op igen. De eligerede borgere ytrede i 1832 ønske om et nyt rådhus, såfremt landdistriktet ligesom ved opførelsen af rådhuset i Svendborg ville bære $\frac{2}{3}$ af omkostningerne, dog ønskede man først byggeriet i gang, når byens brolægning var fuldført. Man fandt det dog klogt i tide at være betænkt på tegning og overslag og ventilerede tanken om at indrette Klokketårnet til sprøjtehus; herved vandtes plads til det nye rådhus. Når en port anbragtes på tårnets sydlige side under vinduet, ville der være mulighed for at køre sprøjterne ud på den forbiløbende gade.⁷³⁾ I den følgende tid udarbejdedes tegninger af arkitekt I. P. Jacobsen; de sendtes senere til Faaborg, hvor byfogeden i november 1834 mødtes på rådhuset med de eligerede mænd for at drøfte rådhusbyggeriet.

Under mødet enedes man om, inden sagen forelagdes en rådstuesamling, at lade tegningen ændre, idet man i stedet for de fire foreslåede arrester ønskede 7-8, fordi erfaringen havde vist, at de 7 arrester, man havde nu,

ofte var utilstrækkelige. Man fandt også, at politikammeret burde holdes på rådstuen, »efterdi det er passende, hensigtsmæssigt og værdigt for offentlige sagers bestyrelse, at disse behandles på råd- og domhuset i stedet for i private huse snart et snart et andet sted, hvor den orden og værdighed, som bør iagttages, ikke altid kan formodes«. Til gengæld kunne den overflødige vagtstue indskrænkes, og bygningen kunne udvides noget imod Torvet, hvorved også rådstuesalen, »som nu er lille nok«, kunne blive større; hvis dette ikke fandt bifald, kunne arresterne også opføres i gården, der skulle indhegnes af en mur. Der var herved den fordel, at arrestanterne da kunne anbringes således, at de umuligt kunne tale med hinanden, hvad der under »betydelige inkvisitoriske forhør« var vigtigt. Man fandt det urimeligt, at herredet kun skulle svare arrestleje, men ikke betale noget for »tingstedhold« på byens rådhus; herredstinget var dog byen uvedkommende. Der var heller ingen mening i, at »byrden« af landmilitærsessionerne og andre herredsforsamlinger udelukkende skulle hvile på byen, da værelserne dog, som erfaringen har vist, har lidt betydeligt »under slige forsamlinger.«⁷⁴⁾

Der var imidlertid langt til vejs ende. Hele vinteren 1834-35 skete der intet, men så greb guvernøren ind, og på den nye rådstuesamling i sommeren 1835 forelagdes to tegninger udarbejdede af arkitekt Jacobsen. Den første var en omarbejdelse af den, som byfogeden og de eligerede havde forkastet på grund af de få arrester; nu havde arkitekten forbedret planen ved at anlægge 5 kælderarrester i bygningens sidefløj. Den nye tegning var efter en udvidet plan. Det første forslag ville koste 10240 rdl., det andet 11390 rdl. Rådstueforsamlingen erklærede enstemmigt efter nogen drøftelse det nye forslag til 11390 rdl. for det bedste, hvis en ny rådstuebygning skulle opføres; men da man drøftede, hvad herredet og byen skulle betale af omkostningerne, viste det sig hurtigt, at flertallet af forsamlingen fandt, at amtet lod herredet slippe altfor billigt; det mente også, at der burde tages billig hensyn til den »stedfindende tilbagegang i alle borgerlige næringsveje, hvorved den ene borger efter den anden absolut forarmes og går til grunde«. En del af forsamlingen fandt, at byen kun burde betale $\frac{1}{4}$ af omkostningerne, ja, nogle mente $\frac{1}{5}$ var nok, men i almindelighed gik forsamlingens mening ud på, at når det nuværende rådhus »med nogen forbedring kunne blive stående, var dette med hensyn på tidsomstændighederne i det hele det ønskeligste.«⁷⁵⁾

Borgerne indtog altså samme standpunkt som i 1821; man veg tilbage

for udgiften og ville nøjes med, hvad man kunne få ud af den gamle bygning. På dette grundlag arbejdede byfoged Wiborg videre med planen, og i maj 1836 forelagde han rådstuesamlingen en plan om at forlænge hver af de nuværende fløje med to fag; dette forslag blev antaget og sendt til amtet.⁷⁶⁾ Dette var imidlertid ikke tilfreds, det ønskede mere plads til arresterne. På en ny borgerforsamling tre måneder senere foreslog brandinspektør Christensen, at man lod fløjen mod Torvet beholde sin nuværende længde og lagde de omtalte 4 fag til fløjen mod strædet. Det blev godkendt tilligemed et forslag af konsul Ploug om at opføre hele fløjen mod strædet af grundmur og udvide den i bredden, som amtet ønskede. Hermed endte foreløbig rådhusagen, og ingen regnede med, at arbejdet ville komme igang før næste år.⁷⁷⁾

Klokketårnet. Under forhandlingerne om opførelsen af et nyt rådhus fremkom som nævnt flere forslag om anvendelse af byens gamle vartegn, Klokketårnet. Både tanken om at bruge det som arresthus og som sprøjtehus blev luftet; det første blev der nu slet ikke tale om, derimod arbejdedes der på at omdanne det til sprøjtehus, men heldigvis modsatte stiftsøvrigheden sig planen, og de eligerede måtte opgive den.⁷⁸⁾ Ved midten af 18. århundrede brugtes tårnet som bolig for en af vægterne. Hans indgang lå på østsiden, og røgen fra hans ildsted stod op i tårnet og ud af lufthullerne. Kirkevæрге Kaster fortæller, at da han kom til byen i 1767, kaldtes Klokketårnet »Patte-Stjerten«; det var da noget lavere end nu. Kaster fortæller, »at dets opsads var af en kegleformig bygningsmåde, fra muren og opefter rundagtig og med en kugle i spidsen, tageskæg ligesom i almindelighed bruges på våningshuse og havde spidsen belagt med en slags sten, man kalder »Katte-pander«.⁷⁹⁾ Vi må være glade for Kasters meddelelse, da det er den eneste, der giver os et indtryk af tårnets oprindelige udseende.

Stærkt medtaget var det ved Kasters ankomst til byen, men som sædvanlig var der ingen penge til reparationer.⁸⁰⁾ Blandt de eligerede borgere var der dog et stærkt ønske om at få tårnet repareret og givet et nyt spir. De talte med sognepræsten Rudolf Kannevorff herom, »derimod Mølmark måtte ikke vide noget deraf, efter som meldt ej til tid har taget sig mere deraf end sagt, så var han og en myndig mand, som ville i alle ting råde og have ord for det hele«. Resultatet af de eligeredes og sognepræstens »sammensværgelse« blev en supplik til kongen, der i slutningen af 1776

bevilgede en kollekt i Fyens stift til reparationen, »da det er sømærke«. Kollekten indbragte 273 rdl., og så kunne arbejdet begynde. Tårnet blev forhøjet, og vægterboligen blev ophævet; istedet for fik han anvist bolig på rådhuset. Den vestlige dør i tårnet blev lukket, og østdøren gjort større, for at byens ligvogn kunne komme ind ad den; tidligere havde den stået i kirken. Flere penge kom ind ved gaver, bl. a. 70 rdl. til en klokke.

1778 var der blevet udarbejdet en tegning »til Zirat for byen som til efterretning i søen for de rejsende«. Det nye spir blev opsat af tømmer Peder Frederiksen fra Arreskovs mølle; istedet for det gamle pyramideformede spir med en kvist, på hvis nordside var anbragt urets viser, anbragtes nu en ottekantet lanterneetage med fire åbninger, kronet af et rokokospir, hvis fløj bar årstallet 1778.⁸¹⁾ 20 år senere foretoges en ny reparation. Det var Karen Mortensdatters arv på 314 rdl., der gjorde det muligt; østdøren blev ved den lejlighed anbragt midt på siden som nu; der blev lagt stenbro på tårnets øst- og nordside, hvad der ikke tidligere havde været tilfældet for nordsidens vedkommende; på den nordre side anbragtes desuden et stakit mellem de to murpiller for at afskaffe urenligheden; her var »et almindeligt møgdyngested, som årsagede, at folk i almindelighed havde en afsky for at gå eller komme til tårnet for stank og urenlighed«.⁸²⁾

Til tårnet skulle man dog; for der hang stadig byens klokker. Klokken fra 1646 var endnu i brug; i vore dage bruges den til daglig ringning og til timeslag. Den mindste klokke, der havde været »ubrugelig og ubrugt« siden 1730, da den revnede ved ringningen i anledning af Frederik IV's død, blev 1757 sendt til København til omstøbning i »Gjethuset«. To måneder efter døde mesteren, hans bo var konkurs, og hvad der var værre, han havde brugt klokkens malm til en anden støbning. En direkte henvendelse til kongen om hjælp henviste de stakkels borgere »til stervboet«, hvad der var en ringe trøst. En erstatning fik man i 1779-80, da den nuværende mellemklokke blev anskaffet. Den er støbt af Lavres Hansen o. 1520 og har tidligere hængt i Kjørerup kirke. Disse to klokker hænger nu i tårnets lydhuller henholdsvis i nord- og vestsiden. Den mellemstore klokke anvendes sammen med den store til begravelses- og kirkeringning. Den nuværende lille klokke, der hænger i spiret, blev støbt 1785 af kgl. hofklokkestøber D. C. Herbst i København; den bruges til kvarterslag. Byens gamle sejerværk blev i 1787 solgt for 10 rdl., og i stedet anskaffedes et nyt slagværk, forfærdiget »af en bondesmed her i landet«, men på grund af urigtig gang

måtte det nogle år senere repareres. Det havde to urskiver, og på felterne mellem dem var malet en vægter i blå kappe med morgenstjerne i hånden. Dette ur fjernedes i 1884 og findes nu i Nationalmuseet, i dets sted opsattes det nuværende med fire urskiver, et til hvert verdenshjørne.⁸³⁾

Helligåndskirken. Kirken havde aldrig været rig; dens kapital opgives i 1755 at være 455 rdl., der var udlånt i fast ejendom i byen.⁸⁴⁾ Større reparationer magtede man derfor ikke med de årlige indtægter. De blev dog nødvendige. Både i 1750 og 1797 underkastedes kirken store reparationer; den sidste under tilsyn af den nidkære og dygtige Hans Kaster som kirkeværge.⁸⁵⁾ 1830 approberede kancelliet, at man lignede 500 rdl. på borgerne for at få kirken istandsat.⁸⁶⁾

I løbet af det 18. årh. skiftede kirkens indre fuldstændig karakter. Årsagen hertil var de indbyggede pulpiturer og lukkede stole; de første dukkede allerede op i begyndelsen af det 18. årh. Udlejningen af dem blev en god indtægt for kirken, stolestadepengene beløb sig i 1826 til 80 rbd.⁸⁷⁾ 1758 lod kirken opføre det mellemste pulpitur ved den nordre side, en »stue« heri solgtes for 60 rdl., det var $\frac{1}{4}$ af pulpituret. Den købtes 1768 af kammerherre Holsten til Holstenshus og skænkedes 1782 til kapellanen og hans efterfølgere.⁸⁸⁾

De, der købte pulpiturene, skulle lade disse male med hvid perlefarve, facaden ud mod skibet blev prydet med forgyldte lister. Senere blev et nyt åbent pulpitur opført på sydsiden; for hver ende var der lukkede stole, sådanne blev også indrettede under orglet og lige indenfor udgangen ved den sydvestlige pille. Murermester Rasmus Simonsen byggede til sig selv en lukket stol i østenden af nordre tværgang op til korets mur, og da man i 1785 opførte endnu et pulpitur på nordsiden, havde man nu en hel række lige op til koret, hver med sin opgang, der ej var »sirlige for kirkens indretning, desuden var de meget stejle og ubehagelige til op- og nedgang«; derfor skaffede man dem senere en fælles opgang og indrettede bag dem en lang gang, hvorfra der var adgang til »stuerne«. Da den energiske Kaster senere ville bygge tre lukkede stole ovenpå det mellemste pulpitur, blev det dog dettes ejer prokurator Anders Petersen for broget; meget ophidset skrev han til Kaster, at »det var meget at ønske, at rekvirenten rebslager Hans Kaster passede sin rebslagerbane og ikke beskæftigede sig med så mange unyttige ting og påbegyndte at opbygge casteller i luften«, og da

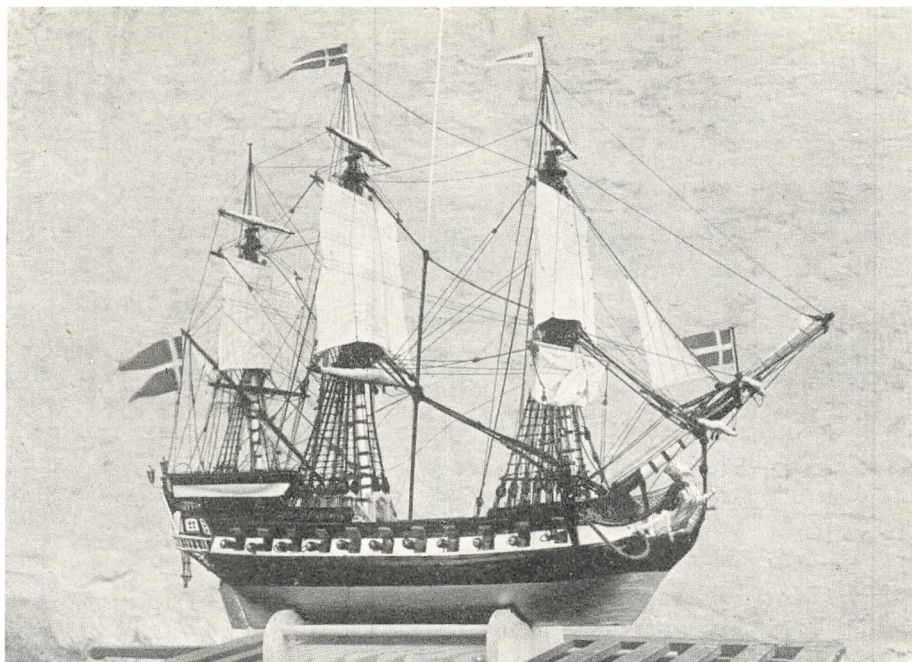

prokuratoren truede med at føre sagen op til højesteret, faldt forslaget bort. For at få så meget ud af pladsen som muligt, var stolestaderne knap til-målte; selv Kaster fandt, at man var gået for vidt med den stol, der tilhørte Kirsten Ommelsdatter. »Stolen er liden i sig selv«, skriver han i stolestade-protokollen, »fem par koner sidder trykkende, som er meget ubehagelig, og hvorom er ført slags måle«.

Også korets indre blev fornyet; det havde det ifølge Kaster ikke været siden reformationen, således var der ingen skriftestole, men i 1776 skulle »det gamle munkearbejde nedtages«; man nedtog da ogsaa det gamle pul-pitur over kordøren, da det hindrede menigheden i at se alteret og høre kor-sangen, samtidig lod man den senkatolske altertavle, der var meget bryst-fældig, reparere; den blev »opsat med en oval, hvori vises Jehova eller helligdommen, og på begge ender de 2 røgelseskar, og ved siderne propor-tioneret i rundlig facon, samt med jern velforbunden, samme er malet, så-velsom Christi lidelse, og munkene er og malet og forbedret«; denne »for-bedring« af altertavlen stod kirken i over 40 rdl. Mellem kor og skib har der måske været et lektorium, nu anbragtes der et stakitværk, på hvilket der opstilledes to engle i »stor corpus« og tre røgelseskar, alt skænkedes af Kastars gode ven skipper Peder Bager.⁸⁸⁾

Fromme mennesker i menigheden smykkede kirken med gaver. Juledag 1758 fik den »af et gudfrygtigt menneske« et sølvkrucifix, der s. å. blev på-syet den nye messehagel af rødt fløjel med guldgalloner.⁸⁹⁾ Til alteret skæn-kede Kaster i 1802 to empire pletlysestager.⁹⁰⁾ Skipper Henrik Milling gav i 1753 et nyt grønt fløjelsovertræk til prædikestolen og en grøn bogstol, og Niels Juul Schiønning skænkede 5 nye tavler af blankt egetræ og med sølvklokker.⁹¹⁾ Kaster gav i 1797 to gueridoner udskåret i træ, kriderede og forgyldte »til brug for degnen og klokkeren for at modtage deres offer på«. I skibet ophængtes 1776 et tremastet skib, og i 1837 erstattedes den gamle trædøbefont af den nuværende. Den skyldes billedhuggeren H. E. Freund og blev skænket af agent Simon Ploug. Freund var på en rejse i Italien blevet gode venner med agentens søn Jørgen; på hjemvejen aflagde han besøg i vennens fædrenehjem og fik ved den lejlighed bestillingen.⁹²⁾

Stenepitafier og gravstene prydede kirken. Toldinspektør Ørn købte i 1794 en begravelse under orglet; han omgav den med et gitterværk og ophængte en metallysekroner, i hvilken der skulle være tændte lys, når kir-ken var oplyst, »til en erindring om giverens gavmildhed til kirken«. ⁹³⁾ Ved

*Kirkeskibet „Det forenede Selskab“ i Faaborg Kirke.
(fot. 1955)*

kirkelige højtideligheder som julemorgen blev kirken illumineret, men den gamle skik at pynte kirken med løv til pinse, ophørte i 1806, fordi udgiften var steget til 3 rdl. årlig.⁹⁴⁾ Det gamle orgel blev repareret i 1793; man anvendte hertil en gave på 200 rdl., det blev dog ikke bedre, og de følgende år blev det gentagne gange repareret.

Organist. Bestillingen som organist var stadig ringe lønnet. Organist Fibiger blev på grund af sin fattigdom befriet for ekstraskatten.⁹⁵⁾ Hans efterfølger Schiøslær fik i 1784 på grund af svaghed en af sine elever adjungeret. Det var Jørgen Dreyer i Horne; han fik løfte på embedet mod at spille på orglet alle søn- og helligdage samt ved barnedåb og brudevielse for 12 rdl. årlig; ligeledes skulle han gå organisten til hånd ved bryllupper og skydelavsforsamlinger, når musik forlangtes, mod en rigsdaler pr. gang, når der ikke var flere end to musikanter, men en trediedel af fortjenesten, når de var tre; han skulle også følge med organisten rundt til borgerne to aftner om året nemlig mortensaften og juleaften; hver aften skulle Dreyer have tre mk. for sin ulejlighed.⁹⁶⁾ 1802 bad Dreyer om afsked, og da ingen af

det kgl. kapel ønskede stillingen som organist og stadsmusikant, afløstes han af sin vikar Thorkild Clason; foruden at beklæde disse to bestillinger var han også konsumtionsbetjent.⁹⁷⁾

Kirkegård. Da kancellipræsident Kaas i 1804 inspicerede Faaborg, indberettede han, at »den uskik at begrave lig i kirken finder endnu sted her«.⁹⁸⁾ Denne »uskik« havde danske kancelli allerede søgt at komme tillivs i 1790. Det blev da pålagt byen at indkomme med et forslag om begravelse af alle lig på kirkegården, da begravelser under gulvet i kirken skulle afskaffes, med mindre de var forsynede med hvælvede kældre. Dette var ikke tilfældet i Faaborg, og borgerne indkaldtes derfor til rådstuemøde for at drøfte kirkegårdens udvidelse, opfyldning og planering; dette havde borgerskabet intet imod, men det modsatte sig, at man flyttede de begravede lig fra deres hvilesteder.⁹⁹⁾

Kirkegården kunne også nok trænge til at komme under »tugt og pleje«. Kaster klagede over den uorden, der herskede. Gravene lå hen uden at blive vedligeholdt, mange anede ikke, hvor deres grave var; der var blandt andet den uskik, at man for at forbedre sine grave tog jord fra andre grave; kirkegården blev betragtet »med uløst som en wüst«. 1802 gennemførte Kaster en planering og lod samtidig stenhegnet opføre syd for kirken.¹⁰⁰⁾

1805 blev det endelig forbudt at lade begravelser foregå i kirkerne, og alle byer skulle anlægge kirkegårde udenfor portene. 1806 købte kirken derfor af gæstgiver Jørgen Nielsen Møller Toldertoften udenfor Østerport, c. 29000 □ alen for 900 rdl.¹⁰¹⁾ Det var på høje tid, at byen fik en ny kirkegård. Den gamle var så fyldt med lig, »at ikke et kan deri begraves, uden at to eller tre bliver opkastede, grunden er så fugtig og vandig, at der næppe kan graves tre alen dybt, inden en grav fyldes med vand«.¹⁰²⁾ 1811 fik den ny Assistenskirkegård sit reglement, og s. å. foregik den sidste begravelse på den gamle kirkegård; da var der også i tiden 1765 til 1811 begravet 1307 lig på kirkegården og i kirken.¹⁰³⁾

Allerede i 1827 stod man overfor den kendsgerning, at der om tre år ikke ville være flere gravsteder på Assistenskirkegården. Nogle borgere ønskede derfor til den tid at benytte den gamle kirkegård, der da ikke havde været brugt i 20 år.¹⁰⁴⁾ 1832 vedtog en rådstuesamling at planere den gamle kirkegård, så den atter kunne bruges, og opføre et stenhegn om den; samtidig bestemtes, »at den låge, som kaldes Feltens Rist« skulle sløjfes, for at

der ikke skulle ske nogen gang over kirkegården gennem den.¹⁰⁵⁾ En anmodning om at måtte tage den gamle kirkegård i brug, blev afslået i 1836; dog stillede det i udsigt, at man, hvis omstændighederne måtte kræve det, kunne indsende en ny anmodning om at tage kirkegården i brug.¹⁰⁶⁾

Begravelseskikke. Endnu ved 1800 var gammel skik og brug ved begravelser stadig levende. Vægteren gravede som i tidligere tid gravene, ikke altid til Hans Kastors tilfredshed. De velhavende borgere begravedes i kirken, de fattige på kirkegården. Selvmordere var dog særlig stillede; da en rebslagersvend havde hængt sig, forespurgte byfogeden stiftamtmanden, om svenden uden ceremoni måtte begraves afsides på kirkegården. Det var også et problem, hvordan man skulle få liget til graven; thi »de fattige af mandkønnet er ikke så mange eller så føre, at de kan bære ham til graven«, og de to vægtere kunne ikke klare det alene. Byfogeden bad derfor om tilladelse til at lade ham føre på en fjællevojn »og på- og afsættes af vægterne«. ¹⁰⁷⁾ Mette Tambours, der var fundet død af slag i Holstenshus's skov, turde byfogeden heller ikke uden tilladelse lade begrave på kirkegården under iagttagelse af de sædvanlige ceremonier. ¹⁰⁸⁾

Det var dyrt at komme i jorden, ikke alene for den rige, men også for den jævne mand. Da væveren Johan Wüstland blev begravet, var der følgende udgifter: først blev der købt en kiste med stropper, til at klæde liget blev der anskaffet 19 alen lærred, 8 alen sorte bånd og et par fine halværmer. De, der klædte liget, nød 1 pot brændevin, $\frac{1}{2}$ pot mjød og to kander øl. Da graven blev åbnet, fandt der atter et traktement sted, ved hvilken lejlighed der blev drukket $\frac{1}{2}$ pot brændevin, 2 kander øl og 3 flasker rødvin. Da han lagdes i kisten, brugtes til traktementet 1 pd. hvidt og $\frac{1}{2}$ pd. brunt sukker, 2 lod the, 1 pd. kaffebønner, 3 kander sødmælk, 2 potter mjød, 1 pot brændevin og brød for 3 mk. Liglavet fik 2 rdl. for at bære ham og nød ved samme lejlighed 2 potter brændevin, 2 potter mjød, 4 kander øl, brød for godt 2 mk. og piber og tobak for 1 mk. Endelig havde 2 mænd våget over liget 4 $\frac{1}{2}$ døgn à 1 mk. 8 sk. ¹⁰⁹⁾

Da den rige købmand Christen Erreboe døde i 1776, blev der ved »det store traktement« drukket 27 flasker vin, og jomfru Hey og madam Richter fik for madlavning og al deres hjælp godt 3 rdl. Store mængder af kaffe, sukker og krydderier medgik ved sådan en lejlighed foruden lamme- og oksekød, kapuner og kyllinger. Disse og mange andre udgifter som drik-

kepenge til dem, »som bragte fløden fra Hvedholm samt ribs og stikkelsbær her fra byen«, og betaling til sognepræst, kapellan, kordegn og klokker hørte nu engang med, når en rig mand skulle standsmæssigt i jorden.¹¹⁰⁾

Begravelsesceremoniellen undergik dog stadige fornyelser. I slutningen af det 18. årh. blev det således almindeligt at spille på orglet ved begravelser. Da apoteker Franz Bøving blev begravet i 1789 og ved farver Kjerumgaards begravelse i 1793 var der »musik ved orgelværket« og tale ved graven af sognepræsten.¹¹¹⁾

Ligene blev båret til graven af ligbærerne. Byen havde i 1791 3 ligbærerlav, håndværkerlavets, købmandslavets og skomagerlavets. Det førstnævnte bestod da af 20 personer; hver interessent betalte 1 mk. årlig, og indskuddet var 4 mk. De efterlevende fik 2 rdl. til begravelsesomkostninger. Folk udenfor lavet kunne dog blive båret til graven for 1 - 2 rdl. I købmandslavet var indskuddet meget højere, nemlig 4 rdl., hvad der også betaltes af folk udenfor lavet, når de krævede dettes opvartning; dette lavs ligbærere bar sorte klæder og kapper. Skomagernes liglav henbar kun skomagere, og enken fik 3 rdl. i begravelsesomkostninger. Om dem alle gjaldt det, at de efter tur bar de fattige uden betaling. Købmandslavets ligbærerlav blev ophævet i 1802.¹¹²⁾

Afgifter til kirke og gejstlighed. I denne tid blev en del af naturalydelseerne til kirken og gejstligheden afløst af pengeafgifter; således erstattedes afgiften af en gård i Vester Aaby, der tilfaldt sognepræsten, med en sum penge. Det var sikkert ikke nogen god forretning, sognepræsten gjorde. Afgiften var 6 tdr. byg, 5 tdr. havre og 1 fjerding smør, for hvilken afløsningssummen i 1813 var 5 rbd.¹¹³⁾ Fra gammel tid var landgilden af 2 bøndergårde under Holstenshus blevet tillagt Faaborg og Diernisse kirker til brød og vin, men efter bøndernes ønske afløstes de i 1758 af 16 rdl. årligt.¹¹⁴⁾

Stadig måtte præst og kirke kæmpe for at få de afgifter, de havde ret til, særlig nye ejere tog det ikke så nøje med at overholde de gamle bestemmelser; det gjaldt i alt fald om Jens Lange til Rødkilde, der uden videre fratog den gård i Vester Aaby, der svarede landgilde til kapellanen, nogle tdr. sædeland samt noget engbund og underskov, og dernæst solgte gården. Det førte til processer, indtil et kgl. reskript i 1771 fastslog, at Lange enten skulle give gården dens oprindelige jordtilliggende, eller også skulle Rødkildes ejere for fremtiden betale den fulde landgilde in natura.¹¹⁵⁾

Også om sognepræstens græsningsret på Diernisse mark var der strid. Bønderne ville hverken anerkende den eller præstens krav på tørv og gærd-sel. Derfor indgik han i 1757 et mageskifte med Holstenshus, der var inter-esseret i at få præstens jord, da denne bortset fra Holstenshus var den eneste jordejer i sognet. Til gengæld fik sognepræsten Holstenshus's jorder på Faaborg marker og afløsning i penge af en række rettigheder i Diernisse sogn.¹¹⁶⁾ I det følgende år blev et lignende mageskifte indgået mellem godset og kapellanen, der også fik nogle af Holstenshus's jorder på Faaborg mark.¹¹⁷⁾ Kort tid efter blev kapellanen overrasket ved, at byen krævede jordpenge af ham foruden skat af hans gård og penge til stødderfogeden. Da en klage til borgmesteren blev resultatløs, førtes sagen frem for stiftamtmanden, der i 1761 erklærede, at præsternes gårde skulle være skattefri, således som deres »residenser« tidligere havde været, dog skulle de betale brand-, vand- og væg-terpenge.¹¹⁸⁾

Kapellanembedet var ikke noget fedt embede, så det var intet under, at dets indehavere hurtigt søgte andre steder hen. For at hjælpe kapellanen havde man som nævnt fra gammel tid undt ham en særlig offersøndag, som man sagde, til en præstekjole. Søren Bording, der blev kapellan i 1783, blev så afholdt af menigheden, at man på forslag af byfoged Trojel lod både mændene og deres hustruer ofre til ham, hvad der var mod sædvane. Begivenheden inspirerede kirkeværge Hans Kaster til et lejlighedsvers indeni offersedlen.

»Som det nu her en gammel skik har været,
at stedets capellan af menigheden har begæret
en offerdag til hjælp, når de for først tiltræder
det første år for kaldets ringheds skyld det hedder,
så meget mere sker, min elskede hr. Bording,
som borgerskabet har bifaldet den anordning:
at mand og kone med til alteret gå hen
og yde Dem løn som velfortjent, hr. ven.
Her ser De tydelig, Dem menigheden ynder,
med glæde kan De da som den nu først begynder,
til talerstolen gå og træde op med glæde,
forrette Deres kald, se mængden er til stede,
med lyst anhører alt, hvad De fremsætte kan
af åndens fyrighed, som lærer og Guds mand,
Bliv ved så som begyndt, fuldend De Deres dage,
Gud ved, hvormange De kan have her tilbage,

Det pund, Dem er betroet er stort og ejgod,
tifold på høstens dag nedlæg for Herrens fod,
så kan De negene vel tilsammen binde.
Lad klinten kastes bort, kun sjælene at vinde,
da Guds ords lærere en løn De vinde kan
hos Gud Alfaderen i det forjættede land«.

Offeret skal have indbragt mere end 100 rdl. I en takketale sagde Bording, at »han håbede menigheden skulle blive fornøjet med ham, så de ingen årsag skulle have at sige; de tabte en krone [forgængerens hed Crone] og fik en tomark igen«. ¹¹⁹⁾

DEN DANSKE SKOLE.

Skoleholder. Siden latinskolens nedlæggelse 1740 havde den danske skole eller kristendomsskolen til huse i den gamle latinskolebygning, der lå i den vestlige side af kirkegården lige indenfor porten. Den fungerede dog under meget uordentlige forhold, og med god grund rettede 40 borgere, hvoraf de fleste var håndværkere, i 1750 en forespørgsel til borgmestrene, om ikke kordegnen studiosus Laurids Næraa tillige var kaldet til at være »dansk Christendoms skoleholder, »og om han ikke var pligtig at holde« dansk Christendomsskole og ved den samme uden betaling i Guds sande kundskab at oplære alle her i byen værende fattige samt fader- og moderløse børn«, til hvilke de mente $\frac{1}{3}$ af skolens penge, der indkom ved at synge for lig, burde uddeles. De mente, at Næraa ikke forrettede sit kald, og derfor ville de ikke betale hans kostpenge. Noget irriterede svarede borgmestrene, at de var ikke kordegnens øvrighed, han sorterede under den gejstlige øvrighed, men de vidste, at han ofte var gået hen i den danske skole og havde undervist ungdommen i dens kristendom. Kordegnen og sognepræsten havde fra prædikestolen anmodet folk om at lade børnene komme og få kristendomsundervisning; desuden katekiserede kordegnen hver onsdag formiddag i kirken, men han klagede over, at kun nogle få børn kom i kirken og i hans hus. Kordegnen afleverede også en trediedel af ligpengene til sognepræsten, og de børn, der sang, fik pengene. Af borgmestrenes svar fremgår endvidere, at skolehusets elendige tilstand hidtil havde været en væsentlig hindring for den danske skoles virksomhed; thi det var først »blevet istandsat ifjor«. ¹²⁰⁾

I den følgende tid var der ofte ingen skoleholder. Først i 1769 gjorde

man forsøg på at skaffe byens børn en regelmæssig undervisning. Man avertede i aviserne efter en person, der ville påtage sig »at holde dansk regning og skriveskole og tillige informere ungdommen i dens Christendom«. Man fik brev fra 7 ansøgere, og tre indfandt sig personligt. Borgerne indkaldtes i den anledning til rådstuesamling, og magistraten forespurgte, hvem de helst ville have valgt. Man ville kalde den, borgerne valgte. Brevene blev forevist, og de tre ansøgere, der var kommet til stede, blev forestillet for borgerskabet. Sognepræsten Rudolf Kannevorff var også til stede »for at give sine tanker«. Valget faldt på studiosus Andreas Scheffmann, der havde udmærkede attester og et godt skudsmål, »er en gammel adstadig karl til syne, ser skikkelig ud«. Scheffmann viste prøver på sin skrive- og regnekunst.

Der var desværre intet »vist« tillagt skoleholderembedet, da kordegnen Stöckel oppebar de kostpenge, som tidligere var tillagt den latinske skolemester, og skönt »denne Stöckel ej gør det herfor, som øjemedet med kostpengene har været, måtte borgerskabet give ham, så man kunne beholde ham«. Det var heller ikke opløftende for Scheffmann, at der havde »indsneget« sig mange småskoler, fordi der i flere år ikke havde været nogen skoleholder, men magistraten var optimistisk og mente, »at den antagne skoleholders liv og levnet, lærdom og skikkelige omgang med godtfolks børn, alene kunne blive det middel, der skaffede de andre, dog skulle han have al assistance«. ¹²¹⁾

I begyndelsen af 1770'erne blev den gamle latinskolebygning nedrevet, og af materialerne opførtes et lille hus på hjørnet af Kirkestræde og Grønnegade. ¹²²⁾ 1775 forbedredes Scheffmanns kår, da han blev kordegn og kateket. ¹²³⁾

Uvidenhed og vankundighed. Undervisningsvæsenet i Faaborg var stadig primitivt, og skönt det vel ikke var meget ringere end i mange andre små købstæder, så måtte selvfølgelig de elendige skoleforhold sætte deres præg på borgerne, hvad de idelige klager over håndværkernes manglende læse- og skriveevne kunne tyde på. Vankundigheden har sikkert været stor, og overtroen har floreret. I 1784 var det almindelig bekendt i byen, at Peder Karops kone kunne hekse, og at hun havde været skyld i, at Jørgen Lyboes stedsøn blev syg og døde. ¹²⁴⁾

Mange børn og halvvoksne drenge gik for lud og koldt vand; uden til-

syn strejfedede de om på gader og veje og var rige på skarnsstreger. Man klagede over, at drenge løb om med kæppe, der var skaaret til i den ene ende, så at der kunne anbringes en sten, med hvilken de kunne slå godtfolks ruder ud.¹²⁵⁾ Selv i kirken forekom »adskillige insolentier« på orgelværket og pulpituret.¹²⁶⁾ Skibsdrengene, der var blevet gale i hovedet på konsumtionsbetjenten ved Strandporten, »æskede« ham med de ord: »Kom ud, din lange skærnbrædtshund«. ¹²⁷⁾ Bander af »ilde opdragne« drengebørn fra 8 til 15 år »gør sig sammenløb om aftenerne på byens gader«, de lavede skarnsstreger og skælmsstykker og foruroligede skikkelige folk i deres huse ved at banke på døre og slå vinduer ind, ja, »indgår på sine steder, hvor der er enlige fruentimmer og der øver deres skarnagtighed«. Tilsidst måtte byfogeden gribe ind, da mange »af den ordinaire almue opdrager deres børn meget ilde«. Forældrene fik besked om at holde deres børn bedre »under ave« og se til, at de blev hjemme, ellers måtte øvrigheden lade dem »tugte i tugthuset eller piske af gaderne«. ¹²⁸⁾

Staten og skolevæsenet. Efterhånden trængte den opfattelse igennem i regeringskredse, at man måtte gøre noget for at forbedre købstædernes skolevæsen. I 1783 nedsattes en kommission, der skulle indhente oplysninger om skoleforholdene i provinsbyerne. Bortset fra latinskolerne fandtes der i 39 byer kun een skole, hvilket vil sige, at der kun var een lærer, hans løn var som regel fra 20 til 80 rdl. årlig. Regeringen fandt da også, »at den mangel på nødvendigt udkomme, som skoleholderne således næsten overalt har, og den tunge skæbne, de sukker under, forårsager, at de få studenter, der har valgt denne vej, er folk, der enten formedelst udsvævelser er delaborerede eller af mangel på bekvemhed ikke har kunnet gøre lykke andre steder, de har altså ikke de nødvendige egenskaber til at undervise ungdommen og skøtter ej heller om at erhverve sig dem, som noget de anser at være infra ignitatem. De øvrige er afsatte underofficerer, skriverkarle, købmænd, musikantsvende, ryttere, hattemagersvende, skomagere, forpagtere, fogeder, bønder, matroser, brændevinsbrændere og felberedere«. ¹²⁹⁾

Skoleforhold i Faaborg 1783. Den forespørgsel, som kommissionen gennem stiftsøvrigheden sendte til Faaborg, blev besvaret i januar 1784 af sognepræst Kannevorff og byfoged, dr. Trojel. Besvarelsen giver et malende

billede af skoleforholdene i byen. Der var da tre skoler, og heraf var den ene den danske skole. Scheffmann var stadig skoleholder, han læste med børnene om formiddagen fra 8-11 og om eftermiddagen fra 1-5; i den sidste halve time katekiserede han ungdommen. Børnene lærte at læse, skrive og regne. I almindelighed kom de ikke længere end til den »bogstavelige kundskab af Pontoppidans »forklaring« eller Saxdorps »udtog«, og præsterne måtte selv have umagen ved konfirmationsforberedelsen 2 gange ugentlig fra påske til mikkelsdag og fra mikkelsdag til påske at lære dem at forstå, hvad de læste, samt så meget af Biblen, som de kunne fatte og begribe i løbet af et halvt år.

De børn, som blot lærte at læse, betalte skoleholderen 2 sk. ugentlig, medens de, der også lærte at skrive, betalte 3, og de, der yderligere lærte at regne, betalte 4 sk. ugentlig. Hans hele løn ansloges til 20 rdl., »hvorledes skoleholderen hertil forhjælpes, ved vi ikke, da derover aldrig har været indgivet klage«.

Skoleholderen blev beskikket af magistraten og sognepræsten; den sidste foretog en overhøring, og endelig blev han en søndag offentlig indsat fra prædikestolen af sognepræsten. Denne havde også tilsyn med skoleholderen og børnene og indfandt sig i skolen for at høre dem så ofte, »han kan for anden embedsforretninger«. Magistraten og byens overformyndere sørgede for, at forældrene sendte børnene i skole; 10-12 af de fattigste børn fik gratis undervisning.

Hvad de to andre skoler angik, så blev de drevet af en »aftakket« vagtmester, der lærte børnene tysk og at regne og skrive, og af en »skikkelig og gudfrygtig kone«, der blot lærte børnene at »kende bogstaver og læse ret i bøger«. Til slut erklærede sognepræsten og byfogeden, at en dansk skole var alt for lidt for byen.¹³⁰⁾ For Faaborgs vedkommende kom der intet ud af kommissionens virksomhed. I 1789 meddelte byfoged Dedlau stiftamtmanden, at der stadig kun var en dansk skole forsynet »med en god og fornuftig lærer, der årlig nød 21 rdl. af byen«.¹³¹⁾

Byens skolevæsen 1804. Afgørende for skolevæsenet i Faaborg blev det besøg, som kancellipræsident Kaas i sommeren 1804 aflagde i byen. I sin indberetning kritiserede han skarpt forholdene. Skolebygningen var lille og værelserne meget lave. Han fandt bygningen i dens nuværende tilstand ganske uskikket til skole, men der hørte til skolen en rummelig gårdsplads og en

stor have, hvor der kunne opføres »en passende skole og arbejdsanstalt for børn og andre fattige«. Kaas havde under sit ophold i byen forhandlet med den gamle kordegn Scheffmann, der var villig til at give afkald på den fri-bolig, han havde i den gamle skole, når han blot beholdt de 20 rdl., han fik for fattige børns undervisning, samt 30 rdl. til husleje. Da Scheffmann var 82 år gammel og efter sognepræstens vidnesbyrd altid havde opfyldt sine pligter, så fandt Kaas det rimeligt at give den gamle skoleholder, hvad han forlangte. Pengene til en ny skole ville det være vanskeligt at skaffe til veje. Kaas mente dog, man kunne bruge de penge, der endnu var tilbage fra salget af magasingården, og forøvrigt måtte man låne sig frem. Inden sin afrejse pålagde han byfogeden og sognepræsten at indgive forslag til en ny skolebygning.¹³²⁾

Planer om skolebygning. De gik straks i lag med arbejdet. Ganske vist ejede kirken den gamle bygning, der skulle nedrives, men den var villig til at overlade byen værdien af materialerne mod for fremtiden at slippe for at bidrage til skolens vedligeholdelse. I slutningen af oktober 1804 fremlagde de deres forslag for borgerne. Der skulle bygges et hus på 2 etager af egebindingsværk; foruden værelser til skolelæreren skulle det indeholde 2 rummelige undervisningslokaler, en stor arbejdsstue for fattige, en mindre for børn og et pakkammer til opbevaring af materiale. Der måtte ansættes 2 lærere, derfor foresloges det, at degneembedet blev nedlagt ved den fungerende degns død, og at dets indtægter bestående af offer og accidenser c. 120 rdl. årlig tilfaldt skolevæsenet. Når klokkestillingen blev ledig, skulle den nye klokke så overtage degnens kirkelige forretninger. Endelig skulle skolekassen have de penge, som forældrene ugentlig havde betalt degnen for deres børns undervisning, det skulle ske på den måde, at der lignedes en årlig skoleskat på byens indvånere fra 2-4 sk. ugentlig for hvert barn fra 6 års alderen. Alle husfædre, enten de var gifte og havde børn eller ikke, samt tjenestefolk af begge køn skulle bidrage dertil. Hertil kom de 117 rdl., som ved det residerende kapellanis nedlæggelse i henhold til reskript af 30/9 1803 skulle tilfalde skolevæsenet. Den øverste lærer skulle have en løn på 150 rdl. årlig samt degneembedets uvisse indtægter, mens underlæreren fik 50 rdl., kost hos overlæreren, hvis han var ugift, og logi i skolebygningen. En kommission skulle udnævnes til at tage sig af skolen og arbejdsanstalten. Den skulle foruden af byfogeden og

sognepræsten bestå af kapellanen, formanden for de eligerede og to fattigforstandere. Rådstueforsamlingen bifaldt fuldstændig planen.¹³³⁾

Den blev imidlertid aldrig udført, og i de følgende år forfaldt skolen fuldstændig, hvad øvrigheden gjorde rede for i en skrivelse til stiftsøvrigheden af 23/9 1806. Den meddelte kort og godt, at byen egentlig ingen skole havde, bortset fra de 5 små pogeskoler. Skolebygningen var for indskrænket og forfalden til de 70 børn, der skulle søge den, man havde ikke nogen »interimistisk skoleindretning«. Man vidste nok, at der tidligere var indsendt en skoleplan til kancelliet, men man kendte intet til den og havde intet hørt fra kancelliet. Stiftsøvrigheden udbad sig yderligere oplysninger, men fik blot at vide, at skolen »som læreanstalt betragtet ikke eksisterer for tiden«, man har ikke villet spille »en uhensigtsmæssig reparationsbekostning på en indskrænket bygning, der rimeligvis kun kort tid bliver stående«. Det var endnu i november ikke lykkedes at få et nogenlunde rummeligt lokale til undervisningsbrug i den kommende vinter.

I de 5 pogeskoler gik der 78 børn, 37 drenge og 41 piger. De betalte fra 2-8 sk. ugentlig. Den største af pogeskolerne var Andreas Klepsings, der havde 30 elever.¹³⁴⁾

I sommeren 1807 gjorde byfoged Tolstrup et forsøg på at skaffe byen en ny skolebygning. Han foreslog de eligerede, at byen købte den bygning i Klostergade, hvor kapellan Boesens institut havde til huse, og solgte skolehuset, men heller ikke dette kunne gennemføres.¹³⁵⁾

Kancelliet og stiftsøvrigheden var med et mildt udtryk utilfredse med skolevæsenets tilstand, og da der fra byens side intet blev gjort for at bringe det på fode, var det tilsidst ude med tålmodigheden, og byen fik i slutningen af året 1809 ordre til at sætte den gamle skolebygning i stand og det på byens bekostning. Man turde ikke andet end lystre. I foråret 1810 reparerede murermester Jørgen Lang bygningen, hvad der kostede 284 rdl.¹³⁶⁾ Efter de eligerede borgeres mening tilfaldt det imidlertid ikke byen at udrede disse penge, da det kgl. reskript af 30/9 1803 bestemte, at kapellaniets indtægter skulle tilfalde skolevæsenet. Udgifterne til reparationen ville også falde »denne bys fattige og gældbundne kæmnerkasse alt for tungt at udrede«. Byfogeden forespurgte derfor kancelliet, om nogle af de penge, der indkom ved salget af kapellaniets jorder, måtte bruges til bestridelse af reparationsudgifterne; han fik imidlertid et afslag, der stadfæstede stiftsøvrighedens resolution. Byfogeden måtte da give Jørgen Lang

Østergade nr. 17
tidligere skole (opført 1791, ombygget 1813 af J. H. Lang) (fot. 1932)

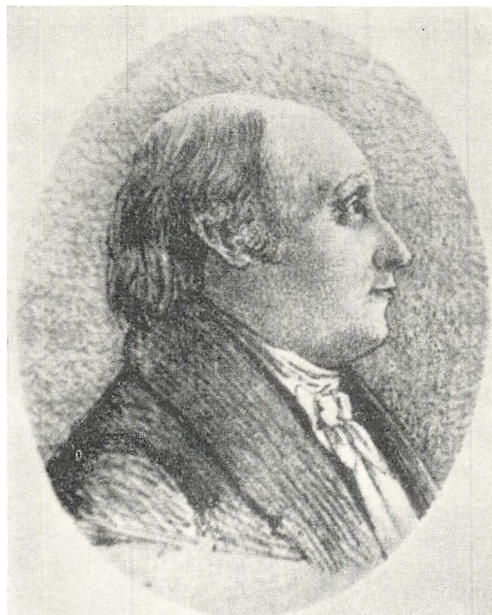
en anvisning på kærnerkassen. »Mere var jeg ikke pligtig«, skrev han til stiftsøvrigheden, og »mere kan jeg ikke gøre for ham«. Da Lang henvendte sig til kærnerkassen, var der kun 100 rdl. i den, og dem fik han. Resten kunne man først love ham, når det første kvartals skat af 1811 indkom, medmindre stiftsøvrigheden ville tillade kommunen at bruge nogle af de kapitalindtægter, der var betalt til sognepræsten.¹³⁷⁾

Situationen blev efterhånden uholdbar, især på grund af det stigende antal børn. I januar 1812 skred man endelig til handling; da skødede forligskommissær N. J. Kannevorff en gård i Østergade til skole- og fattigvæsenet for 8000 rdl.¹³⁸⁾ Købesummen tilvebragtes dels ved lån dels ved »sammenskud« af 3773 rdl. De årlige udgifter skulle bestrides af det nedlagte kapellanis indtægter og ved borgernes bidrag.

Skoleloven af 1814. To år efter kom loven om købstadsskoler, der gav nøjagtige regler for skolevæsenets organisation. I hver købstad indførtes en

skolekommission, bestående af sognepræsten, magistraten og to til tre borgere. Den skulle ordne skolegangen efter visse fastsatte regler. Den blev gratis og tvungen, og der blev sat grænser for, hvor mange børn hver lærer skulle undervise. Skoleskatten, der skulle indbetales til kærneren, blev lignet af skolekommissionen og 4 borgere. Skoledirektionen, d. v. s. amtmand og amtsprovst, udnævnte de borgerlige medlemmer af kommissionen på to år, approberede ligningen og modtog det årlige regnskab.¹³⁹⁾

1816 havde byens skole 3 lærere, nemlig kateketen, en kordegn, der var student, og en seminarist. Der var 240 elever, fordelt på 3 klasser hver bestående af en afdeling drenge og en afdeling piger, og således, at drengene undervistes om formiddagen og pigerne om eftermiddagen. Der undervistes i læsning, skrivning, regning, religion, naturhistorie, Danmarkshistorie, geografi og tysk. Undervisning i tegning gaves privat på skolen.¹⁴⁰⁾ Senere blev der i baghuset indrettet et værelse til 100 børn til indbyrdes undervisning, og på pladsen mellem fattighuset og kirkegården af-

Ulrick Christian Boesen
res. kapellan (1769-1840)

holdtes gymnastiske øvelser.¹⁴¹⁾ Man tog sig også af lærlingenes videre uddannelse. I 1836 oprettedes på initiativ af sognepræsten, lærer Mumsen og malermester Knippel en mandagsaftensskole for lærlinge af handels- og håndværkerstanden. Den besøgte af 44 elever, og guvernøren, prins Christian, skænkede skolen modeller, fortegninger og »Ursins magasin for kunstnere og håndværkere«. Året efter indrettedes en håndgerningsskole i et lokale, der var lejet af konsul Ploug; her fik 31 pigebørn undervisning.¹⁴²⁾

Borgerne nærede således stor interesse for ungdommens oplæring, hvad der også gav sig udslag i oprettelsen af legater. Koffardikaptajn Carstens skænkede 200 rdl. og klokker Heye 600, og under et besøg hos familien

Ploug i begyndelsen af århundredet skænkede klædekræmmer Ponsaing af København 100 rdl. til skolevæsenet.¹⁴³⁾

Privatskoler. I slutningen af det 18. årh. oprettedes privatskoler rundt om i landet.¹⁴⁴⁾ Dette blev også tilfældet i Faaborg. Den residerende kapellan Ulrik Boesen oprettede i 1798 et institut i en bygning i Klostergade (den senere synagoge). Der undervistes i de samme fag som i latinskolerne og afholdtes årlige eksaminer. Der kom mange elever ikke blot fra Fyn, men fra København, Jylland og Holsten. Instituttet ophævedes, da han forlod byen i 1806. Boesen virkede i de år, da den danske skole fuldstændig forfaldt, og han indlagde sig derfor også stor fortjeneste ved at oprette en søndagsskole for håndværksdrengene, i hvilken der gaves gratis undervisning i regning og skrivning, ligesom han hver onsdag aften i kirken overhørte de unge. Han var en ivrig hernhutter og bekæmpede rationalismen. Kaster beskylder ham for ufordragelighed, men fremhæver, at han var en god lærer og nidkær »for lærdommen og Guds ære«. Han holdt forsamlinger for sine yndlinge, de fleste var kvinder, »et parti bekendte hyklere og skinhellige folk, som smigrede ham«. Alt for godt har han vist ikke haft det med flertallet i menigheden, hvad hans afskedsprædiken kunne tyde på; han beklagede nemlig, at han ikke havde lært menigheden at kende, men »han forstod sig slet intet herpå«. ¹⁴⁵⁾

Den danske skole blev den jævne mands skole. Byens mere agtede og fornemme borgere lod i mange tilfælde deres børn undervise hjemme som i tidligere tider. 1763 havde afdøde sognepræst Lunds søn, der var student, en »condition« i Faaborg, 1776 underviste en student byskriver Buschs børn, og i 1783 rejste en student fra sognepræst Kannevorff for at »conditionere hos greven på Arreskov«. ¹⁴⁶⁾ Det var ikke billigt at skaffe børnene en videre uddannelse. Niels Huusfeldt gav sin stedsøn Jakob Christian Tamdrup en anseelig »education« ved at lade ham lære sin kristendom, regning og skrivning, samt derefter i en del år at holde en student til »hans studeringers befordring«; studenten underviste ham i latin, og desuden fik han »a parte information« i det franske sprog. ¹⁴⁷⁾

FATTIGVÆSENET

Fattigvæsenet 1750. Byens fattigordning hvilede stadig på forordningen af 1708, men det kneb med at få penge af borgerne. Den 4. august 1750 mødtes

derfor sognepræst Seerup og borgmester Mølmark for at drøfte fattigforsorgen, kun borgmester Jørgen Jacobsen var ikke tilstede, han havde undskyldt sig på grund af svaghed. De to øvrigheds personer beklagede sig bittert over den uvillighed, borgerne viste, når de skulle betale den almisse, de selv havde tegnet sig for.¹⁴⁸⁾ Mange havde i næsten 2 år intet givet, de foregav, at de hellere så, at »byens fattige og arme« besøgte dem i deres huse for at få deres almisse. Det var efter borgernes mening heller ikke muligt »for den lille fattigkasse« længere at lønne en stodderfoged til at holde fremmede betlere fra byen, der var næppe nok penge til hospitalslemmerne.¹⁴⁹⁾ Det var hospitalets indtægter, der gik i den lille fattigkasse. De var heller ikke store. De bestod af renter af udlånt kapital, penge fra de forskellige bøsser, samt en række særlige indtægter; det var således skik og brug ved køb og salg og ved borgerskabs udstedelse at give hospitalet og de fattige en skærv. Også bøder tilfaldt dem, således måtte en karl bøde 2 mk. til de fattige »til straf for sin tobakspibe«¹⁵⁰⁾ Af indtægterne fik de 8 lemmer i hospitalet hver 8 sk. ugentlig under forudsætning af god opførsel; to lemmer mistede i 1749 en uges portion »for uforligelighed«.¹⁵¹⁾

Fattigvæsenet lønnede en stodderfoged til at holde de fremmede tiggere fra byen.¹⁵²⁾ Foruden løn gav man ham også en gang imellem et par sko. Også byen betalte til ham. 1751 gav den ham en ny kjortel af gult baj, lod indrette vinduer i hans »sted« og skorstenen feje.¹⁵³⁾

Odense tugthus. For at komme betleriet til livs oprettedes et tugt- og manufakturhus i Odense, der åbnedes 28. august 1752 til modtagelse af »modvillige« betlere. I den anledning samledes borgerne på rådstuen, fattigforordningerne blev læst for dem, og et borgerudvalg blev nedsat. Det skulle undersøge de fattiges »velstand« og finde ud af, hvor nødtørftige de var. Over dem, der ikke kunne klare sig, skulle der indgives en liste til magistraten samt et overslag over, hvad deres underhold ville koste byen. Magistraten ville så prøve på at få borgerne til godvillig at betale disse udgifter. Man tilholdt følgelig dem, som hidtil havde betlet inden- og udenbys, at holde sig fra »sådan forbuden gærning«. De, som kunne arbejde og fortjene brødet på lovlig måde, skulle gøre dette, men de andre skulle give deres »nød« tilkende for at blive hjulpet med almisse i byen. Hvis de forsømte dette, ville de blive grebet og sat i tugthuset, og hvis der var nogen betler i byen efter den 28. august, ville vedkommende blive an-

holdt og ved stodderfogeden blive leveret »til videre befordring til tugthuset«. ¹⁵⁴⁾ Dette var ivrig efter at få arbejdskraft; et halvt år efter tugthuset's oprettelse skrev dets direktion til magistraten og forespurgte, om der ikke var børn, som forældrene ikke kunne holde frem; de havde i så fald bedre af at lære et håndværk i tugthuset. ¹⁵⁵⁾

Stodderfoged. 8. maj 1754 døde stodderfogeden Johan Fleismand, »som var af den papistiske religion og derfor uden nogen ceremoni nedsat på kirkegården i de fattiges jord«. ¹⁵⁶⁾ Han var den sidste stodderfoged, der lønnedes af fattigvæsenet. Hans efterfølger blev antaget af magistraten, og for en løn af 12 rdl. årlig skulle han holde byens borgere fri for fremmede »overløbende betlere«. Borgerskabet henstillede til magistraten, at hans løn blev lignet på grund, bygning og næring. ¹⁵⁷⁾

I årenes løb viste det sig dog, at borgerne var meget uvillige til at betale stodderfogedens løn. Idelig klagede rodemestrene herover. Magistraten erklærede, at det var borgernes pligt, men hvis stodderfogeden ikke gjorde sit arbejde, kunne han afskediges og en ny udnævnes. Ligningen var approberet af stiftamtmanden, og pengene ville derfor blive inddrevet; Mølmark sluttede med en advarsel til de borgere, der brugte mund. ¹⁵⁸⁾

1764 boede stodderfogeden i den østre ende af rådhuset. ¹⁵⁹⁾ Hans anseelse synes at være stigende, i 1777 var han således stokkemand. ¹⁶⁰⁾ Hele det 18. årh. igennem havde byen denne »embedsmand«. Først den nye fattiglov i begyndelsen af det 19. årh. slog ham ud. Byens sidste stodderfoged døde i 1805; i kæmnerregnskabet for 1808 anføres: »den forrige stodderfoged døde 23. april 1805, endnu ingen ansat«. ¹⁶¹⁾

De fattige. Faaborg var alle dage en fattig by, og tallet af fattige var stort. 1762 var der 31 indvånere, der ikke kunne betale ekstraskatten. De fleste af dem var gamle, enker, invalider og »vanvittige«. Blandt de 31 var Peder Kraft guldsmeds enke og Jesper malers svigermoder Anna Dorthea Voigt. 1768 meddelte Mølmark stiftamtmanden, at de fattige udgjorde en trediedel af byens befolkning, hvad der ikke kan undre nogen; ¹⁶²⁾ thi en stor del af daglejerne og håndværkerne kunne vel næppe skaffe sig selv og deres familie det daglige udkomme. Langt de fleste led uforskyldt nød, men mange familier sad ofte i trange kår på grund af familiefaderens drikfældighed og ulyst til arbejdet. Der hørtes mange klager herover, ofte greb øvrigheden

ind og søgte at bringe dem på ret køl. En smedemester, der var stævnet for retten på grund af drikfældighed, slap for tiltale mod at love 1) aldrig at drikke vin eller stærke drikke, 2) at befitte sig på gudfrygtighed, 3) at sætte sine to ældste drenge i lære, (ellers ville de blive anbragt i Odense tugthus for at oplæres der), 4) at holde fred med sine naboer og endelig 5) at omgås konen i ord og gerninger, som det sømmer sig en skikkelig mand.¹⁶³⁾

Andre slap ikke så billigt. Niels Henrik Nielsen blev dømt for at have ført »et strafnødt og ugudeligt liv og levnet, hengiven til ørkesløshed og ladhed samt ødselhed, drik og liderlighed«. Han havde desuden levet »uforligeligt« med sin hustru og nødt hende til at tage ud at tjene, og sin fader havde han været opsætsig og ulydig imod. Alt dette måtte han sone med to års arbejde i »Odense manufakturhus«. ¹⁶⁴⁾ Skræddersvenden Christian Christensen Eggen var heller ikke et af Vorherres bedste børn. Han blev på grund af sin opførsel mod forældrene og for lediggang, betleri, klammeri og adskillig uorden dømt til 3 år i Odense tugthus og forvist af byen.¹⁶⁵⁾ Det var ikke alene blandt mændene, drukkenskaben var udbredt. En konsumtionsbetjents hustru fik et års strafarbejde i Odense tugthus på grund af overdreven drikkeri; en fastelavnsmandag var hun fundet død-drukken i rendestenen. Hun havde bragt manden i armod ved at sælge hans ejendele for at få brændevin, og hun havde bragt hjemmet i en sådan opløsning, at manden måtte tage børnene hjemmefra.¹⁶⁶⁾ De voksnes overdrevne nydelse af spiritus var ikke noget godt eksempel for børnene; en eftermiddag i 1817 drak fire skoledrenge i Røde Kro hver 3 sopken brændevin og en snaps mjød med det ikke uventede resultat, at de blev fulde og i beruset tilstand ført til byen af distriktskirurg Ortmanns karl.¹⁶⁷⁾

Det ryggesløse liv, som mange fattige førte, forargede mange gode borgere; sjældent tænkte de vel på, hvad der var den egentlige årsag, snarere var de af samme mening som kirkeværge Kaster, der gav præsterne skylden, fordi de ikke tog de medlemmer af menigheden, der levede »et forargeligt liv i vankundighed«, i skole. Det var kun sjældent, hævdede Kaster, at de påtog sig den ulejlighed, og »at disse gode herrer gjøre forskiel imellem fattige og rige, endog i saligheds sag, derom er jeg et sandheds vidne«. ¹⁶⁸⁾

Når misvækst og dyrtid indtrådte, forværredes forholdene betydeligt for de dårligst stillede. Folk, der under normale forhold lige kunne skaffe sig det daglige brød, var nu ilde farne. I vinteren 1771-1772 blev der af

ovennævnte grunde mangel på brødkorn i købstæderne. Siden mikkelsdag 1771 havde der i Faaborg været »elendig mangel« på brød. Mange havde ved nytårstid ikke en »mundfuld« brød i deres huse til sig selv og deres børn. Til held for byen fik den 300 tdr. rug af de kgl. magasiner, men 70 af »den fattige almue« havde ikke en skilling at købe for og bad derfor »væmodigst«, at magistraten ville ansøge om udsættelse af betalingen i 3 måneder. 400 fattige mennesker havde efter Mølmarks udsagn ikke været i stand til at købe en skæppe rug på landet, inden det kgl. korn kom.¹⁶⁹⁾

Plan om en skipperstiftelse. Det er på denne tid, der gøres forsøg på at oprette en ny stiftelse. Ophavsmanden hertil var Lars Lindegaard. Bagved planen stod skippernes fattigkasse, der ifølge hans meddelelse til stiftamtmand og biskop var blevet oprettet 1744 med 28 interessenter. Fra dette år og til 1. januar 1773 var der blevet uddelt 600 rdl. til fattige interessenter, og kapitalen var på 600 rdl.

Skipperne havde i 1758 lånt skibbroen penge til reparation, men nu ville de have pengene tilbage for at bruge dem til et hus, hvor gamle skipperne skulle have fribolig. 6 købmænd, der var blevet interessenter, ville også give bidrag hertil. Lindegaard købte på kassens vegne et hus ved kirken, det såkaldte kornmagasinhus, og midt på huset indsattes en sten med følgende indskrift: »1771, et lån uventendes gjengjeldt med sine renter har opmuntret til at lade dette hus indrette ved hjælp af andre interessenters gave til frie beboelse for skikkelige fattige af Faaborg Skipper Fattigkasse ifølge konventionen, man venter efterkommere vil conservere hensigten«.

I sin skrivelse til stiftamtmanden beklagede Lindegaard sig over, at da han i december 1770 havde bedt Mølmark om tilbagebetaling af pengene, havde denne kun givet ham en obligation og slet ingen renter, og man havde derfor måttet overdrage papirerne og huset til købmand Hans Helnis.¹⁷⁰⁾

Stiftamtmanden bad Mølmark undersøge denne mærkelige sag; han kaldte købmændene og skipperne op på rådhuset for at få klar besked og for at erfare, om de var enige »i Lars Lindegaards proposition«. De svarede, at der havde været talt og »ligeså noget skriftligt forfattet«, som gik ud på at få de første penge tilbage, som man i 1755 og 1758 havde lånt broen. Det var da meningen at skænke dem til den omtalte stiftelse, men da de

hørte, at pengene fra 1755 var ydet som gave, og at de andre ikke kunne fås på grund af havnens tilstand, så var der ikke blevet noget af planen. De ville ikke have noget med Lindegaards projekt at gøre, og ingen havde givet ham fuldmagt til at kræve pengene fra 1755 tilbage; det var rigtigt, at købmand Hans Helnis havde hjulpet dem ud af forlegenheden ved at overtage huset.¹⁷¹⁾ Mølmark blev meget forbitret over Lindegaards opførsel og skrev til stiftamtmanden, at han fortjente straf; en proces var dog nytteløs, da han intet havde at hæfte med, men han burde under ingen omstændigheder have nogen af byens bestillinger, da han var et »intrigant og i mange henseender skadelig og urolig menneske«.¹⁷²⁾

I 1797 oprettedes en ny skipperkasse »Faaborg ny Skipper Fattig Kasse«. Den holdt hvert år ved juletid en »samling«, hvor bøsserne blev tømt, og indholdet uddelt til de fattige, dog blev hvert år en mindre del oplagt til et fond.¹⁷³⁾

Skipper Hans Ommel (1721-1804)
(Faaborg byhist. Arkiv)

Spindeskole. Endnu i slutningen af 18. årh. var der trods adskillige anordninger derom ikke indført noget ordnet fattigvæsen i Faaborg. Dette erfarede stiftamtmand Buchwald i 1789 ved en henvendelse til byfoged Dedlau. Af byfogedens beretning fremgik dog, at man efter grev Reventlows »patriotiske« forslag havde prøvet at indføre en spindeskole, den var imidlertid ophørt på grund af den ringe arbejdsfortjeneste; der kunne kun tjenes 3 skilling daglig. Til at sætte en ny spindeskole i gang manglede man de fornødne penge.¹⁷⁴⁾ Noget gjorde man dog. Året efter var det på tale at indrette magasingården som spindeskole, men da murermester Lang anslog reparationsudgifterne til over 150 rdl., opgav man tanken.¹⁷⁵⁾ Så gik

der atter nogle år, men da stiftamtmanden stadig pressede på, måtte byfogeden og sognepræsten i 1792 påny affatte en skildring af fattigvæsenets tilstand.

Byens fattigvæsen 1792. Indledningsvis måtte de konstatere, at der »intet fattigvæsens indretning« fandtes, ej heller kapitaler, ingen »sammenskud« og altså heller ingen uddeling til de fattige. Af legater havde fattigvæsenet nok 3 på tilsammen 900 rdl., men dem kunne der ikke disponeres frit over, da giverne havde bestemt, hvor mange der skulle nyde godt af dem, hvormeget hver skulle have, og på hvilket tidspunkt pengene skulle uddeles; desuden bestemte arvingerne endnu, hvorledes de af apoteker Bøvings enke og købmand Christen Erreboe oprettede legater skulle uddeles. Pengene var anbragt uopsigeligt som første prioritet i markjorder. Der var altså ingen kapital, så en fattigkassefond ville alene komme til at bestå af indvånernes frivillige gaver, hvad der højst ville indbringe 80 rdl. årlig, og da der var en »vanvittig« og 2 fader- og moderløse børn at forsørge, så ville udgifterne hertil sluge det meste af de 80 rdl. Deres forsørgelse, der i øjeblikket blev bekostet af »vise goddædige indvånere«, beløb sig til 50 rdl. årlig.

Sognepræsten og byfogeden mente, at de fattiges forhold hidtil havde været gode, da hver mands hus stod dem åbent; borgerne var godgørende imod dem, da de vidste, at der ingen offentlig understøttelse fandtes. Når en eller anden havde trængt til hjælp, havde der altid været nogle, der efter anmodning havde forsynet dem med penge eller føde, men denne private godgørelse frygtede man ville ophøre, når man indrettede et fattigvæsen, og følgen kunne da let blive en forværring af de fattiges kår.

De fattige, som kunne og ville arbejde, manglede ikke lejlighed til at fortjene noget; da »den ædelmodige« hr. Jørgen Ploug af »patriotisme« på egen bekostning havde oprettet en spindeskole, måtte han snart opgive den, da næsten ingen ville arbejde der, fordi de mente at kunne skaffe sig føden bedre på anden måde. På byens gader foregik aldrig betleri, og kun ganske enkelte fattige besøgte »godtfolk« i de nærmeste landsbyer. På grund af det anførte bad man tilslut om, at den nuværende frivillige ordning måtte bevares. Det var byen så meget om at gøre at bevare tilstanden, som den var, at sognepræst Fog skrev til biskoppen og bad om sagens udsættelse på grund af byfogedens sygdom. Dedlau havde haft et apoplektisk tilfælde og »har intet mere end netop sensum communem«, og sognepræsten kunne ikke

Grønnegade Nr. 48
(Ploug-Hempelske Stiftelse) (foto. 1944).

gøre alting selv »på grund af manglende indsigt og mangfoldige embeds-sager«. ¹⁷⁶⁾

At borgerne var godgørende, fremgår af de mange penge, der fra tid til anden blev skænket til hospitalet og de fattige. Jørgen Ploug skænkede et stykke jord til hospitalet, »da der ikke er den mindste plet, uden det bygningen står på«, ¹⁷⁷⁾ og i 1801 oprettede fru Barbara Kirstine Ploug f. Hempel Den Ploug - Hempelske Stiftelse for 8 gamle svagelige personer blandt byens indvånere. ¹⁷⁸⁾

Fattigforordningen 1803. Regeringen havde stadig planer om at skabe et ordnet og ensrettet fattigvæsen. I året 1800 blev det pålagt amtmændene at indsende årlige indberetninger om forholdene, og endelig kom 5/7 1803 et reskript om en fattigordning. I dette bestemtes, at der i hver købstad skulle oprettes en fattigkommission bestående af sognepræsterne, en af magistraten, byfogeden og to borgere som fattigforstandere. De skulle bortset fra

den første gang fornyes ved selvsupplering; de valgtes på 5 år. Kommissionen skulle modtage frivillige bidrag, ligne fattigskatten og fordele understøttelserne. Visse afgifter og bøder henlagdes til fattigkassen, men hvad den ellers behøvede, skulle lignedes dels efter grundtakst, dels på indbyggerne. Tilsynet overdroges til biskoppen og amtmanden.¹⁷⁹⁾

Fattigkassens indtægter var i 1804 530 rdl., og der understøttedes da 27 gamle mænd og kvinder, der ugentlig fik fra 3 mk. - 12 sk.¹⁸⁰⁾ 1826 nød 54 personer understøttelse. Fattigvæsenet ejede da et hus på 9 fag, hvori der boede nogle fattige; det var 1823 blevet købt af kirken.¹⁸¹⁾

Ved særlige lejligheder ydedes en ekstrahjælp af borgerne, særlig ved juletid rørtes hjerterne. Til julen 1812 uddelte Simon Ploug til byens fattige en fjerding »got smør«, et pund til hver. Købmand Mogensen gav det samme, og købmand Hempel gav et brød til hver, dog afpasset efter familiens størrelse. Til kongens fødselsdag samme år gav købmand Voigt 40 lpd. »got« oksekød og tre tdr. øl. I strenge vintre kneb det for de fattige at skaffe sig ildebrændsel; i 1805 skænkede en borger 100 rdl. til fattigkassen til indkøb af brændsel, og hele vinteren 1812 skænkede købmændene Ploug, Mogensen og Hempel »ildebrand«, og Voigt lod fra sit skibsværft udkøre mere end 100 læs spåner til byens fattige.¹⁸²⁾

De fattiges beskæftigelse. Det var stadig et problem, hvordan man skulle beskæftige de fattige. Med glæde modtog man derfor et tilbud fra fabrikør Kjær i Odense om arbejde til dem, og fattigkommissionen sendte en kone, der var vant til at fabrikere gulvtøj, til Odense for at skaffe sig videre bekendskab dertil, først og fremmest skulle hun sætte sig ind i, »hvorledes kalkuld og kohår på bedste måde skal omgås for at kunne spindes til tøjers fabrikering«. Børn, der var på fattigvæsenet, blev tidlig sat til arbejde; da Pernille Møllers søn var 9 år gammel, blev han af fattigkommissionen sat i skræderlære.¹⁸³⁾

1804 ville man indrette en arbejdsanstalt i den samme bygning som skolen, men der var ingen midler dertil, og forsøget med »spinding udleveret« til de fattige svarede på grund af manglende tilsyn ikke regning. Man savnede også bittert et hus at anbringe de fattige i; alene huslejen for dem beløb sig i 1834 til 400 rbd. årlig, derfor måtte man også påligne 1776 rbd., hvad man mente var for stor en byrde.

Hospitalet. Hospitalet var i 1834 i en så dårlig tilstand, at de årlige reparationer slugte uforholdsmæssig store summer, og der var et almindeligt ønske om en ny bygning. Hospitalet ejede en kapital på 3300 rbd., men renten heraf anvendtes hovedsagelig til underhold af de 5 »lemmer«. I den anledning foreslog guvernementet, at man gjorde et overslag over udgifterne til en ny bygning og bad stiftsøvrigheden om tilladelse til at optage et lån i skipperkassen på 750 rbd. Den resterende sum på c. 250 rbd. mente man at kunne få ved frivillige bidrag.¹⁸⁴⁾ Det gik imidlertid langsomt, og året efter var kun indkommet 80 rbd. Direktionen for Svendborg amts fattigvæsen indstillede derfor til kancelliet, at det tillodes hospitalsinspektionen at optage et lån på 1200 rbd. i skipperkassen til en rente af 4⁰/₁₀ og årlige afdrag mod en 1. prioritet i ejendommen. Dette blev bevilliget, og der kom nu gang i sagen. I 1836 opførtes en grundmuret bygning i noget længere afstand fra kirken end den gamle. Der blev bolig for 12 gamle mennesker, men byggeomkostningerne var så store, at der endnu i 1865 kun kunne indlægges 6 personer; mod at forhøje fattiggassens bidrag til hospitalet fra 60 til 80 rbd. fik fattigvæsenet ret til at besætte de 6 andre pladser.¹⁸⁵⁾

Guvernementet ønskede ivrigt oprettelsen af arbejdsanstalt, men byen manglede penge. Man havde en gård på hånden, men pengene til at købe den for havde man først, når klokker Heye døde; han havde nemlig skænket 1200 rdl. til fattigvæsenet; indtil en arbejdsanstalt kunne indrettes, påtænkte man at leje et lokale og lade de fattige spinde under tilsyn af en væver.¹⁸⁶⁾

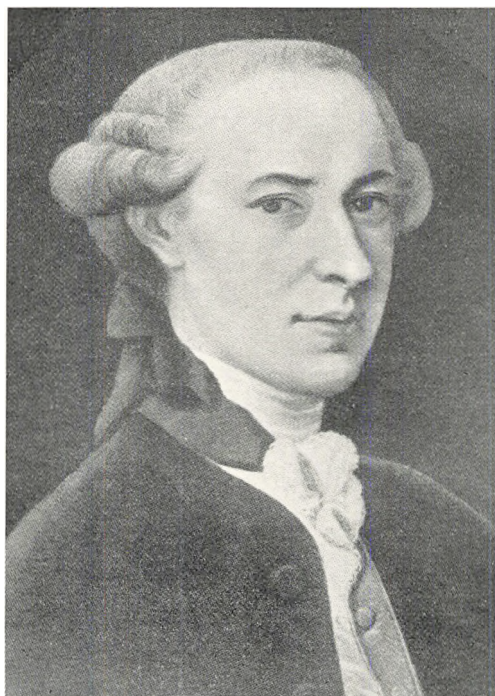
SUNDHEDSVÆSEN.

Kirurg. Byen havde endnu i det 18. årh. ingen læge. Simon Hempel virkede som nævnt som kirurg lige til sin død 1765. Af sin bestilling havde han kun kunnet ernære sig »meget møjsommeligt og kummerligt ved at flakke landet om, hvor han blev begært«. 3 år, før han døde, gjorde Mølmark stiftamtmanden opmærksom på, at han nu, da han blev gammel, snart måtte have et tillæg på 30 rdl. til en habil svend. Mølmark foreslog, at når Simon Hempel døde, skulle herredet og byen holde en kirurg i fællesskab.¹⁸⁷⁾ Sønnen Christian Hempel blev faderens efterfølger og senere distriktskirurg for Faaborg købstad og Sallinge herred.¹⁸⁸⁾

Jordemødre. Af jordemødre havde byen som regel to, mange af dem var lidet anvendelige, og da de ofte var borte fra byen, var der et almindeligt ønske

om at få en af kommunen lønnet jordemoder. Byfoged Tolstrup tog sig ivrigt af denne sag. Af de to praktiserende jordemødre i 1809 var den ene gammel og yderst skrøbelig, og den anden meget drikfældig.¹⁸⁹⁾ Det var derfor med god grund, Tolstrup i sommeren 1809 henvendte sig til de eligerede med forslag om årlig at yde 24 rdl. af byens kasse til »en eksamineret og duelig gjordemoder«.

*Distriktskirurg og postmester Christian Hempel
(1738-1809) (Privateje).*

Han indrømmede, byen havde store udgifter, men fandt dog, at 24 rdl. kun var en »liden skærv, og hvo ville ikke med glæde udgive den som bidrag til frugtsommeliges og deres datters frelse, som ikke bør sættes i fare ved en gjordemoder, der enten er affældig eller drikfældig«.¹⁹⁰⁾ De eligerede og borgerskabet vedtog forslaget,¹⁹¹⁾ og inden årets udgang var skipper Hans Hansen Calles hustru ansat som jordemoder med en løn af 24 rdl. årlig, foruden hvad hun kunne få af dem, der ønskede hendes assistance. Hun fik også lov til at praktisere i sognene Aastrup, Diernisse, Svaninge og Horne, men hun måtte ikke rejse ud af byen

uden at meddele øvrigheden dette, og slet ikke, når en fødsel i byen var forestående.¹⁹²⁾ Senere gik byen ind på at betale hendes befordring,¹⁹³⁾ og da hun ifølge forordningen skulle have fribolig, vedtoges det et par år efter at købe et hus til hende.¹⁹⁴⁾ I kærnerregnskabet 1815 er hendes løn 93 rdl., 2 favne brænde og græsning til en ko samt fribolig i et hus i Kapellanstræde.¹⁹⁵⁾

De vanvittige. Var der således på forsvarlig måde sørget for de fødende kvinder og for de patienter, som distriktskirurgen tog sig af, så stod det ilde til med de stakkels mennesker, der mistede deres forstand. Omgivet af ufor-

stående, der følte deres tilstedeværelse som en byrde, fristede de en hård skæbne. Ofte måtte de holdes under bevogtning.

Stine Hansen fik daglig 1 mk. af byens kasse for at passe på den afsindige Madam Stevns.¹⁹⁶⁾ Særlig byrdefuld blev hjulmand Peder Simonsens kone, der var »afsindig til farlighed for det almindelige«, og da der hverken i byen eller hos hendes mand fandtes noget lokale »tjenligt til hendes bevaring«, så fordrede »byens og indvånernes sikkerhed«, at hun holdtes bevogtet, indtil hun kunne anbringes i »Dåren« i Odense hospital. Kæmneren fik derfor ordre til at sørge for, at hun altid var under bevogtning af to voksne og »ædruelige« mennesker. De skulle afløses hver 12. time. Hun måtte ikke komme ud, og man skulle sørge for, at hun ikke øvede vold mod manden eller beskadigede sig selv og indboet.¹⁹⁷⁾ For byen gjaldt det om at blive af med disse syge, men det lykkedes ikke altid; i 1815 betalte man snedkeren 14 rdl. for at istandsætte et »aflukke« til den vanvittige skrædder Nielsen.¹⁹⁸⁾

Sundhedskommission. Som søkøbstad var Faaborg udsat for, at smitsomme sygdomme over havet blev ført til byen. Da en epidemi i 1798 hærgede Kiel, besluttede man, at syge, der kom ad søvejen fra denne by, skulle anbringes i et træskur på Munkholm i havnen; dette fik stiftamtmanden dog forpurret, og i stedet for anbragtes de i karantæne i et afsides liggende hus uden for byen.¹⁹⁹⁾

1805 oprettedes en sundhedskommission i alle købstæder bestående af en af magistraten, stedets fysikus og nogle andre embedsmænd.²⁰⁰⁾ Der var arbejde nok for en sådan, da hygiejnen var under al kritik. En bagersvend blev afskediget af sin mester, fordi han modsatte sig, at mesters kone, mens hun lå i barselseng, havde »et natskrin stående i bagerstuen, hvor brødet og Guds gaver skulle bevirkes og tillaves«. To gange bar svenden natskrinet ud, men da det tredie gang blev båret ind, protesterede han højlydt overfor mester, der blev rasende og gav ham løbepas. Svenden sagsøgte mester, og denne blev dømt til at genantage svenden eller betale ham et halvt års løn.²⁰¹⁾

Apotek. Byens tre første apotekere Vette, Gold og Dirch gik fallit; først da apotekersvend Frands Johan Gerhard Bøving i 1757 købte apoteket på auktion, oprandt der roligere tider for dette.²⁰²⁾ Bøving, der da kom fra Kø-

benhavn, var en præstesøn fra Bremen stift. Hans hustru Magdalene Orten var som ung pige på Hvedholm. Det fortælles om hende, at når de fleste af den øvrige husstand sov til middag, gik hun ved lavvande til stranden med en hjulbør og hentede fyld fra havbunden; på den måde inddæmmede hun den tofte, som Nygade senere grænsede til. Deres søn Johan G. W. Bøving overtog apoteket i 1791. Han dyrkede i den store Strandtoft urter og rødder til brug ved fremstilling af medicin; hans hustru og døtre sorterede dem »med handsker på«. ²⁰³⁾

BYENS JØDER.

De første jøder. Et fremmedelement kom fra nu af til at spille en rolle i byens liv; det er jøderne. Den første, der fik borgerskab var Moses Levin, der var født i Fredericia og i 1758 tog borgerskab som købmand. ²⁰⁴⁾ Året efter købte han og David Levin en gård i Østergade for 400 rdl. ²⁰⁵⁾ Deres handel gik imidlertid ikke godt, og om sommeren forlod de i al stilhed byen under foregivende af, at de var forlovede i Tyskland og nu rejste derned for at gifte sig, men da de om efteråret endnu ikke havde vist sig, blev deres kreditorer urolige, og på deres opfordring undersøgte byfogeden deres gård; da der intet blev fundet af værdi, blev de erklæret fallit. Moses Levin vendte senere tilbage og må have klaret for sig; thi han fik i 1766 atter borgerskab som købmand. ²⁰⁶⁾

Moses Levin blev foreløbig en enlig svale, men fra 1790 var der en jødisk koloni i byen. 1790-1814 fik 21 jøder borgerskab; langt de fleste kom fra Tyskland eller Hertugdømmerne, især fra Altona og Slesvig. Det har nok vakt opsigt, da den første af dem i 1790 lod sig døbe. Det var købmand Jacob Achton, der var født i Göttingen. Som regel betalte man ved borgerskabs udstedelse 8 sk. til brandkassen, men han måtte betale 12. ²⁰⁷⁾ Det er tidligere nævnt, at Abraham Meyer af Hamburg måtte betale 50 rdl. for sit borgerskab, der gav ham ret til at handle med indenlandsk alenmål og ostindiske og kinesiske toldbare alenkram. ²⁰⁸⁾ I borgerskabslisterne betegnes de udtrykkelig som jøder, og skønt de i 1814 fik alle borgerlige rettigheder, og en kgl. resolution af 17/8 1813 bestemte, at der skulle tillægges bekendere af »den mosaiske religion« i offentlige udfærdigelser, som ikke vedkommer religionen, benævnelse alene efter deres borgelige stilling og ikke efter deres religion, ²⁰⁹⁾ vedblev man i borgerskabslisterne at betegne dem som jøder lige til 1822.

I 1804 blev byens jøder tilsagt til rådhuset, da man efter kancelliets ordre skulle undersøge, om de var indfødte eller havde opholdstilladelse. Af byens 13 jøder var 8 tilstede, kun een af dem var fra Polen, de øvrige var fra Tyskland, Slesvig og Altona. Af dem, der kom fra udlandet, var kun David Meyer fra Hamburg uden opholdstilladelse, men han opsagde sit borgerskab et halvt år efter.²¹⁰⁾

Jøderne og borgerskabet. Alt tyder på, at man tog pænt imod jøderne. Byfogeden var i 1812 ivrig for at anbefale Isak Israel fra Altona, der søgte borgerskab for at nedsætte sig som tobaksfabrikant; han håbede, de fattige derved kunne få arbejde, men amtmanden synes ikke at have givet tilladelsen.²¹¹⁾ Der var i 1812 seks jødiske familier i byen samt tre ugifte. De ernærede sig ved detailhandel, een var dog handskemager, desuden var der en enke, der nød understøttelse.²¹²⁾ Der er intet, der tyder på, at de var velhavende. Ingen af byens jøder har penge at udlåne mod pant i huse og gårde. Langt de fleste boede til leje. Det var en undtagelse, når den omtalte David Meyer i 1794 af toldkontrollør Friederich Brandt købte en gård på den nordre side af Torvet, købesummen var 700 rdl.; de 500 fik han af Johan Lange til Rødkilde mod pant i gården, men allerede 4 år efter solgte han den for 900 rdl. til major Ole Krabbe.²¹³⁾ Også for brødrene købmændene Levin og Joseph Abraham lykkedes det i 1812 at erhverve en mindre gård i Mellemgade for 4000 rdl., halvdelen af købesummen lånte de af værtshusholderen i Brobyværk kro.²¹⁴⁾ Disse eksempler kunne måske tyde på, at nogle af dem var i stand til at udnytte de gode muligheder for handel og skibsfart, der fandtes i slutningen af 18. og begyndelsen af 19. årh., selv i skibsfarten blev de interesserede; Colmar Levin erhvervede i 1805 en lille jagt.²¹⁵⁾

Kirkegård og synagoge. I 1795 fik købmand Lucas Abraham kancelliets tilladelse til at købe et jordstykke udenfor byen, hvor de i Nyborg, Assens, Odense og Faaborg boende jøder kunne indrette en kirkegård.²¹⁶⁾ Der gik dog en rum tid, førend man var i stand hertil. Først i 1806 købte man et hus på 4 fag med tilhørende grundstykke udenfor Østerport, næst over for »Nøjsomhed«. Den første begravelse fandt sted 19. juni 1806.²¹⁷⁾ 1804 fik de kgl. tilladelse »til at holde synagoge i de værelser, som af dem dertil sammesteds lejes eller indrettes«.²¹⁸⁾ Blandt byens jøder nævnes i 1804

rabbiner Elias Moses.²¹⁹⁾ Det er muligt, at man har haft en synagoge i huset udenfor Vesterport til 1809, da man af den tidligere kapellan Ulrik Christian Boesen købte en gård i Klostergade. Den havde 10 fag til gaden, hvoraf de 8 var 2 etager høje, samt et sidehus i gården, man gav 900 rdl. for den.²²⁰⁾ 3 år efter lånte man 300 rdl. af klokker Herluf Heye mod pant »i den jødiske nations skole og adskillige andre indretninger«. ²²¹⁾ Samme år ansøgte man om tilladelse til at antage en udlænding til præst og lærer, da den nuværendes høje alder gjorde ham »ubekvem« til sin bestilling. Byfogeden anbefalede stiftamtmanden den udsete Salomon Isach fra Lublin, der da boede i Odense.²²²⁾

Livet indenfor menigheden. Vor viden om forholdene indenfor den jødiske menighed i disse år er ikke stor, men en forhandling, som de havde med byfogeden, giver os et indtryk af, at der omkring 1820 nærmest har hersket kaotiske tilstande. Rygterne om uorden i menigheden kom byfogeden for øre, og i sept. 1821 måtte repræsentanter for den mosaiske menighed møde på rådhuset for at give forklaring på visse forhold indenfor menigheden. Der mødte 5 repræsentanter, deriblandt forstanderen Lucas Abraham. Byfogeden henlede først deres opmærksomhed på kancelliets befaling af 2/10 1813, ifølge hvilken byfogeden foreslog 4 medlemmer af menigheden, hvoraf 2 skulle vælges af denne, til i forening med forstanderen at forfatte den årlige ligning over menighedens udgifter. Nu havde amtmanden i anledning af en fra forstanderen indsendt restanceliste pålagt byfogeden at undersøge, om denne ordning var blevet fulgt ved sidste års ligning. Hertil svarede de 5 repræsentanter, at man for at undgå »misfor nøjelse og tvistighed« altid havde ladet de 4 af byfogeden foreslåede mænd forfatte den årlige ligning sammen med forstanderen; de ville heller ikke benægte, at de havde forfattet ligningen for halvåret fra mikkelsdag 1820 til påske 1821, men de havde ikke underskrevet den for at undgå det had, »som de derved kunne pådrage sig hos et eller andet af menighedens medlemmer, mellem hvilke der hersker idelige stiklerier og disputer, da enhver tror, at han betaler for meget, og enhver gerne vil undgå at betale«. Byfogeden beordrede dem til overfor amtmanden at attestere, at restancelisten var i overensstemmelse med ligningen, og tilkendegav forstanderen, at han burde nøje efterleve kancelliets bestemmelse.

Byfogeden meddelte dem derefter, at han havde hørt, der var forekom-

met klammeri mellem nogle af menighedens »lemmer« midt under gudstjenesten i synagogen, og han bad dem forklare, hvorledes »slige forargelige optrin« kunne finde sted, uden at der klagedes til den civile myndighed. Jøderne svarede hertil, at det var af frygt, da »ildesindede personer deraf kunne tage anledning til at genere og hævne sig på den, der søger orden og rolighed«. Forholdene var sådan, at de, »der i alvorlig hensigt« søgte synagogen, kun med nød og næppe kunne få fornøden plads og rolighed til deres andagt. Bestyrelsen havde i virkeligheden ingen midler, da vedtægterne var »ufuldstændige og vakkende«; man havde ikke engang en forhandlingsprotokol. Byfogeden tilbød da at udarbejde et reglement i overensstemmelse med det af kancelliet godkendte for menigheden i Fredericia, hvad repræsentanterne bifaldt; dog bad de om, at kirkegårdens bestyrelse og kasse for fremtiden måtte forenes med menighedens, hvad byfogeden lovede. I den følgende tid bragtes der ordentlige tilstande tilveje.²²³⁾

FAABORG I FEST OG GLÆDE

Kongebesøg. Til daglig gik livet sin stille gang, men det skete dog, at et pust ude fra den store verden nåede byen. Sådan har man sikkert følt det, da Frederik V i 1750 besøgte byen. Begivenheden forårsagede en febrilsk travlhed; meget, der hidtil havde været forsømt, blev nu indhentet. Vesterport blev udspækket ovenpå »kammen« og de løse sten lagt fast i kalk, stenbroen udenfor byen fra Sandeled til Vesterport blev omlagt, og omkostningerne pålignet alle indbyggerne. De, der havde hest og vogn, skulle age sten og grus. Inden 15. juni skulle borgerne have istandsat byens gader, der måtte ingen huller være i brolægningen, og jordvejene udenfor byen skulle planeres.²²⁴⁾ Et borgerudvalg blev nedsat, der skulle syne alle gaderne, alle møddinger skulle bortkøres inden 16. juni, og søfolkene skulle have deres fartøjer og både i stand 8 dage inden St. Hans. Borgerskabet skulle paradere for kongen. 5 dage inden hans ankomst kom en sergent til byen for at lære borgerne geværgrebene og at marchere i orden; først skulle han indøve officerer og underofficerer og dernæst hele borgerskabet. Der var bøde at vente, hvis man udeblev fra exercitsen. Borgerne skulle selv anskaffe patrontasker og geværer, og de borgere, der paraderede, skulle møde i deres bedste klæder og have pudret hår og paryk. Byens to trommer blev repareret, og en tambur kom til byen 14 dage i forvejen for at

lære to borgere at slå trommerne. Da man hørte, at man andre steder, hvor kongen havde været, brugte musikanter, bad Mølmark stadsmusikant Lars Wandel af Nyborg, »der gik turen med kongen«, sende 4 musikanter, der kunne gå med borgerskabet, hvad der kostede 12 rdl. Der blev anskaffet en fane af hvid taft med byens våben i rødt. Den havde følgende indskrift:

»Se himlen skænkte os kong Friederich den Femte
som dydernes monarch, mild, nådig, ejegod
ubilligt om vi da som undersætter glemte
for ham, når kræves kan, at vove lif og blod«.

Ifølge traditionen skal verset skyldes Ambrosius Stub.²²⁵⁾

4 dage før kongens ankomst afholdtes en generalprøve, under hvilken borgerne marcherede gennem byen. Borgmester Jørgen Jacobsen var kaptajn og adjungeret byskriver Busch løjtnant, medens Niels Juel Schiønning var fændrik. Korpset bestod desuden af 8 underofficerer, 2 tamburer og 70 menige, hvoraf de fleste havde flintebøsser og kårder.²²⁶⁾ Desværre gik generalprøven i fisk, der opstod uorden i geledderne, fordi nogle af borgerne trods øvrighedens og officerernes modstand forlod rækkerne og gik hjem. Det blev derfor tilholdt borgerskabet »uden murren« at lystre øvrigheden og »vise kongen den ære, som de er ham skyldig«. ²²⁷⁾

Endelig den 27. juni oprandt den så længselsfuldt ventede dag. Kongen kom i en »dobbelschalup« fra Als til Faaborg skibbro, »hvor han straks satte sig udi sin vogn tilligemed hr. greve og overhofmarskal Moltke, havde i sin høje suite, som fulgte ham herfra til Tåsinge, greve, geheimeråd v. Holstein udi conseillet, grev Berchentin, geheimeconseiller, geheimeråd Carl v. Holstein, geheimeråd Lerche, geheimeråd Bernstorff, geheimeråd Thott, grev Rantzau, geheimeråd v. Osten, v. d. Lühe, admiral Rosenpalm og mons. Becher, kongens køkkeninspektør«. ²²⁸⁾

Besøget var således kortvarigt, lad os dog håbe, at majestæten fik tid til at beundre borgernes parade og march, det havde de dog fortjent. For den fattige by var udgifterne betydelige, og endnu kom hertil på selve dagen nogle småudgifter som »Et expresse« til Odense for geheimeråd Moltke og betaling til »Bjørnø mænd for 5 lodser at føre kongens lystjagt til Svendborg«. ²²⁹⁾

Faaborg oplevede vel senere besøg af andre kongelige personer. Ofte paraderede borgerne for hertug Frederik Christian af Augustenborg og

kronprinsesse Louise, når de på vej mellem Augustenborg og København passerede den lille by.²³⁰⁾ Guvernøren prins Christian Frederik besøgte gentagne gange Faaborg. 1830 findes i havneregnskabet en udgiftspost for to trapper og en liden »fjællebro«, som prins Christian benyttede ved sin gennemrejse til Als, og samme år anførtes i kærnerregnskabet udgifter til en æresport i anledning af det samme besøg.²³¹⁾

Kongens fødselsdag. Også Frederik VI har både som kronprins og konge passeret byen. I hans tid blev det skik at højtidelig holde kongens fødselsdag den 28. januar. Forfatteren I. I. Friis, der er barnefødt i Faaborg, fortæller, at på fødselsdagen drog en tambur og en fløjtespiller ved solens opgang igennem byens hovedgader, foran gik en politibetjent og bagved to bevæbnede borgere. Hen på formiddagen samledes så borgervæbningen og brandkorpset på Torvet, og her udbragte byfogeden et »Leve« for kongen. Om aftenen samledes man til »spisning og bal« på gæstgivergården. Her mødte embedsmændene op. Byfogeden i rød uniform, også postmesteren og brandinspektøren var uniformerede, og sognepræsten var i ornat. Borgervæbningens kaptajn havde den aften sin plads blandt byens honoratiores og tituleredes hele den nat »hr. kaptajn«. Udenfor på gaden samledes en nysgerig skare, der ville beundre stadsen, men de holdtes tilbage af byens to rødkjolede politibetjente for at gøre plads for byens eneste karet, der førte gæsterne til ballet.

Ved bordet udbragtes kun een skål. Det var kongens, som byfogeden årlig fremførte på samme måde: »Så ville vi efter gammel skik og brug drikke en skål for vor elskede landsfader. Vi kjende ham alle. Han leve, han leve lykkelig. Hurra«. Hurraråbene ledsagedes af trompetstød og af så mange kanonskud, som gæstgiveren mente, det kunne betale sig at ofre krudt på, almindeligvis var det dog ni.²³²⁾ Ved kongens fødselsdag i 1827 deltog 45 par i ballet.

Selskabelighed. Baller blev i det hele ret almindelige. Således udlejede madame Mahl, skibskaptajn Mahls enke, i 1790 for 10 rdl. sin sal til folk til spisning og bal. Ved sådanne lejligheder samledes matroserne og læredrengene ude på gaden for at se på dansen. Gentagne gange kom det til opløb og støj, der til sidst irriterede madame Mahl i den grad, at hun »som en rasende furie« løb ind i salen, hvor hele selskabet sad ved bordet, »og med

*Grønnegade nr. 7
(Kasters gård)
(fot. 1932)*

den uanstændigste affekts forbitrelse« skreg op og råbte højt: »Gud give, Fanden havde vægterne og hele klatten«, hvad der i begyndelsen satte så mange »honette folk« i største forundring, men snart fremkaldte »denne ufornuftige kællings uforskammede forhold« den største latter.²³³⁾

Den private selskabelighed trivedes dog først og fremmest ved barnebåb, bryllup og begravelse samt ved de store kirkelige højtider. Middags-selskaber blev almindelige. I februar 1827 havde købmand Jørgen Ploug

Hempel ikke mindre end 46 gæster til middag, og knap en uge senere afholdt han et bal, hvori deltog 15 par.²³⁴⁾

Fornøjelser. Der var også andre former for forlystelser. Omrejsende gøglere eller skuespillere besøgte byen og gav forestilling til glæde for store og små; så tidligt som i 1750 betalte en komediant 2 rdl. 4 mk. for leje af rådstuen.²³⁵⁾ Stor glæde vakte altid søsætningen af et skib, der var hjemmehørende i byen. Alle var da på benene og deltog i jubelen. Således var der feststemning 17. januar 1783, da hukkertgaleasen »Karen Marie« løb af stabelen på byens skibsværft. Den var bygget til købmændene Hans Danielson Brandt og Hans Storm.

En af byens borgere digtede da følgende :

»Se vandet højer sig,
vil dig af stablen lette,
fra ro til uro det
dig vil på bølgen sætte.
Den tømmermester, som
dig dertil haver gjort,
vil hjælpe dig i gled,
så løber du vel fort,
Gud lad dig lykkelig
din fart i havet fremme,
så dine redere
ej årsag får til græmme,
men i negotien
dem bringe fordel ind,
når du må sejle frem
for medgangs ønskede vind.«²³⁶⁾

Grove løjer. Grovkornet skæmt og løjer stod højt i kurs, men vi må dog give sr. Hans Lauridsen Lund ret i, at to unge mennesker samt deres moder drev spøgen for vidt overfor hans søster. Hun kom en dag ind til dem på besøg og var pudret »i hovedet«, hvad der fremkaldte stor munterhed, og en af de unge mænd sagde da til hende: »Hille mænd, er I så pudret andre steder som i hovedet«, greb hende i armene og ville lægge hende op på et bord.²³⁷⁾ Særlig ved nytårstid og fastelavn slog man gækken løs. Toldinspektør Heinzelmanns enke anklagede i 1793 en matros for at have kastet en lerpotte og en flaske på hendes dør nytårsaften. Matrosen blev meget

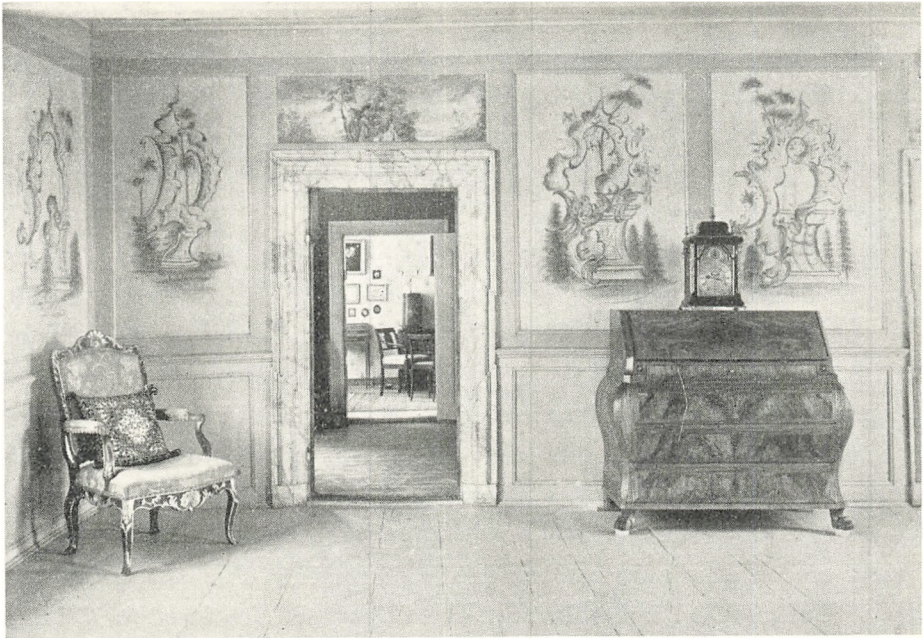
forbavset over anklagen, da han troede »at være en ven af hende og gjorde det kun som en slags fornøjelse for hende«. Det undrede ham så meget mere, at hun optog det på den måde, som han den samme aften havde set hendes søn kaste sten på bager Kildgaards skodder og hørt hende råbe til sønnen: »Det var ret gjort«. Nogle timer senere havde den samme dame bombarderet en skipper og matros med tagsten, og hendes tjenestepige havde råbt til matrosen: »Gak du, din hore dreng, ned til den tykke Lisbeth.«²³⁸⁾

Postens ankomst. En adspredelse var vel også den så længselsfuldt ventede posts ankomst. Efter borgmester Jørgen Jacobsens død i 1758 beklædtes postmesterembedet af familien Hempel til 1710, da privat fuldmægtig i Ribe Andreas Bennedsen blev postmester. Han fik som løn 100 rdl. af postkassen, 50 rdl. af pakkeposten, 34 rdl. i »litsenbroderpenge« og 10 rdl. til skrivemateriale.²³⁹⁾ Han købte en gård på hjørnet af Adelgade og Jomfrulågen,²⁴⁰⁾ og her blev i hans tid postkontor. Om torsdagen kom posten både fra Svendborg og Odense og gik tilbage lørdag formiddag. Mellem Svendborg og Faaborg var der endnu i 1811 23 markled, som byfogeden ønskede fjernet, ligesom han også ønskede, at postrytteren blev bevæbnet. Når posten kom ridende fra Svendborg, blæste han i hornet fra Østerport til postkontoret, medens posten fra Odense blæste i hornet fra Vesterport gennem Østergade til postkontoret. Alle i byen skulle kunne høre postens ankomst, og ved postkontoret fortalte »et ophængt brev«, at nu var posten ankommet.²⁴¹⁾

Stigende levefod. Den lille bys overklasse bestod af de fåtallige købmænd og embedsmænd. De sidstes anseelse var stigende, hvad der skyldtes bedre økonomiske forhold og bedre kvalifikationer, men mange af dem sad dog stadig i trange kår. Sognepræst Mathias Seerups arvinger gik fra arv og gæld efter ham,²⁴²⁾ tolder Holst's efterladenskaber var så ringe, at det ikke kunne betale sig at udstede proclama,²⁴³⁾ og tolder Smiths enke ansøgte om understøttelse af Lundegårds stiftelse.²⁴⁴⁾

Både købmands- og embedsmandsskifterne viser en højere kultur og en finere levemåde end tidligere. Indboet er rigere, og bøger er ikke mere en sjældenhed. Skiftet efter byskriver Jens Erreboe Busch giver os et billede af hans store sal; der var 12 ryslædersstole med løst sæde, af borde var der

Interiør fra „Den gamle Gaard“
(ca. 1950)

to spilleborde og to malede teborde, på det ene af disse stod der en messingkande med fod og på det andet 12 par tekopper, langs med væggene stod en udkehlet egedragkiste med guldbeslag og to andre dragkister samt et blåmalet skænkeskab med trappe ovenpå; der var også et hvidmalet otte-dagesværk med foderal. På væggene hang et spejl i brun ramme, et gibsbillede af Frederik II af Preussen samt 6 portrætter i forgyldte rammer, hvoraf de 3 forestillede kongelige personer og de 3 adelige.²⁴⁵⁾ Også købmand Anders Nielsen Repsøes enke havde en smuk sal, hvori fandtes 12 forgyldte stole og to forgyldte lænestole. Her var ogsaa rigeligt af kister, der nævnes en blå jernbeslagen kiste samt en dragkiste, endvidere fandtes et klædeskab og et indlagt skrivechatol med skab på. Der var desuden et lakeret bord samt et indlagt spejlbord med to gueridoner. I loftet hang en messinglysekroner, og på væggene to lampetter, et stort spejl med ramme og kongen af Englands „Skilderi“ i forgyldt ramme.²⁴⁶⁾

Hos Poul Kinafarers enke fandtes 1804 i den store stue et malet bord med plade, et blåmalet bord med fliser og et mahogni spillebord med porcelænsplader. Der var også en mahogni skrivepult med fod, et chatol af

mahogni og 6 ryslæders stole. Der var desuden en del bøger i købmandsgården, hvoraf kan nævnes Christian IV's bibel, Det nye Testamente på tysk og Brochmands huspostil. Det er ikke mærkeligt hos en købmand at finde Danske Lov, Schous forordninger og toldloven af 1797, men der var endvidere en latinsk læsebog, en tysk grammatik, engelske lærebøger, regnebøger og matematiske lærebøger.²⁴⁷⁾

I købmand Rasmus Dyreborgs opbudsbo i 1788 fandtes ikke mindre end 75 bøger med religiøst indhold, desuden Holbergs Danmarkshistorie, en bog om den trojanske krig og Voltaires breve. Blandt de religiøse forfattere fandtes Luther, Arrebo og Spener.²⁴⁸⁾ To år efter lod toldinspektør Heinzelmanns enke på auktion sælge 67 bøger, der viser, at hendes mand må have efterladt et godt bibliotek; thi her var Carsten Niebuhrs Beschreibung von Arabien, Holbergs Danmarkshistorie, sammes jødiske historie og Niels Klims rejse. Schiønnings Norges riges historie og Suhms Forbedringer til den danske og norske historie, Origines Hafniensis og Christian IV's historie i folio.²⁴⁹⁾ Købmanden Hans Danielsen Brandt ejede 30 bøger og en anden købmand 22.²⁵⁰⁾

Den rige købmand Mads Frandsen efterlod sig ikke så lidt sølvtøj blandt andet en sølvkande på 54 lod og et stort bæger med låg forgyldt indvendigt på 48 lod, begge købtes af oberstløjtnant Cicicgnon til Nakkebølle. Desuden var der kalk og disk af sølv, 19 skeer, en guldring med sten og en mængde knapper.²⁵¹⁾ Også tolderdatteren Dorthea Johansdatter Gerdes var velforsynet med sølv.²⁵²⁾

1837-1870

BYSTYRE

Kommunalloven af 1837. Den 28. maj 1831 blev der udstedt en kgl. anordning om indførelse af stænderforsamlinger; deres formål skulle blandt andet være at tjene til »almenåndens oplivelse«. Allerede da var der lovet stænderne »medvirkning« i kommuneanliggender, og de følgende år foregik der i presse og tidsskrifter en livlig drøftelse af de kommunale forhold; endelig nedsattes en regeringskommission med det formål at udarbejde en ny kommunalordning for købstæderne, og 1835 forelagde den et forslag, som gik ud på, at magistraten under regeringens nøje kontrol skulle styre købstaden sammen med borgerrepræsentanter. Som resultat af stænderforsamlingernes behandling af dette forslag fremgik købstadloven af 1837.

Kommunal valgret blev givet til alle grundejere, der ikke var anset som tyende, hvis ejendom havde en vis værdi, og som frivillig tog borgerbrev, samt til alle, der havde borgerbrev som næringsdrivende. Af borgerrepræsentationens medlemmer behøvede kun $\frac{2}{3}$ at være grundejere, resten kunne vælges mellem de næringsdrivende, der betalte en vis skat. Medlemmerne blev valgt for 6 år, og $\frac{1}{6}$ af dem gik årligt af. Valgene skulle finde sted dagen efter nytår eller en af de nærmest følgende dage. En valgbestyrelse bestående af magistrat eller byfoged, formanden for borgerrepræsentationen samt en anden af dens medlemmer skulle inden valget udarbejde en liste over de valgberettigede og valgbare; denne skulle fremlægges fjorten dage før valget, og dagen og klokkeslettet for dette skulle bekendtgøres 8 dage i forvejen. Valgene skulle foregå offentligt på rådstuen; alle vælgere, der ville stemme, måtte møde personligt og enten mundtligt for valgprotokollen eller ved en stemmeseddel tilkendegive, hvem de ville stemme på. Den, der fik de fleste stemmer, var valgt. Borgerrepræsentationen skulle selv vælge sin formand, og han sammenkaldte den, når han fandt det nødven-

Faaborg ca. 1850
(Efter maleri af F. W. Otte)

digt, ledede forhandlingerne og sørgede for, at beslutningerne blev ført til protokols og udført. Alle de tilstedeværende repræsentanter skulle underskrive protokollen. Når formanden var fraværende, fungerede viceformanden, der ligeledes var valgt af borgerrepræsentationen.

Loven betød, at fra nu af kunne hverken magistraten eller byfogeden tage nogen beslutning vedrørende købstadens ejendomme, indtægter og udgifter uden borgerrepræsentationens medvirkning, og hvis parterne ikke var enige, skulle mundtlig forhandling finde sted. Fra nu af skulle borgerrepræsentationen også vælge de borgerlige medlemmer af fattig-, skole- og bygningskommissioner, samt kirkeinspektionen, således at et medlem udtoges indenfor borgerrepræsentationen.

Det blev ligeledes bestemt, at de eligerede mænd skulle fortsætte deres virksomhed, indtil et nyt valg havde fundet sted; loven trådte dog først i kraft, når der indenfor hver købstad var udarbejdet et regulativ.¹⁾

Så snart den kgl. anordning var en kendsgerning, gav de eligerede borgere sig derfor i lag med at udarbejde det omtalte regulativ, der allerede forelå færdigt den 17. november og hurtigt blev approberet af det danske kancelli; senere ville de eligerede dog have tilføjet, at ingen, som ikke

kunne tale, skrive og læse det danske sprog forståeligt, eller ingen, som ikke bekendte sig til den kristelige tro, burde kunne vælges til borgerrepræsentant, men dette blev der imidlertid ikke noget af, da byfogeden modsatte sig det.²⁾ Ifølge regulativet kom borgerrepræsentationen til at bestå af 6 medlemmer, og census for grundejere blev en grundtakst på 15 rdl.³⁾ De eligeredes sidste gerning blev at udarbejde 2 lister, den ene over de valgbare borgere og den anden over vælgerne.⁴⁾

Den første borgerrepræsentation. Den 24. januar 1838 indkaldtes borgerne til rådstuesamling for i overensstemmelse med anordningen og på grundlag af regulativet at vælge en ligningskommission og 2 borgerrepræsentanter. I forvejen var listen over de valgbare og de valgberettigede borgere efter offentlig bekendtgørelse lagt frem til eftersyn; der var imidlertid ikke fremkommet nogen indvending. Valgdagen var bekendtgjort med 8 dages varsel.

Der har sikkert hersket en højtidelig stemning, da rådstuesamlingen blev åbnet af byfogeden med en kort fremstilling af »Lovgiverens velgørende hensigt«. Han sluttede med at opfordre borgerne til »at imødegå den med et skønsomt og vel overvejet valg«. Dernæst blev regulativet læst op for borgerne, og så begyndte valghandlingen. Ved valget af de 2 repræsentanter spredtes stemmerne på ikke mindre end 13 personer, konsul Jørgen Ploug og sadelmager J. T. Poulsen sejrede med henholdsvis 48 og 24 stemmer. Endnu mere spredtes stemmerne ved valget af ligningskommissionens 9 medlemmer, de 60 faldt på personer, de fleste stemmer, nemlig 33, faldt på rebslager Hans Kaster. Til revisorer valgtes købmand H. Wils og agent Voigt.⁵⁾

Tre dage efter samledes borgerrepræsentationen på rådstuen for at vælge formand, viceformand og repræsentanter til udvalgene. Til formand valgtes den tidligere formand for de eligerede skomagermester J. Lorentzen og til viceformand gæstgiver J. O. Bøving. Til medlem af fattigkommissionen valgtes Lorentzen og af skolekommissionen Bøving, Poulsen tiltrådte kirkeinspektionen, medens konsul Ploug tiltrådte havnekommissionen og smedemester J. Jensen bygningskommissionen. Endelig fik pottemager Wilcke tilsyn med byens kassevæsen.⁶⁾ Det blev endelig besluttet, at kassebeholdningen skulle opbevares på rådstuen i en lukket kasse med 3 forskellige låse, således at byfogeden havde den ene, kærneren den anden og pottemager Wilcke den tredje.

Der opstod imidlertid snart vanskeligheder ved valget af borgerrepræsentanter til de tidligere nævnte kommissioner.

Paragraf 19 i loven fastslog, at en af repræsentanterne skulle være medlem af hver kommission, men derimod intet om, at antallet af disse kommissionsmedlemmer skulle forøges. Man lod da den ene af fattigkommissionens medlemmer afgang og hans plads besætte af Lorentzen; ved afstemningen blev det dernæst vedtaget, at kæmner From som ældste burde trække sig tilbage, da han tidligere havde ytret ønske derom; i skolekommissionen kom man let ud over vanskeligheden, fordi Jørgen Ploug fratrådte, da han blev medlem af havnekommissionen.⁷⁾

Borgerrepræsentationen afholdt i alt 14 møder i årets løb, et om måneden, dog tre månedlige møder i februar og april, men intet i maj og september. Man følte hurtigt savnet af regelmæssige møder, og året efter vedtoges det at møde en gang om måneden på rådhuset; det blev den første tirsdag i hver måned, og tidspunktet fastsattes til kl. 3 om eftermiddagen, og repræsentanterne skulle møde uden foregående tilsigelse.⁸⁾ I 1843 flyttedes mødet til den første mandag i måneden, og sammentrædet blev bekendtgjort ved trommeslagning. 1851 gik man over til ugentlige møder hver mandag aften kl. 7.⁹⁾ Medlemmerne var som regel flinke til at møde, men på den sædvanlige mødedag den 30. april 1855 indfandt kun formanden sig, og da han havde ventet $\frac{3}{4}$ time, og stadig ingen af de andre kom, skønt de ikke havde anmeldt forfald, så erklærede han mødet for hævet.¹⁰⁾

Det varede noget, inden man fik en fast forretningsgang, først i 1849 blev der på forslag af malermester Poulsen udarbejdet et forretningsregulativ, for »at arbejderne i repræsentationerne derved måtte erholde en fastere og bedre gang«. ¹¹⁾ Særlig synes det at have knebet med samarbejdet mellem borgerrepræsentationen og de forskellige udvalg, men på dette område skete dog en forbedring i 1842, da købmand Jens Hansen foreslog og fik vedtaget, at udvalgene skulle give meddelelse om de beslutninger, de traf.¹²⁾

Valg til borgerrepræsentationen. Hvert år i januar måned valgtes en repræsentant istedet for den, der gik af; det skete efter anciennitet. I december 1839 begærede formanden lodtrækning om, hvem af de tre ældste repræsentanter, der skulle fratræde; smedemester Jensen trak »friloddet«, men ved valget den følgende måned genvalgtes han for 6 år;¹³⁾ i 1839 var farver

Nielsen blevet nyvalgt, han havde tidligere været medlem af ligningskommissionen og var medlem af skolekommissionen, og åbenbart var han en bedre arbejdskraft end gæstgiver Bøving, thi byfoged Wiborg skrev til borgerrepræsentationens formand, da Nielsen blev valgt, »kunne vi nu på en fin måde få Bøving til at udtræde af skolekommissionen og beholde Nielsen der qua repræsentant, var det meget at ønske; thi han er virkelig umistelig for kommissionen og har ved sin virksomhed og ufortrødenhed stor fortjeneste af samme«. ¹⁴⁾

Af- og tilgangen af borgerrepræsentationens medlemmer foregik ganske regelmæssigt, derfor vakte det nok nogen opmærksomhed, da formanden i slutningen af året 1857 på grund af økonomiske vanskeligheder ophørte med at deltage i forretningerne og tilsidst deponerede sit borgerskab; i den anledning valgtes i januar 1858 nye repræsentanter, den ene af dem, tømmermester Henning Hansen, indgav nogle måneder efter et andragende om at blive »entlediget som repræsentant dels på grund af hans alder, som var over 60 år, og dels paa grund af omstændighederne«. ¹⁵⁾

Da de første valg havde fundet sted, var interessen for disse kommunalvalg og byens sager stærkt paa retur, og borgerrepræsentationen drøftede derfor, hvad man kunne gøre for at skabe opmærksomhed for de kommunale anliggender. Ved et cirkulære indbød man borgerne til enten skriftligt eller mundtligt at indgive forslag til borgerrepræsentationen om forbedringer i byen og midler til disses tilvejebringelse. Samtidig gjorde man borgerne opmærksom på områder, hvor sådanne tiltrængtes, for eks. Sundet og skateligningen; vedrørende det sidste henviste man til »Fædrelandet« nr. 75 og 76 1839 og lod disse eksemplarer følge med cirkulæret. Envidere forespurgte man, om der burde udnævnes et fattigbud, på samme måde som rodemestrene udnævntes, i stedet for som tidligere at leje et bud eller som i de sidste par år at benytte frivillige bude. Man ønskede at høre borgernes mening om, hvordan man skulle sætte dagdriverne i arbejde, og om det var ønskeligt at oprette en arbejdsanstalt. ¹⁶⁾

Hvor meget man har ventet sig af dette, er ikke godt at vide, men noget kom der dog ud af henvendelsen. Ved borgerrepræsentationens næste møde indfandt vognmand Jens Milling sig med forslag om at lade borgerne på omgang udføre snerydningen, hvad der ville være en besparelse for kærnerkassen, og skriftligt foreslog kirkeværgen Hans Kaster, at der blev oprettet en arbejdsanstalt, og at fattigkommissionen ligesom borgerrepræsen-

tationen lod dens bud besørge uden udgift for kærnerkassen; hvis det var lovligt, at der skulle være et fattigbud, så skulle han vælges på en rådstuesamling. Farver Meldal protesterede imod, at man lod Sundet tilgro til skade for dem, der benyttede sundvandet. Sundet burde opmåles, og da grundtaksten i mange henseender var forældet, burde hele byen opmåles.¹⁷⁾

Året efter indsendte flere borgere anonymt et forslag til borgerrepræsentationen om øjeblikkelig istandsættelse af Klostergyden og oprettelse af en realskole. Henvendelsen gav også udtryk for de handlendes frygt for konkurrence, idet man påstod, at de ruineredes ved en for rundhåndet uddeling af borgerbreve. En torn i øjet på alle de næringsdrivende var Falsled, og man ønskede derfor, at stedet blev gjort til købstad, eller også burde dens uberettigede handel standses. Tilsidst foreslog de anonyme borgere en indskrænkning af konsumtionen. Borgerrepræsentationen ville imidlertid ikke gå nærmere ind på disse forslag, da de var indgivet anonymt, men på den anden side var en indskrænkning af konsumtionen ikke uden interesse, og hvad angik Klostergydens istandsættelse og en realskoles oprettelse, så svarede man, at disse poster var »under ventilation«. Derimod mente man ikke, at der noget at gøre ved Falsleds handel.¹⁸⁾

Trods dette forsøg på at animere borgernes interesse for de kommunale sager, var dog deltagelsen i de årlige valg af borgerrepræsentanter faldende, som regel stemte 30-50 borgere, men i 1844 var der dog kun mødt 17 borgere op for at stemme;¹⁹⁾ først i 1860, da valgretten blev udvidet, steg stemmetallet stærkt; i 1861 og 1864 stemte henholdsvis 97 og 95 borgere.²⁰⁾

Borgerrepræsentationens møder var offentlige, men de blev ikke refererede i dagspressen; dette savnede man senere stærkt, og »flere borgere« opfordrede derfor i 1855 borgerrepræsentationen til at give et månedligt referat af møderne i Faaborg avis.²¹⁾ Der var dog måde med imødekommenheden overfor pressen; en januardag i 1864, da kommunalbestyrelsen holdt møde, opgav redaktøren af Faaborg avis at referere mødet og nøjedes med at meddele bladets læsere, at »forsamlingen anviste nogle regninger, der cirkulerede lydløst om blandt medlemmerne, og det er ikke muligt at referere hverken antallet af regningerne, fra hvem de var, eller på hvilke summer de lød, da intet derom blev oplyst«. ²²⁾ 3 år senere vedtog man dog at imødekomme tidens krav ved for hvert kvartal at lade offentliggøre i byens avis et uddrag af forhandlingsprotokollen, men dette skulle dog først forelægges kommunalbestyrelsen og redigeres af to af dens medlemmer.²³⁾

Borgerrepræsentationen og byfogeden. Der kan ikke være tvivl om, at mange borgere med glæde har hilst kommunaloven 1837, og det var også med iver og energi, at de nyvalgte borgerrepræsentanter tog fat på arbejdet, besjælet af ønsket om at udrette noget til gavn for deres by. Om dette skulle lykkes, ville dog i nogen grad afhænge af den gode forståelse mellem dem og byfogeden. Den sidstnævnte skulle nu dele sin magt med borgerne, og det var at forudse, at der af og til kunne opstå gnidninger.

Byfogeden følte sig tit hævet over byens håndværkere og købmænd; ofte opfattede han sig som den enevældige konges repræsentant og kom derved til at fjerne sig fra den mere og mere liberalt tænkende borgerstand. I byfoged Wiborg havde byen en sådan konservativ embedsmand, der så med den dybeste mistillid på den liberale bevægelse og kommunaloven af 1837. Han var derfor på sin post overfor den nyvalgte borgerrepræsentation, hvem han ikke ville overdrage mere af sin magt end højst nødvendigt. Den havde da heller ikke fungeret mere end et par måneder, før byfogeden følte sig foranlediget til at sætte dens formand, skomagermester Lorentzen, på plads. Byfoged Wiborg havde nemlig gentagne gange konstateret, at sagerne, som han sendte borgerrepræsentationen til erklæring, ikke gik tilbage til ham, men af skomagermester Lorentzen blev sendt til kærneren. Wiborg gjorde ham derfor opmærksom på, at denne fremgangsmåde ikke var den rigtige og gav kærneren unødvendig ulejlighed med at skikke dem tilbage til byfogeden, eftersom ingen udbetaling kunne finde sted af kærnerkassen uden hans anvisning, og det var derfor ikke tilstrækkeligt, når en regning skulle betales, at anføre, at repræsentationen intet havde imod den; den form, hvori formanden i den senere tid affatter repræsentanternes erklæring over regninger, »at beløbet kan anvises til udbetaling«, er derfor upassende, da repræsentanterne hverken kan anvise på kærnerkassen eller beordre byfogeden dertil. Anvisning til udbetaling kan kun ske, når repræsentanterne intet har at »erindre« mod regningen, og byfogeden er enig med dem deri.²⁴⁾

Striden endte med, at en af borgerrepræsentanterne blev bemyndiget til på samtlige repræsentanters vegne at anvise de indkomne regninger til udbetaling af kærnerkassen, og i den anledning måtte han hver fjortende dag give møde på rådhuset.²⁵⁾

Samme efterår kom det atter til sammenstød mellem byfogeden og formanden. Da en rende skulle omlægges, bad skomagermester Lorentzen

byfoged Wiborg om at møde på åstedet sammen med borgerrepræsentationen og give sin mening tilkende om den omtalte rende. Dette fandt dog byfogeden under sin værdighed og skrev til Lorentzen, at han ikke i almindelighed kunne påtage sig at møde på gader og veje for der efter opfordring at udtale sig om sådanne genstande, som borgerrepræsentationen kunne ønske at forhandle; en sådan fremgangsmåde havde ikke tidligere været anvendt, og han fandt det mere hensigtsmæssigt, at repræsentanterne skriftligt indgav deres forslag; »finder jeg det da nødvendigt at undersøge noget lokalt, forinden jeg antager nogen mening derom, skal jeg nok selv forskaffe mig den fornødne kundskab«. Han bad derfor borgerrepræsentationen indsende dens forslag vedrørende renden, han var forresten aldeles uvidende om, at den var opgravet, og vidste ikke, hvem der ham uafvidende havde givet ordre dertil. Til slut fik Lorentzen det glatte lag, fordi han havde sluttet sit brev til byfogeden med den bemærkning, at han anså det bedre »i forening at overlægge det fornødne end siden rage i strid og unyttigt skriven«. Wiborg overlod det til hans nøjere eftertanke, om han fandt »denne ytring passende og anstændig« til sin øvrighed, »en mand, som uden at træde beskedenhed for nær tør sige, at han aldrig spilder sin tid på unyttigt skriveri og aldrig ypper strid med nogen, og som De vel næppe har enten alder eller kundskaber nok til at burde eller kunne vise tilrette«. ²⁶⁾

En langt alvorligere modsætning mellem byfoged Wiborg og borgerrepræsentationen viste sig i spørgsmålet om kommissionsmedlemmernes funktionstid. Medens de medlemmer af kommissionerne, der tillige var borgerrepræsentanter, var valgt for 6 år, fungerede de øvrige medlemmer, til de døde eller frivilligt trak sig tilbage. Denne ordning var man utilfreds med, og i november 1842 foreslog borgerrepræsentationen, at kommissionsmedlemmerne kun skulle fungere i 6 år og derefter fratræde eller også genvælges. Man ville ved dette opnå, at et valg af en dårlig egnet borger kunne gøres godt igen, og at flere dygtige mænd kunne drages ind i det kommunale arbejde.

Forslaget blev tiltrådt af kommissionerne og gik derefter til byfoged Wiborg;²⁷⁾ da han var meget afvisende, bad borgerrepræsentationen ham redegøre for, hvorfor han ikke kunne tiltræde forslaget.²⁸⁾ Dette gjorde han i en længere skrivelse, hvori han slog fast, at borgerrepræsentationen ikke havde andet at gøre med de sager, der var underlagt kommissionerne, end at vælge disses medlemmer, af hvilke et medlem skulle vælges af repræsen-

tantskabets midte. Da repræsentanterne derfor fremkom med deres forslag som noget, der uden videre kunne realiseres, havde han sat sig imod det, da det lå uden for deres kompetence og ikke kunne iværksættes uden højere tilladelse, »thi den myndighed, der er givet et helt borgerskab, lader sig ikke transportere over på 6 repræsentanter. Borgerskabet selv er kommunen, men repræsentanterne kan ikke udøve kommunale rettigheder. Når vacance indtræffer i de specielle kommissioner, besættes pladsen af repræsentanterne, men at vacance absolut skal ske, kan repræsentanterne ikke bestemme«. At de øvrige kommissionsmedlemmer vedblev at fungere, når borgerrepræsentanterne trak sig tilbage efter 6 års forløb, fandt byfogeden meget fordelagtigt, fordi man så slap for bestandig at få nye mennesker, der var ganske ukendt med forretningerne, ind i kommissionerne.

Byfogeden havde dog endnu ikke fået givet sin harme luft og benyttede lejligheden til at vise sine antiliberale synspunkter. Han kunne egentlig slet ikke forstå, hvad man ville opnå ved denne ændring. »Er da, skal jeg tro, alt det godt, der sker i andre købstæder? eller ville vi også være med at stifte nye tidspunkter for at glimre i et eller andet blad som et bevis på den liberale ånds fremskyden. O, mine herrer, lader os . . . selvstændige mænd, intet forkaste, fordi det er gammelt, intet hylde, fordi det er nyt, men troeligen virke efter Guds og kongens lov, da, men og kun da arbejder vi i vort kald som kongens og fædrelandets mænd«. Tilslut beklagede han, at »den herlige lovgivning« af 24. oktober ikke var blevet liggende mindst 30 år i »lovgiverens pult«. »Astræia åbner sit tempel for alle, men han kalder ingen, uden de [er] modne, og er vi dette?«. ²⁹⁾

Byfogedens skrivelse lagde en dæmper på borgerrepræsentationen, men den glemte ikke sagen, og i 1846 blev den taget op igen i en henvendelse til danske kancelli, ³⁰⁾ men først den 27/6 1848 indløb justitsministeriets resolution, hvori fastsloges, at funktionstiden for de medlemmer af fattig- og skolekommissionen, der ikke var borgerrepræsentanter, var henholdsvis 3 og 2 år i overensstemmelse med forordn. af 5/7 1803 og for skolekommissionen af 29/7 1814; hvad angik havnekommissionen, henviste man til et nyt reglement. ^{30a)} Når sagen atter rejstes, skete det ikke uden forbindelse med en ny strid med Wiborg, hvor borgerrepræsentationen med god grund følte sig svigtet af byfogeden. Fra gammel tid foregik landmilitær-sessionerne på rådhuset, hvor der var stillet lokale til rådighed; men i efteråret 1845 havde land- og søkrigskommissæren uden foregående rekvi-

sition også sat sig i besiddelse af rådhusalen for at bruge den som »visitationsværelse«. I fællesskab protesterede både byfogeden og borgerrepræsentation over »denne upassende fremgangsmåde«, men 2 dage efter erfarede man, at rådhusalen alligevel var blevet overladt militæret til sessionslokale. Den forbitrede borgerrepræsentation var overbevist om, at kun byfogeden turde vove uden dens samtykke at overlade salen til militæret og bad derfor skriftligt gentagne gange Wiborg om en forklaring, men da man endnu i foråret 1846 ingen havde modtaget, indgav man til danske kancelli en klage over byfogeden, der ikke alene egenmægtig havde handlet imod den af hele kommunalbestyrelsen tagne beslutning, men endogså vist borgerrepræsentanterne den ringeagt ikke at besvare deres forespørgsel. Man sluttede med at udtale sin forventning om, at kollegiet ville træffe sådanne foranstaltninger, »at vi for fremtiden i vores stilling som borgerrepræsentanter kunne vorder beskærmede imod slige vilkårligheder«. Man forklarede, at man nødigt ville overlade salen til militæret, fordi den var »et vel konserveret og smukt møbleret lokale«, som borgerne kun brugte ved enkelte »festiviteter«; følgelig fredede man med megen omhu dette lokale og fandt det derfor ikke alene unødvendigt, men endog upassende, »at salen skulle tjene til samlingssted for en mængde nøgne mennesker«. Hos kancelliet fandt man støtte, også det anså det for urigtigt at benytte salen til »visitationsværelse«.³¹⁾

Kort efter døde Wiborg. Hans efterfølger Oest kom kun til at virke i kort tid, da han allerede døde i sommeren 1849; alligevel lykkedes det også ham at komme på kant med borgerrepræsentationen.

I byfogedens fraværelse havde den nemlig vovet uden nogensomhelst lovhjemmel at fastsætte brødtaksten og indføre den i forhandlingsprotokollen. Da byfogeden kom hjem, opfattede han straks borgerrepræsentationens handling som et forsøg på at gribe ind i hans rettigheder som øvrighed.³²⁾ Mere alvorlig var striden om anvisninger af regninger. Gentagne gange udstedte Oest anvisninger på kæmnerkassen uden først at sende regningen til repræsentanterne; det var de noget pikerede over, da det stred mod gældende praksis i byen, og formanden, købmand Ortmann, gav derfor kæmneren ordre til ikke at honorere »slige anvisninger«. Oest sendte straks en skrivelse til Ortmann, hvori han gjorde ham opmærksom på, at det ved udtrykkeligt løvbud var bestemt, at anvisninger på kæmnerkassen, der angik udgifter, som engang var fast bestemte, eller forskud på delin-

kventomkostninger og alt, hvad derunder henhørte, ikke skulle forelægges repræsentanterne til erklæring. Når Ortmann derfor i sådanne tilfælde forbød kærneren at honorere byfogedens anvisninger, så tiltog han sig en ret, som ikke tilkom ham; alt dette havde dog mindre at sige, så længe kærneren var en mand, der kunne bedømme betydningen af Ortmanns forbud. Samtidig benyttede byfogeden lejligheden til at anke over den form, Ortmann brugte ved anvisning af regninger til kærnerkassen. Det burde hedde »imod regningens anvisning eller udbetaling vides intet at erindre;« thi repræsentanterne kunne slet intet anvise på kærnerkassen, det kunne kun magistraten. »Således er nu engang lovgivningen, og den må De vel holde Dem efterrettelig lige så vel som jeg. I det mindste må jeg med billighed kunne fordrø, at De ikke sender mig bud om overtrædelse af mine embedspligter, så længe De ikke har gjort Dem bekendt med Deres egne.«³³⁾

Stridigheder indenfor borgerrepræsentationen. Det var ikke blot mellem borgerrepræsentationen og byfogeden, der kunne være uoverensstemmelser; også indenfor repræsentanternes rækker brødes de forskellige meninger og gav anledning til sammenstød; det kom således i 1841 til uenighed mellem formanden konsul Ploug og sadelmager Poulsen. Anledningen forekommer os ganske ubetydelig, det drejede sig om udleje af salen i det nyopførte rådhus. Det var Poulsens opfattelse, at salen burde udlejes til teaterselskaber, og derfor havde han anbefalet et sådant selskabs andragende. Ploug og de øvrige repræsentanter var imod dette; Poulsens forbitrelse blev derfor stor, da han nogen tid senere af Ploug fik underretning om, at byfogeden havde givet en vis madam Petersen lov til at benytte salen til tre kunstforestillinger, og at formanden havde bifaldet dette. Poulsen afgav da en erklæring om, at salen ikke burde overlades til kunstforestillinger, når den ikke måtte bruges af skuespillerselskaber, og han mente, at en borgerforsamling først burde høres herom.

Konsul Ploug blev vred og meddelte straks skriftlig viceformanden, at han følte sig fornærmet ved Poulsens erklæring. Konsulens brev vakte forfærdelse. I huj og hast blev repræsentanterne kaldt til møde samme dag, men konsul Ploug var ikke tilstede. Med megen alvor gennemdrøftede byens vise fædre igen sagen og fandt, at Poulsen havde handlet rigtigt, »om end han kunne have udtrykt sig på en bedre måde«. Han havde dog handlet efter sin bedste overbevisning og slet ikke haft til hensigt at for-

nærme formanden. For at undgå noget lignende i fremtiden vedtog man, at intet, der kom enten til »kommunikation« eller erklæring fra formanden, måtte afgå fra repræsentanterne uden påtegning om, at det var forevist. Da mødet hævdedes, tog man protokollen med sig, og samlede drog repræsentanterne til konsul Ploug for mundtlig at slutte sagen og få »hans misfor nøjelse hævet«. ³⁴⁾

Rådstuemøder. Af det foregående kan ses, at der stadig var mulighed for at samle borgerne til rådstuemøde. Disse rådstuesamlinger blev dog mindre hyppige i tidens løb. Det var almindeligt at indkalde borgerne til møde, når borgerrepræsentationen ikke kunne blive enig; da der i 1841 ved istandsættelsen af Klostergyden opstod en voldsom strid om dens bredde, forlangte flertallet sagen afgjort af en rådstuesamling. ³⁵⁾ Også ved særlige lejligheder kunne man finde det ønskeligt at sammenkalde borgerne. Da Christian VIII i 1839 besteg tronen, forespurgte byfogeden repræsentanterne, om de fandt det hensigtsmæssigt ligesom andre fynske købstæder at sende en deputation for byens regning til kongen med en lykønskingsadresse. Man fandt imidlertid, at en sådan adresse burde udgå fra det samlede borgerskab, og allerede samme dags eftermiddag blev sagen forelagt en rådstuesamling. ³⁶⁾ Repræsentanterne var selvfølgelig tilstede samt »en temmelig talrig forsamling af agtbare borgere«. Man gjorde dem opmærksom på, at det før i tiden havde været skik at sende sådanne deputationer, og navnlig henvistes til, at andre fynske købstæder allerede havde gjort det, »hvilket det og vides at have vundet kongens allerhøjeste bifald«. Det sidste gjorde vel nok sin virkning; thi det blev enstemmigt vedtaget at sende en deputation bestående af byfoged Wiborg og formanden skomagermester Lorentzen samt konsul Ploug; til at udarbejde adressen valgtes byfogeden, formanden, sognepræsten og postmesteren. Den 20. december havde deputationen foretræde for kongen, og den 30. december holdtes et nyt rådstuemøde, hvor deputationen aflagde beretning om udfaldet af rejsen, oplæste lykønskingsadressen og kongens svar, hvorefter byfogeden takkede borgerne »for det forbigangne år og ønskede dem lykke til det nye«. ³⁷⁾

Samarbejde mellem fynske kommunalbestyrelser. Der kan ikke være tvivl om, at forordningen af 1837 bidrog til at vække borgernes interesse for kommunale spørgsmål. Et vidnesbyrd herom er også de bestræbelser, der udfolde-

des for at skabe et samarbejde mellem de fynske købstæder. Initiativet her- til udgik fra konsul Jørgen Ploug, der i foråret 1844 indbød amtets øvrige købstæder til at give møde i Svendborg den 15. september. Fra Faaborg mødte konsul Ploug, købmand Hansen og rebslager Kaster.³⁸⁾ Et nyt møde afholdtes i foråret 1845. Til formand for sammenslutningen valgtes gæst- giver Lacoppidan, der var formand for Svendborg borgerrepræsentation; man vedtog at holde to møder årligt og gøre stiftets andre købstæder op- mærksom på »det formentlig hensigtsmæssige og nyttige i«, at købstæderne blev repræsenteret i et »købstadamtstråd« udvalgt af deres midte. Man op- fordrede også amtets købstæder til at sende Lacoppidan deres »skatteligningsproject« for om mulig deraf at kunne udvælge eller danne en lignings- måde fælles for alle fire købstæder.³⁹⁾ Samme efterår indbød man Odense amts købstæder til at deltage i møderne, hvad de også indvilligede i.⁴⁰⁾ Møderne blev da for fremtiden afholdt i Odense i april og september må- ned.⁴¹⁾ I aprilmødet i 1846 deltog fra Faaborg købmand H. Wils, den da- værende formand, samt repræsentanterne købmændene I. Hansen og P. Jakobsen, samt konsul Ploug, hvem borgerrepræsentationen anmodede om at følge med.⁴²⁾

På dette møde aftaltes det, at Odense ved afstemning i sammenslut- ningen skulle have 10 stemmer, Svendborg 4, Nyborg og Assens 3 og de andre 5 byer hver 2 stemmer. Endvidere forhandlede der om ændringer i beskattningen, deltagelse i stændervalgene, oprettelse af en kreditforening, og i 1850'erne mødtes man til drøftelse af ændringer i den kommunale valgret.⁴³⁾

Valgretsbestemmelserne i kommunalanordningen af 1837 var ikke læn- gere tidssvarende, efter at man ved grundloven af 5. juni 1849 havde ind- ført den almindelige valgret. Som tidligere nævnt krævedes der for køb- stædernes vedkommende borgerskab for at have kommunal valgret og være valgbar. Særlig Bondevennerne var ivrige for en reform af kommunalfor- fatningen, og junigrundlovens § 96 udtalte også, at »kommunernes ret til under statens tilsyn, selvstændigt at styre deres anliggender, vil blive ordnet ved lov«; men tiden gik, uden at der kunne opnås enighed mellem parti- erne, og først i 1855 udsendte indenrigsministeriet et cirkulære, som efter- lyste en betænkning om organisationen af en overordnet kommunal auto- ritet for købstæderne og forandring af valgret og valgbarhed.

I den anledning afholdtes d. 19. juni 1855 et møde i Odense af dele-

gerede fra de forskellige fynske købstæders kommunalbestyrelse. De delegerede fra Faaborg erklærede, at man hverken fandt det hensigtsmæssigt eller gavnligt for købstæderne, at den påtænkte overautoritet blev dannet ved sammensætning af de nuværende amtsråd og delegerede fra købstæderne, da man frygtede, at medlemmerne fra landdistrikterne ville få en meget stor indflydelse på købstadbefolkningens interesser; det fandt man meget uheldigt, da de i almindelighed stod i skarp modsætning til landboernes. Man ønskede heller ikke, at amtmandens myndighed over købstæderne skulle overdrages til et stiftsråd, da det i de mindre byer ville være vanskeligt at finde mænd, der havde tid og råd til at sidde i en sådan forsamling; bagved denne udtalelse lå frygten for, at Odense skulle få for stor indflydelse. I stedet for foreslog man, at der i hver købstad foruden den nuværende borgerrepræsentation oprettedes et købstadråd, bestående af omtrent dobbelt så mange medlemmer. Et sådant råd kunne man overdrage en del mindre sager som skatteligningssager, der nu måtte forelægges amtmanden, og med denne som formand kunne dette råd overtage de i forordningen af 24/10 1837 § 25 nævnte vigtige sager, der kunne afgøres i selve købstaden i kvartals eller halvårslige møder. Til gengæld skulle borgerrepræsentanternes antal indskrænkes.

Angående valgretten fandt man det rigtigt, at de indvånere, som ikke var borgere, men dog svarede formue- og lejlighedsskat, blev repræsenteret og fik valget, derimod var man modstander af, at valgretten udvidedes til dem, som var uformuende eller kun svarede et ringe bidrag til kommunen. Man foreslog, at $\frac{2}{3}$ af repræsentanterne skulle vælges blandt de borgere, som var grundejere og betalte visse portioner næringsskat, medens de øvrige repræsentanter kunne vælges blandt samtlige skatteydere, når deres skatter til kommunen udgjorde et vist beløb. Det skulle være en pligt for de indvånere, der ikke var borgere, at modtage valget, og apotekeres og stempelpapirforhandlers fritagelse for »borgerlig onera« burde ophøre. Endelig fandt man det mindre ønskeligt, at halvdelen af medlemmerne skulle gå på en gang, men foretrak, at forandringen skete successivt.⁴⁴⁾

Kommunal valglov 1860. 1860 gennemførtes endelig en ny valglov for købstæderne. Borgerrepræsentationen skulle fra nu af bestå af et ulige antal medlemmer, for Faaborgs vedkommende af 7, hvoraf den større halvdel skulle vælges af samtlige beboere i købstadskommunen, der var folketings-

vælgere, medens den mindre halvdel skulle vælges af den femtedel af vælgere, der i det foregående kalenderår havde udredet det største skattebeløb. Valgene skulle gælde for 6 år, og den hidtidige borgerrepræsentation skulle afgå ved nytårstid 1861.⁴⁵⁾

I slutningen af 1860 afholdtes der derfor et prøvevalg i Faaborg,⁴⁶⁾ og den 2. januar 1861 foregik valget af borgerrepræsentationens større halvdel. 97 vælgere stemte, flest stemmer fik urmager Lorenzen, nemlig 73, de øvrige, der valgtes var, pottemager Rønnow, malermester Hundt og tobaksfabrikant A. Hoffgaard, sidstnævnte kom ind ved lodtrækning, da han og rebslager H. Kaster hver havde 31 stemmer.⁴⁷⁾ Dagen efter valgtes den mindre halvdel af 66 vælgere; valgt blev Kaster, læge Erreboe og havnefoged Jørgensen. De fire første valgtes på tre år og de tre sidste på seks, Lorenzen blev formand.⁴⁸⁾

Til valget af den større halvdel af borgerrepræsentationen i januar 1864 blev der kun foreslået genvalg af urmager Lorenzen. Valget var berammet til lørdag den 2. januar; en vælger protesterede herimod og foreslog det udsat til om søndagen, så flertallet af de mindre skatteydere, »der måske ikke kan undvære den arbejdsløn, som der ellers ville gå tabt«, kunne få lejlighed til at stemme. Samme vælger nærede ikke venlige følelser overfor Lorenzen og ankede over, at »flere vælgere« kun havde foreslået ham genvalgt. Lorenzen var efter hans mening ikke uundværlig, desuden måtte kommunen savne ham nogle måneder om året, når han var i Folketinget. Han havde også ærgret sig over, at Lorenzen årlig fik 20 rdl. til skrivematerialer, når man tidligere havde kunnet klare sig med 6, og han endte sit indlæg med at forespørge, om denne flothed skyldtes kommunens tiltagende velstand eller personlige hensyn.⁴⁹⁾

Valget fandt som berammet sted den 2. januar, og 95 vælgere stemte. Foruden Lorenzen valgtes kaptajn Poulsen, tobaksfabrikant S. Hoffgaard samt købmand I. Jacobsen. Lorenzen blev atter formand.⁵⁰⁾

Købstadforfatning 1868. Stadig manglede der en købstadforfatning, og først indenrigsminister Estrups købstadforfatning i 1868 udfyldte savnet. Den bibeholdt valgreglerne fra 1860; samtidig forsvandt navnet borgerrepræsentation, og istedet indførtes betegnelsen byråd, og dettes formand skulle for fremtiden vælges af kongen og kaldes borgmester.⁵¹⁾

11. januar 1869 var byrådet for Faaborg købstad samlet for første gang

og vedtog en forretningsorden, der blev trykt i 50 eksemplarer. Samtidig nedsattes følgende udvalg: havneudvalg, kasse- og regnskabsudvalg, udvalg for fattigvæsenet, skolevæsenet, brolægning- og vejvæsenet samt for gasværket, ligesom der valgtes medlemmer af kirkeinspektionen og skolekommissionen, tilsynshavende med byens offentlige bygninger og Voigts Minde, medlemmer af bygnings- og sundhedskommission samt en fattigforstander. Rådets forhandlingsprotokol skulle føres af I. Jacobsen, medens prokurator Hoffmeyer valgtes til at redigere det referat af rådets forhandlinger, der skulle offentliggøres i avisen.⁵²⁾ Nyt var det, at fattigvæsenet og havnekommissionen blev underlagt byrådet, men helt enerådende over den sidste kommission blev det dog ikke, da indenrigsministeriet stadig fik tilsyn med havnens vedligeholdelse. Byrådet fik endelig fuldstændig myndighed over byens finanser, idet kasse- og regnskabsvæsenet overgik til byrådet, men det kunne dog ikke optage lån eller sælge byens ejendomme uden indenrigsministeriets godkendelse, og dette skulle også have tilsendt et overslag over kommunens indtægter og udgifter og fik desuden en vis kontrol med skatteudskrivningen. Byrådsmøderne blev selvfølgelig ledet af formanden, borgmesteren, og han havde ret til at nedlægge veto over for byrådsbeslutninger, som han fandt stridende mod lovgivningen.

Samtidig med valget af byrådet blev der valgt en ligningskommission efter samme valgeregler, men byrådet havde intet at sige over denne kommission, ej heller kunne borgerne klage til byrådet over ligningskommissionens skatteansættelse. For fremtiden blev der af indenrigsministeren valgt en overligningskommissær blandt byens borgere, han fungerede i tre år. Overligningskommissæren udgjorde sammen med de to nærmeste købstæders overligningskommissærer en overligningskommission, til hvem borgerne kunne appellere. Faaborg havde overligningskommission med Svendborg og Ærøskøbing.⁵³⁾

Kæmneren. Byfogeden og borgerrepræsentationens nærmeste medarbejder i administrationen var stadig kæmneren. Hans løn var i 1868 250 rdl. Kæmneren havde ansvaret for kæmnerkassen og forestod alle ind- og udbetalinger. Kæmnerkassen, der var forsynet med et jernlåg, opbevarede på rådhuset, hvor den var indmuret i gulvet under tingstuen.⁵⁴⁾ Kæmnerne var lidet regnskabskyndige, og ofte var der uorden i regnskaberne. 1838 dømtes kæmner Larsen til at betale kæmnerkassen 453 rdl. En rådstuesamling

besluttede, at sagen skulle være afgjort, såfremt han i løbet af de følgende 8 år betalte 200 rdl.;⁵⁵⁾ 10 år efter, da kæmner From døde, fandtes også hans regnskaber i stor uorden, der manglede 434 rdl. Hans efterfølger exam. juris C. N. Wiborg blev ansat for 6 år ad gangen.⁵⁶⁾

Skatteligning og ligningskommission. Ved årets begyndelse mødtes som nævnt borgerrepræsentanterne og byfogeden på rådhuset for at overlægge, hvilke udgifter der ville være at ligne og opkræve af byens indvånere.⁵⁷⁾ Ligningskommissionen lignede så skatten på de enkelte borgere, hvorefter ligningen i tre uger lå til eftersyn på rådstuen.⁵⁸⁾ Det var ofte et utaknemligt hverv at have sæde i denne kommission; ofte skumledes over, at den satte sine egne medlemmer i skat; et forslag fra borgerrepræsentationen om at ophøre hermed »for at undgå mistydninger» og overlade det til borgerrepræsentationen, blev opfattet af kommissionens medlemmer som en fornærmelse og følgelig afslået.⁵⁹⁾ Utallige klager indløb til borgerrepræsentationen over skatteansættelsen, og ved behandlingen af dem var byfogeden altid tilstede.⁶⁰⁾ I 1860'erne var der ca. 800 skatteydere, af disse betalte i 1863 og 1864 c. 160 over 20 rdl. i skat.⁶¹⁾

For at imødekomme borgernes naturlige ønske om at vide, hvad deres penge blev brugt til, lod borgerrepræsentationen fra 1840 trykke ca. 200 ekstrakter af kommunens regnskab, og de blev uddelt til interesserede borgere.⁶²⁾ Byens udgifter var nu ikke store. I 1837 godt 5000 rdl., først i 1850'erne passeredes de 10.000 rdl., og i 1868 var de samlede udgifter steget til 16.000 rdl. Der kunne jo selvfølgelig i løbet af året forekomme udgifter, der ikke var forudset, da budgettet blev lagt, således blev kommunens udgifter i 1863 uventet forøget med 63 rdl. til 4 mand, der den 18. og 19. november ringede med klokkerne i anledning af Frederik VII's død; de fik hver 12 sk. i timen.⁶³⁾

DE KOMMUNALE UDGIFTER

1. GADER OG VEJE

Kommunens budget 1839. En gengivelse af kommunens udgifter i 1838 kan give et billede af, hvad pengene blev brugt til.

Overslag over de kommuneafgifter, der bliver at udrede i 1839.

A. *Skatter, som lignes efter formue og lejlighed.*

1. Til kærnerkassen:	rdl.
a. Delinkventskat	72
b. Godtgørelse efter forordn. af ^{15/9} 1832	50
c. Bidrag til Odense hospitals dåreanstalt 1837-1838	32
d. Bidrag til tvangsarbejdsanstalten i Odense 1837-1838	47-64
e. Bidrag til tugthuset 1837-1838	48
f. Skarpretterpenge 1837-38	20
	<hr/>
	269-64
2. Til kirken, som indbetales til dens værge	336-87
3. Til byens skole, som opkræves og indbetales til kærneren	990
4. Til fattigvæsenet, som oppebæres af kærnerkassen og udbetales til skolekassereren	1915-28
	<hr/>
	3511-82

B. *Skatter, som lignes på grund, bygning og næring.*

1. Lønninger	701
2. 2 favne brænde til jordmoderen	14
3. Til den kgl. vildtkurvs transport	1-44
4. Bygningsafgifter og brandhjælpsspenge til byens offentlige bygninger	7
5. Husleje til forrige vægter Hans Madsen	10
6. Husleje til de øvrige vægtere	30
7. Jordmoderen for en kos græsning	12
8. Indrulleringschefens kvarterpenge	10
9. Refusion for Lehnstoftens, som bruges til markeder	3
10. Afgift af grundtaksten til fattigvæsenet	23-17
11. Kateketens kostpenge og kapellanens husleje	36-64
12. Distriktslægens møde ved søsessionen	2
13. Kgl. skatter til Nyborg amtsstue (indkvarteringskatten)	253
14. Skriverpenge til amtsforvalteren	5
15. Byskat af jordmoderboligen	1-23
16. Friægter for 1838	69-55
17. Frikvarterer for 1838	120-58
18. Brolægningsudgifter i indeværende år	200
19. Stenkister, som vil behøves i byens gader	50
20. Forbedringer på byens landeveje	300
21. Ubestemte og uforudsete udgifter 450 rdl., men da kærnerkassen erhoder et overskud fra forrige år af omtrent 500 rdl., så vil disse udgifter formentligt deraf kunne bestrides uden at blive pålignet.	<hr/>
	1849-69

5361 rdl. 55 sk.¹⁾

Som man kan se af budgettet, er der mange udgifter, som borgerrepræsentationen måtte tage stilling til. Den gjorde et dygtigt arbejde og var sig bevidst, at det var betroede midler, den arbejdede med. Den ødslede sandelig ikke skatteydernes penge bort; hver skilling blev vendt og drejet, inden den blev givet ud, og nødvendig gik man med til udgifter, der ikke ansås for strengt nødvendige. Man kunne nok give sin tilslutning til byfogedens forslag om at anskaffe blækhus, sandhus og blæk til repræsentanternes samlingslokale, hvor udvalgene mødte,²⁾ men ingenlunde tillade, at der blev anskaffet et nyt bord til rådstuesalen; thi tingbordet kunne uden større ulejlighed flyttes til salen, når repræsentanterne holdt møde.³⁾

Brolægning. De nødvendige årlige udgifter kunne man dog ikke komme udenom, særlig byens gader og porte krævede jævnlig vedligeholdelse, og reparation af byens brolægning havde alles dybeste interesse. Brolægningsarbejde var også nødvendigt; endnu i 1850 måtte borgerrepræsentationen beskæmmet indrømme, at »byens gader i almindelighed befinder sig i en temmelig slet tilstand m. h. t. brolægning«. Ved samme lejlighed forbarmede man sig over beboerne i Nygade, der havde ansøgt om at få gaden brolagt; det vedtoges nemlig at udføre så meget af denne brolægning, som »kæmnerkassens tilstand kunne tåle«.⁴⁾

Særlig utilfredsstillende var forholdene i Klostergyden. Den strakte sig fra markedspladsen til Klostergade og var nærmest en smal hulvej, der var ganske ufremkommelig både forår og efterår.⁵⁾ At beboerne i gyden var fortvivlede, siger sig selv; tilsidst tabte de da også tålmodigheden og indgav i november 1840 et andragende om gydens istandsættelse og udvidelse. De følte sig »forurettede« over, at gyden, der førte til Klosterporten, ikke var lige så god »at befare« som indkørslen til Vesterport, og krævede øjeblikkelig reparation.⁶⁾ Borgerrepræsentationen »sylvte« sagen, bl. a. fordi man manglede pengene til arbejdet, og da der i juli 1841 endnu intet var sket, tilbød købmændene P. F. Lagoni og H. Wils at låne kommunen 500 rbd. til bestridelse af omkostningerne.⁷⁾ Nu kom der endelig gang i sagen; borgerrepræsentationen ansøgte danske kancelli om tilladelse til at optage lånet, og man indrømmede, at Klostergyden altid havde ligget i en rædsom tilstand, bl. a. fordi de rejsende som regel tog ind gennem Vesterport, hvad der havde trukket den største del af handelen og anden næring til denne bydel. Borgerrepræsentationen mente derfor, at det under disse forhold

højest sandsynligt var de omtalte købmænd, der havde fået en del af gydens og Klostergades fattige beboere til at »urgere« på istandsættelsen, fordi de havde personlig interesse i denne; Wils havde nemlig i denne del af byen anlagt en oliefabrik, og Lagoni havde en forretning her og arbejdede på at komme på højde med de gamle handelshuse Ploug og Voigt.⁸⁾ Danske cancelli billigede lånet, og gydens udvidelse og istandsættelse var dermed sikret.⁹⁾

Ofte voldte højvandet stor fortræd, 1841 blev broen udenfor Østerport ødelagt,¹⁰⁾ og nogle år efter oversvømmede vandet Kirkestræde; det var dog intet mod den skade, som forvoldtes i 1864 af efterårsstormene; vandet steg dengang så højt, at hele havnepladsen og de tilstødende gader stod under vand, ligesom stenbroen ved Voigts Minde tog alvorlig skade.¹¹⁾

De årlige udgifter til brolægning følte ret trykkende, og derfor søgte man at lægge nogle af udgifterne over på amtet. Da broen ved Østerport var blevet ødelagt, prøvede man dog uden held at få Svendborg amt til at betale istandsættelsen, idet man hævdede, at broen var en del af landevejen Faaborg - Svendborg.¹²⁾ Nogle år efter ville man have Sandegyden underlagt amtsvejvæsenet; heller ikke det lykkedes, men i 1868 gik amtsrådet dog med til at bidrage med 500 rdl. ved omlægningen af den gadestrækning i byen, der forbandt Svendborg, Assens og Odense landeveje.¹³⁾

Gader og huse. Byen voksede, og gadernes antal voksede med den. 1844 var der 21 og 20 år efter 27.¹⁴⁾ Flere af dem havde endnu omkring 1850 ikke særlige navne, men benævntes blot »Udenfor Vesterport«. Da portene blev nedlagt og konsumtionen ophævet, fik disse gader navne. Sandegyde blev til Vestergade, da den var en fortsættelse heraf, strækningen fra sadelmager Gierickes hjørne til markedspladsen fik navnet Nørregade, medens alt, hvad der lå her udenfor, kaldtes »Ved markedspladsen«. Vejen fra købmand Ortmanns pakhus til Jomfrulaagen fik navnet Dosseringen, og fra Jomfrulaagen til Møllebroen anvendtes benævnelsen »Ved Blegepletten«, men det slog ikke rigtig an, og meget hurtigt kaldtes hele strækningen Dosseringen. Vejen fra Møllebroen langs skibstømrerpladsen til stranden skulle hedde Strandvejen; den af tømrermester Henning Hansen anlagte gade fik navnet St. Hansgade, og vejen, der løb ud lige overfor kirkegården og tidligere var kaldt Kaleko - eller Diernissevejen, fik nu navnet Priorsens gade.¹⁵⁾ Omtrent samtidig blev gadernes navne malet på gadehjørnerne.¹⁶⁾

Vestergade ca. 1866
(efter maleri af ukendt kunstner)
(Privateje)

Man for hårdt frem mod de mange træer, der fra gammel tid havde omgivet byen. I 1840'erne omhuggedes træerne udenfor Vester- og Østerport, og snart kom turen til markedspladsens træer; endelig forsvandt også træerne ved Møllebroen; de var rester af en allé, der var anlagt af kommunen i tidligere tid, og som havde strakt sig fra Møllebroen til Nøjsomhed.¹⁷⁾

I gaderne bredte karnapperne sig og tog plads op. De var tilladt, når vinduerne sad så højt eller ikke sprang så langt frem, at de hindrede passagen for fodgængere; endnu var butiksvinduerne små og uanselige, og det vakte derfor en vis opmærksomhed, da madam Lundi i 1843 måske som den første lod indrette et stort butiksvindue i sin ejendom, men da det ragede ud over fortovet, måtte hun ikke blot indhente amtmandens tilladelse, men også betale en lille afgift til kommunen.¹⁸⁾

En del af byens ejendomme var stadig tækket med strå. 1832 var 88 fag hus belagt med strå, medens 127 fag havde halmdækket tag, deres tid var dog snart forbi.¹⁹⁾ I 1858 kom en bygningslov, og den krævede, at

alle købstadejendomme skulle forsynes med tegltag; fristen til at erstatte stråtag med tegltag blev af kommunalbestyrelsen fastsat til 5 år, medens trætagene skulle forsvinde i løbet af 10 år. Alle gårdspladser skulle bro-lægges og indrettes således, at vandet fra gården, posten, køkkenet og tag-renderne fik ordentligt afløb. Det kneb med at få stråtagene afviklede, og derfor forlængedes fristen til 1869. Loven tillod også ansættelse af en bygningsinspektør, det blev brandkaptajn, malermester P. B. Poulsen;²⁰⁾ imod stemte dog H. Johansen, han mente dels, at det skulle være en bygningskyndig håndværker dels at tiden ikke var inde til at forøge kommunens udgifter.²¹⁾

Gadernes renholdelse. Det var ikke hver dag, gader og fortove blev fejjet, men alligevel var man ikke uden forståelse for betydningen af lidt renlighed, og fynboernes sans for det pyntelige fornægtede sig ikke. 1841 betalte man en kone for at luge græsset bort på Torvet og omkring rådhuset.²²⁾ Nogle år efter overlod man prokurator Holm gødningen på Torvet og på den plads på Østerbro, der »vedkommer det offentlige«; han skulle hver lørdag og dagen før en helligdag fjerne gødningen, om vinteren kl. 3 og om sommeren kl. 5. Han måtte selv betale kost og skovle, men byens fattiglemmer skulle lægge gødningen og fejeskarnet i smådynger.²³⁾ Senere blev gaderne fejjet hver onsdag og lørdag,²⁴⁾ og endelig blev den offentlige gadefejning i 1860 overdraget til en af vægterne, han skulle desuden renholde slamkisterne og byrenden;²⁵⁾ det sidste var der vist god grund til, for klagerne over byrenden var talrige; når nordenvinden blæste ind over byen, lugtede renden ilde, og ofte var den så fyldt med dynd, at al passage standsede.²⁶⁾

Byportene. Byens porte krævede stadig udgifter til reparation og vedligeholdelse; så længe konsumtionen opretholdtes, var de en nødvendighed, derfor blev Vesterports mur gennembrudt i 1838 for at skaffe vinduer og døre til en konsumtionsbod, der blev opført ved porten.²⁷⁾ Som nævnt kom størstedelen af de rejsende gennem Vesterport, og flere synes at have ubehagelige minder herom; ialtfald indløb der i 1840 adskillige klager til byfogeden over, at de rejsende kom til skade om natten ved at køre gennem porten, fordi den »posthavende« betjent forsømte at sætte krogen på porten, som så under gennemkørslen blæste i og faldt de arme rejsende i ryggen.

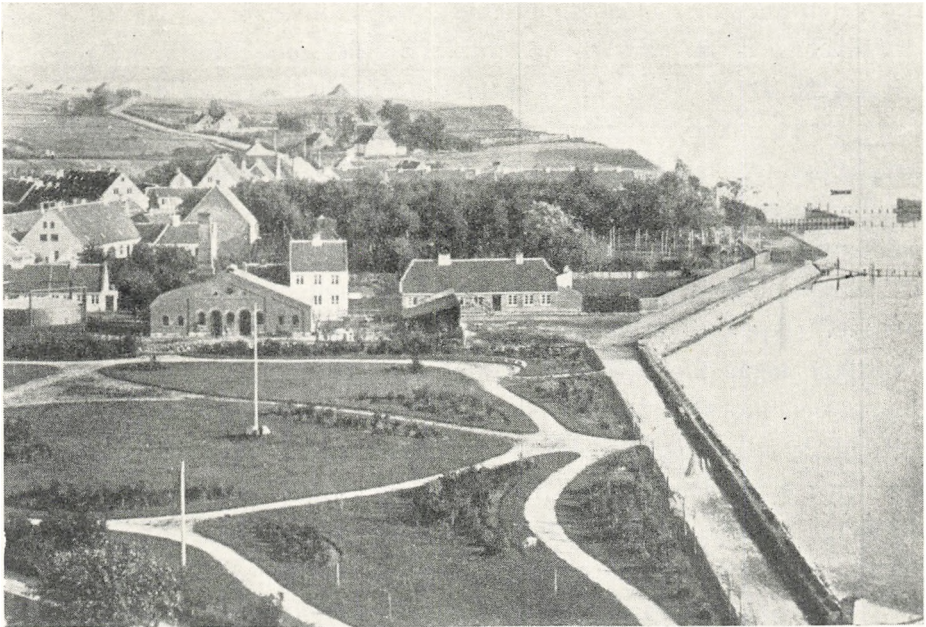
Byfogeden holdt sin hånd over den forsømmelige betjent og undskyldte ham med, at han blev udpurret midt om natten og »nødtes til at gå ud med søvn i øjnene i så godt som det blotte linned«.

I samråd med borgerrepræsentationen indførte byfogeden en »indretning«, hvorved porten skulle hage sig fast af sig selv, når fløjene førtes til begge sider.²⁸⁾ Toldinspektør Berth bragte alligevel klagerne frem for konsumtionsbetjentene, der blev meget fornærmede og forlangte en stakitport indført,²⁹⁾ men det ville borgerrepræsentationen på ingen måde gå med til, da Vesterport i »mands minde havde været lige som den er nu«, og når byens øvrige porte var stakitporte, var det, fordi vinden havde fri fart over og ved siderne, men Vesterport var »en muret, høj til husene tilsluttet fæstningsport«; vinden havde ingen anden gang end igennem selve porten, og den hele port, der nu var, beskyttede beboerne i Vestergade, medens en stakitport ville give dem en ulidelig træk.³⁰⁾ Borgerrepræsentationen bar sejren hjem, og det gjorde den også, da Holkeport i sommeren 1842 blæste om. Byfogeden ville da benytte lejligheden til at blive den lille gyde ned til havnen kvit, men borgerrepræsentationen satte igennem, at porten blev »lemfældig« istandsat, dog uden at den behøvede at lukkes op og i, for kun i tilfælde af ildebrand kunne man tænke sig, den ville blive anvendt til færdsel, og da ville det være let at åbne den. Borgerrepræsentationen forudså, at konsumtionen snart ville blive ophævet, og fandt det derfor ikke hensigtsmæssigt at afhænde gyden, da det ville være bekvemt senere at have en vej fra byen til havnen.³¹⁾ Holkeport holdt alligevel ikke trods den »lemfældige« reparation; 1846 blev en ny anskaffet på havnekassens bekostning,³²⁾ men det var også i den elvte time, for fire år efter ophævedes konsumtionen, og derved gjordes portene overflødige. Megen veneration følte man ikke overfor dem; de havde sikkert også for mange borgere været en kilde til daglig irritation, og processen med dem blev derfor kort. Bræddeporten i Vesterport og alle stakitportene blev solgt for 47 rdl.,³³⁾ og Vesterport besluttede man, Gud ved for hvilken gang, at rive ned, da man gerne ville udvide indkørslen til byens mest befærdede gade, to vogne kunne nemlig ikke passere hinanden.³⁴⁾ Man havde imidlertid ikke sikret sig købmand Lagonis samtykke. Som Vesterports nabo var han part i sagen, han protesterede skarpt mod nedbrydningen, reserverede sig sin ret til erstatning for den skade, som derved tilføjedes ham, og reddede derved Vesterport.³⁵⁾

Dosseringen. Den energi og iver, hvormed byens vise fædre tog sig af kommunale opgaver virkede inspirerende på borgerne og fik dem til at gennemføre to projekter, som stadig er til glæde for byen, nemlig *Dosseringen* og *Voigts Minde*.

Fra gammel tid havde passagen langs med stranden neden om klinerne været meget besværlig; endnu i 1840 kunne man ved daglig vande kun passere fra skibbroen til Jomfrulaagen ved at springe fra den ene store sten til den anden, og fra Jomfrulaagen kunne man ikke altid regne med at kunne komme tørskoet til Østerport.³⁶⁾ Da byen imidlertid ikke magtede at anlægge en vej her, opfordrede borgerrepræsentationen i 1843 borgerne til på frivilligt grundlag at skabe »en gang« omkring klinerne fra skibbroen til Østerport, »som nu ikke kan passeres, da mudder, tang og alskens uhumskheder bestandig opskylles fra havet, bliver stående der, forrådner, forpester luften og frembyder et uhyggeligt skue for fremmede søværts tilrejsende, lige idet de træder i land«. Borgerrepræsentationen fik glæde af sin opfordring, der vistest stor offervilje, og til det påtænkte arbejde indkom 360 rdl. i penge og materialer for 80 rdl. En borgerkomite nedsattes til at lede arbejdet, og da havnekassen også ydede bidrag, kunne man snart gå i gang med arbejdet.³⁷⁾ I januar 1848 overleverede komiteen *Dosseringen* fra skibbroen til Jomfrulaagen til kommunalbestyrelsen.³⁸⁾ Langs den nye vej plantedes træer, og man vågede nidkært over, at de ikke blev beskadigede og forbød at udkaste »uordentlighed« ud over *Dosseringen* i stranden »til hinder og anstød for gående«. ³⁹⁾ Under krigen gik arbejdet med fortsættelsen i stå, men i 1851 tog man fat igen og ville samtidig udfylde den sump, der var ved mølledammen og reberbanen. De penge, som borgerne havde tilgode for indkvartering af svenske tropper, ca. 78 rdl., blev skænket til dette arbejde,⁴⁰⁾ og købmand Lagoni tegnede sig for yderligere 20 rdl., desuden tilbød borgerne kørsler, arbejdsdage og penge. Gårdmænd og husmænd på Bjørnø overlod komiteen nogle store sten, i hvilken anledning givnerne blev beværtede en aften på det bedste »med spise og drikke«. ⁴¹⁾ Da arbejdet var færdigt, besluttede man at omdanne den opfyldte plads og Blegepletten, der var udlejet til skibsbyggeplads, til »en spadsereplads med gange og busketter«. Blandt de borgere, der bidrog til opfyldning af Blegepletten må især fremhæves agent Voigt, og på grund af de mange ofre, han ved denne og andre lejligheder havde bragt kommunen, sendte borgerrepræsentationen ham en takkeskrivelse nytårsaften 1853⁴²⁾ og besluttede

Voigts Minde 1866

senere at give anlægget navnet »Voigts Minde«. ⁴³⁾ 1859 var arbejdet færdigt, og da havde man allerede så småt tænkt på at gå videre med Dosseringen, fordi højvandet gang på gang gik op til bygningerne på Strandvejen og spærrede passagen. 1861 tog man fat på den nye Dossering fra Voigts Minde til kirkegården, og et par år efter var den færdig. Nu kunne rigtig nok byens heste ikke som tidligere »svømme« ved Strandvejen, men istedet for måtte man »svømme« heste ved St. Hansgade. ⁴⁴⁾

Gadebelysning. Den hullede brolægning og de sølede gader, såvel som de mange stentrapper og karnapper var en gene for fodgængere og vogne selv ved højlys dag, endnu værre måtte det selvfølgelig være de mørke vinteraftener, og tidlig opstod et ønske om indførelse af gadebelysning.

Her var virkelig tale om et gammelt og dybt følt savn, som borgerrepræsentationen tilslut imødekom ved at nedsætte et udvalg, som skulle prøve på at finde udvej for indførelse af gadebelysning om vinteren. Efter at sagen var drøftet i nogen tid, måtte man med sorg konstatere, at man hertil manglede de nødvendige penge i byens kasse, men heldigvis fik en den lyse ide, at pengene måske kunne fås af politikassen, »efterdi den påtænkte belysning

dog er en meget vigtig politigenstand«. Man anmodede derfor amtmanden om tilladelse til at »erholde« 352 rdl. af politikassen til tilvejebringelse og anbringelse af 22 lygter. Man erklærede, at kommunens gæld var så betydelig, at man ikke så anden udvej til at skaffe pengene, og desuden ville gadebelysningen medføre en udgift for kærnerkassen til olie og til betjening af lygterne. I politikassen var der over 600 rdl., så den kunne altså med største lethed forstrække byen.⁴⁵⁾ Amtmanden fandt nu ikke ideen nær så strålende som borgerrepræsentationen og nægtede sit samtykke hertil.⁴⁶⁾ Afslaget vakte forståeligt nok harme i byen, og man besluttede derfor at forelægge sagen for guvernøren, prins Frederik (VII).⁴⁷⁾ I en skrivelse til guvernøren gjorde byfogeden rede for byens og politikassens finansielle forhold, det var egentlig politikassens bestemmelse at anvendes til gratialer for veltjente politibetjente og til småudgifter som budløn og understøttelse til fattige håndværkssvende. Byfogeden understregede, at gadebelysningen måtte siges direkte at understøtte politiet i de mørke aftener, der gav »skjul for tyve, spidsbuber og afskummet både af inden- og udenbys beboere, der har det tilfælles med rovdirene, at de flakker om i mørket«. Det kunne heller ikke siges, at det var et urimeligt ønske af borgerne at kunne komme nogenlunde tørskoet gennem gaderne på de aftener, da »særlig indtræfende vejr« gjorde gaderne urene. Fra guvernøren gik sagen til danske kancelli, der i foråret 1846 gav byen lov til at udtage 150 rdl. af politikassen til anskaffelsen af gadelygterne.⁴⁸⁾ De resterende 202 rdl., som man endnu havde brug for, vedtog man på et rådstuemøde at låne, og samtidig blev det enstemmigt vedtaget årlig at anvende 100 rdl. af kærnerkassen til lygternes vedligeholdelse, brændsel m.m.⁴⁹⁾ Lånet fik man hos havnekommissionen; det skulle forrentes med 4 % og afdrages med 50 rdl. årlig.⁵⁰⁾

Endelig oprandt den stund, da lygterne var på plads. En novemberdag i 1846 ved tusmørkets indtræden blev de første gang tændt. Det har uden tvivl været en stor begivenhed; flere borgere end sædvanligt har nok den aften været ude og i tranlygternes skær vandret gennem gaderne glade og lykkelige over, at byen på dette punkt kunne måle sig med andre byer.

Men hvem skulle passe lygterne? ja, det havde man selvfølgelig også truffet bestemmelse om i tide. For en årlig betaling af 10 rdl. påtog brandinspektør Poulsen sig tilsynet og anskaffelsen af tre stiger, 3 kander og en lyslukker,⁵¹⁾ medens det overdroges byens 3 vægttere at pudse og påfylde lygterne samt at tænde og slukke dem. Om vinteren skulle de tændes kl. 5,

og en af vægterne skulle »turvis«, forinden de kl. 10 drog på post, have tilsyn med dem. Først kl. 6 om morgenen var tjenesten forbi, og de skulle da ringe med klokken.⁵²⁾ For deres ulejlighed fik de hver 5 rdl. årlig samt godtgørelse for lygtelys.⁵³⁾ Det årlige forbrug af tran var i 1854 3 tønder,⁵⁴⁾ og udgifterne ved lygterne og gadebelysningen fik man i 1847 lov til at ligne på grund og bygning.⁵⁵⁾

Gasværket. Allerede i denne periode holdt gassen sit indtog i byen. I Odense anlagdes et gasværk i 1853, og snart drøftede man i Faaborg et lignende anlæg; på et rådstuemøde i januar 1857 gjorde borgerrepræsentationen rede for planerne. Byen selv havde ikke den fornødne kapital til at overtage anlægget og driften af et gasværk, og man så derfor helst, at en privatmand eller et aktieselskab ville løse opgaven; man havde endnu ikke fået noget tilbud, men firmaet English og Hansen havde foreslået at overtage anlægget og driften af et gasværk i 25 år, hvis kommunen ville skaffe den fornødne kapital, som firmaet så ville forrente. Blandt borgerne var der almindelig enighed om at stille sagen i bero,⁵⁶⁾ og de vanskelige økonomiske forhold i 1857 og følgende år gav borgerne andet at tænke på; først i 1865 rejste kommunalbestyrelsen igen sagen,⁵⁷⁾ bl. a. fordi det havde vist sig, at gasværkerne i mange kommuner gav stort overskud. På et rådstuemøde samme forår vedtoges det enstemmigt at anlægge et gasværk og mod een stemme, at kommunen skulle overtage anlægget og driften.⁵⁸⁾

Manden, der tog initiativet i denne sag, var købmand J. J. Jacobsen. Udvalget, der skulle tage sig af sagen, kom foruden af ham til at bestå af byfoged Schumacher, folketingsmand Lorentzen og løjtnant Poulsen.⁵⁹⁾ En af borgerrepræsentanterne, læge Erreboe, var af økonomiske grunde imod planen. Snart forelå indenrigsministeriets tilladelse til at anlægge gasværket og til at optage et lån på 30000 rdl. i Faaborg Spare- og Lånekasse.⁶⁰⁾ Hurtigt blev det bestemt, at gasværket skulle placeres øst for Voigts Minde på en endnu uplaneret plads, og herved sparede man købet af en grund.⁶¹⁾ Værket blev planlagt af gasværksbestyrer, ingeniør Howitz, men det øvrige arbejde blev efter borgernes ønske overdraget til lokale håndværkere. Murer- og tømrerarbejdet fik Christian Hansen og P. Søndebro, medens L. og P. Jensen samt civilingeniør Schierbeck tog sig af apparater og ledninger.⁶²⁾ For at så mange som muligt kunne bruge gassen, når anlægget var færdigt, lovede man gratis indlægning af stikrør og opsætning af målere

til de borgere, der meldte sig inden 10. juli.⁶³⁾ Man så sig snart nødsaget til at forlænge fristen, da folk faktisk var bange for gassen og overbevist om dens usundhed. Modviljen førte også til angreb på byggeriet, man påstod således, at murstenene, der blev leverede fra Borgnæs teglværk på Ærø, var af ringe kvalitet; både gaskomiteen og Faaborg Avis havde nok at gøre med at nedslå al snak om gassens usundhed og materialernes ringhed.⁶⁴⁾

I løbet af sommeren antoges tre håndværkere som autoriserede gasmestere,⁶⁵⁾ og i november blev stillingen som bestyrer opslået, man ønskede den helst besat med en murer. Grundlønnen var 250 rdl. samt en eventuel gratifikation på indtil 50 rdl. årlig, fribolig, belysning og brændsel.⁶⁶⁾ Den 9. december 1865 var man så vidt, at man kunne tænde gadebelysningen; 59 gaslygter var opstillede, derimod havde kun et par private huse installationen i orden, fordi den første sending af gasmålere o. a. gik tabt ved skibbrud.⁶⁷⁾ Til gasbelysningen på rådhuset gav amtsfonden årlig 10 mark.⁶⁸⁾ Gasværket viste sig at være en god forretning, allerede driftsregnskabet for 1868 gav et overskud 329 rdl.⁶⁹⁾

2. DEN SOCIALE FORSORG

Udgifterne. Kommunens største udgiftspost var hjælpen til de fattige. 1839 var de samlede udgifter hertil ca. 5300 rdl., og heraf tegnede fattigvæsenet sig for godt 1900 rdl.;¹⁾ udgifterne var stadig stigende, 1854 kostede fattigvæsenet 2800 rdl. og 1868 4200 rdl., det var $\frac{1}{4}$ af de samlede udgifter.²⁾ Trangen var også stor; i 1850 beløb de understøttedes antal sig til 3 % af befolkningen, men det var dog mindre end i 1830'erne.

De nævnte udgiftsbeløb dækkedes ved skatter, men udgifterne var i virkeligheden langt større, fordi fattigvæsenet havde en række særlige indtægter som $\frac{1}{4}$ % af indtægten ved løsøreauktioner, godtgørelse for accise, del i gebyret ved udstedelse af borgerbreve, almisser ved bryllupper, og hertil kom tavlepenge og mulkter, hvad der i 1854 bragte fattigvæsenets indtægter op på 3334 rdl., medens udgifterne ialt blev 3440 rdl.³⁾ Denne byrde ville have været endnu mere trykkende, hvis der ikke under fattigvæsenet var henlagt ca. 20.000 rdl. i legatkapitaler; renterne heraf ca. 240 rdl. blev udbetalt til de fattige, desuden blev der aflagt særligt regnskab for søstrene Mahls og klokker Heyes legater, hvis kapital var på ca. 15.000 rdl.⁴⁾

De fattige. De, der fik fast fattigunderstøttelse, var i 1860'erne ca. 120 per-

soner. Ved fast understøttelse forstod man den hjælp, der blev ydet på grund af en vedvarende trang, der ikke skyldtes sygdom eller arbejdsløshed. Disse understøttede var inddelt i tre klasser. 1. klasse bestod i 1864 af 68 personer, i 2. kl. var der 40 og i 3. kl. 6, heraf var 27 børn; i 1868 var der 112 personer, der fik fast understøttelse, 18 familier på 59 personer, 33 enkeltindivider og 20 børn under 14 år. De ældste og mest trængende af 1. klasse fik egentlig 1 rdl. og 5 pd. brød, desuden husly, vask og fri medicin samt 2 læs ildebrændsel årlig; 2. klasse, der mest bestod af børn, kostede 28-30 rdl. om året, og de, der var i 3. klasse, fik kun husly.⁶⁾ Tidligere havde man været forsørgelsesberettiget, når man havde boet 3 år i kommunen, men dette blev i 1839 ændret til 5 år.⁶⁾

Der var virkelig i 1837 ikke anden lovgivning om hjælp til de dårligst stillede end den, der kunne ydes gennem fattiglovgivningen af 1803, hvorved en del fattige kunne få ophold på fattiggårde eller få mindre pengebeløb udbetalt. Et lille fremskridt skete først i 1855 ved loven om oprettelse af frie fattigkasser. De var begyndelsen til de senere hjælpe-kasser og var beregnet på dem, der var kommet i øjeblikkelig nød. Allerede samme år, som loven kom, oprettedes »De fattiges kasse i Faaborg«. Den byggede på frivillige bidrag og fik også del i mulker og kendelser, indtægter af bryllupper o. s. v. I 1867 fik kommunen ret til at yde tilskud, og året efter forhandlede kommunalbestyrelsen med kassens styrelse om et forslag fra kaptein Poulsen om at stifte et velgørehedsselskab, der skulle virke i forbindelse med de fattiges kasse.⁷⁾

Det var gode tider, men priserne var høje, og der kan ikke være tvivl om, at nøden tit har banket på fattigfolks døre. Gang på gang påkaldtes den private godgørehed, således foretoges i 1841 en indsamling af penge og brændsel på grund af den strenge vinter.⁸⁾ Slemt var det at fryse, men endnu værre var sulten, og den kom fattigfolk ofte til at stifte bekendtskab med, især når dårlige høstår yderligere drev kornpriserne i vejret. I januar 1854 var der ikke mindre end 120 familier, der søgte at få del i udelingen af det brød, der solgtes til maksimalpris,⁹⁾ og året efter fik kommunen lov til at optage et lån på 500 rdl. for at komme den uformuende »del af befolkningen til hjælp under dyrtiden«. ¹⁰⁾ Der blev klaget over de høje priser; på brød og smør steg prisen, og for mælkens vedkommende fra 5-7 skilling pr. kande; købmand Michelsen tilbød de borgere, der på grund af dyrtiden ikke formåede at indkøbe store partier af levnedsmidler,

at sælge »bondesmør« til dem hver lørdag eftermiddag fra 3-6, prisen var 2 mk. 4 sk. pr. pund, dog kun mod kontant betaling og køb af mindst 2 pund.¹¹⁾

Der blev uddelt brændsel, og til de borgere, som ikke ved egen flid og hjælp kunne fremskaffe brød, blev dette solgt til maksimalpris. Allerede inden den 24. november havde 110 familier på 359 personer nydt godt heraf, den 10. december var der 117 familier på 387 personer, og ugen efter 126 familier på 404 personer; byen havde da 2777 indbyggere. Den private godgørenhed viste sig ikke blot blandt byens borgere, men også på landet lige fra godsejere til husmænd. 27 gårdbrugere i Åstrup sogn gav 81 rdl. og Avernakøes beboere 55 rdl. I den oplyste kirke holdtes en november søndag en koncert ved sangforeningen og organist Hansen, den indbragte 118 rdl. Og sangforeningen og foreningen »Nytårs nat« afholdt til fordel for de fattige en aftenunderholdning i gæstgiver Rasmussens sal.¹²⁾

Arbejdshus. Fattigkommissionen havde ikke blot den opgave at sørge for livsfornödenheder til den del af dens medmennesker, der ikke kunne klare sig selv, nok så vigtigt var det at få dem beskæftigede. Forsøget strandede ikke blot på pengemangel, men også på manglende interesse hos borgerne. Den nye kommunalordning skabte dog mere forståelse for denne opgave og lyst til at løse den. Flere velmenende borgere begyndte at drøfte, hvordan man skulle organisere et arbejde for de fattige; man fandt, at et fattigvæsen, der ikke havde evne til at sysselsætte fattiglemmerne med et nyttigt arbejde, var en »ædende kraft på kommunallegemet, ikke mindre fordærveligt for moraliteten end for god husholdning«. Også guvernøren, prins Christian, opfordrede borgerne til at føre sagen ud i livet, og derfor nedattes der da også i 1840 et udvalg af fattigkommissionen og borgerrepræsentationen, blandt dets medlemmer var konsul Ploug og snedkermester Kaster.¹³⁾

En plan for opførelsen af et arbejdshus blev udarbejdet og vedtaget på et tidspunkt, da Ploug var fraværende. Ved sin hjemkomst fik Ploug forelagt planen, men den vandt ikke hans bifald, og i stedet for forelagde han et nyt forslag. Hans plan var større og mere hensigtsmæssig, men betydelig dyrere. På hans opfordring havde bygmester Lang udarbejdet et overslag. I nogen tid stod sagen i stampe, og skønt man i januar 1841 fik or-

dre fra guvernøren om at gå i gang med arbejdet, skete der alligevel intet;¹⁴⁾ da prins Frederik under en inspektionsrejse til Faaborg opdagede, at der endnu ikke var gjort noget skridt til at beskæftige de fattige, skrev han den 2. november 1842 til direktionen for Svendborg amts fattigvæsen, at han fandt det ønskeligt, at det igen blev taget op til drøftelse, hvordan man skulle beskæftige de fattige. Direktionen gav meddelelse herom til fattigkommissionen og gjorde den opmærksom på, at man muligvis kunne få en understøttelse af Fyns stifts kommunefond til løsning af opgaven; samtidig betonedede direktionen, at hvis man kunne anvise de mennesker, der meldte sig til fattigvæsenet, arbejde i en arbejdsanstalt, så ville mange afholde sig fra at søge almisse og i stedet fordoble deres anstrengelser for at skaffe sig livsopholdet uden at falde fattigvæsenet til byrde.¹⁵⁾

Det var sikkert også disse grunde, der spillede den største rolle for byens borgere, når de påtænkte at indrette et arbejdshus.

Fattigkommissionen lod sorteper gå videre til borgerrepræsentationen, der først efter tre måneders forløb bekvemmede sig til at svare. Der er heller ingen tvivl om, at man helst intet havde foretaget sig, havde man blot turdet for guvernementet. Det var som sædvanlig mangel på penge, der gjorde sig gældende. Det nye rådhus og de nye »skoleindretninger« havde udtømt kommunens økonomiske kræfter, og hertil kom, at efterretninger fra de andre købstæder ikke opmuntrede til forsøget; noget måtte dog gøres, og man foreslog derfor fattigkommissionen at købe afdøde skipper Stokkebyes gård; hvis forsøget mislykkedes, kunne man jo altid indlogere fattige i den, bruge den til opbevaringssted for kommunens brændsel eller også indrette en sygestue i den.¹⁶⁾

Inderst inde mente borgerrepræsentationen ikke, at arbejdsanstalten var nødvendig, og det var derfor meget ubelejligt, at to borgere, malermester Gjedde og snedkermester I. Sørensen bad om indkaldelse af en rådstuesamling for at drøfte fattigvæsenet. De henvistes til fattigkommissionen, og hvis den ikke ville høre på dem, kunne de henvende sig til højere autoriteter, »men fordre ikke af os, at vi skulle række hånden til at befordre enkeltmands lune eller lidenskab forelagt en rådstuesamling«.¹⁷⁾

Der blev slet ikke noget af at købe skipper Stokkebyes gård. I stedet for indrettede man i løbet af 1843 det gamle fattighus til et arbejdshus og indlogerede de derboende fattige andre steder; det blev imidlertid dyrt, huslejen skruedes op, og ved flyttedagene var det næsten umuligt at skaffe

alle lejlighed.¹⁸⁾ Ofret var også forgæves. Arbejdshuset, som det havde kostet 315 rigsdaler at indrette, blev næsten slet ikke benyttet; mange fattige foretrak at renoncere på understøttelse fremfor at arbejde, og skønt vinteren 1844-45 var streng, henlå dog det indkøbte brændsel og arbejdsmaterialet ubenyttet. I en skrivelse til guvernøren gav byfogeden et par af fattigforstanderne skylden herfor; de havde nemlig om vinteren på egen hånd givet

*Amtmand, greve L. F. H. Brockenhuus-Schack
(1825-1906)*

nogle arbejdsføre fattige en midlertidig understøttelse til middagsmad, og da han påtalte det i fattigkommissionens møde, fik han ingen støtte af præsten, men måtte overvære, at kommissionen uden videre anviste de således udgivne penge på fattigkassen.¹⁹⁾ Arbejdshuset blev en fiasko; året efter stod det helt ubenyttet, og senere var det på tale at indrette det til epidemisygehus for byens fattige.

I 1860'erne førte de stigende udgifter til fattigforsorg (1858: 4478 rdl., 1859: 4628 rdl., 1862: 4982 rdl.) til genoplivelse af planerne om et fattighus for Faaborg og Sallinge herred.²⁰⁾

I juni 1865 førtes forhandlinger mellem de interesserede kommuner. Hensigten var at befri kommunerne »for dårlige og til dels farlige subjekter«.²¹⁾ Faaborgs andel af anlægskapitalen blev anslået til 10.000 rdl. Jernstøber E. Jensen foreslog, at der i tilslutning til arbejdsanstalten anlagdes en kradsuldfabrik; dette blev dog forkastet, da man ikke fandt det tilrådeligt for kommunal regning at anlægge egentlige fabrikker, beregnet på at skulle give overskud, men hele planen strandede, fordi hverken Svanninge eller Jordløse-Håstrup kommuner ville være med.²²⁾

I slutningen af 1860'erne var forholdene i fattighuset dårlige, gentagne gange henstilledes det af distriktslæge Salicath til byrådet, at de burde for-

bedres, uden at der dog skete noget. Til sidst klagede han til amtet, og i efteråret 1869 kom amtmanden, greve Brockenhuus-Schack, til Faaborg, og overbeviste sig ved selvsyn om det berettigede i distriktslægens klage. Da han kom hjem, skrev han et brev med næb og kløer til byrådet og meddelte, at han i betragtning af de mange mennesker, der var anbragt i fattighuset, og navnlig på grund af, at vagabonder og dårlige subjekter ofte blev anbragt der, fandt det nødvendigt, at der førtes et mere effektivt tilsyn med fattighusets beboere, end det hidtil havde været tilfældet; dette, mente han, kunne kun ske ved at ansætte en opsynsmand, der havde sin bolig i fattighuset, og han henstillede derfor til byrådet at træffe foranstaltninger dertil. At pladsen i fattighuset var trang, var ikke nogen nyhed, og rådet havde allerede om foråret drøftet en plan om at bygge en etage til og ansætte en opsynsmand, men da man ventede en ny fattiglov vedtaget, besluttede man at stille sagen i bero; amtmandens forslag blev derfor henlagt, men forhåbentlig har man dog taget hensyn til andre ting, som amtmanden havde lagt mærke til under sit besøg, som for eksempel at sengeklæderne i værelserne var i meget slet tilstand, at en af kakkelovnene røg, og at en 15 års dreng og en 11-12 års pige lå i seng sammen.²³⁾

Stiftelser. En del gamle mennesker havde fribolig i hospitalet og den Ploug-Hempelske stiftelse. I det første boede 5-6 lemmer; ganske vist var der plads til 12, men byggeomkostningerne i 1836 havde gjort et sådant indhug i formuen, at man ikke kunne underholde mere end de omtalte 5-6 personer. De havde i 1865 lægetilsyn og fri medicin, brænde, belysning og vask, desuden fik de 2 mk. ugentlig og 5 pund brød; i legatpenge oppebar hvert lem årlig ca. 10 rdl.

Den Ploug-Hempelske stiftelse begyndte at fungere i 1826; i det eenetages bindingsværkshus var der fire værelser med plads til 8 fattige.²⁴⁾ Til disse to stiftelser føjedes en ny, nemlig Stiftelsen af 2. Januar. Den nævnte dag i 1846 trådte 28 håndværkere og borgere sammen og tegnede sig for bidrag; da kapitalen var blevet på 1200 rdl., begyndte uddelingen til værdige gamle trængende håndværksmestre og fabrikanter samt deres enker. 1857 vedtog man at opføre en fribolig for gamle, værdige og trængende håndværkere, og i 1861 afholdtes et velbesøgt møde »på Rasmussens sal«, hvor man vedtog at tage fat på byggeriet. En fireskillings subskription skulle sættes i gang. I høj grad fremmede for byggeplanen blev en gave fra agent

Lagoni på 1300 rdl. Den 25. juni 1863 nedlagdes grundstenen. Byen var festsmykket med flag og grønt, og med musik i spidsen drog samtlige lav med faner i procession fra gæstgivergården til byggepladsen, der lå i Kirkestræde i nærheden af kirken på en grund, der tidligere havde tilhørt hospitalet. Det var meningen at indrette lejligheder til 8 familier, og hver lejlighed skulle bestå af to værelser og køkken. På grund af krigen i 1864 trak det ud med byggeriet, og først i april 1867 var alle lejligheder taget i brug.

Midt på facaden anbragtes en sandstenstavle med følgende indskrift:

Stiftelsen af 2 den januar
for gamle værdige og trængende medborgere
og deres enker, opført 1863 ved frivillige
bidrag af Faaborg byes indvånere.
Grundlagt i Herrens navn, ved milde gaver bygget,
For værdig alderdom et hjem er her betrygget,
Hvad kjærlighed har sået, skal bære mangefold.
Gud Fader! Vær du selv, vor boligs værn og skjold.

Digtet skyldes fru Caroline Thies, Diernisse, moder til tegneren Axel Thies.²⁵⁾

Understøttelsesforeninger. Foruden disse stiftelser bidrog også en række foreninger og sygekasser til at formindske den offentlige understøttelse. Ældst af disse foreninger var den gamle og den nye skipperkasse, desuden havde de forskellige håndværkslav deres begravelseskasser, den ældste var skomagerlavets ligkasse fra 1788; i begyndelsen af det 19. århundrede fik skædermestrene og snedkermestrene deres kasse, og 1852 oprettedes Faaborg søfolks ligkasse.

Sygekasser. Faaborg var den første by i Svendborg amt, der fik en sygekasse. I januar 1851 samledes en stor del af byens håndværkssvende på rådhuset for at forhandle om oprettelsen af en syge- og hjælpekasse. Indbyderne var væversvend Hans Heinr. Hansen, urmagersvend Aug. Johannsen og sadelmagersvend Carl Girich. Resultatet af mødet blev »Håndværkersvendenes Syge- og Hjælpekasse i Faaborg«, hvis formål var i sygdomstilfælde at skaffe medlemmerne fri lægehjælp og medicin samt en ugentlig understøttelse på 3 mk. Ethvert medlem skulle betale et indskud på 3 mk. og et ugentlig kontingent på 4 sk. Foreningen fik straks 53 medlemmer. 1. januar 1868

omdannedes den til »Den almindelige Sygekasse i Faaborg«, der optog »ubemidlede personer af alle samfundsklasser«. Foreningens første læge var distriktslæge Ortmann, der påtog sig lægetilsynet for et »salair« for hvert medlem af 4 sk. om måneden.²⁶⁾

Nogle år efter fik brandkaptajn P. B. Poulsen dannet en syge- og begravelseshjælpekasse for daglejere og andre arbejdsmænd. For de borgere, der stod i borgervæbningen, var i 1832 blevet oprettet »Borgervæbningens Sparekasse«, der blandt andet skulle yde hjælp i sygdomstilfælde. 1836 fik den navnet »Den borgerlige Spare- og Hjælpekasse«. Til våbenbrødrenes afdeling var også knyttet en hjælpe-, syge- og begravelseskasse, og endelig dannedes i 1864 »Den borgerlige Understøttelsesforening«, hvoraf enhver borger, embeds- eller bestillingsmand under 50 år kunne blive medlem. Initiativet til denne forenings dannelse blev taget af købmændene Aug. Schrøder og I. I. Jacobsen, agent Lagoni, Kaster og Deichmann.²⁷⁾

3. SKOLEVÆSEN

Den kommunale skole. En tredie vigtig udgiftspost i byens regnskab var skolevæsenet. Det kostede i 1839 990 rdl.,¹⁾ men byens vækst og skolens forbedring fik snart denne udgiftspost til at stige; 1855 var udgifterne 1454 rdl. og i 1868 4353 rdl.²⁾

Skolekommissionen havde det nærmeste tilsyn med byens skolevæsen. Den bestod af sognepræsten, byfogeden og nogle skoleforstandere, de sidste valgtes af skoledirektionen og skulle mindst hver 14. dag indfinde sig i skolen for at tilse, at alt var i orden. Skoledirektionen bestod af amtmanden og provsten, endelig havde biskoppen den øverste kontrol med samtlige skoler i stiftet.³⁾

I borgerskolen var der i 1838 253 børn. Samme år skænkede Fyns stifts kommunefond skolekommissionen 20 rdl. til indkøb af tre rokke og materialer samt 25 rdl. til oprettelse af et skole- og borgerbibliotek. Aftenskolen for håndværkere betænkedes med 20 rdl. Der var også en håndgerningsskole, der besøgtes af 30-40 piger, de spandt blandt andet raskmageruld.⁴⁾

Nye skoleplaner i 1840'erne. Endnu var friskolen og borgerskolen forenet i een skole, men efter grundsætningerne i den kgl. resolution af 17/1 1838 skulle der indføres en adskillelse mellem friskolen og den egentlige borger-

skole; skolekommissionen foreslog derfor i 1840, at der oprettedes en realklasse ved borgerskolen,⁵⁾ men det blev afslået af borgerrepræsentationen.⁶⁾ Tanken om oprettelsen af en realskole havde imidlertid grebet mange af borgerne, og farver Meldal, gæstgiver Bøving og flere andre henvendte sig til borgerrepræsentationen og bad den medvirke. Man tog meget venligt mod henvendelsen, men gjorde opmærksom på, at det var temmelig vanskeligt at trække den rigtige grænse mellem fattigskolen og borgerskolen, og uden en sådan adskillelse var en realundervisning umulig. Spørgsmålet var, hvem skulle høre til fattigskolen og hvem til borgerskolen; man formodede, at det måtte afhænge af forældrenes stilling og »lejlighed«, d. v. s. at børn af forældre, der ikke var borgere eller ikke kunne regnes for borgere, ville komme til at høre til fattigskolen. Altså ikke alene børn af egentlige fattige, men også af daglejere, børn fødte af mødre uden for ægteskab o. s. v. Desuden var der virkelige borgerbørn, som enten manglede evner til at modtage realundervisning, eller hvis forældre ikke formåede at holde dem i borgerskolen. Skoleafgiften måtte for de fattigste sættes så lavt som muligt, 4-6 mk. årligt, og for borgerskolens børn så højt, at den ikke skulle friste nogen til at gøre krav på at få deres børn i borgerskolen.⁷⁾

Da en ny skoleordning under alle omstændigheder ville forøge byens årlige udgifter, besluttedes det at forelægge hele skoleproblemet for en rådstuesamling. Efter at skolekommissionens plan var forelagt, valgtes 6 borgere, agent Voigt, farver Meldal, købmændene P. C. Christensen, Jens Hansen og Wils samt malermester P. Christensen til sammen med borgerrepræsentationen inden 14 dage at fremkomme med en plan. Udvalget supplerede sig senere med fire af skolens lærere.⁸⁾

En ny rådstuesamling vedtog 6 uger efter enstemmigt udvalgets betænkning om 1) adskillelse af skolen i en friskole og en borgerskole, 2) klokkerembedets nedlæggelse; de kirkelige forretninger skulle for fremtiden udføres af andenlæreren, og 3) opførelse af en ny bygning i skolehaven ud til Grønnegade.⁹⁾ Benævnelsen »Friskole« fremkaldte dog nogen diskussion, idet hattemager Hansen mente, det var at befrygte, at denne benævnelse »blev stødende i det mindste for den del af de forældre, som måtte blive nødt til at lade deres børn besøge denne skole«. Han foreslog derfor, at man kaldte friskolen »Den ældre borgerskole« og den egentlige borgerskole »Den nye skole«; en anden foreslog at kalde skolerne borgerskolens 1. og 2. sektion, hvad de fleste fandt mest passende.¹⁰⁾

I slutningen af året havde kancelliet godkendt skoleplanen. Spørgsmålet var nu blot, hvor man kunne låne de 2000 rbd. til 3½ %, der var nødvendige for at gennemføre planen. I denne situation trådte konsul Ploug hjælpende til og tilbød, såfremt lånet ikke kunne opnås, at skaffe pengene til 4 pct., og for at arbejdet straks kunne komme igang, erklærede han, agent Voigt og købmændene Jens Hansen og Wils sig villige til straks at låne kommunen 550 rbd.¹¹⁾ I løbet af 1842 opførtes skolebygningen ud mod Grønnegade, og i september s. å. oprettedes en højere borgerskole bestående af to heldags drengeskoler og en halvdags pige klasse; i øverste klasse betaltes 8 rdl., i 2. klasse 6 rdl. og i pige klassen 4 rdl. årligt. I forbindelse med borgerskolen blev der en håndgerningsskole for fattige ukonfirmerede pige børn; den holdtes om formiddagen, da der var skolegang om eftermiddagen. Som lærebog i dansk anvendtes i den øverste drengeskole Ove Mallings »Store og gode Handlinger«. Den tidligere borgerskole fik nu navn af friskole og kom til at bestå af en øverste klasse (en dreng- og en pige klasse) og en indbyrdes undervisningsklasse. Antallet af skolepligtige børn var ved udgangen af 1842 348, 187 drenge og 161 piger; til skolevæsenet var knyttet 4 lærere.

Byens private skoler kunne straks mærke skolevæsenets forbedring; medens der i 1841 havde været 100 børn i de to privatskoler, var der i 1842 43. De to skoler var jomfru Lorentzens institut for drenge og piger i 4-10 års alderen og Tamdrups institut for elever i samme aldersklasser.

For at fuldstændiggøre billedet af byens skolevæsen i 1842 bør det nævnes, at der hver mandag om vinteren holdtes aftenskole for konfirmerede lærlinge. Undervisningen indledtes med bibellæsning, og dernæst gaves timer i skrivning og regning; endelig var der ligeledes om vinteren hver tirsdag og fredag aften undervisning for drenge og svende i bygningslære, perspektiv og fritegning.¹²⁾

Misfornøjelse med skoleordningen. Den ny skoleordning vakte ikke udelt tilfredshed, fordi elevtallet i friskolens to øverste klasser blev alt for stort. Skolens lærere indgav derfor i december 1842 forslag om denne skoles deling. Der var på det tidspunkt 65 elever i drengeskolen og 54 i pige klassen. Lærerne påstod mærkeligt nok, at det ikke var antallet, der i og for sig frembød vanskeligheder, men derimod elevernes forskellige udviklingstrin. Alligevel må det have været ubehageligt at undervise så mange elever på

een gang, da lokalet allerhøjest kunne rumme 50 elever, og børn og lærere var bogstavelig talt ved at kvæles. I indbyrdesundervisningsklassen var der 108 børn; de havde tidligere fået heldagsundervisning, men fik efter den ny ordnings indførelse halvdagsundervisning. Man foreslog derfor oprettelse af en mellemklasse, som skulle bestå af »de fornemste« i indbyrdesundervisningsklassen og de ringere i de to øverste klasser; ganske vist kom så drenge og piger til at gå sammen i den nye mellemklasse, men det mente man nok kunne ske »uden fare for moraliteten«, da de fra indbyrdesundervisningsklassen var vant til at være sammen og vel i deres elvte år ville gå op i øverste klasse, hvor drenge og piger var adskilt. Efter lærernes plan ville friskolen således komme til at bestå af fire klasser.¹³⁾

Forældrene var selvfølgelig også misfornøjede; de ønskede blandt andet, at håndgerning skulle indgå i borgerskolens undervisning, og da de opfattede skolen som »et dannelsessted«, så beklagede de, at pigerne ikke altid, når en lærer ikke var til stede, var under kvindeligt opsyn. Lærernes og forældrenes ønsker ville imidlertid medføre personalets udvidelse med en lærer og en lærerinde, og formanden, konsul Ploug, gjorde i et brev til skolekommissionen opmærksom på, at hele planen burde forelægges et rådstuemøde, og han sluttede sin skrivelse med at meddele, at det var blevet ham pålagt at oplyse kommissionen om den »ikke ualmindelige misnøje, som hersker over, at friskolen kaldes således«; også borgerrepræsentanterne fandt dette forkert, da det var imod rådstueforsamlingens ønske, og desuden var friskolen ikke en skole uden betaling.¹⁴⁾

Den 1. marts 1843 indsendte skolekommissionen forslag til en ny skoleplan. Friskolen kom herefter til at bestå af fire klasser, således som lærerne og skolekommissionen havde foreslået, og for borgerskolens vedkommende blev dens pigeklasse foreslået delt.¹⁵⁾

14 dage efter blev forslaget forelagt ved rådstuesamlingen. Det blev et livligt møde; under oplæsningen af skolekommissionens forslag blev der uro i forsamlingen, der højlydt krævede, at skolen skulle sættes »på den gamle fod« igen; et af de uroligste hoveder, malermester Gjedde, hævdede »til ikke liden krænkelse for skolekommissionen«, at kancelliet var falsk underrettet, og at dette havde fremkaldt de stedfundne forandringer. Støjen og uroen tog til i en sådan grad, at man måtte opgive enhver fornuftig debat om forslaget og i stedet for give borgerne lejlighed til at udløse deres harme over skolevæsenets tilstand. Da man stadig råbte, at den gamle

skoleordning skulle genoprettes, måtte byfogeden gøre opmærksom på, at dette krav var i modstrid med rådstuesamlingens tidligere enstemmige beslutning om en deling af skolen. Den sunde fornuft sejrede dog så meget tilsidst, at det vedtoges at udsætte sagens behandling i 14 dage, i hvilket tidsrum de misfornøjede skriftligt kunne indsende deres ønsker om skolevæsenets ordning. Skolekommissionen var klog nok til at overlade en af forsamlingens ordførere, skræddermester Hansen, reglementet af 2/10 1841 samt skolekommissionens forslag af 1/3 1843.¹⁶⁾

Det kom ikke til flere bevægede optrin; de ophidsede borgere faldt til ro, og i oktober 1843 blev skolekommissionens forslag godkendt af amtskolelederektionen.¹⁷⁾ Året efter lykkedes det ved køb af hattemager S. Hansens have, der lå ved skolen, at skaffe børnene en legeplads, der tillige kunne indrettes til gymnastikplads.¹⁸⁾

Skolevæsenet under Treårskrigen. I krigsårene 1848-50 kom skolevæsenet ud for store vanskeligheder. Bygningerne blev inddraget til lazaret; ganske vist blev kirken taget i brug som undervisningslokale, men børnene blev snart fordrevet herfra, da kirken skulle bruges til opbevaring af krudt og andet krigsmateriel. Heldigvis kom konsul Ploug og købmand Jens Hansen skolekommissionen til hjælp ved at overlade den undervisningslokaler i deres pakhuse;¹⁹⁾ denne ordning skulle dog kun gælde til høsten, og allerede i august 1848 vendte skolen tilbage til kirken, der i mellemtiden var blevet rømmet. Her kunne der selvfølgelig holdes skole, så længe det endnu var sommer, men skolekommissionen gjorde opmærksom på, at det på grund af kulden ville være ugørligt at undervise i kirken om efteråret og om vinteren; såfremt man derfor til den tid ikke kunne få overladt skolebygningerne, måtte al offentlig skolegang ophøre. Også lærernes privatlejligheder på skolen var beslaglagt, og man havde hverken bolig til de tre lærere eller den nyansatte kateket.²⁰⁾

Bygningerne blev heldigvis rømmet om efteråret, men atter beslaglagt i foråret 1849, og det med kun få dages varsel. Forgæves søgte skolekommissionen ved henvendelse til kirke- og undervisningsministeriet at hindre afleveringen af skolen, hvorved tre lærerfamilier og 250 børn ville blive husvilde. Det ville særlig gå ud over de børn, hvis »fattede forældre for at kunne subsistere må arbejde den hele dag som oftest udenfor deres hjem«. Disse børn ville komme til at gå for lud og koldt vand og tidligt vænnes

»til lediggang og deraf senere naturlig fremgående laster i enhver retning.«²¹⁾

Militæret tog denne henvendelse meget ilde op og meddelte byen, at såfremt skolebygningerne ikke blev godvilligt udleveret, ville de blive taget med magt, og dertil føjedes, at byen til straf for sin opsætsighed straks skulle have et lazaret.²²⁾ Ligesom i 1848 fik man først hen på efteråret bygningerne tilbage, og det samme skete i 1850, idet der efter slaget ved Isted blev lazaret i skolen.²³⁾

Rammerne sprænges. I 1860'erne var skolens rammer ved at sprænges på grund af det stigende antal skolepligtige børn. Helt galt var det med indbyrdes undervisningsklassen og mellemklassen i friskolen; i 1861 var der så mange børn i de to klasser, at borgerne i et indlæg i Faaborg Avis bad skolekommissionen oplyse, om det var lovmedholdeligt, og samtidig bebrejdede man den, at den ikke for længe siden havde sørget for en deling af klasserne. Lokalerne var så usle og usunde, at man ikke kunne forsvare at bruge dem især til børn, der var fattige og dårligt klædt. Mange lod derfor også deres børn gå i de private skoler, skønt de dårlig magtede det.²⁴⁾ 1865 var antallet af skolesøgende børn 589, heraf gik de 378 i byens skole, 304 i friskolen og 74 i borgerskolen; til skolen var knyttet 6 lærere.²⁵⁾

Tilstanden var da også sådan, at skolekommissionen henvendte sig til kommunalbestyrelsen og krævede en ændring af skolevæsenet, da friskolen var ganske overfyldt, særlig gjaldt det den underste klasse. Børneantallet i friskolen voksede årlig med 18, og en ny skolebygning ligesom ansættelse af en syvende lærer var nødvendig. Henvendelsen blev pure afvist, men man indrømmede dog, at det var trangt med pladsen og ville afhjælpe savnet ved at indrette to klasseværelser i den del af mellembygningen, der hidtil var benyttet til brændehus, samt ved at nedlægge borgerskolens pigeklasse. Desuden ville man ophæve den betalende real- eller borgerskole og i stedet for virke for oprettelsen af en privat realskole, der skulle støttes af kommunen med hele og halve fripladser.²⁶⁾ Da der ikke kunne opnås enighed om en tilfredsstillende skoleordning, fik man under 9/8 1866 ministeriets approbation på en midlertidig ordning af skolevæsenet, der senere forlængedes til 1. november 1870.²⁷⁾

Kateketen. Førstelæreren ved kommunens skole var den ordinerede kateket. Dette embede var blevet oprettet i 1813 til erstatning for det 1803 ned-

lagte residerende kapellanembede. Kateketen var en teologisk kandidat, der foruden at være førstelærer tillige var sognepræstens medhjælper. Embedet var for kateketerne kun et springbrædt til et embede som sognepræst, og følgelig havde de kun stillingen i få år, så den ene hurtigt afløste den anden ligesom i sin tid latinskolens rektorer.

Mange fandt dette uheldigt for undervisningens vedkommende, og da kateketen Niels Gomme Bondo i 1848 blev sognepræst, indgaves fra en del borgere et andragende til ministeriet om at få embedet besat med skolens 4. lærer, cand. theol. Blicher, med den begrundelse, at det ville være ufordelagtigt for skolen at ansætte flere teologiske kandidater, og »en seminaristisk uddannet lærer var ved borgerskolerne langt at foretrække for teologiske kandidater«. ²⁸⁾ Ministeriet tog imidlertid intet hensyn hertil, men udnævnte en måned efter cand. theol. Peter Rohde til kateket.

I 1862 gjorde man et nyt forsøg på at blive kateketembedet kvit. Den daværende indehaver af embedet, Christian Peter Catarus Høeg, blev da sognepræst. Faaborg Avis rettede så en kraftig opfordring til kommunalbestyrelsen om at handle, da man ikke var tjent med en mand, der »ligger til ankers på skolens magre red«, og som søger at forlade den jo før jo heller. Embedets interesser varetages kun slet, når læreren forlader det, netop når han ved øvelse og erfaring begynder at blive bedre skikket til at bestyre samme. Man fandt det forkert, at skolens første og bedst lønnede lærerstilling besattes med en mand, »der idelig står på spring, der stadig venter på en gunstig vind for at slippe ud af nødhavnen«. ²⁹⁾ Artiklen sluttede med at foreslå indkaldelse af en rådstuesamling. Borgerrepræsentationen havde imidlertid ikke megen lyst til at foretage sig noget i sagen, men en uge efter fremsatte »flere borgere« et fornyet krav om indkaldelse af en rådstuesamling, så man kunne erfare borgernes mening. ³⁰⁾ Denne gang bøjede borgerrepræsentationen sig og indkaldte til rådstuemøde den 20. december kl. 3 om eftermiddagen. ³¹⁾ Det viste sig da, at både borgerrepræsentationen og skolekommissionen gik ind for at bevare kateketembedet, men det vandt ikke bifald i forsamlingen, der enstemmigt krævede embedet nedlagt. ³²⁾ Til borgerrepræsentationens møde den 30. december blev indleveret en ansøgning til kultusministeriet underskrevet af 204 borgere om nedlæggelse af kateketembedet; overfor en sådan tilkendegivelse fandt borgerrepræsentationen ingen anledning til at udtale sig, men sendte ansøgningen afsted med følgende påskrift: »Uagtet borgerrepræsentationen

ikke har fundet sig foranlediget til at tage initiativet i denne sag, finder den dog på grund af, at så mange borgere har udtalt sig for kateketembedets nedlæggelse ingen betænkelighed ved at anbefale sagen«. ³³⁾ Kultusministeriet imødekom ikke borgernes anmodning, men meddelte i april 1863, at embedet ikke ville blive nedlagt, og beskikkede under 9. april cand. theol. C. Vadum til ordineret kateket og førstelærer ved borgerskolen. ³⁴⁾

De private skoler. Som nævnt var der en række private skoler i byen. 1841 var elevantallet i de to private skoler 100, i 1842 43, og i 1844 33 børn. I løbet af 1850'erne steg antallet; 1852 var der 120 og i 1855 135. De dårlige forhold i friskolen og i borgerskolen i 1860'erne medførte en blomstring for de private skoler, i 1865 var der 7 med 158 elever. ³⁵⁾ Flere af disse skoler var som enkemadam Frandsens for begyndere; ³⁶⁾ 1858 overtog frøken Juliane Lorentzen frøken Ilstrups skole for mindre pigebørn, der undervistes i de almindelige skolekundskaber og håndarbejde samt i begyndelsesgrundene i tysk og fransk. ³⁷⁾ 1865 oprettedes fru S. Müllers pigeinstitut, der året efter havde 25 elever, også her undervistes i fransk, tysk samt engelsk; ³⁸⁾ undervisningen i det sidstnævnte sprog var allerede i 1855 blevet indført i borgerskolen. ³⁹⁾ Størst interesse knytter der sig dog til assessor L. B. Deichmanns skole. Han havde i en årrække bestyret en realskole i Aabenraa og kom efter krigen 1864 til Faaborg, hvor han efter borgernes ønske oprettede en skole, der åbnede den 1. april 1865 i cancelliråd Wills gård. Den forberedte dels til det praktiske liv dels til universitetsforberedelseseksamen af højere grad. 1866 var der 52 elever i femte klasse; til skolen var knyttet 4 lærere. ⁴⁰⁾

4. KIRKE- OG BEGRAVELSESVÆSEN

Kirken. Kirken var byens ejendom, og den kostede i 1839 kommunen 326 rdl., udgifterne var svingende, således pålignes der i 1855 kun 150 rdl. til kirken. Den rådede også over andre indtægter som tiende, tavle- og stolestadepenge, betaling for gravsteder og klokkeringning. ¹⁾ Tavlepengene var ikke populære, og i 1856 modsatte borgerrepræsentationen sig, at tavleombæringen fandt sted under gudstjenesten; i stedet for foreslog man, at tavlepengene enten burde erlægges ved kirkens udgang, eller også burde det beløb, der plejede at indkomme ved ombæringen, pålignes borgerne; i efteråret 1856 blev alle tre tavler afskaffede. ²⁾

I årene 1857-58 undergik kirken, særlig det indre, en gennemgribende restauration. Ikke blot fjernedes alle pulpiturene, der havde indsnæget sig i løbet af det 18. århundrede; det var kun glædeligt, men desværre blev også værdifulde ting fra fortiden som epitafier og ligstene fjernet, og i mange tilfælde er de siden gået til grunde. Nygotikken satte sit præg på kirken, hvis vestportal udvendig blev indrammet i »maskingotik«. ³⁾ Udgifterne beløb sig til 15.000 rdl. På forskellig måde betænkedes kirken; agent Voigt og hustru skænkede i anledning af deres guldbryllup en altertavle »Christus i Emaus«, malet af Wilhelm Marstrand. Den gamle katolske altertavle, der var blevet restaureret i 1846, ⁴⁾ blev anbragt i kirkens vestende, indtil den i 1882 havnede på Nationalmuseet. O. 1843 måtte et nyt orgel bestilles hos orgelbygger Demant i Odense, da det gamle var blevet ødelagt ved lynnedslag. ⁵⁾

Organister. Organisten Classon var tillige stadsmusikant; da han døde i 1847, efterfulgtes han af Henrik Hansen, der i mange år havde været hans medhjælper; stadsmusikant blev han dog ikke, skønt størstedelen af borgerrepræsentationen forlangte det. Byfoged Oest ønskede ikke stillingen besat, han mente ikke, at byen havde nogen interesse i at erholde »en stadsmusikant«; der var ingen faste indtægter tillagt ham, og der havde heller ikke været brug for hans spil. ⁶⁾ Organist Hansen havde mange jern i ilden, han var nemlig også bedemand, og i 1861 overtog han graverstillingen, lønnen herfor blev forhøjet fra 29 til 40 rdl.; til gengæld opgav han bedemandsstillingen mod en godtgørelse på livstid på 40 rdl. ⁷⁾

Kirkegårdene. Der var som nævnt i 1830'erne stor utilfredshed med, at den gamle kirkegård var blevet nedlagt, og der er ikke tvivl om, at mange borgere i deres hjerter bifaldt den skrivelse, som hattemager Ploug Nissen i marts 1838 indsendte til borgerrepræsentationen, og hvori han besværede sig over, at han ikke efter ønske måtte få sin kone begravet på den gamle kirkegård. Han anmodede derfor borgerrepræsentationen om at virke for, at den gamle kirkegård igen måtte blive taget i brug. ⁸⁾

Allerede samme år forelå en kgl. resolution, der gav tilladelse til at benytte den øverste halvdel af den gamle kirkegård, men man skulle dog betale det dobbelte af, hvad der var fastsat for en begravelse på assistenskirkegården. ⁹⁾

Begravelsesvæsen. Tilfredsheden med byens begravelsesvæsen var så som så. Der klagedes over ligbærernes og bedemandens takster, som man fandt ganske ubillige.¹⁰⁾ Mange var også imod forpligtelsen til at benytte ligbærerlavet; således søgte skipperne i 1841 at blive fritaget herfor, men forgæves.¹¹⁾ Misfornøjelsen var stadig tilstede. 1846 klagede kommissionær Larsen over, at ligbærerne og bedemand Hansen var mødt i »affarvede og slette« klæder, da guldsmed Arntsens enke blev begravet; han bad derfor øvrigheden sørge for, at de mødte ifølge deres instruks i sorte klæder og bedemanden desuden med flor om hatten, og det, hvad enten det var fattige eller formuende, der begravedes.¹²⁾

Man fandt også den måde, hvorpå de afdøde førtes til graven, upassende og meget bekostelig, da ligbærerne tog for højt honorar, fordi de bar »fattiglignene« gratis. Dette fandt man også skadeligt for bærerne på grund af »den forpestede luft«, og man ønskede derfor, at fattiggassen skulle betale for »fattiglignene«, og at en ligvogn skulle anskaffes.¹³⁾ Det lyder også troligt, at det ikke altid gik sømmeligt til ved ligfærd; for eksempel klager en borger i Faaborg Avis i 1855 over, at man i modsætning til Svendborg og Assens holdt fast ved forældede indretninger og vedtægter. Således vedblev den uskik at beværte både ligfølget og ligbærerlavet, ja det sidstnævnte endda to gange, nemlig både før og efter »ligbegængelsen«. Indsenderen påstod, at man ofte indbød den halve by for ikke at sige den hele by til ligfølge, og da der ved sådanne lejligheder var rigelig beværtning, blev folk fristede til at forsømme deres arbejde.¹⁴⁾ Et par år efter ansøgte bestyrelsen for arbejdsmændenes syge- og begravelseskasse om en omordning af ligbærerlavet; den ønskede, at kassens medlemmer skulle have lov til at bære deres døde uden vederlag til ligbærerlavet,¹⁵⁾ men så rodfæstet var den gamle skik, at ingen ville røre ved sagen; nok blev bedemandsbestillingen ophævet i 1861,¹⁶⁾ men først året efter, da kultusministeriet havde foreslået at ophæve ligbærerlavets eneret på at bære de døde, blev man i kommunalbestyrelsen enige herom, og samtidig besluttede man at imødekomme borgernes ønske om anskaffelse af en ligvogn.¹⁷⁾

I foråret 1863 approberede ministeriet et nyt reglement for begravelsesvæsenet, og ved hjælp af et lån på 500 rdl. indkøbtes en ligvogn, og til den opførtes en lille bygning ved Klokketårnet; samtidig ophævedes ligbærerlavet, og der blev opslået stillinger for 6 faste og to reservereligbærere.¹⁸⁾

Peter Vægter i Strandgade.
(efter maleri af Fællesen 1863)
(Faaborg byhist. Arkiv)

5. VÆGTERE, POLITI OG BORGERVÆBNING.

Lønninger. Til lønninger brugte kommunen i 1839 701 rdl., 1855 936 rdl. og i 1868 1876, i den sidstnævnte sum er dog medregnet pensioner. 1868 fik byfogeden 50 rdl. af kommunekassen og borgerrepræsentationens formand 20 rdl. Kæmneren lønnedes med 250 rdl. Politiet og vægterne kostede 660 rdl. årligt. Vægterne var dårligt lønnede og bad gang på gang om at få deres løn forhøjet; 1838 fik de 7 mk. om ugen, og de opnåede da en lille forbedring mod at ophøre med at gå omkring hos borgerne og gratulere til jul.¹⁾ Reservevægteren fik ingen løn; et andragende om at få en »ringe årlig løn« som reservevægterne i Svendborg og Assens blev afslået, »da det blev en ny udgift, som man ikke fandt nogen nødvendighed at påføre byen«. ²⁾

Vægterne. To af vægterne havde fribolig på rådhuset, så det var meget trist for vægter Peder Borris, at han måtte flytte derfra, fordi hans kone, der var

»et højst irritabelt gemyt, ufredelig og uforligelig«, ikke kunne holde fred med arrestforvareren.³⁾ I tilfælde af sygdom var vægterne dårlig stillet, idet de straks mistede deres løn. Da en af vægterne under udøvelsen af sin gerning brækkede benet, mente byfogeden dog, at han burde have sin fulde gage, og borgerrepræsentationen gik ind herpå under forudsætning af, at hans sygdom ikke varede mere end et halvt år, og at han igen blev duelig til sin tjeneste.⁴⁾

Da det nye rådhus opførtes, blev vægterne husvilde, og man besluttede da at opføre en bolig for alle tre vægtere ved Klokketårnet.⁵⁾ Foruden de egentlige lønninger ydedes der til vægterne fodtøj og kjoler, ekviperingspenge til politibetjenten og arrestforvareren og skrivematerialer til kærneren; sidstnævnte kunne endnu i 1868 klare sig med 11 rdl. Samme år kostede byens brand- og vandvæsen 111 rdl., desuden fik brandkaptajnen 16 rdl. i løn, premierløjtnanten 8 og brandtambouren det samme, medens politikorpsets tambour måtte nøjes med 6 rdl. I 1838 var der en udgift til skarpretterløn på 20 rdl., 1863 var den dalet til 1 rdl. 72 sk., og i 1868 er denne post gledet ud af regnskabet.

Borgervæbning. Stadig havde byen sin borgervæbning, men begejstringen for den var i høj grad kølnet, og man var ikke meget for at yde den støtte af kærnerkassen; en rådstueforsamling ophævede således dens ret til årlig at få 10 rdl. til dækning af udgifterne til krudt.⁶⁾ Dens chef var i 1838 farver Adolph, men han anmodede samme år om afsked; i den anledning bad amtmanden byfogeden om at foreslå en anden, men det var nemmere sagt end gjort, og byfogeden måtte meddele, at han ikke kunne finde nogen, der godvillig ville overtage posten, og da man ikke kunne tvinge nogen dertil, så foreslog han amtmanden, at man opløste korpset og lod det indgå i brandkorpset; ved samme lejlighed kunne man så forøge politikorpset, så det kunne paradere, når nogen af kongehuset besøgte byen, det kunne også overtage borgervæbningens tromme og piccolofløjter.⁷⁾

Amtmanden mente imidlertid ikke, at en forestilling om korpsets opløsning ville vinde bifald på højeste sted, og foreslog byfogeden at samle borgervæbningen og forhøre, om den ikke selv havde et forslag til borgerkaptajn.⁸⁾ Heller ikke det kom der noget ud af; borgervæbningen erklærede enstemmigt, at der var ingen i korpset, som var villig til at overtage den post; nogen ville helst beholde farver Adolph, andre ønskede farver Meldal,

men han bad sig forskånnet. Farver Adolph var nok villig til at fortsætte, såfremt han fik de 10 rdl. til krudt, men byen ville kun give, hvad der blev rekvireret pr. gang. Byfogeden ville på sin side heller ikke overtale Adolph til at fortsætte, da han var »en mand, der ingen agtelse har blandt sine medborgere«. ⁹⁾ Da stadig ingen var villig til at overtage kaptajnsposten, blev denne indtil videre overdraget den ældste officer. ¹⁰⁾ Borgervæbningen bestod på det tidspunkt af 42 menige, en tambour, 10 mand ved musikken, 6 underofficerer, to secondløjtnanter, en adjutant og en premierløjtnant. ¹¹⁾

Byfogedens forslag om at forene borgervæbningen med brandkorpset til et fælles brand- og politikorps vandt bifald på højeste sted. 11/9 1839 resolverede Frederik VI, at foreningen måtte finde sted, men endnu nytårsafdensdag var borgervæbningen i funktion; da samledes den på Torvet for at aflægge troskabsed til den nye konge Christian VIII. ¹²⁾ Guvernementet søgte stadig at få foreningen gennemført og støttedes heri af byfogeden, der hævdede, at en borgervæbning, der blev udtaget af en lille købstads borgerskab, var ganske unyttig. Når der nemlig var 48 borgere i dette korps, og man hertil lagde det antal borgere, der havde byens »borgerlige bestillinger«, så blev der kun daglejere og håndværkssvende til overs til brandvæsenet, »som i dag er her, i morgen hist«. ¹³⁾ Først i foråret 1842 blev brand- og politikorpsset oprettet.

Det nye korps voldte hurtig byfogeden fortrædeligheder; nogle af underofficererne havde endnu ikke i efteråret 1842 anskaffet sig uniformer, idet de påstod, at de ikke havde råd til at betale de 30 rdl., uniformen kostede. Byfoged Wiborg blev irriteret herover, og da han hver dag ventede den nye guvernør, prins Frederik, på inspektion, klagede han sin nød til amtmanden. Ophavsmanden til underofficerernes vægring var løjtnant Poul A. Jacobsen. Han havde nemlig erklæret ikke at ville anskaffe uniform, før han blev dømt dertil. Indigneret over dette skrev byfogeden til amtmanden: »Dette er en skam af Jacobsen, der har nydt en god opdragelse og sidder i god næring og skulle regnes til den mere dannede borgerklasse«, og med et hjertesuk tilføjede han, »jeg beklager inderligen, at den fredelige, elskværdige tone, der tilforn udmærkede byen, mere og mere aftager. Man bliver med eet så oplyst af dagbladene, at man i tyk uvidenhed tror at forstå sig på alt, og at man ikke længere behøver at rette sig efter andet end sine egne forskruede latterlige ideer. Det er vel sagtens ikke bedre andre steder. Tidsånden smitter, men tidsånden er ond, thi den har ingen rod i sand op-

lysning«. Han foreslog til sidst at idømme de borgere en mulkt, der ikke havde anskaffet uniformen til nytår. Også om distinktionerne rasede striden; kaptajnen bar guld både på kjole og benklæder og påstod, at således gjorde man i Odense; de øvrige officerer havde guld på hatten, medens underofficerernes var prydet med hvide »festons«. Efter byfogedens mening var alt dette uden nogen som helst hjemmel i reglementet.¹⁴⁾

1864 bestod byens brand- og politikorps af 7 officerer, 18 underofficerer og c. 350 mand; politikorpset på 30 mand var bevæbnet.¹⁵⁾ Dets kaptajn var et par år i forvejen blevet sat i rang med kaptajner ved Københavns brandkorps, og i den anledning havde han modtaget en sabel af korpsets underofficerer.¹⁶⁾

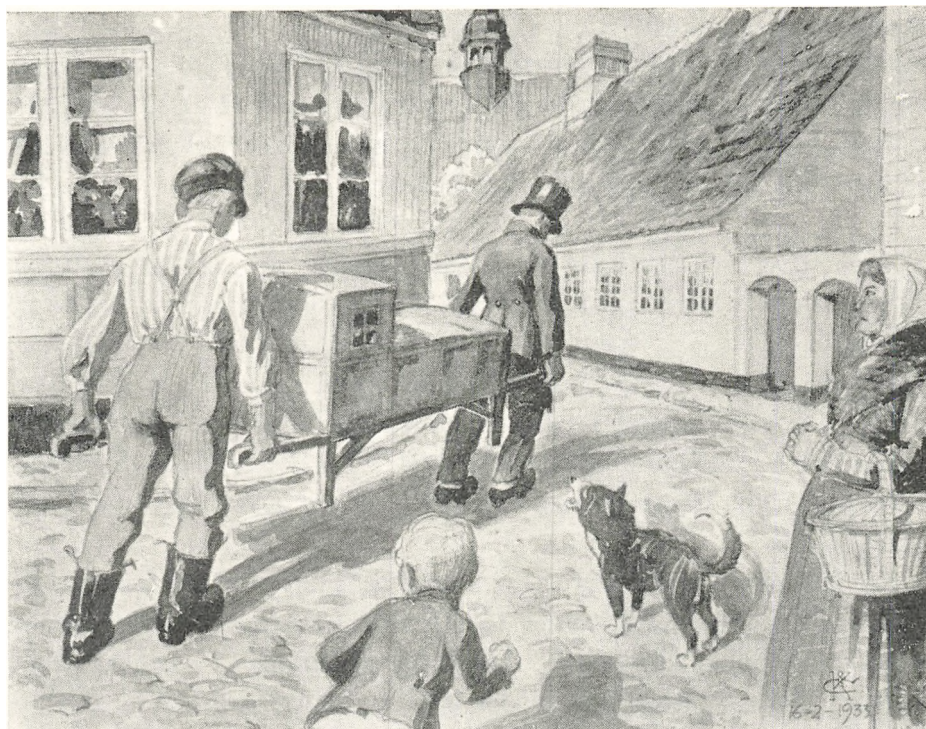
6. SUNDHEDSVÆSENET

På kommunens budget i 1839 er anført 12 rbd. til jordemoderen for en kos græsning. Hendes årlige løn var 16 rdl. samt fri bolig i jordemoderhuset i Kapellanstræde. Desuden fik hun 2 favne brænde.¹⁾ I årenes løb forfaldt huset, og da det ville være temmelig dyrt at istandsætte det, og det desuden var for lille for en familie, blev det i 1859 efter indhentet tilladelse solgt for 340 rdl. Købesummen sattes hen, og i 1862 købtes et nyt hus til jordemoderen.²⁾ I mange år havde madam Kalle stillingen, men da hun på sine gamle dage blev temmelig fordrunken, fik distriktslæge Ortmann hende afskediget, skønt både byfogeden og en del af borgerne gik ind for hende.³⁾

Fra gammel tid boede der en distriktskirurg, senere en distriktslæge i byen. Ifølge de gældende anordninger var det hans opgave uden andet vederlag end de diæter, som rejser kunne medføre, at tilse de syge, der var faste almisselemmer, eller som på grund af trange kår nød en midlertidig fattighjælp; dette tilsyn skulle også ydes vederlagsfrit, selv om kuren fordrede operativ indgriben. Da distriktslæge Ortmann i 1860 ønskede at få betaling for visse operationer i fattigsygeplejen, blev det derfor pure afvist af stiftsfysikatet.⁴⁾

De syge og lægerne. Det var nu ikke altid så nemt for borgerne at tilkalde distriktslægen, når der var sygdom i huset; i embedsanliggender var han nemlig ofte borte fra byen i kortere eller længere tid, men herpå blev der dog rådet bod, da cand. med. et chir. Erreboe i 1833 nedsatte sig som prak-

Porte-chaise.

(Sygetransport til sygehuset i Kirkestræde)
(Efter akvarel af maler Carl Knippel)

tiserende læge; men efterhånden kneb det også for ham, når distriktslægen var fraværende, at overkomme alle patienter i byen, og der var derfor o. 1850 et almindeligt ønske om at få flere læger til byen; endnu i 1860 var det ikke lykkedes, men i 1864 var der tre praktiserende læger.⁵⁾

De praktiserende læger havde hårde konkurrenter i kvaksalverne, og embedslægen bekæmpede efter bedste evne kvaksalveriet. Troen på de »kloge« mænd og kvinder var dog stor. Bestyrelsen for håndværkersvendenes sygekasse gjorde, hvad den kunne, for at få medlemmerne til at søge læge og ikke kvaksalver, og vedtog, at det var lægens pligt, når han opdagede, at en patient havde søgt kvaksalveren, at gøre formanden for sygekassen opmærksom derpå, så at den formastelige kunne blive slettet af kassen.⁶⁾

Til hjælp ved transporten af syge blev der anskaffet en »liggende porte-chaise.« Initiativet hertil kom fra guvernøren, den skulle imidlertid betales af byen, og tegningen til den blev givet af distriktslæge Ortmann; længe

kviede byen sig ved udgiften, der beløb sig til 30 rdl., man syntes slet ikke, at man havde råd dertil og prøvede at spare nogle af disse penge ved at foreslå brugen af lærred i stedet for sejldug; i efteråret 1844 blev den dog endelig anskaffet og anbragt hos maler Poulsen. Den blev flittigt benyttet og blev med årene en af byens seværdigheder.⁷⁾

Epidemi- og kolerasygehus. Byen havde intet sygehus og var således dårligt stillet, når epidemiske sygdomme rasede. Distriktslæge Ortmann, der 1841 var blevet adjungeret faderen i embedet og senere blev hans efterfølger, fremsatte i 1846 et forslag om anskaffelse af særlige lokaler til de patienter, der led af smitsomme sygdomme. I den anledning holdt borgerrepræsentationen og fattigkommissionen et møde og vedtog at benytte arbejds- huset, der på det tidspunkt stod tomt, til epidemisugehus, såfremt det blev nødvendigt.⁸⁾

Nogle år efter, da koleraen hærgede udenfor landets grænser, blev spørgsmålet virkelig aktuelt; ministeriet pålagde kommunen at have den fornødne bygning til sygehus i beredskab. Borgerrepræsentationen vidste ikke bedre at foreslå end hospitalsbygningen, da militæret på det tidspunkt havde beslågt de fleste af byens offentlige lokaler. Man regnede med, at hospitalsbygningen ved kirken ville kunne rumme ca. 30 senge.⁹⁾ Foreløbig skete der dog intet, og midlertidig oprettedes et koleralazaret i havnen, men det kunne ikke bruges om vinteren. Da koleraen nåede landet i 1853, gjorde sundhedskommissionen alvor af planen og indrettede hospitalet til epidemisugehus; lemmerne anbragtes i en af byens gårde. Til indkøb af det fornødne inventar stilledes 50 rdl. til rådighed, og man vedtog, når koleraen kom til byen, at give fri medicin til de borgere, som ikke var under fattigvæsenet, men på den anden side så uformuende, at de ikke kunne afholde disse udgifter uden alt for »stor forstyrrelse i deres økonomiske forhold«. Lægerne skulle anvise medicinen og til sin tid indlevere regning på deres honorar for »soigneringen« af disse patienter. Endelig bestemte man, at hvis epidemien blev af et sådant omfang, at lægerne ikke kunne overkomme behandlingen af de syge, skulle sundhedskommissionen på kommunens bekostning skaffe en læge fra København.¹⁰⁾ Heldigvis undgik Faaborg epidemien; distriktslægen kunne indberette, at der kun havde været eet tilfælde af kolera og det med dødelig udgang.¹¹⁾

Da det gamle kolerasygehus i havnen ikke længere kunne benyttes, blev

der i efteråret 1860 opført et nyt af bindingsværk på det opfyldte areal vest for havnen. Det var bestemt for personer med kolera, som ankom til byen ad søvejen. Bygningen bestod af 5 fag og indeholdt en forstue samt 2 store og 2 mindre rum; som sædvanlig kunne udgifterne kun bestrides ved optagelse af et lån. Bygningen anvendtes senere som kontor for skibsbygger R. Møllers værft.¹²⁾

Sygehusplaner. Længe havde byens fattigkommission overvejet at oprette et sygehus for syge, der ikke hørte under fattigvæsenet, og i august 1849 indsendte den en skrivelse til borgerrepræsentationen om denne sag; her vandt planen om et sygehus almindeligt bifald, og farver Meldal påtog sig at indhente nærmere oplysninger fra Assens, hvor man lige havde indrettet et nyt sygehus.¹³⁾ Foreløbig kom man ikke længere med planen; krigen lagde hindringer i vejen, og desuden fandt man, at det måske ville være mere hensigtsmæssigt at oprette et sygehus fælles for byen og det omliggende landdistrikt.¹⁴⁾ Borgerrepræsentationen indsendte derfor i marts 1850 en skrivelse til Svendborg amtsråd, hvori man gik stærkt ind for oprettelsen af et sygehus fælles for by og land »på grund af de i senere år herskende typhøse feber såvel på land som i by«. Man udviklede, at flere ville kunne få gavn af sygehuset, når opgaven blev løst i fællesskab, og udgifterne ville blive mindre for den enkelte patient. Man mente, at mange flere landboere end tidligere søgte lægehjælp, og det var bekendt, at mange tilskadekomne fra landet tyede til byen for her at være under lægens daglige tilsyn. Der var imidlertid den ulempe derved, at det var vanskeligt for dem at få plads i private huse, og de ville sikkert kunne få opholdet billigere og blive bedre plejet i et sygehus.¹⁵⁾

Det kom der imidlertid ikke noget ud af, og man nedsatte da et udvalg bestående af borgerrepræsentanterne Meldal og Lagoni, tre borgere og byens to læger, der skulle udarbejde en plan til et sygehus i byen.¹⁶⁾ Også dette stødte imidlertid på vanskeligheder, og det syntes således at have lange udsigter med at skaffe byens syge en ordentlig og tilfredsstillende pleje. Fattigkommissionen hjalp byen ud over vanskelighederne. Den bad borgerrepræsentationen om tilladelse til at opføre en tilbygning til fattighuset; den skulle indrettes til sygestuer for fattiglemmerne eller midlertidig beboelse for husvilde. Tilladelsen blev givet, og 1852 blev sygestuerne indrettet. Kort efter udarbejdede fattigkommissionen en plan vedrørende brugen af

sygestuerne og foreslog, at disse, når fattiglemmerne ikke lagde beslag på dem, kunne benyttes af syge, især tyende, der ikke hørte ind under fattigvæsenet.

Borgerrepræsentationens flertal gik med glæde ind for planen, da der nu blev lejlighed til for en billig betaling at indlægge syge, der enten af pladsmangel eller andre grunde ikke kunne plejes i hjemmene. Til sygestuerne skulle knyttes en sygeplejerske, der, såfremt det ønskedes, skulle være forpligtet til mod betaling at pleje de syge; man ville ved en sådan ordning undgå den opskruede betaling, som hidtil var blevet fordret såvel for sengeplads som for sygepleje. De syge udenfor fattigvæsenet skulle behandles af deres egen læge. Man bad amtsfattigdirektionen foreløbig sanktionere denne »blandede« benyttelse af fattigsygestuerne for et år.

Denne ordning gav anledning til en voldsom strid. Distriktslæge Ortmann gik i sin erklæring stærkt imod planen. Han ønskede, at sygestuerne skulle være begyndelsen til et sygehus, og krævede derfor, at alle patienter skulle behandles af fattigvæsenets læge, nemlig distriktslægen; også et medlem af borgerrepræsentationen, købmand Ortmann, der var en broder til distriktslægen, gik imod fattigkommissionens forslag, der kraftigt støttedes af købmand Lagoni. Der faldt mange drøje hug; distriktslægen anførte, at de private interesser stilledes forud for de almindelige, når private læger kunne benyttes i sygestuerne, men majoriteten i borgerrepræsentationen vendte sagen om og mente, »at fattiglægens interesser i dette tilfælde stilles langt forud for de almindelige«. Det var en besparelse for den enkelte patient at kunne benytte sin eengang antagne læge, og det var for patientens vel nødvendigt at have tillid til den læge, der skulle behandle ham; distriktslægens forslag kunne derfor kun opfattes som et lige så stort indgreb i privatmands ret som at foreskrive ham de samme betingelser i hans eget hus.

Byfogeden søgte at mægle og foreslog, at sygestuerne kunne belægges med private syge under sygehuslægens kur, når denne og fattigkommissionen fandt, at det kunne ske uden hindring for fattigvæsenets eget brug af stuerne. Ved udgangen af 1852 forlod købmand Ortmann borgerrepræsentationen, og nu gennemførtes fattigkommissionens oprindelige forslag. Året efter blev ordningen permanent; købmand Ortmann, der da var borgerrepræsentationens formand, gik dog imod ordningen.¹⁷⁾ Distriktslæge Ortmann var selvfølgelig stadig misfornøjet og vedblev at arbejde på oprettelsen af et sygehus. Han fandt det ganske uforsvarligt, at byen og distriktet ikke

havde et passende lokale for syge. Sundhedsstyrelsen støttede ham. I foråret 1857 henvendte det kgl. sundhedskollegium sig til amterne i Fyns stift og anmodede dem om at virke for opførelse af amtssygehuse eller distriktsygehuse.¹⁸⁾ Borgerrepræsentationen var godt fornøjet med sygestuerne i fattighuset, der fik et nyt regulativ i 1860. Ved den lejlighed indtog distriktslægen sit tidligere principielle standpunkt, at der ved et selvstændigt sygehus kun burde være een læge, i reglen stedets officielle læge, der ledede kuren. Han fandt imidlertid ingen støtte hos stiftsfysikus Arendrup, der ikke fandt, at der var tilstrækkelig anledning til at »urgere« det ved nogle sygestuer i byens fattiggård.¹⁹⁾

Kampen mod sygestuerne i fattiggården fortsattes af Ortmanns efterfølger i embedet, overlæge Salicath. Han overtog embedet i 1865, ved hvilken lejlighed en del vaccinationsprotokoller og skrivelser blev overdraget ham, derimod kunne man ikke finde embedets kopibog; det viste sig, at Ortmann betragtede den som sin private ejendom og havde taget den med sig til København, så stiftsfysikus måtte lægge sig i selen for at få den udleveret.²⁰⁾ Salicath synes at have været en smidigere mand end Ortmann; allerede året efter sin ankomst til byen fik han fattigkommissionen til at udarbejde et nyt regulativ for sygestuerne. Ifølge det skulle disse også kunne benyttes af omegnens kommuner; vigtigere var det dog, at det i regulativet udtrykkelig blev fastslået, at distriktslægen alene skulle tilse de syge og i forening med en fattigforstander lede sygestuerne. Længere kom Salicath ikke; for kommunalbestyrelsen nægtede at godkende regulativet og meddelte amtet, at det henholdt sig til den gældende ordning.²¹⁾

I efteråret 1868 var stiftsfysikus Arendrup i Faaborg og besøgtede sygestuerne. Der var god orden og renlighed, og både han og distriktslægen fandt, at de fire sygestuer under almindelige ikke epidemiske forhold var meget brugelige for fattigvæsenets syge. Arendrup blev derfor meget forbausset, da han modtog distriktslæge Salicaths medicinalberetning for 1868 og deri så, at Salicath fremhævede adskillige mangler ved sygestuerne som f. eks. kontrol. Endvidere påpegede han nødvendigheden af at indrette et sygelokale for andre syge, »hvis daglige opholdssteder er slette sygestuer, og som sådanne tør jeg betragte de almindelige karlekamre, svendestuer o. s. v. »Stiftsfysikus blev irriteret og erklærede, at det måtte være distriktslægens skyld, når der ikke var nogen kontrol med de indlagte patienter; han kunne heller ikke se, at det kunne være til nogen nytte at indrette fattig-

væsenets sygestuer til et distriktsygehus, men i slutningen af sin skrivelse lovede han distriktslægen, når han indsendte hans medicinalberetning til amtet, at anbefale hans forslag om oprettelsen af et distriktsygehus ved eller i Faaborg, og han bad ham derfor udarbejde et overslag over et sådant, dog måtte han ikke gøre det større end nødvendigt, da »beskeden begæring gaa muligt igennem«. ²²⁾

Distriktslæge Salicath blev noget pikeret over stiftsfysikus's skrivelse, særlig bemærkningen »anser dette for at være distriktslægens egen skyld« faldt ham for brystet. Han følte sig uretfærdigt behandlet og gjorde Arendrup opmærksom på, at en selv nok så pålidelig opvarningskone ikke kunne hindre, at der bragtes patienten »spisevarer«, medens hun vaskede tøj, hentede deres reglementerede mad fra byen eller kogte grødomslag, når der ikke på hele fattiggården fandtes noget opsynspersonale, og adgangen fra gården til sygestuerne stod åben og var »kun 6-8 skridt lang«. Ingen ville vel forlange, at sygestuerne skulle være aflåsede, de var jo dog ikke arrester. Salicath fandt det heller ikke rigtigt, at sygeplejersken i stedet for at have fast løn fik en mark daglig for hver patient; som forholdene var, var hun interesseret i, at de syge blev så længe som muligt, medens det var i fattigkommissionens interesse at få patienterne ud så hurtigt som muligt. ²³⁾

Efter dette lille intermezzo indgav distriktslægen da forslag om et distriktsygehus i tilknytning til fattiggården. Arendrup støttede forslaget, men ville dog anlægge sygehuset på et frit, tørt og luftigt sted, men ikke gerne midt i byen og allermindst op til byens fattighus, »hvis dunster både i moralsk og legemlig henseende kunne være betænkelige for sundhedstilstanden på sygehuset«. Stiftsfysikus fandt det også utænkeligt, at kommunen ved lejlighed ikke skulle kunne købe en lille bygning, hvori der kunne indrettes plads til 10-12 sygesenge, dette ville være langt at foretrække for forbindelsen med fattiggården. ²⁴⁾ Fra amtmanden gik forslaget til byrådet, og det besluttede foreløbig at se tiden an, idet man henviste til en kommende fattiglovgivning, der helt kunne ændre den da gældende ordning. ²⁵⁾

Tandpleje. Også på andre områder mærkedes i disse år interesse for bedre hygiejne. Tandplejen holdt således sit indtog i byen; ganske vist havde den endnu ikke nogen bosiddende tandlæge, men i 1855 opholdt examineret tandlæge Jensen sig i flere dage på gæstgivergården, hvor han modtog patienter. ²⁶⁾ Til daglig derimod måtte man sætte sin lid til barber Jessen;

han ansøgte i 1863 om tilladelse til at foretage tandudtrækning; det ville dog hverken distriktslægen eller stiftsfysikus anbefale; man kunne efter deres mening snarere tiltale ham for uberettiget lægevirksomhed, da tandudtrækning efter de gældende love hørte til de operationer, det tilkom autoriserede læger og tandlæger at udføre. Distriktslægen var egentlig tilbøjelig til at anbefale andragendet, såfremt tandudtrækningen foregik under en autoriseret læges an- og tilsvar. Stiftsfysikus gik herimod, barber Jessen måtte underkaste sig »tandlægetentamen«, hvis han ville trække tænder ud.²⁷⁾

Hygiejniske fremskridt. Det må vel også betragtes som hygiejniske fremskridt, at brødrene Jensen indrettede russiske dampbade i forbindelse med deres virksomhed,²⁸⁾ at G. M. Børglum i 1862 fik kgl. bevilling som kammerjæger,²⁹⁾ og at kirkeinspektionen i 1861 anbragte et antal spyttebakker i kirken til afbenyttelse »for hvem, der måtte behøve dem«.³⁰⁾ Et stort fremskridt var samtidig indførelsen af en sundhedsvedtægt.³¹⁾

Sundhedskommissionen arbejdede altså ikke forgæves, og mere og mere vakttes borgernes forståelse for betydningen af renlighed, og man forstår derfor godt, at beboerne i Havnegade og Nygade harmdirrende protesterede imod, at agent Lagoni lod al urenheden fra sin nye staldbygning løbe til den del af byrenden, som passerede ovennævnte gader. Stanken må have været ret uudholdelig en varm sommerdag, og man sympatiserer med beboerne, når de forlangte, at renden i hvert fald om sommeren daglig skulle skylles med rent vand, »når der ikke kan gøres andre udveje for svineriets afskaffelse«.³²⁾ Det var også vanskeligt for byens borgere, ikke mindst for slagterne, straks at udføre kreaturaffald eller anden gødning, således som sundhedsvedtægten foreskrev; det følte derfor som en lettelse, da sundhedskommissionen fik gartner Slengerik til at modtage det indtil videre i sin toft bag ved hans markhus, der lå ned imod Sundet.³³⁾

7. SUNDET

Fiske- og jagtret. Sundet var ikke længere nogen behagelig nabo for byen. Dets ildelugtende vand og dyndede tilstand forpestede luften, og sundhedsautoriteterne havde med rette deres opmærksomhed henvendt på det. Den eneste indtægt, byen havde af Sundet, var fiskeriet og jagten. Borgerrepræsentationen fandt i 1840, at man fik for lidt ud af fiskeriet, og foreslog derfor en rådstuesamling at bortforpagte fiskeriet; meningene herom var dog så

delte, at skriftlig afstemning blev nødvendig, og ved denne forkastedes forslaget med 18 stemmer mod 8.¹⁾ Også Hvedholm og Holstenshus havde fiskerettighed, men benyttede den sjældent, og selv i Faaborg var der i 1866 kun få »fiskeliebhavere«.²⁾ Jagten havde i mange år været udlejet, men af hensyn til krybskytteriet vedtog man i 1860 at bortforpagte den på 2 år ad gangen.³⁾ Byholmen blev udlejet for 2 rdl. årligt, men 1869 vedtog man at ophøre hermed; man ville beplante den for om muligt i fremtiden at få større indtægter af den.⁴⁾ Afløbet fra Sundet, som hidtil havde været langs med Møllebroen og nedenfor haverne ved stranden, blev i 1850 rettet ud og ført ned til stranden igennem Blegepletten.⁵⁾ Den høje vandstand i Sundet, særlig ved tøbrud og nedbør, voldte dog stadig store vanskeligheder; man besluttede derfor i 1867 at anbringe et stigbord indenfor slusen ud til gasværket og at borttage den daværende sluse tillige med det omgivende murværk, så åbningen blev så stor, som murbuen tillod at gøre den; endvidere påtog agent Lagoni sig for 80 rdl. at anlægge en siderende ved hovedrenden for at fremme vandets afløb.⁶⁾

I den følgende tid sank vandstanden i Sundet, og dels på grund heraf og dels på grund af de tilgroede bredder blev det efterhånden vanskeligt at fastslå grænsen for den enkelte lodsejers ejendom; derfor indgav ca. 250 skatteydere et andragende til borgerrepræsentationen, hvori man bad den søge at opnå en overenskomst om grænserne med lodsejerne, eftersom Sundet dog var en kommunal ejendom.⁷⁾ På samme tid ansøgte agent Lagoni om tilladelse til at sænke Møllebroen for at få bedre afløb fra Sundet og på denne måde yderligere sænke vandstanden. Borgerrepræsentationen tog nu affære, den samlede de i byen værende lodsejere og brugere af ejendommene ved Sundet, nemlig agent Lagoni, pastor Chiewitz, enkegrevinde Schaffalitzky de Muckadell, sparekassen, konsul Michelsen, gartner Slengerik og enkemadam Adolph. Borgerrepræsentationen bifaldt agent Lagonis forslag på betingelse af, at samtlige lodsejere afgav en erklæring om, at de nuværende grænser ud mod Sundet for eftertiden skulle betragtes som faste grænser af enhver lodsejer. Alle afgav en sådan erklæring med undtagelse af jagtjunker Poulsen på enkegrevindens vegne; gartner Slengerik og pastor Chiewitz måtte dog forbeholde sig henholdsvis Odense Gråbrødre hospitals og kultusministeriets afgørelse i sagen.⁸⁾ Snart indløb enkegrevindens samtykke, men til borgerrepræsentationens forbløffelse indkom der fra Odense Gråbrødre hospital og baroniet Holstenshus en forespørgsel om, på hvilket

grundlag byen mente at have ejendomsret til Sundet.⁹⁾ Kort efter meddelte grevskabet Brahesminde, at det havde ejendomsret til Sundet, men at fiskeriet tilhørte byen, og da byen ikke kunne bevise sin ejendomsret, men tog forbehold overfor grevskabets påstand, så blev sagen foreløbig stillet i bero.¹⁰⁾

Ønskerne i byen om Sundets udtørring blev kraftigt støttet af sundhedsstyrelsen. Da distriktslæge Salicath i sin medicinalberetning for 1868 påstod, at Sundet var en »svøbe for byen«, så bad stiftsfysikus Arendrup ham udtale sig om, på »hvilken måde det sumpful ved Faaborg »Sundet« kaldet skal kunne udtørres; han ville også gerne vide, hvem der skulle betale omkostningerne, og om distriktslægen havde nogen erfaring for, om Sundet nogen sinde havde vist sig skadeligt for byens sundhedstilstand.¹¹⁾ Der indløb hurtigt svar fra Salicath. Sundet »er en over 100 tdr. land stor sump overfyldt med et tyndt lag vand fra Kalekod bæk, men så opfyldt af dynd, at end ikke den mindste omrøring deri med en stok kan finde sted, uden at en jævn sort svovlbrinteudgydende vælling viser sig på overfladen«. Tiløb af byens spildevand og store kreaturstalde bidrog til dette resultat, og ved sumpens »tilvoksning« udvider lodsejerne »deres gungeagtige eng«. Digekinspektør Grove, som inddigede ved Nakkebølle, havde udtalt til ham, at det næppe ville være vanskeligt at foretage en udtørring, og at den ville være rentabel. Med hensyn til Sundets indflydelse på sundhedstilstanden i byen gjorde distriktslægen opmærksom på, at den almindelige gastriske og typhoide feber væsentligt holdt sig til byens østre ende, der lå nærmest ved Sundet.¹²⁾

Ved selvsyn konstaterede stiftsfysikus Arendrup i sommeren 1869 gæringen, der var græsgrøn og ildelugtende, og i sin indberetning til amtet gik han derfor ind for en udtørring; han fandt, det var »et nidkært byråds pligt«, og antog, at de to »tilgrænsende rige godsbesiddere« ville være villige til at støtte foretagendet, der både »i sanitær og landøkonomisk henseende« ville være betydningsfuldt.¹³⁾ Efter dette gik også byrådet ind for en udtørring, og spørgsmålet var nu, hvorledes amtet og grevskabet Brahesminde ville stille sig hertil.¹⁴⁾

8. DET NYE RÅDHUS

Planer om et nyt rådhus. Som tidligere nævnt havde man i 1830'erne ivrigt drøftet opførelsen af et nyt rådhus, men hidtil var det ikke blevet til noget, fordi man kviede sig ved udgifterne. Guvernørens interesse for sagen tvang

dog repræsentanterne til at beskæftige sig med spørgsmålet, og i efteråret 1838 gik et flertal ind for opførelsen af det nye rådhus. Der skulle ydes tilskud fra Sallinge herred med de derværende birker, således at herredet og birkerne dækkede $\frac{2}{3}$ af udgifterne. Byen skulle så udrede den resterende trediedel og anskaffe inventar. Til gengæld fik herredet og birkerne frie arrester med inventar og fornødent tilsyn med fangerne, samt ret til at benytte tingstuen, men ellers havde de ingen adkomst til videre brug af rådhuset; skatter og vedligeholdelse skulle bestrides af byen. Det var dog alt sammen under forudsætning af, at pengene kunne fås ved lån af offentlige midler, såfremt salget af den gamle rådstuebygning ikke indbragte tilstrækkeligt. Lånet ville man forrente med 4 pct. pr. a. og årlig afdrage med 100 rbd. Borgerrepræsentanten sadelmagemester Poulsen afveg fra flertallet ved at foreslå, at man, såfremt hele summen kunne lånes, byggede uden tilskud fra herredet, og dette forslag ønskede han forelagt en rådstueforsamling.¹⁾ Denne billigede i et og alt flertallets forslag, og dermed var vejen endelig banet for rådhusbyggeriet.²⁾ Byfoged Wiborg var dog ikke helt tilfreds, og i et brev til amtmanden gav han luft for sin irritation over borgerrepræsentationens standpunkt. Han fandt, at den var »altfor ensidig og manglede det liberale blik, hvormed en sådan sag bør betragtes«. Det forekom ham for småligt, at man havde trukket tov med herredet, om en gård på 6 tdr. htk. skulle svare 1 rbd. og 8 sk. eller 1. rbd. og 36 sk. Hovedsagen var, om byens andel var overkommelig for den; om landboerne svarede meget eller lidt, var efter hans mening købstaden uvedkommende, den havde kun at overveje, hvad den selv skulle udrede efter den een gang lagte plan.

Poulsens standpunkt fandt han absurd; selvfølgelig skulle man tage al den økonomiske støtte, man kunne få fra herredet. Der var ikke noget mærkeligt i, at borgerne i eet og alt fulgte borgerrepræsentationen; thi de manglede endnu både interesse for kommunens anliggender og almindelige kundskaber, og dette kunne man i almindelighed også sige om repræsentanterne.³⁾

I foråret 1839 sendte prinsguvernøren gennem amtet en ny tegning til rådhuset samt et af amtmand Sporon omarbejdet forslag, og amtmanden mødte personlig op i Faaborg og afleverede både tegningen og sit forslag, der senere blev bifaldet af rådstuesamlingen, fordi det var billigere. Omkostningerne var beregnet til 8435 rdl., og heraf skulle herredet udrede de 5625 rdl. Borgerne betingede sig dog atter, at herredet ikke fik nogen

ejendomsret til rådhuset, at salen blev gjort lidt større, og at herredet skulle betale brændslet til tingstuen og arresterne. Dette blev altsammen senere antaget, hvorefter amtmandens plan gennem guvernementet blev indsendt til det danske kancelli og bifaldet af kongen den 22. maj 1839.⁴⁾

Tegningen og overslaget skyldtes arkitekt Jens Poul Jacobsen, og opførelsen af det nye rådhus blev betroet murermester Jørgen Hansen Lang. Da arbejdet skulle begynde inden efteråret, og da det gamle rådhus derfor snart skulle nedrives, så blev der på kærnerkassens regning lejet tingstue og politikammer hos købmand Gjerbracht samt lejlighed til arrestforvareren hos vognmand Knudsen, derimod skaffede vægteren sig selv bolig mod en godtgørelse af 10 rdl. Men hvad skulle man gøre ved arresterne? Som så ofte trådte konsul Jørgen Ploug til og overlod en del af Magasingården til arrester, medens sprøjten og de øvrige brandredskaber fik plads på hans vejrmølle, alt uden omkostning for kommunen. Mange af materialerne fra det gamle rådhus blev benyttede ved opførelsen af vægterboligen ved Klokketårnet.⁵⁾

Grundstensnedlæggelse. Snart nærmede det tidspunkt sig, da grundstenen til det nye rådhus skulle nedlægges. En deputation bestående af byfoged Wiborg og konsul Jørgen Ploug rejste til Odense for at indbyde prins Christian til at foretage grundstensnedlæggelsen. Men der var meget andet at gøre. Der skulle anskaffes en murske og murerhammer af sølv; leveringen blev overdraget guldsmed Hammer, de vejede 12 lod og kostede 20 rbd. Den plade, som skulle nedlægges i grunden, skulle frembæres på en carmoisinrød fløjlsplade. En anden vigtig sag, der optog sindene, var det festmåltid, der skulle afslutte ceremonien; længe drøftede man, på hvilken måde pengene skulle skaffes, og tilsidst enedes man om, at betalingen for foræring til prinsen og hans følge samt til borgerrepræsentationen skulle udredes af kærnerkassen, men de øvrige herrer »inden- og udenbyes«, som ville deltage, måtte selv betale deres kuverter.⁶⁾

Den 27. august 1839 blev grundstenen nedlagt. Efter prinsens ankomst begav man sig til byggepladsen. Noget før end alle andre var dog 5 borgerrepræsentanter ankommet, så fulgte byfogeden og borgerrepræsentationens formand skomagermester J. Lorentzen; sidstnævnte bar den røde fløjlsplade, der var forsynet med guldfrynser, og på denne lå sølvpladen, der var bekostet af prins Christian, og tre danske specier fra 1838, »hvis fortrin-

ligste værdi bestod i, at de vise H. M.'s vor allernådigste konges billede«. Derefter kom prins Christian med sønnen prins Frederik (VII), og efter dem fulgte parvis greve Schaffalitzky de Muckadell til grevskabet Muckadell, greve Reventlow til friherreskabet Brahe-Trolleborg, baron Holsten til friherreskabet Holstenshus, amtmanden over Svendborg amt, kammerherre Sporon, stiftamtmanden, biskoppen, distriktsprovsten, nogle af Sallinge herreds præster, byens embedsmænd

og »fornemme gæster«.

På Torvet var borgervæbnin- gen opstillet i »militær form«, senere slog den kreds om den del af tomten, hvor grundstenen skulle nedlægges. Da alle var ankommet, holdt byfoged Wiborg talen og overrakte derefter prins Christian sølvpladen, der havde følgende indskrift: »Grundstenen til Faaborg rådhus nyt opført i H. M.'s kong Frederik VI's 32.te regeringsår blev lagt den 27. august 1839 af Fyens Stifts guvernør H. kgl. H. prins Christian Frederik til Danmark, amtmanden over Svendborg amt F. Sporon, landoverretsassessor I. Wiborg og borgerrepræsentan-

Kong Christian VIII
(1786-1848)
(Rosenborg)

terne Lorentzen, Bøving, Jensen, Ploug, Poulsen og C. Nielsen. Faaborg by, Sallinge herred med grevskabet Brahesminde, grevskabet Muckadell, baroniet Brahe-Trolleborg og baroniet Holstenshus, hvis arresthus det er, bestod denne bygning for cirka 8000 rbd. sedler. Gud velsigne arbejdet. Længe leve kongen«.

Herefter nedlagde og tilmurede prins Christian sølvpladen i bygningens højre hjørne alt under »kanoners løsning«. Turen kom dernæst til specierne, der blev nedlagt af amtmanden, byfogeden og borgerrepræsentationens formand. Byfogeden takkede så prinsen for hans tilstedeværelse, hvorpå prinsen ønskede byen og herredet til lykke med bygningen og sluttede med at

udbringe et leve for kongen. Endelig udbragte byfogeden et leve for prins-guvernøren, som forsamlingen »med jublende glædesytringer mange gange gentog«. ⁷⁾

Dermed var den højtidelige grundstensnedlæggelse forbi, og man drog til gæstgiverenken madam Wining, hvor der afholdtes en diner, der stod kærmerkassen i 227 rdl. ⁸⁾ Ved afrejsen forærede prins Christian byfogeden en gulddåse. Blandt byens gæster ved denne lejlighed var selvfølgelig arkitekt Jacobsen, der af byen fik et gratiale på 40 rdl. ⁹⁾

Indvielsen. I foråret 1840 stod rådhuset færdigt. Snedkermester Kaster fik besked på at levere inventaret; en skranke til tingstuen med bøgetræspole-ret håndfang og et ovalt bord, desuden et dusin bøgetræspolerede stole med stoppede sæder og malet sejldugsbetræk. Til rådhusalen anskaffedes 48 stole, dog med sort merinobetræk. En piedestal af fyrretræ med zirater og med fatning til kongens buste hørte også med til bestillingen samt 8 senge til arresterne, hele herligheden stod byen i 284 rbd. ¹⁰⁾ Kongebusten bestiltes hos billedhuggeren Freund og ankom i august pr. skib fra København. ¹¹⁾ Borgernes interesse for det nye rådhus var stor, og man ønskede at gøre det så smukt som muligt; derfor indsatte man for symmetriens skyld to blinddøre ved indgangen i rådstuen, de betaltes af konsul Ploug og smedemester Jensen, desuden skænkede »en kreds af agtede damer« gardinerne til rådstuesalen. ¹²⁾

Snart kunne man tænke på indvielsen; i den anledning indkaldtes til en rådstuesamling i juli 1840. Tilstede var repræsentanterne og »en temlig talrig del af byens hæderlige borgerskab«. Borgerrepræsentationen ønskede nu at vide, hvorledes borgerskabet havde tænkt sig indvielsen, og om det ønskede, at en deputation skulle rejse til Odense og hilse på Christian VIII, der den 14. juli for første gang besøgte Odense som konge. Forsamlingen vedtog meget hurtigt, at byen ikke skulle betale nogen udgifter til disse to ting. Indvielsen af rådhuset kunne ske med en kantate og en tale, men udgifterne hertil skulle dækkes ved frivillige bidrag, og der blev straks indsamlet 68 rdl.; hvis man ikke ved henvendelse til de ikke tilstedeværende borgere fik tegnet 100 rdl., så skulle al rådhusindvielse falde bort, men hvis beløbet blev tegnet, skulle givernes navne, og hvad de havde givet, indføres i rådstuebogen. Forsamlingen fandt heller ikke, at man havde råd til at sende en deputation til Odense, det måtte have sit forblivende med

lykønskningen ved tronbestigelsen, »indtil man engang kunne være så lykkelig at have H. M. her i byen i sin midte.«¹³⁾ Hermed havde borgerskabet sagt sin mening. De 100 rdl. blev tegnet, indvielsen med kantate og tale af byfogeden blev fastsat til kongens fødselsdag d. 18. september, og dagen skulle slutte med et bal.¹⁴⁾

Således var alt i orden til indvielsen, og man uddelte allerede billetter til dem, der skulle overvære den; hele arrangementet blev imidlertid slet ikke til noget; for d. 11. september skrev Christian VIII til borgerrepræsentationen og forespurgte, om indvielsen ikke kunne udsættes til d. 28. september, da han så selv ville overvære den. I huj og hast indkaldtes til rådstuesamling, og da man forudså, at de kgl. herskaber med deres følge ville fylde så meget i rådhusalen, at der ikke kunne blive plads til alle de borgere, der allerede havde fået udleveret billetter, så renoncerede borgerne til fordel for deres damer, der skulle inkluderes så længe, »som rummet tillader«; hvis der så alligevel blev plads tilovers, skulle denne overlades til mændene og gives til dem, der kom først; dog bestemtes det, at hvis en dame ikke kom til højtideligheden, måtte hendes ægtefælle indtage pladsen. Hvor mange hustruer, der »opofrede« sig og blev hjemme, er ikke godt at vide. Konsul Ploug tilbød ikke alene at give det fornødne krudt til salutterne, men også at bekoste eventuelle forfriskninger, som dog skulle indtages på gæstgivergården. Endelig bestemtes, at ballet først skulle afholdes søndagen efter indvielsen.¹⁵⁾

Den 28. september oprandt den store dag. Kongen og dronningen kom om eftermiddagen med det kgl. dampskib fra Kiel og blev ved ankomsten modtaget af prins Frederik (VII), amtets, stiftets og byens embedsmænd samt borgerrepræsentationen og »de høje herskaber af Sallinge herred«. I havnen havde havnekommissionen rejst en æresport, og her modtog »et antal damer og herrer« majestæterne med en sang forfattet af cand. theol. C. F. Wiborg; sangen blev akkompagneret af blæsende instrumenter. To skibe, der var lagt ud på redens, salutede med 27 kanonskud, der blev gentaget af et batteri på skibsbygningspladsen. På begge sider af æresporten paraderede borgervæbningen og brandkorpsen. Efter ankomsten til rådhuset beundrede kongen lokalerne, og derefter samledes man i rådhusalen, hvor det var lykkedes at skaffe plads til 300 mennesker ved at tage de tilstødende lokaler i brug. Højtideligheden i salen indledtes med, at et orkester på 32 musici, sangere og sangerinder afsang dagens kantate, også den var

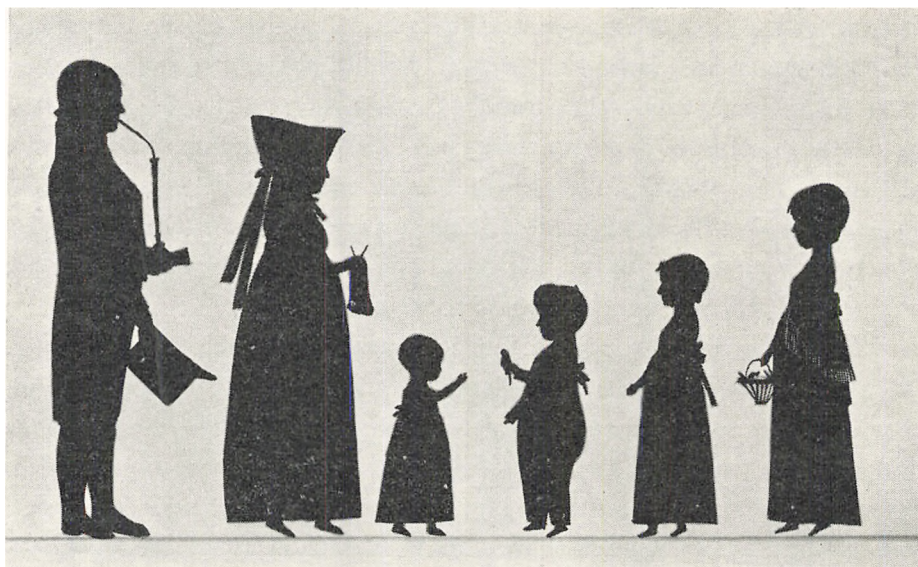
forfattet af kandidat Wiborg og med musik af organist Hansen i Roskilde. Da kantatens første afdeling var sunget, holdt byfoged Wiborg indivielsestalen, hvori han gav en sammentrængt fremstilling af de danske tingsteders og retters historie fra de ældste tider såvel i almindelighed som med hensyn til Faaborg i særdeleshed. Derefter blev kantatens anden del afsunget. Kongen udtalte sin tilfredshed med det hele, og under hurraråb forlod kongeparret salen og begav sig til det dem »anviste aftrædelsessted« i enkefru Plougs gård, hvor de modtog nogle forfriskninger.

Klokken syv forlod kongeparret byen for over land at rejse til Svendborg. Udenfor rådhuset tændtes de der anbragte begkranse. Østerport var »udziret« og husene illuminerede, borgervæbningen paraderede, og »blæsende instrumenter gaves atter under den tilstrømmende mængdes høje og gentagne glædesytringer«. »Aftoget« blev oplyst ved fakler af ridende bønder. Ved indstigningen i vognen »havde H. M. den nåde at indlade sig i samtale med der stående bønder om høstens udfald«. Guvernøren prins Frederik ledsagede kongeparret til hest, og byfogeden fulgte med til Vester Skerlinge, grænsen for jurisdiktionen.¹⁶⁾

Den følgende dag afholdtes ballet, der gav et overskud på 34 rdl.¹⁷⁾ Sølvkurskeene og sølvhammeren fra grundstensnedlæggelsen skænkede man bygmester Jørgen Lang som tak for den redelighed, han havde vist ved rådhusets opførelse.¹⁸⁾ Den 8. oktober var borgerrepræsentationen for første gang til møde i sit forsamlingsværelse på det nye rådhus.

Da rådhuset var indviet, fortsatte man den gamle skik med at udleje salen, og for indtægterne heraf besluttede man at anskaffe et par kandelabre udenfor rådhuset, og nogle år senere blev de bestilt hos Allerup i Odense.¹⁹⁾

Rådhusalens udvidelse. Allerede i 1846 viste det sig, at rådhusalen var for lille ved afholdelse af baller, komedier og andre festligheder, og derfor indsendte købmand Jacobsen og andre borgere i 1849 et forslag om udvidelse.²⁰⁾ Treårskrigen standsede imidlertid alle planer herom; men da rådhuset skulle repareres efter at have været anvendt som lazaret, vendte man atter tilbage til udvidelsesplanerne. Byfoged Stricker stillede sig i begyndelsen velvillig, men da gæstgiver Rasmussen i foråret 1851 lod en ny gæstgivergård opføre og deri indrette et selskabslokale af betydelig størrelse, ville byfogeden ikke længere give sit samtykke til udvidelsen, og da man bad ham indkalde til rådstuemøde, for at man kunne høre borgernes mening,

*Bygmester Jørgen Hansen Lang (1777-1842) med hustru og børn
(privateje)*

erklærede han, at det ville han ikke.²¹⁾ Borgerrepræsentationen gik da til amtmanden. I sin skrivelse anmodede den om tilladelse til at inddrage de to rum, der vendte ud til Torvet, og som dels var byfogedkontor og dels trappegang til arresten. Ved dette ville man opnå, at salen blev udvidet med 100 kvadratalen. Det var muligt at inddrage rummene, fordi byfogeden havde indrettet kontor på sin bopæl, og hvis dette atter skulle være i rådhuset, kunne man indrette det i borgerrepræsentationens forsamlingsværelse, og den kunne så holde sine møder i det værelse i den vestre del af bygningen, som vendte ud mod Strandstræde. Det var ganske vist i sin tid tiltænkt de forskellige kommissioner, men de havde aldrig benyttet det. Man mente heller ikke, at gæstgiver Rasmussen havde kapital nok til at gennemføre det påtænkte projekt, og man bad derfor tilsidst om tilladelse til at foretage den omtalte udvidelse.

Bag denne skrivelse stod der imidlertid ikke en enig borgerrepræsentation. Formanden, købmand Ortmann, var imod udvidelsen; han mente, at rådhuset først og fremmest skulle være et råd- og domhus og ikke en forlystelsesanstalt. Et par måneder efter indsendte man en lignende ansøgning til indenrigsministeriet og begrundede den med, at Christian VIII ved ind-

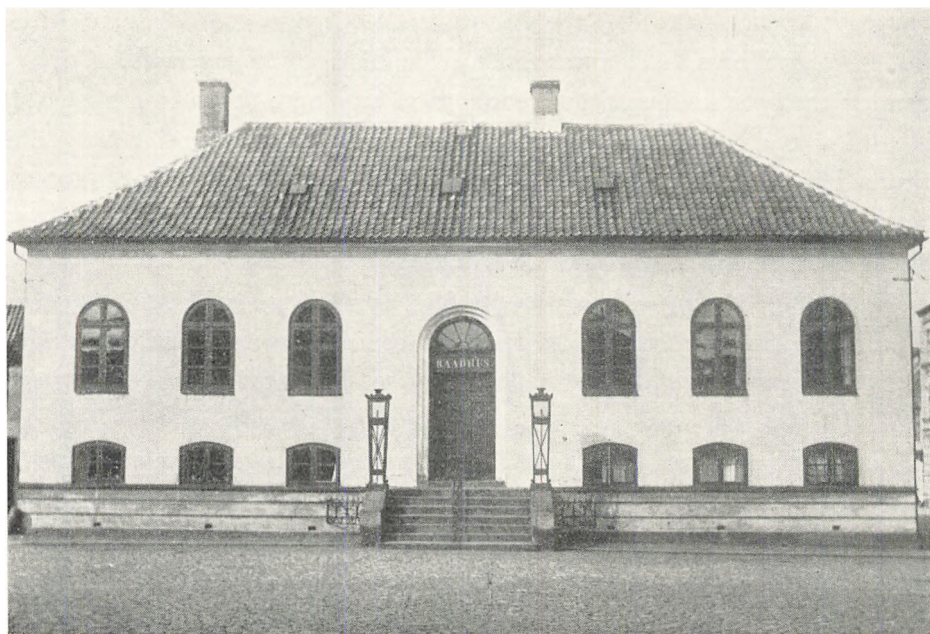
vielsen udtrykkelig havde anbefalet salen »til borgernes fornøjelser«. ²²⁾ Aktionen mislykkedes, både amtmanden og indenrigsministeriet afsløg andragendet; man var imidlertid ikke forknytt og indsendte et nyt til ministeriet, idet man henviste til, at gæstgiver Rasmussens sal var færdig, men som »komediesal« kunne den ikke bruges, og på grund af dens beliggenhed på 3. sal egnede den sig heller ikke til større forsamlinger; men trods alle anstrengelser var ministeriet ikke til at lokke. ²³⁾

Hvor delte meningene var i borgerrepræsentationen om betimeligheden af at udleje salen til teaterforestillinger, kom tydelig for dagen i efteråret 1852, da et skuespillerselskab ville leje salen. Byfogeden havde intet herimod, når blot ikke tingstuen blev anvendt som restaurationslokale, som det før var sket; men da sagen kom til behandling i borgerrepræsentationen, viste det sig, at flertallet bestående af Poulsen, Ortmann, Jacobsen og Munk ikke ville udleje salen til dramatiske forestillinger, dels fordi den nylig »med ikke ubetydelige bekostninger« var blevet istandsat, dels fordi man mente, at ministeriets resolution på andragendet om salens udvidelse forudsatte, at salen selv i sin nuværende skikkelse ikke måtte benyttes som teaterlokale. Denne opfattelse protesterede formanden, købmand Lagoni, imod; han erklærede, at ingen autoritet havde forbudt at udleje salen til dramatiske forestillinger, og da byen ved et sådant forbud ville gå glip af en årlig indtægt på 100 rdl., og da gæstgiver Rasmussen nægtede at udleje sin sal til skuespillerselskabet, og der ikke fandtes andre lokaler, så ville han stemme for udleje af salen til komedier, »hvorved den behagelighed undertiden her i byen at kunne se komedier, og hvorpå indvånerne sætter så stor pris«, ikke gik tabt. ²⁴⁾ I et nyt møde blev sagen atter behandlet. Ved afstemningen stemte af de fire tilstedeværende repræsentanter Lagoni og Munk for udleje, medens Poulsen og Jacobsen gik imod, og da den syge farver Meldal havde afgivet en skriftlig erklæring om, at han stemte for udleje, var det dermed vedtaget at fortsætte den gamle skik med teaterforestillinger i rådhusalen. ²⁵⁾

Samme år havde man udlejet det værelse til sparekassen, der stod ledigt og var tænkt som byfogedkontor. ²⁶⁾ Nogle år efter opgav sparekassen lokalet på rådhuset, og så rejste man igen kravet om salens udvidelse på det omtalte byfogedkontors bekostning, og denne gang lykkedes det. ²⁷⁾

Som tidligere nævnt var rådhuset blevet smykket med en buste af Christian VIII, senere fik man et portræt af Frederik VII; det blev skænket af

Faaborg rådhus
(opført 1839-40 af bygmester Jørgen Hansen Lang)
(fot. 1923)

byfoged Schumacher og ophængt i borgerrepræsentationens forsamlingsværelse. Byfoged Schumacher havde modtaget det af Christian IX, da han var i København til Frederik VII's bisættelse.²⁸⁾

Forsøg på udvidelse af Torvet. Glad var man for det nye rådhus, og man ville gerne, at det skulle præsentere sig så smukt som muligt, og derfor indså man snart, at byens torv var for lille, og at det ville pynte på byen og rådhuset, hvis det fik den tiltrængte udvidelse; man måtte da afvente det bejlige øjeblik, hvor man ved køb kunne erhverve de ejendomme, der hindrede udvidelsen; chancen fik man allerede i 1842, da skipper Fylsters gård på Torvet skulle sælges. Kommissionær Larsen gjorde straks opmærksom på, at her tilbød sig en lejlighed til udvidelse af Torvet. Borgerrepræsentationen var også villig, men bød for lidt for gården og forpassede således lejligheden.²⁹⁾ 15 år senere var chancen der igen; sparekassen købte slagtermester Gjøggs hus på Torvet; planen var at nedrive det og i stedet op-

føre en ny bygning. I den anledning opfordrede flere borgere borgerrepræsentationen til at købe ejendommen af sparekassen for at opnå den så hårdt tiltrængte udvidelse af Torvet. Det viste sig, at sparekassen var villig til at overlade byen huset for 2500 rdl., og en rådstuesamling vedtog med 43 st. mod 22 at købe bygningen; pengene skulle tilvejebringes dels ved et lån på 700 rdl. dels ved subskription, men da der af 29 borgere kun blev tegnet 411 rdl., blev købet opgivet. Et medlem af borgerrepræsentationen, tøjfabrikant Johansen, ville, at man alligevel skulle købe huset og optage et lån på 2100 rdl., men de andre fandt, at den nytte, man kunne have af den omtalte grund, ikke stod i forhold til udgiften, og derved blev det.³⁰⁾

ØKONOMISKE FORHOLD

Befolkningsforhold. Den stærke stigning i befolkningstallet, som havde gjort sig gældende siden 1801, fortsattes endnu kraftigere efter 1837. Grunden hertil var dels et stigende fødselsoverskud, dels indvandringen fra land til by. I tiden 1838-62 fødtes 2014 og døde 1205, befolkningsoverskuddet var således 809, det er altså større end fødselsoverskuddet 1765-1834, der som nævnt var 659. Ved folketællingen pr. 1/21850 fandtes 2328 indbyggere, og ved folketællingen 1/2 1855 2777, heraf fordelte de 2699 sig på 562 familier. Forøgelsen fra 1850, der var på 459 personer, fremkom dels ved et fødselsoverskud på 149 og dels ved en tilflytning på 300 personer. Ved folketællingen i 1850 var der et lille kvindeoverskud, nemlig 1375 mænd mod 1402 kvinder, men 5 år senere var der 1501 mænd mod 1619 kvinder. Langt de fleste mænd og kvinder i 1855 var ugifte, nemlig 972 mænd og 976 kvinder, af enkemænd var der kun 35 mod 148 enker.¹⁾

Fremgang var der dog ikke hele tiden; byen stagnerede i 1830'erne. 1834 var der 2111 indbyggere og i 1840 2110, da var byen nr. 22 af landets 68 købstæder.²⁾ Byens bedste tid faldt i 1840'erne og 1850'erne.

I tiden 1850-60 steg indbyggerantallet fra 2328 til 3120, men fra 1860 til 1870 kun fra 3120 til 3440. Bortset fra Odense og Svendborg er der dog ingen af de fynske købstæder, der procentvis har en sådan tilvækst som Faaborg i tiden 1801-80, dens indbyggerantal forøges i dette tidsrum med 227 pct.

Faaborgs stilling i forhold til andre fynske købstæder ses af følgende tabel:³⁾

	1801	1840	1860	1870	1880	Tilvækst i $\frac{0}{10}$ 1801-80
Assens.....	1443	2384	3589	3461	3196	121,3
Bogense.....	760	1303	1899	1931	1917	165,4
Faaborg.....	1061	2110	3120	3440	3476	227,6
Kerteminde.....	1045	1720	2148	2274	2488	138
Middelfart.....	1019	1428	2133	2336	2345	130,1
Nyborg.....	1866	2891	3802	4812	5402	194,8
Odense.....	5782	9198	14255	16970	20804	259,8
Svendborg.....	1942	3577	5537	6421	7184	269,9
Rudkøbing.....	1141	1770	2719	2785	3179	178,6

Den store stigning i indbyggertallet medførte et øget byggeri i modsætning til den foregående tid. Medens der i 1804 var 250 huse og gårde, var antallet i 1824 kun steget til 260, men fra da af skete en betydelig stigning til 329 huse og gårde i 1837, 420 i 1854 og 492 i 1866. Heraf stod i 1866 de 299 indenfor byens gamle grænser og 193 udenfor, nemlig 70 udenfor Vesterport og 123 udenfor Østerport.⁴⁾ Alligevel var det stadig småt med plads, og bolig manglen var følelig. I 1840'erne og 1850'erne blev der klaget over, at huslejerne blev skruet op, og at det ved flyttedagene næsten ikke var muligt at skaffe lejlighed til alle.⁵⁾ Anderledes blev det i 60'erne, da fremgangen tog af. Måske af frygt for, hvad afståelsen af Hertugdømmerne økonomisk kunne komme til at betyde for byen, gjorde man efter 1864 fra byrådets side et energisk forsøg på at få pensionister til at slå sig ned i byen. Man fremhævede dens smukke beliggenhed og dens lette forbindelse ved dampskibe med hovedstaden; det var desuden en billig by, og de udmærkede søbade gjorde den til et behageligt og sundt opholdssted. Spørgsmålet forelagdes en rådstuesamling, og den vedtog i foråret 1865, at man skulle ansøge ministeriet om tilladelse til at give pensionister skattefrihed i 5 år. Ministeriet gav også sit samtykke til en midlertidig skattefrihed for embedsmænd, der var blevet afsat fra deres stillinger i Hertugdømmerne, og adskillige benyttede sig af tilbudet.⁶⁾

Langt de fleste af dem, der tilflyttede byen, var håndværkssvende, daglejere og tyende. Der var selvfølgelig også en del, der fik borgerskab som håndværkere eller handlende. Om en ansøger skulle have borgerskab eller

ej, var noget borgerrepræsentationen bestemte; tilladelsen afhang i mange tilfælde af, om man skønnede, der var brug for en sådan borger i byen.⁷⁾

Følgende liste viser antallet af borgerskaber i tiden 1841-55, samt hvor borgerne kom fra:

År	Faaborg	Jyske byer	Sjællandske byer	Fynske byer	Jyske amter	Sjællandske amter	Fynske amter	Hertugd.	Udlandet	Uangivne	Ialt
1841-45	31	0	6	10	1	0	20	5	2	1	76
1846-50	15	2	3	5	0	0	6	5	4	28	68
1851-55	37	3	6	17	2	2	31	8	5	12	123
Ialt.	83	5	15	32	3	2	57	18	11	41	267

Købmændene. Den fremgang, der fra slutningen af 1820'erne havde vist sig for vore provinsbyer, fortsattes i den følgende tid. Opgangen i landbruget, der var landets hovednæringsvej, kom i stigende grad provinsbyerne til gode. Det var naturligt, at disses købmænd overtog bøndernes stadig voksende overskudsproduktion af korn. De gode tider for landbruget gav bønderne flere penge at råde over, og det betød, at de kunne aftage flere og flere kolonial- og andre importvarer hos købmændene. Udførslen af landbrugets overskudsproduktion og indførslen af de mange kolonial- og industrivarer medførte en stærk forøgelse af købstædernes omsætning og en kraftig vækst i deres handelsflåde. Kornhandelen skabte en gylden tid for købstæderne, hvad der ikke mindst i denne tid gælder om Faaborg. Det var slet ikke så mærkeligt, at antallet af købmænd tog til; i tiden 1838-59 fik 42 borgerskab som købmænd. Endnu i 1801 var der kun 18 købmænd i byen, men i 1850 27 og i 1864 43. De 27 købmænd i 1850 beskæftigede 41 handelssvende og lærlinge og havde 85 tjenestefolk. Det var også mange mennesker, der fik deres brød i de store købmandsgårde. Hos agent Voigt var der i 1845 en handelsbetjent og 12 tjenestefolk, og hos købmand Poul Jacobsen en handelsbetjent, en lærling, to gårdskarle, en brændevinskarl og 3 tjenestepiger. Alt i alt fandtes der i 1850 63 selvstændige handlende, foruden de 27 købmænd var der nemlig 8 høkere, 7 modehandlere, 10 gæstgivere og 7 vognmænd; de beskæftigede 47 medhjælpere og havde et tyendehold på 116 personer, deres hustruer og børn udgjorde 139 personer, d. v. s. at af byens 2328 indbyggere i 1850 var 365 knyttede til handelen.¹⁾ Byens købmænd havde ikke noget handelslav, men i 1855 blev

der stiftet en »mercantil« forening bestående af købmænd, skibsredere, skibsførere og fabrikanter, men den gik allerede ind i 1859, og i stedet for oprettedes en Handelsforening.²⁾ Købmændenes forretninger var, hvad man kalder blandede købmandsforretninger; for udenfor København gav borgerskab som købmand ret til at drive næring med alle varer, som var genstand for handel, sådan var i alt fald skik og brug i Faaborg. Hos den samme

Købmand, konsul Jørgen Ploug
(1801-1850)

købmand, hvor man købte for 2 sk. peber og 1 sk. søm, fik man også de største og kostbareste varepartier. Heri fandt byfoged Wiborg en af årsagerne til den mindre handelsmands og håndværkers slette tilstand; de måtte nemlig på grund af manglende evne holde sig til handel med enkelte varesorter. »Smeden har aldrig bestilling af til eks. lyse-sakse o. s. v., gjørtleren aldrig af messingvarer, blikkenslageren aldrig blikarbejder — Hvorfor? Fordi man i enhver butik kan købe samme varer forskrevne fra udlandet«.³⁾

Ploug, Voigt og Lagoni. Ligesom i den foregående periode var firmaerne Ploug og Voigt førende

på pladsen, ledet henholdsvis af konsul Jørgen Ploug og agent Laurits Peder Voigt; begge firmaer havde stor handel med bønderne, og om efteråret holdt der vogne fra Vesterport helt ud forbi vejrmøllen og fra porten ud i Sandegyden.⁴⁾ Som tidligere omtalt var firmaet Ploug i 1820'erne blevet trængt tilbage, og agent Voigts forretning var i 1830'erne og 40'erne den mest blomstrende. Jørgen Ploug havde måttet optage store lån i Vestre mølle og i sine jorder udenfor byen. I begyndelsen af 1840'erne gik han i kompagniskab med konsul Richard i Odense i håb om, at det nye firma Ploug og Richard kunne vinde noget af det tabte tilbage. Denne forbindelse ville

lidt efter lidt gøre Plougs forretning i Faaborg mindre betydelig, efterhånden som dens tyngdepunkt blev forlagt til Odense. 1843 og 1844 solgte han købmandsgården på Vestergade, indenfor Vesterport, en gård i Holkegade og gjorde Vestre mølle til hovedsæde for faaborgforretningen.⁵⁾ Efter salget af købmandsgården solgte han ud af sine meget betydelige lagre, og da han af den grund intet indførte, blev indførselstolden mindre i 1843 end i året forud.⁶⁾

Ved siden af disse to gamle firmaer må nævnes et nyt, der blev grundlagt i denne tid, og som i 1860'erne blev byens betydeligste forretningsvirksomhed. Grundlæggeren var Peter Friedrich Lagoni; han var en lærersøn fra Gærup, hvor han var født 1809. Faderen Peter N. Lagoni stammede fra Sønderjylland og havde fået sit efternavn på en mærkelig måde. Traditionen fortæller nemlig, at da Peter N. skulle døbes, sagde præsten til hans fader: »Afskaf den gamle skik at give barnet faderens navn, ved din gård er der en dam (sø), der hedder lago, lad din søn hedde Lagoni«.

Da det bestemtes, at P. F. Lagoni skulle være købmand, var det naturligt for skolelæreren i Gærup at sætte sønnen i lære i Faaborg. 3 1/2 år stod han i lære hos købmand C. P. Christensen og dennes fader, og derefter var han i 10 år handelsfuldmægtig hos agent Voigt. I 1839 fik han borgerskab som købmand, og 5 år efter overtog han byens ældste og anseligste købmandsgård, idet han af konsul Ploug købte gården indenfor Vesterport for 12000 rdl. sølv med brænderi og brændevinsredskaber, tømmerplads og samtlige på grund og tømmerplads stående bygninger, deriblandt acciseboden ved Vesterport; i købet medfulgte en kølle i bønderstuen og 6 kakkellovne. Pengene lånte han af greve Schaffalitzky de Muckadell på Brobygård og af det adelige jomfrukloster i Odense.⁷⁾ Den driftige og energiske Lagoni oparbejdede snart en solid forretning, han kastede sig over kornhandelen, og for at gøre sit korn så godt som muligt lånte han i 1847 1000 rdl. ligeledes af greven for at opføre og indrette »et korntørningsapparat«.⁸⁾

Kornhandel. Kornet var byens vigtigste eksportartikel. Den stigende industrialisering i Vesteuropa medførte en forøget efterspørgsel på korn, og købmændene havde derfor ikke større vanskeligheder med at få det afsat. Endnu i 1820'erne havde kornet kvalitetsmæssig været ret ringe, men i den følgende tid bestræbte bønderne sig for at levere så rent korn som muligt, og købmændene søgte som Lagoni ved tørring af det at forbedre kvalite-

ten, da det betød højere priser til glæde både for købmand og producent.

Den tid var imidlertid forbi, da købmændene havde eneret på opkøb af korn på landet; fra 1845 måtte bønderne ikke blot som tidligere sælge deres egen avl i købstaden, men også foretage opkøb og sælge det opkøbte; det forøgede konkurrencen, og købmanden kunne ikke længere regne med at få kornet til den pris, han ville, bonden forstod at skaffe sig markedsprisen, og mellem bonden og købmanden blev nu prangeren indskudt som et nyt mellemed.

Den foretagsomhed og driftighed, der karakteriserer byens kornkøbmænd, og den skarpe konkurrence mellem de førende handelshuse bidrog meget til at stimulere handelen. Udførslen af korn steg stærkt i 1840'erne. I 1843 var Faaborg med en udførsel af kornvarer til udlandet og Hertugdømmerne på 64.993 tdr. nr. 8 af landets købstæder og blev på Fyn kun overgået af Odense. Med hensyn til kornhandelen var byen ved at blive en af landets vigtigste handelspladser, skønt dens naturlige opland hverken var stort eller særlig tæt befolket. I 1845 udfoldede Ploug, Voigt og Lagoni en så kraftig virksomhed, at deres kornopkøb strakte sig indtil Svendborg og Assens's nærmeste opland. Faaborg tog ganske luven fra sine nabobyer og tog en del af deres handel.⁹⁾ Det fortælles, at agent Voigt, når han fik underretning om ændringer i kornpriserne, straks sendte kurerer ud over Fyn for at købe op, inden prisændringerne var blevet almindelig kendte.¹⁰⁾

Ialt udførtes til udlandet i 1845 godt 68.000 tdr. korn. Medens købmændene året forud havde udført ca. 30.000 tdr. til England og ca. 15.000 til Nederlandene, var forholdet lige omvendt i 1845. Ikke mindre end 42.000 tdr. gik til Nederlandene (Holland 35.524 tdr. og Belgien 6.652), medens der til England kun udskibedes 12.000 tdr. Kornudførslen oversteg i 1845 det foregående års med godt 8 %, og værdien af udførslen var steget med 33 %, fra 349.800 rdl. i 1844 til 466.000 rdl. i 1845. Der var ingen anden købstad i kongeriget, der i 1845 havde en så stor udførsel til Holland og Belgien som Faaborg.

Kornudførslen var afhængig af mange faktorer, først og fremmest af høstens udfald. 1850'erne kunne opvise en række gode høstår, kun i 1853 var der tale om en virkelig meget ringe høst, til gengæld var den i 1852 og 1854 fortræffelig; kornudførslen i 1854 passerede da også 100.000 tdr., og først i 1863 nås en større udførselsmængde. Udførslen i 1863 er et højdepunkt i byens kornudførsel; på intet tidspunkt før havde man på et

enkelt år udført så meget korn, til gengæld var udførslen overordentlig ringe i 1860 sammenlignet med de foregående år. Af andre faktorer, der spillede ind, kan anføres Krimkrigen 1854-56; den udelukkede det russiske korn fra markedet. Den store udførsel i 1846 skyldes kartoffelsygen i England og kornlovens ophævelse; året i forvejen havde udførslen til udlandet og Hertugdømmerne udgjort c. 89000 tdr., men i 1846 123000 tdr.

Følgende tabel kan give et indtryk af, hvilke mængder af korn, der er tale om. Angivelsen er i tdr.¹¹⁾

Varer	1846	1847	1854	1855	1856	1857
Hvede	5036	5166	9736	8899	9802	14698
Rug	30640	22347	27319	35020	23772	28843
Byg	45123	28622	41294	33235	34355	32029
Havre	22689	20956	19797	23568	13984	17729
Ærter	6782	8174	8473	6030	9019	2281
Boghvede	355	1572	1066	362	4	16
Vikker	250	206		30	9	44
Raps	12138	4727	9336	871	3004	3709
Malt			1111	200	451	560
Hørfrø			690	277	165	321
Formalet korn			341			
Ialt	123013	91770	119163	108492	94565	100230

Varer	1858	1859	1860	1861	1862	1863
Hvede	11169	11731	10067	20422	10274	22824
Rug	28046	24047	19874	13908	14835	20932
Byg	22964	22205	23313	35225	36149	46253
Havre	8835	17341	8157	19379	22154	38822
Ærter	4120	2841	863	1228	1168	1997
Boghvede						
Vikker						
Raps	3327	3443	570	4018	5375	6232
Malt						789
Hørfrø						
Formalet korn						
Ialt	78461	81608	62844	94180	89955	137849

Endnu i 1820'erne havde købmændene i Faaborg sendt en del korn til Norge, men udførslen til dette land dalede i den følgende tid, og England indtog dets plads; ganske vist måtte dette marked være ret usikkert, så længe korntolden var i kraft, men da den var ophævet, fik England stigende betydning som afsætningssted for Faaborgs korn. I perioder var Nederlændene et godt marked for byens købmænd, men det må ikke glemmes, at Hertugdømmerne stadig spillede en meget stor rolle i byens økonomiske liv; store mængder af korn udførtes til Hamburg over Hertugdømmerne,

	1844	1845	1846	1847	1854	1855
England.....	30565	12066			32136	
Holland.....	} 17340	35524				
Belgien.....		6652				
Norge.....	} 13920				9857	
Sverige.....						
Tyskland.....	4641					
Frankrig.....						
Australien.....					3000	
Til udlandet.....	66466	68599*	104118	74742	47193*	45377
Hertugdømmerne.....	17340	20377	18896	17028	57350	56448
Kongeriget.....			10720	4852	9620	6667

og da der i 1838 indførtes gensidig toldfrihed for indenlandske varer, var det en udmærket stimulans for handelen mellem Faaborg på den ene og Kiel og Flensborg på den anden side.

Ovenstående tabel viser, til hvilke lande kornet førtes, og hvad de forskellige markeder aftog.¹²⁾

Tabellen viser tydelig, hvilken rolle Hertugdømmerne spillede i byens kornudførsel; medens udførslen hertil før treårskrigen lå langt under udførslen til udlandet, er det omvendte tilfældet efter treårskrigen, bortset fra enkelte år. Uden tvivl må årsagen hertil søges i anlægget af jernbanelinien Kiel-Altona. Før 1848 havde hamburgske firmaer med udstrakte kreditter finansieret købmændene, men efter den tid købte de kornet fra danske havne, og fra 1854 gjorde dette sig gældende for Faaborgs vedkommende; en stor del af kornet gik til Kiel og førtes derfra pr. jernbane til Hamburg. Den stigende kornudførsel til Hertugdømmerne medførte, at man året efter søgte at gennemføre en fast forbindelse med Kiel med dampskibet »Løven«, men efter 12 rejser, hvor der kun lossedes 22 læster gods og inladedes 13 læster, blev farten opgivet, det var umuligt at slå sejlaskibene ud; afstanden var så kort, og »det rene farvand« tillod sejlads om natten, bortset fra de mørke vinternætter. Købmændenes krav om hurtig transport blev fuldtud tilfredsstillet af sejlaskibene, og desuden var losning fra og inlading i et forbisejrende dampskib temmelig bekostelig.

Den direkte udførsel af korn til udlandet faldt stærkt efter 1848 og nåede minimum i 1850 med 12.000 tdr. korn, men i 1860'erne steg den direkte kornudførsel til udlandet væsenligt; baggrunden herfor var den store krise i 1857, der særlig ramte Hamburg og derved trængte denne by handelsomsætning med Danmark tilbage.

*) Der mangler bl. a. tallene for Norge og Nederlandene.

1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863
			8508	5830	23230	31004	52467
			1650	1800	5827	650	3760
			2490	4538	1900		
					11542	4558	8696
				225	230	1500	1912
					1100	280	300
			8300				
37300	49484	12304	20948	12393	43829	37992	67135
32700	34783	56791	53905	47409	44582	44596	63867
24500	15963	9744	6755	3042	5769	7367	6847

Ved siden af kornet havde de andre udførselsartikler kun ringe betydning. Smørudførslen var således ganske ubetydelig, og langt den største del gik til København. Til Norge udførtes lidt flæsk og ost, og til det engelske marked sendtes kreaturben og olieker, men ligesom for kornets vedkommende gik det meste til hertugdømmerne som f. eks. kreaturben, olieker, skind og huder, og hertil kom i 1860'erne nye varer som heste og svin. Udførslen heraf fik efterhånden så stor betydning, at købmændene i 1865 fik H. P. Priors dampskibe til at anløbe Faaborg for at indlade kreaturer, der via Korsør udførtes til Lübeck. Endelig må nævnes, at noget af den brændevin, der produceredes i byen, blev solgt i Hertugdømmerne.

Konkurrence med Falsled. En del af det korn, der udførtes fra Faaborg told-distrikt kom dog fra udskibningsstederne. Disse var derfor købmændene en torn i øjet, og der var en skarp konkurrence mod dem; særlig var bitterheden stor overfor Falsled og Strandhusene. I 1854 udførtes fra disse to havne 22.021 tdr. korn, 1855 33.839 tdr. og 1856 27.900 tdr. korn. At denne udskibning skadede købmændene var givet; i 1847 følte købmand From sig så generet af Falsleds handel, at han ansøgte borgerrepræsentationen om bevilling til at nedsætte sig i Falsled, men hans anmodning blev afslået, da en sådan bevilling »ville beskytte de mest skadende indgreb i vor byes vel og rettigheder«. Borgerrepræsentationen erklærede, at byens jordtilliggende var så lille, at byen »af skæbnen var henvist til i sin handel at søge impulsen til alle dens erhvervsgrænes beståen.¹³⁾ Gang på gang overvejede man at gå til domstolene for at komme beboerne i Falsled til livs, og i 1851 henledte man indenrigsministeriets opmærksomhed på, »hvorledes landboerne i byens nærmeste omegn ved stranden i flere år havde opkøbt bøndernes produkter og handlet med kolonial- og andre varer og

derved gjort indgreb i byens handel med oplandet«. Det var derfor en »vel-færdssag« for kommunen at få denne handel indskrænket eller ophævet. I 1851 var der 4 personer i Falsled, der drev handel med korn og andre varer, og deres handel kunne i omfang måle sig med de fleste af købmændenes, særlig klagede man over, at der fra Fjellebroen i Ulbølle sogn uafbrudt foregik udskibninger af korn på fartøjer fra Ærø, Als og Slesvig, og man påstod, at disse fartøjers skippere og mandskab »gennemstrejfed« landet lige til byens grænser for at købe op; desuden holdt købmænd fra Ærø omrejsende opkøbere, der købte produkter til direkte udskibning til udlandet, »for hvilke en vis person, som har taget ophold der på egnen uden at være handelsberettiget, gøre angivelsen«. Man klagede over, at det var mange tusinde tønder korn, der på denne måde årlig blev unddraget »den for oplandet naturlige og så velskikkede handels- og ladeplads«.

Købmændene erklærede, at de forstod meget godt, hvilken betydning konkurrencen blandt kornopkøberne havde for landmanden og hele landet, og de var også ganske klare over, at plakaten af 23/4 1845 gav folk på landet ret til opkøb af landmandens produkter og til at føre dem til torvet, men man ville dog på den anden side ikke tro, at det var lovens mening at give enhver landboer, pranger eller skipper ret til at opkøbe korn til direkte udskibning til udlandet på samme vilkår som købmændene, der måtte have borgerskab og blev beskattede, »hvilket med hine ikke er tilfældet«, og disse opkøbere bidrog i endnu mindre grad til vedligeholdelse af de kostbare havneanlæg, og i den anledning tillod man sig at gøre opmærksom på, hvad Faaborg havn havde betydet for hæren i krigen 1848-50. De 11 købmænd i Faaborg, der drev handel med korn, betalte lige så meget for denne vare som andre; årsagen til handelen ved Falsled måtte derfor snarere søges i »den friere bevægelse som ifølge forholdene uden for det egentlige toldsted finder sted«. Til slut stillede en række spørgsmål til ministeriet, og af disses besvarelse ville det af hænges, om man ville anlægge sag mod de omtalte landboere og skippere.¹⁴⁾

Denne henvendelse til ministeriet førte ikke til noget, og beboerne i Falsled fortsatte med at drive deres handel. En af Falsleds beboere, skipper H. Hansen, søgte dog i foråret 1852 at skaffe sig lovligt grundlag for sin handel, idet han søgte indenrigsministeriet om en bevilling. Borgerrepræsentationen fik hans ansøgning til udtalelse og gik selvfølgelig imod den, selv om man ganske vist indrømmede, at det kunne synes ubilligt, at »land-

boen skulle være nødsaget til at forsyne sig med sine handelsfornödenheder i købstaden«, så trøstede man sig med, at ulempen derved dog ikke stod i i forhold til den skade »en til landet udvidet handelsfrihed« ville tilføje købstæderne, især på Fyen, hvor ingen på landet havde mere end 2¹/₂ mil til den nærmeste købstad, og da Falsled kun lå c. en mil fra Faaborg, fandt man bevillingen ganske unødvendig, og så længe ejendomsretten på landet ikke var lige så fri og ubunden som på købstadgrund, så ville enhver handelsbevilling til en »landbo« blive et monopol på købstædernes bekostning, da det bestandig ville afhænge af godsejerens vilkårlighed, om man kunne nedsætte sig på hans grund, og som eksempel herpå nævnte borgerrepræsentationen de augustenborgske godser, hvor dette monopol bestod og ikke havde kunnet bekæmpes.¹⁵⁾

Høkerhandel. Disse par eksempler er tilstrækkelig til at vise, hvorledes købmændene frygtede en friere handelsudøvelse, og de støttede derfor med glæde et forslag af grosserer Nygaard i Holbæk om at sende en petition til ministeriet om begrænsning af de mange bevillinger til handels- og håndværksdrift på landet.¹⁶⁾ Det var imidlertid forgæves; udviklingen gik i retning af næringsfrihed. Mere og mere blev købstædernes stilling forringet i forhold til deres opland; bevillingerne til småforretninger på landet blev almindelige; forgæves protesterede man i 1856 sammen med andre købstæder mod lovforslaget om høkerhandel på landet;¹⁷⁾ loven blev vedtaget, og året efter frigaves ved næringsloven al handel udenfor købstædernes læbælter.

Ikke to måneder efter høkerlovens vedtagelse blev der fra Horne by indsendt tre andragender om høkerbevilling. Herredsfogeden var stemt for at imødekomme ønskerne på grund af de mange småfolk, der boede der, skønt Horne lå indenfor den i loven fastsatte afstand af en mil fra købstaden, Borgerrepræsentationen ville imidlertid ikke give sig; man fandt ingen anledning til at afvige fra den i loven bestemte afstand, da der daglig var trafik mellem Horne og Faaborg.¹⁸⁾

Smugleri. Smugleriet, der blev ivrigt drevet langs kysten, var ligeledes til stor ærgrelse for købmændene; særlig handelen med manufakturvarerne led meget ved indsmugling fra Hertugdømmerne over Als og Ærø;¹⁹⁾ forgæves påkaldte man finansministeriets støtte, og efter krigen 1864 indgav han-

delsforeningen en ansøgning om oprettelse af kystbevogtning til forebyggelse af smugleriet.²⁰⁾

Import. Også for importens vedkommende gælder det, at handelen med de nordtyske byer og Hertugdømmerne var af den største betydning. Direkte vareindførsel fra produktionssteder i udlandet var der ikke tale om, når man ser bort fra varer som stenkul, salt, slibe- og møllestene og engelsk fajance, samt naturligvis norske produkter og svensk træ.

Af de nordtyske byer spillede selvfølgelig Lübeck og Hamburg den største rolle. En hel del grove varer som tjære, beg, stål, jernkram, sålelæder og vinduesglas indførtes fra Lübeck, medens man fra Hamburg over Kiel fik tilført en stor mængde manufakturvarer samt kaffe, vin og rom. I manufakturhandelen var dog det indenlandske klæde fra Neumünster og fra kongerigske fabrikker ikke uden betydning. Kolonialvarer og sukker importeredes fra København og Flensborg, men mange familier i Faaborg forsynede sig selv med kolonialvarer fra København, og mange klædningsstykker købtes i Odense.²¹⁾

Der var nøje forbindelse mellem den stigende korneksport og købmændenes afsætning af importvarer. Den livlige omsætning af korn i 1845 medførte en tilsvarende forøgelse i salget af importvarer, navnlig varer, der solgtes til bønderne som kaffe, stenkul, tømmer og træ, gav en solid fortjeneste. Det fortjener også at nævnes, at indført tvist blev solgt på landet til anvendelse ved vævningen. Importen af manufakturvarer var stadigvæk stigende bl. a. på grund af den aftagende bissekramhandel på landet; omvandrende såkaldte holstenske kræmmere havde hidtil påført købmændene en ganske skarp konkurrence. De moderne samfærdselsmidler havde også deres andel i importens forøgelse. 1844 blev jernbanen Altona-Kiel anlagt som den første i monarkiet, og det bidrog i høj grad til en forbedring af forbindelsen med Hamburg, følgen blev en stor fremgang i omsætningen med denne by. Faaborg kom i høj grad til at få fordel af denne jernbane, blandt andet fordi købmændene i Odense hurtigt indstillede sig på at få deres varer fra Hamburg over Kiel og Faaborg. Jernbanen fremkaldte således en ikke uvæsentlig forandring i transportmåden mellem Hamburg og kongeriget. Forbindelsen over havet mellem Odense og Hamburg fik svindende betydning, og snart indlogerede en kommissionær for købmændene i Odense sig i Faaborg. Her var man slet ikke forberedt på en

voldsom forøgelse af importvarerne; det kneb med at skaffe pakhusrum, og allerede det første år, jernbanen var i drift, kunne man ikke modtage den mængde varer, der i løbet af vinteren 1844-45 var opdyngnet i Kiel. Nogle gange blev man tvunget til at standse modtagelsen af gods og benytte skibene til pakhusrum. 1845 passerede 4013 stk. gods transitoplaget i Faaborg, og heraf udførtes 1903 stykker til Odense, derimod blev udførslen af rå huder og skind fra Odense over Faaborg og Kiel til Hamburg, som man havde ventet sig så meget af, ganske ubetydelig; 1845 udførtes således 2280 pd. uberedte kalveskind.²²⁾

Følgende tabel kan give indtryk af mængden af en række varer, der i 1844, 1845 og 1847 indførtes til Faaborg.

Vareart	Vægt	1844	1845	1847
Salt	cdr.	1581 ^{1/2}	1350	2097
Kaffe	pd.	48204	71780	79412
The	pd.	2184	1860	2577
Ris	pd.	17337	13392	19392
Vin	viert.	2903	3137	
Træ	kbf.	66995	86951	101899
Rom	viert	1480	1677	2438
Sukker	pd.	108666	125937	177700
Sirup	pd.	89470	100516	96827

Risiko ved kornhandelen. Alle dage havde købmandens lod været usikker, og den blev det ikke mindre i en tid, hvor konkurrencen skærpedes. Store svingninger i kornpriserne på verdensmarkedet kunne blive katastrofale for mange, og købmændenes afhængighed af hamburgske kreditter blev følelig, når økonomiske kriser hærgede denne by.

Som tidligere nævnt havde den stærke efterspørgsel efter korn i Holland i 1845 medført en stor udførsel til dette land. Købmændene havde derfor opkøbt meget korn, der var solgt til gode priser, men ved årsskiftet 1845-46 lå flere af dem med store lagre og frygtede derfor, at de måtte sælge med tab, hvis ikke konjunkturerne på det engelske marked blev bedre i foråret 1846, end de havde været i 1845. Holland var i virkeligheden for lille et marked, og tilførslen dertil havde været så stor, at man var bange for, at spekulanterne i Holland og Belgien havde opkøbt store partier, der ville blive kastet på markedet om foråret og solgt, inden der kom nye tilførsler fra Danmark. Man forudså derfor, at kornpriserne ville blive

trykkede i foråret 1846. Det gik imidlertid helt anderledes. England ramtes af den frygtelige kartoffelsyge; priserne på verdensmarkedet steg voldsomt, og byens kornudførsel oversteg som tabellen viser, langt det forrige års. I september var prisen på en tønne hvede kr. 15,33 og i maj 1847 kr. 35,66 for så i september 1847 at ligge på samme niveau som året forud.²³⁾ Den voldsomme svingning i kornpriserne fremkaldte en krise i England, og derfra bredte den sig til Hamburg, og snart viste dens dønninger sig også i Faaborg, hvor nogle af byens købmænd kom i vanskeligheder.²⁴⁾

Konsul Plougs fallit. Krisen efterfulgtes af treårskrigen, der betød nye vanskeligheder, ikke blot blev købelysten formindsket, men den danske flådes blokade afbrød fuldstændig den så livlige handelsforbindelse med Nordtyskland og Hertugdømmerne. Stilstanden i handelen og vanskelige kreditforhold fik f. eks. købmand Pade til at standse sine betalinger; til betaling af en vekselgæld på 4000 rdl., der for halvdelens vedkommende skyldtes til hamburgske og lübeckske firmaer, fandtes kun 286 rdl.²⁵⁾ Pade var en af byens mindre købmænd; langt mere følte det som en katastrofe, da konsul Jørgen Ploug i efteråret 1850 gik fallit. Gennem tre generationer havde slægten Ploug drevet købmandsvirksomhed, og for mange borgere stod det gamle firma som en grundfæstet institution. Kort tid efter fallitten døde Jørgen Ploug; trods de store tab, han havde påført mange af byens borgere, hædrede man ham ved hans begravelse som en af byens bedste og virksomste borgere. Det var kompagniskabet med konsul Richard, der var årsag til fallitten. Richard havde indladt sig på letsindige handelsspekulationer, og hans fald rev det gamle faaborgfirma med. Kreditorerne i Plougs bo var mange og store. Der var f. eks. handelshuset Joh. Jak. Reinicke i Altona med 14.500 rdl., I. Ph. Ree i Hamburg med 20.000 rdl. og et engelsk firma i Hull med godt 10.000 rdl. Fyns Discontokasse havde et tilgodehavende på over 17.000 rdl., og fynske proprietærer og godsejere skyldte han 18.000 rdl.; også københavnske firmaer som Puggaard & Co., Petresch og F. og C. Gotschalk var kreditorer. Kæmner Wiborg og købmand A. Schrøder blev skiftekommissærer for et honorar på 800 rdl. Alt måtte sælges, ejendommen, møllen og jorderne, der var vurderet til 51.000 rdl. og prioriteret for 34.000 rdl. Skibe og varelagre, inventar og bohaver solgtes ved en række auktioner.²⁶⁾

Forbindelsen med Hamburg. Krisen i 1847 og krigen 1848-50 bidrog i høj grad til at svække Hamburgs indflydelse her i landet, og under krigen var forbindelsen med elbbyen afbrudt. Indførslen til Danmark fra denne by faldt da også fra 12,4 mill. i 1847 til 2,4 mill. kr. i 1849, til gengæld steg importen fra England i samme periode fra 4,6 til 9,6 mill. kr.⁷⁷⁾ Efter krigen satte Hamburg alt ind på at genvinde det danske marked, hvad der også lykkedes ved udstrakt kredit både til dækning af etableringsomkostninger og til køb af varer.

Dette mærkedes også snart i Faaborg; her fik Hamburg hurtig bragt de gamle forbindelser i stand. Ikke blot gik størstedelen af byens udførsel i modsætning til de fleste andre byers til den store elbby, men også en stor del af importvarerne kom fra den gamle hanseby. I 1854 havde handelen på Hamburg og Flensborg i nogen grad trængt handelen på København tilbage. Faaborgs ældgamle sydgående handelsforbindelse var stadig levende.

Af de vægtvarer, der blev importeret i 1855, kom 43⁰/₁₀₀ fra Hertugdømmerne, 30⁰/₁₀₀ fra København og 27⁰/₁₀₀ fra udlandet, sammenlignet med tallene fra det foregående år var der en forøgelse i importen fra Hertugdømmerne og udlandet på henholdsvis 18 og 12⁰/₁₀₀, medens den for Københavns vedkommende kun udgjorde 5⁰/₁₀₀. Fra Hertugdømmerne fik man bomuldsvarer og andre manufakturvarer samt sirup, sukker og tobak. Af uldne manufakturvarer blev der i 1855 indført 20624 pd., heraf kom 9600 pd. fra holstenske fabrikker, medens der fra fabrikker i kongeriget kun kom 1918 pd. Samme billede viser bomuldsvarer - og sukkerimporten. 1855 indførtes 41327 pd. bomuldsvarer, heraf var c. 20000 pd. fabrikeret i Hertugdømmerne, og af den store import af sukker og sirup på c. 350000 pd., kom c. 217000 pd. fra Hertugdømmerne, men kun 40000 fra København.²⁸⁾

Handelskrisen 1857. Begyndelsen af 1850'erne var præget af stor fremgang. Guldfundene i Kalifornien og Australien og Krimkrigen medførte en prisstigning til gavn for producenter og købmænd, men da Krimkrigen sluttede, blev priserne vigende, og da desuden en god høst i Europa i 1857 yderligere bidrog til prisfaldet, kom der en økonomisk krise, der først viste sig i U. S. A. og derfra spredtes til England og endelig i løbet af efteråret førte til fuldstændig panik i Hamburg. I de danske provinsbyer mærkede man først virkningerne af krisen ved årets udgang, da man hidtil havde kunnet støtte sig til Hamburgs kredit. I Hamburg blev det danske handelshus

Hendrik Pontoppidan hårdt ramt, og da firmaet stod i forretningsforbindelse med mange danske købmænd, frygtede man, at dets fallit ville få skæbnesvangre virkninger for provinsens købmænd; så galt gik dog ikke, som bekendt blev huset Pontoppidan reddet ved Tietgens indsats.

I Faaborg var det kun agent Voigt, der havde forbindelse med Pontoppidan.

Christian Voigt, Brændevinsbrænder
(1809-1888)

Voigt var på det tidspunkt en gammel mand, og han havde delvis overladt forretningerne til sine to sønner, Johan Peter Voigt, der var købmand i Odense, og cand. phil. Christian Voigt. I 1855 havde han overdraget sønnerne sine faste ejendomme i Faaborg, og de følgende år var Christian Voigt faderens forretningsfører. Da broderen i Odense kom i vanskeligheder på grund af firmaet Pontoppidans truende fallit, pådrog Christian Voigt uden faderens samtykke det voigtske firma en vekselgæld på 8000 rdl. til fordel for Johan Peter Voigt.

I den anledning måtte Christian Voigt pantsætte en række skibsparter for at stille sikkerhed for den omtalte vekselgæld og

for de 14000 rdl., som hans søstre havde stående i familiens faste ejendomme.²⁹⁾ Nogle måneder efter overtog Christian Voigt 15000 mk. banco af broderens gæld til Pontoppidan og modtog fra dette firma en blancovksel på 35000 mk. banco mod pant i købmandsgården i Faaborg med tømmerplads, brænderibygning og brændevinsværk, et pakhus udenfor Vesterport samt jorder på byens mark, til gengæld fik han af broderen i Odense et skadesløhedsbrev, der gav ham sikkerhed i broderens gård i Nørregade i Odense og dennes halvdel af ejendommene og jorderne i Faaborg.³⁰⁾

Disse økonomiske transaktioner for at redde Johan Peter Voigt svækkede det gamle firma. Agent Voigt måtte i foråret 1858 pantsætte sit tøm-

merlager for 7300 rdl.,³¹⁾ og samme forår fik han efter indbragt klage »efter omstændighederne« en nedsættelse i sin ansættelse til formue- og lejligheds-skat.³²⁾ Året efter døde den gamle agent, og i 1861 overdrog enken forretningen med korn og smørvarer til firmaet Faber & Lund.³³⁾

Allerede efteråret 1856, da omslaget indtrådte, og kreditten blev strammet, havde vanskelighederne vist sig. I løbet af 1857 måtte en række af byens købmænd pantsætte deres ejendomme og varelagre eller søge overenskomst med deres kreditorer. Som eksempel kan nævnes købmand Joh. Fr. Ortmann, der udstedte skadesløshedsbreve til et beløb af 54.000 rdl. til Fyens Discontokasse, Faaborg spare- og lånekasse, konsul Chr. Ipsens bo, etatsråd og bankdirektør H. R. Hansen i København, agent L. P. Voigt, Brdr. Westenholz i London og proprietær Hastrup til Hjortholm.³⁴⁾

Købmand P. F. Lagoni, der havde en løbende blancokredit hos grosse- rer Fr. E. Petersen i København, gav denne sikkerhed for 50 000 rdl. i sine ejendomme og skibe, som han ansatte til 104 000 rdl. Gælden på ejendom- mene var 15 000 rdl. men den agtede Lagoni dog at forhøje til 35 000 rdl.³⁵⁾

Krisen fremkaldte ængstelse og bekymring i befolkningen; mange sparere frygtede for at miste deres småskillinger. I Faaborg sparekasse stod sparerne i kø for at redde deres penge, og på grund af det store krav til sparekassen rejste købmændene Lagoni og Wils til december termin 1857 til København med værdipapirer for 230 000 rdl.; her opnåede man et lån på 50 000 rdl. i den midlertidige lånefond og 20 000 rdl. i Nationalban- ken. I løbet af 8 uger blev 150 000 rdl. sagt op i sparekassen, men den klarede dog skærene uden at behøve at opsigte de penge, der var udlånt mod pant i fast ejendom. På grund af fallitter blev reservefonden formind- sket, og 9 ejendomme måtte overtages, dog uden tab.³⁶⁾

De fortvivlede forhold for købmænd og håndværkere kaldte borgerre- præsentationen frem, og den samledes for at overveje, hvad man kunne gøre for at komme de handlende til hjælp, så de kunne undgå fallitten. Man besluttede at optage lån på 50.000 rdl. for at hjælpe dem, »hvis trang var øjeblikkelig og alene fremkaldt af handelskrisen«. Forslaget blev frem- sat på et rådstuemøde kort efter nytår 1858, men det fik en krank skæbne, da det blev forkastet med 131 stemmer mod 48.³⁷⁾ Mange af byens hand- lende måtte give op. Købmand Selgen Friis, der opgav sit bo i 1858, havde en række kreditorer i Hamburg,³⁸⁾ og dette gælder om flere andre

købmænd; på den anden side viser vekslere og pantebreve, at københavnske firmaer havde haft held til i løbet af 1850'erne at tilrive sig noget af handelen på Faaborg, en udvikling, der fortsattes efter 1857.

Handelsomsætningen efter 1857. De første år efter den store handelskrise var præget af prisfaldet, og forretningslivet stod derfor i stampe, hvad der medførte, at nogle købmænd, der med store vanskeligheder havde klaret krisen, nu måtte give op; i 1860 måtte således fire købmænd standse deres betalinger.³⁹¹ Samme år, som krisen ramte Danmark, blev Øresundstolden ophævet, hvad der i nogen grad blev til skade for byen. Som tidligere nævnt foregik der en ikke helt ringe transithandel med varer fra Hamburg over Kiel og Faaborg men den kunne nu ikke længere betale sig. Flere skibe havde været beskæftiget med at sejle disse varer fra Kiel til Faaborg, og transporten til Odense og andre fynske byer havde givet vognmændene god fortjeneste, alt dette blev en saga, da man nu efter Øresundstoldens ophævelse kunne få varerne ligeså billigt fra København som fra Hamburg.

Skønt Hamburgs betydning svandt ind efter 1857, blev handelen på denne by dog stadig af stor betydning for Faaborg; en meget stor del af importvarerne kom som hidtil herfra, og tabellen over korneksporsten viser dens betydning for Faaborg i 1860'erne. Den stigende produktion af landbrugsprodukter fik snart omsætningen til at stige, og i 1860'erne gik det atter fremad.

Tabeller for årene 1858-63 på side 287 og 288 viser, hvilke importvarer der var de vigtigste, og hvorfra de kom, fra udlandet, fra Hertugdømmerne og fra København, desuden giver tabellerne oplysning om, hvor meget der indførtes af hver varesort, og endelig er der søgt at vise, hvor stor den samlede varemængde har været, udtrykt i pd., tønder, viertel og kubikfod. Om hele den indførte varemængde gælder, at intet blev udført igen, men alt anbragtes i købmændenes kældere og pakhuse og på deres tømmerpladser, hvorfra varerne spredtes videre til kunderne i by og på land.

En del af de indførte varer kom ifølge tabellerne direkte fra produktionsstederne, det gælder sådanne varer som jern, salt, kul, tobak, tekstiler og kaffe; en stor del af disse varer blev hentet i England, medens tømmeret kom fra Sverige. Der er ikke store svingninger i importen fra udlandet i de nævnte år; for tekstilvarer, kolonialvarer, tobak og jern er der dog en lille nedgang 171.000 pd. i 1858 til 160.000 pd. i 1863, og det samme

Varer	Vægt	1858				1860				1862				1863			
		Udlandet	Herrug-dømmerne	København	Ialt	Udlandet	Herrug-dømmerne	København	Ialt	Udlandet	Herrug-dømmerne	København	Ialt	Udlandet	Herrug-dømmerne	København	Ialt
Bomuldsgarn	Pd.	12553	768	1045	14366	12649	471	8247	21367	7951	1014	7246	16211	4275	174	2487	6936
Bomuldsvare	„	10289	6970	2891	20150	11861	7173	2725	21759	10009	11187	6430	27626	7903	3829	5727	17459
Jern, stang og bånd	„	32316	28500	83252	144068	24055	56181	135651	215887	5974	49601	186226	241801	32803	37224	152746	222773
Kaffe	„	33415	26737	17331	77483	28393	26419	34705	89517	28579	19217	36393	84189	27020	24183	19763	70966
Cikorie	„		28634	807	29441		31803	2085	33888		32535	2485	35020		26743	3335	30078
Risengryn	„	12311	25763	7089	45163	6171	42624	8508	57303	7014	33935	8910	49859	6148	39511	4777	50436
Sirup	„	8924	48560	8356	65840	8064	59993	6902	74959	34472	39017	13699	87188	21069	40627	18375	80071
Sukker	„	813	128163	72961	201937	3080	172021	60986	236087	3555	142603	143886	290044	1880	147503	155745	305128
The	„	1213	262	888	2365	990	748	1109	2847	1416	321	1473	3210	984	512	681	2177
Tobak, cigarer	„	54362	11557	8527	74446	52452	9495	8260	70207	59384	13773	9259	82416	50547	15115	9766	75428
Uldne varer	„	5512	1823	520	7855	7712	2711	667	11090	8276	2677	2739	13692	7225	4509	2473	14207
Brændevin, rom	viert.	2650	1597	1044	5291	1841	937	1890	4668	2463	307	475	3245	2125	356	612	3093
Vin	„	2162	340	854	3356	2205	278	907	3390	871	403	1132	2406	992	277	1378	2647
Salt	tdr.	919	19	172	1110	972	156	129	1257	312	203	640	1155	1259	177	43	1479
Stenkul	„	11364	10	69	11443	13990	173		14163	15707	33	10	15750	18203	51	20	18274
Trælast	cbf.	37044	2171	11105	50320	32940	2863	10861	46664	32041	3161	16275	51477	44322	1938	10778	57038

År	Vægt	Udland	Hertugd.	København	Ialt
1858	pd. . . .	171708	207737	203667	583122
	tdr. . .	12283	29	241	12553
	viert. .	4812	1937	1898	8647
	cbf. . .	37044	2171	11105	50320
1860	pd. . . .	155427	409639	269845	834911
	tdr. . . .	14962	329	129	15420
	viert. .	4046	1215	2797	8058
	cbf. . .	32940	2863	10861	46664
1862	pd. . . .	166648	345880	418746	931274
	tdr. . .	16019	236	650	16905
	viert. .	3334	710	1607	5651
	cbf. . .	32041	3161	16275	51477
1863	pd. . . .	160354	339930	375875	876159
	tdr. . .	19462	228	63	19753
	viert. .	3117	633	1990	5740
	cbf. . .	44322	1938	10788	57048

gælder om importen af vin og spirituosa, til gengæld er der en tydelig stigning i indførslen af kul, og også træimporten var større i 1863 end i de foregående år.

Tabellerne viser med al tydelighed, hvor stor betydning omsætningen med Hertugdømmerne og dermed også med Hamburg havde endnu i 1860'erne. Faaborgs og oplandets forsyning med cikorie sker udelukkende fra Hertugdømmerne; herfra kom også store mængder af jern, kaffe og tobak. Størst betydning havde dog importen af sukker og sirup; over halvdelen af sukkeret kom fra Hertugdømmerne, men i 1862 kom det meste sukker fra København; fra Hertugdømmerne kom ligeledes $\frac{3}{4}$ af risen. I 1860 synes importen fra Hertugdømmerne og Hamburg at have kulmineret, fra da er tendensen faldende, dog er den endnu i 1863 højere end i 1858.

Importen fra København var dog i disse år for flere varers vedkommende i kraftig stigning. Det gælder først og fremmest om sukkeret; importen heraf steg fra 73000 pd. i 1858 til 156000 pd. i 1863. Den københavnske tekstilindustri vinder frem; over halvdelen af varemængden indførtes fra København. Medens importen fra København af de varer, der nævnes i tabellerne, endnu i 1860 er væsentlig mindre end mængden af de samme varer importeret fra Hertugdømmerne, så har billedet ændret sig i 1862.

Mængden af pundvarer importeret fra Hertugdømmerne falder i tidsrummet 1860-62 fra 410 000 pd. til 346 000 pd., medens de fra København importerede varer i samme tidsrum steg fra 270 000 til 419 000 pd., hvad der kunne tyde på, at København vandt frem på bekostning af Hertugdømmerne og Hamburg.

Staten fik sin andel i købmændenes driftighed. Den sum, som byens handlende, brændevinsbrændere og redere svarede på toldkammeret, beløb sig 1854-63 til følgende:⁴¹⁾

1854	63572	rdl.	1859	56727	rdl.
1855	70768	„	1860	55768	„
1856	69653	„	1861	55742	„
1857	63612	„	1862	62752	„
1858	51497	„	1863	63273	„

Agent Lagoni. Den stigende importmængde fordeltes af en række købmænd. I 1865 var der blandt de større korn- og produkthandlere, der tillige førte kolonial- og grovvarer, firmaerne Faber & Lund og Boye & Madsen. Samme handel blev drevet i mindre omfang af 11 andre købmænd, hvoraf 2 tillige solgte manufakturvarer; 5 havde udelukkende kolonialvarehandel; 8 solgte manufakturvarer, og heraf førte de 5 også kolonialvarer; 2 handlede med isenkram og galanteriartikler, og 2 solgte skibsekviperingsgenstande, endelig var der i de 2 store købmandsgårde i Vestergade store lagre af tømmer og træ.⁴²⁾ Byens største købmand i 1865 var agent Lagoni, der drev en omfattende handel med korn og brændevin. Skatteligningskommissionen satte i 1866 hans årlige indtægt til 20 000 rdl., man specificerede indtægten således: 10 000 rdl. kom ind ved brændevinsbrænderiet, butikshandelen og salget af tømmer indbragte 4 000 rdl., og udbyttet af hans kornhandel anslog man til 6 000 rdl., og så havde man slet ikke beregnet nogen indtægt af hans landbrug eller af hans skibe og skibsparter, hvad man jo nok synes, at der kunne være grund til, når alene brændevinsbrænderiet satte ham i stand til at have 212 kvæghoveder på stald foruden en del svin.⁴³⁾

Købmændenes skatteansættelser. Skatteligningen kan fortælle om købmændenes økonomiske forhold. Af en skat på c. 7 000 rdl. i 1847 betalte købmændene de 2100. I 1857 betalte 698 skatteydere 11 542 rdl., heraf beløb 41 købmænds andel sig til 3 600 rdl. Den skattepligtige indkomst var i

1867 351982 rdl., købmændenes andel heri var 50500 rdl., heraf betalte 690 skatteydere 4494 rdl. i skat, og købmændenes andel heri var 900 rdl.

Langt de fleste købmænd havde kun mindre indtægter, og der er et stort spring fra de største til de mindste købmænd. I 1847 betalte agent Voigt 561 rdl. i skat og konsul Jørgen Ploug 407 rdl., nr. 3 var købmand Lagoni med 152 rdl.; 10 år senere er Voigt stadig den største skatteyder med 745 rdl. og nr. 2 er Lagoni med 486 rdl.; ingen af de andre købmænd betalte over 200 rdl. i skat; endnu grellere er forholdet i 1867, nu er agent Lagoni nr. 1 med 280 rdl., medens nr. 2 af købmændene betaler 35 rdl. Lagonis indtægt i 1867 anslås til 16000 rdl., og de købmænd, der lå ham nærmest, havde en indtægt på 2500 rdl.⁴⁴⁾

Planer om jernbaneanlæg. En lettelse for købmændene blev den voldsomme udvikling i transportvæsenet; som nævnt anlagdes i 1844 jernbanelinien Altona-Kiel, der blev af så stor betydning for Faaborg, dels ved at bringe varerne fra Hamburg hurtigere frem, dels ved at tilføre Faaborg nogen transithandel, og da den direkte jernbane Hamburg-Lübeck blev åbnet i juli 1865, var de handlende i Lübeck meget ivrige efter at lade varerne fra Hamburg gå over Lübeck til Danmark.⁴⁵⁾ I Faaborg var man livlig interesseret i jernbaneanlæg, og en så dristig og vidtskuende mand som konsul Jørgen Ploug tog allerede i foråret 1844 jernbanespørgsmålet op, da en mand fra Rendsborg ved navn Unna forelagde ham et projekt til en jernbane fra Flensborg over Sønderborg - Als - Faaborg til Nyborg. Ploug fik arrangeret et møde med borgerrepræsentationen, og man vedtog at sende ham og formanden sammen med Unna til Odense for at undersøge, om der her var interesse for projektet, for så skulle jernbanen lægges over Odense. Man var virkelig interesseret, og der nedsattes i Faaborg en komité, der skulle arbejde videre med sagen; man håbede blandt andet ved dette jernbaneanlæg at kunne lede Hamburgposten over Faaborg. Projektet blev imidlertid ikke til noget, og først 25 år senere drøftede man atter jernbane.⁴⁶⁾

I 1869 opfordrede byrådsmedlemmerne Deichmann og Hoffmeyer byrådet til at træffe foranstaltninger til anlæg af en sydfynsk bane til gavn for Faaborg og omegn. Det var den projekterede bane Odense - Svendborg, der kaldte borgerne frem til handling. Byrådet anmodede ovennævnte to medlemmer om at udarbejde et forslag; det blev senere indsendt til indenrigsministeriet, men førte endnu ikke til noget resultat.⁴⁷⁾

Dampskibsforbindelser. Samtidig med lokomotivet kom dampskibet. Ruteforbindelser knyttede de forskellige dele af monarkiet sammen, og gods og passagerer befordredes i stigende grad. Alle byer søgte at få del i dette fremskridt. I 1840'erne og 1850'erne sejlede dampskibet »Løven« regelmæssigt mellem Kiel-Faaborg-Assens-Fredericia og Aarhus. I forbindelse med skibets ankomst til og afgang fra Faaborg blev der oprettet en dagvognsbefordring mellem Faaborg og Odense; vognen afgik fra Odense onsdag morgen kl. 5 og fra Faaborg samme eftermiddag kl. 3.⁴⁸⁾

Da man i 1854 åbnede jernbanelinien Flensborg-Tønning med en stikbane til Rendsborg, fik Faaborg også en dampskibsforbindelse med tilknytning til denne jernbane. Det var dampskibet »Boreas«, der afgik fra Korsør hver mandag straks efter diligencens ankomst fra København. Tirsdag kl. 1 sejlede skibet fra Faaborg til Sønderborg-Flensborg, og herfra gik daglig 3 tog til Tønning-Rendsborg. Ruten, som man i Faaborg havde ventet sig meget af, kunne imidlertid ikke svare sig, og efter 4 måneders forløb blev den opgivet.⁴⁹⁾ Til gengæld oprettedes en dampskibsforbindelse mellem Rudkøbing-Faaborg og Flensborg; skibet anløb 4 gange ugentlig Faaborg,⁵⁰⁾ og i 1865 fik man en direkte forbindelse med Lübeck. Dampskibet »Thorvaldsen« sejlede hver fredag fra Lübeck til Faaborg-Svendborg-Rudkøbing og Marstal og returnerede om søndagen.⁵¹⁾ Længe arbejdede handelsforeningen på at få en dampskibsfart i stand mellem Faaborg og Flensborg, og endelig lykkedes det at få »Diana«, der sejlede på ruten Korsør-Flensborg, til at anløbe byen 3 gange ugentlig i hver retning, men da toldvæsenet krævede en undersøgelse af skib og gods, kunne en hurtig klarering ikke gennemføres.⁵²⁾

H. P. Priors dampskibe anløb regelmæssig byen, der var f. eks. »Sampa« på ruten fra København til Kolding; i 1861 kunne man sejle med dette skib til København og tilbage igen for 5 rdl., når mindst 25 personer deltog; på den første tur meldte der sig 30 fra Faaborg.⁵³⁾ I 1865 var der 7 rutedampere, der anløb byen, så der var god brug for den ventosal, der blev indrettet i den tidligere havnefogedbolig.⁵⁴⁾

Postvæsen. Af stor betydning blev også udviklingen indenfor postvæsenet. Postgangen blev hyppigere, og diligencen holdt sit indtog; den imponerede ved sin hurtighed, 6 km. i timen, og bekvemmelighed. Posthuset, der tidligere havde ligget i Holkegade, blev i 1857 flyttet til en gård i Sund-

stræde og i 1865 til gæstgivergården.⁵⁵⁾ Herfra udgik brev-, pakke- og personposterne til Assens, Svendborg, Nyborg og Odense, ved middagstid til Assens og Svendborg og ved aftenstid til Odense og Nyborg. Gæstgivergårdens gæstestue gjorde tjeneste som ventesal for passagererne. I mellembygningen fandtes postkontoret. Der var et forværelse til publikum, et lokale til ekspedition og et bagværelse til postsager. Gennem en indleveringsrude kunne folk aflevere deres breve, og på væggen står endnu, at »al ind- og udlevering foregår ved vinduet«;⁵⁶⁾ folk måtte selv hente deres breve og pakker på kontoret, og modtageren betalte porto for brevet. Indførelsen af frimærket i 1851 følte derfor som en umådelig lettelse og blev til stor fordel for handelen; snart udbragtes posten een gang daglig, der oprettedes brevsamlingssteder ude på landet, og i 1860 indførtes faste landpostruter.

Landevejene. Landevejsforbindelsen mellem byen og dens opland søgte man at forbedre så meget, det kunne lade sig gøre. Da amtet i 1857 påtænkte at anlægge en landevej fra Odense til Heden og derfra over Hillerslev og Haagerup til Nyborgvejen, henvendte en del beboere i Østerhæsing og Hillerslev sogne sig til borgerrepræsentationen og bad den støtte deres andragende om at få vejen til at gå over Hillerslev-Østerhæsing, vest om Arreskov sø til Faaborg-Odensevej, hvad der ville forkorte vejen for dem til Faaborg; beboerne tilbød at yde bidrag, og det samme gjorde Østerhæsing sogneråd og besidderen af grevskabet Muckadell. Borgerrepræsentationen var parat til at støtte forslaget og tilbød økonomisk støtte, men amtet afslog i første omgang at ændre vejlinien, og derfor rejstes kravet atter i 1862; der blev til borgerrepræsentationen indsendt et andragende forsynet med 120 underskrifter om at få vejlinien ændret efter beboernes ønske; de handlende frygtede nemlig for, at landboerne, såfremt vejen ikke blev gennemført, som de ønskede, ville foretrække den længere, men også bedre vej til Odense fremfor den daværende kortere, men rigtignok ringere vej til Faaborg. En af de ivrigste tilhængere af den ændrede vejlinie var agent Lagoni, der også tilbød økonomisk støtte. Året efter bøjede amtsrådet sig, og vejlinien blev projekteret således: Heden-Sallinge-Østerhæsing til Kistrup skovhuse ved landevejen mellem Faaborg og Odense.⁵⁷⁾

Telegraf. Af endnu større betydning for handelen blev indførelsen af den elektriske telegraf. 1854 blev der oprettet en telegrafforbindelse mellem

Hamburg og København over Flensborg-Fredericia og Nyborg. Tanken om tilslutning til denne linie optog købmændene stærkt, især da det hurtigt lykkedes Svendborg at etablere telegrafisk forbindelse med Nyborg. Der dannedes en merkantil forening med det formål at anlægge en telegraflinie over Svendborg til Nyborg; i foråret 1857 var man kommet så vidt med planerne, at der af 131 personer var tegnet aktier til et beløb af 5000 rdl., senere blev der i alt udstedt 135 aktier à 50 rdl., hvoraf de 85 var tegnet i selve byen, 30 af landboerne og 20 af forretningsforbindelser i København og Hamburg. Fra sparekassen fik man et tilsagn om 1000 rdl., hvis kapitalen ikke slog til; man anmodede også borgerrepræsentationen om støtte. I løbet af efteråret fik man koncession på anlægget af en elektrisk telegrafledning til Svendborg, den skulle knyttes til den private telegrafstation og gennem Svendborg-Nyborglinien sættes i forbindelse med statstelegrafen. En fjerdedel af gebyrerne for telegrambefordringen imellem Nyborg og Faaborg og halvdelen af gebyrerne for telegrammer mellem Faaborg og en hvilken som helst anden statstelegrafstation skulle tilfalde statskassen. For benyttelsen af linien fra Svendborg til Nyborg forlangte det private selskab i Svendborg 50 rdl. årlig. 5 af byens købmænd overtog den økonomiske garanti, såfremt anlægget blev dyrere end beregnet. Det blev overdraget kaptajn Jagd at opføre telegrafanlægget for 6425 rdl., dets endepunkt skulle være ved Østerport, der hvor konsumtionsboden tidligere havde stået.

Så længe var alt gået godt, men nu standsede handelskrisen planerne. De af aktionærerne indbetalte penge, der var deponeret i sparekassen, kunne ikke udbetales til den fastsatte tid, og det var såre tvivlsomt, om sparekassen kunne yde de udlovede 1000 rdl. Under disse forhold greb borgerrepræsentationen ind og forlangte, at aktionærerne inden 14 dage skulle indbetale de 6000 rdl. kontant eller i let realisable værdipapirer; hvis det ikke skete, ville arbejdet blive stillet i bero, og aktionærerne gjort ansvarlige for den erstatning, som Jagd formentlig ville kræve. Kort efter holdtes et møde mellem komitéen og borgerrepræsentationen, hvori man enedes om at udsætte telegrafanlægget til bedre tider, og hvor komitéen erklærede sig villig til at udrede den eventuelle erstatning.

I foråret 1858 var udsigterne blevet meget bedre; sparekassen var i stand til at udbetale de 6000 rdl., og samtidig optog kommunen et lån på 2000 rdl. til indretning af en telegrafstation, lokale lejede man af havnefoged Jørgensen for 60 rdl. årlig. Den 1/6 1858 var telegraflinien fær-

dig, og 7/6 blev den erklæret for åbnet af direktionen og borgerrepræsentationens formand.⁵⁸⁾ Når kommunen havde noget at gøre med telegrafstationen, skønt den ikke var aktionær, skyldtes det, at den havde koncessionen.

I begyndelsen benyttedes telegrafen ikke meget, og i de første 3 år fik aktionærene intet udbytte. Fra juli 1859 til 30. juni 1860 modtoges og afsendtes 1462 telegrammer, heraf var kun 69 fra og til udlandet. Under krigen 1864 gjorde stationen overordentlig nytte på grund af sin nære beliggenhed ved krigsskuepladsen. Stationen blev betjent både dag og nat, hvad aktionærene fik glæde af; medens udbyttet i 1863 var 5 0/0, udbetaltes der for 1864 20 0/0.

Torvehandel og krammarkeder. Det må dog ikke glemmes, at torvehandel og markeder stadig indgik som led i byens økonomiske liv. På de store markedsdage rullede bøndervognene fra de omliggende sogne ind i byens købmandsgårde, og der blev mange steder knapt med staldrum; mange måtte holde med heste og vogne på markedspladsen. Kvæg og heste blev drevet til markederne, og prangerne kom langvejs fra, ikke blot fra Kongeriget, men også fra Holsten og Hamburg. Der blev livlig røre i gaderne; på markedspladsen og Torvet rejstes boder, og om gøglerteltene flokkedes mængden lokket til af de fristende udråb. Det blev sent, inden man fik spændt for; mange øboere foretrak da også at overnatte i byen og først næste dag at sætte kursen hjemad.

Bøndernes pligt til at bringe varer til torvs forekom dog at være i modstrid med de liberale tendenser, der var oppe i tiden, og indenrigsministeriet forespurgte derfor i foråret 1850 købstæderne, hvordan de stillede sig til tanken om at ophæve den torvetvang, der hvilede på landboerne. På det tidspunkt var der i Faaborg torvedag tirsdag, torsdag og lørdag. Fiskerne fra Dyreborg og Bjørnø falbød her deres fisk, men det skete dog sjældnere og sjældnere, fordi fisken som regel blev opkøbt; fra søerne omkring Brahe-Trolleborg fik torvet tilført ferskvandsfisk,⁶⁰⁾ og fra de omliggende herregårde kom der rigelige mængder af grønsager, medens beboerne i de nærliggende sogne bragte kød og andre produkter til torvs; derimod så man sjældent korn og smør, fordi bønderne afleverede disse varer til købmændene; af den grund fandt borgerrepræsentationen det heller ikke nødvendigt at fastholde torvetvangen; fisk, grønsager og kød ville man altid kunne købe på torvet, derimod mente man, at det var rimeligt stadig at forbyde

høkere og andre handlende at opkøbe varer på torvet før kl. 11 formiddag, da dette forbud ville beskytte »fattige almuesfolk« mod at nødes til at købe varerne til højere priser hos spækhøkerne.⁶¹⁾ Torvet fik dog mindre og mindre betydning; allerede i 1860 blev der klaget over, at de få levnedsmidler, der fra landet blev indført i byen, blev forhandlet i husene til største skade for småfolk, og derfor ønskede man også, at al opkøb uden for torvet standset.⁶²⁾

Krammarkederne havde altid været betragtet af købmænd og håndværkere som skadelige, og da der derfor i 1838 på stænderforsamlingen i Roskilde fra flere sider blev stillet forslag om deres ophævelse i Sjællands stift, fandt agent Voigt det rimeligt, at forslaget blev kendt også af de fynske købstæder. Han sendte derfor forslagene til den hjemlige borgerrepræsentation, der også fandt ud af, at det ville være nyttigt at ophæve markederne, men besluttede at høre borgernes mening herom; på et rådstuemøde gik 13 borgere ind for ophævelse af krammarkederne, men 12 stemte imod.⁶³⁾

Da der overalt i landet ligesom i Faaborg var delte meninger om krammarkederens berettigelse, blev spørgsmålet lagt tilside, men atter genoptaget i 1861, da indenrigsministeriet bad borgerrepræsentationen erklære sig, om den anså det for ønskeligt at bevare markederne. I Faaborg udtalte man sig i positiv retning, men ønskede dog, at markederne d. 17/6 og 28/10 skulle ophøre at være krammarkeder, og at markedet d. 17/6, der var meget besøgt af øboerne, skulle omdannes til et to-dages marked med kvæg, heste og fedevarer.⁶⁴⁾

På et møde i Odense i foråret 1862 blev sagen drøftet af udsendinge fra de fynske købstæder. Faaborg var repræsenteret af borgerrepræsentant Rønnov. Et forslag om, at alle krammarkeder skulle afskaffes, fik 6 stemmer, men lige så mange gik imod; 10 stemte for, at de skulle indskrænkes til eet marked årlig hvert sted og afholdes om sommeren, to var her imod, enstemmig blev det vedtaget, at en revision af markedsbestemmelserne skulle foretages hvert 5. år, og i mellemtiden burde der ikke oprettes nye krammarkeder.⁶⁵⁾

Krammarkederne var på vej til at blive forældede. På markedet 28/10 1864 var det næsten kun byens håndværkere, der havde opslået deres boder på Torvet, og markedet domineredes helt af boder med udsalg af kager og småting, der højst havde en værdi af 8 skilling.⁶⁶⁾ Man klagede også over, at det store antal gøglere formindskede omsætningen i butikkerne.⁶⁷⁾

Et nyt marked fik man dog. Omegnens bønder savnede et kvægmarked, og greve Bille-Brahe ansøgte på Horne sogneforstanderskabs vegne om tilladelse til at afholde et kvægmarked ved Faaborg 2. eller 3. fredag i april; det blev anbefalet af borgerrepræsentationen, og ved kgl. resolution af 11/11 1847 blev det tilladt at holde et sådant marked den 3. fredag i april.⁶⁸⁾

Nogle år senere fik Odense tilladelse til at afholde et torvemarked med levende kreaturer den 1. og 3. mandag i hver måned. Denne tilladelse blev købmændene ilde berørt af, og borgerrepræsentationen gjorde indenrigsministeriet opmærksom på, at disse markeder ville blive meget skadelige for de øvrige fynske købstæder; for herved indskrænkedes det opland, hvorfra de næringsdrivende naturlig skulle have deres kunder; det var nemlig en kendsgerning, at landmanden, når der var marked et eller andet sted, ikke tog så meget hensyn til vejlængden, og da bønderne netop på markedsdagene solgte deres produkter og foretog indkøb af handels- og håndværksvarer, var det let at indse, at disse markeder for Faaborgs vedkommende ville føre til indskrænkning i handelen med oplandet og blive til tab, ja måske til ruin for købmænd og håndværkere. Byens ringe opland, dens omegns ufrugtbare og uopdyrkede jordstrækninger, samt de betydelige opkøb af korn og den ulovlige handel, der blev drevet i dens nærhed af bønder og skipperne, gjorde det i forvejen vanskeligt at eksistere for de næringsdrivende; for at råde bod herpå og for at kunne konkurrere med Odense ansøgte man om i forbindelse med torvehandelen om tirsdagen at måtte afholde marked for levende kreaturer og andre landbrugsprodukter den 2. og 4. tirsdag i hver måned.⁶⁹⁾ Ved kgl. resolution af 3/1 1852 blev tilladelsen givet, og borgerrepræsentationen bestemte, at disse torve- markeder indtil videre skulle afholdes på markedspladsen udenfor Vesterport; senere ville man tage endelig bestemmelse om, hvor byens kvæg- og hestemarkeder skulle afholdes. Denne bestemmelse var borgerne ikke så glade for, og gentagne gange prøvede de på at få torvemarkederne afholdt enten på Blegepletten ved Østerport eller på Torvet.⁷⁰⁾ Af de andre markeder kan nævnes lammemarkedet, der afholdtes i begyndelsen af oktober; her blev der også solgt andre varer som smør, gæs og boghvedegryn. Heste solgtes både på fastemarkedet og sommermarkedet.⁷¹⁾

Bønderne var imidlertid hverken tilfredse med tidspunktet for sommermarkedet eller med den plads, hvorpå hestemarkederne afholdtes, og Olle-

rup og Kirkeby sogneforstanderskaber klagede derfor over dette i foråret 1850; borgerrepræsentationen indrømmede, at pladsen ikke var stor, men man mente dog, at den var anvendelig, når den ikke blev opfyldt med tomme forspændte vogne, og når kramboderne og levnedsmiddelboderne blev rykket ind til siderne. Man fandt heller ingen grund til at ændre tidspunktet for markedets afholdelse, da det lå bekvemt i forhold til andre fynske markeder.⁷²⁾

Bønderne fik således ikke noget ud af deres klage, men kommunen kunne ikke komme udenom, at markedspladsen var for lille, og i de følgende år måtte man leje en nærliggende toft. Denne ordning var selvfølgelig ikke tilfredsstillende i længden, og derfor tilbød købmand Lagoni i foråret 1858 byen at overlade den 52000 kvadratalen af den tofte, der stødte op til markedspladsen, for en pris af 1300 rdl. Borgerrepræsentationen modtog tilbudet med glæde og indsendte en ansøgning til indenrigsministeriet om tilladelse til at optage et lån på ovennævnte beløb. Amtmanden forlangte dog først sagen behandlet på en rådstuesamling, og en sådan trådte også sammen, efter på behørig måde at være indkaldt ved bekendtgørelser og trommeslag i gaderne. Rådstueforsamlingen vedtog ikke blot at optage lånet, men også at benytte lejligheden til at købe markedspladsen (Lehnstoften) af grevskabet Brahesminde. Der havde nemlig vist sig mulighed for at foretage et mageskifte med grevskabet; købmand Lagoni havde nemlig tilbudt vederlagsfrit at overlade byen et engstykke ved Langs mølle, det var så planen, at denne eng sammen med et stykke jord, som byen fra ældgammel tid ejede ved Langs mølledam, skulle gives i bytte for Lehnstoften; i løbet af foråret 1858 gik sagen i orden, markedspladsen fik en passende udvidelse og blev byens ejendom.

Skibsfart. Ved siden af handelen var skibsfarten stadig byens vigtigste næringsvej. Langt den største del af byens eksport og import foregik på dens egne skibe, og kun sjældent sås udenlandske skibe i havnen. Som følge af den stigende handelsomsætning var der mere og mere brug for skiberum, og handelsflåden voksede derfor i disse år støt og sikkert.

Omstående tabel viser skibsflådens størrelse i efternævnte år ved årets udgang og fortæller om en rolig vækst, når bortses fra stigningen under Krimkrigen; først i 1860 er der en lille nedgang både i antal af skibe og tonnagens størrelse, men den er dog allerede indhentet få år efter.

	1839	1844	1851	1852	1853	1854	1855	1856
Skibenes antal	31	43	51	59	60	70	73	75
cmlstr.	495	777	928	1034	1108	1385	1461	1757

	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864
Skibenes antal	82	83	90	86	83	84	88	88
cmlstr.	1883	2045	2017	1890	1839	1954	2025	1954

De fleste skibe var selvfølgelig små og havde en drægtighed fra 2 til 15 cmlst., og først i 1856 fik man skibe over 100 cmlst. Følgende tabel viser skibenes størrelse i årene 1854-1857:⁷³⁾

cmlstr.	0-2	2-15	15-30	30-50	50-100	100-200
1854	antal	4	41	7	10	8
	cmlstr.	7 ¹ / ₄	358 ¹ / ₄	152 ¹ / ₂	392 ¹ / ₂	475
1855	antal	4	43	7	10	9
	cmlstr.	7 ¹ / ₄	374 ³ / ₄	139	400	540 ¹ / ₂
1856	antal	4	41	7	11	10
	cmlstr.	7 ¹ / ₄	359 ¹ / ₄	139	439	595
1857	antal	4	46	7	13	10
	cmlstr.	7 ¹ / ₄	399 ¹ / ₄	139	525 ¹ / ₂	595
						217 ¹ / ₂

Man kan bedst danne sig et begreb om, hvad Faaborgs handelsflåde betød, ved at sammenligne den med de øvrige fynske købstæders. Pr. 1/1 1860 havde de fynske købstæders handelsflåde følgende størrelse:

Købstæder	Antal skibe	Drægtighed cmlstr.
Assens	61	949
Bogense	15	292 ³ / ₄
Faaborg	84	2001
Kerreminde	39	374
Middelfart	30	491 ³ / ₄
Nyborg	56	1127
Odense	80	2301
Svendborg	219	5974 ³ / ₄

Faaborg ligger som nr. 2, hvad antallet af skibe angår, og som nr. 3 m. h. t. tonnage, og ser man på tonnagen i forhold til landets øvrige købstæder, ligger den som nr. 6 og står kun tilbage for København, Svendborg, Fanø, Aalborg og Odense.⁷⁴⁾ Flåden blev forøget dels ved køb og dels ved nybygninger, det sidste var det almindeligste. Mange skibe blev byggede i Faaborg eller i hvert fald indenfor tolddistriktet, i Strandhusene eller ved Falsled. Byens skibsbygningsplads lå på Blegepletten, begrænset af Strandvejen (Gasværksgade), en ny vej bag stampemøllen, den nygravede afløbsrende fra Sundet og stranden langs Dosseringen.⁷⁵⁾ Havnekommissionen havde fremmet skibsbyggeriet ved at indrette et udløbssted for de nybyggede skibe.⁷⁶⁾ Byens skibsbygmestre synes nu ikke at have spundet guld på deres virksomhed. J. Chr. Iversen gik fallit i 1857,⁷⁷⁾ og de andre var ofte i økonomiske vanskeligheder; særlig drøjt var det for dem i begyndelsen af 1860'erne, da der næsten ikke blev bygget nye skibe. I 1840'erne og 50'erne var der imidlertid nok at bestille, og særlig fra Rasmus Dyreborgs værft blev der søsat mange skibe. Byfogeden kunne da også i 1846 meddele amtmanden, at der i løbet af de sidste 5-10 år var bygget 22 skibe på 590 cmlst., det største havde været en brig på 73 cmlst., heraf var de 4 bygget til folk i Faaborg, de 3 af dem på 135 cmlst. til agent Voigt, resten var for udenbys regning. Af de 22 skibe havde Rasmus Dyreborg bygget 12,⁷⁸⁾ fra 1833 til 1864 blev der ialt søsat 86 skibe fra hans værft med en tonnage på 2220 cmlst., og heraf var 6 brigger og 15 skonnerter og galeaser.⁷⁹⁾ I hele tolddistriktet byggedes i 1850'erne årlig 5-6 skibe. Flere af de største udgik fra Dyreborgs værft som briggen »Dannevirke«, 96 cmlst., og i 1856 søsatte han det største skib, der nogensinde var bygget i Faaborg, det var briggen »Thor« på 105½ cmlstr. Andre af byens skibe var bygget på Aastrup mark, i Troense og i Svendborg. Skibsbyggeriet beskæftigede en del mennesker. 1850 var der 3 skibsbyggere, der gav brødet til 5 svende og lærlinge, og i 1864 var der to skibsbygmestre og to bådebyggere samt 10 skibstømrere; året efter beskæftigede Rasmus Dyreborg 17 mand. Af andre, der helt eller delvis var knyttet til skibsbyggeriet, kan nævnes sejlmagere og rebslagere; i 1850 var der kun en sejlmager med en svend, i 1864 2. Større var antallet af rebslagere; i 1850 var der 2, der beskæftigede 5 svende og lærlinge, og i 1864 var antallet af mestre forøget til 3.⁸⁰⁾ Ifølge opgivelser i Statistisk Tabelværk var der i 1850 52 personer, der »nærede« sig af søen, desuden nævnes 5 matroser. Det er muligt,

at der blandt de 52 er nogle fiskere, men langt de fleste har sikkert været skippere, for det var kun en ringe del af skibsbesætningerne, der hørte hjemme i byen, de fleste kom fra øerne syd for Fyn. I 1864 var der 62 skippere;⁸¹⁾ i tiden 1838-57 tog 48 borgerskab som skippere, og heraf alene under Krimkrigen 11. Af disse 48 skippere var de 18 hjemmehørende i Faaborg, og det gælder også de tre, hvis hjemsted ikke er opgivet, 24 er fra Faaborgs omegn og fra øerne syd for byen, og ikke mindre end

Terrin, formentlig skænket Rs. Dyreborg i anledning af bygning af briggen »Kronprinds Frederik af Danmark« 1840.
(Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg)

8 af dem er fra Falsled, kun tre skippere er ikke fra Fyn. Nogle af skipperne var i købmændenes brød, andre havde parter i de skibe, de førte. Da galeasen »Tre Venner« i 1852 blev søsat fra Dyreborgs værft, ejede skipperen Jens Jørgensen $\frac{2}{9}$, medens rebslager Hans Kaster, guldsmed Boland og Jørgen Andersen i Heden ejede de resterende parter.⁸²⁾

Tilfældet var ikke enestående. I 1854 blev der bygget to skonnerter for interessentskaber, der bestod af skippere og skibsbyggere, håndværkere og landboere;⁸³⁾ det var ikke så mærkeligt, at folk udenfor købmændenes rækker var ivrige efter at anbringe deres sparepenge i skibe, det var nemlig en ganske god forretning, da fragterne lå højt; særlig fragtfarten på Englands østkyst var indbringende; under Krimkrigen steg fragterne voldsomt, og netop da var mange håndværkere og bønder ivrige efter at købe skibsparter og danne interessentskaber. Et af de største af den slags blev dannet i 1858; 87 personer sammenskød 25.000 rdl. til indkøb af skonnerten »Dyreborg« på 44 cmlst. og galeasen »Horne« på 42 cmlst.; hver part var på 100 rdl. Skibsførerne S. Qvist og Knud N. Mogensen havde hver 16 parter, medens købmand Lagoni og gårdmand Morten Hansen i Horne hver tegnede sig for 10 andele. 27 gårdmænd havde 85 parter og 18 tjenestekarle 34. De øvrige parthavere var tre husmænd, provst Leth i Svan-

ninge og Zerssen & Co. i Rendsborg, sidstnævnte firma havde 6 parter. Interessenterne valgte en direktion på 5 medlemmer, 1-4 parter gav een stemme, 5-8 to stemmer og 9 parter og derover tre stemmer; af direktionsmedlemmerne skulle de 3 bo i Faaborg.⁸⁴⁾

Byens ind- og udførsel blev hovedsagelig besørget af skibe, hjemmehørende i Kongeriget. Af de 78 skibe, der i 1844 løb ind i Faaborgs havn fra udenlandske havne, var de 60 hjemmehørende i Kongeriget, 8 i Hertugdømmerne og 10 var udenlandske, og af de 103 udgående skibe var 75 fra Kongeriget, 15 fra Hertugdømmerne og 13 fra udlandet.

De skibe, der sejlede i udenrigs fart, for hovedsagelig på Norge og England; indtil 1846 spillede farten på Norge en større rolle end sejladsen på England.

I 1846 var der flere skibe, der for på Norge end på England, men bestuvningen var større i de skibe, der for til England, nemlig 1262 cmlst. bestuvning mod 981. I 1850'erne blev også indførslen fra England større end fra Norge. Bortset fra sejladsen på Nederlandene var den øvrige udenlandske fart ganske ubetydelig.

Omstående tabel giver en oversigt over den udenrigske skibsfart 1845-1847, den viser antallet af skibe, drægtighed og bestuvning både for indgående og udgående.

Kun importen fra Norge, England og Sverige har nogen betydning. 1840'erne var en god tid for købmændene, i intet år mellem krigene kunne de udgående skibe i den udenrigske fart fremvise så stor bestuvning som i 1846-47.

Told- og skibsafgifterne fra 1847 viser tydeligt byens betydning i forhold til andre fynske købstæder.⁸⁵⁾

Assens	28164 rdl.	Nyborg	25561 rdl.
Bogense	14589 „	Odense	107469 „
Faaborg	30336 „	Rudkøbing	26437 „
Kerteminde	10039 „	Svendborg	45820 „
Middelfart	11225 „		

Faaborgs told- og skibsafgifter er således kun mindre end Odenses og Svendborgs.

Også i 1850'erne og 60'erne var det kun sejladsen på England og Norge, der spillede en rolle; udførslen til det øvrige udland var ganske ubetydelig, bortset fra købmændene Lagonis og I. I. Jacobsens korneksport til Australien.

Den udenrigske skibsfart 1845-1847.

Indgående fra	Indgående									År	Udgående								
	Det tyske Forbund	Rusland	Sverige	Norge	England	Holland	Belgien	Frankrig	Ialt		Det tyske Forbund	Rusland	Sverige	Norge	England	Holland	Belgien	Frankrig	Ialt
Antal skibe....	18	1	6	30	13	8	3		79	1845	12	1	5	30	14	34	8	1	105
cmlstr. drægt. . .	311 ^{3/4}	25	188 ^{3/4}	647	392 ^{1/2}	376	141		2082	—	128	25	143 ^{3/4}	570	547	1623	284 ^{1/2}	41	3362 ^{1/4}
- bestuvn.	85 ^{1/2}	2	188 ^{3/4}	608 ^{1/2}	367 ^{1/2}				1252 ^{1/4}	—	55 ^{3/4}	2		522 ^{1/2}	449 ^{1/2}	1132 ^{1/2}	250 ^{1/2}	41	2453 ^{3/4}
Antal skibe....	19		8	51	22	14			114	1846	8		8	51	37	33	3	1	141
cmlstr. drægt. . .	297 ^{3/4}		199 ^{3/4}	1057	888	541 ^{1/2}			2984	—	109 ^{1/4}		199 ^{3/4}	1103 ^{1/2}	1374 ^{1/2}	1125	107	36 ^{1/2}	4055 ^{1/2}
- bestuvn.									—	—									
Antal skibe....	12	5	8	37	20	3	1		86	1847	8	3	8	40	45	9	1	1	115
cmlst. drægt. . .	148 ^{3/4}	134 ^{1/2}	298 ^{1/2}	824	852 ^{1/2}	85	25		2368 ^{1/4}	—	66	63	294 ^{1/2}	899	1511	339 ^{1/2}	36	50	3259
- bestuvn..	46	26	294 ^{1/2}	608	372	6	21		1373 ^{1/2}	—	25 ^{1/2}		4	711	1422 ^{1/2}	287	19	25	2494

Den udenrigske skibsfart var dog i tilbagegang sammenlignet med tilstanden i 1840'erne, dog var der en stigning under Krimkrigen, der kulminerede i 1856, da 172 skibe deltog i den udenrigske fart. 79 var indgående og 83 udgående, men der er dog et spring til de 255, der for udenrigs i 1846, 114 indgående og 141 udgående.

Krisen 1857 ramte skibsfarten hårdt, 1858 blev et dårligt år for den udenrigske fart, kun 89 skibe deltog, heraf 40 for udgående med en bestuvning på 432 cmlstr.

I de følgende år var der stilstand, og først med 1861 begyndte en ny fremgang. De fleste indgående skibe i udenrigsfarten kom stadig fra England, Norge og Sverige.⁸⁶⁾ Følgende tabel giver en oversigt over den udenrigske skibsfart 1859-1863.

Den udenrigske skibsfart 1859-1863.

1859										
For indgående fra	Det tyske Forbund	Rusland	Sverige	Norge	England	Holland	Belgien	Frankrig	Australien	Ialt
Antal skibe.....	10		6	15	17					48
cmlst. drægt. ...	134		147 ¹ / ₂	328	719					1328 ¹ / ₂
- bestuvn...	31		147 ¹ / ₂	328	671 ¹ / ₂					1178
1860										
Antal skibe.....	6		3	24	19					52
cmlst. drægt. ...	55 ³ / ₄		125 ¹ / ₂	503	815					1499 ¹ / ₄
- bestuvn...	24 ³ / ₄		125 ¹ / ₂	500	736 ¹ / ₂					1386 ³ / ₄
1861										
Antal skibe.....	8	1	6	25	18	1				59
cmlst. drægt.....	91 ¹ / ₄	29 ¹ / ₂	350	412 ¹ / ₄	826 ¹ / ₂	29				1738 ¹ / ₂
- bestuvn...	52 ¹ / ₂	19	289	382 ¹ / ₄	826 ¹ / ₂					1569 ¹ / ₄
1862										
Antal skibe.....	10	1	9	19	23	1				63
cmlst. drægt. ...	119 ¹ / ₂	29 ¹ / ₂	321 ¹ / ₂	382 ¹ / ₂	928 ¹ / ₂	20				1801 ¹ / ₂
- bestuvn...	59 ¹ / ₂	8	229	350 ¹ / ₂	884 ¹ / ₂					1531 ¹ / ₂
1863										
Antal skibe.....	5	2	8	22	21	1				59
cmlst. drægt. ...	63 ³ / ₄	40	324	383	939 ¹ / ₂	18 ¹ / ₂				1768 ³ / ₄
- bestuvn...	16	16 ¹ / ₂	287 ¹ / ₂	383	921 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂				1625

Den udenrigske skibsfart 1859-1863. Udgående.

1859

Udgående til . . .	Det tyske Forbund	Rusland	Sverige	Norge	England	Holland	Belgien	Frankrig	Australien	Ialt
Antal skibe	18		8	7	8				2	43
cmlst. drægt.	578 ^{1/2}		234	167 ^{1/2}	407				255	1642
- bestuvn.	38 ^{1/2}			130	344 ^{1/3}				255	768

1860

Antal skibe	12	2	8	13	7					42
cmlst. drægt.	436	44 ^{1/4}	289 ^{1/2}	257	396 ^{1/2}					1423 ^{1/4}
- bestuvn.	21 ^{1/4}	44 ^{1/4}	71 ^{1/2}	183	256					512

1861

Antal skibe	16		5	20	15	5	1	1		63
cmlst. drægt.	503 ^{1/4}		289	378 ^{1/4}	747	221	70 ^{1/2}	37 ^{1/2}		2246 ^{1/2}
- bestuvn.	17 ^{3/4}			378 ^{1/4}	725 ^{1/2}	184 ^{1/2}	70 ^{1/2}	37 ^{1/2}		1414

1862

Antal skibe	13	1	8	11	27	1				61
cmlst. drægt.	335 ^{3/4}	41	280	164 ^{1/2}	1257 ^{1/2}	33				2111 ^{3/4}
- bestuvn.	9			160 ^{1/2}	956	30				1155 ^{1/2}

1863

Antal skibe	12	1	10	17	35	3				78
cmlst. drægt.	365 ^{1/4}	10 ^{1/2}	345 ^{1/2}	330 ^{1/3}	1682	124 ^{1/2}				2858 ^{1/4}
- bestuvn.	12		62	303	1616 ^{1/2}	124				2117 ^{1/2}

En stor del af byens skibe var altså på farten mellem Faaborg og udenlandske havne, men andre tog på længere togter. Flere skibe var beskæftigede i farten mellem Østersøhavne og England. Købmand Carl Ortmann sendte i 1854 sin skonnert »Hekla« 47 l., der lå i Flensborg, til Riga eller en preussisk havn for at indtage korn til England eller Holland.⁸⁷⁾ Undertiden fik man i England fragt til Konstantinopel eller havne ved Sortehavet.⁸⁸⁾ Almindeligt var det også som tidligere at indtage ladning i norsk havn til England.⁸⁹⁾ Man for også på de store verdenshave. Agent Voigt sendte i slutningen af 1830'erne regelmæssig skibe til New York.⁹⁰⁾ Byens første australiefarer »Tordenskjold« sejlede senere nogle år på Kina, dens fører var blandt andre den senere havnefoged H. C. Jørgensen, der hjembragte mange herlige nipssager og »andre Curiosa« fra det fjerne østen.⁹¹⁾ I 1860'erne havde byen både en brig og en skonnert på kystfart ved Kina.⁹²⁾

Den indenrigske skibsfart 1845-1847 og 1855-1863

1856

	Indgående						Udgående					
	København	Kongeriget	Slesvig	Holsten	Hertugdømmerne	Ialt	København	Kongeriget	Slesvig	Holsten	Hertugdømmerne	Ialt
Antal skibe.....	81	159	301	116	417	657	90	146	357	148	505	741
cmlst. drægt.....	558	572	1574	432	2006	3136	943	169	401	990	1391	2503
- bestuvn.												

1857

Antal skibe.....	85	168	286	90	376	629	83	158	285	121	406	647
cmlst. drægt.	516	721	1368	366	1734	2971	819	192	654	788	1442	2453
- bestuvn.												

1858

Antal skibe.....	90	129			394	613	70	132			451	653
cmlst. drægt.	385	216			1303	1904	547	376			2150	3073
- bestuvn.												

1859

Antal skibe.....	96	144			408	648	79	159			521	759
cmlst. drægt.	2367 ^{1/2}	1112 ^{1/2}			3161 ^{1/2}	6641 ^{1/2}	1412	1247 ^{1/2}			3511	6170 ^{1/2}
- bestuvn.	363 ^{1/2}	375 ^{3/4}			1039 ^{3/4}	1779	818 ^{3/4}	416 ^{1/2}			2179	3414 ^{1/4}

1860

Antal skibe	71	174			380	625	53	186			498	737
cmlst. drægt.	1781	1643			3283 ³ / ₄	6707 ¹ / ₄	1151	1612 ¹ / ₂			3436 ¹ / ₂	6200
- bestuvn.	328 ¹ / ₂	294 ¹ / ₂			1247 ³ / ₄	1870 ³ / ₄	410 ³ / ₄	271			1847 ¹ / ₂	2529 ¹ / ₄

1861

Antal skibe	84	207			421	712	76	184			520	780
cmlst. drægt.	2055 ¹ / ₄	2475 ¹ / ₂			3854 ³ / ₄	8385 ¹ / ₂	1648 ³ / ₄	1623 ¹ / ₄			3555 ³ / ₄	6827 ³ / ₄
- bestuvn.	338 ³ / ₄	461 ¹ / ₂			1422 ¹ / ₄	2222 ¹ / ₂	596	304 ³ / ₄			2007	2907 ³ / ₄

1862

Antal skibe	93	255			457	805	109	255			516	880
cmlst. drægt.	2203 ³ / ₄	3410 ³ / ₄			4396 ¹ / ₄	10010 ³ / ₄	2158 ¹ / ₂	2724 ¹ / ₄			3433	8315 ¹ / ₂
- bestuvn.	477 ¹ / ₂	674 ¹ / ₂			1662	2814	989	466 ¹ / ₄			1978 ¹ / ₄	3433 ¹ / ₂

1863

Antal skibe	84	253			502	839	81	268			565	914
cmlst. drægt.	2238 ³ / ₄	3104 ¹ / ₂			4468	9811 ¹ / ₄	1837 ¹ / ₂	3496 ³ / ₄			4151	9485 ¹ / ₄
- bestuvn.	466 ¹ / ₂	1103 ¹ / ₂			1788 ³ / ₄	3358 ³ / ₄	653 ¹ / ₂	530 ³ / ₄			2625 ¹ / ₄	3809 ¹ / ₂

Der gik ofte lang tid, før disse skibe i langfart vendte hjem. Briggen »Danmark« kom i 1858 til Faaborg efter 4 års fraværelse; den havde været i Australien, Amerika, Ost-Indien og kom hjem derfra over England.⁹³⁾ Barken »Ingemann« på 112 læster, der ejedes af et interessentskab, sejlede i september 1856 fra Faaborg til Memel og var derefter i fart mellem europæiske, amerikanske og vest- og ost-indiske havne; den kom så juni 1865 for anden gang siden 1856 hjem til Faaborg.⁹⁴⁾ I 1862 løb briggen »Thor« på 102 l. af stabelen, det var da det største skib, der var søsat i Faaborg; »Thor« sejlede i december 1856 til England med korn og for i de følgende år mellem England og Sydamerika, i maj 1859 kom den til England og Hamburg med guano, gik dernæst fra Hamburg til St. Thomas med stykgods, herfra til Jamaica, hvor den fik en sukkerladning til London.⁹⁵⁾ Skipper Hans Jensen i Falsled sejlede i sine unge dage med agent Voigts slup »Ane Kristine« på 42 1/2 l. Den sejlede i 1837 fra Faaborg med 1200 tdr. rug i sække til New York, i 1838 for den til Kiel - Hull - Bergen - Trondheim, hvor den lastede torskerogn til Lorient i Frankrig. Hans Jensen sejlede 2 år med skibet og fik det første år 14 og for det andet år 18 rdl. mdl.⁹⁶⁾ I 1865 sejlede 26 skibe på 1268 cmlst. i fragtfart, og 32 familier fik på denne måde deres udkomme.⁹⁷⁾

I den indenrigske fart var især sejladsen på Hertugdømmerne af stor betydning; mere end halvdelen af de skibe, der for ud og ind af havnen, sejlede dertil, antallet svigede fra 479 skibe i 1845 til 1067 i 1863, bestuvningen i cmlst. fra 1587 i 1845 til 4413 i 1863, maksimum inden krisen 1857 blev nået i 1855, da var 1057 skibe i fart på Hertugdømmerne, og deres bestuvning var 4046 cmlst. I 1857 var der en stor nedgang både i antallet af skibe og bestuvning, men den overvindes hurtigt i de følgende år. Tabellen viser tydeligt, at indførslen fra Hertugdømmerne gennem hele perioden havde en større betydning end indførslen fra København.

Den ringe kornudførsel i 1860 førte selvfølgelig til et fald. Den årlige bestuvning i de udgående skibe var større end i de indgående, særlig i slutningen af 1850'erne og begyndelsen af 1860'erne er differencen ganske anseelig; medens bestuvningen er angivet under et for begge Hertugdømmer, er der i 1856 og 1857 gjort rede for bestuvningen for hvert Hertugdømme. Bestuvningen i de indkommende skibe er langt større for Slesvigs vedkommende end for Holstens, til gengæld er bestuvningen meget større i de skibe, der sejler til Holsten, end i dem, der sejler til Slesvig.

Langt ringere betydning end farten på Hertugdømmerne havde sejladserne på København; den var udsat for store svingninger. I 1847 var af de 782 skibe, der for ind og ud af havnen, kun 100 beskæftiget på København; antallet af de skibe, der kom herfra og sejlede dertil, lå som regel mellem 120 og 200, kun i 1862 nåede man over de 200. De skibe, der sejlede til København, havde større ladning med sig, end de, der kom derfra.

Farten på de øvrige kongerigske havne havde samme betydning som farten på København, der var flere skibe beskæftiget, men de var gennemgående mindre. Deres ladning viser en stigende tendens indtil 1858, og i begyndelsen af 60'erne steg den atter stærkt og overgik langt bestuvningen i de fra København kommende skibe. De skibe, der kom fra kongerigske havne var for en stor del lastet med korn og er således et vidnesbyrd om købmændenes initiativ og foretagsomhed, derimod var selvfølgelig bestuvningen i de skibe, der sejlede til andre kongerigske havne af ringe betydning; hvad Faaborg kunne udføre hertil var hovedsagelig huder, skind og brændevin.⁹⁸⁾

Den store betydning, som skibsfarten havde for byen, gjorde det ønskeligt at ansætte en skibsmægler, og i 1850 erklærede både handelsstanden og borgerrepræsentationen, at det ville være hensigtsmæssigt og gavnligt for byen. Byfogeden ønskede, at en mand hjemmehørende i Faaborg påtog sig det, da han tvivlede om, at man som mægler i Faaborg kunne ernære en familie. Det blev også, som byfogeden ønskede; året efter fik kommissionær Larsen borgerkab som skibsmægler.⁹⁹⁾ Da der 1860 fremlagdes et forslag på rigsdagen om at oprette en sø- og handelsret i København, samledes byens handlende, redere og skibsførere i gæstgiver Rasmussens lokale og vedtog at sende delegerede til et møde i Odense; her vedtog man at ansøge rigsdagen om at ændre lovforslaget, så der kunne oprettes sø- og handelsretter i provinsen på sådanne steder, hvor de »til besættelsen fornødne kræfter viser sig at være til stede«. ¹⁰⁰⁾ 1852 blev der oprettet en skibsassuranceforening for skibe i tolddistriktet; foreningens medlemmer garanterede hinanden de tegnede forsikringer, dens løbende risiko var i 1853 68000 rdl. og i 1865 180000 rdl., da var 44 skibe optaget, indtil marts 1865 havde der været 13 forlis og 49 havarister.¹⁰¹⁾

Havnen. Arbejdet med havnens forbedring fortsattes, ialt blev der fra 1800 til 1864 anvendt 118000 rdl. til opmudring af havnen og havneløbet,

Faaborg havn ca. 1868
(efter tegning af C. Eckardt)

oprettelse af nye bolværker, fortøjningspæle, anskaffelse af inventar m. m. Vest for havnen indvandedes et temmeligt stort areal ved opfyldning, en ny toldbod og et pakhus på 13 fag blev opført, og en vej blev anlagt over havnepladsen. Konsumtionsboden ved Strandporten blev købt i 1839 og indrettet til materialhus.¹⁰²⁾

En stor strid opstod i 1840'erne, da lodsens på Dyreborg ansøgte om tilladelse til at pålægge Faaborgs skibe en sk. pr. læst i prikkepenge til vedligeholdelse af prikkerne. Borgerrepræsentationen gik meget stærkt herimod og hævdede, at de var uden nogen som helst nytte for rederne, da man dårlig kunne tænke sig, at nogen skipper i Faaborg var så ussel, at han ikke kunne sejle sit skib gennem farvandet foruden lods; hvad fremmede skippere angik, så mente man, at kun en af grundene kunne anses som farlig om dagen, og det kunne man råde bod på ved at anbringe et par store koste eller nogle småtønder, de kunne betales af havnekassen. Indførelsen af prikkepenge ville koste byen 100-150 rdl. årlig, prikkepengene i Svendborg sund var i forvejen en tung byrde.¹⁰³⁾

Næste år gentog lodsens sit andragende, og admiraltetskollegiet gjorde opmærksom på, at prikkepengene af de udenbys skibe i det foregående år kun havde beløbet sig til 45 rdl., og når man betænkte bekostningen ved

prikkernes anskaffelse og vedligeholdelse, måtte det dog være alle klart, at lodsens kun fik en ubetydelighed for sin ulejlighed og umage. Kollegiet meddelte, at 15 skippere og redere i Faaborg havde erklæret, at de ikke havde noget imod afgiften, ja, flere havde endog erklæret, at prikkerne var til gavn for de søfarende. Man kunne ikke opretholde lodseriet ved Dyreborg, hvis man ikke skaffede lodsens denne indtægt; før prikkerne blev udlagt, var lodsindtægterne 137 rdl. årlig, men nu kun 45, hvad der tilstrækkelig viste prikkernes betydning for skibsfarten. Andre steder i landet var det almindeligt, at de hjemmehørende skibe betalte noget til lodseriet, og admiralitetet foreslog derfor, at der blev betalt 1/2 sk. pr. læst for ud- og indgående skibe.¹⁰⁴⁾

Admiralitetets skrivelse blev uden virkning; borgerrepræsentationen stod fast og påstod, at enhver skipper kunne sejle ud og ind af havnen uden hjælp af prikkerne; man indrømmede dog, at lodsens havde for lidt ud af lodseriet, men gjorde samtidig opmærksom på, at han først og fremmest havde sit udkomme som fisker. Man fandt også, at det måtte være dem, der brugte fremmede skibe, der burde betale prikkepengene, og derfor foreslog man, at havnekassen betalte materialerne til prikkerne, eller også skulle disse erstattes af seks bøjer; de var bedre end koste og kunne ligeledes vedligeholdes af havnekommissionen.¹⁰⁵⁾

Man havde imidlertid gjort regning uden byfoged Wiborg. Han erklærede sig fuldstændig uenig med borgerrepræsentationen og var forarget over, at den ville løse opgaven ved at kaste udgifterne over på havnekassen. Han meddelte derfor, at han som medlem af havnekommissionen aldrig ville give sit samtykke til, at den bidrog til at lønne lodsens på Dyreborg. Selv om en skipper kunne passere farvandet uden lods, var det dog ikke givet, at han burde fritages for at deltage i de udgifter, som opretholdelsen af lodseriet fordrede, det var dog til søfartens bedste, og ingen var dog nærmere til at ofre noget end skippere og redere, og de burde betale; deres påstand om, at det var handelsstanden, som vedligeholdte havnen, afviste han blankt; den »forskyder til dels havneafgifterne og lader køberne i forhøjet varepris godtgøre forskuddet«. ¹⁰⁶⁾ Havnekommissionen gik imidlertid imod byfogeden, men denne fastholdt i en skrivelse til amtmanden sit standpunkt, da han havde bragt i erfaring, at det ikke var byens skippere, der havde noget imod at betale prikkepenge, men kun 2 af de større redere, »der har ført såvel repræsentanternes som havnekommissionens pen, hvilket vel kan

ske, så længe vi står på vort nærværende kulturtrin, men som iøvrigt bør modarbejdes af enhver mere oplyst og liberal mand«. ¹⁰⁷⁾ De to redere, formentlig Voigt og Ploug, måtte bøje sig, og prikkepengene blev indført.

Efterhånden som hoveriet blev afløst, og det blev mere og mere nødvendigt for bønderne at få deres produkter ført bort, forudså havnekommissionen, at der ville opstå flere og flere pakhuse på kysten til skade for besejlingen på Faaborg havn, og derfor fandt man det rigtigst, at redere og skibsførere under tolddistriktet skulle vedblive at betale bropenge som hidtil, skønt de ikke benyttede havnen, men ladede og lossede på kysten; man fandt nemlig ingen grund til at fritage dem, da mange af dem ikke var handelsberettigede, og havnen var uundværlig for dem i krigstid, og når de skulle klarere. ¹⁰⁸⁾

HÅNDVÆRK OG INDUSTRI.

Stadig fik største delen af byens indbyggere deres udkomme ved håndværk. Medens der i 1850 var 55, der »nærede sig af søen«, og 63 selvstændige købmænd og handlende, var der 243 selvstændige erhvervsdrivende indenfor håndværk og industri. Mange fag var dog kun repræsenteret ved en enkelt mester, det drejer sig om fag som barber, gjørtler, handskemager, hattemager, hjulmand, lysestøber, nålemager og sadelmager. Talrigst repræsenteret var skomagerne, af dem var der i 1850 29 og i 1864 44; af skræddere var der i 1850 13, af snedkere 15, af malere 9 og af murere 7. Bagernes og slagternes antal forøgedes 1850-1864 fra henholdsvis 8 til 14 og fra 7 til 15. Ikke mindre end 41 personer var i 1850 beskæftiget ved syning, spinding eller strikning, desuden fandtes der 12 vævere.

Og så var der håndværkssvendene, hvoraf der i 1850 var 212. De fleste fandtes indenfor følgende fag.

De 29 skomagermestre beskæftigede 28 svende.

13 skræddere	12	„
7 slagtere	7	„
12 vævere	15	„
15 snedkere	16	„
10 sadelmagere	10	„
7 murere	14	„
9 malere	12	„
8 grovsmede	11	„
8 bagere	7	„

Oversigten viser, hvor små håndværksbedrifterne var, gennemgående har der på hvert værksted kun været een svend, hvad der ikke kan undre, når man erindrer, at markedet hovedsagelig var købstaden og dens nærmeste opland; byens eneste gjørtler havde dog tre svende på sit værksted, og mølleren havde 4 svende i sit brød. De 243 håndværkere havde i deres huse som tyende 99 personer, flest tjenestefolk holdt de 5 farvere, nemlig 13, de har formentlig også været beskæftigede i virksomheden; mange håndværkere havde slet ikke råd til at holde tyende, således nævnes der kun tre personer som tyende hos de 29 skomagere. Håndværkernes hustruer og børn udgjorde 668 personer, d. v. s. at af byens 2328 indbyggere i 1850 var de 1222 knyttet til håndværk og industri, det er mere end halvdelen.¹⁾

I købstaden herskede lavstvangen endnu, men tiden var ikke lavsorganisationerne gunstig. Kravet om ophævelse af alle bånd, der hemmede den fri konkurrence, blev stærkere og stærkere; allerede før 1837 havde man så småt lempet lavenes monopoler, men mestrene holdt krampagtig fast ved vedtagen skik og brug og gamle privilegier og veg tilbage for en udvikling, hvis følger man ikke kunne overskue. Stadig søgte man at bevare lavenes eneret og begrænse tilgangen af mestre. Mange håndværkere trykkes af dårlige kår, og kun få af dem forstod at udnytte de muligheder, som den almindelige opgang medførte. De vanskelige tider for håndværkerne gav sig udslag i en stigende ulyst til at tage borgerskab og nedsætte sig som selvstændig; mange håndværkssvende aflagde mesterprøve og lod sig indskrive i lavene, men nægtede som sagt at tage borgerskab, fordi de vedblev, skønt de var mestre, at arbejde som svende for deres forældre eller slægtninge.²⁾

Lavene ville stadig gerne regulere tilgangen af mestre og så i mange tilfælde skævt til tilflyttede mestre. Skræddermester Johansen klagede i 1849 over, at man som betingelse for hans optagelse i lavet forlangte, at han enten skulle løse lavsbrev eller betale udfærdigelsen af et sådant; indenrigsministeriet støttede ham og fastsatte, at han ikke skulle betale noget, når han havde løst lavsbrev i København.³⁾ I 1842 anmodede slagterne borgerrepræsentationen om ikke at give flere slagtere borgerskab, og den vedtog da også nogle år efter, at der var slagtere nok i byen, da denne desuden om lørdagen blev forsynet af frislagterne på landet.⁴⁾ Støttede borgerrepræsentationen således slagterne, gik byfoged Wiborg stærkt imod byens 3 farvere, da de i 1841 ansøgte om, at antallet af farvere ikke måtte blive forøget.

Byfogeden fandt ansøgningen »mere insolent end enfoldig eller begge dele i lige grad«. Til amtmanden skrev han, at hvis man sendte de 3 supplikanter alle ansøgninger om farverprivilegier til erklæring, så ville de i løbet af kort tid blive de eneste farvere i landet, »og så havde vi også til gavns anledning til at glæde os over den liberale ånd, hvori vi blev regerede! Jeg for min part er rigtignok for klodset til at kunne skønne på slige herligheder og skal aldrig rødme ved at kaldes konservativ, når jeg ikke kan vide navn af liberal uden ved at renoncere på den beskedenhed, som i min ungdom blev indprentet mig, og den kærlighed til borgerfrihed, der under mit fødelands vise lovgivning tidlig fyldte min barm«. Den konservative byfoged gik helt og fuldt ind for den økonomiske liberalismes principper, idet han erklærede, at »den farver, der sætter tæring efter næring, der levere ægte og solide farver til billige priser, skal ikke så let tabe sin søgning, den, der ikke passer sin dont, ja, lad ham miste«. Til slut vendte han sig mod de tre farveres krav, at fremtidige ansøgninger skulle sendes til borgerrepræsentationens erklæring; det ville nemlig, skrev han til amtmanden, føre til afvisning af enhver sådan ansøgning, sålænge farver Nielsen er en af repræsentanterne, thi »et så liberalt trin står vore borgere i almindelighed endnu ikke på, at de frit, alsidigt og uden hensyn til privat interesse kunne afgive sådanne erklæringer. Slige sager ligger formentlig uden for repræsentanternes virkekreds, og det er vist nok for tidligt at udvide denne uden for de lovbestemte grænser«.

Baggrunden for de 3 farveres henvendelse var selvfølgelig en anmodning om et nyt farverprivilegium, deres aktion bar imidlertid ikke frugt, farversvend Clemmensen fik sit privilegium.⁵⁾ Det må vel også ses som en sejr for de nye tanker, når man i 1850 besluttede at ophøre med at fastsætte takster på forskellige varer som for eksempel brød.⁶⁾

Med grundlovens vedtagelse d. 5. juni 1849 var det givet, lavenes tid snart var forbi. Grundlovens § 88 lovede afskaffelse af alle indskrænkninger i fri og lige adgang til erhverv. Trods voldsom modstand gennemførtes loven om næringsfrihed og blev underskrevet af kongen d. 20. december 1857. Lavstvangen skulle dog først ophøre i januar 1862. Mange håndværkere frygtede det værste, da håndværkets gamle organisationer blev sprængt; i de følgende år blev der gjort flere forsøg på at få loven ændret, og heri deltog, som det var venteligt, også Faaborgs håndværkere.

En oktoberaften i 1860 afholdtes et møde i Kirchheiners restauration,

her var en del af handels- og håndværkerstanden samlet for at vedtage et andragende til rigsdagen om ændringer i næringsloven. Man ønskede blandt andet, at de, der skulle have borgerskab til selvstændigt erhverv, skulle bestå en duelighedsprøve, og at de landhåndværkere, der arbejdede for købstadboere, skulle aflægge den prøve, der var fastsat for købstadhåndværkere, samt at der skulle kræves særlige betingelser af den, der ville drive næring som høker og værtshusholder.⁷⁾

Loven blev ikke ændret, og i december 1861 ansøgte oldermændene for de fire håndværkerlav, der da var i byen, om indenrigsministeriets anerkendelse af lavene som fremdeles bestående,⁸⁾ og under 8/2 1862 fik skrædderne bevilling til at bibeholde deres lav, men efter næringsloven at have tabt deres hidtil hafte rettigheder. Efter dette enedes skrædderne i juni 1863 om at oprette en forening under navn af »De forenede Skræddere«, der skulle samles fire gange årlig.⁹⁾

En medvirkende årsag til de mindre håndværkeres økonomiske vanskeligheder må søges i den stadig voksende konkurrence, der påførtes dem fra industrien, hvis billige fabriksvarer i mange tilfælde slog håndværksarbejdet ud. Som tidligere nævnt angav byfoged Wiborg allerede i 1838 det som grunden og påstod, at byens håndværkere aldrig fik bestilling på låse og lysesakse, messingvarer og blikarbejder, fordi sådanne ting blev forskrevet fra udlandet og solgt i butikkerne. De var ganske vist af ringere kvalitet, men billigere, »hvilket er det, der i almindelighed ses på«.¹⁰⁾

Den tanke måtte ligge snublende nær for håndværkerne selv at overtage salget af fabriksvarer eller andre håndværkeres varer; sadelmager Carl Hansen indgav da også i 1854 en ansøgning til borgerrepræsentationen om tilladelse til at anlægge et møbelmagasin. Man havde fra flertallets side intet her imod, men bad ham dog have tålmodighed til årets udgang; snedkerlavet havde nemlig også besluttet at oprette et møbelmagasin, og man ville først se, om det havde økonomisk kraft hertil. Et mindretal i borgerrepræsentationen bestående af Lagoni, Munk og N. R. Mogensen mente, at det store antal snedkermestre i byen var tilstrækkelig til at yde den fornødne konkurrence, og at det ville være til stor skade for snedkermestrene med deres talrige familier og for de øvrige sadelmagere og for smedene at imødekomme Carl Hansens ansøgning, men på den anden side fandt man det ønskeligt, at der kom et møbelmagasin, og man havde derfor ikke noget imod, at snedkerlavet blev forpligtet til at oprette det, men så burde der

indrømmes det en frist til nytår 1856 på grund af snedkernes »simple kræfter«, dyrtiden og materialernes betydelige stigning.¹¹⁾

Særlig skrædder- og skomagerlavet var generet af købmændenes forhandling af håndværksarbejder, der var lavet dels i København, dels på landet og dels i udlandet; fra skrædderlavet i Helsingør udgik der derfor i 1851 en opfordring til alle lav om at søge rigsdagens støtte herimod.¹²⁾ Baggrunden for denne henvendelse må nok søges i den mangel på beskæftigelse, der faktisk gjorde sig gældende efter treårskrigen; det var ialtfald denne »næringsløshed«, der fik skrædderlavet i Faaborg til i foråret 1852 at henvende sig til indenrigsministeriet med ønske om en indskrænkning i salget af færdigsyede klæder på markederne; man klagede over, at sælgerne af disse ikke som andre markedssøgende var at træffe på markedspladsen og byens torv, men at de lejede sig ind i huse i nærheden af markedet og her drev handel efter markedets ophør til stor skade for skrædderne.¹³⁾

Der kom vist intet ud af henvendelsen, og om efteråret indsendte man det samme andragende til borgerrepræsentationen, der indrømmede, forholdene var som anført af skrædderne, men man kunne ikke tage sig af denne sag af hensyn til køberne, for hvem det var bekvemt, at salget skete i husene.¹⁴⁾ Et par år senere nægtede man dog af hensyn til skrædderne at anbefale købmand Lucas Levins ansøgning om salg af færdigsyede klæder.¹⁵⁾ På lignende måde gik det med et forsøg fra mestrenes side at få skræddersvendenes arbejde rundt om i husene forbudt.¹⁶⁾

Det var i det hele taget vanskeligt for skrædderne at opretholde deres rettigheder; i 1860 indrykkede de i Faaborg Avis en advarsel mod de »fruentimmere«, der gav sig af med at sy sommerfrakker og andre mandsklæder, men det værste var dog, at købmand Elster oprettede et magasin af færdigsyede herreklæder; byfogeden måtte afvise skræddernes klage, da det viste sig, at skrædder Nielsen forestod skrædderiet og antog og afskedigede svende.¹⁷⁾

Brænderierne. Af alle de varer, der produceredes i byens håndværksvirksomheder, var der ingen, der havde så stor betydning som brændevinen. En række af byens købmænd havde brænderier knyttet til deres forretninger, og desuden var der borgere, som alene levede af at producere brændevin; derimod var der endnu i 1844 ingen egentlige bryggere, de fleste familier bryggede selv det øl, de brugte i husholdningen, og de, der købte øl, kunne

let blive forsynet dermed hos købmændene og brændevinsbrænderne. I 1849 var der dog 2 ølbryggere og i 1864 5.¹⁸⁾

Omkring 1840 stod det ikke særlig godt til med brænderierne, flere af dem lå stille, og borgerrepræsentationen afslog nyoprettelser.¹⁹⁾ I de følgende år steg produktionen, der mere end firedobledes 1843-64, særlig i 1840'erne steg den voldsomt, men i 1856 og de følgende år var der en kortvarig nedgang, og 1862 oversteg produktionen 1 mill. pt. Antallet af brænderier tog til, 1855 var der 14; rigelig vandtilførsel var en nødvendighed; købmand Jens Hansen fik i 1847 lov til at anlægge en vandrende under Østergade fra hans ene gård til den anden i samme gade, for at han kunne få frisk sundvand i sit brænderi.²⁰⁾ Store mængder af korn, især byg, blev brugt i brænderierne. Endnu i 1855 brugtes kun 12.241 tdr. korn, men i 1859 48.240 tdr. og i 1863 63.276 tdr.²¹⁾

En væsentlig grund til det store opsving i brændevinsproduktionen i slutningen af 1850'erne var at finde i agent Lagonis initiativ og driftighed. I 1857 fik han efter ansøgning bevilling til at anlægge et dampbrænderi og derved anbringe et maleværk til formaling af korn til brænderiet.²²⁾

Allerede i 1859 viste virkningen heraf sig; brændevinsproduktionen steg fra 642.000 pt. i 1858 til 748.000 pt. i 1859. Agent Lagonis brændevin blev afsat både i og udenfor østifterne, forhåbentlig blev kvaliteten bedre, thi om det af Lagoni indsendte brændevin til Fyns stifts industriudstilling i 1858 hed det, at det »var temmelig slapt og af en uren lugt«.²³⁾ I 1864 producerede Lagonis dampbrænderi 900.000 pt. kornbrændevin, hvortil var brugt 16.000 tdr. rug, byg og malt; brænderiafgiften + krigsskat udgjorde 34.000 rdl. af den totale afgift på 92.000 rdl.; på stalden havde han i 1864 212 fedestude. I forbindelse med brænderiet blev der drevet en presse-gærsfabrik, der daglig producerede 500 pd. gær, ialt beskæftigede Lagoni 70 mand. Samme år fabrikerede købmand I. I. Jacobsen 80.000 pt. brændevin, medens 10 andre brændevinsbrændere brændte 32.000 pt.²⁴⁾

Størstedelen af denne vældige produktion blev solgt på Fyn og i Kongeriget, kun meget lidt blev direkte eksporteret; en del solgtes til Hertugdømmerne, og noget heraf gik videre til Hamburg.

Følgende tabel giver en oversigt over produktionen 1843-1848 og 1854-1864.

År.....	1843	1844	1845	1846	1847	1854	1855	1856
brændevin pt.	299.975	306061	338.212	402.608	412.919	676.856	713.916	694.091
År.....	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864
brændevin pt.	664.923	642.161	747.988	782.266	844.740	1.058.258	1.194.210	1.298.610

I 1843-47 blev brændevinen udført til følgende steder: angivelsen i potter.²⁵⁾

	1843	1844	1845	1846	1847
Udlandet	3027	4569	2421	3126	2302
Hertugdømmerne . . .	7508	15746	8193	17495	30517
Andre steder udenfor Fyn.....	5368	8898	6981	5306	32453
Tilsammen	15903	29213	17595	25928	65272

Eksporsten til Hertugdømmerne fik i 1850'erne stigende betydning, således udførtes der hertil i 1855 148.135 pt.

Bortset fra Lagonis dampbrænderi kan næppe nogen af håndværksvirksomhederne komme ind under betegnelsen fabrik.

Større håndværksvirksomheder. Blandt de lidt større virksomheder i byen kan nævnes købmand H. Wils' oliemølle, der blev drevet ved hestekraft, 6 heste i 1845, og beskæftigede en mestersvend og en karl; i 1844 blev der slået 760 tdr. rapssæd og 430 tdr. hørfrø, og heraf blev der udvundet 22.800 pt. rapsolie og 10.750 pt. linolie, der med undtagelse af en udførsel til Norge på 598 pt. linolie blev afsat på Fyn; desuden producerede Wils 85.120 pd. rapskager og 55.040 pd. linkager, der udførtes til England; året efter havde produktionen en værdi af 11.279 rdl., medens værdien af de anvendte råstoffer var 8.960 rdl., intet blev det år udført til udlandet, og i de følgende år stod virksomheden nærmest i stampe, og den nævnes ikke i 1849 i byfogedens indberetning til den kgl. fabriksdirektion i København om de vigtigste virksomheder i Faaborg.²⁶⁾

I. F. Ortmann oprettede i 1840'erne en cikoriefabrik. Han kom i 1845 hjem fra udlandet og ansøgte om bevilling til at anlægge en sådan virksomhed og om at få eneret i 10 år. Byfogeden anbefalede andragendet, da byen hidtil var blevet forsynet med cikorie fra Kiel; han havde set prøver på varen og hørt, at den stod langt over den kielske, men »da jeg ikke selv

nyder kaffe enten med eller uden dette »surogat«, kan jeg ikke dømme derom«. ²⁷⁾ Samme år beskæftigede Ortmann en mester og 5-6 daglejere og fabrikerede 10.000 pd. cikorie til en værdi af 1000 rdl.; råstoffernes værdi var 750 rdl.; bortset fra 572 pd., der mærkelig nok udførtes til Hertugdømmerne, solgtes produktionen på Fyn; 2 år efter var produktionen den samme, og i 1849 beskæftigede virksomheden kun 2 mand. ²⁸⁾ Langt større betydning havde H. Johansens bomuldsvæveri, der i 1845 beskæftigede en mester, en mestersvend, 10 svende og 4 drenge, samt en farversvend. Produktionen udgjorde i 1845 ca. 25.000 alen tøj til en værdi af ca. 6.000 rdl., råvarerne hertil havde kostet ca. 3.200 rdl. I virksomheden benyttedes en vævemaskine og 20 almindelige vævestole. 1847 havde produktionen en værdi af 8.500 rdl., og en del af produktionen blev da solgt i Kongeriget udenfor Fyn. Johansen var en såre driftig mand, der i 1836 var begyndt på bar bund, 5 år efter anbefalede byfogeden hans ansøgning til at rejse om med sine produkter og sælge dem til bønderne. ²⁹⁾ Den almindelige nedgang under treårskrigen ramte også hans væveri, og han søgte forgæves at få tilladelse til at drive et farveri. ³⁰⁾ I 1857 var der 30 væve i hans fabrik, og en manufakturhandel blev knyttet til væveriet; krisen 1857 ramte ham hårdt, og han måtte blandt andet låne 6500 rdl. hos lensgreve Schaffallitzky de Muckadell mod pant i en gård i Grønnegade. ³¹⁾ Også i 1860'erne opstod der vanskeligheder for virksomheden, da det under den nordamerikanske borgerkrig kneb med at skaffe bomuld; vævenes antal faldt derfor i 1864 til 6, men 1865 var dog 10 væve i gang. ³²⁾

Endelig må nævnes brødrene Hoffgaards tobaksfabrik, der blev oprettet i 1844 og begyndte produktionen med 9877 pd. tobaksblade; året efter beskæftigedes 4 voksne og 12 børn, der producerede 18.050 pd. tobak til en værdi af 3.068 rdl. Råmaterialerne 19.050 pd. tobaksblade havde kostet 2.877 rdl., hele produktionen blev afsat på Fyn. 1847 beskæftigede fabrikken 5 voksne og 18 børn, der var da 5 maskiner, og der blev fabrikeret 30.000 pd. skrå-, røg- og snustobak og cigarer; 2 år efter bestod arbejdsstaben af 2 mestre, 2 svende, 2 drenge, 2 arbejdere og 20 børn, 1864 var der 34 arbejdere. ³³⁾

Da toldinspektøren i 1845 indhentede oplysninger hos byens industri-drivende, var han klar over, at disse oplysninger ikke kunne være pålidelige; håndværkerne var efter hans mening »blottede for den dannelse, der udfordres til et ordnet bogholderis og regnskabsvæsens førelse, og fabri-

katerne afsættes derfor i reglen på samme tankeløse måde, som den skomagerne anvender, når han leverer sin kunde et par nye støvler: han bestemmer en pris, modtageren betaler, og slår det færdige produkt i glemmebogen, inden han endnu har begyndt på et nyt«. Toldinspektøren mente, at man kun kunne fæste lid til oplysningerne fra Johansens bomuldsværeri, Wils oliemølle og Ortmanns cikoriefabrik.

Byens farvere arbejdede som almindelige håndværkere med at farve vadmel og garn for husmødrene på landet; enkelte som farverne Kisbye og Meldal viste dog større initiativ; førstnævnte ansøgte i 1851 om tilladelse til at anlægge et uldværeri,³⁴⁾ og den sidstnævnte kom efterhånden til at stå i spidsen for en større virksomhed. Peter Meldal kom i 1831 til byen som bestyrer af farver Petersens farveri, snart begyndte han selvstændig virksomhed, og i 1844 rykkede han ind i farvergården ved Vesterport.³⁵⁾ Til hans farveri var i 1865 knyttet et valkeri, som siden 1857 blev drevet ved en dampmaskine på 4 hestes kraft, også i farveriet anvendtes dampkraft, og årlig stampedes ca. 30.000 alen vadmel.³⁶⁾

Om byens 2 garverier hedder det i 1844, at de befinder sig »i sygelig tilstand«; det ene beskæftigede året efter 2 svende og 3 daglejere, det andet 2 svende, en dreng og 3 daglejere, de producerede da 1550 huder, 3200 kalveskind, 1220 lammeskind og 670 rå lammeskind, det var dels dels halvfabrikata, hvis samlede værdi var ca. 13.100 rdl.; om felberederne angives det, at de arbejder »uden kraft«. Deres produktion 1844 blev afsat på Fyn med undtagelse af 350 pd. »beredte« skind, der udførtes til Lübeck og 544 pd. til Flensborg og Kiel; 2 felberedere producerede året efter for 1530 rdl. Af mindre virksomheder kan endnu nævnes 2 pottemagerier, indehaveren af det ene, pottemager Rønnow, beskæftigede i 1867 2 svende og en daglejer, varerne blev bragt ud med hest og vogn i 6 miles omkreds; endelig var der to kalkbrænderier og et lille teglværk.³⁷⁾

I 1850'erne og 1860'erne indkom mange anmodninger om tilladelse til at anlægge industrielle og håndværksmæssige virksomheder. I sommeren 1860 fik man ikke mindre end 3 anmodninger angående oprettelse af et bogtrykkeri, og borgerrepræsentationen fandt, at der i høj grad var brug for et sådant og en avertissementstidende; bogtrykker Listoe fra København blev den foretrukne, fordi han havde et etablissement i forvejen; året efter fik han borgerskab, men han blev hurtig utilfreds med forholdene, og trods god beskæftigelse flyttede han atter til København.³⁸⁾ Herved opstod et

føleligt savn, da man nu måtte lade alle tryksager udføre i andre byer, »ligesom de offentlige og private bekendtgørelser og meddelelser igen kun på den gammeldags ufuldstændige måde ved trommeslag kunne bringes frem for publikum«; heldigvis blev dette afhjulpet, da typograf F. C. W. Bülow af Odense i 1855 oprettede et bogtrykkeri.³⁹⁾

Borgerrepræsentationen var i det store og hele ivrig efter at få nye virksomheder i gang, således anbefalede man Hans Chr. Møllers ansøgning om at måtte anlægge en hestemølle udenfor Vesterport, hvorpå han ville male boghvedegryn; dem havde byen nemlig hidtil måttet indføre fra Als, og i 1850 anbefalede man købmand C. G. Ortmanns ansøgning om at anlægge en hollandsk vejrmølle, blandt andet for at skaffe større konkurrence til de nærmeste landbomøller; møllen kom til at ligge øst for byen og brændte 1866.⁴⁰⁾

I 1850'erne anlagdes et jernstøberi. Møllebygger Erik Jensen af Svendborg ansøgte herom, og da man fandt det nyttigt for byen, fik han i 1851 bevillingen.⁴¹⁾ 6 år senere blev der anlagt et til af brødrene Lars og Peter Jensen, det meste støbegods havde man hidtil fået tilført udefra, i forvejen drev de 2 brødre et maskinbyggeri.⁴²⁾ 1857 sluttede de kontrakt på 6 år med mestersvend R. Petersen; han skulle føre tilsyn med arbejderne og sørge for, at arbejdet blev ordentligt udført, for dette fik han 1 rdl. 64 sk. daglig (beregnet for hver dag han arbejdede), lønnen skulle udbetales hver lørdag aften, og endvidere blev hans husleje betalt med 36 rdl. årlig.⁴³⁾

L. og P. Jensens maskinfabrik vandt anerkendelse. 1861 fik den en 3-årig enebevilling til i det danske monarki at forfærdige eller lade forfærdige de af dem angivne smørkærner med sammentrykket luft,⁴⁴⁾ og d. 9. danske landmandsforsamling gav firmaet en broncemedaille for en tærskemaskine, og Erik Jensens maskinfabrik fik ved samme lejlighed en sølvmedaille ligeså for en tærskemaskine.⁴⁵⁾ I 1860'erne var der skarp konkurrence mellem de to maskinfabriker, der begge producerede landbrugsmaskiner, kakkellovne og komfurer.⁴⁶⁾ L. og P. Jensens omsætning var i 1865 20.000 rdl., og fabrikken beskæftigede 20 mand.⁴⁷⁾

Af betydning var købmand I. I. Jacobsens likørfabrik, der i 1865 fremstillede 45.700 pt. likører og kirsebærvin, 36.628 pt. punch-ekstrakt og 14.274 pt. akvavit og bitter-brændevin, ialt o. 424 oksehoveder, hvis produktionsværdi var 23.000 rdl.⁴⁸⁾ Til slut kan nævnes, at der i 1856 blev oprettet et savværk, i 1865 fandtes et uldspinderi, der beskæftigede 4-5

mand, og en konfektionsfabrik med 6-8 svende. Derimod blev planerne om et saltkogereri ikke til noget.⁴⁹⁾

Håndværker- og industriforening. Den voksende interesse for udviklingen af industri og håndværk fik indenrigsministeriet til at henvende sig til borgerrepræsentationen for at få den til at virke for dannelsen af en håndværkerforening og arbejderforening, der særlig skulle virke for fremme af industrien.⁵⁰⁾ Henvendelsen stod i forbindelse med næringsfrihedens fuldstændige gennemførelse i 1862, og hensigten var at danne nye organisationer, der kunne varetage håndværkets og industriens interesser.

Henvendelsen kom en postdag for sent, allerede d. 3. febr. 1861 var der i enkemadam Adolphs lokale blevet dannet en »arbejderforening« med det formål at bidrage til industriens fremme, dels gennem foredrag og dels ved diskussion. Til medlemmer af styrelsen var blevet valgt prokurator Johnsen, brandkaptajn Poulsen, barber Jessen, kommissær Johnsen og hattemager-svend Windberg, sidstnævnte i stedet for malermester Hundt, der af flere grunde frabad sig valg.⁵¹⁾ Året efter indbød foreningen til en udstilling af håndværks- og industrigenstande⁵²⁾ og ansøgte indenrigsministeriet om et tilskud på 200 rdl. til udstillingens afholdelse. Borgerrepræsentationen anbefalede, skønt foreningen ikke blot bestod af håndværkere, som havde erhvervet borgerskab, således som oprindeligt påtænkt af ministeriet, men også af en del håndværkssvende.⁵³⁾ Den 15. juni åbnedes udstillingen i rådhusalen, hvor ikke mindre end 677 genstande var udstillet; overskuddet 278 rdl. blev bestemt til oprettelsen af en teknisk skole.⁵⁴⁾

Tidligere havde byens industridrivende udstillet på Fyns stifts industriudstilling i Odense, hvor i 1858 14 virksomheder havde udstillet, og desuden havde byens købmænd vist prøver på deres korn;⁵⁵⁾ på udstillingen i 1865 fik I. I. Jacobsens likørfabrik bronzemedaille og hæderlig omtale »for gode og billige liqueurer«.⁵⁶⁾

Arbejderforeningen tog også initiativet til indførelse af teknisk undervisning for de yngre håndværkere; allerede i foråret 1863 åbnedes en tegneskole med 4 timer ugentlig undervisning, for hvilken en svend betalte 2 mk. mdl., medens lærlingen fik gratis undervisning.⁵⁷⁾

Arbejderforeningen sygnede hen, formentlig har samarbejdet mellem arbejdsgivere og svende været mindre godt, foreningen opløstes i 1867 og blev erstattet af Faaborg industriforening, der oprettede et magasin for in-

denbys forfærdigede håndværksprodukter. Til dette kunne håndværkerne i arbejdsløshedsperioder indsætte deres produkter til salg, og i forskud modtog de halvdelen af salgsprisen. Industriforeningen overtog også ledelsen af den tekniske skole.⁵⁸⁾

Svende og daglejere. Ved periodens slutning var arbejderne i industri- og håndværksvirksomhederne delt i de faglærte svende og daglejerne. Ved lavenes ophævelse i 1862 stod svendene ofte uden nogen organisation, men allerede forinden havde de i Faaborg dannet en almindelig svendeforening. Daglejernes antal var voksende. I 1850 var der 64, med hustruer og børn udgjorde denne gruppe ca. 200 personer, i 1864 var antallet steget til 85.⁵⁹⁾ Foruden de i byen boende daglejere var der også en del fra de omliggende sogne, særlig om Horne gælder det, at dette sogns »små folk« gik på dagleje i Faaborg.⁶⁰⁾

At arbejdere fra landet søgte beskæftigelse i byen vakte harme hos byens daglejere, åbenbart er lønnen herved blevet trykket. I januar 1853 indgav de en ansøgning til kongen om tilladelse til at danne et lav, meningen var åbenbart at forbyde de på landet boende arbejdere for fremtiden at søge arbejde i byen. Borgerrepræsentationen, der fik ansøgningen til erklæring, gik imod den; man indrømmede, at der tilsyneladende var tilstrækkelig med daglejere i byen, men en stor del af dem var meget gamle folk, der ikke var i stand til at arbejde, andre var arbejdere, som ingen kunne være tjent med, og den formindskede konkurrence ville medføre, at byens borgere for en stor del måtte nøjes med slette og upålidelige folk »og til opskruet dagleje«. ⁶¹⁾

Sparekasse. Til stor gavn og glæde for byens »småfolk« og mindre grundejere oprettedes i 1846 en sparekasse; dens betydning for handelen viste sig først i periodens slutning, i begyndelsen var den nærmest en filantropisk institution uden videre betydning for handel og håndværk, dog viste krisen i 1857, at den ikke var uden forbindelse med byens erhvervsliv.

Initiativet til dens oprettelse udgik fra købmand Aug. Schrøder, der i februar 1846 sendte byfogeden et forslag til oprettelse af en spare- og lånekasse. Borgerrepræsentationen fandt, at det ville være gavnligt for byen, den drøftede sagen med en række ansete borgere, og på et rådstuemøde fik forslaget almindelig tilslutning.⁶²⁾ Den 8. oktober 1846 blev sparekassen oprettet, efter at 24 borgere hver havde deponeret 25 rdl. til dannelsen af

et reservefond. Pr. 11/12 1848 var indskuddet på ca. 20.000 rdl., i 1858 449.000 rdl. og 1868 992.000.⁶³⁾ Langt de fleste conti tilhørte tyendet, nemlig 1854 847 conti, 1861 1276 og 1863 1425, dernæst kom gårdmænd og husmænd, kun få arbejdere og daglejere havde en conto, tallet lå mellem 5 og 12. En lige så ringe rolle spillede sparekassen for de handlende; større betydning havde den for håndværkerne, 120-146 havde mellem 1854 og 1863 conti i sparekassen.⁶⁴⁾

Jøderne. Ligesom tidligere var der stadig en del jøder i byen. I 1850 var der 76, det største antal i nogen fynsk købstad, 1855 68, og i 1865 var der 16 familier på 52 personer.¹⁾ Jøderne levede for største delen af handel, enkelte var dog håndværkere. Forholdet mellem dem og byens øvrige indvånere var i hovedsagen godt, skønt man undertiden syntes, at der var for mange; da Salomon Simon fra Frederiksstad i 1846 ansøgte om borgerskab som købmand, kviede borgerrepræsentationen sig ved at give ham det og undskyldte sig med, at man ikke kendte ham og derfor ikke vidste, om han var kvalificeret; den egentlige grund til at nægte ham borgerskab var frygten for konkurrence, men også det, at han var jøde, spillede en rolle; man fandt nemlig, at der var mosaiske handelsmænd nok i byen for ikke at tale om kristne købmænd, og man mente derfor, at det var uheldigt at øge deres tal. »Dette gælder såvel med hensyn til hans person som mosait som til det attråede borgerskab«.²⁾

I 1859 ville den jødiske menighed bygge en ny synagoge på havegrunden bag den gamle synagoge i Klostergade,³⁾ og i den anledning ansøgte man borgerrepræsentationen om et bidrag på 500 rdl.; da jøderne ved formue- og lejlighedsskatten havde bidraget til forrentning og afbetaling af den gæld, byen havde pådraget sig ved kirkens restaurering, stillede borgerrepræsentationen sig imødekommende og forelagde ansøgningen på et rådstuemøde.⁴⁾ På dette oplystes det, at jøderne trods grundlovens § 32 i 10 år havde været pålignet bidrag til kirken, ialt havde de betalt 83 rdl.; dette beløb blev nu betalt tilbage til den jødiske menighed, og ved frivillige bidrag på stedet indkom 34 rdl. til synagogens opførelse, de blev senere forøget til 116 rdl.⁵⁾ I september 1860 blev den nye synagoge indviet af dr. Wolff fra København. Synagogen var ved den lejlighed fuld af indbudte og uindbudte af begge trosbekendelser, de hellige bøger blev i procession båret til alteret og indsat i det hellige skab.⁶⁾

I KRIGENES TID.

Treårskrigen. Krigene 1848-50 og 1864 stillede store krav til Faaborg by, og det var ikke ringe byrder, der pålagdes borgerne. Ved treårskrigenes udbrud var der her den samme begejstring og fædrelandskærlighed som andre steder i landet. Et opråb fra en komité i Odense om at samle penge til udrustning af frivillige fandt stor tilslutning.¹⁾ Til det frivillige mandskab indkom 456 rdl., og til anskaffelse af de heste, der blev påbudt, indkom 727 rdl.; for dette beløb købte man 5 heste, der vederlagsfrit blev stillet til hærens disposition, og desuden skænkede konsul Jørgen Ploug en hest.²⁾ 11 unge mænd meldte sig straks som frivillige; de blev indøvet af krigsråd Kauffeldt, tidligere premierløjtnant ved jægerne, og toldbetjent Hjort, forhenværende sergeant ligeledes ved jægerne. I slutningen af april måned blev mandskabet sendt til Odense for at indtræde i det der oprettede frivillige korps under major Hindenburg; de frivillige fik alle gratis rejse til Odense samt en rdl. i marchpenge, og deres uniformer blev betalt med 330 rdl.³⁾

Rygterne om, at slaverne fra tugthuset i Rendsborg var brudt ud, fandt også villigt øre i Faaborg, og for at beskytte den forsvarsløse by mod dem blev der af byens våbenføre borgere dannet et korps på 100 mand, der hver eftermiddag kl. 5 mødtes til våbenøvelser på markedspladsen. Begejstringen dalede dog efterhånden; flere og flere faldt fra, og da det efterhånden blev klart, at slaverne kun eksisterede i folks fantasi, blev korpset opløst.⁴⁾

Krigen gav også arbejde til byens håndværkere. Den 10. juni blev der sluttet kontrakt med skomagerlavet om levering af 100 par sko; de skulle være færdige d. 30. juni og med pakkeposten indsendes til depotet i Odense; yderligere forpligtigede det sig til fra 1. juli at levere 50 par ugl., men byfogeden gjorde amtet opmærksom på, at lavet ikke formåede at levere mere, da skomagerne næsten ingen svende holdt, de måtte også have betaling for hver leverance, da de, med undtagelse af et par stykker, ikke magtede at stå i forskud med materialerne.⁵⁾

En del civile fanger fra Als og Sundeved, deriblandt nogle af hertugen af Augustenborgs embedsmænd, blev indkvarteret i byen i privathuse under polititilsyn. Da der ikke kunne skaffes privatlogi til dem alle, blev dog nogle af dem sat i varetægtsarrest. Deres ophold gav anledning til en del rivninger og tilløb til uroligheder.⁶⁾

Vanskelighederne for borgerne kom dog først efter slaget ved Slesvig d. 23. april, da tropperne måtte trække sig tilbage til Als. Allerede dagen efter slaget modtog man meddelelse fra stabslæge Bendz i Flensborg, at overlæge Schyztz var blevet bemyndiget til at oprette et lazaret i Faaborg. Det skulle foreløbig være på 200 senge, hvortil byens og omegnens beboere måtte skaffe det fornødne sengetøj.⁷⁾ Ved budskabet herom blev alle besjælede af samme tanke, man måtte øjeblikkelig træffe foranstaltninger til at modtage de sårede, ligegyldig, hvad det kostede. Rådhuset og skolen blev afgivet til lazaretter. Lagner og sengeklæder strømmede så voldsomt ind, at man næppe havde tid til at tage imod dem. Håndværkerne arbejdede hele natten, ledet af borgerrepræsentanterne, alle var grebet af en sådan ildhu, at lazaretterne stod færdige i løbet af 24 timer.

Kirken blev benyttet som krudtmagasin, og skolen fik lokaler i nogle kornmagasiner, men da efteråret nærmede sig, ønskede man stærkt at få skolebygningerne tilbage; i den anledning skrev byfogeden til skoledirektionen og anførte, at der nu ikke var flere syge, end de kunne være i rådhuset og Lyders gård; hvis der kom flere sårede, måtte de kunne føres til Svendborg og Assens, der havde rummelige rådhus, førstnævnte by havde slet ikke mærket noget til krigens byrder, og de syge svenske soldater kunne alle anbringes på seminariet ved Brahe-Trolleborg. Til alt dette kom indkvartering af gennemmarcherende soldater. Den 15. juni var de første svenske tropper kommet, og de blev snart indkvarteret i omegnen. General Löwenhielm fik hovedkvarter på Holstenshus, og her og på Nakkebølle lå også stabsofficererne. De svenske soldater blev modtaget med begejstring i Faaborg og godt beværte, men forholdet mellem dem og landbefolkningen var ikke altid tilfredsstillende; bønderne var ofte misfornøjede over indkvarteringen, især i Brahe-Trolleborg sogn kom det til rivninger.⁸⁾ De svenske gardebatalioner lå i Faaborgs omegn til begyndelsen af september, da de blev afhentede af norske og svenske skibe.⁹⁾ Efter deres afrejse blev danske tropper indkvarteret i byen og omegnen.¹⁰⁾ Det var meningen, at byen hurtigt skulle rømmes for at kunne modtage de gennemmarcherende soldater, men opholdet i Faaborg må have været behageligt; et kompagni af 2. jægerkorps blev i lang tid liggende i byen sammen med korpsets stab, og senere flyttede en oberstløjtnant, der havde kvarter på Holstenshus, til byen sammen med sine adjudanter og oppassere. Byfogeden var ikke i stand til at anvise ham andet logi end gæstgivergården, hvad der åbenbart ikke

behagede oberstløjtnanten, der efter kort tids forløb overtalte konsul Ploug til at tage ham i sit hus; i forvejen var lægerne ved lazaretterne indkvarteret hos Ploug, Voigt og Lagoni. Over alt det beklagede byfogeden sig til amtmanden; han var nu overhovedet ikke mere i stand til at skaffe flere officerer privat indkvarteret; i mange private huse lå syge og sårede officerer, og foruden de danske læger var også to svenske indkvarteret.¹¹⁾ På mange andre måder stilledes der krav til byen; byfogeden klagede således over, at man i løbet af en måned havde afkrævet byen over 500 rdl. for militære kørsler.¹²⁾

Det følte som en stor lettelse, at skolen blev rømmet tidligt på efteråret, men rådhuset var i brug som lazaret til slutningen af november 1848.¹³⁾ Tingstue og politikammer havde man måttet leje hos postbefordrer Jørgensens enke; den lyderske gård, der også var taget i brug som lazaret, blev først frigivet i september 1849.¹⁴⁾

Rømningen af rådhuset førte til en konflikt mellem borgerrepræsentationen og byfoged Oest; sidstnævnte ville nemlig så hurtigt som muligt flytte byfogedkontoret til rådhuset,¹⁵⁾ men borgerrepræsentationen ville først have en forhandling med ham om dette lokale, og derfor skrev dens formand J. Frederik Ortmann lørdag d. 16. december og bad ham om et møde søndag formiddag; på dette brev svarede Oest ligeledes skriftligt, at han med fornøjelse skulle møde kl. 10 eller 11, hvis repræsentanterne blot ønskede en samtale, men et egentligt møde stred mod «det udtrykkelige bud i helligdagsanordningen», og hvis hensigten var at søge en overenskomst om kontoret, så var det nytteløst. Ortmann ønskede så mødet fastsat til mandag for ikke at bryde helligdagsanordningen og sluttede sit brev med at fastslå, at »ved opsættelsen taber jo ingen af parterne, da de af ovennævnte grunde ligeledes vil hindres fra at foretage nogen ændring forinden«. Her forregnede Ortmann sig imidlertid; om søndagen modtog han en ny skrivelse fra byfogeden med det indhold, at denne gerne ville mødes med borgerrepræsentationen mandag kl. 4, men at han allerede om søndagen tog sin »rette kontorbolig« i brug, da omflytningen af hensyn til forretningerne kun kunne ske en helligdag; han havde også længere end tilbørlig fundet sig i en i enhver henseende upassende lejlighed.¹⁶⁾

I foråret 1849 måtte byen straks afgive rådhuset og den lyderske gård til feltlazaret; alligevel krævede intendanturen yderligere plads til 50 senge, og man tilbød da et af agent Voigts pakhuse, men snart viste det sig, at

agent Voigt kun ville stille pakhuset udenfor Vesterport til disposition, hvis han blev fritaget for indkvartering; borgerrepræsentationen modsatte sig dette, da agenten var byens største grundejer; intendanturen fandt heller ikke pakhuset eller hospitalet egnede, og derfor krævede generalkommandoen skolen, og den 26. marts måtte man mod sin vilje igen afgive skolen, hvad der betød, at 300 børn kom til at gå uden undervisning, da også kornlofterne var beslaglagt.¹⁷⁾

Samme år visiterede Fyns stiftsfysikus, digteren Emil Aarestrup, de militære lazaretter og påtalte ved den lejlighed den fare for byens og omegnens sundhedstilstand, som de snævre gårdspladser frembød, såfremt »urenligheden« ikke blev bortkørt; han havde således i rådhusets lille gårdsrum fundet en mængde gødning og snavs fra latrinerne, og på en forespørgsel, hvor tit det blev kørt bort, fik han det svar, at man ventede, til man havde samlet omkring 12 læs.¹⁸⁾

Skærtorsdag d. 5. april 1849 blev byens borgere opskræmt af en voldsom kanontorden, der varede hele dagen; det var kampen mellem de danske krigsskibe og strandbatterierne ved Eckernførde fjord, man hørte. Hen imod aften nåede lydbølgen af »Christian VIII«'s eksplosion byen, og lufttrykket var så voldsomt, at ruderne klirrede. Dagen efter hørte man om den ulykkelige kamp, men ingen ville tro, hvad man nødigt ville høre; folk løb ud på gaden, vrede og knugende deres hænder af sorg og smerte.¹⁹⁾ Den danske hær trak så ud på Als eller ind i Fredericia, medens Olaf Rye fortsatte sit tilbagesøg op gennem Jylland. Stemningen var mat, men alt sattes ind på at holde Fredericia, hvis forsvarsværker blev udbedret; 100 stykker værktøj blev i den anledning rekvireret fra Faaborg.²⁰⁾ Faren for et angreb på Fyn var overhængende, og man ville derfor oprette en kystmilitærs, men byfogeden måtte meddele amtmanden, at trods opfordring var der ingen i Faaborg, der havde meldt sig som frivillig til med eget gevær at stille sig til øens forsvar, og i 15 sogne i Sallinge herred var der heller ingen, der havde meldt sig.²¹⁾

I slutningen af juni var en større transportflåde beskæftiget med at overføre tropper fra Als til Faaborg, herfra drog de videre til Fredericia, og d. 6. juli foretoges det berømte udfald, der gjorde ende på krigen det år og førte til en foreløbig fred med Preussen.

Kort efter fik borgerne en oplevelse, der i lange tider satte sindene i bevægelse og for mange blev et kært minde eller en lejlighed til en god hi-

storie. En stor rusisk flådeafdeling ankrede op ud for Lyø, og i de følgende dage vakte de fremmede matroser og officerer stor opsigt i den lille by; officererne foretog store indkøb, men matroserne, der ikke var i besiddelse af mange penge, borttuskede deres støvler og sejdugsbukser for at få fat i de attråede varer. Inden skibene afsejlede, holdtes der bal om bord, og heri deltog en del af borgerne.²²⁾

På dette tidspunkt havde krigen kostet byen så store summer, at man ikke så sig i stand til at bestride de nødvendige udgifter; man havde i slutningen af året et tilgodehavende hos staten på c. 700 rdl., og da kommunekassen var tom, og man skulle bruge penge til skole- og fattigvæsenet, så anmodede man amtmanden om tilladelse til at låne 500 rdl. af havnekassen og det rentefrit, da borgerne ikke magtede forrentningen.²³⁾ Snart stod man overfor nye krav. I december 1849 blev skipperenken madam Stokkebyes' ejendom i Adelgade beslaglagt og indrettet som sygehus for de indkvarterede soldater; der blev plads til 12 senge;²⁴⁾ næppe var det sket, før man med en dags varsel fik besked om yderligere at skaffe plads til 28 senge. Byfogeden så ingen anden udvej end at bede Fyns intendantur om en frist på 14 dage. Byen var virkelig også i en vanskelig situation; den lyderske gård, der tidligere havde været lazaret, var nu under reparation og udlejet; og i rådhusalen var der opført et teater; intendanturen bøjede sig og gav byen den lovede frist.²⁵⁾ Det blev imidlertid en stakket frist; kort efter nytår 1850 blev byen anmodet om at oprette et depot til hospitalsrekvisitter til 150 senge, og lokalet skulle være således indrettet, at det eventuelt kunne indrettes som lazaret. Byfoged Stricker henvendte sig atter til intendanturen, der gjorde ham opmærksom på, at man, når fjendtlighederne atter brød ud, kunne blive nødt til at føre sårede til Faaborg ikke blot fra Als, men også fra fastlandet, og man måtte derfor have det nye lazaret; desuden forlangte intendanturen, at de omtalte 28 senge straks skulle stilles til rådighed. Lidt opnåede man dog, idet intendanturen erklærede sig villig til at nøjes med et lazaret på 100 senge, og i den anledning blev rådhuset, den lyderske gård og dele af købmand Tachous gård krævet afleveret.²⁶⁾

Dette blev borgerrepræsentationen for meget; en voldsom vrede rejste sig mod intendanturen, som man ikke syntes tog hensyn nok til byens interesser og ikke tilstrækkeligt påskønnede de store ofre, byen havde bragt siden krigens udbrud. Den 19. januar indsendte man en redegørelse til in-

denrigsministeriet med oplysninger om, hvad byen hidtil havde ofret; man påviste vanskeligheden for byen ved at opfylde intendanturens krav og bad ministeriet som byens øverste autoritet forhandle med krigsministeriet om en mere tilfredsstillende ordning. Allerede i 1849 havde man foreslået, at der blev opført et sygehus af træ, nu foreslog man atter at bygge en træ-barak med plads til 200 senge, der var rigeligt tømmer i byen, og hæren havde arbejdskraft.²⁷⁾

Når man fra byens side nødigt ville beslaglægge Lyders gård igen, skyldtes det, at byfoged Stricker havde lejet den til embedsbolig og overført embedskontorerne dertil.²⁸⁾ Intendanturen kunne ikke holde stand overfor presset fra indenrigsministeriet og amtet; feltlazaret blev indskrænket til de tidligere omtalte 40 senge (12 + 28), de øvrige sengepladser ville man så prøve at få på Holstenshus og Arreskov.²⁹⁾

Indkvarteringsbyrden hvilede tungt på borgerne i foråret 1850; i maj måned lå der 330-350 mand i byen,³⁰⁾ rådhuset blev alligevel inddraget til feltlazaret, og så sent som den 1. juli blev de sidste 2 værelser på rådhuset inddraget, nemlig byfogedkontoret og tingstuen,³¹⁾ og først hen på efteråret blev bygningerne atter givet fri; mad. Stokkebys hus dog først i januar 1851. Alle de sager, der i sin tid var skænket lazareterne, blev bortauktioneret, og beløbet ca. 500 rdl. blev givet til fonden for sårede og kvæstede land- og søkrigere; endvidere blev overskuddet fra udrustningen af frivillige i 1848, der med renter beløb sig til ca. 160 rdl., overladt dels til de brandlidte på Føhr, dels til komitéen for Dosseringens gennemførelse.³²⁾

Krigen 1864. Krigen 1864 lagde de samme byrder på byen. Allerede inden udgangen af 1863 var det påtænkt at indrette et lazaret på 150 senge,³³⁾ og efter Dannevirkes rømning blev rådhuset og skolen taget i brug, ligesom der blev indrettet lazaret på Hvedholm; praktiserende læge i Hørs-holm V. I. Bentzen og stud. med. et chir. P. O. M. Ditzel blev konstitueret henholdsvis som over- og underlæge ved lazareterne. I løbet af februar måned bragtes en mængde syge og sårede til lazareterne, og mange soldater med træen blev overført til byen fra Als og indkvarteret.

Til pladskommandant blev udnævnt major M. C. L. Jensen-Tusch.³⁴⁾ Det stille og rolige liv i byen blev pludselig afbrudt; den livlige trafik mellem byen og Als fremkaldte i de følgende måneder et usædvanligt røre, jævnlig kunne man se 5-6 dampere ligge på reden. På markedspladsen stod am-

munitionsvognene, hvad der fremkaldte megen ængstelse i de omliggende huse, man ønskede dem derfor anbragt på en af markerne udenfor byens vestlige forstad, således som det havde været tilfældet 1848-50. En martsdag fik byen et glimt af sin nye konge Christian IX, der over Frederiksgave-Hvedholm kom til Faaborg, hvor man havde pyntet byen med flag og grønt på gaderne. Borgerrepræsentationens formand bød velkommen udenfor Vesterport; kongen blev kun en time i byen og besøgte i den tid lazarettet på rådhuset og i skolen.³⁵⁾

Under krigen hørte man den idelige kanontorden fra krigsskuepladsen, og efter Als's indtagelse fik man bogstavelig talt krigen ind på livet. Lazarettet blev evakuerede for at give plads til nye sårede, endog kirken måtte tages i brug. Gaderne opfyldtes af tropper og trænvogne, og på markedspladsen og havnepladsen hobede kanoner og ammunition sig op.

Havnen var fuld af skibe, særlig den 2. juli var der voldsomt røre; da ankom resten af tropperne og materiellet fra Als, efter at tyskerne dagen i forvejen forgæves havde foretaget en fremrykning mod batteriet ved Draget; man kunne den dag tælle 74 skibe på fjorden, deriblandt 7 dampere.³⁶⁾

Byen blev erklæret i belejringstilstand, og det blev forbudt at forlade den ad søvejen uden pladskommandantens tilladelse.³⁷⁾

Indkvarteringen blev tung at bære; i løbet af året indkvarteredes ca. 32.000 mand hos 481 kvarterværter, blandt dem var der mange daglejere, håndværkssvende og enker, desuden blev der skaffet staldrum til ca. 3.400 heste.³⁸⁾ De fleste soldater spiste også hos værterne. Mange af de indkvarterede var gennemmarcherende, men en del lå i kantonnement som for eksempel 14. infanteriregiment, der lå i byen fra 10/8 til 4/12 1864. Det satte ondt blod, at indkvarteringspengene ofte lod vente på sig, og man klagede over, at småfolk, der kun havde det allernødvendigste til livets ophold, måtte vedblive at bespise soldaterne og selv sulte, medens landboerne straks fik deres indkvarteringspenge eller gik fri; andre borgere protesterede mod den slags udtalelser, man burde betragte indkvarteringen som en pligt, og den gav penge til byen.³⁹⁾ 4. december drog 14. infanteriregiment fra byen til dets nye garnison i Viborg. Forinden var der parade på Torvet, hvor oberstløjtnant Junghans takkede byen, og byfoged Schumacher på byens vegne tog afsked med soldaterne, der på det første stykke af vejen blev befordret pr. vogn af folk fra omegnen.⁴⁰⁾ Ved årets slutning blev alle de offentlige bygninger frigivet.⁴¹⁾

Mindestøtte på Faaborg gl. Ass. Kirkegård over faldne soldater
i de slesvigske krige.
(fot. 1928)

I løbet af efteråret var der hos flere borgere opstået ønske om at få garnison. Spørgsmålet blev behandlet på et rådstuemøde, hvor det blev eenstemmigt vedtaget at henvende sig til myndighederne herom, men man fik et afslag, da der allerede var taget bestemmelse vedrørende garnisonerne.⁴²⁾

Den 25. juni 1866 blev der på kirkegården afsløret en mindestøtte for de faldne. 500 mennesker samledes på Torvet og marcherede med faner til kirkegården, hvor der var uddelt adgangstegn til 800. Efter tale af pastor Chiewitz og de stedlige våbenbrødres formand assessor Deichmann vendte toget tilbage til Torvet, hvor byfoged Schumacher udbragte et leve for kongen.

Mindestøtten bærer følgende indskrift:

Til Minde
Om de i Aarene
1848, 1849, 1850 og 1864
paa Lazaretherne i Faaborg fra Saar
og Sygdom hjemgangne Krigere rei-
stes denne Steen af taknemlige
danske Mænd og Kvinder 1866.⁴³⁾

DET POLITISKE LIV

Politisk opvågnen. I denne tid vågnede det danske folk politisk og nationalt. Julirevolutionen i Frankrig 1830 fik afgørende betydning; Frederik VI bestemte sig til at give folket mere del i styrelsen ved at indføre rådgivende provinsialstænder. Nogen utilfredshed med enevælden var der endnu ikke hverken hos bonden eller den jævne købstadborger. Fyens Stiftstidende udtrykte sikkert deres tanker, når den ved omtalen af begivenhederne i Frankrig skrev følgende: »Den danske mand står som en rolig tilskuer ved de store rystelser og heftige bevægelser, der foregår uden om det kære fædreland«, og bladet ender med at fastslå, at »her er den sande frihed«. Formentlig har julirevolutionen nok ikke sat sindene i Faaborg i særlig uro, men kongens ønske om en indførelse af en stænderforfatning er nok blevet drøftet af de mere vågne og interesserede blandt borgerne. Stænderanordningerne fremkaldte en livlig diskussion og lagde grunden til den politiske liberalisme. Til at forberede de endelige bestemmelser om stænderforsamlingerne udnævnte kongen for Kongeriget 35 »oplyste« mænd. Det er et vidnesbyrd om den agtelse, agent L. P. Voigt nød, at han blev en af de 6 »oplyste«, der havde hjemme på Fyn.

Den 10. juli 1832 åbnedes møderne på Christiansborg. Forhandlingerne blev ledet af Ørsted og Stemann, de varede i 5 uger, og gentagne gange kom det til sammenstød mellem Stemann og forsamlingen. Han skal i begyndelsen have været temmelig overlegen og arrogant, men Voigt skal have vist stor frimodighed, og ved en enkelt lejlighed, hvor Stemann havde været uartig overfor ham, tog han sin hat for at gå bort, »noget, som Stemann dog selv forhindrede«. ¹⁾ Også Chr. Wilster omtaler i sine breve den djærvhed, en agent fra Faaborg udviste overfor »en vis mand, som efter sigende har villet usurpere en myndighed, der ved lang vane er blevet en anden natur hos ham«. ²⁾ Betingelsen for valgret og valgbarhed til stænderforsamlingerne blev grundbesiddelse, og vælgerne blev delt i tre grupper: Grundejere i købstæder, sædegårdsejere og mindre landejendomsbesiddere. Faaborg købstad hørte til Østifternes 8. distrikt, der omfattede Svendborg amts købstæder. Det var naturligt, at agent Voigt, der havde vundet anerkendelse for sin virksomhed som »oplyst«, blev valgt som stænderrepræsentant i efteråret 1834. Der var stor deltagelse ved valgene; af vælgerne i Østifternes kreditforening stemte 76 %, og af 203 vælgere i Faaborg stemte 109 på Voigt, medens købmand Poul Jacobsen fik 68 stemmer og

blev suppleant. Agent Voigt var stænderdeputeret i Roskilde stænderforsamling 1835/36, 1838 og 1840. Han tog sig i stænderforsamlingen af sager vedrørende told, skibsafgifter og konsumtion, ting, han som købmand og reder var godt inde i; som købstadsrepræsentant søgte han at værne om købstædernes rettigheder og foreslog, dog forgæves, efter opfordring fra Svendborg og Faaborg, en revision af anordningen om næringsbrugerne på landet, da disse voldte købstæderne stor skade.³⁾

Ved Christian VIII's tronbestigelse i 1839 opstod en livlig diskussion om forfatningsspørgsmålet, og da borgerrepræsentationen i juli 1838 hørte, at købstæderne ville anmode stænderne om at andrage for kongen om fuldstændig skattebevillingsret, så besluttede den også at udfærdige en sådan anmodning, der blev underskrevet af samtlige borgerrepræsentanter og af »enhver anstændig borger, som dertil måtte finde sig foranlediget«;⁴⁾ den blev afleveret til Voigt, der den 22. juli forelagde anmodningen fra Faaborg om, at »landet gives en fuldstændig skattebevillingsret, som overdrages stænderne«.⁵⁾

Med stænderforsamlingen i 1840 udløb den 6-årige stænderperiode. Til det nye valg, der skulle finde sted inden årets udgang, ville Voigt ikke genvælges, og i stedet for ham valgtes Orla Lehmann.⁶⁾ Voigt havde som repræsentant indtaget et afgjort liberalt standpunkt, og når han ikke søgte genvalg, var det af hensyn til sin forretning. Hans vælgere i Faaborg fejrede ham ved et festmåltid den 18. oktober i gæstgiver Bøvings lokale, det havde de også gjort, da han blev valgt. Indbyderne til festen var alle, der havde underskrevet anmodningen til stænderne om skattebevillingsret. Lige for indgangen til salen var et transparent, der viste Voigt »i en glorie omgivet af en krans af egeløv«; ved festen holdtes en række taler, og den afsluttedes med, at man fulgte hædersgæsten under hurraråb til hans gård i Vestergade.⁷⁾

Der kan ikke være tvivl om, at den liberale bevægelse i 1830'erne havde grebet om sig blandt byens borgere; der var da også blevet stiftet en afdeling af »Selskabet for Trykkefrihedens Rette Brug«.⁸⁾ Nuancerne i borgernes politiske opfattelse får man blandt andet indtryk af gennem nogle taler, der blev holdt ved en fest, som et privat selskab »Odeum« afholdt i anledning af kongeparrets kroning og salving i 1840. Medlemmerne mødte hver lørdag og gav efter tur prøver på deres musikalske og deklamatoriske evner, også damer havde adgang og kunne deltage i underholdningen.

Salvingsfesten foregik i et lokale, der var festligt udsmykket med egeløv, »som det ved denne lejlighed mest symbolske«. Efter at der var givet et melodrama »Nætterne« og en duet for violin og guitar, gik man til bords. Selskabets direktør K. F. Wiborg, der også havde lavet tekst og musik til melodramaet, udbragte en »toast« for kongeparret og søgte i sin tale at vise, at tiden endnu ikke var inde til at give Danmark en konstitution, en mængde reformer måtte først gennemføres; han fremhævede kongens personlighed som den, der gav Danmark den sikreste garanti for, at folkets ønsker var kongens vilje, og han sluttede med: »De regjere begge, længe som 6te Frederik, lykkeligere end han«.

Byfoged Wiborg talte for kronprinsen og fremhævede den besindighed, »hvormed enhver reform bør udføres«. Prokurator Johnsen talte for stænderinstitutionen og ytrede, at det ville være ønskeligt, om valgbarheden kunne udvides, da mangen dygtig mand nu var udelukket fra sæde i stænder salen; endelig fik prokurator Ettrup ordet, han så hen til fremtiden, der skulle bringe opfyldelsen af folkets håb.

Efter måltidet dansede man, og festens referent udtrykte til sidst sin glæde over den smukke fest og håbede, at damer ofte måtte få lejlighed til at deltage i sådanne festmåltider, da »den danske kvinde interesserer sig ligeså varmt for Danmarks vel som mændene, og hvor fordelagtig en indflydelse damernes nærværelse har på den selskabelige tone er noksom bekendt«.

Den næste dag, selve kroningsdagen, var der borgerparade på Torvet, hvor byfogeden udbragte et »Længe leve« for kongeparret. Dagen sluttede med en souper, hvori næsten alle byens embedsmænd og en betydelig mængde borgere deltog, også ved den lejlighed udbragtes skåler for kongeparret, kommunernes udvikling, for en konstitution og for skattebevillingsret.⁹⁾

En mand som konsul Jørgen Ploug sluttede sig tidlig til den liberale bevægelse. Han havde personlig forbindelse med Orla Lehmann og har formentlig haft en finger med i spillet ved hans opstilling i Østifternes 8. købstadsdistrikt. Ofte benyttede han sin forbindelse med Lehmann, således bad han i 1842 denne tage sig af et andragende om omlægning af nogle skatter, da han fandt det mere hensigtsmæssigt at sende det til stænderne i stedet for til kancelliet; hans brev til Lehmann kunne dog tyde på, at den begejstring, hvormed han havde hilst stænderforsamlingerne, var kølnet;

han meddeler Lehmann, at han med megen interesse følger »stænderne med stændertidenderne og må indrømme, at man har mange interessante sager for til undersøgelse, men jeg savner dog et vist liv i sammenligning med de foregående. Politik har vi for resten her til lands næppe af navn mere«. ¹⁰⁾

Det liv, som konsul Ploug savnede i dansk politik, skulle snart vise sig; om efteråret samme år talte Hjort Lorenzen dansk i den slesvigske stænderforsamling, og den storm, det vakte, åbnede øjnene på mange mennesker i Kongeriget for de nationale forhold i Slesvig. Til den politiske bevægelse kom en national, og begge fik deres udtryk i det nationalliberale program om en fri forfatning for Danmark til Eideren.

Den nationale bevægelse i Nordslesvig og Hjort Lorenzens optræden må have gjort et dybt indtryk i Faaborg, der fra arilds tid havde livlig forbindelse med Hertugdømmerne. Borgerrepræsentationen vedtog da også i foråret 1845 at sende en takkeskrivelse til Københavns borgerrepræsentation for dens adresse til kongen angående de slesvigske forhold; skrivelser blev underskrevet af 82 borgere. ¹¹⁾

Christian VIII's død og regeringens forfatningsplaner af 28/1 1848 bragte fornyet liv i den politiske debat. En forsamling af »erfarne mænd« fra hele Monarkiet, valgt af de stænderdeputerede, gejstligheden og regeringen, skulle træde sammen og drøfte forfatningsudkastet. I den anledning indbød formanden for stiftets borgerrepræsentanter, S. Hansen i Odense, borgerrepræsentationen til at sende delegerede til et fælles møde i Odense den 29. februar for at drøfte en fællesindstilling til det den 17. marts i Roskilde ansatte valg af »erfarne mænd«.

Ved mødet i Odense blev Faaborg repræsenteret af borgerrepræsentationens formand og oliemøller Wils, ¹²⁾ og det blev henstillet til øens 3 købstadsdeputerede »at vælge mænd, der ville vide kraftigt at hævde friheden, fædrelandet, og folkets sande interesser«.

I den følgende tid vrimgledede det med opfordringer til at tiltræde politiske adresser; en sådan udstedt af »45 højtærede københavnske medborgere« blev tiltrådt af hele borgerrepræsentationen efter anbefaling af grosserer W. Petersen i Odense; dog nedlagde formanden protest, da hans »medborgere« ikke havde givet ham fuldmagt til at handle for dem i politiske statslige anliggender. ¹³⁾ En opfordring fra håndværkerforeningen i København om at tiltræde en adresse til kongen for at opnå en udvidelse af valgret og

og valgbarhed, overgaves til borgerrepræsentanten skomager Hartmann, der skulle omdele den til de forskellige lav og håndværkere;¹⁴⁾ endelig kom der også en petition, der skyldtes købmand E. B. Muus i Odense.¹⁵⁾

Begivenhederne i Hertugdømmerne satte skred i udviklingen. Martsmi-
nisteriet blev dannet blandt andet med den opgave at gennemføre en fri
forfatning. I efteråret 1848 foregik valgene til den grundlovgivende rigs-
forsamling. I Faaborg blev der udfoldet en livlig agitation og ikke mindre
end 58,8 % af de 30-årige valgberettigede lod sig indskrive, en deltagelse,
der kun var større i Kerteminde og Svendborg; der var i alt 238 vælgere
i byen.¹⁶⁾ Svendborg amts 3. valgdistrikt omfattede købstæderne Svendborg
og Faaborg, øerne Lyø og Avernakø samt 15 sogne i Sunds og Sallinge
herreder; det var den eneste kreds udenfor Odense, der kunne vælge en
købstadkandidat, de to købstæder havde nemlig tilsammen 714 indskrevne
vælgere og landdistrikterne 565. Ved et prøvevalg i Vester Skerninge fik
Jørgen Ploug 9 stemmer, men han blev ikke opstillet ved det egentlige
valg, dette fandt sted i begyndelsen af oktober i Svendborg, på hvis torv
var rejst en tribune. Byfoged Oest var valgstyret, og til medlemmer af valg-
kommissionen havde Faaborg valgt Jørgen Ploug, Ortmann og H. Wils.
Ved skriftlig afstemning, hvorved der afgaves 1038 stemmer, valgtes køb-
stædernes repræsentant dr. med. Colding med 812 stemmer, stemmepro-
centen var 81,2.¹⁷⁾

Den 23. oktober mødtes den grundlovgivende rigsforsamling på Christi-
ansborg, og den 5. juni 1849 underskrev Frederik VII Danmarks riges
grundlov. Det første folketingsvalg foregik ved årets slutning. Faaborg blev
nu en særlig kreds, Svendborg amts 4. valgkreds, der indtil 1918 desuden
bestod af følgende sogne: Bjørnø, Diernisse, Svanninge, Horne, Avernakø,
Lyø, Vester Aaby, Aastrup, Vester Skerninge, Ulbølle, Hundstrup, Brahe-
Trolleborg og Krarup.¹⁸⁾ I august afholdt borgerrepræsentationen et ekstra-
møde for at drøfte det forestående valg af en folketingsmand; der var enig-
hed om i forening med landdistriktets landkommuner at virke for, at en
»duelig, retskaffen og upartisk« kunne blive valgt; i den anledning indbø-
des de til valgkredsen hørende sognes forstandskaber til et møde i ma-
dam Winnings lokale den 29. august.¹⁹⁾ På mødet lykkedes det ikke at
enes om en fælles kandidat. Ved valget den 4. december var der opstillet
4, men 2 af kandidaterne fik ingen stemmer. Valgt blev kredsens hidtil be-
rømteste folketingsmand, major Andræ; medvirkende hertil var det nok,

at han blev anbefalet af Bondevennerne; Andræ fik 555 stemmer, medens sogneforstander Rasmus Petersen Milling af Horne fik 393.²⁰⁾

Da det næste folketingsvalg den 4. august 1852 nærmede sig, sendte borgerrepræsentationen en opfordring til Andræ om igen at stille sig i kredsen; samtidig indbød man delegerede fra sogneforstanderskabene eller

*Carl Ch. G. Andræ, folketingsmand
(1812-1893)*

»de mere formående vælgere« til at mødes med borgerrepræsentationen og »adskillige af vælgerne her i byen« på rådhuset den 26. juni kl. 10.²¹⁾ Inden mødet modtog man et brev fra Andræ, hvor han takkede for den tillid, man viste ham, men erklærede, at han på grund af det overvældende arbejde, han havde haft som folketingets formand, agtede at træde tilbage; en kopi af hans brev blev efter sogneforstanderskabenes ønske tilsendt dem.²²⁾ Medvirkende til Andræ's beslutning om at træde tilbage kan være det kølige forhold, som han var kommet i til Bondevennerne. Det var med beklagelse, at man i Faaborg gav afkald på Andræ, og efter forslag af cand. phil. Chr. Voigt

og malermester Poulsen, vedtoges der nogle år efter en adresse, der opfordrede ham til pány at stille sig i kredsen, men Andræ fastholdt sin beslutning.²³⁾

Valgene foregik på Torvet, her stod valgtribunen, der mellem valgene blev opbevaret på sprøjtehusets loft. Borgerrepræsentationen, der sjældent forsømte nogen lejlighed til at skaffe byen indtægter og gerne tog hver skilling med, fandt i 1853 ud af, at det var urimeligt, at byen ikke fik leje for at opbevare tribunen; følgelig krævede man betaling fra efteråret 1849, 5 rdl. pr. år, og beløbet skulle fordeles på samtlige kommuner i kredsen.²⁴⁾

Som nævnt var der ved valget i 1849 anvendt skriftlig afstemning, men

ved næste valg kunne man klare sig ved kåring, da den eneste opstillede var Andræs tidligere modkandidat R. P. Milling. Havde borgerrepræsentationen i 1849 lagt vægt på at få en upartisk kandidat, så medførte efterhånden den politiske strid, at man måtte fravige dette princip, og da der til folketingsvalget i februar 1853 blev agiteret voldsomt på grund af striden om toldgrænsens flytning fra Eideren til Elben, så fandt borgerrepræsentationen, at begge standpunkter burde have sine talsmænd, og da kun R. P. Milling havde stillet sig, rettede man en henvendelse til sognepræst Holberg i Nørre Aaby²⁵⁾; det blev imidlertid ikke ham, der stillede sig, men by- og herredsskriver C. T. Horn fra Svendborg; han blev anbefalet af byfoged Stricker, medens rebslager H. Kaster anbefalede Milling, der også blev valgt; allerede da må de politiske lidenskaber være vakt i byen; thi efter valget havde fundet sted, frygtede man alvorligt for, at Milling skulle blive overfaldet på hjemvejen til Horne, og derfor lod hans gode ven agent Voigt ham ledsage af nogle af sine gårdskarle, der var bevæbnede med høtyve.²⁶⁾

Medens man i København både i 1853 og 1854 demonstrerede mod det reaktionære ministerium Ørsted ved at fejre grundlovsdag, var denne dag i Faaborg druknet i almindelig ubemærkethed. På grundlovsdagen i 1855 var endnu ved middagstid kun hejst et par flag, og »kun ved den omstændighed, at endnu et flag efter mange besværligheder blev opstillet, forledte en del andre til også at hejse flag«. Da en af byens »ellers ikke upolitiske mænd« ved middagstid kom ned til stranden og så, at der var hejst flag, spurgte han forundret: »Hvorfor mon der flages i dag?« Den mand, han spurgte, var lige så uvidende og svarede: »Det er nok fordi »Boreas« (dampskibet) skal komme«. Trods denne mangel på interesse for sagen vakte det alligevel harme, at toldforvalter Bech, der var udnævnt under ministeriet Ørsted, lod Dannebrog stryge på grundlovsdagen; flaget var om morgenen blevet hejst på toldboden. Man rettede et skarpt angreb på toldforvalteren, der gjorde opmærksom på, at hejsningen af flaget på toldkammeret var foretaget i hans fraværelse efter givne bestemte forskrifter, »hvoriblandt ikke findes den, at flaget skal tones den 5. juni, med mindre at dagen ved folkestemningen i byen er givet et festligt præg. Det mod givne forskrifter og af ubetænksomhed hejste flag blev nedtaget øjeblikkelig, forinden flaglinen var gjort fast«. ²⁷⁾

Der skulle endnu gå 5 år, før man fejrede grundloven i Faaborg. Den

første grundlovsfest blev afholdt i 1860 i restaurationen »Faaborg«, og den var kun lidet besøgt, men der skal have hersket en glad og gemytlig stemning. Skålen for »Vor elskede konge, grundlovens og frihedens giver« blev udbragt af byfoged Stricker, medens den egentlige grundlovstale blev holdt af malermester Aug. Hundt, og man sluttede festen i håb om, at den måtte give stødet til »en almindelig folkefest«.

Dette lykkedes også året efter, måske fordi Voigts Minde lige var blevet færdig. Kl. 7 skulle der være festmåltid i Prices Have, men i tilfælde af ugunstigt vejr på gæstgivergården; et flag gennem et vindue i denne ved middagstid betød gunstigt vejr. Det blev det også. Deltagerne i festen samledes kl. 5 på rådhuset, medens mange mennesker strømmede til Torvet; med musik og sang drog man til skovs, undervejs gjorde man ophold ved flagstangen og mindestenen i Voigts Minde, og byfogeden mindedes agent Voigt.²⁹⁾ I de følgende år fejredes grundlovsdagen på lignende måde med festmåltid i Prices Have og taler for kongen, grundloven og Danmark, i 1863 tilføjedes dog et par nye taler for Slesvigs tilknytning til Danmark, for grækernes konge (Georg I) og for landbostanden.³⁰⁾

I Faaborg var der efter 1852 ikke fuld tilfredshed med kredsens folketingsmand; man følte savnet af en virkelig købstadrepræsentant; særlig efter næringslovens gennemførelse var der mange handlende og håndværkere, der ønskede en stærkere købstadrepræsentation på rigsdagen, og i august 1860 samledes 50 borgere og drøftede ønskeligheden af en sådan særlig repræsentation, og man vedtog et andragende herom.³¹⁾ Kredsens folketingsmand var på det tidspunkt historikeren, professor Schiern; han var i 1855 blevet valgt uden modkandidat og genvalgt ved skriftlig afstemning i 1858 med 282 stemmer, medens hans modkandidat malermester Aug. Hundt fik 279.³²⁾ Der var således ikke mange chancer for, at han ville blive genvalgt, og stemningen var ham ikke gunstig; det viste sig ved næste valg i 1861, hvor man ønskede at sikre sig en kandidat, der havde vælgernes tillid, og »som ikke alene har et nogenlunde klart blik i politiske forhold, men forener dermed praktiske kundskaber i de communale anliggender«, hvad Schiern åbenbart ikke har gjort.³³⁾ Nogen videre sympati for det daværende nationalliberale ministerium Hall synes der heller ikke at have været, i hvert fald lå en tillidsadresse til ministeriet fremme i flere dage i foråret 1861, uden at nogen borger underskrev den, hvad Faaborg Avis tog som bevis for, at der ikke var megen stemning for at underskrive den.³⁴⁾

I maj 1861 indbød så en kreds af vælgere fra by og land, deriblandt by- og herredsfoged Stricker, købmændene I. I. Jacobsen og Lagoni, redaktør Bülow, rebslager H. Kaster og kredsens tidligere folketingsmand R. P. Milling af Horne, til et møde på rådstuen for at foretage et prøvevalg.³⁵⁾ Ved mødet indfandt der sig mange vælgere, og byfogeden opfordrede dem til at samle sig om en fælles kandidat. Professor Schiern havde skriftligt meddelt, at han ikke ville opstilles, såfremt man havde en kandidat fra kredsen. Under mødet blev det foreslået at opstille urmager J. F. Lorentzen, der i mange år havde taget livligt del i byens kommunale liv og været formand for borgerrepræsentationen. Det viste sig hurtigt, at vælgere både fra købstaden og länddistriktet kunne samle sig om Lorentzen, der blev anbefalet af brandkaptajn Poulsen, R. P. Milling og møller Petersen i Kaleko mølle.³⁶⁾ Ved valget den 14. juni blev Lorentzen valgt uden modkandidat, og alt var fryd og gammen. Da valghandlingen var forbi, blev der afholdt et festmåltid med 60 deltagere, samværet var så hyggeligt, at man på stedet enedes om en køretur gennem de nærliggende skove, og dagen sluttede med en spinning i Prices pavillon.³⁷⁾ Det var første og hidtil eneste gang, at en mand fra Faaborg havde kredsens mandat; ved valget i 1864 gik det over til amtsrådsmedlem Michael Petersen af Svindinge.

Den stigende politiske uro i efteråret 1863, der fremkaldtes ved kongens død, novemberforfatningens vedtagelse og de tyske magters truende holdning, prægede også sindene i Faaborg, og en række borgere, deriblandt Aug. Hundt, H. Kaster, Lagoni, J. F. Lorentzen, P. Meldal og Aug. Schrøder indbød 6. januar 1864 til et politisk møde på gæstgivergården.³⁸⁾ Det fik stor tilslutning, ikke mindre end 400 mennesker mødte op. Som taler var tilkaldt overlærer Sick fra Odense katedralskole. Mødet endte med vedtagelse af resolutioner fra Odense: 1) ingen helstatsforfatning med Holsten og Lauenborg, 2) novemberforfatningen skulle bibeholdes, 3) ingen indrømmelser overfor Tyskland og 4) man var rede til at bære de byrder og bringe de ofre, dette ville medføre.³⁹⁾

Novemberforfatningen indførte et rigsråd for Danmarks og Slesvigs fælles sager, og til dettes folketing blev der holdt valg i foråret 1864. »Flere vælgere fra landet« opfordrede til at vælge folketingsmand J. F. Lorentzen; de havde al mulig agtelse for den anden kandidat, der havde været på tale, nemlig overlærer Sick, men de kunne ikke stemme for ham, »da vi befrygte, at hans bekendte eksaltation let vil lede ham til for sin menings skyld

at sætte alt på spil«. ⁴⁰⁾ Ved valget sejrede Lorentzen over sin modkandidat Michael Petersen med 372 stemmer mod 286; året efter tog Michael Petersen revanche, han fik 424 stemmer mod Lorentzens 404, af disse 404 stemmer fik Lorentzen 324 stemmer i Faaborg og på Bjørnø, medens Michael Petersen her kun fik 4 stemmer. ⁴¹⁾

GLÆDER OG FORNØJELSER

Den politiske interesse og den øgede sans og forståelse for kommunale anliggender er et vidnesbyrd om fremgang i byens kulturelle liv. I den henseende har selvfølgelig det forbedrede skolevæsen spillet en rolle, men også tidens aviser har øget interessen for det almene vel, og i denne tid dukker avisen da også op i Faaborg. Den 22. november 1851 udkom Faaborg Avis for første gang, udgivet af bogtrykker C. F. E. Listoe, og hilst med glæde, og ligeså stor var skuffelsen, da han som nævnt året efter flyttede fra byen, og avisen gik ind. Senere, 5. januar 1855, fik bogtrykker Bülow bevilling til at udgive den; hans enke solgte i efteråret 1864 bogtrykkeriet og ejendommen til assessor Deichmann fra Aabenraa for 9000 rdl. Avisen blev da redigeret af J. Johnsen, men nu overtog Deichmann selv redaktionen. Faaborg Avis kom 4 gange ugl. og havde i 1865 450 abonnenter. ¹⁾

Den boglige interesse var stigende, ganske vist afslog borgerrepræsentationen et forslag fra boghandler Stein i København om oprettelse af et bibliotek, ²⁾ men nogle år efter anbefalede man dog bogtrykker Listoes ansøgning om bevilling til at drive en boghandel, ³⁾ og året efter igen dannedes Læseforeningen for Faaborg og Omegn. ⁴⁾ På rådhuset afholdtes bibellæsning om vinteren, og i Borgerforeningen blev der holdt foredrag. ⁵⁾ Allerede nu dukkede tanken om et museum op. 1864 blev ligbærerlavet opløst, og medlemmerne ville da dele inventaret, men det modsatte borgerrepræsentationen sig, da man mente, at de to ligbærer måtte være originale og interessante antikviteter, eftersom de var forsynet med »ud- og omskårne engle«; man fandt derfor, at de var fortrinlig egnede til at anbringes i et eller andet oldnordisk museum, og »de kunne måske endog passende danne begyndelsen til et Faaborg Musæum«. ⁶⁾

Interessen for musik var levende, i 1840'erne mødtes flere unge mænd og sang flerstemmige sange, hvad der i 1847 førte til dannelsen af Faaborg Sangforening; nogle af de syngende medlemmer brød ud i 1858 og dannede »Den mindre Sangforening«. Sangforeningen fik i 1852 lov til en gang

Faaborg Musikforenings orkester ca. 1870
 (Manden, stående med den høje hat er dirigenten, kancelliråd I. I. Jacobsen)

om ugen at afholde sangøvelser i tingstuen, da man anså foreningens beståen »både for gavnlig og behagelig for kommunen«. ⁷⁾ Den glædede om vinteren borgerne med musikalske underholdninger; en oktoberaften i 1855 holdt organist Hansen orgelkoncert i den oplyste kirke, assisteret af sangforeningen, der udførte et parti af Thaarups Hymner med musik af Schultz. ⁸⁾ Der var også mulighed for at høre andre end lokale kræfter. Da H. C. Andersen i 1840 var på besøg på Glorup, blev han inviteret til Holstenshus, og en aften var han til koncert i Faaborg. I sin almanak skrev han under 2. august 1840: »På Kellermanns koncert i Faaborg, traf Voigts, saae Riborgs mand, det er nu 11 år siden jeg var der.« ⁹⁾ I 1868 besøgte 4 kgl. kunstnere byen og holdt en kirkekoncert; på programmet stod værker af Mendelsohn-Bartholdy, Weyse, Schubert og Heise. ¹⁰⁾ Om sommeren var der musikunderholdning i Prices Have, undertiden arrangeret af klubben »Enigheden«, undertiden af odenseanske musikkedirektører, som i aug. 1855, hvor 2 musikkedirektører med 14 musici afholdt 2 koncerter, den første i haven, med musik af Donizetti, Rossini og Adam, den anden i salonen, hvor der blev spillet værker af Lumbye og Lortzing, derefter var der »assemblee«, og man sluttede med Odense skyttelaugs galop. ¹¹⁾

Et tegn på sommerens komme var badehusenes udlægning; vest for havnen lå badehuset »Georgs Lyst« for herrer, men fra 5 morgen til kl. 2 eftermiddag kunne det også benyttes af damer; disse havde dog et særligt badehus, nemlig »Lauras Minde«, der lå øst for byen, og her var en pige til stede for at assistere de badende; endnu længere mod øst lå »Concordia«, kun for herrer.¹²⁾

Riborg Bøving, Jødt Voigt
(1806-1883)

Om sommeren foretog man hyppige udflugter pr. båd eller pr. vogn. H. C. Andersen fortæller, at man i agent Voigts små skibe foretog sejlture til skovene på den anden side af fjorden, eller også kørte man til de nærliggende herregårde, og om aftenen blev dagen sluttet med en lille svingom.¹³⁾ Yndede udflugtssteder var Prices Have, landsbyen Kaleko og Kohaugen, derimod var Svanninge bakker kun lidet besøgt på grund af den ensomme og ufrugtbare natur. Klubben »Enigheden« oprettet 1851 og »Borgerforeningen« fra 1855 afholdt udflugter og baller; størst gny stod der om skydeforeningen, der opstod som et selvstændigt selskab i 1842, det havde

fået overladt Prices Have af baronen på Holstenshus, og pavillonen i haven var det forenings pligt at holde ved lige.¹⁴⁾ Skydeselskabet havde i 1855 2 æresmedlemmer, lensbaron Holsten-Charisius og agent Voigt.¹⁵⁾

Skyttelaugsfesten fandt sted d. 8. juli. Tidlig om morgenen drog musik gennem gaderne, og alle kom på benene. Kl. 6 blev skyttekongen afhentet og ledsaget til rådhuset, tegnet på hans værdighed var et bredt grønt skulderbånd tæt besat med sølvplader. På Torvet stod brødrene opstillet forsynet med foreningens tegn, og så marcherede man med musik i spidsen til Prices Have, hvor skydningen begyndte kl. 7 og vedblev til kl. 12. Der

var så festmåltid, og under dette flød også talernes strøm, og skålerne var mangfoldige og mærkværdige. I 1860 udbragte man en skål for Garibaldi og sendte et telegram til »Ciciliens befrier«. ¹⁶⁾ Der udbragtes selvfølgelig også en skål for skydeforeningen, og så sang man derefter skydesangen, der første gang blev afsunget i 1857, den skyldtes Caroline Thiess og gik på melodien »Der er et land -« ¹⁷⁾ Når kongegevinsten var faldet, den bestod af 6 sølvspiseskeer, fulgte brødrene den afgåede og den ny konge til deres hjem, og foran optoget gik drengene med skiven. Efter at brødrene havde hvilet nogle timer, drog de kl. 6 glade og friske atter til Princes Have til den store festmiddag i den stråttækte pavillon. Da den første skydefest var afholdt, ville 18 brødre meget gerne beholde de geværer, der var udleveret dem, men herover havde byfogeden ytret sig »i temmelig lidenskabelige udtryk«, så sagen var blevet henlagt. ¹⁸⁾

Pavillonen i Princes Have dannede rammen om mange strålende fester; sommersøndage kunne man komme dertil med en »til lystture indrettet befordring«, tur retur kostede 8 skilling. ¹⁹⁾ Her fejrede man St. Hans aften, og her så man solen danse pinsedag; kl. 4 om morgenen blev der lukket op, og der blev serveret kaffe og the. Lad os se, hvad gæstgiver Rasmussen bød sine gæster i pinsen 1855. Til frokost 1. pinsedag serverede han koldt køkken og forløren skildpadde og til aften kyllingesteg, lammefrikassé med asparges, oksesteg, slikasparges og rødvinbudding. 2. pinsedag var traktementet det samme til morgen og frokost, men om aftenen fristede han med lammesteg, kalvesteg, gåsesteg, asparges og budding. ²⁰⁾ Det var ikke underligt, at Diernisse sogneråd gjorde krav på en afgift af byens værts-husholdere for beværtning og keglespil. Birkedommeren rettede en henvendelse om dette til borgerrepræsentationen og foreslog en årlig afgift af 15 rdl., hvad man gik med til. ²¹⁾

1865 fejrede man vistnok for første gang Istedslaget. Festen begyndte om morgenen med kanonsalut og almindelig flagning, og henimod aften drog »de gamle krigere fra 1848-50« med musikkorps i spidsen fra Torvet til de faldnes grave, der blev pyntet med kranse. Pastor Fjelstrup talte, sangforeningen sang, og festen sluttede med kanonskud og bal i Princes Have. ²²⁾ Forbindelsen med landsmænd i Sønderjylland var livlig, pr. dampskib foretoges lystture til Aabenraa og Augustenborg, ²³⁾ og ofte fik man besøg af sønderjyder; engang kom et par hundrede sønderjyder, der vendte hjem efter et besøg i Odense, de blev modtaget i Sallinge og kørt på bondevogne

til Faaborg, hvor der var rejst æresporte ved Vesterport og pyntet med flag og grønt.²⁴⁾

Forstod man at more sig i den skønne sommertid, så var fornøjelserne ikke mindre i den mørke vintertid. Klubben »Enigheden« holdt »assemblee« og børnebal, og både den og »Borgerforeningen« arrangerede fastelavns- og maskebal.²⁵⁾ Man forstår, det var vanskeligt at begå sig uden kendskab til dansekunsten; kgl. balletmester Stendrup savnede derfor ikke elever, da han i 1860 begyndte sin danseundervisning i gæstgiver Rasmussens lokale, han tilbød kursus for damer og herrer, blandt andet i den nye »quadrille des Lanciers«.²⁶⁾ I julens glæder deltog alle i den lille by, juletræet blev mere og mere almindeligt, og de handlende begyndte så småt at have juleudstillinger. »Enigheden« og »Borgerforeningen« holdt juleballer, og så blev det nytår, og ungdommen fik travlt, kanonslag lød i gaderne, og politikorpset havde nok at gøre med at holde styr på den kåde ungdom; mange borgere var enige med den indsender, der i Faaborg Avis klagede over, at skole- og lærere benyttede nytårsaften til at ødelægge folks forstuer og døre ved at kaste alt mulig skrammel ind til dem, ja, endogså store tagsten.²⁷⁾ Efter nytår kom vinterens store begivenhed, som både unge og gamle så hen til med glad forventning. Det var skipperballet, der afholdtes i januar, når julefestlighederne var overstået, og alle kaptajnerne var hjemme. Det begyndte med en fællesspisning i Rasmussens store sal, derefter dansede man, hvis man da ikke foretrak kortspillets glæder; ud på aftenen steg stemningen kendeligt, og ballet kulminerede med champagnegaloppen. Når sneen dækkede landet, foretog man kaneture til Brahe-Trolleborg og Holstenshus, og når fjorden lagde til, kørte man over isen til Lyø, og efter en sådan tur i den friske vinterluft glædede man sig til festmåltidet på gæstgivergården.²⁸⁾ Sneboldkampe og kælkning er alle raske drenges glæde om vinteren, men da de ikke må forulempe folk og vanskeliggøre færdslen, så fandt byfogeden sig ofte foranlediget til at forbyde en »sådan uskik« og true de arme unger med straf for gadeuorden.²⁹⁾

Om vinteren trivedes den private selskabelighed, middage og baller afholdtes af købmænd og embedsmænd, men heller ikke håndværkerne stod tilbage. Den rige farver Petersen holdt hver vinter to selskaber for byens honorarios, hver gang var der 12 gæster, deriblandt greven fra Hvedholm. Vinene var udsøgte; undertiden kneb det for gæsterne at stå på benene, når de glade og mætte rejste sig fra bordet. »Med justitsråd Wiborg var

det værre endnu.« Efter middagen blev der spillet kort. Det gjorde man meget, dels hjemme, dels i klubberne og dels hos gæstgiverne. Farver Meldal fortæller i sine erindringer, hvorledes han hos gæstgiver Winning traf byens borgere, her spillede de kort og billard og drak punch til.³⁰⁾ Om vinteren var der også teaterforestillinger af rejsende selskaber. Teatret var i rådhus-salen. En af byens gæstgivere sørgede for den materielle side af sagen, dog havde arrestforvarerens kone ret til beværtning i forgemakket.³¹⁾ Der opførtes mest oversatte franske og tyske lystspil, men dog også danske, for eksempel Heibergs »Aprilsnarrene«. Selskaberne betalte leje af salen; da skuespiller Møller i 1859 havde givet 6 forestillinger, skyldte han 60 rdl. i leje, han kunne imidlertid ikke betale og bad om nedsættelse af lejen; købmand Elster betalte 50 rdl. for ham, og samtidig vedtog man, at intet selskab måtte spille uden at stille en »suffisant« kautionist eller indbetale afgiften inden middag på forestillingsdagen.³²⁾ Samme år påtænkte man at indrette en fast scene i salen, men da mange var betænkelige ved at gøre dette på kommunens regning, trådte agent Lagoni, der var en elsker af teatret, til og lod scenen indrette på sin bekostning mod at få leje af scenen, til den var betalt.³³⁾ Dette skete i den 11. time, for tre år senere vedtog borgerrepræsentationen at nedlægge teatret på rådhuset.³⁴⁾

Mange mærkelige ting blev der forevist i byen. Hvad mener man om kejserlig-kongelig østrigsk tambour-major Falks forestillinger i Rasmus-sens sal? Første afdeling var en stor forestilling af alle de dresserede kanarifugle, anden afdeling bestod af »den hæderlige bekendte store tromme-koncert på en tromme og til sidst fæstningens overgivelse, hvorved man hører peleton- rode- og kanonild, og midt imellem alt dette til sidst en mølles gang«. Forestillingen var vist i Hamborg og København og for Frederik VII på Frederiksborg.³⁵⁾ Endnu mere forbløffende var fysiker, ved det kejserlige Carl-Ferdinands universitet i Prag, hof- og palaiskunstner hos H. M. sultan Abdul Medchids præstationer. Han gav forestillinger i den elegante magi, et af numrene var det tyrkiske fruentimmerorakelspil i haremet. Forestillingen var vist for shahen af Persien og i storsultanens palads. Forestillingerne var godt besøgt, og fysikeren var en »sjælden mester« i sin kunst.³⁶⁾ På markedspladsen rejstes cirkus, og her optrådte også den stærke mand Schenstrøm, under forestillingen steg en stor luftballon op. Hos gæstgiver Rasmussen forevistens verdens store kæmpestud samt stereoscop-prospecter ved academisk maler Lehmann.³⁷⁾ Der var noget for enhver smag.

Den 10. juli 1855 hædrede man en af byens store borgere. Det var agent Voigts guldbryllupsdag, og samtidig fejrede han 50 års jubilæum som borger; om morgenen dundrede kanonerne, der var musik i gaderne, og disse var bestrøet med grønt, og selvfølgelig var alle flag hejst. Om formiddagen var guldrudeparret til alters. Borgerrepræsentationen samledes på rådhuset og gik derfra i »procession« til Voigts gård og overrakte ham diplommet som æresborger; byfoged Stricker holdt talen. Blandt gratulanterne var 5 tidligere handelslærlinge. Kl. 9 om aftenen drog borgerne ordnet efter næringsveje og med flag og faner i procession til Voigts bolig, i spidsen gik sangforeningen og afsang en »Hilsen fra erkjendtlige Medborgere«. ³⁸⁾

En stor festdag var kongens fødselsdag, der fejredes med almindelig flagning og festmåltid i rådhusalen, men senere på gæstgivergården; til dette blev af borgerrepræsentationen indbudt »enhver anstændig embedsmand, borger eller anden«, festen afsluttedes undertiden med fyrværkeri. ³⁹⁾

Intet kunne dog bringe den lille by på benene som et kongebesøg. Glans stod der da også om Frederik VII's og grevinde Danners besøg i 1861. Det blev meddelt byen, at kongen ville komme fra Odense den 28. juli og sejle til Sønderborg dagen efter; hans følge bestod af 72 personer, der skulle indkvarteres med heste og vogne. Borgerrepræsentationen fik agent Lagoni til at modtage kongen og grevinden i sit hus. Man besluttede at rejse en æresport ved markedspladsen, dekorere byporten og brænde blålys, når borgerskabet med sangforeningen og borgerrepræsentationen i spidsen bragte kongen deres hyldest. Kongen ville ankomme om søndagen kl. 3 og afrejse den næste dag kl. 3.30 med dampskibet »Slesvig«, men forinden ville han se kirken og Voigts Minde og indtage en frokost på rådhuset.

Borgerrepræsentanterne fik nu travlt. Købmand Jacobsen påtog sig at sørge for musikken, brandinspektør Poulsen, havnefoged Jørgensen og byfogeden skulle tage sig af illumineringen omkring rådhuset ved hjælp af begkranse. En deputation bestående af byfoged Stricker, urmager, folketingsmand Lorentzen og tobaksfabrikør A. Hoffgaard, rejste til Odense for at indbyde kongen til frokosten, denne skulle betales af kærnerkassen og kom til at stå byen i 146 rdl. De handlende blev anmodet om holde deres butikker lukkede under kongebesøget.

Endelig oprandt den store dag, da Frederik VII for første gang, siden han var blevet konge, skulle besøge sine kære undersåtter i Faaborg. Da

kongen ankom kl. 3^{1/4}, vajede flag fra husene, skibene, de offentlige bygninger og pladser, og husene var behængt med guirlander. Klokkeringning forkyndte ankomsten, og unge hvidklædte piger kastede blomster ind i den kgl. vogn. Ved indkørslen stod en æresport med indskriften »Velkommen«. Udenfor Vesterport på æresportens nordre side stod på den ene side borgerrepræsentationen, deputationer og autoriteter, på den anden side brandkorpsets officerer og underofficerer med faner, samt politiafdelingerne. Ved æresporten stod et musikkorps, som ved kongens ankomst spillede melodien til »Gud skjærm vor Konge«, så bød byfoged Stricker Hans Majestæt med gemalinde velkommen, hvorpå indtoget skete i følgende orden: Brand- og politikorpset, borgerrepræsentationen, de øvrige deputationer og autoriteter og dernæst de kgl. vogne.

Efter indtoget i byen drog kongen og grevinden til Holstenshus, hvor lensbaron Holsten-Charisius havde arrangeret en diner. På Holstenhus's grænse var rejst en æresport, og her blev kongen og grevinde Danner modtaget af baronen og ridende gårdmænd. Man drog til »Kongehøjen«, hvor baronen talte og udbragte et leve for kongen og senere for »det samlede Danmark«.

Efter diner'en kørte kongen tilbage til Faaborg, hvor begkransene flammede. De kongelige tog ind hos agent Lagoni, og der var transparent i gaderne. Kl. 10 bragte man kongen en serenade, først kom musikkorpset, så borgerrepræsentationen, sangforeningen, søfolk med flag, lav og korporationer med faner og byens øvrige indvånere. Man samledes på Torvet og marcherede derfra til Lagonis bolig. Vesterport var oplyst af blålys, en sang, forfattet af Caroline Thiess »Østersøens bølger bruse velkomstkvad med mægtig klang« blev afsunget. Kongen og grevinden trådte frem på altanen, og kongen takkede: »Det er første gang, at jeg som konge gæster eders by. Som guvernør har jeg tidligere været her i følge med min salig fader, og jeg traf den gang glade ansigter hernede, det var erindringen! Nu står jeg atter iblandt eder og ser de samme glade ansigter, det glæder mig! og derfor takker jeg eder på min og min elskede hustrus vegne. Tak, børn, Tak!« Borgerne defilerede dernæst forbi igennem Vesterport ad Nygade og over havnepladsen til Torvet, hvor toget opløstes.

I kongens følge var krigsministeren, stiftamtmand Unsgaard, general de Meza, amtmand over Svendborg amt Cederfeld de Simonsen og biskop Engelstoft.

Næste dag var der kur om formiddagen for damer og herrer samt for deputationer, og ifølge traditionen skal de kongelige også have fået lejlighed til se Lagonis store virksomhed. Senere besøgte kongen kirken, hvor man dvælede ved Marstrands altertavle, og sangforeningen afsang en af n. forfattet bøn »Til Himlens høje Hal«. Fra kirken drog kongen til rådhuset, hvor frokosten blev indtaget; her talte byfogeden for kongen, pastor Chiewitz for grevinden, og kongen for Faaborg med ønsket om, at handel og vandel fremdeles måtte florere. Derefter blev der tid til at se Voigts Minde, og kongen sejlede så til Sønderborg. Den kongelige nåde skinnede over byen, byfogeden blev ridder, og de »værdige trængende« fik 100 rdl.⁴⁰⁾

Det var herlige dage i det gamle Faaborg, og mindet om dem levede længe.

1870-1914

BYSTYRE

Byrådet. Med loven af 26. maj 1868 om købstadkommunernes styrelse havde det af borgerne valgte byråd fået det fulde ansvar. Den kgl. borgmester ved lovens ikrafttræden var A. C. Chr. Schumacher, der beklædte embedet til 1871. Hans efterfølger blev T. J. Aagaard, der var borgmester i den tid, da den politiske strid delte befolkningen i to lejre. Han blev meget afholdt og agtet på grund af sin upartiskhed, hvad man også fra byrådets side gav udtryk for, da han efter 20 års forløb forlod byen. I hans borgmestertid blev flere store sager gennemført. Han blev forflyttet i 1891, og samme år blev kontorchef i indenrigsministeriet H. M. Damkier udnævnt til byfoged, byskriver og borgmester. Han fungerede til 1904, da Otto G. Schwartz blev beskikket til borgmester. Da han døde samme år, efterfulgtes han af St. P. H. Skouenborg, der blev byens sidste kgl. borgmester.

Set fra et demokratisk synspunkt kunne der rettes en del anker mod den nye købstadsforfatning. Den kgl. borgmester, der var byrådets formand, havde veto overfor rådets beslutninger. Valgbestemmelserne gav også byens velstående borgere en fortrinsstilling ved valget af den mindre del af byrådet.

Fra gammel tid havde byens borgmestre haft ret til en kos græsning i Svanninge, hvad der vedvarede helt op i slutningen af 19. århundrede. En ændring heri skete dog ved borgmesterskiftet i 1891. Byen var af den mening, at jorden tilhørte den, men finansministeriet påstod, at byfogedtoften matrikelnummer 72 i Svanninge ikke kunne ansees som tilhørende byen, hvorfor man i henhold til lov af 1/4 1889 disponerede over den til fordel for statskassen.¹⁾

Byrådet holdt sine møder på rådhuset den første onsdag i hver måned kl. 4 om eftermiddagen.²⁾ Møderne blev kun sjældent overværet af borgerne; en af dem mente, at grunden hertil var, at borgerne var uvidende om, hvad der skulle forhandles, og han stillede derfor forslag om offentliggørelse af dagsordenen i avisen to dage før byrådsmødet.³⁾ I den følgende tid skete dette også, men kun i Faaborg Avis; endnu i 1876 udtalte byrådet, at det ikke fandt anledning til at benytte andre dagblade end Faaborg Avis til indrykning af kommunale bekendtgørelser;⁴⁾ så sent som i foråret 1901 anmodede «Folketidende»s redaktør, Brandt, om gratis at få tilstillet dagsordenen dagen før byrådsmødet, men det blev afslået med den motivering, at byrådet ikke fandt anledning til at imødekomme hans andragende.⁵⁾ Denne afgørelse fremkaldte stor utilfredshed, og året efter, da man ifølge forretningsordenen skulle vælge et medlem til at meddele referat af byrådets forhandlinger, stillede fabrikant Mads Rasmussen forslag om at tilsende byrådets dagsorden til de dagblade, der udkom i Faaborg. Det blev da vedtaget at nedsætte et udvalg til revision af forretningsordenen.⁶⁾ Året efter indsendte redaktør Brandt et nyt andragende til byrådet om at lade de kommunale bekendtgørelser indrykke i »Folketidende« i samme omfang som i »Faaborg Avis«. Byrådet vedtog da indtil videre imod betaling at indrykke alle byrådets bekendtgørelser i de to dagblade, og det blev gjort til en pligt for enhver af redaktørerne at lade en skreven bekendtgørelse fra borgmesterkontoret gå videre til den anden.⁷⁾ Endelig vedtoges det i 1905 efter forslag af branddirektør Cordes at indføre trykte dagsordener, når det drejede sig om ordinære møder.⁸⁾

Efterhånden som det blev almindeligt, at byrådsmedlemmerne som delegerede eller i kommunalt hverv måtte foretage rejser, fandt man det rimeligt at godtgøre dem deres udgifter, og i 1883 vedtoges det i sådanne tilfælde at yde fri befordring og 6 kr. daglig i diæter.⁹⁾

Byrådsvalg. Som regel satte byrådsvalgene ikke sindene i større bevægelse, og valgdeltagelsen var derfor ikke særlig stor. Ved valget i 1870 af den almindelige vælgerklasse var der 573 valgberettigede skatteydere, men heraf stemte 127.¹⁰⁾ Ved enkelte lejligheder tørnede meningerne hårdt sammen. Det var især tilfældet ved byrådsvalget i 1885. D. 3. jan. skulle der vælges et medlem af den større halvdel af vælgerne, da vinhandler Rasmussen var rejst fra byen, og den 12. januar skulle der være valg af den mindre halv-

del; betingelsen for at have valget hertil var en kommunal skat af 86,40 kr.;¹¹⁾ på valg var købmændene Wedel, Asmussen, Madsen og malermester Syrak Hansen.

Til valget den 3. januar var opstillet overretssagfører Tüchsen; han var medlem af højrevælgerforeningens bestyrelse, men blev alligevel stærkt anbefalet af den stedlige venstrepresse.¹²⁾ Tüchsen havde i tiden forud for valget stærkt angrebet det siddende byråds manglende evne til at styre byen og givet det skylden for de høje skatter. I Faaborg Folketidende havde han udtalt, at han kunne nedbringe skatterne; denne udtalelse og hans arbejde i ligningskommissionen havde banet vejen for ham, men hans kandidatur vakte dog modstand.¹³⁾ »Et medlem af borger- og håndværkerforeningen« foreslog, at man i stedet for Tüchsen opstillede en håndværker, hvad der blev støttet af Faaborg Avis,¹⁴⁾ og »flere vælgere« foreslog at stemme på exam. juris. Joh. Johnsen,¹⁵⁾ men han frabad sig valg. Andre vælgere foreslog skibsbygger R. Møller, malermester E. N. Knippel og felbereder Frandsen.¹⁶⁾ Oppositionen med overretssagføreren i spidsen angreb især byrådet for jernbanesagen og for dets afgørelse m. h. t. Vesterport og mente, at det slet ikke havde evne til at gavne byen.¹⁷⁾ Ved valget d. 3. januar var deltagelsen stor; der blev afgivet 259 stemmer, og deraf faldt 136 på skibsbygmester R. Møller, medens overretssagfører Tüchsen fik 112 stemmer.¹⁸⁾

Endnu forestod valget d. 12. januar. Bølgerne gik stadig højt, og Faaborg Avis søgte at gøre op, hvilke anker der kunne anføres imod byrådet, og hvilke fortjenester det havde indlagt sig. Som den største anke fremførtes den høje skatteprocent; den skyldtes jernbaneanlægget, der havde påført kommunen en årlig ydelse til statskassen på 3000 kr. som bidrag til banens anlæg, desuden skulle man årligt betale ca. 1000 kr. i afdrag på ekspropriationsudgifterne; alt dette havde fået skatteprocenten til at stige, uden disse udgifter ville den have været under 6; men der var meget andet, man kunne bebrejde det siddende byråd. Vesterport var således ikke blevet fjernet, og man var heller ikke tilfreds med erhvervelsen af den nye markedsplads eller anlægget af Chr. IX's vej; man fandt det også oprørende, at man ved sidste kongebesøg havde bygget en æresport. Endelig bebrejdede man byrådet erhvervelsen af Sundet.¹⁹⁾ På byrådets kreditside måtte man fremhæve, at Vesterport var blevet ombygget uden udgift for byen, og at Voigts Minde og Lagonis Minde var blevet anlagt. Gasværket var blevet udvidet, og udtørringen af Sundet var blevet overladt det private initiativ.

Skatterne var nok steget, men kommunens gæld var ikke blevet forøget.²⁰⁾ »Flere vælgere« foreslog at vælge købmændene Fr. Lindberg og I. I. Larsen samt overretssagfører Tüchsen, medens man fra anden side ønskede genvalg.

Ved valget den 12. januar var der 112 valgberettigede, og heraf afgav de 96 deres stemme. Valget blev et stort nederlag for oppositionen; de tidligere byrådsmedlemmer blev genvalgt, medens oppositionens kandidater Larsen, Tüchsen og Lindberg opnåede henholdsvis 39, 36 og 20 stemmer.²¹⁾ Også ved byrådsvalget i 1894 var interessen stor. Både Den kommunale Vælgerforening, Handels- og Kontoristforeningen og Borger- og Håndværkerforeningen lod afholde prøvevalg. Ved valget d. 5. januar stemte 473 af 738 vælgere. Højres liste blev valgt med skibsbygmester R. Møller som nr. 1 med 383 stemmer, de øvrige var læge Arffmann, gæstgiver Marius Madsen, bager H. P. Bruun og købmand Carl Sørensen.²²⁾

I almindelighed var forhandlingerne i byrådet overordentlig fredelige, men i borgmester Damkiers tid gik bølgerne ofte højt, og gentagne gange kom borgmesteren i strid med flertallet af byrådet; det skete for eksempel i efteråret 1901 ved behandling af overslaget over kommunens indtægter og udgifter i 1902. Der blev afholdt et ekstraordinært møde ved anden behandling af overslaget, og herunder forespurgte læge Arffmann, hvorfor renterne af vandværkets overskud ikke var opført i overslaget, og hvad der var blevet af dem. Borgmester Damkier svarede, at de blev anvendt af kommunen og derfor ikke opført. Bankdirektør Brorsen greb nu ind i debatten og erklærede, at han fandt Arffmanns spørgsmål og også borgmesterens svar berettiget, men han beklagede, at borgmesteren »næsed« Arffmann af, og at han sjoflede byrådet. Dette fandt borgmesteren var en grov beskyldning og påtalte udtrykket »næse af« og »sjofle«, men Brorsen erklærede, udtrykket var rigtigt tilført protokollen, og han fastholdt dem. Brorsen var medlem af kasse- og regnskabsudvalget og således bekendt med renten af vandværkets kassebeholdning, og som medlem af udvalget påtalte han den måde, hvorpå borgmesteren som udvalgets formand besvarede Arffmanns spørgsmål, og han påstod, at borgmesteren havde tiltalt Arffmann på en så hensynsløs og irriterende måde, at det var med fuld ret, at han (Brorsen) havde brugt det omtalte udtryk; også Arffmann fandt borgmesterens optræden hensynsløs og irriterende.²³⁾

I forvejen var der i byrådet megen vrede over, at borgmester Damkier

Byrådsmøde på Faaborg Raadhus 1905

Fra venstre: Vejass. L. H. Møller (1862-1918) Skræder H. O. Hansen (1870-1948)
 Branddir. J. C. C. Cordes (1860-1918) Kbm. M. E. Hansen (1860-1905) Borgm. S. P. H. Skouenborg (1861-1922)
 Bankdirektør Th. Brorsen (1868-1933) Fabrikant I. R. Jørgensen (1857-1912) Læge Th. Arffmann (1842-1932)
 Tømrermester P. Nielsen (1854-1937) Fabrikant Mads Rasmussen (1856-1916)

på egen hånd havde udsat dets ordinære møde, og til byrådets næste møde indkom en skrivelse fra læge Arffmann, hvori han henstillede til det at forespørge ministeriet, om borgmesteren var berettiget til på egen hånd at udsætte byrådets ordinære møde. Med 7 stemmer mod 2 vedtoges det, at forespørgslen skulle indsendes til indenrigsministeriet; efter tre måneders forløb indløb ministeriets svar, der var til fordel for borgmester Dankier.²⁴⁾

Allerede i Venstres program fra 1872 krævedes den privilegerede valgret til kommunalrådene ophævet, og efter at partiet ved »systemsiftet« i 1901 havde fået regeringsmagten, fremsatte det nogle år efter et lovforslag om kommunal valgret, der endelig blev vedtaget d. 20. april 1908. Loven betød en fuldstændig demokratisering af byrådsvalgene, og for første gang fik nu også kvinderne valgret. Valgretten tilfaldt enhver uberygtet mand og kvinde, der var fyldt 25 år og havde boet i kommunen i mindst eet år før det skatteår, hvori valget foregik; desuden skulle man have betalt kom-

muneskat i samme tidsrum. Byrådet skulle vælges for 4 år, og valget skulle finde sted i marts måned.

Ved et cirkulære af 30. november 1899 blev det pålagt kommunalmyndighederne for hvert valg at fremsende oplysninger om dette, så de første tilgængelige valgtal stammer fra den almindelige vælgerklasses valg i 1900.

Valg af den almindelige vælgerklasse 1900 og 1906.

Antal skatteydere	Antal valgberettigede	Antal afgivne stemmer	Afgivne stemmer i % af valgberettigede
År 1899..... 1078	798	514	64,4..... år 1900
- 1905..... 1074	892	610	68,4..... - 1906

Der blev valgt 5 repræsentanter: I 1900 en læge, en håndværksmester, 2 handlende og en fabrikant, og i 1906 en læge, en indenfor gruppen andre imm. erhverv, to håndværksmestre og en fabrikant. Valgdeltagelsen svarede så nogenlunde til den gennemsnitlige valgdeltagelse i købstæder mellem 4000 og 7000 indbyggere. Omkring ved $\frac{1}{4}$ af skatteyderne havde i år 1900 ikke valget, årsagen hertil var, at de nylig var tilflyttet byen, eller var skatterestanter eller under fattigvæsenet.

I 1903 gik de højstbeskattede til valg, de skulle vælge 4 byrådsmedlemmer.

1903

Antal skatteydere	Antal valgberettigede	Antal afgivne stemmer	Afgivne stemmer i % af valgberettigede
1381	230	184	80 pct.

Som man ser, var valgdeltagelsen langt større end ved det almindelige valg i 1900. Den laveste skat, der skulle svares, for at komme med i denne valgklasse, var kr. 46,41. Valgt blev 2 fabrikanter, en håndværksmester og en handlende. I 1905 var antallet af skatteydere og antallet af vælgere af den højstbeskattede vælgerklasse følgende: Der var 1074 skatteydere, 836 vælgere af den almindelige og 280 af den højstbeskattede vælgerklasse, de sidste udgjorde 33,5 pct. af samtlige vælgere.

Til sammenligning kan anføres et par byrådsvalg efter den almindelige valgrets gennemførelse.

År	Antal vælgere			antal afgivne stemmer			af vælgerne stemte i ⁰ / ₁₀		
	mænd	kvind.	ialt	mænd	kvind.	ialt	mænd	kvind.	ialt
1909	827	816	1643	722	589	1311	87,3	72,2	79,8
1913	820	888	1708	721	642	1363	88	72	80

Det første byrådsvalg efter loven af 1908 fandt sted i 1909. Der skulle vælges 9 medlemmer; tre lister var indleveret, en blandet borgerliste fik 563 stemmer og 4 mandater, den socialdemokratiske liste fik 439 stemmer og tre valgt, og endelig fik en anden blandet borgerliste 290 stemmer og to mandater. Faaborgs første demokratiske byråd bestod af bankdirektør Brorsen, redaktør N. Nielsen, der begge blev genvalgt, købmændene C. W. Christiansen og P. Spøhr, murermestrene Bejerholm og Harald Rasmussen, sagfører Amtoft, apoteker Gottschalk og lærer Ejnar Pedersen (Palk). Valget i 1913 foregik efter politiske linier. Højre fik 654 stemmer og 5 valgt, socialdemokraterne 460 stemmer og 3 mandater og Venstre 229 stemmer og 1 mandat.²⁵⁾

Byens administration var billig; endnu i 1885 kostede den kun omkring 2500 kr.; der var heller ikke meget skriveri, i 1888 fik man tilbud om at benytte det til statstjenestens brug anskaffede papir, men byrådet ville ikke benytte sig af tilbudet, da det kun var et ringe kvantum, der blev brugt i kommunale anliggender, endnu i 1911 angives udgiften til medhjælp for borgmesteren at være »forholdsvis ringe«.²⁶⁾

Kæmner. Wiborg var stadig kæmner; hans instruks var fra 1868, og i 1870 blev der tilføjet en tillægsparagraf, der pålagde ham at give møde i ligningskommissionen, når denne forlangte det, og udføre de arbejder og det skriveri, der var ved at føre lister og renskrive dem. Lønnen blev ikke forhøjet af den grund.²⁷⁾

1892 trak Wiborg sig tilbage og efterfulgtes af Schoppe,²⁸⁾ der 3 år efter fik pålæg om at antage en medhjælp, dels på sådanne dage, hvor der var store ud- og indbetalinger og dels for at lette forhandlingerne med kasse- og regnskabsudvalget; i den anledning tilstodes der ham 200 kr. årlig.²⁹⁾ Schoppes funktionstid udløb pr. 1. januar 1899, og borgmesteren foreslog i efteråret 1898, at man skulle meddele ham, at han ikke kunne vente genvalg; hvis byrådet fulgte dette forslag, skulle hans pension sættes til 500 kr. årlig; efter borgmesterens forslag skulle kæmneren for fremtiden an-

sættes på livstid med en gage af 2200 kr. årlig stigende til 3000 kr.³⁰⁾ Byrådet fulgte ikke helt borgmesterens forslag, lønnen blev fastsat til 2000 kr., hvoraf de 400 kr. var at betragte som honorar til ham som regnskabsfører for vandværket, samtidig blev det bestemt, at han skulle ansættes med et halvt års opsigelse; til skrivematerialer fik han 50 kr.³¹⁾

Den nye kæmner Mægaard fungerede kun ganske kort tid, han døde i 1900 og efterfulgtes af sagfører Iver Petersen, der blev valgt med 9 stemmer; et af byrådsmedlemmerne lod tilføre protokollen, at han af hensyn til kommunens tarv havde stemt på sagfører Amtoft, der var lige så kvalificeret som de andre ansøgere, og som havde tilbudt at yde den afdøde kæmners enke 400 kr. årlig i 10 år; kommunen ville på denne måde blive fritaget for at svare pension til enken, hvad der ville være en stor fordel, da den var hårdt belastet; den havde ikke nogen forpligtelse til at betale pension, og en sådan kunne da også kun ydes som en gave.³²⁾ 1911 blev arrestforvarer Juel ansat som kæmner med samme løn som den tidligere; dog fik han desuden 300 kr. til kontor, lys og varme og 600 kr. i kontorholdsvederlag.³³⁾

Et forsøg på at skabe en fælles pensionskasse for købstadkommunernes embeds- og bestillingsmænd strandede i 1907 på grund af manglende tilslutning;³⁴⁾ i reglen fik derfor de kommunale funktionærer eller deres efterladte en årlig understøttelse eller en sum engang for alle. Kæmner Mægaards enke fik en årlig understøttelse på 100 kr. og en opdragelseshjælp på 300 kr., indtil det yngste barn fyldte 18 år.³⁵⁾ Fhv. kæmnerassistent Overgaard ansøgte om en årlig understøttelse på grund af hans lange virksomhed på kæmnerkontoret, men man mente ikke at kunne tilstå ham dette, men gav ham i stedet for 200 kr. engang for alle.³⁶⁾

Skatteprocent. Den skarpere konkurrence, der efter næringsfrihedens gennemførelse satte ind ikke blot mellem de enkelte borgere, men også mellem kommunerne, mærkedes også i Faaborg. Man måtte kommunalt anstrenge sig for at følge med i den stigende udvikling på alle områder, og hertil kom, at staten ved sin lovgivning tvang kommunen til en række udgifter.

Byen kunne ikke længere blive stående med en elendig brolægning og dårlige skolebygninger og fattighuse, men for at forbedre disse forhold måtte man gå lånevejen. I 1869-75 blev der optaget som lån ca. 93.000 kr., der anvendtes til gadernes omlægning, indretning af arbejdsanstalt og om-

bygning af borgerskolen, følgelig steg skatteprocenten fra $1\frac{3}{4}$ ‰ i 1869 til 6 ‰ i 1873-74. I de følgende 20 år ofredes store beløb på køb af Sundet, bidrag til jernbaneanlæg og skoler, så kommunens gæld i 1894 var ca. 126.000 kr., foruden 120.000 kr. til anlæg af et vandværk; skatteprocenten var da også 7 i 1894.³⁷⁾

Gasværk. I slutningen af 1870'erne var gasværket ikke længere tidssvarende; det havde økonomisk været en gevinst for byen, hvad man også havde regnet med, idet det som regel havde givet et årligt overskud på 3-4000 kr. I 1880 besluttedes det at gennemføre den tiltrængte udvidelse, der blev anslået til at koste 17.000 kr.; det var blandt andet anlægget af Faaborg-Ringebanen, der satte gang i udvidelsen.³⁸⁾ Gasværksbestyrerens bolig blev inddraget, og til gengæld fik han bolig i Stampemøllehuset, der blev solgt til gasværket for 5000 kr.³⁹⁾ 9 år efter fik værket sin tredje beholder,⁴⁰⁾ og i 1908 købte man et areal ved Sundrenden i anledning af en ny udvidelse.⁴¹⁾ Hidtil havde man klaret sig med en praktisk uddannet mand som bestyrer, men i 1900 vedtog man at ansætte en cand. polyt. »eller anden videnskabelig uddannet ingeniør« med en gage på 2100 kr., fribolig i Stampemøllehuset, fri koks og gas og 3 ‰ i tantieme af gasværkets nettooverskud; blandt ansøgerne valgtes med 7 stemmer cand. polyt. Krøyer til gasværksbestyrer, kasserer og regnskabsfører ved Faaborg gasværk.⁴²⁾

På gasværket arbejdede man oprindeligt i to hold, hvert hold i 12 timer; to måneder om vinteren var der ansat en ekstramand. I 1907 ønskede arbejderne en ændring, de ville have 3 hold a 8 timer, og ekstramanden ønskede man ansat i 6 måneder. Dette ville byrådet imidlertid ikke helt gå ind på, og resultatet af forhandlingerne blev, at der indførtes et daghold og et nathold, på hvert hold blev der to faste arbejdere, hvoraf den ene var formand. Der var vagttid fra kl. 6 til 18 med frokost- og middagspause på to timer. I månederne 1. oktober-31. marts skulle der være en ekstraarbejder og desuden hjælp, når det var påkrævet. Formanden blev lønnet med 105 kr. om måneden + alderstillæg og 8 fridage om året, andre faste arbejdere fik 90 kr. månedlig og 4 fridage om året.⁴³⁾

Vandværk. Påkrævet var endvidere anlægget af et vandværk; klager over brøndenes utilstrækkelighed var hyppige, og i 1875 lod borgmester Aagaard et udvalg nedsætte, der skulle undersøge byens vandforhold og fremsætte planer om forbedring, men først i 1885 lod man foretage analyser af

brøndvand, som man mente var egnet til vandværksvand.⁴⁴⁾ I 1890 kom der endelig gang i sagen, medvirkende hertil var blandt andet en gave fra sparekassen på 2500 kr. til dækning af udgifterne ved udarbejdelsen af en plan til et vandværk; på dette tidspunkt var drikkevandet mange steder dårligt og utilstrækkeligt i tørre somre, mange ejendomme manglede vand, eller også var vandet i brønden usundt og ildelugtende.⁴⁵⁾

Det nedsatte byrådsudvalg antog stadsingeniør Ambt, København, som teknisk konsulent. Efter at have foretaget de fornødne borer i byen måtte Ambt meddele, at der ikke fandtes tilstrækkelig vandmængde, og at kvaliteten af vandet i brøndene var meget ringe. I stedet for fæstede han sin opmærksomhed på kilderne i bakkerne nord for byen, og særlig fandt han på gårdfæster Rasmus Larsens lod, matrikel nr. 1 Diernisse sogn, Kaleko by, en kilde med stor vandføring og af tilstrækkelig høj beliggenhed. I januar 1891 forelå hans plan for et vandværk, og man besluttede derfor at undersøge, hvor mange grundejere der ville lade indlægge vand i deres ejendomme, og om der var mulighed for at erhverve ret til udnyttelse af kilden i Kaleko.⁴⁶⁾

Rasmus Larsens fæstested ejedes af baroniet Holstenshus, og dette var ikke meget for at give afkald på kilden, da man havde tænkt at bruge vandet til et savværk, »hvormed godsets nåletræ skulle få en mere værdifuld skikkelse«; lensbaronen ville dog efter gammel tradition stille sig så imødekommende som muligt »overfor sin i retning af vandforsyning så ilde stedte nabo.«⁴⁷⁾ Efter dette kunne man indlede forhandlinger med Rasmus Larsen og Kalekomølleren, der havde ret til at bruge vandet fra kilden; i løbet af foråret 1893 blev forhandlingerne afsluttet med et godt resultat for byen, og da 280 grundejere allerede havde tegnet sig, kunne man i løbet af sommeren tage fat på anlægget. Det blev vedtaget med 6 stemmer at overdrage arbejdet med brøndkammer og filtre til fire af byens håndværkere, R. Møller og købmændene Wedel og Edsberg stemte herimod.⁴⁸⁾ Den 4. december 1893 blev der for første gang ledet vand i hovedrørene, der nu var lagt til Møllebroen, og 18 dage efter var hovedvandledningen lagt i hele byen; samtidig blev Hans Larsen ansat som filterpasser for 350 kr. om året, men allerede i foråret 1894 blev kleinsmed P. M. Petersen antaget som vandværksmester. 1910-11 blev værket udvidet.⁴⁹⁾

Elværk. Med anlægget af vandværket imødekom man mange borgeres længe

nærede ønske. Teknikken gik stadig fremad; allerede i 1899 androg ingeniør Holtermann byrådet om koncession til anlæg og drift af en elektrisk centralstation; det afslog byrådet,⁵⁰⁾ og først 5 år efter kom spørgsmålet om et elværk atter på dagsordenen, og man nedsatte et udvalg, der skulle fremkomme med en betænkning; den forelå i januar 1906, og om efteråret vedtog byrådet eenstemmigt at anlægge et elværk med badeanstalt og varmeapparater til skolen efter en af ingeniør P. O. Pedersen udarbejdet plan. De fornødne lån blev optaget, og i 1907 begyndte byggeriet på en grund i Sundstræde, men badeanstalten blev dog ikke gennemført. Senere blev elværket udvidet med et højspændingsanlæg, så det kunne forsyne de omliggende kommuner med strøm.⁵¹⁾

Hygiejne. På det hygiejniske område skete der ligeledes store fremskridt. Allerede anlægget af vandværket var i denne henseende en betydelig forbedring. En sag, der dog gennem lang tid kom til at beskæftige borgerne, inden den fandt sin endelige løsning, var sygehussagen. Distriktslæge Salicath arbejdede energisk på at få oprettet et kommunalt fattighus og sygehus; også det kgl. sundhedskollegium var interesseret og bad stiftsfysikus støtte distriktslægen. Han havde imidlertid det indtryk, at Salicaths plan ikke havde vundet bifald, og han bad da amtmanden om støtte.⁵²⁾ Årene gik, uden at der skete noget; men i 1876 foreslog fattigudvalget, at man indrettede et par sygestuer i fattighuset til brug for syge tjenestefolk; der skulle også indrettes en fribolig for et ægtepar mod, at det førte tilsyn. Forslaget blev anbefalet af distriktslæge Salicath, der dog forbeholdt sig det øverste tilsyn, men de praktiserende læger skulle have adgang til at behandle de syge på de fire stuer, der blev oprettet.⁵³⁾

Dette kunne dog langt fra være nogen tilfredsstillende løsning af sagen, men snarere at betragte som en midlertidig ordning, og da Svendborg amt i 1882 foreslog byrådet at oprette et sygehus i Faaborg fælles for land og by, begyndte diskussionen igen. Byrådet nedsatte et udvalg bestående af borgmester Aagaard, kancelliråd Jacobsen og købmand A. S. Madsen, der skulle forhandle om sagen med det af Svendborg amt nedsatte udvalg.⁵⁴⁾

Resultatet af forhandlingerne blev, at byrådet erklærede ikke at kunne deltage i opførelsen af et sygehus på de vilkår, amtsrådet havde fastsat, »i betragtning af byens forholdsvis betydelige årlige kommunale udgifter, der så godt som udelukkende afholdes og udredes af den byens beboere årlig

påligtede formue- og lejlighedsskat.« Efter byrådets mening var der heller ingen trang i byen til et sygehus af den beskaffenhed. Helt ville man dog ikke afvise forslaget, men erklærede, at byen var villig til at udrede en sjettedel af udgifterne til grund, bygninger og inventar indtil 30,000 kr.; de årlige udgifter til vedligeholdelse og drift skulle fordeles efter det antal sygedage, der faldt på amt og by, dog ville byen højst betale 1/6 deraf; endelig ønskede man, at byrådet skulle være med til at udarbejde regulativ for det påtænkte sygehus. Et enigt byråd stod dog ikke bag dette forslag, et medlem stemte imod, da han var modstander af at oprette et sygehus.⁵⁵⁾ I slutningen af året fik man et nyt tilbud fra amtet, men da sygehuset først skulle opføres i 1885, foreslog byrådet, at beslutningen om fordelingen af omkostningerne udsattes til det tidspunkt.⁵⁶⁾

Sagen lå så hen til sommeren 1884; da forespurgte amtsrådet, om byen så ville antage dets tilbud angående opførelsen af et sygehus i Faaborg. Dette nye tilbud gik ud på, at byen skulle betale 1/5 af anlægssummen og deltage i de årlige udgifter efter forholdsbelægning, dog aldrig ud over 1/3 af disse; byrådet erklærede, at det ikke fandt det forsvarligt at deltage i udgifterne, men fastholdt sit standpunkt fra tidligere tid, som hele byrådet nu sluttede op om.⁵⁷⁾

Byrådets afslag gav anledning til megen snak mand og mand imellem. Dets beslutning måtte særlig vedkomme distriktslæge Bisgaard, især da borgmester Aagaard under forhandlingerne i byrådet havde fremsat nogle udtalelser, som afveg meget stærkt fra sundhedsautoriteternes mening om hele spørgsmålet. Borgmesteren havde været letsindig nok til at sige, at skulle en epidemi indtræffe, ville et sygehus ikke være til nogen nytte; opførelsen af et sådant var for byens vedkommende heller ikke påtrængende nødvendigt, da man havde tre sygestuer, hvoraf de to var aldeles »uforkastelige«. Mod disse udtalelser drog distriktslæge Bisgaard i felten. I et indlæg i Faaborg Avis gjorde han opmærksom på, at Faaborg var den eneste købstad, som ikke havde et sygehus. Byen trængte til sygehuset ligesåvel som landet, hvad sygehusstatistikken i Fyns stift jo tilstrækkeligt viste; smitsomme sygdommes optræden, og de hygiejniske forhold i byen beviste også behovet. Sygestuerne var i en sådan tilstand, at de næsten ikke blev benyttet; i vinteren 1884-85 havde der været en tyfusepidemi i byen, og difteritis var almindelig. Borgmester Aagaard havde også udtalt, at han ville »anse det for heldigt, at byen selv byggede et sygehus«, og det havde han tænkt sig rea-

liseret på den måde, »at den beholdning, der stedse er i kærnerkassen ved årets udgang, henlægges til et reservefond. Når vi så om nogle år havde en lille beholdning, kunne vi nok gøre regning på, at sparekassen med sin sædvanlige beredvillighed ville tilskyde en sum, og vi kunne så enten opføre et sygehus eller købe en ejendom og indrette den dertil«. Dette forslag fra borgmesteren afviste distriktslægen, da det var for dyr en løsning, og han sluttede sit indlæg med at tilråde byen at tage imod amtets tilbud.⁵⁸⁾

I sit indlæg havde distriktslægen vist amtet, på hvilket et område man kunne sætte angrebet mod byen ind, og i den følgende tid ankedes der fra dets side over de hygiejniske forhold ved sygehuset i Faaborg, hvad der fik byrådet til at underrette amtet om, at der ikke var noget egentligt sygehus i byen, men da der ved oprettelsen af en arbejds- og forsørgelsesanstalt blev en del lejligheder ledige i det ene af fattighusene, havde byrådet ladet fire værelser indrette til sygestuer; den ene havde man for flere år siden ophørt at benytte som sygestue, og den brugtes nu kun for en kort tid til at anbringe personer, der på grund af delirium tremens eller andre sygdomme ansås for ustyrlige. Man mente, at byens befolkning og lægerne var tilfredse med at benytte sygestuerne, hvor der ikke blot var blevet indlagt syge tjenestefolk fra byen, men også fra landet. Man indrømmede dog, at nogle af de anker, der var anført, var berettigede, og man havde derfor nu forbudt opsynsmanden at holde svin i gården; man havde bortskaffet svinestien ind imod kirkegården, og man ville også sørge for en bedre renholdelse i fattiggården. Når byen endnu ikke havde kunnet gå med til at opføre et sygehus, skyldtes det dens økonomiske tilstand, men man havde lagt 4600 kr. til side til opførelsen af et sygehus, og desuden modtaget 2400 kr. til samme formål som gave fra sparekassen.⁵⁹⁾

I løbet af 1888 kom der nye forhandlinger i gang om sygehussagen, og man enedes om at oprette et sygehus med 20 senge; byen skulle betale 1/4 af udgifterne, og de årlige omkostninger skulle deles mellem by og land i samme forhold, som sygehuset benyttedes af by og amt. Byrådet ønskede dog udtrykkelig fastslået i reglementet, at alle byens læger skulle have ret til ikke blot at indlægge, men også til at tilse og behandle de af dem indlagte patienter.⁶⁰⁾

Til det påtænkte sygehus blev købt godt en td. land af arbejdsanstaltens jord.⁶¹⁾ En plan og et overslag over udgifterne på ca. 44.000 kr., udarbejdet af fabrikant J. R. Jørgensen, blev vedtaget af byrådet og amtsrådet, og

i 1891 var bygningen færdig.⁶²⁾ Til stillingen som sygehuslæge udnævntes distriktslæge Bisgaard, der året efter fik tilstået et årligt vederlag på 50 kr. for brug af og vedligeholdelse af egne instrumenter.⁶³⁾ Den overordnede »i den daglige gerning på sygehuset« blev en sygeplejerske, der blev lønnet med 8-900 kr. årlig, fri bolig og frit brændsel. Hun måtte også gøre brug af haven og skulle for det ovennævnte vederlag være pligtig at holde en tjenestepige, besørge sygehusets renholdelse og vask samt indbæring af brændsel; i forening med pigen skulle hun våge om natten hos patienterne, hvis forplejning hun skulle påtage sig for en daglig betaling af 60 øre pr. patient.⁶⁴⁾

Det udarbejdede reglement blev sendt byrådet til gennemsyn og man fremførte atter ønsket om, at byens praktiserende læger fik ret til at behandle deres patienter. Ordet »sygehuskone« i reglementet ønskede man ombyttet med sygeplejersken; man mente, at benævnelsen »konen« gav vedkommende for ringe autoritet overfor patienterne og også ville have til følge, at ingen af den dannede klasse ville søge stillingen. Man fandt det heller ikke rigtigt at lade sygeplejersken »besørge« sygehuset, hun ville næppe kunne overkomme det og ville også derved miste autoritet overfor patienterne. Man foreslog derfor, at ordene »besørger uden betaling hele sygehusets vask« ændredes til »forestår hele sygehuset«, og til udførelsen heraf måtte hun antage en pålidelig vaskekone, der skulle betales af sygehuset; betalingen skulle dog godkendes af sygehusdirektionen. Endelig ønskede man betalingen for patientens daglige kost og logi fastsat til 66 øre om dagen. Et mindretal i byrådet, malermester Syrak Hansen og skibsbygmester Møller, ønskede reglementet delt i 3, et for sygehuset, et for lægen og et for sygeplejersken.⁶⁵⁾

Til sidst sendtes reglementet til den kgl. sundhedsstyrelse; dens anker medførte bl. a., at adgangen for byens læger til at behandle patienter på sygehuset bortfaldt. Dette vakte utilfredshed i byrådet, der gjorde opmærksom på, at vedtagelsen af denne bestemmelse var »en af de væsentligste medvirkende grunde« til, at byen overhovedet kunne gå med til at bygge et for by og land fælles sygehus i stedet for et for byen alene. Man ville imidlertid finde det tilstrækkeligt, at adgangen for byens læger til indlæggelse og behandling af patienter på sygehuset blev indskrænket til kun at gælde for enestuer. For at lette sygeplejerskens og pigens arbejde foreslog man, at de fik særlig assistance til opbæring af brændsel til kakkellovne og komfurer

i sygehuset samt til indfyning i kakkellovne, navnlig om morgenen, op-pumpning af vand, særlig til brug ved badekarrene, rensning af klosetter og latriner. Man havde tænkt sig, at hjælpen kunne man få fra arbejdsanstalten, men man mente nu nok, at en fast karl ville være ligeså billig, da han kunne fås for 500 kr. om året på egen kost, fri bolig, lys, varme og vask; en sådan fast karl kunne også under sygeplejerskens tilsyn desinficere samt passe sygehusets have.⁶⁶⁾

Snart var sygehuset i virksomhed, og som byens repræsentant indtrådte malermester Syrak Hansen i direktionen.⁶⁷⁾ Året efter blev der anskaffet en sygevogn, og byen betalte 1/7 af udgifterne dertil. Grev Ahlefeldt-Laurvig-Bille på Egeskov var i amtsrådet en ivrig forkæmper for sygehusvognen, han fandt det meget uheldigt, at en vognmand den ene dag skulle køre til sygehuset med en tyfuspatient i sin vogn, og den næste dag age til kirke med et brudepar i samme vogn.⁶⁸⁾

1907 blev der indlagt gas på sygehuset,⁶⁹⁾ og om efteråret samme år fremsattes forslag om indførelse af elektrisk lys, særlig på operationsstuen.⁷⁰⁾ I årene før første verdenskrig blev sygehuset udvidet og en epidemibygning opført.

Distriktslægen havde længe ønsket en kødkontrol indført, men den mødte en vis modstand hos byens slagtermestre; i foråret 1893 indførtes den dog efter at være blevet godkendt af justitsministeriet.⁷¹⁾

Sundet. Som tidligere nævnt var der opstået strid mellem byen og grevskabet Brahesminde om ejendomsretten til Sundet, og tovtrækningen derom fortsattes i den følgende tid. Grevskabet ville ikke opgive sin påståede ejendomsret, men for at afhjælpe de sanitære ulemper ved Sundet var det villigt til at opstemme vandet; man ville imidlertid ikke give afkald på den betydelige vandkraft, som man kunne få brug for ved et fremtidigt industrielt anlæg, og man fandt, at en udtørring af Sundet både var vanskelig og kostbar. Heroverfor fastholdt byrådet og sundhedskommissionen, at det eneste radikale middel til forbedring af sundhedstilstanden ville være en udtørring af Sundet.⁷²⁾

I sommeren 1870 lod byrådet udløbet fra Sundet norden for Møllebroen oprense for at fremme »vandets flugt«. Dette skete på forslag af agent Lagoni; efter at arbejdet var fuldendt, lod agenten uden videre den østlige sluse under Møllebroen fordybe; i den anledning blev byrådet indkaldt til møde,

og her vedtog man en skarp misbilligelse af agent Lagonis egenmægtige optræden, som man ikke kunne tolerere, da kommunen ikke havde myndighed til at forandre sluserne under Møllebroen, og man måtte frygte for dennes »fasthed«; agent Lagoni fik derefter besked om i løbet af 8 dage at »restituere« sluserne.⁷³⁾ En måned efter blev sagen igen forelagt byrådet, da to medlemmer havde meddelt formanden, at Lagoni endnu ikke havde reageret på byrådets skrivelse. Efter flere udtalelser fra medlemmernes side stillede borgmesteren det spørgsmål, om man, efter at en undersøgelse af lokaliteterne havde fundet sted, ville stille sig tilfreds med de foranstaltninger, agenten havde truffet, efter at sagen atter var trukket frem. Flertallet i byrådet erklærede sig tilfreds, men et mindretal, læge Erreboe, drejer B. Hansen, købmand C. Bøye og snedker C. Hendriksen forlangte tilført protokollen, at de måtte stemme imod godkendelsen.⁷⁴⁾

I efteråret 1871 tog Fyns stiftsfysikus affære. Efter en samtale i Nyborg med amtmanden over Svendborg amt om forholdene ved Sundet satte han sig ved sin hjemkomst i forbindelse med distriktslæge Salicath og forespurgte ham, i hvilket sogn Sundet lå, om nogen tekniker var blevet spurgt, og om byrådet og sundhedskommissionen havde besluttet noget.⁷⁵⁾

En halv snes dage efter skrev han atter til distriktslægen: »I morgen mandag d. 23. ds. ankommer jeg til Faaborg for med Dem til vejleder at tage Sundet i øjesyn«⁷⁶⁾ Efter sin hjemkomst skrev han en indberetning til sundhedskollegiet, hvori han meddelte, at Sundet var et fladvand, liggende nordøst for byen, nærmest den del af denne, hvor der bor flest fattige. Han anslag dets størrelse til 50 tdr. land. Vandstanden var så lav, at man ikke kunne ro på det, uden at åren ved hvert åreslag kom ned i den mudrede bund. Langs med bredderne var der et større antal siv- og rørbevoksede holme med smalle kanaler ind imellem. Det eneste tilløb var Kaleko å, og dette tilløb var for ringe, til at vandet kunne fornyes i Sundet og til at holde det friskt. Stiftsfysikus mente, at Sundet modtog sin eneste vandforsyning fra bakkerne langs dets nordlige bred. Ved undersøgelsen fandtes vandet meget urent, det var gulgrønt, og ved hvert eneste åretag spredtes et gråt stinkende mudder; han konstaterede også, at stak man en åre ned i bunden, boblede det op omkring den, og der udvikledes en betydelig mængde sumpgas; årsagen til vandets urenhed var, at Sundet i mange år havde modtaget den største del af Faaborg bys kloakker, deriblandt afløbet fra et par »fedestalde«, men »hovedsagen er dog den, at Sundet er et alde-

les stagnerende kær, hvis vand ikke fornyes«. Stiftsfysikus fandt derfor, at Sundets tilstand var farlig for byen, det måtte gøre alle byens grundefugtige og kældrene tildels ubrugelige; det kunne heller ikke undgås, at dens brønde blev inficeret, og de »skadelige uddunstninger« udsatte byens befolkning for stor fare. Han mente, man med det samme burde afhjælpe ulemperne og ikke vente på løsning af spørgsmålet om ejendomsretten. Man kunne ikke fjerne de sanitære ulemper ved at forhøje vandstanden, således som grevskabet havde foreslået det, eller ved at lede spildevandet fra byen til stranden. En forhøjet vandstand ville forandre bunden, og den ville vel også gøre grundene under byens huse endnu fugtigere. Under alle omstændigheder ville det selvfølgelig være en fordel at lede byens kloakvand til stranden, dette var også påtænkt af sundhedskommissionen, så snart udtørringen var en kendsgerning. En udtørring var absolut nødvendig, og stiftsfysikus foreslog tilsidst sundhedskollegiet, at man overgav det til en tekniker at udarbejde en plan.⁷⁷⁾

Efter at have skrevet denne indberetning og sendt den til sundhedskollegiet bad stiftsfysikus byrådet om at få sine rejseudgifter dækket, men dette var meget afvisende og ville have at vide, efter hvis ordre han havde foretaget den omtalte rejse til Faaborg. Stiftsfysikus henviste i den følgende tid til amtmanden og distriktslægen, men uden resultat, og da byrådet stadig nægtede at dække udgifterne, var der ikke andet at gøre end at henvende sig til amtet og anmode det om at anvise de vedlagte regninger til udbetaling.⁷⁸⁾

Striden om ejendomsretten til Sundet trak stadig i langdrag; i 1876 afgav højesteretsadvokat Nellemann et responsum, hvori han nærmest hældede til den anskuelse, at Hvedholm og Faaborg havde ejendomsret i forhold til deres fiskeriret.⁷⁹⁾ Man måtte imidlertid have ende på sagen, og under forudsætning af ministeriets approbation gik byrådet i 1871 ind på at købe hele det såkaldte Stampemøllehus med en englod og Hvedholms mulige rettigheder over Sundet af grevskabet for 10.000 kr. Ved en overenskomst med samtlige lodsejere havde man fået deres godkendelse af den daværende vandlinie, og af baroniet Holstenshus ville man købe 5-6 tdr. land. En betingelse for købet var, at grevskabet gav kommunen adgang til Sundet ad den vej, der førte derved fra Odense landevej; i marts 1880 blev købekontrakten endelig underskrevet.⁸⁰⁾

I de følgende år blev Sundet beplantet med rør og bortforpagtet.⁸¹⁾ Nogle

år efter begyndte udtørringen ved hjælp af en mølle, der pumpede 200 tdr. vand i minuttet. 1890 bevilgede byrådet 6000 kr. til fuldendelse af udtørringen eventuelt til anskaffelse af en dampmaskine,⁸²⁾ men snart opstod der en strid med lodsejerne om »vandingsforholdene ved Sundet«;⁸³⁾ i byrådet var meningene delte, endnu i 1902 mente læge Arffman, at kommunen ikke burde løbe den økonomiske risiko, som en udtørring kunne være.⁸⁴⁾ Udtørringen blev da heller ikke gennemført inden udbruddet af første verdenskrig. I 1907 anlagdes en vej over Sundet.⁸⁵⁾ Nogen indtægt gav Sundet, rørskæret indbragte således i 1909 1550 kr., byens arbejdere havde en fortrinsret. I 1911 lejede et konsortium blandt andet bestående af overlæge Helms jagt- og fiskeretten i 10 år for en årlig leje af 100 kr., væsentlig for fuglefredningens skyld.⁸⁶⁾

Sundmøllen
(fot. ca. 1915)

Gader og veje. Byens købstadgrund blev betydelig udvidet ved den nye matrikel, der for Faaborgs vedkommende trådte i kraft 1. jan. 1873. Købstadgrunden udgjorde i 1899 ca. 59 tdr. land,

medens markjorderne beløb sig til ca. 382 tdr. land.⁸⁷⁾ Samme år havde byen 27 gader og stræder, i 1922 34 gader. Antallet af huse var 1890 546. I 1890'erne blev der bygget en del, da blev husene på den søndre side af Odensevejen, »Klodsemagerjorden«, bygget, ligeledes blev der bygget fra Grevens Eng til Slukefter. I Vestergade blev Enghavetoften på den nordre side udstykket, og det samme gjaldt om Kildetoften udenfor jernbaneoverskæringen.⁸⁸⁾ I 1899 var der da også 654 huse, heraf lå de 450 på købstadens grund; i 1911 var der 804 huse, og i 1921 811, samt 61 i forstaden Sandegyde.⁸⁹⁾ Byens ejendomme var i 1883 forsikrede for 3,4 millioner kr., i 1899 for 4,9 og i 1922 for 18,4 millioner kr.⁹⁰⁾

Fra Stormfloden 13. november 1872
(Fotograferet fra Klokketårnet)

I 1870'erne gennemførtes en række store brolægningssarbejder, alle byens gader blev omlagt, dog først og fremmest hovedgaderne. Fra Svendborg amt modtog man det sædvanlige tilskud til arbejdet med de gader, der forbandt Svendborg-Assens-Odense og Nyborg landeveje, ligesom amtet også efter forslag af to amtsrådsmedlemmer i 1892 ydede bidrag til anlæg af en vej fra Østerbro til Strandgade ved havnen.⁹¹⁾ En del af omlægningen af Strandgade blev betalt af havnekassen, der også vedligeholdte en del af denne gades brolægning.⁹²⁾ Ved omlægningen i 1871 af Nygades brolægning fjernede man den række popler, der stod i den østre side af gaden.⁹³⁾ Højvandet voldte undertiden stor skade på brolægningen, især var stormfloden i 1872 særlig slem, og det gik også ud over gasværket og stensætningen ved stranden; den samlede skade blev opgjort til 1500 rdl., og de skadelidte personer, det var 17 ialt, havde et tab på 465 rdl.⁹⁴⁾ I 1876 var hovedgaderne lagt om, omkostningerne herved beløb sig til 42.000 kr.; arbejdet var udført under amtsvejsinspektørens ledelse og tilsyn, og i de følgende tre-fire år tog man fat på de andre gader.⁹⁵⁾

Anlægget af Ringe-Faaborg banen førte til store reguleringer og opfyldningsarbejder ved stranden og udvidelse af havnen. Arbejdet blev overdra-

get ingeniør Winkel. Personbanegården skulle ligge på »Voigts Minde«, mens godsbanegården blev anlagt på en opfyldt grund ud for købmand I. I. Larsens pakhuis. Et stort opfyldningsarbejde gennemførtes fra havnen og til slusen ved afløbet fra Sundet, og Møllebroen blev reguleret og omlagt. På grund af jernbaneanlægget blev havnevæsenets hus på hjørnet af Strandgade og Dosseringen nedbrudt og den tilgrænsende grund købt. Strandgade blev reguleret for at skaffe en bedre nedkørsel til havnen og til de vare- og pakhuse, der skulle opføres i havnens nærhed.⁹⁶⁾

I 1892 anlagde man en vej til Sundet over præsteembedets jorder, og i slutningen af århundredet blev Taarnstræde og Hospitalstræde brolagt. En ny omlægning af stenbroen i alle byens gader var planlagt i 1914.⁹⁷⁾

I sommertiden var støvplagen fra gader og veje ofte ulidelig, men det nye vandværk rådede bod herpå; fra 1896 var vandvognens virksomhed om sommeren til glæde for børn og voksne.⁹⁸⁾

Kloakeringsforholdene var stadig utidssvarende, og et stort arbejde blev gjort både af byrådet og af sundhedskommissionen for at forbedre forholdene. Det var særlig afløbene fra staldene og brænderierne, der voldte vanskeligheder, og som betingelse for at måtte holde køer på sin ejendom blev det i 1875 pålagt værtshusholder Sørensen at anlægge en rørledning under jorden ud for sin ejendom.⁹⁹⁾ 5 år tidligere havde en del beboere i Torve- og Holkegade andraget om, at afløbet fra brændevinsbrænder L. Madsens brænderi og kostald, der hidtil var ført ned ad disse gader, i stedet for måtte blive ledet ned ad Strandgade, og de tilbød at bidrage dertil med 40 rdl. Andragendet blev bevilget, og det vedtoges desuden at lægge en ledning af glaserede rør og lade spildevandet fra torvepumpen løbe til den samme ledning.¹⁰⁰⁾

I slutningen af 1870'erne tog man rigtig fat på nedlæggelse af kloakledninger; i 1880 blev der lagt en fra Torvet ned ad Østergade og Jomfru-laagen til stranden;¹⁰¹⁾ to år senere anbragtes en kloakledning i Nørregade fra sadelmager Girickes ejendom til kloakken ved Asmussens kostald.¹⁰²⁾ I 1884 tog man efter sundhedsautoriteternes kraftige opfordring fat på den store offentlige byrende bag Vestergade; den skulle afløses af en lukket kloakledning, og samtidig vedtog byrådet at slutte overenskomst med grund-ejerne om de øvrige åbne render bag Grønnegade og Klostergade.¹⁰³⁾ Faaborg Spare- og Laanekasse, der stadig betænkte byen, skænkede samme år 1000 kr. til udvidelse af byens kloaksystem.¹⁰⁴⁾ Man var efterhånden blevet

klar over, hvilke smittekilder de åbne render var; 1885 blev byrenden fra sadelmager Sonnenburgs ejendom igennem hans have afløst af en lukket kloak.¹⁰⁵⁾ Byens borgere måtte dog stadig skyde penge til, hvis arbejdet skulle gøres. Som betingelse for at bevilge et andragende fra nogle beboere i Grønnegade om nedlægning af rør i stedet for den åbne rendesten på 65 al. længde, forlangtes det, at de betalte $\frac{1}{3}$ af omkostningerne.¹⁰⁶⁾ Endnu i 1890'erne kæmpede man for at komme bort fra de åbne rendestene; beboerne i Klostergade jamrede over byrenden og foreslog nedlægning af kloakrør, og det var galt med rendestenen i Priorens-gade, Gasværksgade og Feltens Rist for ikke at tale om renden ud til Grønnegade fra hotellet; der var intet at sige til fiskehandlernes krav om flytning af den kloak, der havde sit udløb ved det østlige slæbested i havnen, netop hvor de havde deres hyttefæde.¹⁰⁷⁾

I 1894 klagede sundhedskommissionen over de uheldige sanitære forhold i St. Hansgade, og forpagter Mackeprang henstillede til byrådet, at det foretog sig noget for at forebygge den stank, som kom fra den åbne grøft bag ejendommene i Nørregade og hen til Vestergade. Det var med fuld ret, at læge Arffmann stemte imod et forslag om at lade en kloakledning fortsætte over Klostergade ca. 500 alen ned ad præsteembedets jorder, idet han henviste til nødvendigheden af, at byen indrettede et fuldstændigt nyt kloaksystem, der ledte al kloakvandet til stranden.¹⁰⁸⁾ Der skulle dog gå en halv snes år, inden dette skete; først i 1906 udarbejdedes planer og beregninger, og i de følgende år udførtes arbejdet, hvortil der blev optaget et lån på 80.000 kr. i Faaborg Spare- og Laanekasse. I begyndelsen af det 20. århundrede indførtes »vandklosetter« i flere ejendomme.¹⁰⁹⁾

Ved disse store arbejder følte man ofte savnet af teknisk assistance; da man i 1880 stod overfor de store opfyldningsarbejder ved havnen i anledning af jernbanens gennemførelse, anmodede byrådet en vis premierløjtnant Olsen om teknisk hjælp.¹¹⁰⁾ I 1892 ønskede sundhedskommissionen »på grund af dårlige sanitære forhold her i byen« at få stillet teknisk bistand til rådighed. Brolægningsudvalget påtog sig at træde i forhandlinger med en tekniker, ligesom det påtog sig at tage spørgsmålet om teknisk hjælp for kommunen i almindelighed under overvejelse,¹¹¹⁾ men herved blev det; ganske vist tilbød savværksejer H. P. Hansen sig som teknisk konsulent ved samtlige kommunale arbejder for et årligt vederlag af 300 kr., men man afslod tilbudet, da man hellere ville benytte hans hjælp som hidtil uden at

være bundet af nogen forpligtelse.¹¹²⁾ Sagen kunne dog ikke i længden afvises, og i 1909 foreslog bankdirektør Brorsen, købmand K. S. Mogensen, tømrer P. Nielsen og fabrikant Rasmussen at ansætte en stadsingeniør; forslaget blev forkastet, men derimod vedtoges det at ansætte en cand. polyt. som gasværksbestyrer.¹¹³⁾

Det kneb med at få de nye gadenavne slået fast; i 1879 androg beboerne i Sandegyde, om navnet måtte blive ændret til Vestergade, og samtidig fik Kloostergyden nu officielt navnet Kloostergade¹¹⁴⁾ I 1895 vedtog byrådet følgende gadenavne: Nørregade, Lagonis Minde, strækningen fra Jomfrulaagen til Møllebroen fik navnet Jernbanegade, og Østerbrogade blev benævnelsen for vejstykket mellem Møllebroen og Røde Kro. Den nye gade på gartner Hansens jord blev kaldt Holsten-Carisiusgade, og strækningerne fra Kalekovej til Østre Mølle, fra Møllevej til Alleskoven og fra realskolen til Østergade fik henholdsvis navnene Møllevej, Skovvej og Sundstræde. Fra Østergade til Taarngade løb fra nu af Herlovsgang; samtidig fastsloges de gamle gadenavne Torve- og Østergade. Senere fik strækningen mellem Kloostergade og kirken navnet Klerkegade.¹¹⁵⁾ Gartner Hansen var ikke tilfreds med navnet Holsten-Carisiusgade; det faldt ham for besværligt og for langt, og han ansøgte derfor om i stedet for at kalde den Holstengade, men det afslog byrådet, da lensbaron Holsten-Carisius var byens æresborger.¹¹⁶⁾ Den lyst til at afskaffe gamle karakteristiske gadenavne, som man så ofte møder i vore købstæder, til fordel for ganske banale og intetsigende benævnelser, fandtes også i Faaborg; i 1907 foreslog et byrådsmedlem, at man afskaffede navnet Jomfrulaagen, men det vakte heldigvis ikke bifald. Samme år stillede byrådsmedlem H. O. Hansen forslag om at indføre husnumre i stedet for matr. nr. samt at opsætte ensartede skilte med påmalede gadenavne.¹¹⁷⁾

Vesterport. Den almindelige mangel på pietetsfølelse viste sig atter overfor Vesterport, der i 1870'erne igen kom i farezonen. I et byrådsmøde i 1876 henstillede pottemager Rønnov til byrådets nærmere overvejelse, om det ikke fandt det hensigtsmæssigt, at Vesterport blev fjernet.¹¹⁸⁾

Det viste sig, at Rønnov havde mange meningsfæller; kort tid efter indsendte nemlig en hel del borgere et andragende om at sløjfe Vesterport, og byrådet valgte Rønnov, borgmester Aagaard og Deichmann til at tage sig af sagen.¹¹⁹⁾ Det viste sig hurtigt, at Vesterport var et stridens æble i byen.

Når nogle ville have den afskaffet, var det, fordi den dels var så lav, at diligencen ikke kunne komme igennem, og dels følte som en hindring for den almindelige trafik. I marts 1877 vedtoges det at gøre åbningen bredere og højere,¹²⁰⁾ men et par måneder efter besluttede man med 6 stemmer at udsætte sagen.¹²¹⁾ I den følgende tid udarbejdede arkitekt Eckersberg i Svendborg et forslag til forandring af Vesterport, men det tilfredsstillende ikke Rønnov og hans tilhængere, og de fik med 6 stemmer mod 4 drevet igennem, at porten skulle nedrives, men siderne bevares;¹²²⁾ endelig vedtog man i december 1878 med 7 stemmer, at Vesterport fuldstændig skulle nedrives. Borgmester Aagaard og I. I. Jacobsen stemte imod, dels af hensyn til de uregelmæssigheder, der ville fremkomme ved nedbrydningen, dels af hensyn til omkostningerne.¹²³⁾ Nedrivningen skulle begynde i maj 1879, men atter blev porten i sidste øjeblik reddet; stemningen i byen vendte sig, og i et byrådsmøde i marts 1879 vedtoges det med 6 stemmer mod 4 at bevare porten og ændre og forskønne den i overensstemmelse med de af arkitekt Eckersberg udarbejdede planer. Mindretallet Rønnov, prokurist Hoffmeyer, Rasmussen og Søndebro afgav et votum, der imidlertid af formanden i henhold til forretningsordenens § 10 blev nægtet indførelse i forhandlingsprotokollen »på grund af dets længde og vidtløftighed«. Samtidig sendte byrådet direktionen for »antikvarisk bevaring« meddelelse om den trufne beslutning.¹²⁴⁾

Vesterport blev nu restaureret; den stod på det tidspunkt med gul overkalkning, og siden 1839 havde der ikke været nogen hvælvinger i den, så den stod åben lige op til taget.¹²⁵⁾ Restaureringen faldt ikke heldig ud. Portåbningen blev gjort større og en tøndehvælving indsat, gavlkammene blev ændret, de to nederste fladbuede vinduesåbninger på nordsiden blev tilmurede, medens de øverste to blev omsat, også sydøstsidens tre gamle vinduesåbninger blev tilmurede, og endelig blev hele porten pudset med cement. I denne skikkelse stod Vesterport til 1917, da den blev istandsat af arkitekt Fritz Jørgensen. Pudslaget blev fjernet, og den øverste del blev om-muret med munkesten, tøndehvælvingen blev erstattet af et fladt egetræsloft, og den gamle indskrifttavle blev anbragt på sin tidligere plads over portåbningen. Istandsættelsen blev bekostet af bankdirektør Th. Brorsen og hans hustru.¹²⁶⁾

De offentlige brønde, der i århundreder havde forsynet byen med vand, forsvandt, da vandværket blev anlagt. I 1898 benyttede man fylden fra den

så kaldte »Knast« til at fylde samtlige gadeposter undtagen brønden på Torvet, og to år senere blev den offentlige brønd i Kapellanstræde tilkæstet.¹²⁷⁾

Voigts Minde. Byens lystanlæg »Voigts Minde« blev i 1882 eksproprieret i anledning af jernbaneanlægget; som vederlag fik byen 1 krone pr. kvadratalen samt 15000 kr. for beplantningen, ialt 41000 kr.¹²⁸⁾ Året efter købte man matr. nr. 29 for at skabe et nyt anlæg, der også for fremtiden skulle benævnes »Voigts Minde«.¹²⁹⁾ Det nye anlæg lå mellem stranden og Svendborgvej, arealet var 1,3 ha.; her oprejstes en mindestøtte for L. P. Voigt. På grundlovsdagen i 1884 overtog byrådet det nye »Voigts Minde«, og i den anledning holdtes et fællesmåltid for damer og herrer fra by og omegn.¹³⁰⁾ Justitsråd M. Mackeprang og hans hustru lod 1906 opsætte et gitter om mindestøtten.¹³¹⁾

»Voigts Minde« var i den følgende tid skuepladsen for mange friluftsmøder, og utallige er de foreninger, der i tidens løb her har holdt fester. Af principielle grunde stemte læge Arffmann altid imod at give foreningerne tilladelse til at holde møder, når de krævede det afspærret og kun ville tillade adgang mod entre.¹³²⁾

Som tiden gik, blev pavillonen mere og mere utidssvarende, og forskønnelseskomitéen foreslog derfor i 1911, at man opførte en ny med beboelses- og pensionærværelser på 1. sal og restauration i stuen. Tegning og overslag blev udarbejdet af en arkitekt fra Svendborg, overslaget lød på 22000 kr., og det nedsatte udvalg fik bemyndigelse til at arbejde videre med sagen; imod stemte dog formanden, bankdirektør Brorsen og lærer Ejnar Petersen (Palk). Kort tid efter afholdtes et borgermøde om sagen, og det vedtog at udskrive en arkitektkonkurrence. I konkurrencen deltog 6 arkitekter. Arkitekt Ejnar Ambts plan blev antaget, men i byrådet gik købmand C. V. Christiansen imod, da han ikke fandt den påtænkte pavillon hensigtsmæssig, og ikke mente, at byen økonomisk magtede at gennemføre udkastet. Trods vanskeligheder lykkedes det alligevel i den følgende tid at få pavillonen opført.¹³³⁾ Den såkaldte »forskønnelseskomité« gjorde et stort arbejde for lystanlæggene.

Flere borgere henvendte sig i 1870'erne til borgmester Aagaard og bad ham virke for dannelsen af et sådant udvalg; det kom til at samarbejde med brolægningssudvalget og arbejdede ved hjælp af frivillige bidrag. Som opgaver for komitéen nævntes forskønnelsen af markedspladsen og Prices

Have;¹³⁴⁾ i det hele taget hørte tilsynet med de offentlige anlæg ind under den; når ungdommen i de lysesommeraftner satte hinanden stævne ved Lagonis Minde, så var det forskønnelseskomitéen, der måtte sørge for overholdelse af »fred og sømmelig orden«; derfor spærrede man i sommertiden adgangen til anlægget fra Klerkegade,¹³⁵⁾ hvilket ikke synes at have været nogen særlig effektiv foranstaltning, thi gentagne gange måtte pastor Helms andrage om skærpet polititilsyn på Lagonis Minde, og i 1904 blev det overdraget til vægter Andersen at sørge for orden i anlægget i månederne maj til august fra kl. 7 til 10 aften.¹³⁶⁾

Byens gadebelysning blev lidt efter lidt forbedret, flere og flere gaslygter blev anbragt, og det følte som en stor forbedring, da man i 1896 vedtog at lade lygterne på forskellige bestemte steder brænde hele natten, hidtil var de blevet slukket kl. 11^{1/2};¹³⁷⁾ samme år indførtes de auerske glødebrændere i hovedgaderne.¹³⁸⁾ I årene før første verdenskrig vedtoges det at lade lygterne brænde hver aften i månederne november og december, og det overvejedes at indføre elektrisk belysning i hovedgaderne.¹³⁹⁾

DEN ØKONOMISKE UDVIKLING

Befolkningens vækst. Den fremgang i befolkningstallet, der havde været i det 19. århundrede, fortsattes, men dog i mindre grad. Medens byens indbyggertal fra 1834 til 1870 var steget fra 2111 til 3440, en fremgang på 1329, steg det fra 3440 i 1870 til 4318 i 1911, en fremgang på 878, altså en langt ringere forøgelse af befolkningen end tidligere. Fremgangen i befolkningstallet 1870-1911 på 878 personer er ikke ligeligt fordelt over hele perioden, mindst er fremgangen 1870-1880, nemlig 36 personer, størst 1890-1900, nemlig ikke mindre end 541. Den overordentlig ringe tilvækst mellem 1870 og 1880, procentvis var den kun 0,81, var byen ikke ene om; endnu mindre tilvækst havde Middelfart og Assens, og Børgense var endda i tilbagegang, medens Odense, Svendborg, Nyborg og Kersteminde havde en betydelig tilvækst fra 9 til 16 procent.

Følgende oversigt viser byens indbyggertal 1870-1911.

År	1870	1880	1890	1901	1906	1911
	3440	3476	3677	4218	4346	4318

Perioden 1880-1901 viser således en stor tilvækst, derefter indtræder en

stilstand, og 1906-11 formindskes endog befolkningen. Byen kunne mellem 1901 og 1911 ikke optage fødselsoverskuddet, det var på 486 personer og heraf forlod de 386 byen.

Følgende tabel viser Faaborgs stilling sammenlignet med de øvrige fynske købstæder.¹⁾

	1880	1890	tilv. 0/0	1901	årlig tilv. 0/0	1906	årlig tilv. 0/0	1911	årlig tilv. 0/0
Assens	3196	4026	26	4665	1,35	4645	÷ 0,08	4629	÷ 0,07
Bogense	1917	1904	÷ 0,68	2168	1,19	2448	2,46	2747	2,33
Faaborg	3476	3677	5,78	4218	1,26	4346	0,60	4318	÷ 0,13
Kerteminde . .	2488	2472	÷ 0,64	2552	0,29	2499	÷ 0,42	2719	1,70
Middelfart . .	2345	3079	31,3	4469	3,45	5162	2,92	5716	2,06
Nyborg	5402	6049	11,98	7790	2,25	7922	0,34	8470	1,35
Odense	20804	30277	45	40138	2,45	40547	0,20	42237	0,82
Rudkøbing . . .	3179	3485	9,62	3462	÷ 0,06	3447	÷ 0,09	3766	1,79
Svendborg . . .	7184	8755	21	11543	2,55	11766	0,38	12667	1,49

Byens fladeindhold med markjorder var i 1896 441 tdr. land, deraf var 152 besået; til afgræsning, høslet, brak og eng anvendtes 131, til have 39, stenmarker og forstrande 60 og veje og byggegrunde 58 tdr. land. I 1919 var ca. 90 tdr. land besået, og der fandtes 24 jordbrug i den egentlige købstad. I 1890 levede 114 af landbrug, i 1906 var 95 knyttet til landbrug, skovbrug og mejeri, 1901 levede 101 af landbrug.²⁾

Husdyrhold. Kohold og grisehold var almindeligt; kreaturbestanden var 1871 til 1921 følgende:

År	heste	hornkvæg	får	svin	geder
1871	115	416 (347 køer)	33	369	
1881	133	469 (183 -)	43	262	9
1893	128	199 (178 -)	9	181	6
1921	129	77 (52 -)		234	10

Det kunne ikke undgås, at det store husdyrhold langt ned i tiden satte sit præg på byen; særlig svineholdet var stort, og det spillede endnu en rolle i det 20. århundrede. Det var almindeligt, at købmændene holdt grise, men også bagerne havde svin på stald, og for mange daglejere, arbejdere

LOKALHISTORIKERE

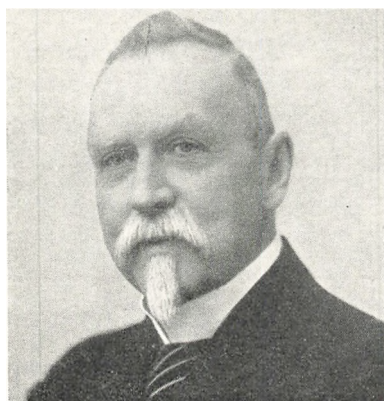
*Købmand A. Schrøder
(1818-1871)*

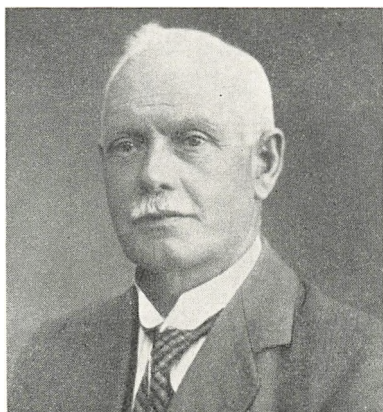
*Lærer S. Jørgensen
(1838-1903)*

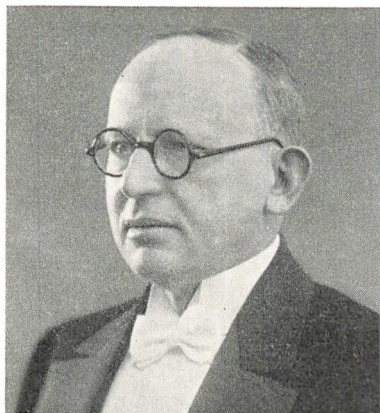
*Ingeniør N. C. M. Christiansen
(1882-1933)*

*Birkedommer H. H. Hvass
(1864-1935)*

*Kæmner J. C. Juel
(1871-1936)*

*Sparekassedirektør H. C. Jørgensen
(1878-1951)*

og mindre bestillingsmænd var den »hjemlige« gris af stor betydning for husholdningen; svinefoderet kom man let til; affaldet fra byens talrige brænderier benyttedes; »spøl« til grisen hentedes i små tønder eller ankre og blev kørt hjem på trækvogne. Der var mere end rigeligt med affald, så også fra omegnens bøndergårde mødte vogne op med store tønder for at hente affaldet; gødningen fra de store fedestalde var efterspurgt, og vognlæs med gødning var et dagligt syn såvel som halmlæs til byens stalde.

Endnu i 1893 var koholdet betydeligt, og de fleste borgere hentede mælk og fløde hos producenterne; mælkevogne var endnu i lang tid et ukendt begreb. Afstanden mellem byens kostalde var heller ikke stor, ikke blot brænderierne holdt køer, men også en del af købmændene, ja selv udgiveren af og redaktøren af Faaborg Avis, L. B. Deichmann, havde en ko på stald. I I. I. Jacobsens gård på Østergade var der salg af mælk og fløde, i en sidebygning forestod kancellirådinden selv salget. Først i 1880'erne kom der et mejeri, oprettet af M. J. Mose; det lå udenfor bygrænsen.

Også hesteholdet var stort, endnu i 1921 ligeså stort som 30 år tidligere. Mange købmænd holdt flere heste, også køreheste; flere kunne tillade sig at holde landauer og kuske i liberri, enkelte havde rideheste. En del heste holdtes af vognmændene og »småkørere«; de sidste havde kun een-spændere.³⁾

Fiskeri. Fiskeriet havde alle dage kun spillet en mindre rolle, men det havde dog en glansperiode i 1890'erne; det blev oprindelig drevet med små både, men omkring 1890, da store sildestimer viste sig i farvandet, fik man anskaffet større både og de fornødne store sildenet, og fiskernes antal steg; år 1890 var der 140.

Sildene blev for den største dels vedkommende afsat i Eckernførde og Kiel. Bag skibsbyggerpladsen blev der anlagt et silderøgeri, og herfra leveredes de såkaldte »Kielersprot«; i det 20. århundrede forsvandt sildene, og fiskeriet sygnede hen; i 1911 var der kun 13 fiskere i byen. Den lokale fiskehandel foregik på havnepladsen, og her opførtes i 1899 en mindre fiskehal.⁴⁾

Befolkningens fordeling på erhverv. Folketællingerne og erhvervstællingerne giver os et ganske godt billede af byens erhvervsliv. Følgende oversigt viser, hvad borgerne tog sig til i tiden 1890-1911.

	1890	1906	1911
Immat. virksomhed	309	278	255
Industri og håndværk	1545	2026	1744
Handel og pengevirksomhed.....	900	976	914
Transport	190	476	432
Landbrug m. m.	114	95	101
Mejeridrift			142
Fiskeri	140	125	13
Egne midler	131	207	202
Daglejere.....	289		
Tyende.....			354
Offentligt understøttede	55	120	110
Anden og uangiven virksomhed.....		43	51
Ialt	3673	4336	4318

Handel. Mere end $\frac{1}{3}$ af byens befolkning fik deres udkomme ved håndværk og industri, men alligevel var handelen den vigtigste næringsvej. Byens største købmand omkring 1870 var agent Lagoni, men han trak sig samme år tilbage fra sin handelsvirksomhed og solgte sin forretning, ejendomme og skibe. Han var da 62 år og ønskede »i sin fremrykkede alder at ombytte det anstrængende forretningsliv med det mere rolige landliv«. Lagoni forpagtede nemlig den nærliggende hovedgård Stensgård, der lå under grevskabet Brahesminde, og tog ophold på gården. I anledning af hans bortrejse var byrådet samlet til ekstraordinært møde; man havde nemlig fra 6 borgere modtaget en skrivelse, hvori det henstilledes til byrådet at lade afholde en afskedsfest for ham. Alle var enige herom og fandt, der var grund hertil, dels fordi agenten i mange år havde ledet en betydelig virksomhed, og dels fordi han direkte havde gavnet kommunen. Man vedtog at indbyde til souper med dans og lade agenten selv fastsætte dagen.⁵⁾ I 1885 udnævntes han til æresborger i anledning af hans »mangeårige udviste ualmindelige gavmildhed og velvilje mod Faaborg.« Den 9. august mødte byrådet in pleno op på Stensgård og overrakte ham diplommet som æresborger.⁶⁾

Den 2. juli 1894 døde agent Lagoni på Stensgård; to dage efter samledes byrådet og vedtog at anbringe fakler flere steder i byen, når Lagoni blev ført dertil. Borgmesteren påtog sig at rejse til Odense for at skaffe

»fornøden og sømmelig« sørgemusik til begravelsen. Aftenen før begravelsen førtes Lagoni's kiste til Faaborg, hvor den ved indkørslen blev modtaget af byrådet. Ligtøget gik gennem Vestergade, forbi hans købmandsgård, ad Mellemgade over Torvet, forbi sparekassen og videre til kirken; gaderne var dækket med blomster og grønt, samtlige huse var illuminerede, og begfakler var anbragt udenfor byen, på Torvet og ved kirken.

Da Lagoni trådte tilbage som købmand, afsluttedes en epoke i byens historie. Han var den sidste af trekløveret Ploug-Voigt-Lagoni, disse tre storkøbmænd havde præget byen i dens bedste tid, og deres navne er for stedse knyttet til den.

1870 indtrådte en stilstand, byen stod faktisk i stampe i de følgende 10 år. Afståelsen af Hertugdømmerne efter krigen i 1864 bragte byen tab og skabte en vis uro for fremtiden. En ikke ringe del af produktionen fra byens brænderier var blevet afsat i Hertugdømmerne, og den speditjonsforretning, man havde drevet med varer sydfra, hørte op; hertil kom så den stærke konkurrence, som dampskibene påførte sejlskibene. Det er sikkert ikke tilfældigt, at agent Lagoni trak sig tilbage fra sin købmandsvirksomhed i 1870; som den vidtskuende forretningsmand, han var, forstod han, at vilkårene for en virksomhed af den art, han havde drevet, ville blive ringere i fremtiden.

Byens udførsel. De store købmandsgårde spillede stadig en stor rolle i byens liv, og handelen med omlandets bønder var af væsentlig betydning. Endnu til c. 1880 opkøbte købmændene bøndernes overskudsproduktion af landbrugsvarer og forsynede dem med en mængde nødvendighedsartikler. Kornhandelen var købmændenes hovedforretning; om efteråret kom kornlæssene ind til byen, hvor kornet stuedes sammen i pakhuse, og da tærskningen endnu for en stor del foregik ved plejl, fandt leveringen af kornet sted gennem hele vinterhalvåret.

Til udlandet førtes følgende mængder korn, angivet i tdr. ;

År	1872	1873	1874	1878	1879	1882	1883	1884	1888	1889	1890	1897
tdr.	70765	57877	37131	40325	49445	33332	17913	13205	7181	2390	4077	15934

Udførslen gik overvejende til Hertugdømmerne og England, mindre partier solgtes til Norge, Sverige og Belgien. Produktionsomlægningen indenfor landbruget, hvor man i 1880'erne gik over fra kornavl til at lægge

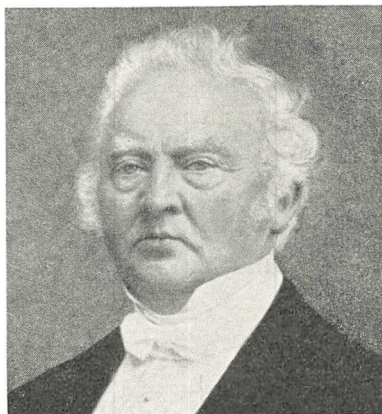
ÆRESBORGERE

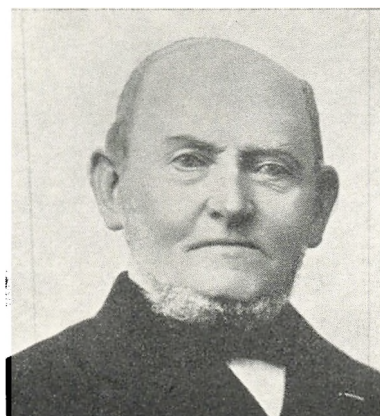
*Kgl. agent L. P. Voigt
(1779-1859) udn. 1835*

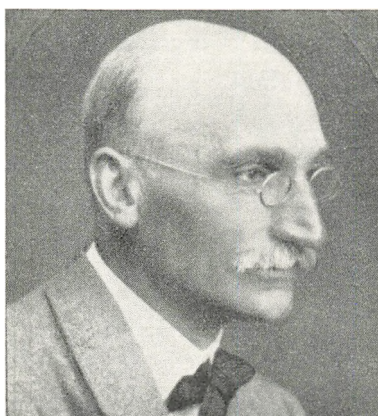
*Baron A. C. Holsten-Caristus
(1793-1879) udn. 1873*

*Kgl. agent P. F. Lagoni
(1808-1894) udn. 1885*

*Fabrikant I. I. Jacobsen
(1818-1905) udn. 1895*

*Maleren P. M. Hansen
(1868-1928) udn. 1928*

hovedvægten på husdyrbruget, forringede i høj grad grundlaget for mange købmænds virksomhed, og da desuden tiderne omkring 1885 blev dårlige for landbruget, kom mange provinskøbmænd i vanskeligheder; i Faaborg ramte prisfaldet den driftige og energiske købmand Asmussen, der i 1887 måtte erklære sig fallit.

Herman Asmussen var sønderjyde og drev oprindelig en mæglerforretning i Flensborg. Efter krigen 1864 forlod han byen og slog sig ned i Faaborg, hvor han i 1870 købte agent Lagonis store købmandsgård.

Den store ejendom omfattede da hovedbygningen til Vestergade, brænderiet i Nørregade samt en stor have, hvor nu bryggerigården og teknisk skole ligger. I den østlige del af denne have var en mængde høje træer; på den modsatte side af Nørregade lå to lange bygninger samt en køkkenhave, den var indhegnet af et højt stengærde, inden for hvilket der stod en række kastanietræer. Til ejendommen hørte også tømmergården, der lå på den søndre side af Vestergade og strakte sig ned til havnen, mod øst lå en række bindingsværksbygninger. Endelig lå nede ved havnen endnu en bindingsværksbygning samt den nuværende garveribygning.⁷⁾

Denne ejendom og den Voigtske gård var de største i byen. Det blev ikke nemt for købmændene at finde erstatning for den svigtende kornhandel, da landbruget efterhånden gennem andelsorganisationerne overtog den væsentlige eksport af sine produkter. Foruden korn eksporteredes heste, kvæg, svin, æg og huder og skind, hvoraf langt den største mængde gik til Hertugdømmerne. Der udførtes således ikke så få svin, i 1873 1563 stk., 1884 3816 og i 1890 5367. Udførslen af huder og skind nåede vist maksimum i 1884 med 20.459 pd.; 1879 udførtes 4000 snese æg, men 5 år senere 259.788 snese. Eksportøren af æg var købmand Otto Smith, der o. 1870 begyndte sin virksomhed i »Smiths gård« i Vestergade. Hovedmassen af æggene gik til England. Det kneb i begyndelsen med at få æggene over i frisk tilstand, og derfor tog han til Frankrig, hvor man kendte en fremgangsmåde til preserving af æg. Han satte sig ind heri og købte »hemmeligheden« af firmaet. Efter sin hjemkomst opførte han store cementstøbte bassiner, hvori æggene blev nedlagt i kalkvand. Smiths forretning voksede i årenes løb; 1897 overtoges den af grosserer Henrik Nielsen, Odense Ægforretning.

Hestene udførtes til markederne, således var der i maj 1890 stor udførsel af heste i anledning af Broager marked. Som regel udførtes de dog til Søn-

derborg, Mommark eller Flensborg, de kom med banen, opkøbt på Fyn og Sjælland af sønderjydske hestehandlere. Svin og kvæg gik pr. dampskib til Kiel. Dampskibet »Faaborg« gik i regelmæssig fart til Kiel; det var især brdr. Reimers, der gav sig af med kvægeksperten, kreaturerne købte de hos købmændene og bøndene.⁸⁾ Udførslen til den øvrige del af landet bestod af de samme varer samt ost, smør, korn og kalkuld.

Som eksempel på udførslen fra byen et enkelt år kan tages udførslen i 1880. Der blev udført 100 heste, 544 stk. hornkvæg, 115 får, 1884 svin, 21074 pd. kød, 33 tdr. smør, 42364 tdr. korn; foruden disse landbrugsvarer udførtes 64276 pd. fisk, 74600 pd. ben, 249475 pt. brændevin, 301056 pd. gær, 17170 pd. skind og huder og 2256 pd. skråtobak; sammenligner man denne udførsel med eksporten fra de andre fynske købstæder, viser det sig, at Faaborg har den største udførsel af brændevin, gær, skråtobak, skind og huder, ben, kød, fisk og hornkvæg, men som udførselshavn for korn overgås den af en række andre byer.⁹⁾

Byens indførsel. Foruden korn, smør og æg handlede byen også med importerede varer som tømmer, kul, jern, vin og kolonialvarer. Følgende tabel giver en oversigt over mængden af de vigtigste importvarer 1873-1890.

År	1873	1878	1883	1888	1890
Vin	56331	37411	36974	15293	15397
Spirituosa ...viert.	3678	2510	1923	1025	768
Kaffe . . . . .pd.	113057	71405	73148	58491	56017
Risengryn . . . . .-	37935	32027	49501	27762	39359
Salt . . . . .-	272906	399794	366274	283047	256888
Sirup . . . . .-	51163	94357	63386	27914	24224
Sukker . . . . .-	54253	94357	98449	26285	22682
Tobak, rå . . . . .-	29023	20206	19272	16662	16508
do. fabr. . . . .-	6128	12401	13478	13219	11498
Manufaktur	28035	44163	32544	31676	21870
Metaller. . . . .pd.	80671	86336	226874	110738	90873
Kul . . . . .tdr.	25005	26577	42105	30611	24532
do. . . . .lst.			133	796	1051
Tømmer . . . cmlst.	727	919	1520	928	1706
do. . . . . chf.	54253	60	7166	251	918
Olier . . . . .pd.		53823	106732	103884	98927

Sammenligner man mængden af importerede varer i 1890 med mængden af de samme varer i 1863, vil man for flere varegruppers vedkommende opdage, at der er tale om en ikke ringe tilbagegang; ganske vist fik Faaborg jernbaneforbindelse i 1882, og nogle varer er vel blevet tilført ad den vej, men alligevel må man dog regne med en vis tilbagegang; de opvoksende stationsbyer og brugsforeningernes opståen har været medvirkende til denne tilbagegang. Det er også muligt, at Odense-Svendborgbanen har frataget byen noget af dens opland.¹⁰⁾

Enkelte varegrupper er dog blevet importeret i stigende mængde, det gælder først og fremmest om kul og tømmer. Baggrunden herfor er den industrielle udvikling og det voksende boligbyggeri, særlig i 1890'erne. I den Voigtske gård drev købmand A. S. Madsen en trælastforretning, der ved hans død i 1888 blev overtaget af hans fuldmægtig M. E. Hansen. Han erhvervede senere Lagonis ejendomme mellem Vestergade og havnen. Sammen med Lagonis svigersøn Axel Edsberg stiftede han »De forenede Trælastforretninger«, der omkring århundredeskiftet var en stor virksomhed og i lang tid den eneste store trælastforretning i Sydvestfyn. Mange skibsladninger med tømmer og brædder udlossedes hver sommer, og i de to gårde samt langs Havnegade og på »Lillestrand« fandtes mægtige tømmerstabler. Firmaet importerede også kul. Hver sommer leverede det skibsladninger af høvlede brædder til Island, og skibene havde islandske heste med tilbage; efter ankomsten blev de solgt på auktion. Da Axel Edsberg, der var direktør i Spare- og Laanekassen, i 1895 havde bedraget denne, måtte købmand Hansen overtage hans part.

Den kolonial- og foderstofforretning, der hørte til Lagonis gård, blev efter Asmussens konkurs drevet af købmand Johs. Christensen. Firmaet I. I. Larsen kastede sig i 1890'erne over handelen med majs; det importerede så store ladninger, at pakhuseene ikke kunne rumme dem, og majsene måtte ofte ligge på havnepladsen dækket af presseninger. I indførslen i 1910 spillede foderstoffer og kunstgødning en stor rolle; der indførtes 219.000 kg byg, 222.000 kg majs og 445.400 kg kunstgødning.¹¹⁾

Markeder. Som tidligere omtalt havde byen ved kgl. reskript af 3/1 1852 fået tilladelse til at afholde torvedage med levende kreaturer den 2. og 4. tirsdag i hver måned. Efterhånden viste det sig, at de hyppige torvemarkeder kun var lidet besøgte, og handelsforeningen henvendte sig da til byrådet

for at få dem indskrænkede, og desuden ønskede man, at kvægmarkedet i april skulle bortfalde. I august 1870 bifaldt indenrigsministeriet aprilmarkedets bortfald og indskrænkede torvemarkederne med levende kreaturer til den 2. tirsdag i hver måned med undtagelse af sommermånederne.¹²⁾

1876 vedtog man at ophøre med at benytte markedspladsen, der blev overdraget til forskønnelseskomitéen;¹³⁾ i stedet for lejede man en td. land af købmand Asmussens toft for 80 kr. om året, kommunen måtte kun benytte pladsen i de tre markedsdage i juni og oktober måned. Der opstod snart utilfredshed over denne ordning, og agent Lagoni skænkede da byen et areal, der i forening med byens mindre markedsplads kunne anvendes som fremtidig markedsplads, og samtidig købte kommunen matr. nr. 40 med påstående hus for at lægge det til pladsen.¹⁴⁾ Denne blev også på anden måde nyttig for borgerne; mange manglede en plads, hvor de kunne hænge tøj til tørring, og byrådet lod derfor opstille pæle på markedspladsen til dette brug; ved henvendelse til arrestforvareren kunne man leje tørreplads for 35 øre pr. dag.¹⁵⁾

I 1897 holdtes der følgende markeder: 2. tirsdag i hver måned undtagen juni, juli og august med levende kreaturer, et i februar med heste, et i februar og et i marts med heste og kvæg, et i juni med heste, et i oktober med kvæg og får og et i november med heste, kvæg og får. Torvedage afholdtes hver tirsdag, torsdag og lørdag, men torvet sygnede hen; allerede i 1882 fandt man det nødvendigt at nedsætte et udvalg til at fremkomme med forslag til fremskaffelse af en livligere torvehandel.¹⁶⁾

Livet i byen og i købmandsgårdene nåede sit højdepunkt på de store markedsdage: Sommermarkedet, oktobermarkedet, der blev kaldt »lammemarkedet«, og novembermarkedet, kaldet »kremarkedet«. De dage var der færdsel på landevejene, der førte til byen, af gående og kørende, og der var ingen tom plads i købmændenes og gæstgiversnes stalde. Alle byens købmandsgårde fra »Spritgården« i Nørregade, Rauns, Lagonis, Chr. L. Wedels og Voigts gårde på Vestergade til Lindbergs og I. I. Larsens på Torvet, K. S. Mogensens (Poul Kinafarers) og H. Christensens i Østergade og C. M. Brandrups i Bøjestræde vrimlede af folk og heste, og mange måtte binde hestene ved vognene på markedspladsen.

For byens beværtere var det store dage, særlig »Tre Kroner« på hjørnet af Strandgade og Raadhusstræde var søgt af torve- og markedsgæster. Fra søsiden kom man sejlende i store både, folk og fæ fra Lyø, Avernakø, Bjørnø

og Ærø. Øboerne holdt blandt andet til hos bager Hempel på Torvegade, der som så mange andre bagere havde restauration, eller i »Den Gamle Gaard« i Holkegade, hvor man endnu kan se den såkaldte Lyøstue; her overnattede man, når vind og vejr gjorde hjemturen risikabel.

Torvet var fyldt med telte, hvorfra alverdens herligheder blev tilbudt; her stod stadig nogle af byens håndværkere med deres varer, hyppigst skomagere og træskomænd, ægte jdepotter kunne købes, og mange havde stader på fortovet i Nørregade. Mange »små sorte« kom indenfor vesten i dagens løb, og de kunne indtages andre steder end i beværtningerne; byfogeden indskærpede derfor, at udsænkning af brændevin på markederne var forbeholdt dem, der var berettigede til at udøve et sådant erhverv. Det kunne ikke undgås, at en eller anden markedsgæst drak en tår over tørsten, det var derfor travle dage for byens to politibetjente og to natvægtere. Sent blev det, inden forretningerne lukkede, og så vendte man næsen hjemad, men mangan markedsgæst stoppede op ved Røde Kro og Slukefter for at få den sidste drik, inden han nåede hjem, og hverdagens slid igen begyndte.¹⁷⁾

Handelsflåde. Byens handelsflåde var stadig anseelig, og den besørgede en ikke ringe del af byens eksport og import. Følgende liste viser flådens størrelse mellem 1870 og 1910.

1870 ^{31/3}		1880 ^{31/12}		1890 ^{31/12}		1900		1910	
antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t
81	4240	87	5215	67	4124	48	2096	39	988

Når man sammenligner Faaborgs handelsflåde med de andre fynske byers, er forholdet sådan:

	1870		1880		1900	
	antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t	antal skibe	drægt. t
Assens.....	52	2185	55	2266	40	888
Bogense.....	6	185	5	485	14	268
Faaborg.....	81	4240	87	5215	48	2096
Kerteminde.....	37	1092	40	1968	19	448
Middelfart.....	26	957	28	460	27	448
Nyborg.....	50	3929	35	3247	20	420
Odense.....	72	4044	72	5672	53	4074
Svendborg.....	217	15337	269	24467	277	20113

Som man ser, har Faaborg i 1870 den næststørste handelsflåde på Fyn både med hensyn til antallet af skibe og til drægtighed, 1880 har Odense indtaget dens plads, hvad tonnagen angår, og i året 1900 er den faldet tilbage på trediepladsen, og samme plads har den i 1910. Det afgørende vendepunkt for handelsflåden blev i 1880'erne, tonnagen var da større end nogensinde tidligere. Den store nedgang i skibenes antal og tonnage fra 1880 til 1900 skyldes formentlig den hårde konkurrence med dampskibene, men en vigtig årsag er nok også at finde i korneksportens voldsomme nedgang og de dårlige tider i 1880'erne.

Skibenes størrelse undergik også store ændringer i denne tid, og dampskibe og motorskibe rykkede nu ind i handelsflåden, hvad følgende fortegnelse viser.

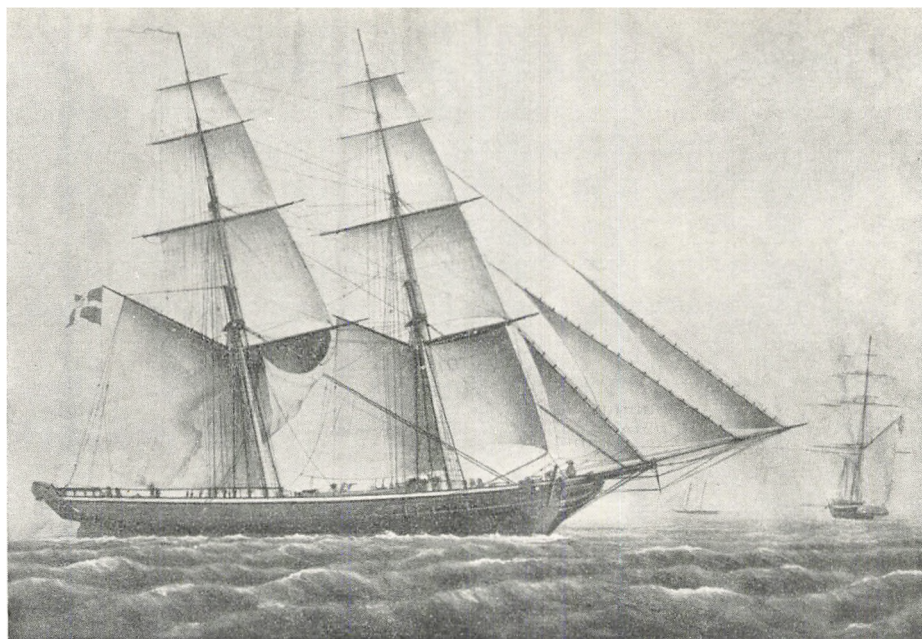
Tons	1870		1880		1890		1900		1910	
	antal	drægt.	antal	drægt.	antal	drægt.	antal	drægt.	antal	drægt.
sejlsk. } 4-20	32	425	30	338	22	232 ¹ / ₂	25	257	21	197
damp- og motorsk. }					1	12 ¹ / ₂	1	8	8	63
sejlsk. } 20-50	20	535	20	574	20	584 ¹ / ₂	12	382	6	190
dampsk. }			1	43	1	41 ¹ / ₂				
sejlsk. 50-100	10	755	16	1385	5	438				
sejlsk. 100-300	19	2525	20	2875	18	2815	10	1449	4	538
Ialt.	81	4240	87	5215	67	4124	48	2096	39	988

Dette viser, at medens det gik mindre ud over sejlskibene på 4-50 reg. t., er udviklingen efter 1880 katastrofal for de større sejlskibe, deres antal halveres mellem 1890 og 1900, de fleste blev solgt. 1891 købte et rederi i Ærøskøbing skonnerten »Hejmdal«, 123¹/₂ reg. t. for 11500 kr. I året 1900 er der ikke flere sejlskibe i gruppen 50-100 t., og i 1910 er der af de større skibe kun 4 tilbage.¹⁸⁾

1875 indbød byens ledende købmænd og forretningsmænd til aktietegning i et dampskib, hjemmehørende i Faaborg; der var på forhånd tegnet 33000 kr. i aktier á. 200 kr., det er formentlig det dampskib, der nævnes i flåden 1877, det var på 43 t., men mere end et par dampere fandtes aldrig i byens skibsflåde, sikkert på grund af manglende kapital.¹⁹⁾

Skibsfart. Ved slutningen af året søgte skibene hjem og blev fortøjet ved

Briggen „Dannevirke“

Munkholm og blev kølhalet og repareret, så de ved forårstid var parat til at stikke til søs, som regel i marts måned, når vandet var isfrit. De fleste sejlede på England og Østersøhavnene. I 1875 udklaredes ifølge Faaborg Avis 44 skibe til udenlandske havne, 22 sejlede til England, 10 til tyske Østersøhavne, 7 til svenske, 5 til russiske og 5 til norske havne. Mange af de udgående skibe var ballastede; af de 22 skibe, der i 1875 sejlede til engelske havne, var de 12 ballastede; 9 havde kornladninger og det sidste en ladning grantømmer. Alle skibene til svenske og russiske havne var ballastede; af de 10 skibe, der sejlede til tyske Østersøhavne, Königsberg, Stralsund og Lübeck, var de 4, der for til Königsberg, ballastede; skibene hertil og til de russiske havne hentede korn, der enten førtes direkte til England eller også først via Faaborg. Ikke mindre end 5 skibe udklaredes i 1875 til Stralsund, lastede med fisk; der er et skib fra Stralsund, der formentlig har fisket i farvandene ved Faaborg; skibet til Lübeck medførte en ladning korn. Af skibene til norske havne er 2 ballastede, medens de 3 havde korn med. Flere skibe sejlede regelmæssig til England og fik derfra kulladning til St. Petersborg; som eksempel kan nævnes skonnerten »Niels

Juel«; den afsejlede d. 25. marts 1880 fra Aarhus til Redon i Frankrig, her fik den en ladning til Swansea i Wales, hvortil den kom d. 22. april, den indtog en kulladning og kom til St. Pedersborg d. 27. maj; herfra sejlede den til Kristiania, hvor den ankom d. 6. juli. Fra Kristiania gik turen videre til Sunderland, hvortil den ankom d. 26. Juli, så indtog den en kulladning, og d. 13. august passerede den København paa vej til St. Petersborg, hvortil den ankom d. 25. august. Fra St. Petersborg sejlede den til Hull; her løb den ind d. 27. oktober, nu var det på tide at vende næsen hjem til Faaborg, i Hull fik skibet da også en ladning til Svendborg, hvortil det ankom d. 30. november.²⁰⁾

Fra udenlandske havne ankom i 1875 50 skibe, 22 fra engelske havne med kul og jern, 18 fra tyske Østersøhavne, skibene fra Königsberg medførte rug, 8 skibe kom med træ fra svenske havne, et skib kom fra Amsterdam med møllestene, og et kom fra Harburg med oliekerer.

Af de 44 udgående skibe var de 23 hjemmehørende i Faaborg, medens 15 var svenske, finske og tyske skibe. Af de 50 indgående var 18 hjemmehørende i Faaborg, de udenlandske skibe, hvoraf der var 31, hørte hjemme i Sverige, Tyskland og Holland.

Forbindelsen med Hertugdømmerne var livlig, særlig med Kiel og Flensborg. I Faaborg Avis for 1875 omtales 85 skibe som udgående til Hertugdømmerne. Medens udenlandske og kongerigske skibe spillede en rolle i farten mellem Faaborg og udenlandske havne, så besørgetes forbindelsen mellem Faaborg og Hertugdømmerne for en væsentlig del af byens egne skibe. Af de 85 udgående var de 69 hjemmehørende i byen, og af de 95 indgående hørte de 78 hjemme i Faaborg. Ladningen i de udgående skibe bestod af fisk, korn, malt og kreaturben, en enkelt gang salt, kun 12 af de udgående skibe var ballastede, det var dem, der hentede mur og tagsten i Egersund. Det kneb derimod at få returladning; 1/3 af de indgående skibe, nemlig 32, var ballastede; ladningen i de øvrige bestod af korn, ærter, klid, oliekerer, brænde, tørv, mur- og tagsten samt drænrør.

I 1910 udgjorde bestuvningen fra ud- og indland 19233 reg. t og bestuvningen til ud- og indland 4492 reg. t., den totale omsætning ad søvejen var således ialt 23725 reg. t.²¹⁾ Som nævnt var en del af byens skibe beskæftiget med fragtfart på Østersøen og Vesteuropa, men nogle færdedes også på verdenshavene. Skonnertbriggen »R. Dyreborg«, kaptajn Berg, sejlede i 1875 fra Newcastle til Rio Grande med kul og maskindele, bar-

Tabel over farten på ind- og udland 1874-1889 samt bestuvningens størrelse.

På indlandet	1874				1879				1884				1889			
	indgående		udgående		indgående		udgående		indgående		udgående		indgående		udgående	
	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.	antal skibe	bestuv. læst.
København	126	714 ^{1/2}	127	874	115	1835 ^{1/2}	98	1642	119	2133	119	1589	103	2287	100	878
Andre steder i Konger.	392	1311 ^{1/2}	431	1207	287	2019 ^{1/2}	429	1773	388	2322	435	1979	408	1738	498	1328
Tilsammen	518	2026	558	2081	402	3855	527	3415	507	4455	554	3568	511	4025	598	2206
På udlandet																
Bremen	2	4 ^{1/2}			Belg.		1	80	Holl.	1	16					
England	25	1294 ^{1/2}	23	594	28	2935	20	1001	36	4508	3	208	48	6484	12	
Hamburg	2	20			1	35			2	66						
Lübeck	10	62 ^{1/4}	1	7	8	143	1	24	3	53	6	76	6	83	5	72
Norge	2	32	7	55 ^{1/2}	2	62	5	112	2	57	3	31	2		8	
Preussen	24	273 ^{1/4}	24	65	20	620	8	38 ^{1/2}	Tyskl. 34	1172	26	158	Tyskl. 20	1041	13	39
Rusland	1	2	7		5	630	6		6	664	14	35	12	1297	15	16
Hertugdømmerne	398	975	370	2224 ^{1/4}	346	2535	303	3575 ^{1/2}	376	3231	332	2577	414	4025	334	1362
Sverige	20	642	16		11	695 ^{1/2}	15		18	1448	31	93	17	1219	33	
Fiskeri i åben sø	2		4		4		24									
Tilsammen	486	3305 ^{3/4}	452	2945 ^{8/4}	425	3655 ^{1/2}	383	4831	478	11215	415	3178	519	14149	420	1489

kentinen »Helnæs«, kaptajn Storm, forlod Vestindien d. 29. april 1875, ankom til Falmouth d. 5. juni og sejlede dagen efter til Antwerpen. Skonnertbriggen „Danmark“ sejlede i 1880 fra Vestindien til Queenstown på 30 dage.²²⁾

Den jævnt stigende trafik paa havnen førte til flere udvidelser og forbedringer, således opførtes og fornyedes bolværkerne, og havnen blev flere gange uddybet. I 1900-07 foretog man en stor udvidelse, der kostede ca. 325.000 kr.; der blev da anlagt en yderhavn, på hvis østmoles yderside der blev anløbsplads for dampskibe.

Jernbaneforbindelser. Tiden fra 1870 og op til 1914 var vanskelig for mange små købstæder. Næringsfrihedens gennemførelse påførte dem en konkurrence fra landdistrikterne og de opvoksende stationsbyer, og hertil kom, at korn og smørhandelen fra 1880'erne gik fra købmændene. Når det alligevel lykkedes dem under disse forhold at klare sig, skyldes det formentlig jernbanerne, der lettere og bedre end tidligere bragte dem i forbindelse med deres opland, ja undertiden ligefrem førte til en udvidelse af det naturlige markedsområde.²³⁾

Vi har set, hvorledes Jørgen Ploug allerede meget tidlig var inde på at skaffe Faaborg jernbaneforbindelse, og byens købmænd forstod også i den følgende tid værdien af en sådan, men samtidig glemte man ikke at arbejde på at skaffe byen bedre landevejsforbindelser. 1871 ønskede handelsforeningen en regulering og forbedring af Odensevejen, navnlig over Svanninge bakker.²⁴⁾

Stadig savnede man dog en jernbane, og i 1872 henvendte byrådet sig derfor til indenrigsministeriet og fremførte sit ønske om en jernbane i Svendborg amt. Man var imidlertid imod en jernbane Odense - Svendborg, formentlig af frygt for Odense, da den ikke ville gavne beboerne øst og vest for linjen. I stedet foreslog man at anlægge en jernbanelinje Nyborg - Kværndrup og derfra »tvende grene« til Svendborg og Faaborg. Endvidere ønskede man en jernbane Faaborg - Aarup i forbindelse med jernbanen Flensborg - Kiel. En sådan linje ville være en mægtig fordel for havnen i Faaborg, og man håbede derved at få den samme forbindelse med Hertugdømmerne som tidligere; en stor del af trafikken mellem Hamburg og København ville på denne måde blive ført over Faaborg om sommeren.²⁵⁾

I december 1872 afholdtes et møde om jernbanesagen i Kværndrup, og

byrådet opfordrede så mange borgere som muligt til at møde op og virke for, at der samtidig med banen fra Kværndrup til Svendborg blev anlagt en bane fra Kværndrup til Faaborg.²⁶⁾ Året efter vedtog byrådet at støtte et andragende til rigsdagen om koncession på en jernbane fra Nyborg til Bøjden.²⁷⁾ Udviklingen gik i den følgende tid ikke i den retning, som Faaborg ønskede, og byen lod sig derfor ikke repræsentere på et møde i Odense i januar 1874, hvor samtlige fynske købstads- og landkommuner mødtes for at søge at komme til en hensigtsmæssig udbygning af det fynske jernbanenet. Byrådet lod dog forstå, at det kunne tænke sig Faaborg sat i forbindelse med Assensbanen, samtidig med at linjen fortsattes fra tilslutningsstedet til Bogense.²⁸⁾ Da anlægget af jernbanen Odense-Svendborg var besluttet, nedsatte byrådet et udvalg bestående af borgmester Aagaard, prokurator Hoffmeyer og købmand Jacobsen til i forening med mænd fra land og by at virke for Faaborgs snarlige indlemmelse i jernbanenettet.²⁹⁾ At det i første omgang ikke lykkedes at gennemføre en jernbaneforbindelse med Nyborg, fremkaldte stor skuffelse. En indsender i Faaborg Avis slog derfor til lyd for en bedre udnyttelse af landevejen Bøjden-Nyborg, »der er bredere end manganen gade i London, men kun befærdes af vejmand«. Han mente, at man skulle afgrave vejen på enkelte punkter og udfylde på andre og så søge bevilling til en sporvej på landevejen; man ville så kunne rejse hurtigere med sporvogn til København end med jernbanen over Odense. Indsenderen mente, at hans forslag var billigere end at anlægge en jernbane, da den jord, der skulle købes til jernbane, var dyr, og desuden ville der aldrig mere komme til at vokse korn der.³⁰⁾

Ufortrødent arbejdede man med planen om en jernbane fra Ringe til Faaborg, og en nedsat komité lod udarbejde planer og overslag og traf aftale med bestyrelsen for det sydfynske jernbaneselskab om at påtage sig anlægget af banen og dens drift, den skulle altså være en særlig afdeling af den sydfynske bane. Komiteen havde fået tilsagn fra privat side om betydelige tilskud, men hele planen strandede på indenrigsministeriets modstand. Ministeriet erklærede nemlig, at regeringen ikke i rigsdagssamlingen 1875-76 ville forelægge lovforslag om en jernbaneforbindelse mellem Ringe og Faaborg, men man lovede, at regeringen senere ved statsstøtte og kommunalt tilskud ville forsyne det sydvestlige Fyn med de fornødne baneanlæg.³¹⁾

I foråret 1875 afslog byrådet at støtte civilingeniør Køhls andragende om koncession på anlæg og drift af en sporvej mellem Assens-Faaborg-

Svendborg-Odense og at arbejde videre med planen om en sporvej fra Faaborg til Kværndrup.³²⁾

I sommeren 1879 blev amtsrådet og byrådet enige om fordelingen af anlægsudgifterne ved jernbanen Ringe-Faaborg, og arbejdet kunne nu begynde; jernbanelinjen Ringe-Faaborg blev åbnet 1. april 1882.³³⁾ Forinden var der som nævnt foretaget en større udfyldning i stranden fra skibbroen til Jomfrulaagen, og ved Chr. IX's gade blev opført en banegård af arkitekt N. P. Holsøe, der også opførte posthuset. Voigts Minde blev inddraget, og et nyt anlæg kom til at ligge mellem Østerbrogade og stranden, hvor der anlagdes en spadseresti, »Langelinje«. Den 1. september 1897 åbnedes strækningen Ringe-Nyborg, og dermed var jernbaneforbindelsen mellem Faaborg og Nyborg gennemført.

Nu havde man fået den første jernbaneforbindelse, men købmændene og de handlende var stadig ivrige efter ved nye anlæg at knytte laddistrikterne til købstaden, og da byrådet i januar 1896 besluttede ikke at sende delegerede til et møde i Brobyværk, hvor man ville forberede anlægget af en jernbane fra et punkt på Assensbanen over Brobyerne til Ringe, greb handelsforeningen ind, og i et nyt byrådsmøde vedtoges det efter nogen diskussion at lade byrådet repræsentere af malermester Syrak Hansen og konsul Nielsen på mødet i Brobyværk, skønt dette var privat.³⁴⁾ På mødet enedes man om en jernbane fra Faaborg til Holmstrup, Højby eller Hjallesø, men dette projekt blev ikke til noget.³⁵⁾ I 1902 dukkede planer op om en jernbane fra Odense eller Hjallesø til Nr. Broby-Faaborg, og under forudsætning af ministeriets godkendelse vedtog byrådet samme forår at tegne aktier i en sådan bane til et beløb af 50,000 kr., formanden og læge Arffmann stemte dog imod.³⁶⁾ I byrådet var fabrikant Mads Rasmussen og bankdirektør Brorssen de drivende kræfter; de forhandlede med de landkommuner, som banen ville blive ført igennem, om bidragenes størrelse. Byrådet var nu villigt til at tegne aktier for 100,000 kr. for at få jernbanen gennemført, men det var dog en forudsætning, at linjen kom til at gå så langt mod vest som muligt.³⁷⁾ Et lovforslag herom blev gennemført, og den 3. oktober 1906 løb det første tog på strækningen Faaborg-Nr. Broby-Odense.

Faaborg var således ganske godt stillet i jernbanemæssig henseende i 1914. Stadig arbejdedes der dog på at skabe en jernbaneforbindelse med Svendborg. Allerede i 1901 indbød Svendborg byråd til et samarbejde for at få tilvejebragt en jernbaneforbindelse mellem Svendborg-Faaborg og As-

sens i Faaborg gav man tilsagn herom og var villig til at deltage i udgifterne ved projekteringen.³⁸⁾ I byrådsmødet den 1. maj 1901 vedtoges det med 6 stemmer, at banen mellem Assens og Faaborg skulle gå over Sdr. Broby. Et forslag fra bankdirektør Brorsen om en linje fra Falsled over Jordløse og Haarby til Flemløse blev forkastet, samme sommer vedtog byrådet med 7 stemmer mod 2 at deltage i jernbaneanlægget.³⁹⁾ I det følgende år kom man dog ikke langt med planerne, og først op imod verdenskrigens udbrud stillede udsigterne sig lysere for banens anlæg. Der var nemlig stor uenighed, om den nye bane skulle tilsluttes Ringe-Faaborg banen ved Katterød eller ved Pejrup. Vester Skerninge, Ulbølle og Vester Aaby kommuner var især tilhængere af det sidste, men af hensyn til stemningen i Faaborg by og aftaler med Diernisse og Aastrup sogne modsatte byrådet sig dette og fastholdt, at tilslutningen skulle ske ved Katterød, og at samtlige planmæssige tog skulle gennemføres til Faaborg; når dette skete, var byen villig til at tegne aktier for 70,000 kr.⁴⁰⁾ Den 25. november 1916 blev jernbanen åbnet.

Dampskibsforbindelser. Før jernbaneanlæggene blev gennemført, blev byens forbindelser med omverdenen besørget af dampskibe og fragtvogne. Siden 1860'erne havde man ad søvejen forbindelser både med København og de største provinsbyer; de forskellige selskaber, der varetog disse dampskibsforbindelser, gik senere op i D. F. D. S.; fra 1880'erne havde man regelmæssig forbindelse med Sønderborg, Flensborg og Kiel samt med Ærø og de andre øer. 1903 stiftedes A/S Ellen, hvis dampskib sejlede på ruten Faaborg-Lyø-Avernakø-Søby med post, passagerer og gods. I 1911 var der forslag fremme om anlæg af en jernbane mellem Sønderborg og Fynshav og derfra færgeforbindelse med Bøjden, hvad der først blev virkeliggjort efter genforeningen med færgeforbindelsen Faaborg-Mommark.⁴¹⁾

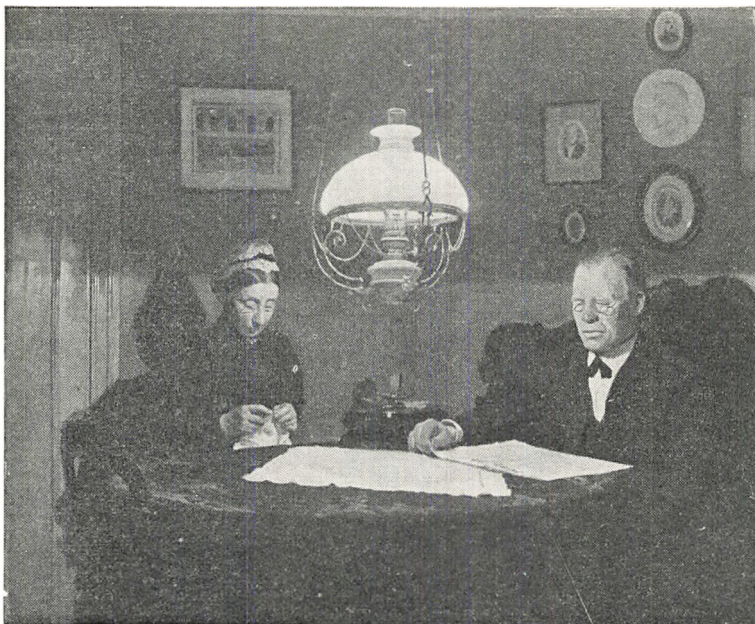
Til lands foregik selvfølgelig alt samkvem før jernbanerne med hestekøretøjer, og der var derfor mange vognmænd i byen; en enkelt, Niels Petersen på Østerbro, skal have holdt 32 heste og 16 karle, han havde flere af diligenceruterne og den såkaldte »gærvogn« til Odense. Den kørte gær fra spritfabrikkerne til Odense og medførte også passagerer. En mængde fragtmænd fra omegnens landsbyer sørgede for oplandets forbindelse med købstaden; der var for eksempel koner med små trillevogne både med og uden hundeforspand, og der var store tunge fragtvogne trukket af heste; det var

Faaborg-Odense diligencen ved Faaborg posthus
(fot. ca. 1905)

ikke ualmindeligt, at der var 3-4 stykker fra hver af de større landsbyer. Flere dagvognsforbindelser blev opretholdt efter jernbaneanlæggene, det gjaldt f. eks. Odensediligencen, der kørte om natten med post, den var led saget af en bevæbnet postfunktionær. Der var 2 gange ugentlig fragtture til Odense over Brobyværk, i 1873 blev der oprettet en fragtrute mellem Faaborg og Aarup. Der var også dagvognsforbindelser med Svendborg og Assens, Assensdiligencen var den sidste, der blev nedlagt. De udgik alle i begyndelsen fra Rasmussens hotel, hvor posthuset var til 1882. Postillonen var i rød kuskedragt og truttede i et horn, ved siden af ham på bukken sad postføreren, der var i en rød lammeskindsforet pels, han havde pelsforede støvler og en hirschfænger spændt om livet.⁴²⁾

Telegraf og telefon. I 1870 blev der vedtaget en lov, hvorefter staten overtog de private telegrafanlæg, og dermed var det forbi med Faaborg private Telegrafsekselskab, der fra 1. april 1871 overgik til staten mod en erstatning på 2271 rdl.⁴³⁾ I slutningen af århundredet holdt telefonen sit indtog. 1891 åbnedes en telefonforbindelse mellem Faaborg og Horne-Bøjden, og i 1899

Karl Knippel: Mine forældre
(Faaborg Museum)

overtog kommunen en garanti for Fyns kommunale telefonselskab på kr. 29.000; 6 år senere opsattes telefoner på borgmesterkontoret og i byfogedens eget kontor.⁴⁴⁾

Håndværk. Erhvervstællingerne viste som nævnt, at håndværk og industri beskæftigede de fleste mennesker i byen; højdepunktet blev nået i 1906 med 2076 personer, det var næsten halvdelen af befolkningen. Byen havde i 1872 blandt andet 6 bagere, 5 malere, 4 murere, 4 rebslagere, 7 skomagere, 5 skræddere, 6 smede og 8 snedkere der havde svende på værkstederne; deres produkter blev ikke blot afsat i byen og oplandet, men også rundt om i landet, for eksempel på markederne, blandt hvilke Egeskovs marked var det største. I 1891 afholdtes en håndværks- og industriudstilling i den nyopførte pavillon i Voigts Minde; ved denne lejlighed fik de lokale virksomheder mulighed for at vise, hvad de evnede. Til virksomhederne var knyttet ikke så få svende; i 1872 var der o. 270 faglærte personer i håndværks- og industrivirksomheder, der kom derfor også mange rejsende svende til byen.⁴⁵⁾

1880	727	svende	1883	325	svende
1881	681	—	1884	577	—
1882	585	—			

Nedgangen skyldtes nok oprettelsen af svendeunderstøttelseskasserne i de øvrige købstæder. Man var ked af det hyppige tiggeri fra de vandrende svende, og der blev derfor i 1885 oprettet et svendehjem i sadelmager Hansens ejendom i Grønnegade.

Iblandt håndværkerne skal skomagerne have været de talrigeste; i 1880'erne siges det, at der var en snes mestre i byen, fabriksfodtøjet havde endnu ikke besejret dem. Der var ansete malermestre som P. Syrak Hansen og E. N. Knippel, de udførte mange dekorationsarbejder på fynske herregårde; at male og åre døre og paneler var yndet i datiden, og fra deres værksteder udgik en række dygtige unge malere, af hvilke flere blev store kunstnere som Fritz Syberg og Peter Hansen.⁴⁶⁾

Brændevinsproduktionen. Ved siden af håndværket kom industrien efterhånden til at spille en rolle. Først må nævnes brændevinsbrænderierne, der endnu i 1870'erne og 1880'erne havde stor betydning. Det største var købmand Asmussens; det beskæftigede i 1872 29 personer, heraf var 23 ufaglærte; der var i virksomheden en dampmaskine på 18 hestekræfter.⁴⁷⁾ Faaborg var i 1870 den førende by på Fyn, hvad angår brændevinsproduktionen. Dens betydning fremgår af følgende oversigt, der viser antallet af brænderier, produktionen og afgiftens størrelse i de fynske købstæder i 1870.⁴⁸⁾

	Antal brænderier	Produktion i pt.	Afgift i rdl.
Assens.....	4	206.711	7.134
Bogense	9	180.830	7.335
Faaborg	13	1.173.757	49.843
Kerteminde.....	2	37.680	1.478
Middelfart.....	3	79.401	3.781
Nyborg	4	251.760	8.156
Odense	27	1.163.034	52.003
Svendborg.....	12	361.480	14.298

Faaborg har således den største produktion, men Odense har flere brænderier, og afgiften er lidt større end Faaborgs.

Nørregade nr. 6. 1910.
(i baggrunden maltekølle tilhørende købmand Carl Sørensens brændevinsbrænderi).

I løbet af 1870'erne blev brænderierne færre, og i 1877 var der kun 4 tilbage, men produktionen var steget til 1.532.105 pt., desuden produceredes 522.900 pd. pressegær.⁴⁹⁾ 1880 fremstillede de 4 brænderier 1.587.167 pt. brændevin og 616.783 pd. pressegær, udførslen var 249.221 potter.⁵⁰⁾ Brændevinsproduktionens betydning for byen viser sig også i toldregnskaberne. De fynske købstæders toldindtægter i finansåret 1877-78 var følgende angivet i kr.⁵¹⁾

	Toldindtægter	Indførselstold	Brændevinsafgift
Assens	71.473	46,323	9.539
Bogense	40.374	21.016	10.175
Faaborg.....	256.038	61.148	118.481
Kerteminde	25.956	17.107	3.436
Middelfart.....	54.416	36.384	7.863
Nyborg	119.430	81.413	13.666
Odense	577.655	368.684	95.528
Svendborg.....	231.993	162.248	24.848

Som man ser, har kun Odense en større toldindtægt end Faaborg, og hvad brændevinsafgiften angår, ligger byen i spidsen. 1887 gik købmand Asmusen fallit, hvad der fik alvorlige følger for byens brændevinsproduktion. De danske Spritfabrikker, der netop i 1880'erne opkøbte og nedlagde næsten alle provinsbrænderier, købte Asmussens ejendom med brænderiet og nedlagde dette. I 1890 var der kun to brænderier tilbage, og produktionen var faldet til 1,288,518 pt., og Odenses brændevinsafgift var nu større end Faaborgs. Endnu i 1897 blev der fremstillet 270.584 pt. brændevin.⁵²⁾ Det prægede toldindtægterne; medens de endnu i finansåret 1880-81 havde været 240,000 kr., og kun mindre end Odenses og Svendborgs, faldt de i finansåret 1890-91 til c. 94,000 kr.; ikke blot Odense og Svendborg havde meget højere toldindtægter, men også Nyborg og Assens. At det var brændevinsafgiften, der svigtede, viser indførselstolden; den indbragte 57,000 kr., altså ikke meget mindre end i finansåret 1877-78.⁵³⁾

Skibsbyggeri. Fra gammel tid spillede skibsbyggeriet en rolle. I 1875 var der 3 skibsbyggere, og nær knyttet til skibsbyggeriet var 4 rebslagere og 2 sejlmagere, tilsammen beskæftigede de 51 mand. De største værfter var Dyreborgs værft og R. Møllers, det sidste var grundlagt 1868 og beskæftigede 4 år senere 18 mand. På værfterne var der meget arbejde, som regel var der 2 - 4 skibe under bygning. Kalfakterhamrenes klang lød ud over havnen, og fra værfterne stod der en liflig duft af tjære og tovværk. Stabelafløbningerne var stadig festlige begivenheder, og skolebørnene fik en time fri for at kunne overvære dem.

I årene omkring 1880 var tiderne dårlige for skibsbyggeriet, og Dyreborgs værft blev overtaget af skibsbygger Wang,⁵⁴⁾ men efterhånden bedredes forholdene, og i 1890 blev der bygget 5 skibe på 159¹/₂ reg. t.⁵⁵⁾ Skibsbygmester Møller overlod senere værftet til sin søn; det fik i 1911 en rulbeadding med elektrisk spil, og et savværk blev knyttet til værftet. Det første skib, der blev ophalet, var Det grønlandske Handels skib »Godthåb«; på værftet er en del af de danske fyrskibe blevet bygget.⁵⁶⁾

Industrivirksomheder. Byens to jernstøberier beskæftigede i 1872 29 mand og havde en maskine med 4 hestekræfter, de havde blandt andet oparbejdet en eksport til Rusland. Lars Jensens virksomhed er nu Faaborg jernstøberi. 1872 var der tre farverier, de var i færd med at gå over fra håndværksdrift

til industri, det gælder Meldals dampfarveri og stamperi, der også gav sig sig af med at karte og spinde. 1872 brødfødte det 10 mand, her var også en dampmaskine på fire hestekræfter, det årlige kulforbrug var på 600 tdr.⁵⁷⁾ Genbo til Møllers skibsværft var H. P. Hansens dampsavværk, der var opført 1882 i Havnegade. Af andre virksomheder kan nævnes Hoffgaards tobaksfabrik med 26 arbejdere i 1872, en tøjfabrik med 23 arbejdere, en mineralvandsfabrik, »Sct. Olufs kilde«, og en papirmølle i Kaleko, til hvilken man sejlede i pramme over Sundet; 1883 flyttede papirmøller Chr. Rasmussen virksomheden til Svendborgvej, og den blev senere til Faaborg papfabrik. J. R. Jørgensen grundlagde en cementtagstensfabrik. En landskendt virksomhed blev I. I. Jacobsens vin- og likørfabrik. Den Jacobsenske gård omspændte et areal på 1 td. land, fra Østergade langs med Kapellanstræde og omtrent til Grønnegade. Firmaets kirsebærvine og kirsebærlikører nød stort ry. Når sæsonen var inde, og kirsebærrene kom frem i store mængder, foregik saftafpresningen; det foregik på en meget primitiv måde ved hjælp af en presse, der var opstillet i gården og blev drevet ved håndkraft. Virksomheden overgik 1896 til et aktieselskab, og firmaet lever videre i Odense Vinkompagni, der overtog det sammen med de gamle opskrifter.⁵⁸⁾

Fabrikationen af frugtvine og likører tog et yderligere opsving, da A/S Dansk Vin- og Konserverkompagni, Faaborg, blev stiftet i 1889. Sjælen i dette foretagende var den initiativrige fynbo Mads Rasmussen, der under et besøg i U. S. A. så rationel dyrkning af frugt og grønsager til konservering og eksport. Da han kom hjem, begyndte han en lille virksomhed i Stegsted ved Odense. I vinteren 1888-89 udfoldede han en livlig agitationsvirksomhed for at anspore det mindre landbrug på Fyn til at kaste sig over frugtavl. Den bedste frugt skulle eksporteres, den mindre gode anvendes til fremstilling af frugtvine og konserver. Det lykkedes ham at rejse penge og danne det omtalte selskab, og da Faaborg sparekasse havde en ejendom på Østergade, så overtog selskabet denne og købte Stegstedsfabrikken maskiner og varelager. Man eksporterede æbler til England og begyndte en produktion af grønsagskonserver, og snart fik man filialer i Svendborg og Nr. Aaby. Driftskapitalen slog imidlertid ikke til, og da bankkrediten blev opsagt, måtte virksomheden i 1892 træde i likvidation.

Faaborg sparekasse overlod da Mads Rasmussen den bestående fabrik i Østergade, og samme år kunne Dansk Vin- og Konserverfabrik, M. Rasmussen, Faaborg, begynde virksomheden, først og fremmest fremstilling af frugt-

vine, kirsebær-, madeira- og stikkelsbærchampagne samt Faaborglikører som Dominicaine og Liquor Regis. Da frugtvin var uden beskatning og industri-frugten billig, så kunne de forskellige frugtvine sælges en gros for 35-50 øre pr. helflaske, en detail for 50-65 øre. Snart kastede man sig over produktionen af både grønsags- og kødkonserver. I 1905 kom det gamle konserverfirma J. D. Beauvais i København i vanskeligheder, og bankdirektør Heide, Privatbanken, fik da en sammenslutning i stand mellem det gamle firma og Faaborgfabrikken. 1. januar 1906 opstod A/S De Danske Vin- og Konserverfabrikker J. D. Beauvais-M. Rasmussen; hovedsædet blev i København, og fabrikken i Faaborg ophørte i løbet af den følgende tid.⁵⁹⁾

Året før Mads Rasmussen kom til Faaborg, var svineslagteriet blevet grundlagt. Den mand, der gennemførte dette, var landbrugskandidat L. Kristoffersen fra Håstrup, der også blev dets første direktør. Det første andels-svineslagteri var blevet grundlagt i Horsens i 1888, og når Faaborgegneren så hurtigt fulgte efter, skyldtes det de dårlige afsætningsforhold for svin; de blev solgt til opkøbere fra Heymanns slagteri i Assens, men transporten var lang og kostbar, og svinene tabte i vægt. D. 18. april 1888 indkaldtes til stiftende generalforsamling; der var da 610 andelshavere og en garantikapital på 70.000 kr. De fornødne pengemidler til starten fik man fra »Arbejderen, Spare- og Præmiebank« i Faaborg. Sundhedskommissionen viste ikke særlig velvilje, men Faaborg byråd var stærkt interesseret. Man lejede 4500 kvadratalen på en plads ved havnen for 50 år, og i løbet af sommeren rejstes bygningerne; den 15. novbr. begyndte driften. Det kneb snart med at skaffe godt og tilstrækkeligt vand, hvad også konserverfabrikken havde erfaret, så man måtte hente det fra byens brønde eller fra Sct. Olufs kilde. Slagteriet blev senere udvidet med ishus og et pølsemageri, og i 1912 foretoges en stor udvidelse, der kostede 167.000 kr.; da var antallet af modtagne svin steget fra 12.836 i 1888-89 til 33.628, og omsætningen fra 725.242 til 2.551.772 kr.⁶⁰⁾

En del af de virksomheder, der grundlagdes i Faaborg i slutningen af forrige århundrede, er nu ikke mere i byen, men er flyttet til København eller Odense. Dette gælder dog ikke tapetfabrikken Fiona, der blev oprettet i 1897 af fabrikant Peder Lorentz Brønner. Grundlæggeren er født i Faaborg og kom i malerlære hos E. N. Knippel, hvor han lærte »kvalitetsarbejdets store betydning for en forretnings eksistens«. I 1891 fik Brønner ansættelse hos malermester Syrak Hansen, og her vakte hans interesse for frem-

stilling af tapeter. De unge malere hos Syrak Hansen som Fritz Syberg, Peter Hansen og Harald Holm havde stor interesse for tapetindustrien og tegnede mønstre. Brønner besluttede at begynde for sig selv, og da bdr. Jensens jernstøberi blev nedlagt, købte han bygningen i 1883. Virksomheden omdannedes nogle år efter til A/S Fiona med en aktiekapital på 46.000 kr.,

Tapetfabrikant P. L. Brønner
(1867-1929)

og i årene før første verdenskrig var virksomheden Skandinaviens største tapetfabrik med filialer i København og Sverige. Fabrikant Brønner havde megen forståelse for sine arbejdere og var som arbejdsgiver forud for sin tid. 1909 indførtes tantieme for arbejderne, og de fik 8 dages sommerferie med løn.⁶¹⁾

I 1897 var der følgende virksomheder i Faaborg: Dansk Vin- og Konservesfabrik, der beskæftigede 50 arbejdere, andelssvineslagteriet, der da havde 20 mand og 3 kvinder i arbejde, 2 cementstøberier, hvoraf det ene gav arbejdspladser til 25 mand; der var en træuldsmøllefabrik, 2 uldspinderier, en klædefabrik og dampvæveri, tapetfabrikken Fiona, en papirfabrik, et dampbrænderi, en maskinfabrik og jernstøberi, en gærfabrik, en tobaksfabrik, et bomuldsvæveri, et skibsværft, et fiskerøgeri, et savværk og 2 bogtrykkerier. Af senere virksomheder må nævnes Faaborg Vegetabil Margarinefabrik A/S, oprettet 1909 i den tidligere konservesfabrik, bryggeriet Sydlyn A/S 1898 og Fyns Fløde-Eksport Co., oprettet 1913.⁶²⁾

Teknisk skole. Til uddannelse af unge indenfor håndværk og industri fandtes som tidligere omtalt siden 1863 en teknisk skole, der i mange år arbejdede under primitive forhold, indtil man i 1876 lod indrette 2 store tegnelokaler i den nyopførte skolebygningens loftsetage. Da borgerskolen og tek-

nisk skoles elevtal stadig voksede, var det efterhånden nødvendigt at tænke på bedre lokaler, og ved tilskud fra byrådet, Faaborg sparekasse og staten lykkedes det i 1892 at opføre en selvstændig bygning; i tiden indtil 1914 havde skolen 3 forstandere, malermestrene Aug. Hundt, P. Syrak Hansen og E. N. Knippel. En handelsskole blev oprettet 1883.⁶³⁾

Pengeinstitutter. Af pengeinstitutter fandtes der i 1870 kun Faaborg spare- og lånekasse, men samme år oprettedes sparekassen »Arbejderen«; den lejede lokaler hos urmager H. P. Hansen, prokurator Hoffmeyer blev direktionens formand og købmand A. C. Brandrup den første regnskabsfører.⁶⁴⁾ I 1883 åbnedes et nyt pengeinstitut, nemlig Sydfyns Discontobank.

Skatteansættelse. Købmændenes betydning for byen viser sig ved skatteansættelserne. I 1876 havde købmand Asmussen en skattepligtig indkomst på 26000 kr.; der var et langt spring fra ham til de næste i rækken, købmændene I. I. Larsen og H. D. Voss med deres 12000 kr. Først med en skattepligtig indkomst på 9000 kr. optræder en industrimand, jernstøber Jensen, de fleste købmænds skattepligtige indtægt lå mellem 5600-8000, kr. Farver Sorvad havde en skattepligtig indtægt på 5000 kr. og felbereder Frandsen på 3200, men ellers lå håndværkerne langt derunder. Skibsførerne viser sig ved 3800 kr. skattepligtig indkomst, men det gælder kun enkelte; de fleste lå langt derunder.⁶⁵⁾

1885 var den skattepligtige indkomst i byen 659.650 kr., den fordelte sig således på efternævnte grupper.⁶⁶⁾

	Skattepligtig indkomst	Antal skatteydere
Embeds- og bestillingsmænd, rentiers	114.900	91
Fabrikanter, handlende og handelsbetjente.....	276.550	131
Håndværkere, svende, skibsførere og restauratører.....	224.700	461
Arbejds- og tjenestefolk, daglejere	25.800	190
Diverse andre klasser.....	17.700	33

Ved skattelovene af 1903 indførtes nye statsskatter: Ejendomsskyld, indkomstskat og formueskat. Ejendommene var i finansåret 1904-05 forsikret for 6.167.000 kr. og vurderet til ejendomsskyld for 7.129.000, skatten heraf

Østergade
(1866)

udgjorde 6585 kr.; byen havde i 1901 4218 indbyggere, og beløbet blev 1,38 kr. pr. individ. Indkomstskat skulle betales af 554 skatteydere, den samlede indkomst var 1.276.529 kr., pr. individ 303 kr., skattens beløb var 11020 kr., pr. individ 2,61 kr., pr. skatteyder 19,89. Den samlede formue i byen var 5.547.000 kr., 1315 kr. pr. individ; 437 skatteydere skulle betale 3301 kr., pr. individ 0,78 kr. og pr. skatteyder 7,56 kr.

Følgende oversigt viser Faaborgs stilling 1904-05 i forhold til de andre fynske købstæder, hvad angår indkomst og formue.

	Indkomstskat i kr.				Formueskat i kr.			
	Antal skatteydere	Skattens beløb	pr. indb.	pr. skatteyder	Antal skatteydere	Skattens beløb	pr. indb.	pr. skatteyder
Assens.....	538	9028	1,94	16,78	479	3114	0,67	6,50
Bogense	243	4473	2,06	18,41	218	1758	0,81	8,07
Faaborg.....	554	11020	2,61	19,89	437	3301	0,78	7,56
Kerteminde.....	325	5051	1,98	15,54	289	1513	0,59	5,24
Middelfart.....	529	9729	2,18	18,39	262	3147	0,70	12,01
Nyborg.....	1109	15419	1,98	13,90	521	3938	0,51	7,56
Odense	5834	116.575	2,90	19,91	4344	34711	0,86	7,99
Svendborg.....	1412	29256	2,53	20,72	947	7839	0,68	8,28

SOCIALE FREMSKRIDT.

Arbejdere og daglejere. I købmandsgårdene, industrivirksomhederne og i håndværksbedrifterne var der beskæftiget en del svende, daglejere og arbejdsfolk. Flere af dem var ufaglærte. Deres kår i var 1860'erne gennemgående dårlige, og de forværredes i 1870'erne, fordi en prisstigning satte ind, og da lønnen ikke steg så hurtigt som priserne og således ikke længere forslog til at skaffe arbejderne de kår, de var vant til, opstod der en del uro i svendenes og arbejdernes rækker. Under indtryk af den voksende gæring lod indenrigsministeriet foretage en undersøgelse af arbejdernes kår. Oplysningerne indhentes fra myndighederne, arbejdsgivere og arbejdere, og herigennem får vi noget at vide om arbejdsforholdene i Faaborg 1872.

Der var da i Faaborg 384 arbejdere, der havde beskæftigelse hele året, nemlig 124 gifte mænd og enkemænd, 122 ugifte, 5 gifte kvinder, 35 ugifte, 62 lærlinge, 8 piger og 28 drenge. 65 arbejdere var kun beskæftiget om sommeren, eller når der var brug for dem, nemlig 52 mænd, 5 kvinder og 8 drenge.

Arbejdstiden var lang. Når klokken slog 5 fra Klokketårnet, lød den første træskoklapren på stenbroen; det var brænderiarbejderne, hvis arbejdsdag begyndte; de var 48, hvoraf 39 var ufaglærte, deres arbejdsdag var 14-15 timer om sommeren og 12-15 timer om vinteren. Fraregnet frokostpause arbejdedes der, til klokken slog 12, så holdtes der middag 1 time, og arbejdet fortsattes da, til klokken slog 7, kun afbrudt af en kort mellemmad. Kl. 6 begyndte dagen for alle andre håndværkere og arbejdere, og nogle butikker åbnede ved samme tid. På R. Møllers skibsværft var en del arbejdere om vinteren beskæftiget med at spinde værk, skære propper o. s. v. Den årlige fortjeneste derved kunne beløbe sig til 20 rdl.

Af de 449 arbejdere i 1872 var 60 ufaglærte, 59 mænd og 1 kvinde; foruden i brænderierne fandtes den ufaglærte arbejdskraft i jernstøberierne og hos murerne. Gennemsnitlig lå den daglige arbejdstid for mænd og kvinder på 14 timer om sommeren og 12 timer om vinteren med fradrag af 2 timer til måltider; den samme arbejdstid havde unge mennesker mellem 13-18 år, medens børnene arbejdede 6 timer daglig. De fleste kvinder var beskæftiget med handskesyning; byens to handskemagere gav arbejde til 48 personer, heraf var de 44 kvinder; de fik 9-12 sk. for et par handsker. Børnene arbejdede i en tobaksfabrik; af dennes 26 arbejdere var 21 børn under 13 år, og af tøjfabrikkens arbejdere var 8 drenge under 13 år. De ugifte

svende havde i de fleste håndværksvirksomheder fri kost og bolig, og det samme gjaldt lærlingene. Det ansattes til c. 130 rdl. årlig. Blikkenslagerlærlingene havde om søndagen arbejde for dem selv, hvad der gav dem c. 20 rdl. om året.

^{1/10} af de 449 havde akkordarbejde, det var f. eks. tilfældet hos bogtrykkeren, der beskæftigede 8; ved akkord kunne de årligt tjene 312-322 rdl. på egen kost. Den gennemsnitlige fortjeneste ved akkord var om sommeren for mænd 6-8 mk. og for kvinder 2-3 mk.; om vinteren henholdsvis 4-5 mk. og 2-3 mk., enkelte handskesyeresker havde 2-3 mk. daglig, børn fik som regel 1 mk. for heldagsarbejde året rundt. Hos købmand Asmussen var daglønnen 48 sk., desuden fik hver mand 100 rdl. årlig i kostpenge. Den lave løn var medvirkende til, at arbejderne først giftede sig i en forholdsvis sen alder, 32-33 år; i 1862-1871 blev der i Faaborg (med landsogn og Bjørnø) viet 75 af arbejderklassen; af kvinderne var 28 mellem 25 og 30 og 23 mellem 30 og 35 år; af mændene var 33 mellem 25 og 30, 18 mellem 30 og 35 og 12 mellem 36 og 40 år.

Byrådet anslog en arbejderfamilies årlige husleje til 30 rdl., til føden brugtes c. 200 rdl., »når det er en familie med flere børn«, ellers 170 rdl., der var kun et varmt måltid daglig. Til klæder brugtes c. 70 rdl., når der var børn, ellers 50, til tobak og brændevin gik 10 rdl. og til kommuneskat 4 rdl. Man mente ikke, at arbejderne var i gæld, og man fandt, at de tjente tilstrækkeligt til et »tarveligt udkomme«; de deltog så godt som ikke i de offentlige forlystelser, hvad der heller ikke er tænkeligt, når man tænker på den lange arbejdsdag og hertil føjer, at der ofte arbejdedes søn- og helligdage.⁶⁷⁾

Arbejderhustruerne måtte ofte bidrage til familiernes underhold ved vask, rengøring, strygning og syning for andre, hvad der i nogen grad vanskeliggjordes, da der ikke var noget asyl i byen. Denne mangel blev først afhjulpet i 1890, da man for 3500 kr. købte kapt. Knippels ejendom i Taarnstræde og der indrettede et asyl med plads til 40 børn fra 3 års alderen og opefter.⁶⁸⁾

Der var ikke af byens arbejdsgivere indrettet nogen alderdomsforsørgelse og sygekasse eller indført pension eller fast understøttelse til ældre arbejdere; dog havde købmand Asmussen påtænkt at oprette en alderdomsforsørgelse og en sygekasse. Både svendene og daglejerne havde hver sin syge- og begravelseskasse. Under disse omstændigheder måtte nøden blive stor,

når sygdom trådte til, eller alderen gjorde sig gældende, men værst var dog arbejdsløsheden, der var uundgåelig i de strenge vintre. Det var ikke mærkeligt, at pladsen som fast mand i de store købmandsgårde var eftertragtede.⁶⁹⁾

Arbejdernes faglige og politiske organisationer. Opløsningen af det gamle lavsvæsen og prisstigningen uden tilsvarende lønopgang skabte ikke blot uro, men gjorde også arbejderne modtagelige for påvirkning. Derfor fængede kommuneardopstanden i Paris så stærkt, og under indtryk af denne stiftedes i 1871 en afdeling af »Internationale« under ledelse af Pio, Brix og Geleff. Tilslutningen blev stor, ikke blot i København, men også i købstæderne, hvortil Geleff foretog en stor agitationsrejse. Samtidig begyndte fagforeningsbevægelsen, hvis hovedopgave blev kampen for højere løn; målet søgte man at nå dels ved forhandlinger og dels ved strejker. Om de socialistiske ideer eller fagforeningsbevægelsen i begyndelsen af 1870'erne vandt indpas hos svende og arbejdsfolk i Faaborg, er usikkert, men byen oplevede dog i 1876 sin første strejke. Det var en typografstrejke ved Faaborg og Sallinge herreds nye dagblad, den varede fra ¹⁰/₇ til ⁵/₁₂ og var nærmest en sejr for arbejderne.⁷⁰⁾

Bortset herfra hører man ikke noget om arbejderbevægelse i byen før 1885, da »flere socialdemokrater« gennem Faaborg Folketidende indbød byens og omegnens arbejdere til et møde hos restauratør I. P. Hansen. Der blev holdt foredrag af skomagervend Gudbjerg og typograf Nielsen på Faaborg Folketidendes trykkeri. Nielsen havde kun været 8 uger i byen og var på det tidspunkt sagt op. På mødet meddelte han, at der allerede var dannet en socialdemokratisk forening, hvad redaktøren af Faaborg Avis mente var sket i slutningen af juni ved et møde hos en hr. Graucob. På mødet blev der forelagt en resolution om at bekæmpe ministeriet Estrup, og samtidig opfordredes de tilstedeværende til at tegne sig som medlemmer af den socialdemokratiske forening mod et månedligt kontingent af 25 øre. Redaktøren af Faaborg Avis, der søgte at negligere mødet, kom i polemik med skomagervend Gudbjerg om tilhørernes antal. »En arbejder«, der havde været tilstede, oplyste, at han havde talt 28 arbejdere og 12 lærlinge, og 20 havde indmeldt sig i foreningen.⁷¹⁾ Herved var grunden lagt til en politisk og faglig organisation hos arbejderne i Faaborg; i løbet af 1880'erne udbyggedes den faglige bevægelse, og som en af de sidste foreninger stifte-

Faaborg byråd (1892)

Forreste række fra venstre : Skibsreder N. R. Storm (1825-1898) Sparekassedir. J. J. Jacobsen (1818-1905)
 Smedemester C. Søndebro (1821-1901) Sparekassedir. C. L. Wedel (1834-1923)
 Bageste række fra venstre: Sparekassedir. A. Edsberg (1838-1930) Malermester P. Syrak Hansen (1833-1904)
 Skibsbygmester Rs. Møller (1845-1922) Bagemester H. P. Bruun (1836-1904)
 Urmager A. Johansen (1826-1899)

des i 1896 arbejdsmændenes fagforening, bestående af gasværksarbejdere, havnearbejdere, jord-, vej- og kloakarbejdere, købmandsfolk og murer- og betonarbejdere; i årene 1898-99 opførtes arbejderne forsamlingsbygning ved Odensevej.⁷²⁾

I en så konservativ by som Faaborg så man med afsky og rædsel fra borgerskabets side på arbejderne politiske og faglige organisationer. Frygten for socialismen var levende; i 1896 afsløj byrådet et andragende fra bestyrelsen for socialdemokratisk arbejderforening for Faaborg og omegn om tilladelse til at måtte benytte rådhusalen ved afholdelse af offentlige møder.⁷³⁾ Mødet var fastsat til den 27. september. På byrådsmødet dagen forinden fremlagdes et andragende fra forskellige borgere om forbud imod,

at den socialdemokratiske arbejderforening gik i procession gennem gaderne »med udfoldet fane og musik«. I mødet udtalte borgmesteren, at han ikke mente sig beføjet til at forbyde processionen, da den sikkert ikke ville forstyrre den offentlige orden; han kunne heller ikke forbyde foreningen at gå med fanen »udfoldet«, da han betragtede den som en foreningsfane, og denne foreningsfane kunne lige så lidt som andre tænkes at forstyrre den offentlige orden. I henhold til politivedtægtens § 2 anså han sig derimod beføjet til at forbyde foreningen at gå med musik gennem gaderne, såfremt der derved kunne opstå forulempelser eller forstyrrelser for de omboende, og hvis byrådet ønskede dette, ville han rette sig efter rådets ønske. Et flertal i byrådet gik imod, at det blev tilladt foreningen at gå med musik gennem gaderne, og det vedtoges desuden at forbyde foreningen at afholde offentligt møde på kommunens ejendomme, markedspladsen og Voigts Minde.⁷⁴⁾

Et sådant standpunkt kunne dog ikke opretholdes i længden. 1898 fik fagforeningerne lov til at afholde juletræ for medlemmernes børn i rådhus-salen 1. og 2. januar,⁷⁵⁾ og nogle måneder senere gav byrådet arbejderorganisationerne lov til at benytte rådhus-salen til et politisk møde, og arbejdsmændenes fagforening fik senere tilladelse til at afholde en fest med fane-indvielse på Voigts Minde.⁷⁶⁾

Fattighus og arbejdsanstalt. Skønt det lykkedes fagforeningerne lidt efter lidt at sætte lønnen op, var arbejdernes stilling alligevel ikke god; tilværelsen var usikker, ulykkestilfælde, sygdom, arbejdsløshed eller alderdom kunne ramme dem og forhindre dem i at tjene til livets ophold. Vi har set, hvorledes der omkring 1870 ikke var anden lovgivning til hjælp for de dårligt stillede end fattigloven af 1803 og loven om frie fattigkasser fra 1856. Vi har omtalt, hvorledes en hel del fattige i Faaborg var anbragt i hospital og stiftelse samt i fattighus; det sidste var ikke altid, som det burde være. I 1870 krævede amtet en del mangler afskaffede og ansættelse af en opsynsmand, der skulle bo i fattighuset. Året efter blev overtilsynet med hospitalet overdraget byrådet.⁷⁷⁾

Længe havde man overvejet at oprette en forsørgelses- og arbejdsanstalt, og i 1872 skete det. Man købte ejendommen Vennerslyst lige udenfor bygrænsen for 6000 rdl; til ejendommen hørte 6 tdr. land. Den blev ombygget af arkitekt Eckersberg fra Svendborg, og der blev plads til 30 lemmer.

Jens Birkholm: „Til Bords“ 1904
 (Interiør fra fattiggården)
 (Privateje. Bankdir. Mik-Meyer, København)

Byens to fattighuse skulle dog bevarer; det ene skulle benyttes til bolig for sådanne ældre fattige, som det af humane grunde ville være mindre passende at anbringe i arbejdsanstalten, det andet skulle ombygges til et skolelokale og bolig for en lærer i stedet for de lokaler, som kommunen i længere tid havde måttet leje til dette brug.⁷⁸⁾ Det fik dog en anden anvendelse senere. 1876 besluttede man at sælge vægterboligen og istedet bruge fattighuset til bolig for vægterne.⁷⁹⁾

Første november 1872 trådte arbejdsanstalten i virksomhed.⁸⁰⁾ Et regulativ og et bispisningsreglement var sendt stiftsfysikatet til godkendelse, men stiftsfysikus var misfornøjet med anbringelsen af en sygeafdeling i arbejdsanstalten og fremhævede det ønskelige i, at ethvert lem blev underkastet en rensning ved bad og kæmning, og at hans ejendele blev kogt; hvis dette ikke blev fastsat, ville lemmerne unddrage sig en sådan renselse, men den var nødvendig, hvis man ville sikre sig mod utøj og infektion.⁸¹⁾ Da sygehuset skulle bygges, blev der taget 8 skp. af arbejdsanstaltens jord,⁸²⁾

og et af byrådet nedsat udvalg stillede i 1905 forslag om at sælge resten eller bortleje den. Staldbygningerne skulle så indrettes til arbejdsrum og soverum for de mandlige fattiglemmer, og soverummene skulle indrettes til husvildeafdeling; denne skulle afsondres fra gården og lemmerne og forsynes med egen indgang fra Odensevejen og med egen gård. Når husvildeafdelingen var indrettet, skulle fattighuset i Grønnegade nedlægges.⁸³⁾

I et nyt byrådsmøde besluttedes det at bortforpagte jorden til branddirektør Cordes for 10 år for 84 kr. årlig pr. td. land.⁸⁴⁾ Fabrikant Mads Rasmussen bad om at få tilført protokollen, at han stemte imod jordens bortforpagtning, da han anså den kommunale drift for formålstjenlig og navnlig mente, at den ikke burde opgives, med mindre en anden ordning ville være en betydelig fordel. Bortforpagtningen ville efter hans mening medføre nedgang i indtægterne, og i den anledning ville han henvise til den fordel, man havde af den kommunale drift af vandværket, gasværket og Sundet.⁸⁵⁾ I løbet af foråret 1906 blev husvildeafdelingen i arbejdsanstalten taget i brug, og fattighuset i Grønnegade blev solgt til foreningen for oprettelse af en vuggestue for 3500 kr.⁸⁶⁾ Arbejdsanstaltens drift gav de følgende år underskud, i 1909 kostede et fattiglem kommunen 370 kr. om året, og arbejdet, som lemmerne udførte, gav underskud; allerede året forinden havde byrådsmedlem H. O. Hansen henstillet, at forsørgelsesanstalten nedlagdes og i stedet for indrettedes til et alderdomshjem.

I 1901 havde indtægterne af arbejdsanstalten været 6506 kr., og fattigvæsenets samlede indtægt 7308, men udgifterne havde beløbet sig til 17.647 kr.; der var da 88 understøttede; 30 mænd, 26 kvinder og 32 børn. Årsagen til understøttelse for mændenes vedkommende var følgende: Sygdom (4), vanførhed (1), åndssvaghed (2), alderdom (3), ulykkestilfælde (1), arbejdsløshed (2), drikfældighed (16), og uden årsag (1). For de 23 kvinder angives følgende grunde: sygdom (4), vanførhed (1), åndssvaghed (1), alderdom (7), forsørgerens død (4), forsørgerens rømning (3) og stor børneflokk (3). I finansåret 1911-12 fik 112 personer understøttelse, udgiftene var da 27705 kr. og indtægterne 5062 kr.⁸⁷⁾

Sociallovgivning. Det var en ulykke for arbejderne, at der ikke var anden udvej end fattigvæsenet, når de ikke kunne klare sig selv; for den, der nød fattighjælp, mistede sin valgret; man havde ganske vist gennem de frie fattiggasser fra 1856 mulighed for at yde øjeblikkelig hjælp i en nødsituation,

uden at den havde karakter af fattighjælp, men de rådede kun over få midler, og man kunne ikke forvente, at kommunerne ville yde store bidrag til den sociale forsyning; i århundreder havde man forsøgt at holde igen på kommunernes udgifter, da de kun kunne dækkes af de skatter, man kunne få borgerne til at betale. Hvis man derfor skulle tænke på at forbedre de sociale forhold og gøre vilkårene lettere for de ubemidlede i samfundet, måtte staten gennemføre en lovgivning, der gav fælles regler for hele landet og økonomisk støtte fra staten. Allerede tidligt forstod man betydningen heraf, men den bitre politiske kamp hindrede en sådan lovgivning, og først under forligsforhandlingerne i 1890'erne blev der mulighed for en moderne socialpolitik.

Begyndelsen blev gjort i 1891 med en ændring af fattigloven, ifølge hvilken man i tilfælde af uforskyldt trang kunne få hjælp, uden at det betragtedes som fattighjælp. Langt større betydning fik det, at man samme år vedtog en lov om alderdomsunderstøttelse. Efter byrådets skøn kunne der ydes understøttelse til ubemidlede over 60 år, vel at mærke, når de i de sidste 10 år ikke havde modtaget fattighjælp, ikke var blevet ubemidlede ved bortgivning af deres midler og ikke havde ført et forargeligt liv. En alderdomsunderstøttet mistede i 1903 sin understøttelse, fordi distriktslægen afgav en erklæring om, at han i længere tid havde været forfalden til drik; det blev besluttet at indlægge ham på arbejdsanstalten, såfremt han ønskede understøttelse af det offentlige.⁸⁸⁾ Byrådet fastsatte hjælpens størrelse, den skulle blot forslå til »det nødvendige underhold«, staten betalte halvdelen af kommunens udgifter.

I løbet af 1891 bevilgede byrådet alderdomsunderstøttelse til 11 personer; byrådsmedlem urmager Johansen havde først lavet en liste over de personer, der faldt ind under loven, og et nedsat udvalg gennemgik ansøgningerne, inden de blev forelagt byrådet.⁸⁹⁾ 1894 gaves understøttelse til 151 og 1896 til 162 personer, udgifterne var sidstnævnte år 8548 kr., hvoraf staten betalte 4274 kr.⁹⁰⁾ Det stigende antal understøttede skyldes, at befolkningen mere og mere indrettede sig på at regne med understøttelsen; en modstand fra kommunernes side mod at udvide tallet af understøttede var højst usandsynlig, eftersom kommunen betalte hele fattighjælpen, men kun halvdelen af alderdomsunderstøttelsen.⁹¹⁾

1902 foreslog byrådsmedlemmerne P. Syrak Hansen og I. R. Jørgensen at opføre en bolig for alderdomsunderstøttede; der blev nedsat et udvalg, og

nævnt dukkede tanken op igen i 1908, men først i 1915 blev fattiggården ombygget til alderdomshjem. I 1907 vedtoges et forslag af læge Arffmann, der gik ud på, at alle alderdomsunderstøttede skulle have fri medicin uden hensyn til, hvilken af byens læger der havde ordineret den.⁹²⁾

Den sociale lovgivning fortsattes med loven i 1892 om tilskud til sygekasser; den var tiltrængt, da de frivillige sygekasser kun havde ringe tilslutning, og sygdom var en hård herre. I 1880'erne var der blevet oprettet en sygeplejeforening »Stefanforeningen«, der havde fået en fast sygeplejerske.⁹³⁾ 1905 kom børneloven, der fastsatte, at der i hver kommune skulle oprettes et værgeråd, der fik ret til at gribe ind overfor hjem, der vanrøgtede børnene. Få år efter omdannedes de frie fattigkasser til hjælpekasser, stadig med det formål at hjælpe folk til at undgå fattigvæsenet; staten godtgjorde kommunerne $\frac{1}{3}$ af det beløb, de ydede kasserne.

I året 1907 kom også den vigtige lov om arbejdsløshedsunderstøttelse, hvorefter stat og kommune gav et tilskud til de anerkendte arbejdsløsheds-kasser, der var oprettede af fagforeningerne; året efter indsendte 10 arbejdsløsheds-kasser i Faaborg et andragende til byrådet om tilskud; kasserne havde 162 helt og 4 halvt betalende medlemmer i kommunen, og deres samlede præmiebeløb var 1605 kr.; efter henvendelse til arbejdsløshedsinspektøren bevilgede byrådet 185 kr. To år efter blev det vedtaget med 5 stemmer mod 1 at yde 3400 kr. i tilskud.⁹⁴⁾ I 1909 kom der en lov om fortsat arbejdsløshedshjælp, den vakte nogen bekymring, og da indenrigsministeriet forespurgte, hvilke udgifter den havde påført kommunen, og hvad man mente om lovens forlængelse, svarede byrådet, at loven pålagde kommunen uventede, uberegnelige og muligvis betydelige udgifter, som man ikke syntes var en rimelig følge af arbejdsløsheds-kasseloven; 3 medlemmer lod dog tilføje protokollen, at de anbefalede en forlængelse af loven, da den havde vist sig nødvendig og heldig i sine virkninger, men man ønskede, at der i den ny lov blev optaget bestemmelser om refusion fra forsørgelseskommunerne.⁹⁵⁾

Hele denne sociallovgivning, der indledtes i 1892, betød tryghed for den ubemidlede del af befolkningen og forbedrede dens sundhedsforhold, men da kommunerne måtte yde pengene efter de af rigsdagen afstukne retningslinier, har sociallovgivningen i nogen grad undermineret den kommunale selvstændighed.

DET KULTURELLE OG POLITISKE LIV.

Det religiøse liv. Lige siden middelalderens dage havde St. Nikolaj kirke og Helligåndskirken været samlingssteder for det religiøse liv i byen. I tidens løb havde præster med meget forskellig kristendomsopfattelse udlagt evangeliet for generationer af Faaborgensere. Vi har set, hvorledes byen i pietismens dage havde en lægmandsbevægelse, og i slutningen af det 19. århundrede gør en sådan sig også gældende; andre søgte at finde et ståsted udenfor folkekirkens grund. Tidlig kom metodisterne ind i billedet; allerede i 1875 bad en prædikant i den biskoppelige metodistkirke om tilladelse til at benytte rådhusalen en gang om ugen til offentlige møder mod, at det eventuelle overskud ville blive givet til byens hjælpeforening. Hvis man havde regnet med, at dette ville »blødgøre« byrådet, havde man regnet rigtigt; andragendet blev mærkeligt nok bevilget, i forvejen brugte byens præster også rådhusalen til bibellæsninger.¹⁾

Denne religiøse tolerance udmærkede dog ikke altid byrådet. 4 år efter, da møller C. Clausen forespurgte, om rådhusalen måtte overlades til Indre-Missions udsending til gudelige og kirkelige møder den første og tredje fredag i hver måned, svarede byrådet, at det efter omstændighederne ikke fandt anledning til at give den begærede tilladelse, og ligeså uvillig viste man sig senere overfor Frelsens Hærs anmodning om at måtte holde møde søndag eftermiddag på Voigts Minde.²⁾ Metodisterne fik en menighed i Faaborg, og i 1898 kunne den holde gudstjeneste i sin egen kirke »Vor Frelseres kirke« i Priorensgade. 1892 indrettedes en missionsal, og i 1909 opførtes Missionshuset »Ebenezer« i Vestergade.³⁾

Kirke og kirkegård. Efter den store restaurering af Helligåndskirken i 1850'erne skete der i den følgende tid ikke store ændringer. Den senkatolske altertavle var blevet anbragt i kirkens vestende, hvor den stille og langsomt forfaldt, hvad der førte til, at Nationalmuseet ønskede at erhverve den, og i 1882 blev den overladt til museet og derved reddet fra tilintetgørelse.⁴⁾ I århundredets slutning indlagdes varme i kirken, og sognepræst Fangel og hustru bekostede indlægningen af gas.⁵⁾

Efterhånden blev Assistenskirkegården for lille, og fra 1880 så man sig om efter en grund til en ny kirkegård; året efter købte man avlsbruger Dams jordlod ved Svendborg landevej for 2500 kr.: den nye assistenskir-

kegård blev taget i brug 1886, et kapel blev bygget i 1895 efter tegning af savværksejer H. P. Hansen.⁶⁾

Når der var lig i huset, hængte man hvide lagner for vinduerne. Begravelsen foretoges på den 8. dag, og den døde bragtes først til kapellet efter 3-4 dages forløb, men mange blev også begravet fra hjemmet. Overførslen til kapellet skete som regel kl. 8 om aftenen. Gaden udfor den afdødes bolig blev bestrøet med hvidt sand og grønne blade, buxbom, efeu el. lign. Naboer og bekendte, der boede på vejen til kirken eller kapellet, strøede også grønt på deres stykke af gaden. I vinduerne anbragtes tændte lys, en skik, der holdt sig op til århundredeskiftet. Det var næsten udelukkende mænd, der gav møde ved begravelser, man mødte i mørkt tøj og med høj hat. Oprindeligt blev begravelsestalen både sommer og vinter holdt på kirkegården.⁷⁾

Kateket. Foruden sognepræsten var der ved kirken ansat en kateket, der desuden var førstelærer ved borgerskolen, en ordning man i almindelighed var utilfreds med og gentagne gange søgte at få afskaffet. Efter 10 års virke blev kateket Bøving i 1880 sognepræst i Nr. Sundby, og derfor ansøgte skolekommissionen kultusministeriet om at få kateketembedet ombyttet med et overlærerembede, hvad byrådet støttede, men sognepræsten gik imod og påstod, at byrådet ikke var kompetent til at udtale sig; man sendte sognepræsten en skarp tilrettevisning, men da oprettelsen af et kapellanembede ville medføre en del udgifter, lod han sagen falde.⁸⁾ 1896 rejstes spørgsmålet igen; sognepræsten henstillede da, at det eventuelle overlærerembede blev forenet med embedet som kordegn; under sagens videre behandling stillede læge Arffmann forslag om ophævelse af kateketembedet og oprettelse af et selvstændigt overlærerembede med en fast årlig løn på 2200 kr., sognepræsten skulle som erstatning for kateketens hjælp have 400 kr. af kommunens kasse; for dette forslag stemte kun Arffmann. Et forslag fra malermester P. Syrak Hansen om kateketembedets afskaffelse, overlærerembedets oprettelse m. m. blev forkastet mod hans, Hansens, Bruuns og Arffmanns stemmer, og da stemmerne stod lige ved afstemningen om skolekommissionens forslag, faldt også dette forslag, og dermed strandede sagen.⁹⁾

I 1906 udnævntes kateket Bang til sognepræst, og i en skrivelse af 12. juli foreslog ministeriet at ansætte en overlærer og at pålægge en evt. ansat kaldskapellan at undervise et begrænset antal ugentlige timer mod et

passende vederlag, indtil en endelig ordning kunne finde sted ved ledighed i kordegneembedet. Skoledirektionen anmodede byrådet om en erklæring, og det svarede, at der for tiden ikke var og heller ikke i den nærmeste fremtid ville blive ledige timer ved skolen, og man kunne derfor ikke gå ind på den af ministeriet foreslåede ordning. Dermed var det sidste ord dog ikke sagt. I en ny skrivelse gav ministeriet byrådet valget mellem at oplå kateketembedet uden bemærkning om embedets eventuelle nedlæggelse eller tage ministeriets skrivelse af 12. juli til følge; byrådet valgte det sidste. Til stillingen som overlærer ved borgerskolen indkom 29 ansøgninger, deriblandt 3 fra Faaborg, men byrådet indstillede ingen af de indenbys, fordi man fandt det heldigst, når overlærerembedet skulle besættes for første gang, at tage en mand fra en anden by. I oktober 1907 blev lærer ved Vordingborg kommunale skolevæsen Jørgen F. N. Illum beskikket til overlærer ved Faaborg borgerskole.¹⁰⁾

Skolevæsenet. Det stigende antal børn i den skolepligtige alder gjorde det i 1870'erne nødvendigt at overveje en udvidelse af skolen i Østergade. Allerede i 1871 havde man måttet leje et ekstra lokale.¹¹⁾ 1875 fik man indenrigsministeriets tilladelse til at optage et lån på 20.000 kr. til opførelse af den nye skolebygning. Arbejdet overdroges til arkitekt Eckersberg, og 1876 opførtes bag skolen i Østergade en grundmuret mellembygning i en etage.¹²⁾ Samtidig indkom fra gymnastikinspektøren forslag om indførelse af gymnastik i alle offentlige og private skoler i byen, men af økonomiske grunde mente byrådet ikke at kunne gå ind herpå.¹³⁾ 1884 rejstes kravet om et lukket gymnastikhus, men på grund af omkostningerne både herved og ved en forandring af skolelokalerne blev sagen stillet i bero, og først 1892 fandt ombygningen sted. Mellebygningen blev forøget med en etage, og et gymnastiklokale blev opført.¹⁴⁾ I 1910-11 byggedes en ny gymnastik- og klassebygning. Nye skoleplaner gennemførtes adskillige gange, sidst 1910.¹⁵⁾

Det stigende børneantal i den offentlige skole medførte ansættelse af flere lærere, og udgifterne til skolevæsenet var i begyndelsen af det 20. århundrede stigende, hvad der voldte købstæderne så store bekymringer, at man på et repræsentantskabsmøde i købstadforeningen drøftede, hvad der kunne gøres for at lette købstadkommunerne »m. h. t. de dem påhvilende stadig forøgede udgifter til skolevæsenet«.¹⁶⁾

Samarbejdet mellem skolekommission og byråd var i det store og hele

Kredslæge E. Bohn-Jespersen vaccinerer på rådhuset.
(1924)

godt, men pudsigt nok opstod der i 1872 stor strid, om grundlovsdagen skulle betragtes som en fridag, hvad skolekommissionen var imod; til sidst måtte ministeriet træffe afgørelsen, og det svarede, at det havde intet imod, at grundlovsdag blev en fridag.¹⁷⁾

Ved siden af borgerskolen var der de private skoler, først og fremmest realskolen. Ved Lagonis Minde lå fru Møllers pigeinstitut, der senere blev overtaget af frøken M. Frandsen og flyttet til Nørregade; 1906 blev den gjort til en mellem- og realskole, og 2 år efter overtaget af cand. teol. E. Valeur; endelig må nævnes frøken Andersens og frøken Overgaards skoler.¹⁸⁾ 1908 foreslog realskolebestyrer Hassing, der havde søgt stillingen som overlærer ved borgerskolen, byrådet at købe hans skole, men det blev afslået.¹⁹⁾ Valeurs skole blev senere slået sammen med realskolen og flyttet til Sundstræde, hvor Valeur med kommunal garanti lod opføre en ny bygning. 1919 blev den overtaget af kommunen, der heri indrettede grundskolen.²⁰⁾ De private skoler fik tilskud fra byen, hvad dog ikke alle i byrådet fandt rimeligt, og i 1906 foreslog branddirektør Cordes, at man oprettede en kommunal mellem- og realskole.²¹⁾

Der var allerede forståelse for betydningen af børnenes sundhedstilstand.

Foreningen »Børnenes Vel« androg i 1907 byrådet om tilladelse til i et af skolens lokaler at lade de skolesøgende børn undersøge af læge Rosenberg; det var særlig børnenes tænder og forekomsten af adenoide vegetationer, man ville undersøge. Forslaget synes at have sat byrådet i en vis forlegenhed, og først tre måneder efter takkede man for tilbudet, som man dog afslog; hvis noget af den art skulle indføres, mente man, at det måtte være et kommunalt anliggende.²²⁾

Der tænkte også på undervisning efter den skolepligtige alder. Tidligere er nævnt teknisk skole og handelsskolen. Fr. Ibsen ansøgte i 1874 om lokale i borgerskolen for at holde ugentlige oplæsninger i vintermånederne for byens arbejderbefolkning; senere holdt arbejdernes fællesorganisation aftenskole om vinteren, og også andre foreninger søgte om vinteren at beskæftige ungdommen med husflid og sløjd m. m. 1907 oprettedes et folkebibliotek; det var et foreningsbibliotek, der straks fik kommunalt tilskud.²³⁾

Dagspresse. Til hverdag hentede borgerne deres oplysning om store og små begivenheder i de lokale aviser. Fra tidligere tid var der Faaborg Avis, der i denne tid blev Højres organ; bladets arvefjende blev venstreavisen Faaborg Folketidende, der blev oprettet i 1883, og i provisorietiden var der en livlig pennefejde mellem de to redaktører. Foruden disse aviser var der Faaborg og Sallinge herreds nye Dagblad og Folkebladet, der udkom 1889-1911, de sidste år i Faaborg; endelig oprettedes i 1906 Faaborg Socialdemokrat.²⁴⁾

Den voldsomme politiske kamp, der satte ind efter 1870, satte sit præg på datidens aviser; de vrimlede med politiske artikler og nyheder, et stof, der optog befolkningen, og også borgerne i Faaborg tog livligt del i den politiske strid; for enhver god borger gjaldt det om at finde sit politiske ståsted.

Det politiske liv. Netop i 1870 blev der sat skel i dansk politik; de forskellige venstregrupper sluttede sig sammen i det forenede venstre og gik til valg i 1872 med et nyt fælles program, der indledtes med »Junigrundloven i dens fulde omfang er folkets moralske ret«. Faaborgkredsens folketingsmand var da kaptajn C. Th. Zeilau, der ved valget 1869 havde besejret den tidligere folketingsmand Michael Petersen; valgdeltagelsen havde i 1869 været meget ringe, kun 27,7 % af vælgerne havde stemt. Den skærpede

politiske strid vakte vælgerne interesse, og ved det historiske valg i 1872 kæmpede ikke mindre end 4 kandidater om vælgerne stemmer, nemlig gårdfæster Michael Petersen, lærer og organist Kistrup i Horne, gårdbestyrer J. J. Dahlkild i Svanninge og tobakshandler Carl Hansen, Faaborg, de to sidste var nærmest højremænd; ved valget stemte 48,3 % af vælgerne, i Faaborg stemte 342 vælgere; 158 stemmer faldt på Carl Hansen og 143 på Kistrup; mandatet tilfaldt Michael Petersen.²⁵⁾

Samme år havde Klaus Berntsen talt i Faaborg; han var blevet indbudt af 22 venstremænd, og mødet afholdtes i teatersalen på Rasmussens hotel.

Højres folk var mødt så talrigt op, at de kunne vælge redaktør Deichmann til dirigent. Klaus Berntsen giver i sine erindringer en livlig skildring af mødet; da dette var forbi, gik han sammen med folketingsmand Tange ind i hotellets skænkestue, her traf de to højremænd, læge Bøttern og godsforvalter Hoskjær, der opfordrede dem til at drikke et afskedsbæger med dem og de andre højremænd, men da Klaus Berntsen og Tange kom ind i salen, hvor højremændene sad og drak champagne, blev de ikke venligt modtaget, og de fortrak da hurtigt, fulgt af Bøttern og Hoskjær, der beklagede det skete og stadig ville byde på champagne; flere højremænd kom til, fordi de fandt, man havde gjort Bøttern, Hoskjær og Klaus Berntsen uret, og de ville nu råde bod herpå ved at drikke et glas med dem, men også dette mislykkedes, fordi Hoskjærs svigerfader, agent Lagoni, rettede et stærkt angreb på Berg og I. A. Hansen og samtidig udtrykte sin sympati for Klaus Berntsen og Tange. Klaus Berntsen protesterede og sagde, at han og Tange havde ikke inviteret de herrer højremænd, men det var dem, der havde indbudt ham og Tange, »og når jeg for anden gang i aften har modtaget indbydelsen til at drikke et glas champagne med politiske modstandere, så er det under forudsætning af, at vi trods forskellige politiske anskuelser kan betragte hinanden som danske medborgere og være sammen som sådanne«. Da Klaus Berntsen sluttede, for dyrlæge P., der havde drukket lidt for meget, henimod ham, og tog ham i brystet og råbte: »Hvad Satan bilder De Dem ind?« Klaus Berntsen svarede: »Det skal jeg sige Dem, når en snes af byens mest intelligente borgere indbyder to modstandere til et samvær, så indbilder jeg mig, at de herrer har så megen takt og dannelse, at de vil optræde på en sømmelig måde, men nu indser jeg, at det desværre er en misforståelse, derfor byder jeg god nat og ønsker god be-
dring, til vi ses igen.«²⁶⁾

I 1873 tilspidsedes den politiske situation, da Venstre nægtede finanslovens overgang til 2. behandling. Folketingsmand Michael Petersen havde stemt for forkastelsen, hvad der fremkaldte en del uro blandt Faaborgkredsens vælgere.

Distriktslæge Salicath indlod sig derfor i en pressepolemik med folketingsmanden, og der blev indbudt til et møde på rådhuset, hvor situationen skulle drøftes. Salicath indledede mødet, der var blevet til, for at man kunne høre, om kredsen billigede den situation, der var opstået. Sagfører Hoskjær slog til lyd for, at by og land i enighed skulle vælge en mand, der ville støtte kongen og regeringen. Redaktør Deichmann, der var dirigent, spurgte forsamlingen, om den billigede, at folketingets flertal forkastede finansloven uden at behandle den, hvad der blev besvaret med et nej af forsamlingen. Til sidst enedes man om at opstille gårdforpagter J. J. Dahlkild, Svanninge. Valgkampen blev livlig, og stemmeprocenten steg til 54,5. Dahlkild fik 794 stemmer og Michael Petersen 728, Dahlkild fik 388 i Faaborg, men her fik Michael Petersen kun 19.

Tre år efter vandt Michael Petersen kredsen tilbage. Han havde mange fjender i Faaborg; lærlingene på fabrikant Hoffgaards tobaksfabrik fik altid fri på valgdagen på den betingelse, at de skulle møde på Torvet og pibe, når Michael Petersen talte, og de vidste også, at man gerne så, at de gav »Michaelisterne« et par ekstra pift, når de kørte hjem.²⁷⁾

I provisorieårene repræsenteredes Faaborgkredsen af de 2 venstremænd Michael Petersen til 1890 og Kr. Jensen-Højby til 1901. Den politiske interesse var stigende i 1880'erne, men også bitterheden; forsvarssagen havde mange tilhængere i Faaborgkredsen, og som kredsformand for foreningen »Til Forsvarssagens Fremme« lod den tidligere folketingsmand Dahlkild i 1880 afholde agitationsmøde på Voigts Minde.²⁸⁾ Den politiske interesse nåede vist sit højdepunkt i 1885; da afholdt Venstre møde på Rasmussens hotel ved folketingsmand H. Trier; der var fri adgang for venstrevælgerforeningens medlemmer, men alle andre skulle betale 35 øre. »Et medlem af højrevælgerforeningen for Svendborg amts 4. kreds« rettede en anmodning til alle modstandere af Venstres politik om at afholde sig fra dette møde og ikke ved at yde 35 øre bidrage til at hjælpe Venstres agitationskasse. Utiltalende virker et andet indlæg, hvori indsenderen spurgte redaktøren af Faaborg Avis, om folketingsmand Trier, der skulle holde det omtalte møde 2. påskedag, var jøde, »skulle dette være tilfældet, forekommer det mig, at det

*Folketingsvalg på Torvet
(1901)*

er meget uheldigt at vælge en af vore højtidsdage, hvor vi fejrer Kristi opstandelsesfest, til politisk diskussion, hvad der må være sårende for enhver varmtfølende kristen, hvilket politisk parti han end tilhører«. Indsenderen underskrev sig »A. B. Medl. af Indre Mission«. ²⁹⁾ Det første provisorieår samlede også byens og omegnens højremænd; 19. decbr. 1885 stiftedes en konservativ klub. ³⁰⁾ Valghandlingen i Faaborgkredsen foregik på Torvet i Faaborg, og dagen blev derfor også en stor udflugtsdag for vælgerne fra sognene, der tidlig om morgenen strømmede ind til byen i høstvogne, men herskabsvognene fra omegnens herregårde blev også anvendt; i de store købmandsgårde var der stuvende fuldt af vogne, ved et enkelt valg skal der have været henved 100 vogne i Voigts gård. Valghandlingen begyndte kl. 10, og både vælgere og nysgerrige samledes for at høre kandidaterne. Undertiden fandt valgene sted om vinteren til glæde for søfolkene, men transporten blev da besværlig, særlig for vælgerne fra øerne. Det fortælles, at ved et sådant vintervalg måtte vælgerne fra de omliggende øer gøre landgang på Bjørnø, fordi Faaborg havn var fyldt med is; over isen drog de så fra

Bjørnø til Aastruplandet. De ældre mænd blev båret af de yngre, fra Aastrup kørte de så til Faaborg.³¹⁾ Når kandidaterne havde talt, foregik kåringen, men ofte krævede modstanderne skriftlig afstemning, denne foregik offentlig, så der var rig lejlighed til at øve valgtryk; først i 1901 indførtes hemmelig afstemning. Ved valget det år afløstes den moderate Kr. Jensen-Højby af gårdmand Hans Poul Pedersen, Viby Vestergård, der tilsluttede sig reformvenstre. Hans flertal var ikke særlig stort, og Faaborgkredsens mange moderate ønskede derfor at styrte ham ved næste valg; i 1909 samlede de moderate og højre sig om forpagter Rasmus Christiansen, Brændrupgård, der også fik mandatet; under grundlovsforhandlingerne viste det sig, at han var modstander af den nye grundlov, og hans modstandere samlede sig derefter om dr. phil. C. N. Starcke, der på valgdagen bl. a. blev anbefalet af læge R. E. Christensen, der hævdede, at valget mellem Rs. Christiansen og Starcke ikke kunne volde vælgerne besvær, da det drejede sig om at stemme for eller imod den almindelige valgret. Valgkampen var ualmindelig livlig, og stemmeprocenten steg til 71,6. Starcke valgtes med 1758 stemmer mod 1077 og repræsenterede Faaborgkredsen under hele første verdenskrig.³²⁾

Foreningsliv. Der er ingen tvivl om, at politik har været meget drøftet både den lokale og den »store«, når borgerne mødtes, hvad enten det skete i foreningerne eller ved stambordene. Det er tidligere nævnt, hvilken rolle foreningerne kunne spille ved byrådsvalgene. Handels- og Kontoristforeningen havde et rigt foreningsliv, og dens lokaler var meget besøgt, særlig var dens generalforsamling en af vinterens store begivenheder. Den havde lokaler i en sidebygning til Rasmussens hotel, og her var billardstue, læse-, spille- og konversationsværelser. Medlemmerne bestod først og fremmest af byens handlende og deres medhjælpere, men også mange embedsmænd, lærere og sagførere var medlemmer. Klubben »Enigheden« havde lokaler i H. Jensens restauration på Chr. IX's vej, i 1884 blev klubben til Borger- og Håndværkerforeningen, og i 1892 byggede den en ejendom paa banegårdspladsen. 1903 blev Det broderlige Skydeselskab sluttet sammen med Borger- og Håndværkerforeningen.³³⁾

Et af byens mest kendte stamborde fandtes på »Madsens hotel«, her samledes købmændene og andre borgere til den traditionelle »mørklægningsknægt«, den bestod af en kop kogende vand med brun kandis og en stor

Torvegade nr. 12 ca. 1868
 Gæstgivergården (nuv. Rasmussens hotel)
 I butikken til højre begyndte I. I. Larsen forretning 1860.

snaps rom, hele herligheden kostede 15 øre. På hotellet afholdtes også auktioner, de blev i almindelighed bekendtgjort ved trommeslagning; det kostede 2 kr., hvis man ville benytte trommen, i mange år var vægter Ravn trommeslager.³⁴⁾ I hotellets have var der en meget brugt keglebane og et meget smukt valnøddetræ; haven var i det hele taget et yndet opholdssted om sommeren for mange borgere; det var ogsaa et ideelt sted for købmændene på grund af dets beliggenhed, her kunne de i ro og fred drikke et glas portvin med toderen, når den anstrengende forretning på toldboden var afsluttet. Skibsførere og styrmænd holdt til i restauration »Skibet« ved havnen, og i dens kælder kom matroser og havnearbejdere.

De handelsrejsende tog ind på »Rasmussens hotel«; i hotelejer Fr. Andersens tid blev de afhentede ved banegården af hotellets vogn, »Onkel Toms Hytte«; det var en af byens seværdigheder, et enspænderkøretøj med åbent

kuskesæde, men i »passagerrummet« var der glasdøre og ruder. De rejsende boede ofte 2-8 dage paa hotellet. De spiste ved table d'hote, hvor der serveredes suppe, fisk, mellemret, steg og dessert formedelst 2¹/₂ kr., og det var naturligt, at man hertil nød en halv flaske rødvin og nogle glas sherry og madeira.

I Rasmussens hotel var teatersalen, hvor der om vinteren opførtes skuespil og syngestykker af omrejsende selskaber, det var sikkert en begivenhed, da i 1875 Bjørnsons »en Fallit« blev opført;³⁵⁾ mellemaktsmusikken blev undertiden leveret af musikforeningens orkester, dirigeret af justitsråd I. I. Jacobsen. Denne forening afholdt hvert år flere koncerter, den ene nytårsdag, det var årets fornemste begivenhed, og foregik selvfølgelig på hotellet. Herrerne var i kjole og hvidt og havde hvide skinhandsker, og damerne var i deres fineste kjoler og med lange handsker. Herrerne tegnede sig på balkortet for de forskellige danse; man begyndte med en polonaise, og balinspektøren sørgede for, at der kun var det tilladte antal par på gulvet, senere var der kotillon, hvor herrerne modtog ordner af damerne og til gengæld gav disse små buketter. Ballet sluttede med »Forgangen nat vor sultne kat«.³⁶⁾

Kongens fødselsdag var som sædvanlig en stor festdag, da flagedes fra rådhuset med flaget med kommunens våben, det blev i mange år hejst af Jens Christian og Rasmus Andersen for 8 kr. årlig.³⁷⁾ Under den politiske strid var der dog ikke altid enighed om, på hvilken måde dagen skulle fejres, i 1873 stemte 3 byrådsmedlemmer mod festmåltidet.³⁸⁾ For lemmerne på arbejdsanstalten og beboerne i hospitalet og Ploug-Hempels stiftelse var det en fest, hvor de bispistes med risengrød, flæskesteg med øl samt kaffe med hvedebrød. Da Christian IX havde 40 års regeringsjubilæum, var der om eftermiddagen musik i gaderne.³⁹⁾ Kongebesøg var stadig store begivenheder, særlig for de unge piger, der strøede blomster, og for byrådsmedlemmerne og de øvrige »udvalgte«. Kronprinsparrets sølvbryllup i 1894 fejredes som en folkefest med flagning, kulørte lamper og dans på Voigts Minde.⁴⁰⁾

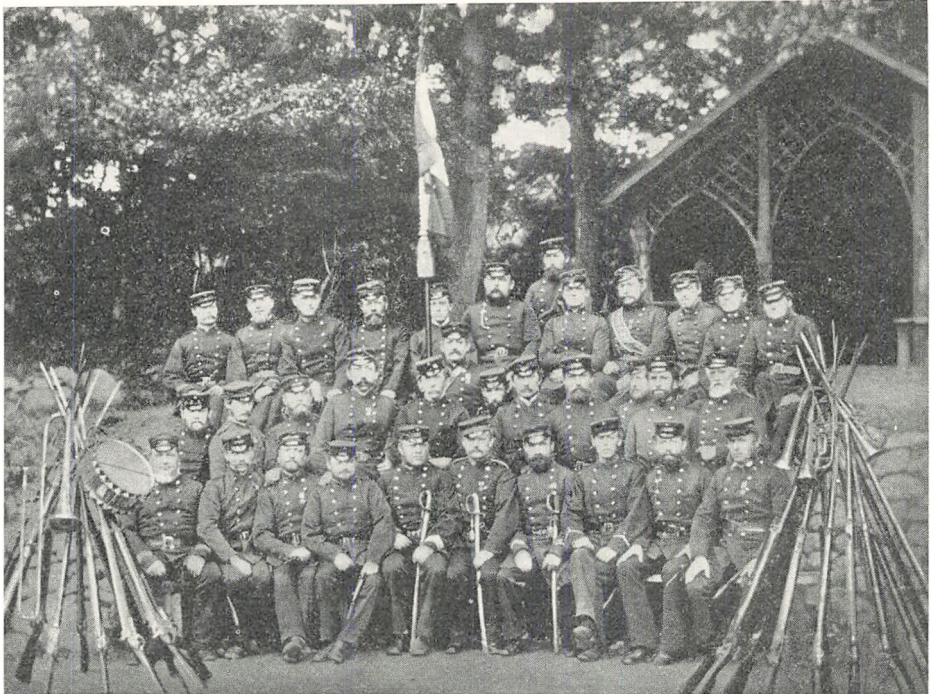
På Voigts Minde afholdtes om sommeren koncerter af musikkdirektører fra Svendborg, da blev »Mindet« afspærret, og entreen var 25 øre. Overfor cafemusik var byrådet ikke slet så velvillig; gæstgiver Laugesen fik afslag, da han ansøgte om at måtte »opføre musikalske præstationer på for-tepiano.«⁴¹⁾

Peter Hansen: „På Isen udenfor Byen“. 1901.
(Statens Museum for Kunst)

Det havde måske været noget for ungdommen, men den gjorde man ikke så meget for; der var dog husflidsforening og sløjdforening, men fritid var der i det hele taget ikke så meget af. Kun søndag eftermiddag kunne man slå sig løs; de unge håndværkere samledes da i »Røde kro«; der var dansesal og keglebane, og på markedsdage var der altid bal. Optøget af lærdrengene fastelavnsmandag blev forbudt i 1893, det var ikke altid gået stille af; ofte havde politibetjentene skærmydsler med de unge, særlig nytårsaften kunne det gå temmelig livligt til; om sommeren badede og svømmede drengene ud for St. Hansgade, men da de fandt på at færdes langs stranden i nøgen tilstand, blev det borgerskabet for meget. Politimesteren måtte forbyde det og true fremtidige overtrædere af forbudet med korporlig straf. For 36 kr. anskaffedes i 1893 en executionsbænk til arresthuset, den skulle anvendes ved risstraffen.⁴²⁾

Det blev noget bedre, da sporten slog igennem, men endnu i 1880'erne var det kun skydningen i skytteforeningerne, man rigtig regnede med. Afdøde sparekassedirektør H. C. Jørgensen fortæller, at han og hans kammerater stiftede en boldklub og spillede fodbold på markedspladsen, men det blev en kort fornøjelse, den gamle jernstøber Jensen kom farende og truede med stokken, idet han råbte: »ka I skruppe a, jeg vil Fan' hakke me

Faaborg Politikorps
(ca. 1880)

itte ha I sjosker græsset ned, som mi ku ska æ'e«. ⁴³⁾ 1885 var dog Faaborg bicyklistklub dannet, den opfordrede kuskene, hvis heste var bange for »bicycleridt«, til at række pisken i vejret; klubbens medlemmer ville så straks springe af; hvis intet tegn bliver givet, »antager vi, at vi kan ride forbi«. 1890 søgte birkefuldmægtig Hornemann at starte en roklub, 5 år senere stiftedes Faaborg sportsklub, der gav sig af med cykle- og fodsport samt gymnastik om vinteren, senere grundlagdes Faaborg boldklub, og 1900 trængte cricket og lawntennis frem. ⁴⁴⁾

Prices Have var oprindeligt om sommeren det eneste sted, hvor man kunne nyde en forfriskning, her stod den gamle runde pavillon med det spidse stråtag, indvendigt båret af en række søjler, der delte lokalet i et dansesgulv og en bænkeplads for tilskuere. Den gamle pavillon afløstes i 1907 af en ny, »Skyttehuset«. ⁴⁵⁾

Politikorpset, der blev udskrevet blandt de yngre borgere, og som assisterede politiet med at opretholde ordenen, bestod af en løjtnant, 2 underofficerer, 24 menige og en tambour, i daglig tale hed det »Politikoret«; det

holdt sig i form ved en række udrykninger om sommeren til Prises Have. Korpset stillede op på Torvet og marcherede afsted kl. 18 med fane og musik i spidsen, i Prises Have fandtes en keglebane, og her foregik de fleste øvelser, dog blev der også skudt ind imellem; alle byens beværtere var medlemmer af korpset; når mændene var trætte, kom damerne med aftensmæden. Kl. 22 drog man hjem og trådte af på Torvet.⁴⁶⁾

Da pavillonen på Voigts Minde blev bygget i 1891, blev den en stærk konkurrent, og pavillonen i Prises Have blev efterhånden forladt. På Voigts Minde fejredes i årene op til første verdenskrig store politiske og nationale fester, der afsluttedes med dans på estraden og festfyrværkeri; her afholdt også »Myrerne« deres skiveskydning hver søndag formiddag.⁴⁷⁾

Pavillonen i Prises Have havde dog stadig en stor dag om året, nemlig skyttelauget, som regel den 8. juli. Det foregik altid her, med frokost og middag i pavillonen. I middagen deltog byens embedsmænd og skovens ejer, besidderen af baroniet Holstenschus. Lensbaron Holsten-Carisius udnævntes i 1873 til æresborger i Faaborg på grund af den store interesse, han altid havde vist byen, og fordi han ved enhver given lejlighed havde givet den bevis på sit velvillige sindelag.⁴⁸⁾

Endnu i denne tid holdt skipperkassen det såkaldte »Skipperbal« i januar måned, men det ophørte ved udgangen af århundredet. Bestyrelsen nedsatte et udvalg på 2-3 medlemmer, der gik rundt og indbød gæster, søfolk, byrådsmedlemmer, embedsmænd, købmænd og andre, »der stod i rørelse med handel og søfart«. Det var en farlig sag at gå rundt og indbyde, for allevegne blev de trakterede. På selve baldagen mødtes skipperne hen på eftermiddagen og drak tevandsknægte af særlig store kopper, der var importeret til lejligheden fra England. Når så medlemmer og gæster var samlede, gik man til bords. Første ret var altid skinke og grønlangkål, og man sad til bords i 4-5 timer, da der var et hav af taler. Ballet varede til kl. 6 morgen. Dagen efter mødtes skipperne igen og spiste »levnemad« og dansede med hotellets kvindelige personale.⁴⁹⁾

En stor begivenhed var den årlige sprøjteprøve. Malermester Aug. Hundt var i mange år brandinspektør. Han optrådte den dag i en selvkomponeret blå uniform med guldepauletter, lang slæbesabel og sort hjelm med messingbeslag og undertiden prydedes den med en stor hvid strudsfer. Brandinspektøren frembød således et martialske skue, yderligere var han udrustet med horn og fløjte. Før vandværkets tid opstilledes nogle dage før

prøven et par store rødmalede kar ved pumpen på Torvet, de var som regel utætte og måtte stadig fyldes. I havnebassinet anbragtes 2 pumper, byens hesteejere mødte med tønder på vognene for at køre vand til sprøjterne, og disse blev kørt op på linie udfor rådhuset. Slangerne blev så trillet ud over Torvet, strålemesteren tog røret, og Hundt gav signal med sit horn, og medens mændene ved pumpen arbejdede af alle livsens kræfter, sprøjtede vandet ud ikke blot i rørene, men også af alle hullerne i slangerne til skole-drengenes vilde jubel; når prøven var endt, gik alle hjem, glade over at have overværet denne begivenhed, men formentlig også med et stille ønske om at blive forskånet for ildebrand.⁵⁰⁾

I Faaborg opstod i slutningen af århundredet en kunstnerkoloni; mange af malerne havde tilknytning til de to dygtige malermestre E. N. Knippel og Syrak Hansen. Hos Knippel opdroges sønnen Carl og svenden Jens Birkholm og hos Syrak Hansen sønnerne Syrak d. y. og Peter, datteren Anna og svendene Søren Lund, Fritz Syberg og Harald Holm, alle fødte i eller ved Faaborg. Fritz Syberg har i »De unge år« skildret sit ophold i »Mesterhuset«, hvor han og hans arbejdskammerater fik kendskab til god solid malertradition, og i den knap tilmålte fritid vandrede de om sommeren rundt i omegnen altid med skitsebog, tegnede og malede. Fire af dem kom på Zartmanns skole, hvor de traf andre unge malere som Poul S. Christiansen, Johannes Larsen og Karl Schou; de fulgte med i ferien til »Mesterhuset«, hvor de »talte med hinanden om kunst, våsede og lo«. Fritz Syberg og Karl Schou blev Syrak Hansens svigersønner. »Fynboerne«s kunst vakte i begyndelsen stor modstand, Syberg har fortalt, at han solgte 12 tegninger for 5 kr., når nøden bankede på døren. I Faaborg kom »Fynboerne« i forbindelse med fabrikant Mads Rasmussen, der købte billeder af dem, tilskyndet hertil af Syrak Hansen og af sin broder overretssagfører Jens Rasmussen i Odense; et forsøg på at interessere Fyns Stifts Kunstforening og Odense byråd for at købe af »Fynboerne« førte ikke til noget, til held for Faaborg.

Den 22. februar 1910 holdt Mads Rasmussen selskab i sit hjem i København, tilstede var flere fynske malere, og ved den lejlighed meddelte han, at han agtede at skabe et museum i Faaborg for den fynske malerkunst. Kunstnerne dannede en komité, der sammen med Mads Rasmussen skulle virkeliggøre planen. I løbet af nogle måneder indkøbte de et par hundrede billeder samt Kaj Nielsens Marmorpigen. Snart blev billederne hængt op i Mads Rasmussens sommerbolig i Faaborg, og St. Hansdag 1910 blev sam-

lingen indviet, den begivenhed, som Peter Hansen har foreviget i sit store billede i Faaborg museum. Indkøbene fortsattes, og snart måtte man tænke på en museumsbygning. Arkitekt Carl Petersen gav udkast til en bygning, der skulle ligge ved siden af Mads Rasmussens gård. Da Carl Petersen kom til Faaborg, havde han Kai Nielsen med sig, og under opholdet her modelerede denne Ymerbrønden. Om aftenen samledes Mads Rasmussen og hans kunstner venner i hotellets røde stue, her kom også maleren Carl Knippel, der da var medlem af byrådet, han fik lermodellen af brønden og bar den over i byrådsalen, hvor »byens vise fædre« bestemte sig til at modtage Mads Rasmussens tilbud om en ny brønd til Torvet. 1913 blev Ymerbrønden afsløret, og 2 år efter kunne kunstsamlingen rykke ind i eget hus. Faaborg museum var skabt; en fin ramme om »Fynboerne«s kunst og et smukt minde om den glade og gavmilde mæcen, fynboen Mads Rasmussen.⁵¹⁾

Peter Hansen: Faaborg Museums indstiftelse.
(Faaborg Museum)

1	Direktør Mads Rasmussen	15	Fru Nicolaus Lützhöft	29	Maleren Karl Schou
2	Fru Christine Rasmussen	16	Fru Johs. V Jensen	30	Maleren Jens Birkholm
3	Inga Rasmussen	17	Frøken Harriet Rasmussen	31	Maleren Søren Lund
4	Holger M. Rasmussen	18	Inspektør E. N. Knippel	32	Maleren Tom Petersen
5	Fru Tom Petersen	19	Borgmester S. Skouenborg	33	Maleren Harald Holm
6	Fru Peter Hansen	20	Landdagsmand H. P. Hanssen-Nørremølle	34	Maleren og kunstkritikeren Nicolaus Lützhöft
7	Fru Borgmester S. Skouenborg	21	Overretssagfører Jens Rasmussen	35	Maleren Carl Knippel
8	Fru Museumsdirektør Karl Madsen	22	Forfatteren Johs. V. Jensen	36	Maleren Sigurd Swane
9	Fru Overretssagfører Jens Rasmussen	23	Museumsdirektør Karl Madsen	37	Billedhuggeren Kaj Nielsen
10	Fru Karl Schou	24	Maleren Fritz Syberg	38	Forfatteren Johan Skjoldborg
11	Fru Marius Mikkelsen	25	Maleren Peter Hansen	39	Forfatteren Christian Engelstoft
12	Fru Kaj Nielsen	26	Maleren Johannes Larsen	40	Fotograf Marius Mikkelsen
13	Malerinden Alhed Larsen	27	Maleren Kristian Zahrtmann	41	Forfatteren H. P. Lunde
14	Malerinden Christine Swane	28	Maleren Poul S. Christiansen	42	Maleren Syrak Hansen

KILDEHENVISNINGER

Følgende forkorrelser er anvendt: D.K.-Danske Kancelli, F.G.A.-Fyns Guvernements Arkiv, G.T.K.-Generaltoldkammeret, F.A.-Faaborg Avis, H.K.F.-Havne, kanal og fyrvæsen, O.A.A.-Odense Amts Arkiv, R'A.-Rigsarkivet.

Hvor inter ander er nævnt, findes det utrykte materiale i Landsarkivet for Fyn.

1750-1837

Bystyre.

1) Wad: Fra Fyns Fortid, Bd. IV, 1924, s. 367. 2) O.A.A. Breve fra F. 1789—93, 1792 21. aug. 3) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 61. 4) Årb. f. Svendborg a. 1917, s. 141 ff. 5) Rubin: Frederik VI's tid, 1895, s. 581. 6) Munch: Anf. værk, s. 62 f. 7) Rådstueprot. 1759—1838 f. 179. 8) do. 1781 29. aug. 9) O.A.A. Breve fra F. 1767—89 nr. 61. 10) Skødeo. panteprot. 1760—81 f. 523, 1781 29. aug.; rådstueprot. 1759—1838, 1782 25. april. 11) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1782 23. marts. 12) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 98 f. 13) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 75, 14) Wad: Anf. værk, s. 385 anm. 15) Rådstueprot. 1759—1838, 1801 18. maj. 16) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 100. 17) do. 1789—93, 1792 18. maj. 18) O.A.A. Pk. nr. 332, kancellibreve 1793. 19) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 16. jan. 20) do. 1802 2. juni. 21) do. 1805 11. okt. 22) Fyns St.'s Adresseavis 1828 4. april; Statstidende. 23) Rådstueprot. 1759—1838, 1777 7. april. 24) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 57, 1777 21. juli. 25) Rådstueprot. 1759—1838, 1781 11. aug. 26) do. 1768 8. jan., 1773 9. jan. 27) do. 1783 8. april. 28) do. 1768 31. dec., 1775 18. jan. 29) Kæmnerregnsk. 1772. 30) Rådstueprot. 1759—1838, 1774 8. jan., 1757 16. dec. 31) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67, 1761 29. aug. 32) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1790 4. sept.; kæmnerregnsk. 1805. 33) Rådstueprot. 1759—1838, 1775 18. jan.; kæmnerregnsk. 1790 34) Wad: Anf. værk, bd. IV, 1924, s. 382. 35) Kæmnerregnsk. 1772—73, antegn. 36) Munch: Anf. værk, bd. II, 1900, s. 7. 37) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1769 27. maj. 38) do. nr. 119. 39) Rådstueprot. 1759—1838, 1774 20. aug. 40) Kæmnerregnsk. 1785. 41) Rådstueprot. 1757 28. juni. 42) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1769 9. jan. 43) do. 1769 20. febr. 44) do. 1769 3. marts. 45) do. 1769 16. juni, 2. aug. 46) Rådstueprot. 1759—1838, 1770 14. febr. 47) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1774 15. sept.; forsk. dok. pk. nr. 637, 1774 15. sept. 48) O.A.A. Br. fr. F. 1774 17. sept. 49) do. 1774 20. sept. 50) do. 1774 29. sept. 51) do. 1777 10. maj. 52) do. 1777 28. maj. 53) do. 1777 21. juni, 25. juni. 54) Rådstueprot. 1759—1838, 1781 24. okt. 55) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 57, 1777 21. juli. 56) Munch: Anf. værk., bd. II, 1900, s. 40 f. 57) Rådstueprot. 1759—1838 f. 225, 1799 6. febr. 58) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 106. 59) do. pk. nr. 445, 1789 14. marts. 60) do. 1789 3. juli; jvf. Wad: Anf. værk, bd. IV, 1924, s. 382. 61) Munch: Anf. værk, bd. II, 1900, s. 70 f. 62) Rådstueprot. 1759—1838, 1798 19. jan. 63) do. 1798 21. maj. 64) do. 1800 29. jan. 65) do. 1800 12. febr. 66) do. 1806 3. jan. 67) Munch: Anf. værk, bd. II, 1900, s. 91. 68) do. bd. II, bilag 1; rådstueprot. 1759—1838, 1808 4. jan., 1837 3. jan. 69) Rådstueprot. 1759—1838, 1771 31. dec. 70) do. 1777 28. okt. 71) do. 1760 12. jan., 1763 13. jan. 72) Munch: Anf. værk. bd. II, s. 48, 74 f. 73) Rådstue-

prot. 1759—1838, 1815 7. jan. 74) do. 1832 10. aug. 75) Munch: Anf. værk, bd. I, s. 120.
 76) Rådstueprot. 1759—1838, 1761 18. april. 77) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 55. 78)
 do. bd. II, s. 9. 79) O.A.A. 1751—57, 2/788, 1751 6. o. 17. febr. 80) do. 1789—93, 1789
 8. juli. 81) Rådstueprot. 1759—1838, 1761 24. jan. 82) do. 1759—1838, 1810 10. jan.
 83) Byfogedark., forsk. dok. 1650—1850. 84) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1786 27. maj.
 85) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 4 f., 62 f. 86) do. bd. II, s. 9. 87) Rådstueprot. 1759—
 1838, 1762 2. okt. 88) do. 1762 14. okt. 89) do. 1765 1. juli. 90) O.A.A. Br. fr. F. 1758—
 67, 1765 8. juli. 91) Rådstueprot. 1759—1838, 1776 11. juli. 92) do. 1771 31. dec. 93) do.
 1773 8. jan. 94) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 119. 95) do. 1774 22. o. 30. april. 96)
 R. A. Ekstraskatteregnsk. 1762—83. 97) R. A. D. K. De deputeredes rejser 1804. 98)
 Munch: Anf. værk, bd. II, s. 55. 99) Rådstueprot. 1759—1838, 1805 25. jan. 100) do. 1803
 4. jan. 101) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 103; Rubin: 1807—14, s. 188 f. 102) R. A.
 Indkomstskatteregnsk. 1809—14. 103) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 103. 10) Rådstueprot.
 1758 21. juni. 105) Forsk. dok. pk. nr. 940, 1758 23. juni. 106) Schrøder: Medd. om
 Faaborg Kjøbstad, s. 428. 107) Rådstueprot. 1759—1838, 1801 25. juli. 108) Munch: Anf.
 værk, bd. II, s. 9. 109) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 57, 1777 21. juli. 110) Indk. br. t.
 magistr. 1768. 111) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1768 26. aug. 112) Forsk. dok. nr. 637,
 1765 8. nov.; O.A.A. Br. fr. F. 1758—67, 1765 8. nov. 113) do. nr. 71. 114) Rådstue-
 prot. 1755 20. aug. 115) do. 1759—1838, 1769 30. dec. 116) do. 1774 20. aug; kærnerregnsk.
 1775. 117) O.A.A. Br. fr. F. 1789—93, 1790 18. juli. 118) do. 1790 28. aug.
 119) Rådstueprot. 1759—1838, 1800 11. marts. 120) do. 1804 16. marts. 121) Indk. br. t.
 magistr. 1694—1800, 1766 1. okt.; kærnerregnsk. 1773, bilag. 122) A. F. Bergsøe: Dan-
 marks Statistik, bd. IV, s. 598 ff. 123) O.A.A. Br. fr. F. 1789—93, 1789 3. juli. 124)
 Munch: Anf. værk, bd. II, s. 103. 125) Kærnerregnsk. 1780. 126) O.A.A. Br. fr. F. 1758—
 67, 1761 25. aug.; Munch: Anf. værk, bd. II, s. 100. 127) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67,
 1761 25. aug. 128) Rådstueprot. 1759—1838, 1772 7. jan. 129) do. 1803 4. jan. 130) do.
 1835 3. jan. 131) do. 1814 26. febr., 1815 28. marts. 132) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67,
 1761; R.A.D.K. De kancellideputeredes rejser 1804. 133) R.A. Købstadregnsk.; kærner-
 regnsk. 134) Kærnerregnsk. 1790. 135) skøde- og panteprot. 1737—60 f. 410, 1760—81
 f. 142. 136) Kærnerregnsk. 1773, antg. 137) Auktionsprot. 1737—1815, f. 160; kærner-
 regnsk. 134) Kærnerregnsk. 1790. 135) Skøde- og panteprot. 1737—60 f. 410, 1760—81
 6. maj; kærnerregnsk. 1810. 140) R. A. Magistratsregnsk. 1755. 141) O.A.A. Br. fr. F. 1751
 —57 14/790. 142) Kærnerregnsk. 1780. 143) Munch: Anf. værk, bd. I, s. 7. 144) O.A.A.
 Br. fr. F. 1758—67, 9/961. 145) do. 1767—89 nr. 94, 1786 12. dec. 146) Rådstueprot.
 1759—1838, 1815 7. januar. 147) do. 1752 12. decbr.; auktionsprot. 1737—1815, f.
 19. 148) Brevkopibog 1768—75, f. 64; rådstueprot. 1759—1838, 1770 2. juni. 149) Auktions-
 prot. 1737—1815, 1759 15. sept. 150) Rådstueprot. 1759—1839, 1791 2. maj.
 151) do. f. 324, 1834 3. jan. 152) do. f. 4, 1759 12. juli. 153) do. 1773 20. jan.; 1759 f. 2.
 154) Kopibog, 1807 4. juli, 24. juli. 155) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 95, 1787 13. jan.;
 do. 1789—93, 1789 3. juli 156) F. G. A. Insp. af købst. 1823—25, 1816. 157) O.A.A.
 Br. fr. F. 1767—89 nr. 94, 1786 12. dec. 158) Rådstueprot. 1759—1838 f. 4, 1759 2.
 juli. 159) Kopibog, 1807 10. juli. 160) O.A.A. Brevkopibog 1789 f. 250, 1789 16. sept. 161)
 Rådstueprot. 1759—1838 f. 327, 1834 28. aug. 162) Forsk. dok. pk. nr. 940, 1756 26. okt.
 163) Rådstueprot. 1759—1838, 1769 30. dec. 164) do. 1771 11. marts. 165) do.
 1771 31. dec., 1773 22. sept. 166) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1785 18. okt. 167) do.
 1785 26. okt., do. 1789—93, 1792 4. febr. 168) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67, 1761 25. febr.;
 kærnerregnsk. 1790, 1805. 169) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57. 16/781, 1751 28. april; råd-
 stueprot. 1751 24. maj. 170) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67, 1761 12. maj. 171) do.
 1761 7. marts, 14. april. 172) Skøde- og panteprot. 1760—81 f. 154, 1764 21. marts;
 auktionsprot. 1764 3. marts. 173) Auktionsprot. 1737—1815 f. 188, 1764 3. marts. 174)

O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 89, 1786 26. aug. 175) O.A.A. Br. fr. F. 1789—93, 1792 6. juni; rådstueprot. 1759—1838, 1792 25. sept. 176) Rådstueprot. 1756 17. jan. 177) do. 1762 2. marts. 178) Kæmnerregnsk. 1772, antg. 179) Rådstueprot. 1759—1838, 1775 5. jan. 180) do. 1777 7. april. 181) do. 1801 4. jan. 182) do. 1801 8. april, 6. maj. 183) do. 1802 6. jan. 184) do. 1803 4. jan. 185) do. 1806 3. jan. 186) do. 1808 4. jan., 1813 4. jan. 187) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 101. 188) Rådstueprot. 1759—1838, 1827 27. juni, 1832 10. o. 24. aug. 189) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89 nr. 103, 1788 31. maj. 190) Rådstueprot. 1759—1838, 1791 2. maj. 191) do. 1806 3. jan. 192) Politiprot. 1709—1817 f. 145, 1792 7. nov. 193) Rådstueprot. 1759—1838, 1809 1. dec. 194) do. 1812 24. jan. 195) do. 1836 3. jan. 196) Kæmnerregnsk. 1835. 197) Rådstueprot. 1818 9. marts. 198) do. 1802 3. juli, 23. juni. 199) do. 1803 19. febr., 1813 4. jan. 200) Tingbog 1764—86, 1773 8. marts, 1783 5. marts. 201) Indk. br. t. magistr. 1694—1800, 1787. 202) do. 1768 12. okt. 203) Rådstueprot. 1771 31. juli. 204) Kæmnerregnsk. 1773. 205) Rådstueprot. 1773 17. febr. 206) Indk. br. t. magistr. 1694—1800, 1787; Kæmnerregnsk. 1800. 207) Forsk. dok. pk. nr. 642. 208) Tingbog 1764—86, 1786 30. juni. 209) Rådstueprot. 1759—1838, 1803 27. juni. 210) do. 1803 20. okt. 211) do. 1804 22. aug., 1805 14. jan.; Schrøder: Anf. værk, s. 198 f.; R.A. D.K. Kaas' indberetning 1804 30. aug. 212) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 23. juni. 213) Schrøder: Anf. værk, side 98. 214) Kæmnerregnsk. 1790, 1800. 215) Rådstueprot. 1759—1838, 1769 30. dec. 216) do. 1772 7. jan. 217) do. 1774 8. jan. 218) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 55. 219) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1787 23. febr., 8. marts; R.A.D.K. Kaas' indberetning 1804 30. aug. 220) R.A. Magistratsregnsk. 1758. 221) O.A.A. Br. o. resolutionsprot. 1760 f. 87; rådstueprot. 1759—1838, 1769 30. sept. 222) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 55. 223) Rådstueprot. 1759—1838, 1795 19. aug. 224) do. 1832 26. maj. 225) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 55.

Det økonomiske liv.

1) Alb. Olsen i Acta Jutlandica 1932, s. 25. 2) Falbe-Hansen o. Scharling: Danmarks Statistik, bd. I, 1885, s. 566; Gunnar Olsen: De d. købst. g. tiderne, 1943, bil. 2. 3) Schrøder: Meddel. om Faaborg Kjøbstad, 1866, s. 21. 4) do. s. 139 ff. 5) Alb. Olsen i Acta Jutlandica 1932, s. 37. 6) R.A.D.K. De deputeredes rejser 1804; rådstueprot. 1759—1838 f. 259—71. 7) Rådstueprot. 1759—1838, 1785 21. jan. 8) Skøde- o. panteprot. f. 379, 1773 3. febr. 9) Kæmnerregnsk. 1800. 10) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 58. 11) Rubin: Fra Frederik V.'s tid, 1895, s. 115. 12) Rådstueprot. 1759—1838 f. 3, 1759 13. marts. 13) O.A.A. Br. fr. F. 1758—67, 1758 8. april. 14) do. 1751—57, 2/884. 15) C. Nyrop i Tidsskrift f. Industri 1903, s. 48. 16) Rådstueprot. 1759—1838, f. 13. 17) do. 1782 15. maj; skifteprot. 1765—1801 f. 2, 123. 18) Rådstueprot. 1759—1838, 1762 30. marts. 19) Forsk. dok. pk. nr. 941. 20) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1788—1801. 21) R.A. Regnsk. f. told- og konsumt. 1796—1812. 22) R.A. Toldregnsk., antg. 1762—69; Koch: Aus Schl.-Holst.-Geschichte u. Gegenwart, 1951, s. 97. 23) R.A. Toldregnsk. 1744—61, do. 1762—69, antg. 24) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 1753 20. jan. 25) R.A. Toldregnsk., klager 1735—1805. 26) Rådstueprot. 1757 13. juli. 27) R.A. Toldregnsk. 1744—61. 28) R.A. Toldregnsk. 1796, antg. 29) R.A. Toldregnsk. 1744—61. 30) Holm: D.-N.'s Hist., bd. IV 1, s. 388. 31) Skifteprot. 1733—63 f. 294. 32) Skøde- o. panteprot. 1760—81 f. 298, 300. 33) do. 1782—1805 f. 106. 34) Tingbog 1764—86, 1779 19. maj. 35) do. f. 19. 36) Tingbog 1764—86, 1779 19. maj; skifteprot. 1765—1801 f. 212. 37) R.A. Toldregnsk. antg. 1762—69. 38) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98, do. 1762—69. 39) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 38/790, 1753 2. juni; brevkopibog 1768—75, f. 25. 40) Auktionsprot. 1737—1815 f. 358. 41) Tingbog 1764—86 f. 228; auktionsprot. 1737—1815 f. 220. 42) Skifteprot. 1733—65 f. 390, 1758 12. juni. 43) R.A. Konsumt. regnsk. 1722—95. 44) O.A.A. Årl. indb. fr. byfogeden 1770—88. 45) Nicolay Jonge: Kongeriget D.'s chorograph. beskr.,

1777, s. 320; O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1769 16. sept. 46) Rådstueprot. 1759—1838, 1800 10. marts. 47) Kopibog 1807—12, 1807 7. nov., 25. jan. 48) Rådstueprot. 1759—1838, 1790 23. jan.; O.A.A. Br. fr. F. 1789—93, 1790 22. jan. 49) Forsk. dok. pk. nr. 941, 1802 28. okt. 50) Kopibog 1807—12, 1810 1. marts. 51) Rådstueprot. 1756 17. jan. 52) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 5/885, 1756 12. juni, do. 10/790. 53) Holm: D.-N.' Hist., bd. IV 1, s. 367. 54) Rådstueprot. 1759—1838, 1766, 18. marts, 3. april. 55) Do. 1766 16. juli. 56) Do. 1766 30. sept. 57) Do. 1778 11. sept. 58) O.A.A. Årl. indb. fr. byfogeden 1770—88. 59) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 1756 5. maj. 60) O.A.A. Årl. indb. fr. byfogeden 1770—88. 61) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98. 62) Do. antg. 1762—69. 63) Do. 1796—98. 64) Do. 1762—69. 65) Nathanson: Hist.-stat. fremst. af D.'s national- o. statshush., s. 460. 66) R.A. Toldregnsk. antg. o. ekstr. 1769. 67) Rubin: 1807—14, s. 100. 68) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98. 69) Do. 1762—69 og 1796. 70) Forsk. dok. pk. nr. 941. 71) Alb. Olsen: D.-N. i d. 18. årh., 1936, s. 13. 72) O.A.A. br. fr. F. 1751—57, 7/885. 73) R.A. Toldregnsk., antg. 1765. 74) Do. 1762 o. 1769. 75) R.A. Toldregnsk. antg. 1769. 76) Do. 1796. 77) Koch: Anf. værk, s. 94. 78) R.A. Magistratsregnsk. 1750, accisebog 1755, vejer- og målerbog 1761; toldregnsk. 1767, 1769, 1798; Nathanson: Anf. værk, s. 591. 79) R.A. G.T.K. Regnsk., told og konsumt. 1796—98. 80) R.A. Toldregnsk., ekstr. o. antg. 1796. 81) R.A. vejer- og målerbog 1761, magistratsregnsk. 1766. 82) R.A. Toldregnsk., antg. 1794—96. 83) Accisebog 1755. 84) R.A. Magistratsregnsk. 1766. 85) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98. 86) O.A.A. Br. fr. F. 1767—89, 1773 21. aug. 87) Rådstueprot. 1759—1838, 1778 4. maj. 88) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98. 89) Do. 1762—69. 90) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57; O.A.A. Årl. indb. fra byfogeden 1770—88; R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—1809. 91) Indk. br. t. magistr. 1694—1800, juli—aug. 1771. 92) Rådstueprot. 1759—1838, 1766 1. maj, 1797 22. april. 93) do. 1776 19. marts. 94) do. 1765 20. nov. 95) do. 1780 29. juli. 96) do. 1783 22. marts, 1. april. 97) do. 1764 7. marts. 98) Skøde- o. panteprot. 1737—60 f. 511, 1757 16. nov., do. 1760—81 f. 324, 1769 6. dec. 99) Forsk. dok. pk. nr. 941. 100) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796, 1798; O.A.A. Årl. indb. fra byfogeden 1770—88. 101) R.A. Toldregnsk.-klager 1733—1805. 102) Politiprot. 1709—1817, 1756 14. okt. 103) Indk. br. til magistr. 1694—1800, juli 1771. 104) R.A. Ekstra-skatteregnsk. 1762—73. 105) Skifteprot. 1733—65 f. 270, 1751 3. aug., do. 1782—1805, 1785, 15. marts; tingbog 1786 15. marts. 106) R.A. Ekstra-skatteregnsk. 1774—79. 107) skifteprot. 1733—65 f. 281, 1752 20. jan., f. 394, 1758. 108) tingbog 1786—1808 f. 21, 1787 29. okt. 109) R.A. Toldregnsk. 1744—61. 110) R.A. Vejer- og målerbog, 1761. 111) O.A.A. Årl. indb. fra byfogeden 1770—88. 112) Havneprot. 113) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1796—98. 114) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1802—09. 115) Rådstueprot. 1757 10. marts; R.A. Toldregnsk., antg. 1762—69. 116) Tingbog 1764—86. f. 323. 117) do. f. 320. 118) Rådstueprot. 1759—1838, 1750 23. april, 1760 21. maj. 119) Skifteprot. 1733—65 f. 399. 120) Rådstueprot. 1759—1838, 1759 28. aug., 1758 4. juli. 121) do. 1760 13. maj. 122) R.A. Toldregnsk., antg. 1762—69. 123) Rådstueprot. 1759—1838, 1781 24. okt. 124) R.A. Toldregnsk. 1800—09. 125) Rådstueprot. 1758 5. aug.; skøde- o. panteprot. 1737—60 f. 534; O.A.A. Br. fr. F. 1758—67. 126) Rådstueprot. 1759—1838, 1762 30. jan. 127) do. 1761. 3. april. 128) do. 129) do. 1760 16. dec. 130) R.A. Toldregnsk., antg. 1805. 131) Skifteprot. 1733—65 f. 273, 318; R.A. Toldregnsk. 1798—1801, 1799; R.A. G.T.K. Antg. o. ekstr. 1796 B 1798 A. 132) R.A. Toldregnsk.-klager 1733—1805. 133) Årb. f. Svendborg a. 1915, s. 66 ff.; rådstueprot. 1759—1838, 1783 27. okt. 134) do. 1782 16. marts, 24. dec.; Tingbog 1764—86, 1785 21. dec.; auktionsprot. 1787—1815 f. 424; skøde- og panteprot. 1782—1805, 1792 11. jan. 135) Skøde o. panteprot. 1737—60, 1752 7. jan., 1754 13. febr. 136) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 16/751, 1751, 31. juli; skøde- o. panteprot. 1737—60, 1752 14. juni. 137) O.A.A. Br. fr. F. 1751—57, 9/791 138) R.A. Toldregnsk.

139) Skøde- og panteprot. 1751, 1753 15. aug. 140) Pers. hist. T. 1884, s. 19 ff. 141) Skifteprot. 1733—65, 1762 14. febr., 1764 20. marts. 142) Auktionsprot. 1737—1815, 1757 1. o. 29. marts. 143) do. 1758 6. april; skøde- og panteprot. 1737—60, 1758 28. juni. 144) Poul Jacobsens privatark. 145) Skøde- og panteprot. 1737—60, 1757 16. nov. 146) Årb. f. Svendborg a. 1915, s. 56 ff.; Pers. hist. T. 1882, s. 165 ff. 147) Skøde- og panteprot. 1760—81, 1762 15. dec., 1763 21. dec., 1767 4. febr. 148) Dänische Wirtschaftsgeschichte, s. 300 f. 149) Indk. br. t. magistr. 1694—1800. 150) Skøde- panteprot. 1760—81, 1761 27. maj. 151) do. 1763 28. sept.; auktionsprot. 1737—1815, 1763 15. nov. 152) auktionsprot. 1737—1815, 1780. 14. marts; tingbog 1764—86, 1779 19. maj; skifteprot. 1765—1800, f. 415. 153) Skifteprot. 1733—65, 1764, 6. dec. 154) Tingbog 1764—86, 1774 30. nov.; skøde- og panteprot. 1760—81, 1765 3. april. 155) R.A. Toldregnsk. 1762—76. 156) Brevkopibog 1768—75, f. 25. 157) Skøde- og panteprot. 1760—81, 1766 6. aug., 1768 21. dec., 1769 4. juni; auktionsprot. 1737—1815, 1774 7. dec. 159) Skøde- og panteprot. 1760—81, 1769 22. juni. 160) do. 1761 18. febr. 161) do. 1764 19. dec., 1765 9. jan. 162) Auktionsprot. 1737—1815, 1767 20. okt. 163) Skøde- og panteprot. 1760—81, 1775 15. dec., 1778 16. dec. 164) Rådstueprot. 1759—1838, 1776 17. aug.; skøde- og panteprot. 1760—81, 1772 9. dec., 1775 13. sept., 6. dec. 165) Skøde- og panteprot. 1760—81, 1779 8. dec. 166) do. 1782—1805, 1782 13. marts. 167) do. 1785 21. dec.; Fynsk Hjemstavn, 1934, s. 119f. 168) Rådstueprot. 1759—1838, 1791 4. maj. 169) Skøde- og panteprot. 1782—1800, 1792 19. dec.; H. C. Jørgensen: Agent Jørgen Ploug, 1944, s. 8 f. 170) Tingbog 1764—86, 1767 12. aug. 171) Skøde- og panteprot. 1805—17, 1806 3. maj. 172) O.A.A. Årl. indb. fra byfogeden 1770—88. 173) Folketælling 1801. 174) Skøde o. panteprot. 1805—17, 1806 2. maj. 175) Wad: Fra Fyns Fortid, bd. IV, 1924, s. 383; O.A.A. Br. f. F. 1789—93. 176) R.A. Toldregnsk. 177) Skøde- og panteprot. 1782—1805, 1789 4. febr. 178) Skøde- og panteprot. 1737—60, 1755 17. dec., 1757 16. nov. 179) do. 1760—81, 1759 10. jan. 180) do. 1770 30. maj. 181) do. 1782—1805, 1789 7. o. 14. jan., 16. dec. 182) do. 1782—1805, f. 123. 183) Auktionsprot. 1737—1815, 1789 11. maj. 184) R.A. Toldregnsk. 185) Skøde- og panteprot. 1782—1805, 1798 4. april. 186) Rasmussen-Søkilde: Gamle og nye Minder om Brahe-Trolleborg, s. 174. 187) Skøde- o. panteprot. 1782—1805, 1805 5. april, 7. o. 28. juni. 188) do. 1804 21. dec.; H. C. Jørgensen: Anf. værk, s. 15. 189) R.A. Skatteregnsk., ckstraskatteregnsk. 1774—83.

1807-1814

I krigens tid.

1) R.A. Kommercekoll., handels- og konsulatssager. 2) Tingbog 1786—1808 f. 370, 1807 9. sept. 3) R.A. Toldregnsk. 1802—09. 4) Rubin: 1807—14, s. 367. 5) Do. s. 361. 6) R. A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1802—09. 7) Kopibog 1807—12, 1809 23. marts. 8) do. 1810 22. nov.; R.A. Kommercekoll., handels- og konsultsager. 9) Kopibog 1807—12, 1811 14. nov. 10) Rådstueprot. 1759—1838, 1813 9. o. 23. jan.; skøde- og panteprot. 1805—17 f. 156, 1809 18. aug. 11) Forsk. dok. pk. nr. 941. 12) Rubin: Anf. værk, s. 434. 13) R.A. Toldregnsk. 1810—21. 14) Forsk. dok. pk. nr. 941, 1802. 20. juli. 15) Kopibog 1807—12, 1811 19. dec. 16) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1802 o. 1810—21. 17) L. Birch: Told- og accise, 1920, s. 184 f.; Rubin: Frederik VI's tid, s. 190. 18) Kopibog 1807—12, 1810 20. sept. 19) do. 1810 21. jan. 20) do. 1810 22. maj. 21) do. 1809 30. sept. 22) do. 1812 6. febr. 23) do. 1812 19. marts. 24) do. 1812 18. nov., 22. marts. 25) do. 1812 18. jan. 26) Rådstueprot. 1759—1838, 1811 7. nov. 27) Kopibog 1807—12, 1812 2. april. 28) do. 1807 12. juli. 29) Kæmnerregnsk. 1810. 30) Kopibog 1807—12, 1810 28. marts. 31) Kirkebog, døde 1802 26. febr. 32) Rådstueprot. 1759—1839, 1801 18. febr. 33) do. 1801 11. marts. 34) do. 1801 4. april. 35) do. 1801 8. april. 36) do. 1801 6. maj. 37) do. 1801 21. maj.

38) Forsk. dok. pk. nr. 941, 1801 22. aug. 39) do. 1801 1. dec., 1802 6. febr. 40) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 13. marts. 41) Forsk. dok. pk. nr. 941, 1802 13. april. 42) Stephan Jørgensen: Efterretn. om F. Kjøbst., 1816, s. 27. 43) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 54. 44) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 12. juli. 45) Kopibog 1807—12, 1807 3. juli. 46) do. 1807 4. juli. 47) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 1. dec., 1806 29. juli. 48) Stephan Jørgensen: Anf. værk, s. 25 ff. 49) I. I. Friis: Ungdomserindringer og fortællinger, 1880, s. 79 ff. 50) Mumme: Krigsbegivenhederne i Fyn 1808, s. 114. 51) H. C. Jørgensen: Agent Jørgen Ploug, 1944, s. 15. 52) Mumme: Anf. værk, s. 114. 53) do. s. 41. o. 211.; F. A. 1861 20. juli. 54) Rådstueprot. 1759—1838, 1811 15. marts. 55) do. 1807 12. okt. 56) Mumme: Anf. værk, s. 49 f., 113 ff. 57) Schrøder: Medd. om F. kjøbst., 1866, s. 429. 58) Mumme: Anf. værk, s. 114. 59) do. s. 91, 115 ff. 60) Kopibog 1807—12, 1810 7. juni. 61) Mumme: Anf. værk, s. 134. 62) Kopibog 1807—12, 1809 12. okt. 63) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1814 1. o. 15. april.

1814-1837

Handel og skibsfart.

1) Skøde- og panteprot. 1817—26 f. 74, 1819 25. juni. 2) C. Olufsen: Bidr. t. en overs. af nationalindustrien i D., 1819, s. 352 f. 3) Rådstueprot. 1759—1838, 1814 29. april. 4) do. 1815 24. febr. 5) do. 1815 1. marts. 6) do. 1817 6. nov. 7) F. G. A. Inspekt af købst. 1816. 8) R.A. G.T.K. H. K. Fyrv. Faaborg havn 1798—1848, Henne t. G.T.K. 1817 27. maj, 1818 2. aug. 9) Økonomiske Annal. 1802. 10) Rubin: Frederik VI's tid, s. 130 anm. 1. 11) do. s. 120. 12) H. C. Jørgensen: Agent Jørgen Ploug, 1944, s. 16.; D. Sl. o. H. Ny Saml. Selleberg. 13) Rådstueprot. 1759—1838, 1815 24. maj. 14) R.A. G.T.K. H.K. F. Faaborg havn 1798—1848, Henne t. G.T.K. 1818, 2. aug. 15) Skøde- o. panteprot. 1817 28. marts, 1822 3. april. 16) F. G. A. Insp. af købst. 1823—25. 17) Skøde- o. panteprot. 1829 4. dec. 18) Skifteprot. 1801—20 f. 336, 424. 19) Skiftesager 1820—28. 20) Skiftesager 1822—23. 21) Skøde- o. panteprot. 1826—37 f. 34. 22) do. 1817—26 f. 198, 1822 3. april. 23) R.A. G.T.K. H.K.F. Faaborg havn 1798—1848, Ravert t. G.T.K. 1820. 24) Skifteprot. 1820—27 f. 74, 1822 6. april. 25) Rådstueprot. 1759—1838; Kgl. Bibl., Ny kgl. saml. 2127 fol. 26) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1821. 27) H. C. Jørgensen: Anf. værk, s. 18. 28) Rådstueprot. 1759—1838 f. 280, 1823 11. juli. 29) R.A. G.T.K. H.K.F. Faaborg havn 1798—1848, Henne t. G.T.K. 1824 11. aug. 30) Skøde- o. panteprot. 1832 24. febr., 13. april. 31) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1821, 1830. 32) Forsk. dok. pk. nr. 642, 1827 20. febr. 33) F. G. A. Insp. af købst. 1826—29. 34) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, 1866, s. 269. 35) Forsk. dok. pk. nr. 642, 1826. 18. nov. 36) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1824; skøde- o. panteprot. 1826—37 f. 224, 1832 10. febr.; forsk. dok. pk. nr. 642; Hübertz: Beskriv over Ærø, 1834, s. 179f. 37) Rådstueprot. 1826 15. marts, 1828 29. marts, 1830 29. marts. 38) Forsk. dok. pk. nr. 642. 39) Skøde- o. panteprot. 1826—37. 1827 27. juli, 1829 5. juni, 1831 29. juli. 40) do. f. 212, 266, 229. 41) Schrøder: Anf. værk. 42) Skøde- o. panteprot. 1826—37, 1834 31. jan. 43) do. 1829 18. dec., 1831 23. dec. 44) Folketæll. 1834.

Skibbro og havn.

1) O.A.A. Br. f. F. 1751—59, 1753 28. febr., 7. marts, 3. april, 27. nov. 2) do. 1767—89 nr. 118. 3) do. 1751—57, 1754 23. sept. 4) do. 1753 3. maj. 5) do. 1755 31. juli. 6) O.A.A. Kopibog 1755—60, 1755 18. dec. 7) O.A.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 118. 8) do. 1751—57, 1756 23. okt.; R. A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1802—09, toldregnsk. 1808. 9) O.A.A. Kopibog 1755—60 f. 262, 1757 10. sept.; Br. f. F. 1751—57, 1757 23. sept.; R.A. G.T.K. H.K.F. Faaborg havn 1798—1848, 1774 26. marts. 10) O.A.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 118, 1758 4. febr. 11) do. 1758—67, 1758 11. aug. 12) O.A.A. Kopibog 1755—60 f. 360, 1758

16. aug. 13) Rådstuebog 1758 19. aug. 14) R.A. Toldregnsk., acciseregnsk. 1762—80. 15) O.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 118, 1772 11. marts; skøde- o. panteprot. 1760—81 f. 361, 1772 25. marts.; R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848. 16) Rådstueprot. 1759—1838, 1772 29. juli. 17) O.A.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 118, 1770 3. dec. 18) do. 1770 6. dec. 19) do. 1773 21. aug. 20) do. 1774 8. jan. 21) Rådstueprot. 1759—1838, 1774 24. febr. 22) R.A. G.T.K. H.K.F. havnesager 1798—1848, 1774 26. marts. 23) R.A. G.T.K. H.K.F. Indberetn. fra stiftamtmanden i H. t. kollegiets skr. af 1774 5. marts. 24) R.A. Toldregnsk., antg. o. ekstr. 1808. 25) O.A.A. Br. f. F. 1789—1793, 1792 3. febr. 26) Rådstueprot. 1759—1838, 1782 12. juni. 27) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 52; Linvald: Kronprins Frederik og hans regering, s. 272, 282 f. 28) Schröder: Medd. om F. kjøbstad, 1866, s. 284 f. 29) Havneprot. f. 8. 30) do. regnskaber 1797 o. 1800. 31) Rådstueprot. 1759—1838 1799 29. jan. 32) Havneprot., regnskab 1797. 33) R.A. G.T.K. H.K.F. Faaborg havn 1798—1848, amtmd. t. kamret, 1799 11. maj. 34) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848, amtmd. t. kamret 1799 11. maj; toldregnsk., antg. o. ekstr. 1802—09, toldregnsk. 1808. 35) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnsager 1798—1800, 1800 2. maj; havneprot. 1800 29. jan. 36) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848, 1809 2. febr. 37) do. 1811 29. april, 29. maj, 18. aug. 38) do. 1817 27. maj; havneprot. 1817 16. maj. 39) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848, promemoria fra Henne 1818 2. aug. 40) do. 1819 14. sept., regnskab 1818. 41) do. indberetn. fra Rawert 1820. 42) do. 1823 21. nov., 1824 12. marts; F. G. A. Inspekt. af købst. 1823—25. 43) Havnekommissionens deliberationsprot. 1824 6. maj. 44) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848, 1824 11. aug. 45) do. 1826 17. juni; Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 108. 46) R.A. G.T.K. H.K.F. Havnesager 1798—1848, 1832 18. jan., 1833 12. april, 1836 25. aug., 1837 21. jan.

Håndværk og håndværkere.

1) Schröder: Medd. om F. kjøbstad, 1866, s. 21. f.; O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 3. juli; F. G. A. Inspekt. af købst. 1826—29, 1827 8. maj. 2) Byfogedens konceptbog 1807—1812, 1807 22. jan. 3) O.A.A. Kopibog 1756—60 f. 54, 1756 21. marts. 4) O.A.A. Br. f. F. 1789—92, 1790 5. maj. 5) Rådstueprot. 1759—1838, 1759 13. febr. 6) Rubin: Frederik VI's tid, s. 185. 7) Rådstueprot. 1759—1838, 1761 11. april, 1771 31. juli. 8) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1793 17. april. 9) F. skrædderlavs ark., div. pap. 1742—1861, 1757 24. juli. 10) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 3. juni. 11) do. 1789 3. juli. 12) F. skrædderlavs ark., div. pap. 1742—1861, 1816 8. oktbr. 13) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1792 2. jan. 14) F. skrædderlavs ark., lavsbog f. 23, 1827 20. sept. 15) do. f. 25, 1829 18. juni; div. pap. 1742—1861, 1832 13. jan. 16) Rådstueprot. 1753 26. juni. 17) F. skrædderlavs ark., lavsbog f. 28, 1823 9. juni. 18) do. Div. pap. 1742—1861, 1828 22. april. 19) do. 1828 3. april. 20) do. lavsbog f. 15, 1810 8. nov. 21) do. f. 18, 1820 13. jan. 22) O.A.A. Br. f. F. 1767—89, 1776 6. marts. 23) F. Skrædderlavs ark., lavsbog f. 11, 1791 18. jan.; O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1791 21. jan. 24) F. skrædderlavs ark., lavsbog, 1755 8. juli. 25) do. 1756 11. maj. 26) Politiprot. 1709—1814, 1762 13. febr. 27) O.A.A. Br. f. F. 1767—89, 1783 21. maj. 28) Albert Olsen i Hist. Med. om Kbh. 2 r. III, s. 116 f. 29) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1807 11. marts. 30) Se note 28. 31) Rubin: Anf. værk, s. 184. 32) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1807 14. maj. 33) do. 1810 11. oktober, 1811 31. oktober. 34) do. 1810 3. maj. 35) Rådstueprot. 1759—1838, 1772 23. juli. 36) do. 1773 20. jan. 37) do. 1773 5. aug.; O.A.A. Br. f. F. 1767—89, 1773 5. aug. 38) Rådstueprot. 1759—1838, 1770 19. okt., 1815 15. nov. 39) do. 1768 7. april, 1774 2. juni. 40) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 15. juli. 41) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1811 31. okt. 42) Albert Olsen i Hist. Med. om Kbh. 2 r. III, s. 116 f. 43) Rådstueprot. 1750 29. okt. 44) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1790 5. maj. 45) O.A.A. Årl. indb. fra byfogeden 1770—88. 46) R.A.

Toldregnsk., antg. 1762—69. 47) F. G. A. Inspekt. af købst. 1823—25. 48) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1752 19. maj. 49) do. 1790 27. april. 50) Byfogedens konceptbog 1811 3. nov. 51) Rawert: Beretn. o. industriens tilst. i de d. prov., 1820, s. 9. 52) Skøde- o. pantprot. 1826—37, 1826 31. marts, 1839. 2. april.

Bymark, gader og veje, de offentlige bygninger, den danske skole, fattigvæsenet, sundhedsvæsen, byens jøder, og Faaborg i fest og glæde.

1) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 3. juli. 2) do. 1758—67, 1763 23. juni. 3) do. 1763 12. jan., 16. febr. 4) do. 1763 23. juni. 5) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1811 12 o. 18. sept. 6) O.A.A. Br. f. F. 1758—67, 1766 8. aug. 7) do. 1767 24. juni. 8) do. 1766 22. nov., 1767—89, 1767 26. juni. 9) Rådstueprot. 1759—1838, 1769 28. maj, 11. juni. 10) do. 1770 14. febr. 11) do. 1779 3. febr. 12) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1811 5. jan. 13) O.A.A. Brevkopibog 1789 9. aug. 14) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1811 9. maj. 15) do. 1811 12. sept. 16) Sv. Larsen: Graabrødre kloster, s. 193, 215. 17) Jørgensen-Kistrup: Anf. værk, s. 68; rådstueprot. 1759—1838, 1759 12. juli. 18) O.A.A. Brevkopibog 1789 f. 50, 248, 278; br. f. F. 1789—93, 1789 24. aug. 19) Schrøder: Anf. værk, s. 428; skiftesager 1757—93, skifte efter birkedommer Busch; grevskabet Brahesmindes ark., lejekontrakt 1754 11. juni; F. Folkeblad 1929 19. okt. 20) Grevskabet Brahesmindes ark., prom. 1797 23. aug. 21) Schrøder: Anf. værk, s. 428 f.; grevskabet Brahesmindes ark., 1830 21. septbr. 22) Schrøder: Anf. værk, s. 107 ff. 23) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810 23. sept. 24) Rådstueprot. 1759—1838, 1768 19. maj; indk. br. t. magistr. 25) Rådstueprot. 1759—1838, 1806 18. februar. 26) Kæmnerregnsk. 1773; auktionsprot. 1737—1815 f. 323, 1774 14. juli. 27) Auktionsprot. 1737—1815 f. 348, 1777 13. septbr. 28) Indk. br. t. F. kommunalbest. 1800—26, 1819 16. febr. 29) Grevsk. Brahesmindes ark., 1827 18. dec. 30) Pk. nr. 636, forsk. dok. 1665—1700. 31) F. Byarkivs saml.; Hugo Matthiassen: Gamle gader, s. 77 f. 32) O.A.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 81. 33) F. Byarkivs saml. 34) Pk. nr. 642, forsk. dok. 35) R.A.D.K. Indb. fra kancellipr. Kaas; O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1792 4. febr. 36) Schrøder: Anf. værk, s. 26. 37) Rådstueprot. 1759—1838, 1764 23. juni. 38) do. 1783. 16. juni. 39) O.A.A. Br. f. F. 1767—89, 1785 6. dec., 1787 5. sept. 40) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 23. juni. 41) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810 14. okt. 42) Rådstueprot. 1759—1838, 1819 13. aug. 43) F.G.A. Insp. af købst. 1826—29. 44) do. 1830—36. 45) Rådstueprot. 1759—1838, 1774 3. febr. 46) do. 1832 3. jan. 47) do. 1799 26. juni. 48) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810 8. maj. 49) O.A.A. Brevkopibog 1789 13. dec. 50) Kæmnerregnsk. 1830. 51) Rådstueprot. 1759—1838, 1824 4. jan.; »Dagen« 1824 29. maj. 52) Jørgensen-Kistrup: Anf. værk, s. 68; rådstueprot. 1759—1838, 1774 2. juni. 53) Rådstueprot. 1759—1838, 1802 3. juni. 54) Politiprot. 1709—1817, 1763 3. aug. 55) do. 1756 16. juni. 56) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 6/884; politiprot. 1709—1817, 1755 19. febr. 57) Rådstueprot. 1756 28. marts. 58) Politiprot. 1709—1817 f. 83, 1766 30. april. 59) do. 1764 18. juli. 60) Skøde- o. pantprot. 1760—81, 1772 18. nov. 61) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1753 4. sept. 62) do. 1753 22. sept.; auktionsprot. 1737—1815, 1753 26. sept. 63) Rådstueprot. 1753 27. oktbr. 64) do. 1754 10. jan.; O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1754 22. marts. 65) O.A.A. Br. f. F. 7151—57, 1754 30. april; rådstueprot. 1754 30. april. 66) Rådstueprot. 1754 21. maj. 67) do. 1754 6. juni. 68) do. 1755 18. febr. 69) do. 1768 19. maj. 70) Kæmnerregnsk. 1780. 71) do. 1805. 72) Rådstueprot. 1759—1838, 1821 1. sept. 73) F.G.A. Insp. af købst. 1830—32. 74) Rådstueprot. 1759—1838, 1834 13. nov. 75) do. 1835 26. aug. 76) do. 1836 24. maj. 77) do. 1836 9. aug. 78) F.G.A. Insp. af købst. 1833—34, 1833 6. sept. 79) Stolestadeprot. 80) Rådstueprot. 1759—1838, 1768 28. maj. 81) Stolestadeprot.; indkomne breve t. magistr. 1694—1800, 1776 11. dec.; tingbog 1778 7. maj, 23. dec. 82)

Stolestadeprot. 83) Thorlacius-Ussing i F.Aa. 1939; stolestadeprot.; F. Byarkivs saml. 84) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 2/885; Hofman: Fundatser, bd. 6, s. 121. 85) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1750 7. okt.; stolestadeprot. 86) F.G.A. Insp. af købst. 1830—32. 87) do. 1826—29. 88) F.-Diernisse sognekald, dok. vedr. kapellanembedet. 89) Skøde- o. panteprot. 1737—60, 1758 18. okt.; F. Aa. 1939, s. 102 ff. 90) Schrøder: Anf. værk, s. 125, 127; F. Aa. 1939, s. 121 f. 91) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1753 21. juli. 92) F. Aa. 1939, s. 103 ff. 93) do. s. 115. 94) Stolestadeprot. 95) R.A. F. købst., skatteregnsk., magistratsregnsk. 1758. 96) Skøde o. panteprot. 1782—1805, 1784 3. marts. 97) Rådstueprot. 1759—1838, 1802, 1. febr., 1. marts; skøde- o. panteprot. 1782—1805, 1802 17. sept. 98) R.A. D.K. Kancellipr. Kaas' indb. 1804. 99) Rådstueprot. 1759—1838, 1790 23. juni; O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1792 16. marts. 100) Stolestadeprot. 101) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1806 12. dec. 102) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810 16. okt.; rådstueprot. 1759—1838, 1811 15. marts. 103) Stolestadeprot. 104) F.G.A. Insp. af købst. 1826—29. 105) Rådstueprot. 1759—1838, 1832 18. okt.; F.G.A. Insp. af købst. 1830—32. 106) F.G.A. Insp. af købst. 1835—36, 1836 25. okt. 107) O.A.A. Br. f. F. 1767—89 nr. 73. 108) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1807 30. juli. 109) Skifteprot. 1765—1801 f. 201, 1772 20. marts. 110) do. 1776 8. aug. 111) Kirkebog. 112) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1791 19. aug.; rådstueprot. 1759—1838, 1802 1. febr. 113) F.-Diernisse sognekald, dok. vedr. sognepræsten 1579—1888. 114) Skøde- o. panteprot. 1737—60, 1758 22. marts. 115) F.-Diernisse sognekald, dok. vedr. kapellanemb. 116) Kirkehist. Saml. 5 r. III, s. 519; F.-Diernisse sognekald, dok. vedr. sognepræsten 1579—1888. 117) do. Dok. vedr. kapellanemb. 118) do. 1761; rådstueprot. 1759—1838, 1762 15. nov. 119) Hakon Müller i Kirkehist. Saml. 6. r. IV, s. 116 f. 120) O.A.A. Br. f. F. 1746—50, 1750 8. jan., 7. febr. 121) Rådstueprot. 1759—1838, 1769 19. aug. 122) Schrøder: Anf. værk, s. 224 anmk. 123) R.A. Købstadregnsk., ekstraskatteregnsk. 1774—79. 124) Tingbog 1764—86, 1784, 22. sept. 125) Rådstueprot. 1759—1838, 1774 2. juni. 126) do. 1754 10. jan. 127) Tingbog 1764—86, 1764 18. juli. 128) Rådstueprot. 1759—1838, 1773 20. jan. 129) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, s. 50. 130) R.A.D.K. 1784, efterret. om skolevæs. i købst. 131) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 3. juli. 132) R.A.D.K. Kancellipr. Kaas' indb. 1804 30. aug. 133) Rådstueprot. 1759—1838, 1804 27. okt. 134) R.A.D.K. 1806—07, indb. f. stiftsøvrigh. i D. o. N. 135) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1807 4. juli. 136) Kæmnerregnsk. 1810. 137) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810. 14. juli, 1811 3. febr. 138) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1813. 3. sept. 139) Munch: Anf. værk., bd. II, s. 51 f. 140) F.G.A. Insp. af købst. 1823—25. 141) do. 1826—32. 142) do. 1835—38, 1836 25. aug., 1837 30. maj. 143) Schrøder: Anf. værk, s. 231. 144) Munch: Anf. værk., s. 51. 145) Schrøder: Anf. værk, s. 23 f., 226; Hakon Müller i Kirkehist. Saml. 5 r. III, s. 245, 6 r. IV, s. 118 f. 146) R.A. Købstadsregnsk., ekstraskatteregnsk. 1762—83, 1763, 1776, 1783. 147) Skøde- o. panteprot. 1760—81, 1760 27. aug. 148) Hosp.'s o. de fattiges regnsk. prot. f. 8. 149) do. 1751 30. nov. 150) do. f. 13. 151) do. f. 2. 152) Rådstueprot. 1751 30. nov. 153) O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 9/790. 154) Rådstueprot. 1752 17. aug. 155) Brevkopibog 1732—59, 1753 31. jan. 156) Kirkebog. 157) Rådstueprot. 1755 6. dec. 158) do. 1759—1838, 1762 21. okt. 159) Politiprot. 1709—1817, 1764 8. juli. 160) Tingbog 1764—86, 1777 28. maj. 161) Kæmnerregnsk. 1808. 162) Indk. breve t. magistr. 1694—1800. 163) Politiprot. 1709—1817, 1755 6. marts. 164) do. 1755 12. juni. 165) do. 1783 25. jan. 166) do. 1754 6. marts. 167) do. 1817 8. nov. 168) Hakon Müller i Kirkehist. Saml. 6 r. IV, s. 114. 169) Rådstueprot. 1759—1838, 1772 13. jan. 170) O.A.A. Br. f. F. 1767—89, 1773 19. aug. 171) do. 1774 13. marts; rådstueprot. 1759—1838, 1774 10. marts. 172) O.A.A. Br. f. F. 1767—82, 1774 14. marts. 173) Schrøder: Anf. værk, s. 296 f. 174) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1789 3. juli. 175) do. 1790 28. aug. 176) do. 1792 17. marts. 177) Skøde- o. panteprot. 1782—1805, 1798 31. okt. 178) Schrøder: Anf. værk, s. 252 f. 179) Munch: Anf. værk,

bd. II, s. 49 f. 180) Schrøder: Anf. værk, s. 232 f. 181) F.A.G. Inspekt. af købst. 1826. 182) Fyns Stiftst. 1813 nr. 78; rådstueprot. 1759—1838, 1805 9. juli. 183) Fattigvæsenets prot. 1804 18. jan. 184) F.A.G. Inspekt. af købst. 1834 26. o. 27. aug. 185) do. 1835 29. maj, 1836 25. aug. 186) do. 1835 29. maj. 187) O.A.A. Br. f. F. 1758—67, 1762 3. juli. 188) Rådstueprot. 1759—1838, 1791 12. sept. 189) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1810 9. dec. 190) do. 1809 15. aug. 191) Rådstueprot. 1759—1839, 1809 7. sept. 192) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1809 4. dec. 193) Rådstueprot. 1759—1838, 1809 1. dec. 194) do. 1811 3. jan. 195) Kæmnerregnsk. 1815. 196) Rådstueprot. 1759—1838, 1808 4. jan. 197) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1811 17. nov. 198) Kæmnerregnsk. 1815. 199) Forsk. dok. pk. nr. 941, 1798 9. sept. 200) Munch: Anf. værk, bd. II. s. 53 f. 201) Politiprot. 1709—1817, 1792 24. okt. 202) Auktionsprot. 1737—1815, 1757 28. sept. 203) Aarb. f. Svendborg a. 1915, s. 51 ff. 204) Rådstueprot. 1758 26. maj. 205) Skøde- o. panteprot. 1737—60, 1759 20. juni. 206) do. 1759 28. nov.; rådstueprot. 207) Rådstueprot. 1790. 208) Schrøder: Anf. værk, s. 185; kæmnerregnsk. 1800. 209) M. Rubin: 1807—14, s. 577. 210) Rådstueprot. 1759—1838, 1804 13. aug.; borgerskabsliste 1790. 211) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1812 6. aug. 212) do. 1812 7. marts. 213) Skøde- o. panteprot. 1782—1805, 1794 14. sept., 14. dec., 1798 29. aug. 214) do. 1805—17, 1812 10. o. 24. juli. 215) do. 1782—1805, 1805 29. marts, 1806 10. jan. 216) Schrøder: Anf. værk, s. 184; slægten Lucas, 1948. 217) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1806 27. juni; Schrøder: Anf. værk, s. 184. 218) Slægten Lucas, 1948. 219) Rådstueprot. 1759—1838, 1804 13. aug. 220) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1809 12. maj. 221) do. 1812 11. dec. 222) Byfogedens konceptbog 1807—12, 1812 16. jan. 223) Rådstueprot. 1759—1838, 1821 7. sept. 224) do. 1750 14. maj. 225) do. 1750 23. april 30. maj; forsk. dok. pk. nr. 941; O.A.A. Br. f. F. 1751—57, 1752 4. febr., 12. dec. 226) Forsk. dok. pk. nr. 941. 227) Rådstueprot. 1750 25. juni. 228) Borgmester Jørgen Jacobsens privatark. 229) O.A.A. Br. f. F. 1753. 10. marts. 230) Rådstueprot. 1759—1838, 1787 30. juli. 231) Havneprot. f. 175; kæmnerregnsk. 1830. 232) I. I. Friis: Ungdomserindr. o. fortæll., 1880 s. 77 f. 233) O.A.A. Br. f. F. 1789—93, 1790 19. febr. 234) Pk. forsk. dok. 235) O.A.A. Breve f. F., 1753 28. febr. 236) F. Byarkivs saml. 237) Politiprot. 1709—1817, 1755 6. marts. 238) do. 1793 9. jan. 239) Skøde- o. panteprot. 1805—17, 1810 5. okt. 240) do. 1811 28. juni. 241) Byfogedens konceptbog, 1810 25. nov. 242) Skøde- o. panteprot. 1737—60, 1754 24. juli. 243) Skifteprot. 1733—65, 1758 4. sept. 244) O.A.A. Br. f. F. 1758—67, 1763 21. jan. 245) Skøde- o. panteprot. 1760—81, 1761 4. febr.; auktionsprot. 1737—1815, 1764 13. marts. 246) Skifteprot. 1765—1801, 1764 22. febr. 247) Poul Jacobsens privatark. 248) Auktionsprot. 1737—1815, 1788 28. juli. 249) do. 1788 28. juli, 1790 17. april. 250) do. 1789 11. maj; skøde- o. panteprot. 1765—1801, 1764 22. febr. 251) Auktionsprot. 1737—1815, 1764 22. maj. 252) Skifteprot. 1733—65 f. 370.

1837-1870

Bystyre.

1) Anordn. ang. købst.'s økon. best. af 24. okt. 1837. 2) Borgerrepr.'s prot. 1837—67, 1837 16. nov. 3) Munch: Købstadsstyrelsen i D., bd. II, bilag III. 4) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1837 18. dec. 5) Rådstueprot. 1759—1838, 1838 24. jan. 6) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 27. jan. 7) do. 1838 5. febr. 8) do. 1839 8. jan. 9) do. kopibog 1849—60, 1851 4. maj. 10) do. deliberationsprot. 1849—60, 1855 30. april. 11) do. 1849 8. jan. 12) do. 1837—1849, 1842 1. febr. 13) do. 1839 3. dec., 1840 3. jan. 14) Byfogedens konceptbog 1839 5. jan.; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 8. jan.; rådstueprot. 1838—58, 1839 3. jan. 15) Borgerrepr.'s deliberationsprot.

1849—60, 1857 7. dec., 1858 29. marts, 6. april. 16) do. 1837—49, 1840 4. marts. 17) do. 1840 7. april. 18) do. 1841 2. febr. 19) do. 1844. 30. juli. 20) F.A. 1861 2. jan.; borgerrepr.'s forhldsprot. 1864 2. jan. 21) F.A. 1855 12. marts. 22) do. 1864 6. jan. 23) Kommunalbest.'s forhldsprot. 1867 5. aug. 24) Byfogedens konceptbog 1838 26. marts. 25) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 28. april. 26) Byfogedens konceptbog 1838 17. okt. 27) kommunalbest.'s kopibog 1846 21. nov. 28) Borgerrepr.'s kopibog, 1843 8. febr. 29) Byfogedens konceptbog B, 1843 25. jan. 30) Borgerrepr.'s kopibog, 1846 21. nov. 30 a) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1848 7. aug. 31) Borgerrepr.'s kopibog, 1846 4. marts; do. deliberationsprot. 1837—49, 1846 16. sept. 32) Byfogedens konceptbog B, 1849 11. jan.; borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1849 11. o. 13. jan.; do. journal 1837—67, 1849 12. jan. 33) Byfogedens konceptbog A, 1849 19. febr. 34) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 25. maj. 35) do. 1841 11. sept. 36) do. 1839 17. dec. 37) Rådstueprot. 1838—58, f. 58, 1839 17. o. 30. dec. 38) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1844 9. sept. 39) do. 1845 5. maj. 40) do. 1845 3. sept. 41) Kommunalbest.'s kopibog, 1846 16. febr. 42) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 6. april. 43) Munch: Anf. værk, bd. II, s. 167; borgerrepr.'s kopibog 1848—66; do. deliberationsprot. 1849—60. 44) F.A. 1855 1. juli. 45) Algreen-Ussing: Love og anordn. Lov om kommunalvalg i købst. 1860 31. marts. 46) F.A. 1860 29. o. 31. dec. 47) do. 1861 2. febr. 48) do. 1861 3. jan.; borgerrepr.'s forhandl. prot., 1861 f. 29. 49) F.A. 1863 30. dec. 50) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1864 2. jan. 51) Engelstoft o. Wendt; D.'s politiske hist. fra 1814 t. v. d., 1934, s. 217. 52) Forhdlprot. f. d. saml. kommunalbest. 1869 11. jan. 53) Byrådssager 1866—70, 1869 25. marts. 54) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 2. april. 55) do. journal 1837—67, 1838 14. sept.; rådstueprot. 1838—58, 1838 3. nov. 56) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1848 21. febr., 27. april. 57) do. 1838 1. marts. 58) F.A. 1860 9. jan. 59) Kommunalbest.'s forhandlprot. 1850 25. juli. 60) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 8. april. 61) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 212; F.A. 1863 15. jan., 1864 16. jan. 62) Borgerrepr.'s kopibog 1842 13. okt. 63) F.A. 1864 6. jan.

De kommunale udgifter.

I. Gader og veje.

1) F.G.A. Insp. af købst. 1839—40. 2) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 23. marts. 3) do. 1842 4. jan. 4) do. 1849—60, 1850 18. maj, 19. marts. 5) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 28. 6) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 2. febr. 7) do. 1841 26. juli. 8) Byfogedens konceptbog 1841 22. juli, 1. dec. 9) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 7. sept. 10) Byfogedens konceptbog 1841 22. juli; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1847 6. april. 11) F.A. 1864 7. nov. 12) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 7. sept. 13) do. 1848 21. dec.; forhdlprot. f. d. saml. kommunalbest. 1867—79, 1868 11. dec. 14) A.F. Bergsø: D.'s Statistik, bd. I, s. 114; Schrøder: Anf. værk, s. 26. f. 15) F.A. 1855 12. marts; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1857 17. aug. 16) Borgerrepr.'s journal 1837—67, 1855 16. april. 17) do. deliberationsprot. 1837—49, 1843 7. marts, 1844 1. april; do. 1849—60, 1856 12. nov.; konceptbog for komm. sager 1865 26. marts. 18) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1843 7. febr. 19) Br. t. F. købst. 1838 16. maj. 20) F.A. 1859 9. nov.; F. Byark's saml. 21) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1859 19. sept., 31. okt. 22) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 26. juli. 23) do. kopibog 1843 8. jan. 24) F.A. 1855 14. juli. 25) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1860 5. marts. 26) do. deliberationsprot. 1837—49, 1842 4. jan.; F.A. 1855 19. marts. 27) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 12. juli. 28) Byfogedens konceptbog 1840 29. febr. 29) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1840 22. april. 30) Byfogedens konceptbog 1840 1. maj. 31) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49,

1841 13. nov., 1842 5. juli; do. kopibog 1842 9. juli. 32) R.A.G. T.K. H.K.F. 51 F. Havnesager 1846. 33) Auktionsprot. 1831—62, 1850 12. okt. 34) Borgerrepr.'s kopibog 1849—60, 1851 4. maj. 35) do. 1851 12. maj. 36) Schrøder: Anf. værk, s. 333. 37) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1843 26. juli, 9. sept.; byfogedens konceptbog B 1843 13. december. 38) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1848 13. januar. 39) do. 1848 7. marts. 40) Dokument. vedrørende krigen 1848—50, byfogeden til indv. 1851 16. jan. 41) F.A. 1855 22. febr. 42) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1856 26. jan.; do. kopibog 1848—66, 1853 31. dec. 43) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1858 18. okt. 44) do. 1859 10. jan.; do. forhldprot. 1861 25. april; F.A. 1861 1. maj. 45) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1845 2. juni; byfogedens konceptbog 1845 11. juni. 46) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1845 7. juli. 47) do. 1845 18. nov. 48) do. 1846 11. o. 14. febr. 49) Rådstueprot. 1838—58, 1846 13. maj. 50) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 16. okt.; byfogedens konceptbog 1846 19. okt. 51) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 2. nov. 52) do. kopibog 1846 2. nov.; deliberationsprot. 1854 18. sept. 53) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 2. nov. 54) do. 1849—60, 1854 18. sept. 55) Borgerrepr.'s kopibog 1847 15. febr. 56) do. Forhandlingsprot. 1857 3. jan. 57) F.A. 1865 4. jan. 58) do. 1865 8. marts. 59) D. Gasværkers hist. v. J. A. Lang, Varde, 1922. 60) Konceptbog for komm. sager 1862—70, 1865 26. marts, 6. maj. 61) do. 1865 12. marts. 62) D. Gasværkers hist. ved J.A. Lang; F.A. 1865 11. maj, 10. juni. 63) F.A. 1865 24. juni. 64) do. 1865 13. o. 15. juli. 65) do. 1865 26. o. 27. juli; 16. sept. 66) do. 1865 2. nov. 67) do. 1865 11. dec.; Schrøder: Anf. værk, s. 459. 68) Borgerrepr.'s forhldprot. 1867 30. maj. 69) do. 1869 3. marts.

2. Den sociale forsoarg.

1) F.G.A. Insp. af købst. 1839—40. 2) F.A. 1855 7. april; forhldprot. f. d. saml. kommunalbest. 1867—79, s. 4 ff. 3) F.A. 1855 28. marts. 4) Schrøder: Medd. F. kjøbstad, s. 237. 5) do. s. 235 ff.; byrådsager 1866—70. 6) Rubin: Frederik VI' tid, s. 599. 7) Schrøder: Anf. værk, s. 243; forhldprot. f. d. saml. kommunalbest. 1867—79, 1868 11. nov. 8) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 11. febr. 9) do. 1849—60, 1854 31. jan. 10) do. 1855 12. jan. 11) F.A. 1855 17. nov. 12) do. 1855 20. febr., 3. marts, 18. o. 25. okt., 14. o. 26. nov., 10. o. 17. dec. 13) Byfogedens konceptbog 1840 21. juli. 14) do. 1841 2. febr. 15) Borgerrepr.'s kopibog, s. 172. 16) do. s. 174 f. 17) do. 1843 28. febr. 18) do. 1845 24. sept. 19) Byfogedens konceptbog A 1845 3. juni; F.G.A. Insp. af købst. 1845. 20) F.A. 1865 4. marts. 21) do. 1865 29. juni. 22) Kommunalbest.'s forhldprot. 1867 12. o. 22. juli. 23) Byrådsager 1871—73, 1869 4. dec.; forhldprot. for d. saml. kommunalbest. 1869 7. april, 5. maj. 24) Schrøder: Anf. værk, s. 247, 252. 25) do. s. 303 ff.; F.A. 1861 16. febr., 1863 27. juli; F. Byarkivs saml. 26) Den alm. sygekasse i F. 1851—1926. 27) Schrøder: Anf. værk, s. 293 ff.; F.A. 1864 28. nov., 1. o. 12. dec.

3. Skolevæsen.

1) F.G.A. Insp. af købstæderne 1839—40. 2) F.A. 1855 29. jan.; forhldprot. for d. saml. kommunalbest. 1867—79. 3) Bergsøe: D.'s Statistik, bd. IV, s. 55. 4) F.G.A. Insp. af købst. 1837—38. 5) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1840 11. dec. 6) do. 1841 4. jan., 2. febr. 7) Byfogedens konceptbog 1841 4. febr. 8) Rådstueprot. 1838—58, 1841 22. marts; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 22. marts. 9) do. 1841 22. marts; rådstueprot. 1838—58, 1841 27. marts, 6. maj. 10) Rådstueprot. 1838—58, 1841 6. maj. 11) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 7. dec. 12) F.G.A. Insp. af købst. 1842. 13) Borgerrepr.'s kopibog. 1842 7. dec. 14) do. 1843 3. jan. 15) do. 1843 1. marts. 16) Rådstueprot. 1838—58, 1843 14. marts. 17) Borgerrepr.'s kopibog 1843 24. okt. 18) do. 1844 13. maj. 19) Dok. vedr. krigen 1848—50, 1848 16. maj; borgerrepr.'s deliberations-

prot. 1837—49, 1848 22. maj. 20) Dok. vedr. krigene 1848—50, 1848 3. aug. 21) do. 1849 24. marts. 22) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1850 19. jan. 23) Dok. vedr. krigene 1848—50, 1850 31. juli; byfogedens konceptbog A. 1850 2. aug. 24) F.A. 1861 29. okt. 25) Schrøder: Anf. værk, s. 226, 232. 26) Konceptbog f. komm. sager 1862—76, 1865 16. april. 27) Forhdlsprot. for d. saml. kommunalbest. 1869 7. april, 7. juli, 6. sept., 6. okt. 28) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1848 5. juni. 29) F.A. 1862 19. nov. 30) do. 1862 27. nov. 31) do. 1862 18. dec. 32) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1862 20. dec.; F.A. 1862 22. dec. 33) Borgerrepr.'s forhdlsprot. 1862 30. dec. 34) do. 1863 20. april; F.A. 1863 15. april. 35) Schrøder: Anf. værk, s. 226, 232. 36) F.A. 1855 26. sept. 37) do. 1858 10. juni; F. byarkivs saml. 38) Schrøder: Anf. værk, s. 232; F. A. 1864 1. okt. 39) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1855 5. jan. 40) Schrøder: Anf. værk, s. 231 f.; F.A. 1865 18. jan., 27. marts.

4. Kirke- og begravelsesvæsen.

1) F.G.A. Insp. af købst. 1838—39; F.A. 1855 29. maj. 2) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, s. 185; do. deliberationsprot. 1849—60, 1856 25. aug. 3) F.Aa. 1939, s. 78. 4) F.G.A. Insp. af købst. 1846. 5) F.Aa. 1939, s. 91, 108 ff., 112; rådstueprot. 1838—58, 1843 4. marts. 6) Byfogedens konceptbog A. 1847 4. dec. 7) Borgerrepr.'s prot. 1861 10. juni. 8) do. deliberationsprot. 1837—49, 1838 2. april. 9) F.G.A. Insp. af købst. 1839—40. 10) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 2. april. 11) do. 1841 6. april. 12) Byfogedens konceptbog B. 1846 9. okt. 13) F.A. 1855 31. jan. 14) do. 1855 15. dec. 15) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1857 13. juni. 16) F.A. 1861 17. aug. 17) Kommunalbest.'s forhdlprot. 1862 11. nov. 18) F.A. 1863 18. april, 20. juni.

5. Vægttere, politi og borgervæbning.

1) Rådstueprot. 1759—1838, 1838 4. jan. 2) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 24. dec. 3) Byfogedens konceptbog 1839 5. april. 4) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 9. april. 5) F.G.A. Insp. af købst. 1839—40; rådstueprot. 1838—58, 1839 26. sept.; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 27. sept. 6) Rådstueprot. 1759—1838, 1838 4. jan. 7) Byfogedens konceptbog 1838 27. april; Br. t. F. 1838 21. marts. 8) Br. t. F. 1838 2. maj. 9) Byfogedens konceptbog 1838 11. maj. 10) Br. t. F. 1838 16. maj. 11) F.G.A. Insp. af købst. 1830—40. 12) Rådstueprot. 1838—58, 1839 31. dec. 13) Byfogedens konceptbog A 1840 18. aug. 14) do. B. 1842 14. okt. 15) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 255. 16) F.A. 1862 2. jan.

6. Det nye rådhus.

1) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1838 22. okt. 2) Rådstueprot. 1838—58, 1838 12. nov. 3) Byfogedens konceptbog 1838 13. nov. 4) Rådstueprot. 1838—58, 1839 4. o. 11. april; Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 9. april; do. journal 1837—67, 1839 29. maj. 5) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 12. o. 25. juni. 6) do. 1839 5. aug. 7) Rådstueprot. 1838—58, f. 10. 8) Borgerrepr.'s journal 1837—67, 1839 2. sept.; Fyns Stiftst. 1839 5. sept. 9) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 1. okt. 10) do. 1840 7. april. 11) do. 1840 4. aug. 12) 1840 7. april, 2. sept. 13) Rådstueprot. 1838—58, 1840 10. juli. 14) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1840 2. sept. 15) Rådstueprot. 1838—58; 1840 14. sept. 16) do. 1840 28. sept.; Fyns Stiftst. 1840 1. okt. 17) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1840 3. nov. 18) do. 1841 6. juli. 19) do. 1841 1. febr., 4. marts. 20) do. 1846 16. okt., 1849 10. dec.; do. 1849—60, 1851 14. febr. 21) do. 1849—60, 1851 20. marts. 22) do. kopibog 1848—66, 1851 1. april, 26. nov. 23) do. deliberationsprot. 1849—60, 1851 14. nov. 24) do. 1852 20. sept. 25) do. 1852 13. dec. 26) do. 1852 12. juni. 27) do. 1858 9. o. 24. nov.; do. kopibog 1848—66, 1858 9. nov. 28) do. journal 1837—67, 1863 28. dec. 29) do. deliberationsprot. 1837—49, 1842 5. juli. 30) do. 1849—60, 1857 22. o. 26. marts, 20. april.

7. Sundhedsvæsenet.

1) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1839 3. dec., 1845 1. sept. 2) do. 1849—60, 1858 15. marts, 4. o. 23. maj; kommunalbest.'s forhandlingsprot. 1859 23. maj, 1862 14. maj. 3) Byfogedens konceptbog A. 1844 1. nov., 24. dec., 1845 3. o. 29. jan., 11. marts. 4) Fyns stiftsfysikats kopibog 1860 29. april. 5) do. 1821—47; F.A. 1860 14. marts; Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 24. 6) Den alm. Sygekasse i F. 1851—1926, s. 15. 7) Byfogedens konceptbog A 1843 8. o. 11. aug., 1845 3. jan.; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1843 2. okt.; do. kopibog 1843 4. okt. 8) Fyns Stiftsfysikats kopibog 1821—47; Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 19. okt. 9) do. 1848 9. okt.; Byfogedens konceptbog B 1849 14. juli. 10) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1853 31. aug., 3. sept. 11) Fyns stiftsfysikats kopibog 1853. 12) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1860. 18. juni; brandtaksationsprot. 1861 12. marts; Schrøder: Anf. værk, s. 289. 13) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1849 20. aug. 14) do. kopibog 1850 2. dec. 15) do. 1850 9. marts. 16) do. 1850 2. dec. 17) do. deliberationsprot. 1849—60, 1853 24. o. 31. jan., 1854 19. juni; do. kopibog 1848—66, 1853 31. jan., 1854 22. juni. 18) Fyns stiftsfysikats kopibog 1856—59, 1856 14. maj, 1857 9. juli. 19) do. 1860 31. juli. 20) do. 1865 22. nov; F.A. 1865 1. nov. 21) Konceptbog f. komm. sager. 1862—76, 1868 5. marts. 22) Fyns stiftsfysikats kopibog 1869 9. maj. 23) do. 1869 18. maj. 24) do. 1869 19. okt. 25) Kommunalbest.'s forhandlprot. 1867—79, 1869 3. nov. 26) F.A. 1855 3. jan. 27) Fyns Stiftsfysikats kopibog 1863 15. sept. 28) F.A. 1855 31. jan. 29) do. 1862 9. juni. 30) do. 1861 23. aug. 31) Fyns stiftsfysikats kopibog 1860 24. febr., 1861 8. jan. 32) F.A. 1862 16. juli. 33) do. 1861 19. juli.

8. Sundet.

1) Rådstueprot. 1838—58, 1840 20. marts. 2) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 107. 3) Borgerrepr.'s forhandlprot. 1860 9. juli; F.A. 1860 28. juli. 4) Forhdlprot. f. d. saml. kommunalbest. 1869 3. marts. 5) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1850 18. maj. 6) Kommunalbest.'s forhdlprot. 1867 9. o. 11. febr. 7) do. 1867 5. aug. 8) forhdlprot. f. d. saml. kommunalbest. 1867—79, 1867 20. nov. 9) do. 1868 13. jan., 2. marts. 10) do. 1868 4. maj. 11) Fyns stiftsfysikats kopibog 1869 9. maj. 12) do. 1869 18. maj. 13) do. 1869 5. sept. 14) Kommunalbest.'s forhdlprot. 1867—79, 1869 6. okt.

Økonomiske Forhold.

Befolkningsforhold.

1) F.A. 1855 19. febr., 1860 16. april. 2) A. F. Bergsøe: Danmarks statistik, bd. I, s. 406. 3) Gunnar Olsen: De d. købst. g. tiderne, 1943; Falbe-Hansen o. Scharling: Danmarks statistik, bd. I, 1885, s. 566. 4) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 26, 29. 5) Borgerrepr.'s kopibog 1845 24. sept. 6) F.A. 1865 18. jan., 1. o. 8. marts, 29. april. 7) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49.

Handel.

1) Statistisk tabelv. ny r., bd. I 1850; Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 24; borgerrepr.'s kopibog 1841—48, 1852 27. juni; rådstueprot. 1838—58. 2) Schrøder: Anf. værk, s. 305 f. 3) Byfogedens konceptbog 1838 23. nov. 4) Meldals Farveri i F. 1844—1944. 5) Skøde- o. panteprot. 1837—45 f. 244, 1843 28. juli, f. 324, 1844 22. aug. 6) R.A. Indberetn. fra F. toldk. 1843 24. okt. 7) Skøde- o. panteprot. 1837—45 f. 327 f., 1844 28. aug. 8) do. 1845—51 f. 100, 1847 9. april. 9) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1843, 1845. 10) Odense bys bog om H. C. Andersen, s. 57. 11) R.A. indberetn. fra F. Toldkammer; F.A. 12) F.A. 1865 4. nov. 13) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1847 8. juni; do. kopi-

bog 1847 8. juni. 14) do. kopibog 1848—66, 1851 27. okt. 15) do. 1852 17. marts. 16) do. deliberationsprot. 1849—60, 1851 22. sept. 17) do. 1856 18. aug. 18) do. 1856 16. april. 19) R.A. Indberetn. f. F. toldkammer 1843. 20) F.A., 1864 5. o. 8. dec. 21) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1843. 22) do. 1844—47. 23) M. Vibæk: Den d. handelshist., 1932—38, s. 360. 24) Skøde- o. panteprot. 1847. 25) Skiftesager 1852. 26) Skifteprot.- o. skiftesager; auktionsprot. 27) M. Vibæk: Anf. værk, s. 361 f. 28) F.A. 1856 21. jan. 29) Skøde- o. panteprot. 1855—58 f. 448, 1858 28. jan. 30) do. 1858 17. april. 31) do. 1858 26. marts. 32) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1858 19. april; do. journal 1837—67, 1858 19. april. 33) F.A. 1861 2. jan. 34) Skøde- o. panteprot. 1855—58, f. 350, 1857 14. sept. 35) do. f. 378, 1857 2. dec., 1858 31. okt. 36) F. Spare- o. Laanekasse 1846—96, s. 11 f. 37) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1854 4. jan., 1857 28. dec; do. journal 1857—67, 1858 4. jan. 38) Skøde- o. panteprot. 1855—58. 39) F.A. 1860. 40) F.A. 1858—63. 41) R.A. Indberetn. f. F. toldkammer. 42) Schröder: Anf. værk, s. 266 f. 43) F. byrådssager 1866—70, 1866 13. marts. 44) Skattelign. 1847, 1857, 1867. 45) F.A. 1865 24. juni. 46) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1844 30. maj. 47) Forhdlprot. f. d. saml. kommunalbest. 1869 31. jan., 3. febr., 3. marts. 48) F.A. 1855 21. juli. 49) do. 1855 21. o. 22. juli, 22. sept. 50) do. 1855 23. april. 51) do. 1865 22. april. 52) do. 1865 27. april. 53) do. 1860 6. sept., 24. aug. 54) Schröder: Anf. værk, s. 274 ff.; F.A. 1860 9. maj. 55) F.A. 1857 9. febr., 30. april, 1865 8. april. 56) Rasmussens hotel 1849—1949. 57) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1857 27. april; F.A. 1862 20. o. 24. marts, 1863 21. sept. 58) Schröder: Anf. værk, s. 261 f.; Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1857 4. maj, 8. juni 5. okt., 2. nov., 1858 10. maj; do. forhdlprot. 1857 20. nov., 14. o. 21. dec., 1858 9. febr., 26. april, 1. juni. 59) Schröder: Anf. værk, s. 262; F.A. 1860 30. aug. 60) Schröder: Anf. værk, s. 281 f. 61) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1850 31. maj; byfogedens konceptbog A 1838 30. marts, A 1850 7. juni. 62) F.A. 1860 9. maj. 63) Borgerrepr.'s journal 1837—67, 1838 2. nov.; do. deliberationsprot. 1837—49, 1838 9. nov.; rådstueprot. 1838—58, 1838 12. nov. 64) F.A. 1862 4. febr. 65) do. 1862 15. maj. 66) do. 1864 29. okt. 67) do. 1862 18. juni. 68) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1847 5. juli. 69) do. 1849—60, 1851 8. dec.; do. kopibog 1848—66, 1851 8. dec. 70) do. deliberationsprot. 1849—60, 1852 26. jan., 8. marts. 71) F.A. 1855 24. marts, 3. okt., 1861 2. marts, 1862 18. juni. 72) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1850 19. marts; do. kopibog 1848—66, 1850 19. marts. 73) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer; F.A. 74) F.A. 1860 26. maj. 75) F. Byarkiv, Ingeniør Christensens saml. 76) Fyns Stiftst. 1840 26. maj. 77) F.A. 1857 14. jan. 78) Byfogedens konceptbog B. 1846 10. april; Fyns Stiftst. 1840 26. maj. 79) Schröder: Anf. værk, s. 277 f. 80) Statistisk tabelv. ny r. bd. I; Schröder: Anf. værk, s. 23—26. 81) Se forrige note. 82) Skøde- o. panteprot. 1855—58 f. 112. 83) F.A. 1855 1. febr. 84) Skøde- o. panteprot. 1858—61, f. 27. 85) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer. 86) F.A. 1859—63. 87) Rådstueprot. 1838—58, 1854 20. maj. 88) F.A. 1856 24. sept., 1859 30. marts. 89) Rådstueprot. 1838—58, 1854 12. juni. 90) do. 1837 22. febr., 1839 25. febr. 91) F.A. 1856 24. april, 1862 28. april. 92) do. 1860 13. nov., 3. dec., 1863 2. marts; Kay Larsen: Den danske Kinafart, 1932, s. 93. 93) F.A. 1858. 94) do. 1865 3. juni. 95) do. 1856 4. okt., 11. dec., 1857 18. juni, 3. nov., 1858 13. dec., 1859. 96) Skipper Hans Jensens levned, 1901 (manuskript). 97) Schröder: Anf. værk, s. 263. 98) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer; F.A. 99) Byfogedens konceptbog A. 1850 7. okt., B. 1850 11. juni. 100) F.A. 1860 23, 25. o. 28. jan. 101) Schröder: Anf. værk, s. 292 ff. 102) R.A. G.T.K. Havnesager; F.G.A. Insp. af købst. 103) Borgerrepr.'s kopibog 1843 23. marts. 104) do. kopibog 1844 14. nov. 105) do. 1844 29. nov. 106) Byfogedens konceptbog B. 1844 3. dec. 107) do. A. 1845 29. jan. 108) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1841 7. sept.; do. kopibog 1844 2. juni.

Håndværk og Industri.

1) Statistisk tabelv. ny r. bd. I, 1850; Schrøder: Medd. om F. kjøbstad. 2) Byfogedens konceptbog 1841 9. juli. 3) F. Skrædderlavs ark. Div. pap. 1742—1861, 1849 21. sept. 4) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1842 1. nov.; do. kopibog 1845 25. april. 5) Byfogedens konceptbog 1841 2. april. 6) Borgerrepr.'s kopibog 1849—60, 1850 2. dec. 7) F.A. 1860 13. okt. 8) Borgerrepr.'s fhdlprot. 1861 9. dec. 9) F. Skrædderlavs lavsbog, f. 42. 10) Byfogedens konceptbog 1838 23. nov. 11) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1854 20. febr. 12) F. Skrædderlav. Div. pap. 1742—1861, 1851 12. okt. 13) do. 1852 4. maj. 14) do. 1852 27. sept. 15) Borgerrepr.'s kopibog 1846—66, 1854 23. okt. 16) do. deliberationsprot. 1849—60, 1853 29. april. 17) F. Skrædderlavs lavsbog, f. 44, 1865 15. okt. 18) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1844; Byfogedens konceptbog A 1849 6. juli; Schrøder: Anf. værk, s. 23 f. 19) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1840 1. febr. 20) do. 1847 6. april. 21) F.A. 22) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1857 20. juli. 23) F.A. 1859 3. febr. 24) Schrøder: Anf. værk, s. 276 f. 25) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer; F.A. 26) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1844—47; Byfogedens konceptbog 1849 6. juli. 27) Byfogedens konceptbog A 1845 8. april. 28) do. 1849 6. juli; R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1844—47. 29) Byfogedens konceptbog 1841 18. juni. 30) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1849 5. marts. 31) Skøde- o. panteprot. 1855—58, f. 240. 32) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1844—47; Schrøder: Anf. værk, s. 280. 33) Schrøder: Anf. værk, s. 278; Byfogedens konceptbog A 1849 6. juli. 34) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1851 8. sept. 35) Meldas farveri i F. 1844—1944. 36) Schrøder: Anf. værk, s. 279. 37) R.A. Indberetn. fra F. toldkammer 1844—45; F. byrådssager 1866—70, 1867 11. febr. 38) Byfogedens konceptbog B 1850 11. juni, 27. juli. 39) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1854 5. juli. 40) Rådstueprot. 1838—50, 1848 27. marts; Borgerrepr.'s kopibog 1847 5. juli. 1850 10. jan., 15. o. 20. febr.; do. deliberationsprot. 1847 5. juli; F.A. 1929 16. juli. 41) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1850 14. febr.; rådstueprot. 1838—58, 1851 21. febr. 42) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1855 19. febr.; F.A. 1856 15. okt. 43) Skøde- o. panteprot. 1855—58, f. 424. 44) F.A. 1861 6. maj. 45) do. 1863 2. juli. 46) do. 1863. 10. okt. 47) Schrøder: Anf. værk, s. 278. 48) do. s. 276 f. 49) Borgerrepr.'s journal. 1837—67, 1855 3. dec., 1856 11. aug.; do. deliberationsprot. 1849—60, 1856 11. aug. 50) do. fhdlprot. 1862 3. febr. 51) F.A. 1861 24. jan., 2. o. 4. febr. 52) do. 1862 11. marts. 53) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1862 10. marts. 54) F.A. 1862 16. juni; F. industriforening tekn. sk. 1862—1887. 55) F.A. 1859 3. febr. 56) Schrøder: Anf. værk, s. 277. 57) F.A. 1862 21. aug., 1863 3. okt. 58) F. industriforenings tekn. sk. 1862—87. 59) Statistisk tabelv. ny r. bd. I, 1850; Schrøder: Anf. værk, s. 26. 60) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1856 17. april. 61) do. deliberationsprot. 1849—60, 1853 11. januar. 62) do. 1837—49, 1846 2. o. 12. marts, 20. april, 4. maj. 63) Schrøder: Anf. værk, s. 258 f.; F. Spare o. Laanekasse 1846—96. 64) F.A.

Jøderne.

1) Statistisk Tabelv. ny r. bd. I; F.A. 1855 19. febr.; Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 184. 2) Borgerrepr.'s kopibog 1846 9. juni. 3) Bygningsinspk.'s prot. 1859 6. dec. 4) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1859 5. dec. 5) do. 1860 19. jan. 6) F.A. 1860 8. sept.

I krigenes tid.

1) Borgerrepr.'s journal 1837—67, 1848 30. marts. 2) do. deliberationsprot. 1837—49. 3) do. 1848 19. april; do. kopibog f. 463, 1848 2. maj. 4) Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 464 f. 5) Forsk. dok. vedr. 1848—50; Byfogedens konceptbog B. 1848 20. juni. 6) Byfogedens konceptbog B 1848 28. juni; Schrøder: Anf. værk, s. 446. 7) Forsk. dok. vedr.

1848—50, 1848 24. april. 8) Byfogedens konceptbog 1848 22. aug.; Schrøder: Anf. værk, s. 448. 9) Den d.-t. krig 1848—50, udg. af generalst., bd. II, s. 19. 10) do. II bd., s. 113. 11) Byfogedens konceptbog 1848 23. sept.; Forsk. dok. vedr. 1848—50. 12) Byfogedens konceptbog B. 1848 10. okt. 13) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1848 20. nov. 14) Forsk. dok. vedr. 1848—50, 1850 22. febr. 15) Byfogedens konceptbog B 1849 22. juni. 16) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1848 16. o. 17. dec. 17) do. 1849 22. marts; Byfogedens konceptbog 1849. 18. o. 20. marts; Forsk. dok. vedr. 1848—50. 18) Fyns stiftsfysikats kopibog 1849 13. maj, 16. juli; Schrøder: Anf. værk, s. 449. 20) Forsk. dok. vedr. 1849—50, 1849 16. maj. 21) Byfogedens konceptbog A 1849 1. juni. 22) Schrøder: Anf. værk, s. 449 ff. 23) Byfogedens konceptbog B. 1849 28. nov. 24) do. 1849 17. dec. 25) do. A. 1849 22. dec.; Forsk. dok. vedr. 1848—50, 1849 24. dec. 26) Forsk. dok. vedr. 1848—50, 1850 9., 15., 16. o. 19. jan.; Byfogedens konceptbog B 1850 25. jan. 27) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1850 19. jan. 28) do. 1850 19. jan. 29) Forsk. dok. vedr. 1848—50, 1850 14. febr. 30) Byfogedens konceptbog 1850 3. maj. 31) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1850 10. juni; byfogedens konceptbog B 1850 11. juni. 32) Forsk. dok. vedr. 1848—50, 1851 7. maj; borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1852 5. jan.; do. deliberationsprot. 1849—60, 1857 22. juli. 33) F.A. 1863 23. dec. 34) do. 1864 13. o. 17. febr. 35) do. 1864 21. marts. 36) do. 1864 30. juni, 2. juli; Schrøder: Anf. værk, s. 456 f. 37) F.A. 1864 13. juli. 38) Schrøder: Anf. værk, s. 454; Dok. vedr. krigen 1864. 39) F.A. 1864 10. o. 22. aug. 40) do. 1864 5. dec. 41) do. 1864 31. dec. 42) do. 1864 16. o. 30. nov. 43) Schrøder Anf. værk.

Politisk opvågningen.

1) Breve fra P. V. Jacobsen, s. 180 f. 2) Udvalgte breve til P. Hjort, ny Saml., s. 293. 3) Hans Jensen: De d. Stændersaml.'s hist., bd. I., s. 409. 4) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1840 7. juli. 5) Hans Jensen: Anf. værk, bd. II, s. 233. 6) do. s. 297. 7) Fyns Stiftst. 1840 27. okt. 8) do. 1841 25. marts. 9) do. 1840 7. juli. 10) Borgerrepr.'s kopibog 1842 6. aug. 11) do. f. 323. 12) do. deliberationsprot. 1837—49, 1849 26. febr. 13) do. kopibog 1848 8. marts. 14) do. deliberationsprot. 1848 7. marts. 15) do. 1848 25. marts. 16) F. Aa. 1948, s. 164; Prot. ved rigsdagsvalg i F. 1848. 17) Borgerrepr.'s journal 1837—67, 1848 20. sept.; F.Aa. 1948, s. 193 f. 18) Edv. Andersen: Ærø-Faaborgkredsen 1849—1949, s. 7. 19) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1849 20. aug. 20) Edv. Andersen: Anf. værk, s. 8. 21) Borgerrepr.'s kopibog 1848—66, 1852 14. juni. 22) do. s. 101, 1852 27. juni. 23) F.A. 1855 31. maj, 4. juni. 24) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1853 30. maj. 25) do. 1853 12. febr. 26) Edv. Andersen: Anf. værk, s. 11 f. 27) F.A. 1855 9. o. 11. juni. 28) do. 1860 6. juni. 29) do. 1861 6. juni. 30) do. 1863 6. juni. 31) do. 1860 6. aug. 32) Edv. Andersen: Anf. værk, s. 16. f. 33) F.A. 1861 27. april. 34) do. 1861 6. maj. 35) do. 1861 18. maj. 36) do. 1861 29. maj. 37) do. 1861 15. juni. 38) do. 1864 6. jan. 39) do. 1864 11. jan. 40) do. 1864 29. febr. 41) do. 1864 29. febr., 5. marts, 1865 31. maj.

Glæder og fornøjelser.

1) F.A. 1864 3. o. 12. okt.; Schrøder: Medd. om F. kjøbstad, s. 452. 2) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1846 6. april. 3) do. kopibog 1849—60, 1851 4. maj. 4) Schrøder: Anf. værk, s. 325. 5) Borgerrepr.'s forhdlprot. 1867—71, 1869 8. nov.; F.A. 1860 25. jan., 30. marts. 6) do. 1864 7. jan. 7) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1852 13. dec. 8) Schrøder: Anf. værk, s. 320—25; F.A. 1855 11. okt., 1860 16. jan. 26. marts. 9) Anderseniana 2. r. I 2, s. 87 ff. 10) F.A. 1860 24. juli. 11) do. 1855 21. juli, 11. aug. 12) do. 1860 12. maj. 13) Anderseniana 2. r. I 2, s. 77 f. 14) F.A. 1862 17. maj. 15) do. 1855 10. juli. 16) do. 1860 9. juli. 17) do. 1857 9. juli, 1855 2. o. 10. juli. 18) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1842 6. sept. 19) F.A. 1848 8. juni. 20) do.

1855 26. maj, 1860 22. juni. 21) F. byarkivs saml. 1860 14. maj. 22) F.A. 1855 26. juli. 23) do. 1855 26. juli. 24) do. 1862 28. juli, 1863 28. maj. 25) do. 1865 17. nov., 1860 20. jan., 10. febr. 26) do. 1860 22. juli. 27) do. 1863 30. dec. 28) do. 1855 27. jan., 8. febr. 29) do. 1860 11. febr. 30) Meldals farveri i F. 1844—1944, s. 37. 31) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1842 1. nov. 32) do. 1849—60, 1859 6. maj. 33) do. 1859 28. febr. 34) do. forhdsprot. 1862 12. maj. 35) F.A. 1855 27. jan. 36) do. 1855 9. maj. 37) do. 1855 19. marts, 26. sept. 38) do. 1855 10. juli; rådstueprot. 1838—58, 1855 10. juli; borgerrepr.'s deliberationsprot. 1849—60, 1855 16. juli. 39) Borgerrepr.'s deliberationsprot. 1837—49, 1845 3. sept.; F.A. 1855 29. sept., 6. okt. 40) Borgerrepr.'s forhdsprot. 1861 21. juli; F.A. 1861 24., 27. o. 29. juli, 10. aug.

1870-1914

Bystyre,

1) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1891 4. febr. 2) F.A. 1875 14. jan.; byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1898 7. jan. 3) Komm. sager 1871—73, 1873 29. jan. 4) Byrådets forhdsprot. 1867—79, 1876 6. sept. 5) do. 1895—1905, 1901 6. febr. 6) do. 1902 9. jan. 7) do. 1903 6. maj. 8) do. 1905 1. febr. 9) do. 1880—96, 1883 3. okt. 10) Komm. sager 1871—73. 11) F.A. 1884 27. dec. 12) do. 1884 31. dec. 13) do. 1884 30. o. 31. dec. 14) do. 1884 28. dec. 15) do. 1884 30. dec. 16) do. 1884 31. dec. 17) do. 1885 2. jan. 18) do. 1885 3. jan. 19) do. 1885 7. jan. 20) do. 1885 8. jan. 21) do. 1885 12. jan. 22) do. 1894 2. 3., 4. o. 6. jan. 23) Byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1901 21. okt. 24) do. 1901 6. nov., 1902 17. febr. 25) Statistiske medd. 4 r., bd. 16., 23., 31. o. 42.; byrådets forhdsprot. 1905—13, s. 206. 26) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1888 15. dec., do. 1905—13, 1911 3. maj. 27) do. 1867—79, 1870 7. sept. 28) do. 1880—96, 1892 6. juli, 7. aug. 29) do. 1895—1905, 1895 2. juli. 30) do. 1898 5. sept. 31) do. 1898 25. okt. 32) do. 1900 29. marts. 33) do. 1905—13, 1911 1. nov., 4. dec. 34) do. 1907 1. maj. 35) do. s. 106. 36) do. 1912 14. febr. 37) F.A. 1894 2. jan. 38) Konceptbog f. F. komm. 1876—99, 1880 5. aug.; Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1880 7. juli. 39) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1882 1. o. 4. febr. 40) do. 1889 2. jan. 41) do. 1905—13, 1908 1. o. 2. juli. 42) do. 1895—1905, 1900 4. okt., 12. nov. 43) do. 1905—13, 1907 6. febr., 1. maj. 44) F.A. 1875 10. nov. 45) do. 1891 17. jan; byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1890 21. maj. 46) do. 1891 14. jan. 47) F. vandværk 1893—1943, s. 6. 48) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1893 1. juli. 49) F. vandværk 1893—1943, s. 10, 21; byrådets forhdsprot. 1880—96, 1894 19. marts, do. 1905—13, 1910 5. okt., 1911 13. febr. 50) do. 1895—1905, 1899 5. april. 51) do. 1904 2. nov., do. 1905—13, 1906 20. jan., 7. nov. 52) Fyns stiftsfysikats kopibog 1870 29. nov. 53) Komm. sager 1874—79; Byrådets fhdlsprot. 1867—79, 1876 3. maj. 54) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1882 4. okt. 55) do. 1882 1. febr.; Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1882 2. nov. 56) do. 1882 21. dec. 57) do. 1884 17. juli; F.A. 1885 15. maj. 58) do. 1885 15. maj. 59) Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1887 31. dec. 60) do. 1889 24. jan.; Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1889 23. jan. 61) Konceptbog f. komm. sager 1889—99, 1889 6. dec. 62) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1890 7. maj; F.A. 1890 30. april, 30. juli. 63) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1892 14. jan. 64) do. 1891 26. maj. 65) Konceptbog f. komm. sager 1889—99, 1891 8. juni. 66) do. 1891 22. sept. 67) do. 1891 3. sept. 68) Byrådets fhdlsprot. 1880—96, 1891 6. nov., 1892 6. april; Fyns Tid. 1941 5. dec. 69) Byrådets fhdlsprot. 1905—13, 1907 25. jan., 1. maj. 70) do. 1907 25. jan., 6. nov. 71) do. 1880—96, 1891 2. sept., 1892 26. aug., 1893 1. marts. 72) do. 1867—79, 1870 2. marts. 73) do. 1870 11. juni. 74) do. 1870 11. juli. 75) Fyns stiftsfysikats kopibog 1871 7. aug., 11. okt. 76) do. 1871 22. okt. 77) do. 1871 25. okt. 78) do. 1871 7. o. 31.

dec. 79) Grevsk. Brahesmindes ark. 80) Byrådets fhdsprot. 1867—79, 1879 6. aug., do. 1880—96, 1880 3. marts; Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1879 20. aug. 81) Byrådets fhdsprot. 1880—96, 1883 10. jan. 82) F.A. 1885 25. april; byrådets fhdsprot. 1880—96, 1890 21. maj. 83) do. 1894 17. juli. 84) do. 1895—1905, 1902 2. april. 85) do. 1905—13, 1907 2. okt., 6. nov. 86) do. 1911 5. april, 7. juni. 87) Trap III udg. 88) F. byarkivs saml. 89) Trap III o. IV udg.; Statistiske medd. 4. rk., bd. 37. 90) Falbe-Hansen o. Scharling: Danmarks statistik, b. I, s. 697; Trap III o. IV udg. 91) F.A. 1875 18. marts; Byrådets fhdsprot. 1867—79, 1870 6. april, do. 1880—96, 1892 5. april. 92) do. 1867—79, 1870 7. sept. 93) do. 1871 7. juni. 94) Konceptbog f. komm. sager 1862—76, 1873 6. febr., 10. maj. 95) Byrådets fhdsprot. 1867—79, 1871 5. april; Konceptbog for komm. sager. 1876—79, 1876 1. nov. 96) Byrådets fhdsprot. 1880—96, 1880 11. maj, 14. aug., 4. okt., 1881 22. juli; F.A. 1880 16. juli; Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1880 22. juli. 97) Byrådets fhdsprot. 1880—96, 1891 6. nov., do. 1895—1905, 1899 1. febr.; Konceptbog f. komm. sager 1889—99, 1890 20. marts, 1891 7. nov.; Byrådets fhdsprot. 1905—13, 1912 2. okt. 98) Byrådets fhdsprot. 1895—1905, 1896 2. juli. 99) F.A. 1875 9. aug. 100) Byrådets fhdsprot. 1867—79, 1870 3. aug. 101) do. 1880—96, 1880 16. okt. 102) do. 1882 2. aug. 103) do. 1884 2. april. 104) do. 1884 26. maj. 105) do. 1885 2. dec. 106) do. 1886 4. aug. 107) do. 1892 3. aug. 108) do. 1895 13. juni. 109) do. 1905—13, 1906 4. juli, 1908 4. nov.; F.A. 1903 5. aug. 110) Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1880 27. juli. 111) Byrådets fhdsprot. 1880—96, 1892 6. juli. 112) do. 1892 3. aug. 113) do. 1895—1905, 1900 24. o. 28. sept. 114) do. 1867—79, 1879 18. aug., do. 1880—96, 1880 3. marts. 115) F.A. 1895. 4. april. 116) Byrådets fhdsprot. 1895—1905, 1895 1. maj. 117) do. 1905—13, 1907 6. marts. 118) do. 1867—79, 1876 12. jan. 119) do. 1876 2. marts. 120) do. 1877 7. marts. 121) do. 1877 6. juni. 122) do. 1878 4. sept. 123) do. 1878 4. dec. 124) do. 1879 5. marts. 125) Arkitekten 1895 25. juni. 126) do. 1918 19. jan. 127) Byrådets fhdsprot. 1895—1905, 1898 7. sept., 1900 7. marts. 128) do. 1880—96, 1880 14. aug. 129) do. 1883 6. juni. 130) do. 1884 26. maj. 131) do. 1905—13, 1906 7. marts. 132) do. 1906 2. o. 8. aug., 1908 1. april. 133) do. 1911 13. febr., 24. aug., 6. sept., 20. nov., 1912 6. marts. 134) F. byrådssager 1874—79. 135) Byrådets fhdsprot. 1895—1905, 1896 29. april. 136) do. 1904 18. april. 137) do. 1896 16. april. 138) do. 1896 7. okt. 139) do. 1905—13, 1911 4. okt., 1912 8. maj.

Den økonomiske udvikling.

1) Stat. Bur. Folketæll. 1890; Stat. medd. 4. r., bd. 21 o. 37; F.A. 1880 2. marts. 2) Trap. III. o. IV. udg. 3) F. byarkivs saml.; F.A. 1949 23. maj. 4) Trap. III. o. IV. udg.; Byrådets fhdsprot. 1895—1905, 1899 5. juli, 1901 25. nov.; F.A. 1890 13. okt. 5) Byrådets fhdsprot. 1876—79, 1871 17. april. 6) do. 1880—96, 1885 6. maj, 5. aug.; Konceptbog for komm. sager 1876—89, 1885 7. maj; F.A. 1885 10. aug. 7) F. byarkivs saml. 8) do.; F.A. 1890 8. maj. 9) Stat. Tabelv. bd. IV D, s. 4. 10) do.; Folket.'s forhdl. 1876, spalte 765. 11) F. byarkivs saml.; Stat. tabelv. bd. V D, s. 28. 12) Handelsforen.'s forhdlsprot. 1870 21. febr.; F. byrådssager 1866—70, 1870 22. jan., 24. aug.; Byrådets forhdlsprot. 1870 2. febr., 2. marts, 7. sept. 13) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1876 13. sept. 14) do. 1879 8. o. 17. maj, 6. aug. 15) F.A. 1880 24. juli. 16) Trap III udg.; Byrådets forhdlsprot. 1880—96, 1882 6. dec. 17) F. byarkivs saml.; F. beværterforen. 1895—1945, s. 5 f.; F.A. 1875 1. juni. 18) Stat. tabelv. bd. III, s. 17, IV D, s. 17, V D, s. 7 o. s. 17. 19) F.A. 1875. 20) F.A. 1880. 21) F.A.; Stat. tabelv. bd. V D, s. 7. 22) F.A. 1875 18. jan., 14. juni, 1880 15. marts. 23) Tork i F.Aa. 1951. 24) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1871 1. febr., 22. aug. 25) F. byrådssager 1871—73, 1872 15. jan. 26) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1872 4. dec. 27) do. 1873 20. febr. 28) Nordfynske jernbane 1882—1907, s. 3. 29) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1874 18. juni. 30) F.A.

1875 4. febr. 31) do. 1875 13. april o. 27. april, 16. sept. 32) Byrådets forhdsprot. 1867—79, 1876 1. marts. 33) do. 1879 15. juli, do. 1880—96, 1882 17. marts. 34) do. 1895—1905, 1896 20. o. 27. jan. 35) do. 1896 4. marts. 36) do. 1902 9. jan., 10. marts. 37) do. 1902 21. nov.; F.A. 1903 10. juni. 38) Byrådets fhdlsprot. 1895—1905, 1901 6. febr., 6. marts. 39) do. 1901 1. maj, 12. juli. 40) do. 1905—13, 1913 14. marts. 41) do. 1911 1. marts; F. byarkivs saml. 42) F. byarkivs saml.; Rasmussens hotel 1849—1949. 43) Byrådets forhdsprot. 1867—79, 1870 3. aug., 1871 15. marts, 5. o. 6. april; Komm. sager 1870—73, 1871 31. jan. 16. marts. 44) F. Folketid. 1891 31. marts; Byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1899 12. maj, 1905 5. april. 45) R.A. Finansm. Stat. B. Skem. indb. 1872; F.A. 1885 4. marts. 46) F. byarkivs saml. 47) R.A. finansm. Stat. B. skem. indb. om arbejd.'s vilk. 1872. 48) Stat. tabelv., bd. III, s. 17. 49) Danmarks statistik. 1877. 50) Stat. tabelv. 1880. 51) Danmarks statistik 1877. 52) Stat. tabelv., bd. IV D, s. 18; Trap III. udg. 53) Stat. tabelv., bd. III, s. 17. 54) F.A. 1880 22. marts. 55) Stat. tabelv., bd. IV D, s. 17. 56) F. byarkivs saml.; Dansk handel og industri, bd. II, 1933. 57) R.A. Finansm. Stat. B. skem. indb. 1872. 58) F. byarkivs saml. 59) Danmarks 1944. 60) F. Andels Svineslagteri 1888—1938; Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1888 5. maj, 1891 2. sept.; Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1888 5. maj. 61) Danmark 1944. 62) Trap III o. IV udg. 63) F. Industriforens tekn. skole 1863—1913; Trap III udg.; Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1891 1. april, 6. nov. 64) Sparekassen Arbejderen Faaborg 1870—1920. 65) F.A. 1875 13. dec. 66) do. 1885 14. jan. 67) R.A. Finansm. Stat. B. skem. indb. 1872; F. byarkivs saml. 68) F. Folket. 1891 12. jan. 69) R.A. Finansm. Stat. B. skem. indb. 1872. 70) Typograf-Tidende 1876 15. juli, 2. dec. 71) F.A. 1885 3. o. 9. juli. 72) Arbejdsmandsforbundet f. Jylland o. Fyn 1889—1914, s. 21; Trap III udg. 73) Byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1896 2. sept. 74) do. 1896 26. sept. 75) do. 1897 23. dec. 76) do. 1898 23. marts, 5. maj. 77) do. 1870 10. jan., 2. febr., 2. marts, 1871 5. april. 78) Konceptbog f. komm. sager 1862—76, 1872 20. marts. 79) Byrådets forhdsprot. 1867—99, 1876 5. juli, 2. aug. 1880; Berl. Tid. 1872 12. juni. 81) Fyns stiftsfysikats kopibog 1872 7. dec. 82) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1889 23. okt., 17. dec. 83) do. 1895—1905, 1905 5. juli. 84) do. 1905 6. sept. 85) do. 1905 4. okt. 86) do. 1905—13, 1906 4. april, 2. maj. 87) Stat. medd. 4. r., bd. 15 o. 46. 88) Byrådets fhdlsprot. 1895—1905, 1903 2. sept. 89) do. 1880—96, 1891 13. o. 26. juni, 14., 17. o. 19. aug., 2. sept., 7. okt. 90) Stat. medd. III r. bd. 17, IV r. bd. 2. 91) do. IV r. bd. 2. 92) Byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1902 12. sept., 1904 7. dec. 93) F. byarkivs saml. 94) Byrådets forhdsprot. 1905—13, 1908 5. aug., 7. okt., 1910 12. jan. 95) do. 1910 2. febr.

Det kulturelle og politiske liv.

1) F.A. 1875 14. april. 2) Byrådets forhdsprot. 1867—79, 1879 1. okt., do. 1880—96, 1894 4. juli. 3) Trap III. o. IV. udg. 4) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1882 3. maj, 7. juni, 5. juli. 5) do. 1894 20. juni; Trap III udg. 6) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1880 11. maj, 1881 22. dec., 1894 20. juni; Trap IV. udg. 7) F. byarkivs saml.; F.A. 1875 5. jan. 8) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1880 16. juli; Konceptbog f. komm. sager 1876—89, 1880 19. juli. 9) Byrådets forhdsprot. 1895—1905, 1896 16. o. 29. april, 15. maj. 10) do. 1905—13, 1906 3. aug., 1907 6. febr., 4. o. 13. sept., 6. nov. 11) do. 1867—79, 1871 7. juni. 12) do. 1875 3. marts. 13) F.A. 1875 8. dec. 14) Byrådets forhdsprot. 1880—96, 1884 2. april, 1885 4. febr., 1889 17. dec., 1890 5. marts, 1892 14. jan. 15) do. 1905—13, 1909 1. sept., 1911 7. juni. 16) do. 1907 6. nov. 17) Komm. sager 1870—73, 1872 27. sept. 18) F. byarkivs saml.; Byrådets forhdsprot. 1905—13, 1906 6. juni, 1908 3. juni. 19) do. 1907 13. sept., 1908 21. aug. 20) F. byarkivs saml. 21) Byrådets forhdsprot. 1905—13, 1906 8. aug. 22) do. 1907 1. maj, 7. aug. 23) Trap IV. udg.; Byrådets forhdsprot. 1905—13, 1907 6. juni; byrådsager 1874—79. 24) F. byarkivs saml.

25) Edv. Andersen: Ærøskøbg.—F. kredsen 1849—1949. 26) Kl. Berntsen: Erindr. fra Manddomsårcne, 1923, s. 25—29. 27) Edv. Andersen: Anf. værk. 28) F.A. 1880 24. juni. 29) do. 1885 1. april. 30) do. 1885 21. dec. 31) Peder R. Møller: Slægt efter slægt, 1918, s. 108. 32) Edv. Andersen: Anf. værk. 33) F. byarkivs saml.; Borgerforen.'s forhdlsprot. 34) Byrådets forhdlsprot. 1880—96, 1885 2. sept. 35) F.A. 1875 30. nov. 36) F. byarkivs saml.; Rasmussens hotel 1849—1949; F. beværterforen. 1895—1945. 37) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1878 17. dec., do. 1880—96, 1893 9. jan. 38) do. 1867—79, 1873 20. febr. 39) do. 1895—1905, 1898 23. marts, 1903 4. nov. 40) do. 1880—96, 1894 4. juli. 41) do. 1895—1905, 1896 29. april. 42) do. 1880—96, 1893 1. marts; F.A. 1875 22. juli. 43) F. byarkivs saml. 44) F.A. 1885 28. marts, 1890 16. maj, 1895 29. maj, 1900 4. april, 1901 3. juli, 8. okt. 45) Borgerforen.'s forhdlsprot. 46) F. byarkivs saml.; F. beværterforen. 1895—1945. 47) F. beværterforen. 1895—1945. 48) Byrådets forhdlsprot. 1867—79, 1873 2. april; Konzeptbog f. komm. sager 1862—76, 1873 4. april. 49) F. byarkivs saml.; Rasmussens hotel 1849—1949. 50) F. byarkivs saml. 51) Katalog f. F. Mus. 1952; Turistforen.'s årsskrift 1949; Fritz Syberg: De unge år; Leo Swane: Fire fynske malere.

PERSONREGISTER

- Aaby, Hans Pedersen I 222
— Peder Hansen I 214, 236
- Aagaard, T. J., borgmester II 351, 359, 361 ff, 372 ff, 392
- Aarestrup, Emil, stiftsfysikus II 328
- Aarhus, Andreas I 281
- Aastredsen, Peder I 210, 212 f
- Abel, konge I 43, 50
- Abraham, Joseph, købmand II 193
— Levin, købmand II 193
— Lucas, købmand II 193 f
- Achton, Henning Jørgensen I 247
— Jacob, købmand II 192
- Actonia, Karen Henningsdt. I 151, 156 f, 169, 239, 256, 284, 299 f, 305, 307, 352 f, 358 f, 367, II 33, 80, 83 f, 147
- Actonius, Henning Christensen, sognepræst t. Nr. Broby I 157
— Henning Jacobsen, sognepræst t. Hyllested I 159 ff
- Adolph, enkemadam II 258, 322
— farver II 248 f
- Ahlefeldt-Laurvig-Bille, I. L. Greve, Egeskov II 365
- Albrecht, hurtug af Mecklenburg I 65
- Allerup, jernstøber, Odense II 265
- Alsing, Laurits I 216
- Ambt, stadsingeniør, Kbhv. II 360
— Ejnar, arkitekt II 374
- Amtoft, sagfører II 357 f
- Anders, degn, Ulbølle I 132
— degn, Ø. Hæsing I 132
— kandestøber I 190
— tombour II 36
- Andersdatter, Bodil I 339
— Else I 206
- Andersen, frk., skolebestyrerinde II 417
- Andersen, vægter II 375
— Abraham, slagter I 306 f
— Christen I 211, 338
— Fr., hotelejer II 423
— H. C., digter II 343 f
— Jens Christian II 424
— Jep, prior I 32, 40
— Johan, kandestøber I 316
— Jørgen, Heden II 300
— Jørgen, Svanninge I 293
— Jørgen, tinstøber I 302
— Peder, hattemager I 304
— Rasmus II 424
— Sejr, rektor I 322
— Søren I 360
— Søren, kandestøber I 363
— Søren, tinstøber I 340
- Andræ, C. C. G., politiker II 337 f
- Anna, prinsesse I 85
- Anne, sl. Mikkel Bjørn II 65
— g. m. rådmænd Aastred Pedersen I 211
— Niels Thygesens I 372
— fiskers I 206
— hattemagers I 345
— vægters I 206
- Antonisen, Jacob, se Seblad
- Arctander, Anne Sofie g. m. købmand Joen Hansen Panch I 300
- Arendrup, stiftsfysikus II 255 f, 259
- Arffmann, August Theodor, læge II 354 f, 368, 371, 374, 393, 413, 415
- Arntsen, guldsmed II 246
- Arnstedt, Albrekt v. I 126, 143
- Ascheberg, sv. general I 208
— sv. oberst I 210
- Asmussen, Herman, købmand II 353, 370, 382, 385, 397, 399, 403, 406

- Augusta, prinsesse I 85
 Augustsen, Lorents, tobaksspinder I 241
 Avernak, Peder Lauersen, købmand I 231
- Baar, amtsforvalter II 65
 Bachmann, fuldmægtig, Arreskov II 81
 Bager, Christiørn I 124
 — Hans, sognepræst I 307 f
 — Peder, skipper II 166
 Bagge, Jørgen Pedersen I 147
 Bagger, Frederik, birkedommer I 249, II 77
 Baller, Frederik, prokurator I 183
 Ballov, Knud Sørensen, byskriver I 179,
 182 f, 228, 240, 247, 302, 353, 358, II 33
 — Søren Knudsen, Odense I 182
 Balslev, Christoffer t. Fraugdegd. I 195 f
 Bang kateket II 415
 — Christen Nielsen I 205
 — Claus, rektor I 134 f, 138
 — Frands, skomagermester I 266
 — Jørgen II 26
 — Morten I 120
 — Niels, rådmænd I 120
 — Niels Morstensen, skomagermester I 264
 — Niels Mortensen I 316
 — Niels Nielsen, bogbinder I 316
 Banner, Anders Eriksen t. Gjessingholm
 I 142
 — Niels t. Frederiksgave I 243, 294, 320,
 374
 — Niels I 208
 — Niels Eriksen I 51 f
 — Otto t. Sludstrup I 142 f
 Bansen, Henrik, farver I 272, 306, 313
 Barsebek, Frederik, ridder I 24
 Barth, toldinspektør II 150
 Bech, toldforvalter II 339
 Becher, kgl. køkkeninspektør II 196
 Beck, Joakim, rentemester I 82
 Becker, Adrian, herredsfoged II 83
 — Mathias I 100
 Bejerholm, R. P., muremester II 357
 Beldenak, Jens Andersen, biskop I 32, 62
 Bendixen, Hans I 78
 Bendz, stabslæge II 326
 Benjamin, brd., Kbhv. II 56
 Bennedsen, Andreas, postmester II 200
 Bendtzen, V. I., læge, Hørsholm II 330
 Benzon, generalprokurator I 150
 Berckentin, greve, geheimeråd II 196
- Berendsen, Melchior, ridefoged, Finstrup
 I 287 f, 290
 Berg, koffardikaptajn II 389
 — Kr., politiker II 419
 — Poul, havnefoged II 129
 Bernstorff, Johan H. E., greve, geheimeråd
 II 196
 Berntsen, Klaus, politiker II 419
 Bertelsen, Hans, rådmænd I 118
 — Jørgen, rådmænd, se Woller
 — Laurits, Avernakø I 205, 284
 Berth, toldinspektør II 225
 Bierfreund, Herman, købmand II 51, 60
 — Jacob, købmand I 248
 — Peder Jørgensen, købmand II 94
 Bild, Jytte I 142 f
 Bildt, Daniel I 110
 Bildthugger, Jørgen Rasmussen, købmand I
 246, 248, 262, 316, II 77, 118
 — Lars, købmand II 22, 158
 Bille, Anders t. Damsbo, rigsmarsk. I 204
 — Anne t. Klingenberg I 369
 — Dorte t. Klingenberg I 243, 294, 321 f,
 369
 — Ejler t. Nakkebølle I 203, 292 f
 — Erik t. Hvedholm I 112
 — Frands t. Hvedholm I 103, 108
 — Ingeborg t. Hvedholm I 112
 — Karen t. Hvidkilde I 288, 369 f
 — Peder t. Håstrup I 127, 137
 — Pernille t. Brobygd. I 261
 Bille-Brahe, Preben t. Hvedholm II 85, 117,
 296
 Birkholm, Jens, maler II 428
 Bisgaard, distriktslæge II 362 ff
 Bjørn, Mikkel II 65
 Bjørnø, Jørgen Hansen, rådsmand I 135
 — Mikkel Jørgensen I 339
 — Rasmus Andersen, rådmænd I 69
 Blaa, Anne Sivertsd. I 32
 Blankenborg, Peder I 130
 Blicher, cand. theol., lærer II 243
 Bloch, Hans Andersen, sognepræst I 306 f,
 309, 312, 326 ff
 Boesen, Niels, prior I 33, 64 ff, 126
 — Ulrik Christian, kapellan II 177, 179 f,
 194
 Bogbinder, Ambrosius, borgmester, Kbhv.
 I 65
 Bohn-Jespersen, E., kredslæge II 417

- Boland, guldsmed II 300
 Bondesen, Niels, rådmand I 54
 Borch, Andr., præst, Aggershus I 281
 Bording, Søren, kapellan II 171 f
 Borre, Anders, byfoged I 73, 114, 117, 119, 122, 143, 145 f, 155
 — Peder Andersen I 155
 Borris, Peder, vægter II 247 f
 Boye & Madsen, firma II 289
 Boysen, Hans, købmand, Flensborg I 248
 Brahe, Henrik t. Hvedholm I 297
 — Jørgen t. Elvedgd. I 127
 — Jørgen t. Hvedholm I 120 ff, 136, 175 f, 188, 203, 206, 292 ff, 319 f, 352
 — Jørgen t. Hvedholm, landsdommer I 160, 244, 261
 — Karen t. Østrupgd. I 244, 261, 292
 — Preben t. Hvedholm I 239, 281, 294 ff, 368 f
 — Preben t. Hvedholm, oberstløjtnant II 29, 52, 83, 90, 147
 Brandrup, C. M., købmand II 385, 403
 Brandt, redaktør II 351
 — Alexander, købmand II 41, 56, 77
 — Frank Jensen, matros I 216
 — Friederich, toldkontrollør II 193
 — Hans Danielsen, købmand II 34, 47, 65 f, 77, 87 f, 199, 202
 — Hans Jensen, matros I 216
 — Niels Gomme, kateket II 243
 Bredal, Jens Pedersen, rektor I 323
 Brix, Harald, socialistfører II 407
 Broberg, Anders I 48
 Brock, Axel Lavesen I 28
 — Joachim Madsen, kontrafejer I 375
 Brockenhuus, Frants t. Egeskov, rigsmarsk. I 79 f, 106
 — Laurids t. Egeskov I 69, 86, 95, 107, 110, 112, 114, 127
 — Peder t. Nordskov I 208
 Brockenhuus-Schack, L. F. H., amtmand, greve II 234 f
 Brolund, Christopher Hansen, byfoged I 341 ff, 343 f, 371, 374
 Brorsen, Th., bankdirektør II 354 f, 357, 372 ff, 393 f
 Brummer, kornet II 77
 Brun, Hans Jacobsen I 32, 41
 — Jens Mathiesen, prior I 23 f, 38
 — Jeppe I 59 f
 Brun, Mads, foged I 23
 Bruun, søløjtnant II 102
 — H. P., bager II 354, 408, 415
 — Jørgen, brandinspektør II 29
 Brylle, Peder Mortensen, købmand I 173, II 22, 34
 Bryske, Antonius t. Langesø, rigskansler I 116
 — Carl t. Flintholm I 60
 — Claus, rigsråd I 28, 54, 59 f
 — Gert I, 60
 — Karen t. Østrupgd. I 126, 145
 Brøndum-Nielsen, Johs., sprogforsker I 12
 Brønner, Peder L., fabrikant II 401 f
 Brønnicke, Karen I 336
 — Rasmus I 90
 Buchholtz, forvalter II 41
 Buchwald, Frederik, stiftamtmand II 7 f, 11, 31, 185
 Bulger, Hans I 55
 — Jens, rådmand I 55
 — Jep, rådmand I 55
 — Jes I 55
 — Jørgen, borgmester I 71, 119, 143
 — Margrethe I 143
 — Peder, borgmester I 53, 55
 — Peter Jensen, rådmand I 53, 55
 Bulgersen, Jens, rådmand I 55
 Busch, Anne Marie Hedevig I 174
 — Henrik, rebslager I 271
 — Jens Erreboe, byskriver I 174, II 10, 29, 33 f, 50, 80, 135, 143, 180, 196, 200 f
 — Maren Pedersdt. g. m. købmand Jens Lauridsen Erreboe I 237, 300
 — Peder Jensen, købmand I 247, 254, 375
 Bydelsbak, Albert Engelbrektsen, I 28
 — Engelbrekt Albertsen, ridder I 28
 — Grete Engelbrektsdt. t. Hvedholm I 60
 Bülow, F. C. W., bogtrykker, redaktør II 321, 341 f
 — Johan t. Sanderumgd. II 8, 111
 Bymand, Anna I 304
 Bølle, Erik Madsen I 32, 126
 — Mads Andersen I 47
 Børtning, Peder, ridefoged I 154, 231, 256
 Børglum, G. M., kammerjæger II 257
 Bøttern, læge II 419
 Bøving, kateket II 415
 — Frans I G., apoteker II 48, 50, 88, 170, 186, 191 f

- Bøving, Johan Georg, apoteker II 150, 192
 — J. O., gæstgiver II 205, 207, 238, 262, 334
 Bøye, C., købmand II 366
- Calle, madam, jordemoder II 190, 250
 — Hans Hansen, skipper II 190
 Caroline Amalie, dronning II 264 f
 Carstens, Claus, skipper II 75, 179
 Caruh, greve, kejserlig kommandant I 211
 Cederfeld de Simonsen, amtmand II 349
 Charlotte Amalie, dronning I 368
 — prinsesse I 201
 Chiewitz, sognepræst II 258, 332, 350
 Christensdatter, Maren g. m. rådmand Jørgen Bertelsen Woller I 312
 Christensen, brandsinspektør II 153
 — Anders, rådmand, se Lybo
 — Christen I 78
 — Christen, skipper I 184
 — C. P., købmand II 273
 — Hans, snedker I 354
 — H., købmand II 385
 — Jens t. Stensgd. I 162, 236, 246, 261, 302
 — J. C., købmand II 96, 150
 — Johs., købmand II 384
 — Laurids, herredsfoged I 200, 236, 243 f, 302, 374
 — Mads, skipper I 256 f
 — Niels I 99
 — Oluf I 223
 — Oluf, rådmand I 176, 178, 190, 301, 370
 — Otto, rådmand, tolder I 178, 180, 190, 279 f, 283, 305, 314, 354
 — P., malermester II 238
 — P. C., købmand II 238
 — R. E., overlæge II 422
 Christian 1. I 38, 45, 51
 — 2. I 39, 52 f, 60 ff, 64 ff, 83, 101, 369
 — 3. I 25, 64 ff, 81, 83, 90 f, 95 ff, 115, 123, 129 f, 141
 — 4. I 70 f, 73 f, 85, 87, 90 f, 93 ff, 98 f, 105, 144 f, 230, 240, 337, 369, II 54
 — 5. I 150, 155, 201
 — 6. I 201, 242
 — 8. II 31, 129, 153, 162, 179, 197, 214, 232, 249, 259 ff, 334, 336
 — 9. II 268, 331, 424
 — prins, I 73
 — rytter, Katterød I 372
- Christian Ulrik, hertug I 144
 Christiansen, C. W., købmand II 357, 374
 — N. C. M., ingeniør, lokalhistoriker II 381
 — Poul S., maler II 428
 — Rasmus, forpagter, Brænderupgd. II 422
 Christoffer 2. I 21, 43, 58 f
 — af Bayern I 52
 — greve af Oldenburg I 65 f
 Christoffersen, Christoffer I 211
 Christophersen, Eric, rektor I 323
 Cicignon, Johan Caspar, oberst I 215, II 202
 — Johan Frederik t. Nakkebølle, oberstløjtnant II 202
 Classon, organist II 245
 Claus, hattemager I 265
 Clausen, C., møller II 414
 — Johan Rasch, byskriver II 34
 Clemmensen, farver II 314
 Colding, dr. med. II 337
 Cordes, J. C. C., branddirektør II 352, 355, 411, 417
- Daa, Hans I 141 f
 Dahlkild, J. J., gårdbestyrer, Svanninge II 419 f
 Dam, avlsbruger II 414
 Damkier, H. M., borgmester II 351, 354 f
 Danner, grevinde II 348 ff
 Dedlau, Samuel G., byfoged II 7, 10 f, 13, 29, 31, 40, 124, 132, 175, 185 f
 Deichmann, L. B., skolebestyrer II 237, 244, 290, 332, 342, 372, 378, 419
 Demant, orgelbygger, Odense II 245
 Dernath, greve, kejserlig kommandant I 211
 Didriksen, Peder, tolder, se Skoustrup
 Dierich, guldsmed I 100
 Dirch, apoteker II 191
 Ditlev, skrædder I 325
 Ditlevsen, Rasmus I 221
 Ditzel, P. O. M., cand. med. II 330
 Doese, Christian, grovsmed II 139 f
 Drakkenberg, arrestant II 38
 Drewitz, Burchard t. Brudagergd., oberstløjtnant I 370
 Dreyer, Jørgen, musikanter II 167
 Due, Peder, kaptajn I 215
 Dücker, Gert, købmand I 224
 Dyre, Jens t. Elvedgd. I 261
 Dyreborg, Rasmus, købmand II 202

- Dyrcborg, Rasmus Rasmussen, brændevinsbrænder II 95
 — Rasmus, skibsbygger II 299 f, 399
 Eckersberg, arkitekt, Svendborg II 409, 416
 Edsberg, Axel, købmand II 360, 384, 408
 Eggen, Christian Christensen, skræddersvend II 183
 Eggers, Grethe I 46
 Eggerts, Hans I 46, 55
 Eggertsen, Niels I 109
 Eilschow, Peder, fabrikant, Odense II 75
 Eleonora, dronning I 10 f
 Elisabeth, prinsesse I 85
 Ellegaard, Per I 209 f, 321
 Else, Ditlev skrædders I 371
 Elster, købmand II 316, 347
 Emmiksen, Anders t. Stensgd. I 65, 115
 — Magdalene t. Millinge I 110
 — Mette t. Stensgd. I, 125 f, 143
 — Otto t. Stensgd. I 110 ff
 Engberg, Jacob, prokurator, brandinspektør I 178 f, 248, 347, 360, 368, II 29, 41, 159
 Engel, Jørgen, galanterihandler II 52
 Engelstoft, biskop II 349
 English & Hansen, firma II 229
 Erik Glipping I 50
 — Menved I 21, 43, 50, 108
 — af Pommern I 22, 43, 45, 49, 60, 101
 — hertug af Slesvig I 43, 50
 — greve af Hoya I 61
 Eriksdatter, Mette I 157
 Eriksen, Jacob, toldinspektør I 226
 — Jens I 118
 — Lars, borgmester, Odense II 65
 Ernst Günter, hertug I 236, 284
 Erreboe, læge II 217, 229, 250 f, 366
 — Christen II 86
 — Christen Christensen, købmand I 152, 170, 249, 292, 337, II 22, 49 f, 59 f, 82 f, 85, 90, 118 f, 150, 169 f, 186
 — Christen Hansen, købmand I 318, II 73, 81 f, 85
 — Christen Hansen, købmand I 231
 — Hans Christensen, købmand I 232
 — Hans Jacob Christensen, købmand I 167, 225
 — Jacob Jensen, købmand I 240
 — Jens Lauridsen, købmand I 237, 245, 255 f, 261, 300, 302, 348, 356, 358
 Errboe, Lars, Åby I 226
 — Laurids Jensen, købmand I 189 f
 Estrup, J. B. S., godsejer, politiker II 217, 407
 Ettrup, prokurator II 335
 Euenthyre, Ditlev v. I 115
 Faber, Henrik, købmand I 174
 — Henrik, skipper II 68, 75
 — Jens Madsen, sognepræst t. Gislev I 159, 358
 Faber & Lund, firma II 285, 289
 Fabricius (slægt) II 66
 — Christian Sørensen, farver I 272
 — Johs. Sørensen I 284
 Falsen, kommerceråd, Søbo I 249
 Fechter, købmand, Hamburg I 240
 Fibiger, Jørgen, organist II 79, 167
 Fikkeken, Johan I 28
 Fjelstrup, sognepræst II 345
 Fleismand, Johan, stodderfoged II 182
 Foch, Simon, købmand, Hamburg I 320
 Fog, sognepræst II 186 f
 — Peder Stokkenmarck, løjtnant II 99 f
 Foged, Hans Hansen I 74, 122 f
 — Hans Jensen I 120 f
 Franch, apoteker, Assens I 366
 Frandsen, felbereder II 353, 403
 — M., institutbestyrerinde II, 417
 Frausing, Niels Jensen, tolder I 280 f
 Frederik 1. I 61 f, 64 f, 115
 — 2. I 70, 84, 88 f, 91, 96, 101, 109 ff, 131, II 144
 — 3. I 189, 207
 — 4. I 201, 230, 273, 368, II 164
 — 5. II 195 f
 — 6. II 8, 11, 197, 249, 262, 333
 — 7. II 219, 228, 233, 249, 262, 264 f, 267 f, 337, 347 ff
 Frederik Christian, hertug af Augustenborg II 34, 196
 Frederiksen, Peder, tømrer II 164
 Freund, H. E., billedhugger II 166, 263
 Friis, kommandørkaptajn I 204
 — Anders, ridefoged, Fjellebro I 249
 — Hans t. Clausholm I 176
 — I. I. F., forfatter II 101, 197
 — Johan t. Hesselager, kansler I 116
 — Maren I 37
 — Niels I 22

- Friis, Selgen, købmand II 285
 Frohm, Martinus, organist I 317, 329 f
 From, købmand II 277
 — sadelmager II 29
 — Peder, købmand, kæmner II 36, 216, 219
 Fugl, Laurits, sognepræst t. Saltum I 317
 Fuglevig, Laurids Andersen, rektor I 135
 Fykkesen, Eiler, borgmester I 54
 Fylster, skipper II 268
 — Jesper, matros II 68
- Gabrielsen, Hans, bygmester I 146
 Geleff, Paul Johannsen, socialistfører II 407
 Gerdes, Dorthea Johansdt. II 202
 — Johan, tolder I 280 f, 361
 Gersdorff, Charlotte Amalie I 151
 Gert, greve af Holsten I 50, 59
 Giedde, Fr. E., stiftamtmand I 227 f
 Girich, Carl, sadelmagersvend II 236
 Giericke, sadelmager II 222, 370
 Gislev, Hans Rasmussen I 284
 Gjedde, malermester II 233, 240
 Gjerbracht, købmand II 261
 Gjøe, Absalon I 86, 128
 — Falk t. Hvidkilde I 199, 369
 Gjøg, slagtermester II 268
 Gold, Nikolaj, apoteker I 366, II 191
 Gormsen, Anders I 131
 Gottschalck, apoteker II 357
 Graa, Niels Bendixen, købmand II 88
 Graucob II 407
 Griff, Henrik Mortensen, sognepræst I 300, 304, 322 f
 — Karen Mortensdt. I 252, 304
 — Morten Hansen, sognepræst I 128, 130, 152, 180, 304
 Grove, digeinspektør II 259
 Grubbe, Ejler I 84
 Grubendal, Anders Jepsen I 24, 27 f, 36
 — Jep Nielsen I 27
 Grønbech, Otto, købmand, bedemand I 316, II 40
 Grønnegaard, Johannes, rektor I 327 ff
 Gudbjerg, skomagersvend II 407
 Guldsmed, Niels Nielsen, visiter I 283 f, 351 f
 — Niels Nielsen, købmand I 373, 375
 — Niels Pedersen, rådmand I 78, 135
 Gundersen, Oluf, smed I 222
 Gundolf, Jens, rektor I 323
- Gyldenstjerne, Anne t. Hvedholm I 244, 288, 297
 — Knud Henriksen, biskop I 62
 — Mogens I 88
 Gødtke Joakim, badskær I 363
 Gørtz, oberst, greve II 24
 Götzen, Anne Margrete v. t. Finstrup I 215, 244, 285 ff, 290, 294 f, 306
- Haagerup, Hans, murermester I 298, 351
 — Niels Hansen I 191, 194, 210, 346, 372
 Halck, Peder, tolder I 151, 165, 274, 281 f
 Hammer, guldsmed II 261
 — Hans Espensen I 152, 339
 — Jacob Espensen, byfoged I 113
 — Karen Andersdt. g. m. rådmand Peder Hansen Møller I 298, 300
 — Niels I 26, 103, 116, 133
 Hammerich, farver II 35
 Hanck, J., adjunkt, Odense II 160
 Hans, konge I 38 f, 49, 54, 57, 60, 294
 — d. y., hertug I 91
 — bildhugger I 270
 — degn, Jordløse I 132
 — degn, Sdr. Broby I 132
 — rektor I 134 f
 — skrædder I 204
 — væver I 221
 Hansen, gartner II 372
 — organist, Roskilde II 265
 — skræddermester II 241
 — Anders, handskemager, Odense II 62 f
 — Anna, maler g. m. maleren Fritz Syberg II 428
 — B., drejer II 366
 — Carl, sadelmager II 315, 397
 — Carl skipper, Svendborg I 248
 — Carl, tobakshandler II 419
 — Christian, murermester II 229
 — Christian, skrædder I 344
 — Gert, lægprædikant I 308
 — H., skipper, Falsled II 278
 — Haagen, købmand I 103
 — Hans I 19
 — Hans, byskriver I 57
 — Hans, klejnsmed I 248
 — Hans, klejnsmed II 12, 139
 — Hans, skinder I 78
 — Hans, sognepræst I 128
 — Hans Heinr., væversvend II 236

- Hansen, Hans Henrik, skrædderm. II 135
 — Hans Nikolaj Syrak, maler II 428
 — H. O., skrædder II 355, 372, 411, 415
 — H. P., savværksejer, II 371, 400, 415
 — H. P., urmager II 413
 — H. R., bankdirektør, Kbhv. II 285
 — Henning, tømrermester II 207, 222
 — Henrik, præst I 19 f
 — Henrik, matros I 251
 — Henrik, organist II 232, 245 f, 343
 — Iver, bygmester I 215
 — I. A., politiketr II 419
 — I. P., restauratør II 407
 — Jens, købmand II 206, 215, 238 f, 241, 317
 — Jep, Bjerne I 123
 — Jørgen, kapellan I 93, 125
 — Jørgen, kapellan I 305, 372
 — Jørgen, rådmand, tolder, se Møllergaarde
 — Jørgen, rådmand I 69
 — Jørgen, skipper I 249
 — Klaus, Brahe-Trolleborg I 250
 — Laurids, borgmester I 90, 153 ff, 180, 210, 222, 236, 279, 286, 294, 297, 338, 341, 345 f, 365, 374
 — Laurids, rådmand, I 162, 176, 208, 210 ff, 229, 237, 280, 287 f, 294, 300
 — Lavres, klokkestøber II 164
 — Mads, rådmand I 66
 — Mads, rimsnyder I 74
 — M. E., købmand II 355, 384
 — Martin, koffardikaptajn II 112
 — Morten, gårdmd., Horne II 300
 — Niels, borgmester I 152 f, 221, 245, 300, 302
 — Otto, købmand II 111
 — Peder, fisker I 121
 — Peder, kapellan I 131
 — Peder, møller I 119
 — Peder d. y., møller I 119
 — Per I 26, 116, 133
 — Peter, tolder I 107
 — Peter M., maler II 377, 397, 402, 428 f
 — Poul I 139
 — P. Syrak, malermester II 353, 364 f, 393, 397, 401 ff, 408, 412, 415, 428
 — S., borgerepræsentant, Odense II 336
 — S., hattemager II 238, 241
 — Torsten, skomagermester I 264
 Hardenberg, Edel I 103 f, 108 ff
 — Helvig t. Arreskov I 103, 144
 — Jacob t. Hvedholm I 61 f, 65 f, 115 f
 — Just, visiter I 283
 Harkrouch, Anders, maler I 284, 346, 375
 Hartmann, skomagere II 337
 Hartvigsen, Emmerentse I 126, 143
 — Jørgen t. Munkgd. I 143
 Hassing, reolskolebestyrer II 417
 Hastrup, proprietær, Hjortholm II 285
 Heide, bankdirektør, Kbhv. II 401
 Hein, Frederik t. Stensgd. I 261, 275, 292, II 78, 90
 Heinzelmann, Christian, toldinspektør II 199, 202
 Heis, Jørgen, visiter I 283, 285, 330
 Helms, overlæge II 368
 — sognepræst II 375
 Helnis, Hans, købmand I 175, 248 f, II 11, 118 f, 158, 185
 Hempel, Barbara Kirstine g. m. agent Jørgen Ploug II 85, 187
 — Christian, kirurg, postmester II 13, 189 f
 — Jørgen Ploug, købmand II 96, 111, 114 ff, 188, 198 f
 — Simon, kirurg, postmester I 175, 364 f, II 83, 189
 — Simon, købmand II 18, 67 f, 74, 85 f, 88, 96, 99, 124 ff
 — Simon, bagermester II 386
 Hendriksen, C., snedker II 366
 Henne, havneinspektør II 108, 110, 113, 127 ff
 Henriches, agent, Kbhv. II 77
 Henrik, stoderfoged I 332
 Henrik Julius, hertug af Braunschweig I 85
 Henrik Løve, hertug af Sachsen I 9
 Henriksen, Abraham, pumpemager II 30
 — Fr. A., købmand II 88
 — Hans I 251
 — Henning, købmand I 300, 351
 — Ingvar, sognepræst, Sallinge I 206
 — Morten I 115
 Herbst, D. C., klokkestøber II 164
 Hey, jomfru II 169
 Heye, Herluf, klokker II 177, 189, 194, 230
 Hindenburg, major, Odense II 325
 Hjort, toldbetjent II 325
 — Hans Rasmussen I 375
 — Jørgen, rektor I 323 f

- Hoffgaard, A., tobaksfabrikant II 217, 319, 348, 400
 — S., tobaksfabrikant II 217, 319, 400, 420
 Hoffmeyer, prokurator II 218, 290, 372, 392, 403
 Hogenskild, Peder I 51
 Holberg, sognepræst, Nr. Åby II 339
 Holck, amtmænd, greve I 258
 — Christian t. Bustrup I 127
 Holm, prokurator II 224
 — Harald, maler II 402, 428
 Holmsted, Christian, apoteker I 248
 Holst, Hans, borgmester I 70 f, 87, 144
 — Jacob Nielsen, købmand I 218, 359
 — Jochum Frederik, tolder II 200
 — Mads, borgmester I 73, 87, 104, 144
 — Niels I 206
 Holsten, (slægt) I 261, II 44
 — frk. I 362
 — Adam Christopher, lensbaron II 52, 87 f, 90, 147, 152, 164
 — Erik Skeel v. t. Arreskov I 261, II 33
 — Godske Ditlev, oberst I 167
 Holsten-Carisius, A. C., lensbaron II 262, 344, 349, 372, 377, 427
 Holstein, geheimeråd, greve II 196
 — Carl, geheimeråd II 196
 Holsøe, N. P., arkitekt II 393
 Holtermann, ingeniør II 361
 Hord, Niels I 51, 57
 Horn, Anthon Joseph, købmand II 117
 — C. T., byskriver, Svendborg II 339
 — Franz A., købmand II 97, 103, 111 f
 Horne, Anders, købmand I 190
 — Hans, skipper II 61
 — Peder, daglejer II 157
 — Peder Andersen I 285 ff, 293, 343
 — Peder Hansen, skipper I 249
 — Per Andersen, købmand I 190, 214, 225
 — Søren I 267
 Hornemann, birkefuldmægtig II 426
 Hoskjær, godsforvalter II 419 f
 Howitz, ingeniør, gasværksbestyrer II 229
 Humble, Karen Pedersdt. I 162
 Hundt, Aug., malermester II 217, 322, 340 f, 403, 427
 Husfeldt, Niels, købmand II 75, 180
 Huus, Anders, skomager, Odense II 63
 — Jørgen van der I 143
 Hvass, H. H., birkedommer, lokalhistoriker I 21, II 381
 Hvid, Lykke Eriksen, skipper I 249
 Hvide, Knud Ottosen t. Rødkilde I 67
 — Otto Henriksen I 37
 — Povl Stigsen I 60
 Hviid, Peder I 142
 Høeg, Christen Madsen I 345
 — Christian P. C., kateket II 243
 — Mogens t. Arreskov I 176
 — Sidsel t. Fjellebro I 243
 — Thomas, købmand I 248, II 77
 Höffner, H., tobaksfabrikant II 142
 Høvding, Mikkel Pedersen, købmand I 303
 Ibsen, Fr. II 418
 — Mikkel I 87
 Illum, hernhuter I 307
 — Mads Frandsen, købmand I 254, 256, 315, 352, 356, II 77 f, 90, 202
 Ipsen, Chr., konsul, Kbhv. II 285
 — Markvard, sisemester I 106
 Isach, Salomon, præst, lærer II 194
 Israel, Isak, tobaksfabrikant II 193
 Iversdatter, Anna I 131
 Iversen, J. Chr., skibsbygmester II 299
 Jacobsen, Anders I 221
 — Hans, rektor, Nykøbing F. I 128
 — Henrik, smed I 187 f, 195, 287 f, 322, 370
 — I., købmand II 217 f
 — I. I., købmand, kancelliråd II 229, 237, 267, 301, 317, 321 f, 341, 343, 348, 361, 373, 377 f, 392, 400, 408, 424
 — I. P., arkitekt II 161 f, 261, 263
 — Jens, kornmåler I 157, 213 ff
 — Jørgen, borgmester I 43, 150 ff, 163—175, 178, 183 f, 186, 198, 203 f, 246, 261, 274—278, 313, 336 f, 358 ff, 365 f, 369, II 7, 9, 12, 20, 117, 121, 181, 196, 200
 — Jørgen, købmand II 95 f
 — Jørgen, sognepræst t. V. Åby I 210
 — Peder, klokker, skoleholder I 314, 329 f, 354
 — Poul (Kinafarer), købmand II 22, 26, 28, 46 f, 49 f, 53, 56, 59, 63 ff, 67, 75 f, 78 ff, 85 ff, 90, 120, 155, 201 f

- Jacobsen, Poul, købmand II 18, 24, 94, 99, 116, 160, 215, 333
 — Poul, væver I 342
 — Poul I 191 f
 — Poul A., købmand II 249, 265, 271
 Jagd, kaptajn II 293
 Jens, bysvend I 78
 — vægter I 184, 202, 351
 Jensdatter, Sidsel g. m. købmand Rasmus Laursen Staal II 78
 Jensen, exam. tandlæge II 256
 — Anders, matros I 216
 — Claus, købmand II 47
 — E., jernstøber II 234, 321
 — Erik, rektor I 321 ff
 — Esge I 54
 — Friedrich W., fuldmægtig, Hollufgd. I 314
 — Hans, skipper, Falsled II 308
 — Hans, sognepræst I 127 f, 139
 — J., smedemester II 215 f, 262 f
 — Jørgen, kapellan I 130 f
 — Lars, fabrikant II 229, 321, 399, 403, 425 f
 — Laurits, klokkestøber, Bellinge I 303
 — Mads I 78
 — Niels I 330
 — Niels, sømand I 251
 — Peder, væver I 221
 — Peder I 372
 — Peter, fabrikant II 229, 321
 — Thorkild, borgmester I 47
 Jensen-Højby, Kr., folketingsmand II 420, 422
 Jensen-Tusch, M. C. L., major II 330
 Jepsen, Anders, se Grubendal
 Jeppesen, Mads, sognepræst I 20, 48
 Jernskæg, Mikkel Hansen I 159 ff, 299 f
 Jespersen, Erik, byfoged I 107, 113, 146
 Jessen, barber II 256 f, 322
 — Alexander, hofråd, Sønderborg I 165 f
 — Bastian v., lejetropfører I 66
 — Wulff, organist I 318 f, 325, 330, 358
 Jochumsen, brandkaptajn II 102
 Johan, greve af Holsten I 50
 — greve af Hoya I 66 f
 Johan Adolf, hertug af Gottorp I 85
 Johanne, g. m. købmand Jørgen Thomsen d. æ. I 211
 Johannsen, Aug., urmagersvend II 236
 Johansen, skræddermester II 313
 — A., urmager II 408, 412
 — H., fabrikant II 224, 269, 319 f
 Johnsen, kommissær II 322
 — J., prokurator II 322, 335, 342, 353
 Jonas, kobbersmed I 360
 Jordløse, Hans Petersen I 145
 Jucl, stiftamtmand II 145
 — J. C., kæmner, lokalhistoriker II 358, 381
 — Hans Nielsen I 315
 Junghans, oberstløjtnant II 331
 Justesen, Hans, købmand I 374 f
 Jørgen, byskriver I 76
 — glarmester I 192
 — skrædder I 87
 Jørgensdatter, Anna g. m. herredsfoged Laurits Christensen I 302
 — Anne g. m. Jacob Antonisen Seblad I 223
 — Karen I 156 f, 180, 190, 298 f
 Jørgensen, postbefordrer II 327
 — Anders, maler II 370
 — Christoffer I 118
 — Erik, købmand, Odense I 161, 236
 — Fritz, arkitekt II 373
 — H. C., havnefoged II 217, 293, 304, 348
 — H. C., sparekassedirektør, lokalhistoriker II 381, 425
 — I. R., fabrikant II 355, 363, 400, 412
 — Jacob, borgmester I 151, 156—161, 164, 175, 178, 180 f, 190—195, 198, 213 f, 235, 245, 248, 251, 254 f, 261, 266, 278, 281, 284, 290, 293, 298 ff, 301 f, 305, 317, 326, 333, 335, 343, 347, 352 f, 369, 372
 — Jakob, møller I 120
 — Jens, skipper II 300
 — Jørgen I 139
 — Jørgen, student I 165
 — Jørgen, visiter 284, 317
 — Mikkel I 223
 — Mikkel, rådmand I 73, 78, 88, 117, 130, 144 f
 — Peder I 176
 — Per I 100
 — Rasmus I 221
 — Rasmus, rådmand I 157, 180, 189 f, 245 f, 251, 261, 273, 317, 356, 370, 375
 — Simon, sognepræst I 128 f, 134, 139
 — Stephan, byfoged I 11, II 11, 54

- Jørgensen, Strange, rådmænd, Bergen I 143
 Jørgensen-Kistrup, S., lærer, lokalhistoriker I 67, II 381
- Kaas, Anne Emmikesdt. I 143
 — Emmike I 110
 — Erik t. Gelskov I 110
 — Erik t. Lindskov I 176
 — Frederik J., kancellipræsident II 9, 39, 152, 168, 175 f
 — Jørgen t. Gelskov I 32, 126
 — Mogens, lensmand, Nyborg I 260, 337
 — Niels, rigskansler I 111
 — Otto I 244
 — Sophie I 244
- Kalleko, Hans Hansen, købmand I 236, 261
 Kannevorf, N. J., forligskommissær II 178
 — Rudolf, sognepræst II 8, 163, 173 f, 180
 Karen badskærs I 215
 — Karen, Peder Felbereders I 356
 — Karen, Søren Hornes I 267
 — Karen g. m. rådmænd Aastred Pedersen I 182
- Karinne, Jørgen Andersens I 103
 Karl, degn, V. Åby I 132
 Karl X Gustav, sv. konge I 154, 207, 209 f, 219
- Karop, Peder II 173
 Karsten, klejnsmed I 131
 Kaster, snedkermester II 232, 237, 263
 — Hans, rebslager, kirkeværg I 298, II 35, 140, 144, 163, 165 f, 168 f, 171, 180, 183, 198
 — Hans, rebslager II 205, 207, 214, 217, 300, 339, 341
- Kauffeldt, krigsråd II 325
 Keppel, Hans, sv. oberstløjtnant I 209
 Kierumgaard, farver II 170
 — Hans Hansen, farver I 272
 Kildgaard, bager II 200
 Kingo, Thomas, biskop I 320, 335
 Kirsten g. m. borgmester Svend Troelsen I 145
 Kirsten g. m. købmand Mikkel Pedersen Høvding I 303
 Kirsten g. m. Mikkel Jørgensen I 117
 Kisby, farver II 320
 Kistrup, lærer, Horne II 419
 Kjeldsen, Jens I 288
 Kjær, fabrikør, Odense II 188
- Kjøge, Jonathan Bergman, arrestant II 38
 Klepsing, Andreas, skoleholder II 177
 — Ernst, købmand I 361, II 158
 — Karen Ernstsd. g. m. købmand Hans Danielsen Brandt II 87
 Klingberg, Hans Ibsen I 330, 375
 Klingenberg, Hans Rasmussen, skipper I 211, 256, 292
 — Jep Hansen I 245, 375
 Knippel, kaptajn II 406
 — malermester II 179
 — Carl, maler I 19, II 429
 — E. N., malermester II 353, 396 f, 401, 403, 428
 Knud d. Hellige I 46
 Knud Lavard I 46
 Knudsdatter, Karen, Horne I 206
 Knudsen, vognmand II 261
 — Christen, Ærøskøbing I 250
 — Hans, borgmester I 69 ff, 77 f, 87 f, 105, 118, 144 f, 148
 — Laurids I 143
 — Laurids, borgmester I 66, 71, 116, 118, 121, 143 f
 — Laurids, rådmænd I 72, 143 f
 — Peder, forstander I 66
 — Rasmus, bådsmand I 88
- Koch, Jesper, strandrider I 284
 Kock, Jørgen, borgmester, Malmø I 65
 Koeler, Anne Margrethe g. m. skibskaptajn Niels Mahl II 197 f
 Krabbe, Karen t. Søbo I 126
 — Ole, major II 193
 Kraft, Peder Christensen, guldsmed I 326 f, II 182
 Krag, Jokum, købmand II 66
 — Otto t. Egeskov I 154, 208
 Kragh, Niels Jensen, købmand II 52
 Kranstorp, Eggert I 60
 Kremmere, Henrik, sisemester I 61
 Kristensen, Marius, sprogforsker I 12
 Kristoffersen, L., direktør, landbrugskandidat II 401
 Krogstrup, Otto, præst i brødmenigheden I 307
 Kruckow, Axel Nielsen t. Årslvgd. I 103
 Krummedige, Beke Henriksdt. I 24
 — Erik I 115
 Krumstrup, Eggert I 37
 — Klaus I 24

- Kræmmer, Esbern I 66
 — Hans I 19 f
- Kræmer, Niels I 19
- Krøyer, gasværksbestyrer, cand. polyt.
 II 359
- Kullerup Didrik I 310
 — Jacob Lauritsen, sognepræst I 306, 309 f,
 361
- Køhl, civilingeniør II 392
- Køppen, Jacob Hansen, sognepræst, Svan-
 ninge I 321
- Lacoppidan, gæstgiver, Svendborg II 215
- Lagoni, P. F., købmand II 221 f, 225 f,
 236 f, 253 f, 257 f, 267, 273 f, 285, 289 f,
 292, 297, 300 f, 315, 317 f, 327, 341,
 347 ff, 365 f, 377, 379 f, 382, 384 f, 419
 — P. N., lærer, Gærup II 273
- Lahn, J. N., handskefabrikant, Odense II 62
- Laksmand, Poul, rigshovmester I 19, 60
- Lamchier, Conrad Jørgensen, prokurator
 I 347
- Lang, Hans Jørgen, bygmester II 87, 185
 — Jørgen Hansen, bygmester II 177 f, 232,
 261, 265 f
- Landorph, Jørgen, sekretær I 195
- Langaa, Henrik Jespersen, organist I 318
- Lange, forpagter, Skjoldemose I 249
 — Hans Henrik, hattemager II 41
 — Jens t. Rødkilde II 62, 90, 120, 170
 — Jesper I 173
 — Joakim, hattemager II 142
 — Johan t. Rødkilde II 193
 — Søren Læssøe, maler II 130, 138
- Larsen, kommissionær II 246, 268, 309
 — kæmner II 218 f
 — Anders, bager II 150
 — Hans, filterpasser II 360
 — I. I., købmand II 354, 370, 384 f, 403
 — Jens, købmand I 170, 248, 337
 — Niels, skrædder II 46
 — Rasmus, gårdfæster, Kaleko II 360
- Lassen, Hans, præsident, Nyborg I 320
 — Henrik, købmand I 225, 231 f, 249, 255,
 292, 373, 375
 — Nåman, rådmand I 177, 189 f, 231, 236,
 240, 243, 322, 346, 375
- Lauersen, Christen, byfoged I 208, 271, 279,
 315, 329, 371
 — Hans I 205
- Laugesen, gæstgiver II 424
- Laurids, skrædder I 325
 — smed I 372
- Lauridsdatter, Aase I 147
 — Anna g. m. borgmester Christian Otte-
 sen I 162
- Lauridsen, Christen, borgmester I 152, 188,
 221, 243, 298, 304
 — Hans, sognepræst I 39, 64
 — Jørgen, sognepræst t. Søllinge I 156
 — Laurids, Orelund I 162
 — Mikkel, rådmand, Rudkøbing I 248
 — Peder, skipper I 248
 — Rasmus I 223
- Lauritsen, Jørgen I 37
 — Mikkel, byskriver I 181 f, 189, 302
- Laursen, Laurs I 279 f
 — Per I 191
 — Rasmus, byfoged I 189, 341 f
- Leegaard, Mads Knudsen, sognepræst t.
 Kværndrup I 334
- Lehmann, Orla, politiker II 334 ff
- Lente, stiftamtmand I 293, 352 f
- Lerche, geheimeråd II 196
- Leth, havneinspektør II 129
 — provst, Svanninge II 300
 — Morten, købmand I 248 f
- Levin, Colmar, købmand II 193
 — David, købmand II 192
 — Lucas, købmand II 316
 — Moses, købmand II 192
- Liebrig, Johan, ritmester I 207
- Lillelund, Laurits, kapellan I 308, 312 ff,
 361, 371
- Lindberg, Fr., købmand II 354, 385
- Lindegaard, Hans Pedersen II 119
 — Lars, købmand II 15 f, 22, 29, 31 f, 35,
 65, 74, 81, 120 ff, 124, 159, 184 f
 — Rasmus Mikkelsen, skipper I 210, 240,
 257
- Listoe, bogtrykker II 320, 342
- Lodberg, biskop I 311, 327
- Lorentzen, J., skomagemester II 205 f,
 209 f, 214, 261 f
 — Juliane, skolebestyrerinde II 244
- Lorenzen, J. F., urmager, folketingsmand
 II 217, 229, 341 f, 348
- Lottrup, handskemager, Odense II 62
- Lou, viceadmiral, overlods II 123
- Louise, kronprinsesse II 197

- Ludvigsen, Just Michael, sognepræst I 261,
304 ff, 310 f, 323, 345, 372
- Lund, madam II 232
- Hans Lauridsen, sømand I 313, II 199
  - Henrik, købmand II 111
  - Henrik Laursen I 275, 327
  - Peder Jørgensen, maler I 271
  - Peder Thomasen, sognepræst II 83, 180
  - Søren, maler II 428
- Lunge, Ide t. Arreskov I 162
- Iver t. Slumstrup I 126
- Luxdorph, Peder, vicelandsdommer I 195
- Lybo, Anders Christensen, rådmænd I 180,
210 f, 236, 300 f
- Christen Andersen, købmand I 248
  - Hans I 136
  - Jørgen II 173
  - Peder I 223, 353
- Lyby, Jørgen I 142
- Lyckesen, Jens, kæmner I 40, 52, 56
v. d. Lühe, geheimeråd II 196
- Lykke, Kaj t. Rantzauholm I 154, 209,
231, 294
- Niels, oberst I 261
  - Peder t. Hverringe I 115
  - Sophie I 116, 142
- Lyndelse, Jørgen Simonsen, piber II 99
- Lædertoger, Hartvig I 223
- Læssøe, Hans, sognepræst t. Karise I 307 f
- Hans Sørensen, toldbetjent I 284
  - Peder I 307
- Løwenhielm, sv. general II 326
- Løvenskjold, amtmand II 128, 160
- Løvenørn, kommandør II 123, 126
- Løy, Jep Madsen, præst, Herringe I 37
- Mackeprang, forpagter II 371
- M., justitsråd II 374
- Madsen, Anders I 37
- A. S., købmand II 353, 361, 384
  - Hans I 221
  - Hans, borgmester I 73
  - Hans, sognepræst t. Svanninge I 66 f
  - Hans, vægter II 37, 220
  - Jacob, biskop I 71, 86, 117, 120, 124 f,
127 ff, 139 f, 142, 145, 148
  - Jep, lægprædikant I 308
  - L., brændevinsbrænder II 370
  - Marius, gæstgiver II 354
  - Niels, borgmester I 73, 292
- Madsen, Niels, sadelmager I 346
- Ole, klejnsmed II 14, 22, 145
  - Peder I 36
  - Poul, smed I 288 f
  - Rasmus I 85
- Maegaard, kæmner II 358
- Mahl, søstrene II 230
- Anne Marie Jørgensdt. g. m. købmand
Ernst M. Klepsing II 158
  - Johanne Jørgensdt. g. m. købmand
Anders M. Repsøe II 143, 201
  - Niels, skibskaptajn II 197
  - Peder Jørgensen, købmand I 166, 187,
249, 262, 367, II 51, 77
- Mansfeldt, Otto Didrik, badskær I 363 ff
- Marcus, præst I 19
- Maren, g. m. borgmester Hans Nielsen I
145
- g. m. borgmester Jens Støvle I 144
  - fostermoder I 365
  - Hjulmands I 206
  - Hjurs I 206
  - g. m. Jørgen Hansen I 333 f
- Margrethe, dronning I 44, 51
- g. m. Boe Jacobsen I 300, 302, 319
  - hattemagers I 345
- Marstrand, Wilhelm, maler II 245
- Martinus, Daniel, læge I 362
- Mathias, Zakarias, snedker I 345
- Meiners, Johan Philip, læge I 362
- Meldal, Peter, farver II 208, 238, 248 f,
253, 267, 320, 341, 347, 400
- Mette g. m. Niels Clausen I 372
- Tambours II 169
- Metzmajer, Peyther I 54
- Meyer, Abraham, købmand II 192
- Anne Marie Henriksdt. g. m. købmand
Mads Frandsen Illum II 78
  - David, købmand II 193
- Meyerhof, Didrik I 222
- de Meza, general II 349
- Michelsen, købmand II 231, 258
- Mikkelsen, Hans, biskop I 136, 138, 304
325
- Hans, rådmænd I 293
  - Jens, fæster I 308
  - Laurits, byskriver I 181
  - Niels I 74
- Milling, Hans Henriksen, købmand II 12,
14, 35, 49 f, 145

- Milling, Henrik Jørgensen, købmand II 14, 22, 166
 — Jens, vognmand II 207
 — Rasmus Petersen, folketingsmand II 338 f, 341
 Milo, bogbinder, Odense II 54
 Mogens, sognepræst I 128
 Mogensen, forligskommissær II 160
 — Hans Hansen, købmand II 188
 — Knud, skibsfører II 300
 — K. S., købmand II 372, 385
 — N. R., skibsreder II 315
 — Ulrik, forpagter, Brahe-Trolleborg I 249
 Moltk, Adam Gottlob, greve, overhofmarskal II 196
 — Evert I 51
 Monrad, Johan, etatsråd I 244
 Morten, muremester I 78
 — smed I 321
 Mortensdatter, Anna, g. m. 1) sognepræst Henrik Mortensen Grieff, 2) sognepræst Just M. Ludvigsen I 300, 304
 — Karen II 164
 Mortensen, Knud, skomager II 68
 Mose, M. J., mejeriejer II 378
 Moses, Elias, rabbiner II 194
 Muhlhausen, Gotfred, bøddel I 340
 Mule, Hans, professor, Kbhv. I 334
 — Hans Caspersen, hospitalsforstander, Odense I 220
 Mumsen, Ebbe t. Fjellebro I 110
 Mumsen, lærer II 179
 Munk, Ebbe t. Fjellebro I 110
 Musæus, Carl, dr. med. I 204, 362, 366
 Muus, Christian, biskop, Odense I 161
 — E. B. købmand, Odense II 337
 Müller, Christen, købmand II 51, 56, 73
 — Henrik, rentemester I 283
 Münchhausen, major I 200
 Møller, frue, institutbestyrerinde II 417
 — skuespiller II 347
 — Erik Pedersen, bygmester I 218
 — Hans Chr., møller II 321
 — Jørgen Nielsen, gæstgiver II 168
 — Jørgen Nielsen, skipper II 65
 — L. H., vejassistent II 355
 — Mads, Dyreborg I 125
 — Magdalene Katharina II 146
 — Peder I 175
 — Peder, matros II 68
 Møller, Peder Hansen, kontor I 327 f
 — Peder Hansen, rådmand I 117, 175 f, 229, 298, 300
 — Per I 206, 222
 — R., skibsbygger II 353 f, 360, 364, 399, 405, 408
 — Riborg Kirstine g. m. 1) købmand Christen Hansen Erreboe, 2) købmand Christian Voigt II 85 f
 Møllergaarde, Jørgen Hansen, rådmand, tolder I 176 f, 180, 229, 279 f, 282, 373
 Mølmark, borgeradjutant II 33
 — Børge, købmand I 163, 240, 244, 292
 — Christian, byfoged I 152, 168 ff, 173, 183 f, 187, 228, 308, 316, 333, 337, 341 f, 351, II 7, 9 ff, 20 ff, 29, 45, 117 ff, 135, 139, 142, 144 f, 160, 163, 181 f, 184 f, 196
 — Christian Ibsen, rådmand I 177 f, 180, 190, 192, 213 ff, 224, 238 f, 243 f, 250, 261, 305, 309
 Mørk Eskild, bager I 267
 — Hans Wulf, regnskabsbådsmænd II 68
 Nack, Kathrine, Flensborg I 105
 Nad, Botild I 47 f
 — Niels I 47
 Naur, Maren Hansdt. g. m. sognepræst Just M. Ludvigsen I 305
 Nellemann, højesteretsadvokat II 367
 Nicolaus Petri, kaldet Ellyng I 46
 Niels, degn, Horne I 132
 — skomager I 117
 — snedker I 222
 Nielsdatter, Karen I 156, 299
 — Maren g. m. rådmand Mads Pedersen I 29, 117
 — Maren g. m. sognepræst t. Kværndrup Mads K. Leegaard I 334
 — Maren I 304
 — Maren I 315
 Nielsen, skrædder II 316
 — typograf II 407
 — Anders, Diernisse I 372
 — C, farver II 207, 262, 314
 — Christen I 222
 — Christian, visiter I 284
 — Eggert I 46, 55
 — Hans, borgmester I 73, 85, 131, 145, 152, 372

- Nielsen, Hans, rimsnider I 87
 — Henrik, grosserer, Odense II 382
 — Iver, rådmand, I, 176, 178, 180, 189 f, 192 f, 208, 213, 261, 287 f, 359, 354, 356
 — Jens, rektor I 134
 — Jens, snedker I 322
 — Jens I 372
 — Jep, se Grubendal.
 — Jep, vægter I 76, 78
 — Kaj, billedhugger II 428 f
 — Mads I 87
 — N., redaktør II 357
 — Niels, guldsmed I 271
 — Niels Henrik II 183
 — Oluf I 183
 — Oluf I 265
 — Oluf, degn I 372
 — P., tømrermester II 355, 372
 — Peder, konsul II 393
 — Peder, prior I 32 f, 35 f, 40 f, 64
 Nissen, Ploug, hattemager II 245
 Norby, Anne, I 137, 142
 — Søren, admiral I 62
 Nordermand, kaptajn I 354
 Nybølle, Jens II 35
 Nygaard, grosserer, Holbæk II 279
 Nykirch, provst I 168
 Næraa, Laurits, kapellan I 312 f, 327, II 172
- Oest, byfoged II 212 f, 245, 327, 337
 Oldeland, Anne I 137, 142
 Older, finansråd II 80
 Olsen, premierløjtnant II 371
 — skræddermester II 134
 — Hans, hattemager I 346
 — Hans, prior I 24 ff, 28, 32
 — Jacob I 206
 — Jacob, rektor I 134
 — Jens, bysvend I 147
 — Lage, rådmand I 66
 — Rasmus I 205
 — Tyge, byfoged I 202, 300, 321, 341
 Oluf, badskær I 86, 140
 — smed I 325
 Olufsdatter, Anne I 371
 — Maren I 371 f
 Olufsen, Arnt, kleinsmed I 359
 — C., professor II 106, 108
- Olufsen, Christen I 235
 — Niels, organist I 317 f
 Ommel, Hans, skipper II 60, 185
 Ommelsdatter, Kirsten II 166
 Orten, Magdalene, g. m. apoteker Frands J. G. Bøving II 186, 192
 Ortmann, distriktskirurg II 183, 252
 — distriktslæge II 237, 250 ff, 254 f
 — Carl, købmand II 304, 321
 — Joh. Fr., købmand II 212 f, 222, 254, 266 f, 285, 318 ff, 327, 337
 v. Osten, geheimeråd II 196
 Ottesen, Christian, borgmester I 161—164, 177 f, 180, 235, 240, 246, 302, 313, 343, 353, 375
 Ottosen, Peder, rådmand I 85, 175, 294 f
 Overgaard, frk. skolebestyrerinde II 417
- Pade, købmand II 282
 — Hans Johansen, købmand II 110
 Pagh, ridder I 24
 Palk, Ejnar, lærer II 357, 374
 Pallesen, Mogens, Højrup I 343
 Panch, Jon Hansen, købmand I 178, 275, 300
 Panter, Jens Pedersen I 22
 — Mette Pedersdt. I 28
 Passau, Jacob, Odense I 241
 Patran, Michel, apoteker I 365
 Peder, felbereder I 354
 — maler I 336
 — snedker I 221
 Pedersdatter, Karen I 176
 — Kirsten I 245
 — Mette I 119, 146
 Pedersen, Aastred, rådmand I 182, 211
 — Christopher I 343
 — Ejnar, lærer, se Palk
 — Hans I 372
 — Hans Poul, folketingsmand II 422
 — Henrik I 164, 190, 193
 — Jacob, klokker, hører I 325
 — Jens I 35
 — Jens I 118
 — Jørgen I 139
 — Jørgen, bysvend I 76
 — Jørgen I 87
 — Mads, rådmand I 29, 117, 145
 — Niels, rådmand I 68
 — Peder, bådsmand I 88

- Pedersen, Peder, Åby I 290
 — P. O., ingeniør, II 361
 Pentz, oberstløjtnant I 89
 — Frederik Chr. L. t. Fjellebro II 24
 Per, degn, Espe I 132
 — degn, Hillerslev I 132
 Perssen, Kjeld, altaris I 19
 Perssøn, Alexander, rådmand I 54, 59
 — Jens, fæster I 308
 Petersen, farver II 320, 346
 — møller, Kaleko II 341
 — Anders, prokurator II 9, 26, 40 f, 165
 — Carl, arkitekt II 429
 — Fr. E., grosserer, Kbhv. II 285
 — Iver, sagfører II 358
 — Jørgen, byfoged, borgmester I 155 f,
 175, 180 f, 189 f, 200, 288, 290, 299 f,
 342
 — Laurids, bogbinder I 363
 — Michael, folketingsmand II 341 f, 418 ff
 — Peter Christian, byfoged II 11
 — P. M., vandværksmester II 360
 — R., mestersvend II 321
 — Svend I 304
 — W., grosserer, Odense II 336
 Petræus, Andreas, rektor I 134
 Piil, Christen, købmand II 75
 Pio, Louis, socialistfører II 407
 Ploug, Anders Hansen I 241, 346
 — Hans Andersen I 209, 215
 — Hans Hansen, byfoged I 287 ff, 342
 — Hans Jacob, skipper II 76
 — Jacob Jørgensen, hattemager II 83
 — Jørgen Jacobsen, agent II 47, 50, 53,
 56, 58, 61, 63 ff, 67 ff, 74 ff, 83 ff, 90,
 117, 122 ff, 147, 186 f
 — Jørgen, konsul II 115 ff, 163, 166, 179,
 205 f, 213 ff, 232, 239 ff, 261 ff, 272 ff,
 282, 290, 312, 325, 327, 335 ff, 391
 — Morten, Horne I 206
 — Rasmus, bager I 268
 — Rasmus, skipper II 76 f
 — Simon Hempel, agent II 18, 31, 67 f,
 74, 85 f, 88 f, 93 f, 96, 99 ff, 102 ff,
 106 ff, 112 ff, 124 ff, 160, 166, 188
 Pogwisch, Otto, generalkrigskommissær
 I 211
 Pontoppidan, Erik, biskop I 11
 — Hendrik, grosserer, Hamburg II 284
 Ponsaing, klædekræmmer, Kbhv. II 180
 Poulsen, jagtjunker II 258
 — løjtnant II 229
 — Christian, købmand I 244
 — J. T. sadelmager II 150, 205, 213 f, 260,
 262, 267
 — Jacob, fæstebonde, Dahlkildeg. II 78
 — Jacob Anthoni, koffardikaptajn II 76
 — Johannes, sognepræst t. Kettinge I 248
 — Jørgen II 98
 — Nikolaj, forpagter, Krigensgd. I 248
 — P. B. malermester II 206, 217, 224, 228,
 231, 237, 252, 322, 338, 341, 348
 — Peder Gammelgd., Als I 248
 — Rasmus, købmand I 74, 188 f, 243
 Preus, Johan Frederik, vægter I 184
 Prior, H. P., skibsreder II 277, 291
 Pritzbuer, stiftamtmand I 150, 259, 367
 Probst, Johan Herman, murermester II 103
 Protwitz, løjtnant I 356
 Prusning, Jacob, guldsmed, Haderslev
 I 271
 Putbus, Rudolf Abraham t. Kørup I 231
 Qvist, S., skibsfører II 300
 Quitzow, Eiler t. Lykkesholm I 103
 — Erik I 236, 301
 Ramus, biskop I 312
 — Jonas, justitsråd I 43
 Rantzau, greve II 196
 — Breide t. Rantzauholm I 86, 110
 — Christian, greve, stiftamtmand I 152,
 169 ff, 172 ff, 232, 276
 — Eiler I 22
 — Frands t. Rantzau I 133
 — Henrik I 112, 141 f.
 — Johan, hærfører I 66 f.
 Rasch, Claus, præsident I 189, 198
 Rask, Anders, vægter II 36 f
 Rasmus, bødker II 79
 — hattemager I 228 f
 — skomager, Svanninge I 266
 Rasmussen, Anders I 339
 — Anders, kandestøber I 305 f
 — Chr., papirmøller II 400
 — H., gæstgiver II 265 f, 309, 345 ff,
 352, 373
 — Hans I 77
 — Harald, murermester II 357
 — Jens I 205 f

- Rasmussen, Jens, overretssagfører, Odense II 428
- Mads, fabrikant II 352, 355, 372, 393, 400 f, 411, 428 f
  - Otto, sognepræst t. Rønninge I 162
  - Peder, snedkerlærling I 304
  - Rasmus I 222
  - Søren, kandestøber I 354
  - Ulrik D., skomager II 11
- Rauberg, Peter, kapellan I 151, 309—313, 351
- Raun, købmand II 53, 385
- Ravert, O. J., fabrikembedsmand II 112, 128, 142, 160
- Ravn, vægter II 423
- Hans, rådmand I 117 f, 145
  - Mads, ridefoged, Arreskov I 249
  - Mads Hansen I 118, 145
  - Mikkel, byfoged I 103, 112, 118, 145
- Reimers, brd., kreatureksportører II 383
- Reinholt, glarmester I 183
- Repsøe, Anders Nielsen, købmand I 248 f, 276 f, II 77, 143, 201
- Maren Nielsdt. g. m. købmand Peder Jørgensen Mahl II 77, 88
- Reventlow, Ditlev, greve, Brahe-Trolleborg II 262
- Johan Ludvig, greve, Brahe-Trolleborg II 62, 185
- Richard, konsul, Odense II 272, 282
- Richter, madam II 169
- Ringsted, Peder Pedersen, guldsmed I 271 f
- Roc, Morten Hansen I 316
- Rohde, Peter, cand. teol., kateket II 243
- Rose, Anders, købmand II 12
- Rosenberg, læge II 418
- Jens II 157
- Rosenkilde, Jacob Pedersen, student I 182
- Jens, skræddermester II 135 f
  - Peder Christophersen, byskriver I 182 f
- Rosenkrantz, amtmand I 167
- Anne t. Søholm I 133, 320, 327 f
  - Axel t. Søbysøgd., major II 57
  - Holger t. Rosenholm I 120
  - Holger I 295
  - Jens, amtmand I 150
  - Palle t. Glimminge I 133
- Rosenlund, skrædder II 144
- Rosenpalm, admiral II 196
- Rosenørn, amtmand II 124 f
- Rothkirch, Christen t. Stensgd. I 243, 361
- Rud, Dorthe I 142
- Erik t. Sandholt I 116, 141 f
  - Jørgen t. Vedbygd. I 54
- Rust, Jesper, guldsmed, Odense I 300
- Ryberg, Niels, købmand II 62
- Rye, Olaf, general II 328
- Røg, Jacob, smed I 19
- Rønnov, Claus I 47 f
- Eiler t. Hvidkilde I 19, 79, 97, 131, 320
  - Karl, biskop I 25
  - Markvar t. Hvidkilde I 39, 60
- Rønnow Carl Knudsen, pottemager II 217, 295, 320, 372 f
- Sadolin, Jørgen, biskop I 62
- Salicath, distriktslæge II 234 f, 255 ff, 259, 361, 366 f, 420
- Scavenius, L. P., stud. jur. II 110
- Schaffalitzky de Muckadell, Albr. Chrf., lensgreve, Arreskov II 262, 273, 319
- Ludovica, grevinde II 258
- Scheffmann, Andreas, skoleholder II 173, 175 f
- Scherevin, Carl, L. de, t. Søbo, etatsråd II 57
- Schierbeck, civilingeniør II 229
- Schiern, Frederik, professor II 340 f
- Schønning, Christian, konsumtionsforpagter I 201
- Mette Cathrine g. m. tolder C. E. Smith II 200
  - Niels Juel, købmand I 336, II 47, 81, 166, 196
- Schjøsler, organist, II 101, 167
- Schmidt, landmåler II 23, 124
- Jørgen W, kapellan I 307 f, 312
- v. Schmidten, const. byfoged II 129
- Schoppe, kæmner II 357
- Schou, Karl, maler II 428
- Peder Olufsen, hører I 327
- Schrøder, Aug. købmand, lokalhistoriker II 237, 282, 323, 341, 381
- Schubart, gartner, Brahe-Trolleborg I 249
- Schult, Anna Cathrine, g. m. Niels Banner t. Frederiksgave I 374
- Frederik, amtmand I 261, 284
  - Jørgen t. Finstrup I 285 f.

- Schumacher, borgmester II 229, 268, 331 f, 351
 — Peter Christian, amtmænd II 8 f, 98 f
 Schwartz, Otto, borgmester II 351
 Schütte, Hans, maler, Odense I 300
 Schytz, overlæge II 326
 Seblad, Jacob Antonisen I 223
 Seent, Zacharias, strandfoged I 107
 Seerup, Mathias, sognepræst I 168, 308, 312, II 79, 181, 200
 Sehested, Anne I 143
 — Christian, stiftamtmand I 150 ff, 165 ff, 178 f, 181 f, 185 f, 268, 273 f, 276, 281, 351, 360, 368
 — Christiane Sophie t. Iversnæs I 243
 — Jens Sten, digter I 233
 Severinsdatter, Maren, g. m. borgmester Hans Knudsen I 118, 144
 Sick, overlærer, Odense II 341 f
 Sidsel, g. m. borgmester Laurids Knudsen I 144
 Siersted, tolder II 34
 Simensen, Hans, rådmand I 66
 Simon, Salomon, købmand II 324
 Simonsdatter, Maren I 340
 Simonsen, Jep I 372
 — Rasmus, murermester II 158, 165
 — Rasmus, møller I 119
 Skeel, Jørgen I 90
 Skilling, Herman, badskær I 363
 Skinkel, Cecilie Bernikesdt. I 51
 — Niels I 294
 — Otto t. Skovsgd. I 39
 Skjoldemose, Laurids Jensen, konsumtionsforvalter I 361, 373
 Skouenborg, S. P. H., borgmester II 351, 355
 Skoustrup, Peder Didriksen, tolder I 280, 282
 Skram, Peder t. Urup I 67
 Skriver, Niels Madsen, borgmester I 245
 Skytte, Per I 60
 Slebou Karsten Hansen I 100
 Slengerik, gartner II 257 f
 v. Sletus I 22, 51
 Smed, Jesse I 46
 — Peder Madsen I 285
 Smidt, Hans I 19
 — Per, byfoged I 19
 Smit, Mikkel I 46
 Smith, ritmester I 215
 — Casper E., tolder II 200
 — Otto, købmand II 382
 Snohr, rytter II 135
 Sofie, dronning I 128
 Sofie Hedeveg, prinsesse I 281
 Sonnenburg, sadelmager II 371
 Sorvad, farver II 403
 Sparre, Sigmund, sv. adelsmand I 89
 Sporon, amtmænd II 129, 260, 262
 Spøhr, P., købmand II 357
 Staal, Rasmus Laursen, købmand II 78
 Stage, Henrik I 54, 59 f
 Starcke, C. N., professor II 422
 Steckmand, Johan I 100, 145
 Steenberg, Peter v., kommandant I 205 f
 Steenstrup, Johs., professor I 11
 Stein, boghandler, Kbhv. II 342
 Stemann, P. C., statsminister II 333
 Stendrup, kgl. balletmester II 346
 Stevner, Cathrine Kirstine, købmand II 52
 Stokkebye, skipper II 233, 239 f
 Stolberg-Wernigerode, greve I 307
 Stolpenberg, Henrik, organist I 319
 Storm, skibskaptajn II 391
 — Hans Poulsen, købmand II 65, 199
 — Hans Rasmussen, forpagter, Høbbet II 79
 — Mette Marie, g. m. købmand Poul Jacobsen (Kinafarer) I 53, 56, 64, 79, 82, 85 f, 201 f
 — N. R., skibsreder II 408
 Stricker, byfoged II 265 f, 329 f, 339 ff, 348 ff
 Struck, Tyge, rådmand I 53
 Stub, Ambrosius, digter I 178, 347, II 41, 196
 Stud, Morten I 90
 Sture, Peter, præst I 37
 Støckel, kordegn II 14, 173
 Støcker, Anne Cathrine, g. m. 1) tolder Johan Gerdes, 2) tolder Niels Jensen Frausing I 280 f
 Støvle, Jens Mortensen, borgmester I 71, 73, 104, 129, 144 f, 148
 — Morten I 104, 144
 Succer, oberstløjtnant I 215
 Suder, Jep I 46, 55
 — Jørgen Andersen, rådmand I 103 f, 141
 Svarre, Niels I 221 f

- Svinning, Søren M., skipper II 115
 Syberg, Fritz, maler II 397, 402, 428
 Søndebro, C., smedemester II 373, 408
 — P., tømremester II 229
 Søren, smed II 66
 Sørensen, vejpikør II 146
 — værtshusholder II 370
 — Carl, købmand II 354, 398
 — Claus I 77
 — I., snedkermester II 233
 — Jens, rådmænd I 177 f, 180, 189 ff,
 328, II 196
 287 f, 323, 354, 375
 — Jørgen, smed I 314
 — Jørgen, handelsmand I 326
 — Knud, skipper, Sønderborg I 248
- Tachou, købmand II 329
 Tamdrup, Jacob I 285
 — Jacob Chr. II 180
 Tange, folketingsmand II 419
 Terning, Jørgen Nielsen I 282 f
 Theisen, snedker II 102
 Thies, Axel, tegner II 236
 — Caroline, Diernisse II 236, 345, 349
 Thillecker, Ernst, købmand, Lübeck I 240
 Thomasdatter, Margrethe I 330
 Thomsen, Jørgen d. æ. købmand I 156,
 188 f, 211, 247 f, 301
 — Jørgen d. y. købmand I 164, 246, 254,
 268, 290, 292, 302, 334, 343 f, 362, 372,
 374
 — Jørgen, Hårby I 342
 — Rasmus, vægter I 76
 Thorlacius-Ussing, kunsthistoriker I 300
 Thorsen, Karen, g. m. toldinspektør Chr.
 Heinzelmänn II 199 f, 202
 Thorstraten, Flensborg I 240
 Thott, geheimeråd II 196
 — Henrik t. Boltinggd. I 236
 Thuesen, Mads I 212, 296 f, 372
 Thygesen, Claus I 190
 Tidemand, Jørgen t. Stensgd. I 125 f
 — Georgius, badskær I 363
 — Kirsten I 67
 — Mette I 301
 Tietgen, etatsråd II 284
 Tillebeck, Eberhardt, toldbetjent I 211
 Tillebæk, Christopher I 295
 Timp, Peder I 109
- Toftegaard, birkedommer II 34
 Tolstrup, byfoged I 19, II 11, 31, 54,
 95 ff, 104, 139 f, 142, 148 f, 154 f, 177,
 190
 Tommerup, Rasmus Rasmussen I 284
 Tordenskjold, Peter, viceadmiral I 219
 Tramp, Philip D., greve I 225
 Tranekær, Conrad Jørgensen I 284
 Trap, Jens Hansen I 339
 Trier, H., folketingsmand II 420
 Troelsen, Svend, borgmester I 70, 73, 145
 Trojel, Peder Kofod, byfoged, dr. jur.
 II 9 ff, 20, 148, 171, 174
 Trolle, baron I 244
 — Børge t. Nakkebølle I 249
 — Corfits t. Sandholt I 222
 — Gustav, sv. ærkebiskop I 66 f
 — Lars, fuldmægtig II 34 f
 Trolleborg, Jørgen Hansen, skipper I 249
 Tronsen, Ole, skipper, II 14, 74
 — Peder, købmand II 11, 75
 Truelsen, Jørgen, kapellan I 129 f
 Tvedholm Lars Pedersen, Jestrup I 248
 Tüchsen, overretssagfører II 353 f
 Tygesen, Niels, møller I 182
 Tykkesen, Eiler, se Fykkesen
 Tønnesen, Hans I 241
 — Niels I 371
- Ulfeldt, Jacob I 121, 136
 Ulrik, hertug I 144
 Unna, Rendsborg II 290
 Unsgaard, stiftamtmand II 349
 Urne, Claus t. Hindema I 37
 — Hans, domprovst I 37
 — Just. I 36 f, 42
 Uttermarch, Hans, tolder, Assens I 107
- Vadum, C., cand. teol., kateket II 244
 Wagn, skibsbygger II 399
 Valdemar 1. I 9
 — 2. Sejr I 10 f, 21, 50
 — 3. I 10
 — Atterdag I 50 f
 — hertug af Slesvig I 50
 — Christian, greve I 202
 — Eriksøn, konge I 13
 Valeur, E., cand. teol., skolebestyrer II 417
 Wallam, sv. ritmester I 210
 Walle, Ole, skipper II 65

- Wamberg, Elisabeth Christine, g. m. agent
Simon Hempel Ploug II 116, 265
- Wandal, Catharine Marie, g. m. borgmester
Jørgen Jacobsen I 164
— Johan, vejer og måler I 174
— Laurids, stadsmusikant, Nyborg I 318 f,
- Wandel, Nikolaj I 173
- Wedel, Chr. L., købmand II 353, 360, 385,
408
- Weier, Hans, købmand I 248, 293, 360,
367, II 46, 78
- Wiengang, Peter Mathiassen, rebslager
I 271
- Vejle, Hans Knudsen, biskop I 136
- Venstermand, Knud t. Finstrup I 116f,
121 f, 127 f, 143
- Wessel, Willum, n. skipper I 241
- West, Mads, ridefoged, Arreskov I 293,
II 77
- Westen, J. Chrff., v., agent II 65
- Westenholz, brd., London II 285
- Westhof, Frederik, hører I 326
- Wette, Frederik Ludvig, apoteker I 166,
365 f, II 191
- Wiberg, Jens, ridefoged, Nyborg I 88
- Wiborg, C. F., cand. teol. II 264 f
— C. N., kæmner II 219, 282, 357
— Jacob, byfoged II 11, 148, 160, 163,
207, 209—212, 214, 249 f, 260 ff,
272, 311, 313 ff, 335, 346
— K. F. II 335
— Niels Hansen, Tøjstrup I 300
- Vidan, Laurits I 213
- Wielandt, Johs., student I 326
- Viffert, Axel I 110
- Vilcke, pottemager II 205
- Wilcken, Henrik Sirachsen, købmand I 257,
336
— Sirach, Henriksen I 226, 239
— Sirach, Henriksen d. y. II 79
- Wilhelm, Jørgen, købmand II 12, 52 f, 75,
80
- Wils, H., købmand II 205, 215, 221 f,
238 f, 285, 318, 320, 336 f
- Wilster, Chr. II 333
- Windberg, hattemagersvend II 322
- Vinding, Peder t. Lammhave I 195
- Winkel, ingeniør II 370
- Winning, gæstgiver II 347
— madam II 263, 337
- Vinter, vagtmester I 175
- Winther, Gabriel II 35
— Rasmus, rektor I 324 f
- Voigt, Anna Dorteaa II 182
— Christian, købmand I 318, II 47, 53,
56, 64, 67, 73, 77, 83, 85 f, 88, 90, 99
— Christian, brændevinsbrænder II 284,
338
— Johan Christoffer, købmand II 86, 96,
100, 103 ff, 142
— Johan Peter, købmand, Odense II 284
— Laurits Peter, agent II 86, 92 ff, 96,
100, 103, 106 ff, 110 ff, 155, 160, 188,
205, 226 f, 238 f, 245, 271 ff, 284 f, 290,
295, 304, 308, 312, 327 f, 333 f, 339 f,
344, 348, 374, 377
— Riborg II 343 f
Wolff, dr., Kbhv. II 324
- Woller, Jørgen Bertelsen, rådmand I 163 f,
167 ff, 178, 200, 218, 246, 250, 268,
275, 290, 310, 312 f, 344, 354, 359, 375
- Vordin, Rasmus, sognepræst I 127
- Worm, Ole, oldforsker I 24
- Voss, H. D., købmand II 403
- Wrangel, sv. greve, feltmarskal I 154, 210
- Wulff, Hans Henrik, visiter I 284
- Wüstland, Johan, væver II 169
- Zeilau, C. Th., kaptajn, folketingsmand
II 418
- Zeuthen, Lars Hansen, skrædderlærling
II 135 f
- Øbo, Niels Pedersen I 303
- Ørn, toldinspektør II 166
- Ørsted, A. S., retslærd II 333, 339
— Christian, bager II 131
— Jakob Jørgensen, købmand I 359

SAG- OG STEDREGISTER

- Abigaels toft II 54, 82
 Accise I 61, 69, 106 f, 177, 204, 211 f, 257 ff,
 273, 278, 334, 351
 Adel i Faaborg I 59 f, 141 ff
 Adelgade I 15, 138, 314, 334, 348, II 30.
 43, 151, 200, 329
 Algade I 14, 58, II 152
 Alicante II 75
 Alleskoven II 372
 Allested I 132
 Allesø I 28, 134
 Als I 50, 66, 86, 91, 95, 106 f, 160, 184,
 198, 210, 217, 220, 227, 230 f, 236,
 247 f, 250 f, 263, 362, 366 ff, II 49, 61,
 67, 125, 196, 278 f, 290, 321, 325 f,
 328 ff
 Altona II 63, 105, 110 f, 115 f, 142, 192 f,
 276, 280, 282, 290
 Amerika II 51, 308
 Amsterdam I 102 f, 236, 254, II 68, 76,
 107, 389
 Amtmand II 8 f, 18, 27, 101, 133, 223, 228,
 237, 248, 267, 297, 366 f
 Angel I 153, 236, 240
 Anne Nielsdatters have I 293
 Antwerpen II 114, 391
 Apotek I 164, 365 f, II 191 f
 Apotekere I 166, 365 f
 Arbejdere II 323, 379, 405 ff
 Arbejderorganisationer II 407 ff
 Arbejdsanstalt II 189, 207, 232—235, 358,
 363, 409 ff, 429
 Arendal I 238, 241, 253, II 59 f, 72, 76, 106
 Arreskov I 60, 62, 103, 144, 151, 176, 243,
 248 f, 261, 293, II 33, 47, 57, 81, 180,
 330
 — mølle I 353, II 132, 164
 — sø II 292
 Arrester II 37 ff, 97, 158 f, 161 f, 261
 Arrestforvarer II 38 f, 97, 248, 261, 385
 Asiatisk Kompagni II 68, 78
 Assens I 44 f, 64 ff, 83, 89 ff, 105 ff, 142,
 151, 153, 196, 205, 208, 226, 232, 236,
 252, 354, 366, II 37, 42, 53, 70, 76, 112,
 129, 141, 161, 193, 215, 222, 246 f, 253,
 270, 274, 291 f, 298, 301, 326, 375 f, 386,
 392 ff, 397 ff, 401, 404
 Assensvej II 110
 Augustenborg I 279, II 141, 196 f, 279, 325,
 345
 Australien II 276, 283, 301, 303 f, 308
 Avernakø I 126, 128, 142, 205, 284, II 122,
 232, 337, 385, 394
 Aviser II 208, 230, 243, 340, 342, 351,
 353, 407, 418
 Badskær I 139 f, 263, 362—365, II 189
 Bagere I 97, 263, 267 f, 344, II 131, 140 f,
 312, 396
 Bagerlav I 267 f, II 131
 Bandholm I 252, II 70
 Barbererc, se badskær
 Barcelona II 75 f
 Bedemænd I 316, II 245 f
 Befolkningsforhold I 59, 219—223, II 41—
 45, 269 f, 375 f
 Befæstning I 12 ff, 138, 293, 347
 Begravelseskasser II 236, 406
 Begravelseskikke I 314, II 169 f, 246, 415
 Belgien II 274, 276, 281, 302 ff, 380, 390
 Bellinge I 303
 Bengalen II 113
 Bergen I 104, 143, 238, 241, 253, 255 f, II
 59, 73, 75 f, 106 ff, 308
 Beridertoften I 292, II 87

- Besejlingsmænd I 57, 338
 Beyerholm (Ollerup sg.) II 8
 Billesbølle II 81
 Bibliotek II 342, 418
 Biskop I 297, 320, 322, 230, II 9, 237, 262
 Bjerne I 123, 211, II 116
 — Krog I 110
 Bjørnmossegård I 347
 Bjørnø I 67, 115, 251, 309, 317, 324, 328,
 350, II 70, 102, 122, 196, 226, 294, 337,
 342, 385, 406, 421 f
 Blegepladsen II 28, 35, 222, 226, 258, 296,
 299
 Bogbindere II 142
 Boesens institut II 177
 Bogens I 67, 81, 89, 196, 228, 234, II 42,
 70, 115, 270, 298, 301, 375 f, 386, 392,
 397 f, 404
 Bohuslen I 104
 Boltinggård I 236, 263, II 57
 Bondemosegård I 24, 290
 Bordeaux I 254, II 50, 74, 107 f, 111
 Borgeleje, se indkvartering.
 Borgerrepræsentation II 203—214, 216 f, 221,
 225 ff, 232 f, 238, 242 ff, 247 f, 252 ff,
 257 f, 260 f, 263 ff, 277, 279, 285, 290,
 292 ff, 309 f, 313, 315 ff, 320, 322 ff,
 326 ff, 334, 336 ff, 347 ff
 Borgerskaber I 99 f, II 43 ff, 89, 208, 230,
 271
 Borgerskabslistre I 99 f, 220 ff, II 43
 Borgerskabspenge I 69, 99 f, 177, 221,
 II 30, 45
 Borgerudvalg I 73 f, 182, 185, 203, 206,
 II 18, 195
 Borgervæbning I 86 f, 199, 213 ff, II 33,
 98—102, 197, 237, 248 ff, 262, 264 f
 Borgmester I 53 f, 68 ff, 71, 74, 80, 84 ff, 93 f,
 96 ff, 100, 107, 112, 118 f, 122 f, 128 ff,
 136, 139 f, 143 ff, 147 f, 152—174, 177,
 201, 203, 205, 212, 221, 226, 230, 243,
 250, 258, 260, 267 ff, 285, 287, 294, 296 f,
 301, 303, 305, 308, 316 f, 320, 331, 338,
 342, 344, 351, 359, 361, II 11, 45, 59,
 134, 159, 172, 218, 357
 Bornholm II 72
 Borgnæs teglværk II 230
 Borreby mølle (Bellinge sg.) I 119, 142
 Borreskov mark I 39, 74, 91, 107 f, 110,
 118, 202, 286, 290
 Brahesborg I 151, 165, 231
 Brahesminde, grevskab II 110, 259, 262, 297,
 365, 367, 379
 Brahe-Trolleborg I 110, 142, 159, 209, 249 f,
 339, II 32, 47, 57, 62, 150, 262, 294,
 326, 337, 346
 — birk I 182, 249, 294, II 88
 — seminarium II 326
 Brandinspektør I 204, 360, II 24, 29, 31,
 197, 248
 Brand- og politikorps II 249 f, 264, 349,
 426 f
 Brandø I 208, 362
 Brangstrup I 28
 Brandvæsen I 359 ff, II 29—32, 248, 261,
 427 f.
 Bregninge (Tåsinge) II 70
 Bremen I 236, II 74, 111, 192, 390
 Bremerholm I 191, 284, 340, 346
 Broager II 382
 Brobygård I 241, 261, II 62, 273
 Brobyværk I 258, II 393, 395
 — kro II 293
 Broholm I 28
 Brogade I 156, 279
 Brolæggeroften I 119
 Brolægning I 140, 350 f, II 29, 152 f, 220 ff
 Brudagergård I 370
 Brylle I 142
 Brændegård II 77
 Brænderuggård II 422
 Brændevinsproduktion II 94 ff, 316 ff, 380,
 397 ff
 Brænde I 140, 359 f, II 27, 30, 373 f
 Bulgerstoft I 39, 118
 Burg (Femern) II 72
 Bursprog I 72
 Bydammen I 39, 59, 119, 294 ff, 352
 Byfoged I 51, 79, 81, 84, 107, 112, 155,
 178, 221, 228, 264, 267, 277, 324, 337 f,
 340—344, 347, 350, 353, 360, 373, II
 9 ff, 17 ff, 26 ff, 35 f, 38 ff, 45, 54, 56,
 93, 103, 126, 131, 133 f, 136 f, 144 f,
 152 ff, 154 f, 157 f, 161 f, 169, 175 ff, 186,
 194 f, 197, 203 ff, 209—214, 221, 225,
 228, 234, 237, 241, 247 ff, 254, 267,
 299, 309, 316, 318 f, 325 ff, 346
 Bygningsinspektør II 224
 Bygningskommission II 204 f, 218
 Bygningstaxt II 27 f, 30

- Byholmen I 123, 295 f, II 258
 Bylagh I 59
 Bymarken I 21 f, 107—111, 285—293, II 143—147
 Bymøllen I 39, 51, 119 ff, 140, 182, 294, 298, 352, II 147 f
 Byporte I 78, 170, 204, II 28 f, 148 ff, 222, 224 ff
 Byrenden II 224, 370 f
 Byråd II 217 f, 235, 256, 290, 251—257, 359, 361 ff, 370 f, 379 f, 391 f, 394, 401, 406, 408 f, 411 ff, 418
 Bysbog I 71, 77, 114
 Bysegl I 12
 Byskat I 52 f, 59, 69, 79, 81 f, 188, 202, II 27, 220
 Byskriver I 57, 75 f, 113 f, 150, 181 ff, 201, 203 f, 206, 228, 276, 301, 316, 337 f, 343, II 24, 28, 33 f, 40, 45, 134 f
 Bysvend I 76, 184, 202
 Byting I 56 f, 71, 112, 141, 337—340, II 39 f
 Bødkerc I 263
 Bøhmen II 44
 Bøjden I 118, 284, 367 ff, II 90, 115, 392, 394 f
 Bøjestræde I 14, 183, 348, 351, II 385
 Bådsmandsskat I 198, 202
 Båg herred I 244
- Cadix II 74 f
 Carolinelund I 21
 Cette II 127 f
 Christian IX's vej II 353, 393, 422
 Christiania I 238, 241, II 59, 65, 70, 72 f, 389
 Christiansfeldt II 56
 Christianshavn I 256
 Christianssand I 253, II 72, 107 f
 Christianssund II 76, 93
 Cisemester I 61, 106, 153
 Clausholm I 176, 279
 Corps de garden I 341, 348, 362, II 13, 28 f, 31, 160
- Daglejere, se arbejdere
 Dahlkildegård II 78
 Dallund I 51
 Damsbo I 156, 204
 Damsosetoft I 294 f
- Dansk Vestindien II 76 f, 106, 112 f, 308
 Danzig I 235, 239, II 51, 71 ff, 75, 107 f, 110, 115
 De danske Spritfabrikker II 399
 Defensionsskat I 196 f
 De lange haver I 292
 Delinkventomkostninger II 27, 220
 Den danske skole I 329 f, II 172—180
 »Den gamle gård« II 82, 85, 150, 201, 386
 Den nordiske syvårskrig I 83 f, 89 f, 128
 Den skånske krig I 213—216, 219, 258
 Den store nordiske krig I 201 f, 216—219, 238 f, 247, 255, 259
 Det alm. magasin I 243
 Det »elendige« lav I 48
 Det søfarende mandskab II 67 ff
 Det vestindiske kompagni I 242
 Diernisse I 11, 19, 21, 24, 39, 46, 65 f, 108 ff, 126 f, 129 f, 145, 184, 215, 285 ff, 293 ff, 308 ff, 327 f, 372, II 26, 171, 190, 236, 337, 360, 394
 — degnekald I 136, 327 f
 — kirke I 39, 126, 130, 295, 310, II 170
 — kirkegård I 47, 294
 — præstegård I 39, 294
 — sogneråd II 345
 Diernissevej II 222
 Disciple I 136 ff, 320, 325 ff
 Doktorskat I 203
 Dosseringen II 222, 226 f, 299, 330, 370
 Dragsminde I 252
 Dragør II 69, 71, 116
 Drammen I 241, II 59, 71 ff
 Drejere I 263
 Drejø I 208, II 70
 Dreslette I 244
 Dublin II 74, 76
 Duborg I 11
 Dunkerque I 251
 Dyreborg I 12, 125, 368, II 102, 104, 122, 294, 310 f
 Dønnekrog I 107
- Eckernförde I 95, 102, 105, 152, 235, 241, 253, 368, II 48, 61 f, 70, 72, 328, 378
 Egersund I 257, II 389
 Egeskov I 79, 110, 159, 176, 190, 370, II 10, 365
 — marked II 141 f, 396
 Einsiedelsborg II 57

- Ejderkanal II 105
 Ekstraskat I 61 f, 67, 80 f, 82 ff, 188 f,
 190 f, 196, II 21 f, 24
 Eligerede mænd I 172 f, 185 ff, 336 f, 362,
 II 7, 11—18, 19 ff, 24, 27, 36 f, 40, 67,
 81, 97, 148, 153, 158, 162 f, 177, 204 f
 Ellegårde (Diernisse sg.) I 19, 129
 Elvedgård I 24, 261
 Elværk II 36 f
 Enggård, se Gyldensteen
 Enghaven I 292, II 82, 86, 368
 England I 254, II 69, 74 f, 92 f, 103 ff,
 113 f, 234 ff, 282 f, 286 f, 301 ff, 308,
 318, 380, 382, 388 ff, 400
 Erhvervsdeling II 378 f
 Espe I 132, 176
 Espens toft II 87
 Exercerpladsen II 29, 54
- Falmouth II 391
 Falsled II 70, 208, 277 ff, 299, 308
 Falster I 263 f, II 141, 394
 Fangefoged I 332, 341
 Fangel I 244
 Fanø II 299
 Farvere I 263, 272, II 313 f, 320, 399 f
 Fattigblok I 334 f
 Fattigforstander I 330 f, 333 ff, 336 f, II
 177, 187, 218, 234
 Fattighus II 188, 233 ff, 253, 255 f, 409 f
 Fattigkommission II 19, 187 f, 204 ff, 211,
 232 ff, 252 ff
 Fattigskat II 27
 Fattigvæsen I 330—337, II 19, 180—189,
 218, 220, 230—237
 Faverskovs banker I 66
 Felberedere I 263, 270, 352, 362, II 136,
 141 f, 157
 Felberederlav I 268, 270, II 131
 Feltens Rist I 25, 117, 158, 334, 348,
 II 168, 371
 Filtmagerlav I 267
 Finland II 49, 389
 Finstrup, se Holstenshus
 Fiskeri II 378 f
 Fiskerstenen I 348
 Fjellebro I 110, 159, 195, 218, 225, 231,
 239, 243, 249, II 24, 57
 — mølle I 120
 Fjellebroen (Ulbølle sg.) II 278
- Flemløse I 244, II 394
 Flensborg I 87, 102, 105, 227 ff, 235 f,
 238 ff, 247 ff, 252, 255, 261, 268, 271,
 273, 344, 365, 368, II 12, 48, 50 ff, 56 f,
 139, 276, 280, 283, 290 f, 293, 304, 320,
 326, 382 f, 389, 391, 394
 Flintholm I 60
 Folkholdsskat I 201 f
 Foreninger II 232, 342—345, 422
 Forligskommissær II 41
 Formueforhold I 196 f, II 90 f, 404
 Forprang I 94, 212, 226, 344
 Fortifikationsskat I 196 f
 Frankrig I 254, II 61, 74 f, 104, 276, 302 ff,
 308, 382, 389
 Fraugdegård I 195
 Fredericia I 230, 252, II 133, 192, 195, 291,
 293, 328
 Frederiksgave I 43, 236, 243, II 331
 Frederikshavn II 93
 Frederikshald I 238, II 72
 Frederiksodde I 207 f
 Frederiksstad I 229, II 71 f, 324
 Frederiksværn II 72
 Frie fattiggasser II 231
 Frimestre II 135 f
 Fyens Stiftstidende II 333
 Fyllingsmænd I 339
 »Fynbokirke« I 44
 Fynbo landsting I 73, 111, 122, 155, 295,
 II 41
 Fyns Discontokasse II 282, 285
 Fynshav I 253, II 24, 394
 Fængsel I 340 f
 Førlov I 204, 343
- Gadebelysning II 227 ff, 375
 Gadebuch I 306
 Galdenlade I 118
 Gallæklinde I 346
 Gammelgård, Als I 248
 Garvere I 362, II 142, 320
 Gasværk II 229 f, 258, 353, 359, 369
 Gasværksbestyrer II 230, 359, 372
 Gasværksgade II 299, 371
 Gelskov I 32, 110, 126, 241, 341, II 57
 Generalmagasinet II 56
 Gilder I 46
 Gislev I 159, 358, II 78
 Gesteleve I 244

Glarmestre I 263, II 142
 Glorup II 343
 Gotland I 110, 241, 247, 253 ff, II 49
 Gottorp I 61, 65, 85, 105
 Greiffswald I 89
 Grevens eng II 368
 Grevens fejde I 65 ff
 Grevens mark I 292
 Grubbe mølle I 353
 Grundskat I 195 f, II 27 f, 30
 Græsningsret I 108 ff
 Grønland II 68
 Grønnegade I 14 f, 22, 27, 133, 138, 142,
 154, 158, 348, 358, 371, II 26, 43, 79,
 139, 150, 173, 187, 198, 238 f, 319, 370 f,
 396 f, 400, 409
 Grønnegård I 195, 370
 Grønsund I 218, 255 f
 Gudbjerg I 39
 Gudme I 39
 — herred I 182, 244
 Guldsmede I 263, 271 f
 Gyldensteen I 42
 Gærup II 273
 Gæstesked I 53
 Gæstgivergården II 102, 197, 232, 234, 236,
 264 f, 292, 326, 340 f, 346, 423
 Gørtlere II 142, 312 f
 Gøteborg I 158, 255, II 93
 Göttingen II 192
 Gåscholmen I 119, 158

 Haderslev I 62, 64, 142, 144, 228, 236, 241,
 253, 255, 271, II 50, 54, 70, 72
 Hagenskov I 43, 65, 107
 Halmstad I 89 f
 Hamburg I 163, 235, 239 f, 254, 261, 369,
 II 8, 48, 51, 57, 61, 75, 88, 105 f, 110 f,
 115 f, 128, 142, 192 f, 275 f, 280 ff,
 288 ff, 293 f, 308, 317, 347, 390 f
 Hammerstoft I 162, 292
 Handel I 43—45, 100—105, 223—244, II
 45—63, 92 f, 105 f, 108 f, 114—117, 271
 —297, 379—384
 Handelsforening II 272, 384 f, 391, 393
 Handelsskole II 403
 Handskemagere I 263, 270 ff, II 141, 312,
 405
 Handskemagerlav I 267 f, 271, II 131

 Harburg II 389
 »Harstofnæs« I 89
 Hattemagere I 263, 268, II 141, 312
 Hattemagerlav I 263, 268
 Haveleje I 203, 274, 317, II 28
 Havendrup (Hellerup sg.) I 37
 Havn, se skibbro
 Havnefoged II 129
 Havnegade II 102, 257, 384, 400
 Havnekommission II 123—127, 205 f, 211,
 218, 299, 311 f
 Heden (mark) I 291, 309, II 34, 78, 104,
 146, 154
 Heden I 70, 244, II 292, 300
 Heiligenhafen I 89
 Helligkilder I 20 f
 Helligkorskapel I 21
 Helligkorskilde I 20 f
 Hellingåndshus I 22, 27 f, 39, 51
 Helligåndskirke I 28 ff, 58, 78, 123—126,
 134, 136 f, 141, 168 ff, 182, 184, 194,
 260, 274 ff, 292, 297—303, 312 f, 315 ff,
 333, 356, II 165 ff, 170, 220, 241, 244 f,
 326, 348, 350, 414
 Helligåndskloster I 22—42, 58, 60, 62, 64 ff,
 115—120, 121 ff, 126, 142
 Helligåndsorden I 22 ff, 123 ff
 Helnæs I 66
 Helsingør I 61, 252, II 316
 Henrik Dirchsens kompagni II 52
 Henrik Lyders gård I 202
 Herlovsgang II 372
 Hersted II 81
 Herringe I 37
 Hertugdømmerne I 104 f, 158, 224, 231,
 234 f, 251, 367, II 44, 50, 57, 61 f, 64,
 69, 72, 92 f, 107, 111, 115, 130 f, 192,
 274 ff, 279 ff, 282 f, 286 ff, 301, 305 ff,
 308 f, 317 ff, 336 f, 380, 382, 389 ff
 Hesbjerggård II 110
 Hesselager I 162
 — gård I 116
 Hestemøllen I 120 f, 314, 352
 Hesteskat I 202
 Hillerslev I 114, 132, 144, 324, II 32, 292
 Hindemae I 37
 Hindsgavl I 23
 Hjallese II 393
 — kirke I 65
 Hjortholm II 285

- Holbæk II 279
 Holkegade I 15, 158, 164, 237, 261, 270,
 282, 348, 356, 375, II 33, 43, 82, 85,
 123, 149 f, 152, 273, 291, 370, 386
 Holken I 293, 348, 350
 Holkeporten I 14, 347 f, II 225
 Holkjæret I 348
 Holland I 104, 236, 254, II 44, 50, 61, 68 f,
 74, 112, 274, 276, 281, 302 ff, 390
 Hollufgård I 314
 Holme kloster I 25, 62, 115
 Holmen (i Sundet) I 40
 Holmstrand II 59
 Holmstrup II 393
 Holsteinborg I 159
 Holsten I 103 f, 236, 238, 253, 255, 259,
 362, 367, II 8 f, 12 f, 49, 56 f, 61, 66,
 68 f, 81, 142, 180, 283, 294, 305 ff, 341
 Holsten - Carisiusgade II 372
 Holstenshus I 116, 127 f, 167, 223, 244, 261,
 284 ff, 292, 94 f, 306, 308, 347, II 44,
 47, 51, 57, 62, 66, 77, 90, 132, 145, 147,
 164, 169 ff, 258 f, 262, 326, 330, 343 f,
 346, 349, 360, 367, 427
 — birk I 182, II 33
 Horne I 11, 21, 39, 108, 118, 132, 154, 206,
 209, 216, 290, 368, II 32, 54, 90, 167,
 190, 279, 300, 323, 337 ff, 341, 395, 419
 — degnekald I 136, 319
 — kirke I 12, 39, 90, 145, 319, 372
 — land I 11 f, 59, 67, 123
 — mølle I 215 f, 353
 — sogneforstanderskab II 296
 Hospital I 169 ff, 204, 274 ff, 302, 333 f,
 II 88, 181, 187, 189, 235 f, 424
 Hospitalsforstander I 169 f
 Hospitalsstræde I 25, 348, II 370
 Hospitalstoftet II 82
 Hull II 114, 308, 389
 Hundstrup II 337
 Husum I 142, II 52
 Hvedholm I 12, 28, 60, 62, 103, 112, 120,
 123, 136, 160, 175, 206, 231, 239, 243 f,
 261, 285, 292 ff, 319, 352 f, 368 f, II 10,
 29, 52, 77, 83, 85, 90, 117, 145, 147,
 170, 192, 258, 330 f, 346, 367
 Hverringe I 115
 Hvidkilde I 19, 39, 47 f, 79, 131, 369
 Hynderup, se Hønnerup
 Høbbet I 223, II 79
 Højby II 393
 Højrup I 144, 343
 Hønborg I 11
 Hønnerup (Gelsted sg.) I 141
 Hører I 132 f, 136, 320 ff, 325, 327
 Hangendrup I 37
 Hågerup II 292
 Håndværk I 48 ff, 96—99, 262—272,
 II 130—142, 312—316, 379, 396 f
 Håndværker- og industriforening II 322 f
 Hårby I 244, 342, II 394
 Håstrup I 100, 127, 309, 363, II 234, 401
 — degnekald I 136
 Ildebrande I 140, 353—358
 Ilstedskat I 191, 197, II 23
 Illumø II 77
 Indførsel I 238—243, II 47—51, 280—283,
 286—289, 383 f
 Indkomstskat II 23, 289, 403 f
 Indkvartering I 61, 92—95, 199 f, 211 f,
 215 ff, II 12, 24 ff, 104 f, 326, 330 f
 Indkvarteringskommission II 20, 24
 Indkvarteringssskat II 23, 27
 Industri II 142, 318—323, 379, 399 f, 403
 Industripolitik II 55 f
 Irland I 254, II 74
 Island I 254, II 384
 Iversnæs I 243
 Jagtret I 296 f, II 147, 258, 368
 Jamaica II 308
 Jernbanegade II 372
 Jestrup, Als, I 248
 Jomfrulaagen I 15, 59, 138, 313 f, 347 f, II
 200, 222, 226, 370, 372, 393
 Jomfrupporten I 14, 348, II 28
 Jomfrustenten I 347 f
 Jomfrustræde I 20
 Jordemoder I 365, II 189 f, 220, 250
 Jordløse I 132, 175, 313, 320, II 234, 394
 Jordskyldspenge, se haveleje
 Julskov I 159
 Jødekirkegård II 193 f
 Jøderne II 45, 89, 92, 192—195, 324
 Jørgen Tønnesens have I 295
 Kalekod bæk II 259
 Kalekovej II 222, 372

- Kalleko I 110, 129, 213, 309, II 41, 102,
 344, 360, 400
 — mølle I 285, 294, 338, II 341, 360
 — å II 366
 Kalmar I 89, 241, II 71, 73
 Kalmarkrigen I 85, 89 f
 Kallundborg I 10, 252, II 71
 Kantor I 327 f
 Kapellan I 129 ff, 309—312, II 165, 170 f,
 176, 243
 -- bolig I 129, 131, 134, 162, 309, 313 f
 — haven I 154
 — stræde I 27, 313, 348, II 30, 79, 190,
 250, 374, 400
 Kapitalforhold I 260 ff
 Kappel I 95, II 70
 Karl Gustavkrigene I 207—213, 256 f, 326
 Karlskrona I 255, II 62
 Karosseskat I 201
 Kastrup II 51
 Kareket II 179, 220, 242 ff, 415 f
 Katterød I 39, 60, 126, 212, 285 ff, 290,
 372, II 394
 Kedelførere I 229, 316
 Kejserkrigen I 85, 90, 93
 Kerteminde I 67, 80, 83, 196, II 42, 108,
 270, 298, 301, 337, 375 f, 386, 397 f, 404
 Kettinge, Als, I 248
 Kiel I 102, 104 f, 235, 240, 247, 253, 368,
 II 57, 61 ff, 69 f, 72, 105, 108, 111,
 191, 264, 276, 280 f, 286, 290 f, 308,
 318, 320, 378, 383, 389, 391, 394
 Kildetoften II 86, 368
 Kina II 68, 79, 304
 Kirkeby sogneforstanderskab II 297
 Kirkegård I 133, 137 f, 169, 314 ff, 334,
 348, II 168 f, 245 f, 332, 414 f
 Kirkeinspektion II 205, 218, 257
 Kirkeinventar I 18, 31 f, 124 ff, 134, 298—
 302, II 166 f, 245, 414
 Kirkeklokker I 303, 317, II 164
 Kirkelade I 302
 Kirkestræde I 25, 133, 140, 142, 154, 322,
 348, 351, II 173, 222, 233, 251
 Kirurg, se badskær
 Kirkevæрге I 126 f, 137, 168, 170, 302,
 330 f, 352, 373
 Kistrup skovhuse II 292
 Kjærlinghaven I 158
 Kjøng I 39, 244
 Klerkegade I 14, 347, II 372, 375
 Klingenberg I 67, 141 ff, 243, 294, 369 ff
 Klingenbergtoften I 162, 292, II 83, 85
 Klodsemagerjorden II 368
 Klokkeren I 317, 334, 351, II 176
 Klokketårnet I 16, 49, 78, 126, 131, 141, 184,
 210, 299, 302 f, 314, 317, 351, 354, II
 30, 161, 163 ff, 246, 248, 261
 Klokketårnsstræde I 348
 Klostergade I 25, 142, 347 f, 370, 374, II
 43, 177, 180, 194, 221 f, 324, 370 ff
 Klostergyden II 208, 221 f, 372
 Klosterporten I 14, 231, 283, 348, 350, II
 29, 48, 54, 83, 150, 221
 Klosterstræde, se Klostergade
 Klædemagasinet II 55
 Kobbemøllen, Flensborg I 229, 240, II 48
 Kobberskat I 189 f, 197
 Kobbersmed II 142
 Kohaugen II 344
 Kolding I 68, 94, 96 f, 105, 113, 294, 317,
 II 71, 291
 Koldinghus I 90
 Kommissarietold I 257
 Kommunale indtægter I 202 ff, II 28
 Kommunale udgifter I 202 ff, II 28 f, 219 ff
 Kommunale udvalg II 218, 221
 Kong Valdemars Jordebog I, 11, 21
 Kongens foged I 50, 59
 Kongensgade I 14 f
 Konstantinopel II 304
 Konsumtion I 200 f, 278, 350, II 24, 48,
 94, 222, 224 f
 Konsumtionsbetjent I 284 f
 Konsumtionsboderne II, 28, 83, 310
 Konsumtionsforpagter I 278, 283, 350
 Kopskat I 196 f, 202, 258, 336
 Kordegn II 33, 172 f, 176, 179
 Korinth gæstgivergård II 88
 Kornhandel I 102 ff, 232—238, II 47, 57—
 62, 92 f, 108 f, 114—117, 273—277, 281 f,
 380, 382
 Korsgade I 15, 162, 327, 348
 Korshavn I 126, II 122
 Korsør I 67, 90, 209, II 277, 291
 Kragebjerggård I 308
 Kragerø II 72
 Krambodshandel I 243 f, II 52 f, 55
 Krarup II 337
 Kreaturhold I 290, II 376, 378

- Krigensgård, Als, I 248
 Krigsfanger I 217 f
 Krigsstyr I 157, 190, 196 f, 202
 Kronborg geværfabrik II 101
 Kullerup I 159
 Kvadratskat II 23
 Kvægskat I 191, 196 f, 258
 Kværndrup I 334, II 391 ff
 Kædebygård, Langeland, I 19
 Kæmner I 52, 56, 74 f, 77 f, 169, 173, 180, 183 ff, 186, 203, 206, 286 f, 339, II 17, 20 f, 27, 33—36, 205, 209, 213, 218 f, 247 f, 357 f
 København I 23, 41, 61, 64 f, 67, 85 ff, 88 f, 114, 128, 154, 156, 159, 163 ff, 167, 170, 175, 190, 196, 200, 202, 219, 224, 232 ff, 238 ff, 246 f, 249 ff, 254, 256 f, 259, 263, 269 f, 279 f, 286, 333 f, 341, 343, 356, 358, 361, 364 f, 369, II 41, 48, 51 f, 55 ff, 61 ff, 68 f, 71 f, 75 f, 78, 80, 92, 94 f, 105 f, 108, 111, 114, 116, 145, 157, 164, 180, 191, 197, 252, 255, 263, 272, 277, 280, 282 f, 285 ff, 293, 299, 305, 308 f, 313, 316, 318, 320, 324, 336, 339, 342, 347, 360, 389 ff, 394, 401, 407, 428
 Københavns slot I 84, 93
 Købmandsgilde I 79, 105 f, 230, 324
 Købmandslav, se købmandsgilde
 Købstadmonopol I 225 f
 Købstadmøder I 81, II 214 ff
 Købstadpolitik I 94 f
 Kødkontrol II 365
 Køge bugt I 216
 Køng (Sjælland) II 62
 Køngshøjrup I 39
 Königsberg I 254 f, II 10, 49, 71 ff, 115, 388 f
 Kørup I 231
 — kirke II 164
 Lagonis Minde I 292, II 85, 87, 353, 372, 375, 417
 Lamdrup I 39
 Lammehave I 195
 Lammehaven I 39, 119, 295
 Landprang I 226, 230, 344, II 45 ff
 Landskrona I 61
 Langeland I 244, 263, II 58
 Langelinie II 393
 Laugeskov kro I 198
 Langesund I 241, 253, II 71 f
 Laugesø I 51, 116, II 44, 47, 87
 Langholm I 24, 27 f
 Langs mølle I 22, 39, f, 112, 118, 120, 158, 283, 292, 295, 348, 352 f, 372, II 82, 84, 147, 152, 154 f, 297
 Langs mølledam I 295, II 297
 Lappehusstræde I 348
 Latinskole I 78, 126, 131—138, 141, 154, 260, 312, 317, 319—329, 348, II 172 f
 Laurvigen I 253, II 107 f
 Lav I 262, 264—271, 344, II 131—135, 313 f, 323
 Leerbjærg I 28
 Legater I 333 f, II 186, 230
 Lehms tofte II 150, 220, 297
 Lehnstoft, se Lehms tofte
 Leiholm I 308
 Lejermålsbøder I 204, 340, II 28
 Lensmand I 51, 69 ff, 74 ff, 79 ff, 86, 106 f, 110, 112 ff, 126, 143, 149, 154, 330, 337, 341, 346
 Ligbærerlav I 316, II 170, 246, 342
 Ligningskommission II 205, 207, 218 f, 289
 Lille Kirkestræde I 348, 371
 Lillestrand II 384
 Lindskov I 176
 Lissabon II 74, 76, 107 f
 Liverpool II 49 f, 74 ff
 Livorno II 65, 75, 112 f
 Lolland I 231, 242, 247, 249, 252, 263 f, 356, II 51, 58, 141 f
 Lomusmark I 309
 London I 254, II 108
 Lublin II 194
 Lundegård II 77
 Lundegårds stiftelse II 200
 Lutter am Barenberg I 93
 Lübeck I 9, 44, 65 f, 73, 102, 105, 156, 213, 224, 233 ff, 238 ff, 247, 250 f, 253, 255 ff, 261, 275, II 12, 48, 51 f, 62, 65, 69, 71, 73 ff, 88, 105 ff, 111 ff, 116, 277, 280, 282, 290 f, 320, 388, 390
 Lyders gård II 326 f, 329 f
 Lydinge I 55
 Lykkesholm I 51, 103, 178
 Lysabild, Als, I 37, 39
 Lysningsting I 338

- Lysthaven I 292
 Lützenburg II 70
 Lyø I 51, 115, 372, II 84, 116, 122, 329,
 337, 346, 385, 394
 Læge I 139, 168, 365, II 33, 250 ff
 Løbedegne I 132, 136 f
 Løgismose I 22, 60, 142, 218, 231
 Løjtved I 231
- Madsens hotel II 422 f
 Mads Tuesens have I 293
 Magasingården II, 13, 26, 39 f, 176, 185
 Magasingården (Strandgade) II 88 f, 104,
 116, 261
 Magistrat I 168, 173 f, 177 ff, 182, 184,
 198 f, 216 ff, 222 f, 227, 234, 238, 242 f,
 247, 250 f, 262 ff, 266, 273 f, 278, 292 f,
 296, 313, 317, 324, 332 ff, 336, 342 f,
 351 f, 356, 360 ff, 364 f, 369, II 12, 17,
 19, 21 ff, 32, 40 f, 46, 55, 101, 121,
 132 ff, 139, 154, 158 ff, 173, 175, 179,
 182, 187, 203 f
 Malaga II 110
 Malere I 263, 268, 271, II 312, 396
 Malmø I 23, 61 f, 64 f
 Margård I 60, 243
 Maribo II 141 f
 Mariegilde, se Vor Frue lav
 Marked I 96, 204, 227—230, 263 f, II 53 f,
 140 ff, 294—297, 384 ff
 Markedsplads II 150, 222 f, 294, 296 f, 325,
 330, 347, 349, 353, 374, 385, 409
 Marseille II 75, 106 ff
 Marstal I 247, II 65, 69 f, 72, 291
 Marstrand I 219
 Matrikelskat I 189, 194
 Mellebrostræde I 348
 Mellemgade I 112, 348, II 30, 153, 193, 380
 Memel II 116, 308
 Mercantilforening II 272
 Middelfart I 30, 66 f, 89, 196, 224, 226,
 234, 359, II 38, 42, 161, 270, 298, 301,
 375 f, 386, 397 f, 404
 — kirke I 30
 Middelhavet II 74 ff, 78, 80, 106 ff
 Midsommergæld I 52
 Militære byrder I 53, 85—89, 198, II 23 f
 Millinge I 110
 Mommark II 383, 394
- Mosegård I 19, 46 ff, 129
 — skov I 46
 Moss II 71 ff
 Muckadell, grevskab II 10, 262, 292
 Muckadell'ske fideicommiss II 116
 Munkegården I 126 f
 Munkø I 126, II 122
 Muesum II 342, 428 f
 Murere I 263, II 312, 396
 Møllebroen I 140, II 222 f, 258, 360, 365 f,
 370, 372
 Mølledam II 226
 »Mølle høghen« I 46
 Mølletofte I 353, II 80, 85, 110, 116
 Møllevej II 372
 Mønstring I 86 f
 Mål og vægt I 81, 96
 Målbunden jord I 46, 108 ff, 145
- Nakkebølle I 32, 47, 147, 223, 244, 249,
 292, 341, II 9, 62, 202, 259, 326
 Nakskov I 23, 25, 40 f, 105, 131, 211, 252,
 II 71
 Nathold I 91
 Nationalbanken II 285
 Naturalicafgifter I 89 ff
 Nederlandene II 114, 274 f, 301
 Neumünster II 63, 280
 Newcastle I 254, II 114, 389
 New-York II 304, 308
 Nielstrup I 60
 Nordborg I 366
 Nordskov I 208
 Norge I 104, 106, 158, 165, 224, 232 f, 237 f,
 241 f, 250 f, 253 ff, 260, II 44, 46, 50 f,
 57—61, 65, 68 ff, 72 ff, 76, 92 f, 95,
 106 f, 109, 112 f, 115, 130, 275 ff, 301 ff,
 318, 380, 388, 390
 Nyborg I 10, 67, 71, 78, 80, 83, 87 f, 89 f, 105,
 131, 136, 196, 198, 202, 204, 209 f, 217 f,
 226, 240 f, 252, 263, 318, 320, 328, 341,
 367, II 10, 37, 42, 52, 70, 74, 132, 141,
 193, 196, 215, 270, 290, 292 f, 298, 301,
 366, 375 f, 286, 391, 393, 397 ff, 404
 — amt I 295, 340, II 8
 — amtstue I 163, II 220
 — latinskole I 329
 — len I 90, 337
 — slot I 61 f, 69 f, 79, 88, 91, 110, 144, 153

- Nybølle I 222
 Nygade I 292, II 43, 192, 221, 257, 349, 369
 Nykøbing F. I 128, II 141
 Nyord I 257
 Nysted II 71
 Næringstaxt II 27 f
 Næs I 108, 309
 Næsbyhoved-Broby I 134
 Næsbyhoved slot I 51, 60, 65
 Næstved II 62, 71
 Nøjsomhed II 8, 43, 152, 193, 223
 Nørre-Broby I 132, 157, 324, II 38, 393
 — mølle I 353
 Nørregade I 142, 292, 348, II 222, 370 ff,
 382, 385, 398, 417
 Nørre mølle II 29
 Nørreport I 14, 140, 154, 283, 292, 347 f
 Nørre-Åby II 339, 400
- Odense I 10, 24 f, 29, 35 ff, 40 f, 48, 50,
 57 f, 62, 64 ff, 73, 81, 83, 85, 89 ff, 96,
 104, 107, 115 ff, 123 f, 127, 130, 136,
 142, 154, 156, 161, 163, 180, 183, 187,
 196, 201, 221, 224, 226 f, 231, 241, 252,
 266, 268, 270 f, 276, 306, 312, 323, 330,
 346, 356, 366, 368 f, II 7, 16, 32 f, 42,
 44, 47, 52 ff, 61 ff, 67, 75, 103 f, 115,
 131 f, 141, 145 f, 188, 193 f, 196, 200,
 215 f, 222, 229, 245, 250, 261, 263, 265,
 269 f, 272 ff, 280 f, 286, 290 ff, 295 f,
 298 f, 301, 309, 321 f, 325, 336 f, 241,
 343, 345, 348, 375 f, 379, 382, 386 f,
 391 ff, 397 ff, 404, 428
 — adelige jomfrukloster II 273
 — bispegård I 65
 — Gråbrødre hospital I 29, 64, 107, 115 ff,
 122 ff, 136, 142 f, 291, 295, 323, 336,
 II 146 f, 191, 220, 258
 — gård I 91
 — herred I 244
 — johanitterkloster I 35
 — katedralskole II 160, 341
 — latinskole I 145, 326, 329
 — Nørregade II 284
 — Priorgården I 40
 — provstegård II 103
 — slot I 218
 — Sct. Hans kirke I 154
 — Sct. Knuds kirke I 142, 306, 312
 — Sct. Knuds kloster I 115 f, 124
- Odense, Sct. Knuds marked I 96
 — tugthus II 157, 181 ff, 220
 — tvangsarbejdsanstalt II 220
 Odensevej I 21, II 85, 368, 408 f
 Ollerup I 224, II 8
 — sogneforstanderskab II 296 f
 Olmerore I 19, 131 f, 320, 324
 Oporto II 116
 Oregård I 141 f
 Orelund I 162
 Organist I 203, 301, 317 ff, 372, II 167 f,
 245
 Ostindien II 68 f, 308
 Ostindisk kompagni I 251
 Oure I 244
 Overformynder I 71, 150, 169
 Overligningskommission II 218
 Overligningskommissærer II 218
 Overret II 41
 »Overskat« I 53
- Palermo II 107 f
 Paryskat I 201
 Pejrup II 395
 Pilegård II 85
 Pillau II 75
 Pengeinstitutter II 229, 258, 267 ff, 285,
 293, 323 f, 370 f, 380, 384, 400 f, 403
 Pernau II 116
 Pest I 139, 361 f
 Pietisme I 307 f
 Plougs batteri II 102 f
 Ploug-Hempelske stiftelse II 187, 235, 424
 Podevad I 293
 Pogeskoler I 330, II 177, 180
 Politi II 37, 39 f, 197, 247 f
 Politikorps, se brand- og politikorps
 Pommern I 235
 Postkontor I 369, II 200, 291, 395
 Postmester I 173, 369, II 197, 214
 Pottemagere I 263, II 131, 141, 155 f
 Princes Have II 340, 343 ff, 374 f, 426 f
 Prinsessestyr I 202
 Priorensgade II 222, 371, 414
 Priorens vej, se Priorensgade
 Privatskoler II 180, 239, 244
 Privilegier I 42 f
 Prokurator I 346 f, II 40 f
 Præstegård I 19 f, 128 f, 292, 302, 306, 313,
 350

- Præstepenge I 26
 Præstø II 62, 71
 Pugesø I 118
 Pulpitur I 300 f, II 245
- Queenstown II 391
- Randers I 23, II 71
 Ransnævning I 338
 Rantzauholm, se Brahe-Trolleborg
 Rasmus Ridders have I 293
 Rasmussens hotel II 419 f, 422 ff
 Raumo, Finland, II 71
 Ravnholt I 142, II 57
 Realskole II 208, 238, 417
 Rebslagere I 263, 268, II 131, 142, 299, 396, 399
 Redon, Frankrig, II 389
 Reformation I 62 f
 Rektor I 132 f, 134 ff, 203, 315, 320—325, 327 ff
 Rendsborg I 196, II 70, 72, 290, 301, 325
 Rettertingsdomme I 94, 103, 109
 Rensens byplan I 347 f
 Reval I 271
 Ribe I 10, 62, 105
 Ridderhaven I 119
 Riga I 254 f, 271, II 49, 75, 304
 Rigsdagsvalg II 337—341, 418—422
 Rimsnidere I 272
 Ringe I 244, II 392 ff
 Ringkøbing I 104
 Rio Grande II 389
 Rodemestre I 75, 82, 85, 107, 183 ff, II 19 ff, 27, 40, 182, 207
 Roder I 75, 82, 184, 219 f
 Rosengade I 348
 Roskilde I 208, II 265, 295, 334, 366
 Rostock I 102, 219, 235, 254 f, II 49 f, 71 ff, 75
 Rotterdam II 114
 Rudkøbing I 83, 88, 105, 196, 240, 248, 252, 255, II 8, 42, 70, 72, 108, 141 f, 270, 290, 301, 376
 Ruglække I 155, 293 ff, II 78, 83
 Rumohr (gods) II 49
 Rusland II 302 ff, 388, 390, 399
 »Ruthegab« I 46
 Ry kirke I 65
 Rødby I 105
- Røde kro II 183, 372, 386, 425
 Røde mølle I 372
 Rødkilde I 67, 231, 309, 320, II 57, 62, 90, 170, 193
 Rønninge I 162
 Rådet I 53 f, 59, 68—72, 74 f, 79 ff, 82, 84 ff, 93 f, 96 ff, 100, 107 f, 112, 118 f, 122 f, 126, 128 ff, 136, 139 f, 143 ff, 147, 155, 175—181, 203, 206, 209, 212, 221, 226, 228 ff, 250, 258 f, 267 f, 284 f, 287 ff, 294 f, 296 f, 301, 303, 305, 317, 320, 329 ff, 342, 344, 346, 361
 Rådhus I 16, 57 f, 71 f, 79, 86, 96, 112, 141, 170, 190, 202 ff, 212, 221, 229, 280, 291, 330, 337, 340 f, 348, 350, 359 f, 373, II 12 f, 26, 28 ff, 37, 39, 45, 59, 153, 158—163, 164, 182, 193 f, 199, 206, 209, 211, 213, 224, 233, 236, 257 f, 259—268, 326 ff, 338, 340 ff, 347 f, 350 ff, 355, 408 f, 414, 417, 420, 428
 Rådhusstræde II 385
 Rådstuemøde I 71, 73, 230, 280, 286, 288 ff, 294, 308, 333, 360, II 13, 17 ff, 26, 35, 37 ff, 97 f, 149, 155, 158 ff, 168, 177, 181 f, 205, 214, 218 f, 229, 243, 248, 257 f, 260, 263 f, 269 f, 285, 295, 297
 Rådstueret I 57, 71, 114, 230, 344 ff, II 19
- Sadelmagere I 263, 272, II 132, 142, 312
 Sagefald I 53
 Saksjøbing II 71, 141
 Sallinge I 206, II 292, 345
 — herred I 11, 59, 79, 95, 103, 108, 110, 112, 118, 153, 156, 168, 170, 182, 200, 231, 243 f, 261, 322, 341, 368, II 9, 33, 44, 54, 90, 111, 118, 161 f, 189, 234, 260, 262, 264, 328, 337
 — herreds præsteenkasse I 274 f
 — herredsting I 55, 95, 108, 114, 276, 286 f, 289, 294, II 10, 39, 162
 Salthandel I 105, 240 f
 Saltkompagni I 105, 240
 Saltskat I 189
 Samfærdelsesmidler II 280, 290 ff, 353, 359, 369 f, 384, 391—395
 Sandager I 143
 Sandemandstog I 110 f
 Sandefjord I 253
 Sandegryde II 150, 153, 222, 368, 372

- Sandedled II 152, 195
 Sandemænd I 339
 Sanderumgård II 111
 Sandholt I 19, 60, 62, 66, 116, 142, 222, 225
 Sangforeningen II 232, 342 f, 349 f
 Sausted mark I 295
 Sebjerg I 70, 159, II 141
 Sellebjerg II 110
 »Siviæ Mathie« I 46
 Skanør I 44
 Skarpreterpenge II 220, 248
 Skat I 81—85, 157, 187—204, II 21—24, 26 ff, 219, 289 f, 358 f, 403 f
 Skelskør II 141
 Skibbro I 16, 78, 140 f, 151, 169 f, 183, 203, 218, 272—278, 283, 313, 347 f, 362, II 19, 37, 117—129, 184, 196, 226, 309—312, 369, 393
 Skibbrostræde I 141, 347 f, II 38
 Skibsassuranceforening II 309
 Skibsbyggeri I 245 ff, II 64 f, 142, 299, 399
 Skibsfart I 101 f, 251—256, II 69—77, 107f, 112 ff, 297—309, 387—391
 Skibsflåde I 224 f, II 63 f, 93 f, 107, 114, 298 f, 386 f
 Skibsmægler II 309
 Skibsparter I 247 ff, II 300 f
 Skideagre I 118
 Skiftevæsen I 343, 345
 Skindere I 267
 Skinderlav I 267
 Skippere I 247, 249 ff, 272, 274, II 20, 65 ff, 246, 300
 Skippernes fattigkasse II 184 f, 236
 Skipperstiftelse II 184 f
 Skipperstræde, se Skibbrostræde
 Skjoldemose I 249
 Skjoldstenen I 118
 Skoledirektion II 179, 237, 241, 416
 Skoleforstandere II 237
 Skoleholder I 204, 329 f, II 172 f, 175
 Skolekommission II 179, 204 ff, 211, 218, 237 f, 240 ff, 415 ff
 Skolemester, se rektor
 Skolemesterens bolig I 126, 135 f, 302, 323 f
 Skolevæsen I 171, 319—330, II 172—180, 220, 233, 237, 326 f, 330 f, 359, 416 f
 Skomagere I 100, 263 ff, 269 f, 272, 362, II 131 f, 135 ff, 155, 312 f, 396 f
 Skomagerlav I 262 ff, 268 ff, II 131, 316, 325
 Skomagerlavs have I 162, 292
 Skomagernes lavshus I 264
 Skorstensfejere II 31 f
 Skorstenspenge II 29
 Skotland I 254
 Skovgård (Diernisse sg.) I 19, 129
 Skovgårde I 39, 225, 231
 Skovjordspenge I 202 f, 274
 Skovsgård, se Skovgårde
 Skovsgård (Espe sg.) I 176
 Skovskuldspenget, se haveleje
 Skovvej II 372
 Skrivertoften I 39, 118 f, 145
 Skriveskoler I 131
 Skræddere I 263, 270, II 131, 138, 312, 315 f, 396
 Skrædderlav I 262, 268, 270, II 131 ff, 316
 Skærbæk I 341
 Skånemarkedet I 43 f
 Slagelse II 141
 Slagtere I 267, 344, II 140, 312
 Slagterlav I 267, II 140
 Slesvig I 10, 43, 50, 62 f, 153, 233, 236, II 61, 63, 66 f, 69 f, 141, 192 f, 278, 305 ff, 326, 341
 Slien I 205, 210
 Slotshøvedsmand I 51
 Slukefter I 119, II 368, 386
 Slutten, se fangefoged
 Smede I 263, 270, II 139 f, 312, 315, 396
 Smedehusene I 270
 Smedelav I 268, 270, II 131
 Smugleri I 106 f, 282 f, II 116, 279 f
 Snedkere I 263, 270, 312, 315 f, 396
 Snedkerlav I 267 f, 270, II 131, 315
 Snerydning II 154, 207
 Sociallovgivning II 411 ff
 Sognepræst I 19 f, 126 ff, 132 f, 277, 302—307, 315 f, 320, 322 ff, 329 ff, 337, 356, II 21, 26, 170 ff, 175 ff, 179, 186 f, 197 f, 214, 234, 237
 Sortehavet II 304
 Spanien II 68, 75, 104
 Spaniolerne II 103 ff
 Species, de fire, I 200, 242, 259, 278, II 51
 Sport II 425 f
 Sprøjtehus II 31, 160 f
 Stadekarle I 228, II 28

- Stadepenge I 204, 228, 343, II 28
 Stadsret I 57 f, 68
 Stampemølle I 291, 297, 305, 352, 372,
     II 153, 299, 359, 367
 St. Anna kirketårn I 16
 St. Annæ told I 257
 Steertoft I 292, 294 f
 Stegsted II 400
 Steilebjerg I 22, 70, 155, 340, 352 f, II 84,
     146
 Stejlemahuset II 154
 Stensgård I 65, 110, 126, 162, 223, 243, 261,
     275, 292, II 77, 90, 145, 379
 Stengårdsengen II 85
 Stensmark I 309
 Stettin II 62, 73, 78, 107
 Stevns I 257
 St. Hansgade II 222, 227, 371, 425
 Stiftamtmand I 149 ff, 177, 204, 216, 218,
     227, 229 f, 259, 266 ff, 271, 273, 284 f,
     297, 301, 308, 314, 316, 318, 332, 337,
     340, 353, 362 f, II 7 f, 10 f, 13 ff, 19,
     21, 29, 31, 37, 46, 54 f, 59, 101, 119,
     121 ff, 131 ff, 140, 146, 152, 158, 171,
     184, 186, 191, 262
 Stiftelsen af 2. januar I 133, II 235 f
 Stige II 65, 67
 St. Nikolaj kirke I 16 ff, 32, 39, 46, 58,
     123 f, 127, 138, 141, 303
 St. Nikolaj kirkegård I 19 f
 St. Nikolaj tårn, se Klokketårnet
 Stockholm I 251, 271, II 75 f
 Stodderfoged I 332, 336, 341, II 13, 33,
     37 f, 181 f
 Stokkemænd I 338, II 19, 40, 182
 Stolestader I 301, II 165
 St. Olufskilde I 21, II 401
 St. Olufsmark I 294
 Store Kirkestræde I 371
 St. Petersborg I 271, II 388 f
 Stralsund I 89, II 68, 73, 107 f, 388
 Strandgade I 348, II 43, 88, 116, 123, 125,
     129, 153, 247, 266, 269 f, 385
 Strandhusene II 377, 299
 Strandporten I 14, 283, 347, 350, II 48,
     83, 150, 174, 310
 Strandtoften I 292, II 192
 Strandvejen II 222, 227, 299
 Strudebjerg I 46, 309
 Strynø I 160
 Stubbekøbing II 71
 Stubberup I 143
 Studehandel I 104 f, 235 f
 Stures vikariat I 37 f
 Stævningmænd II 40
 Sunderland II 389
 Sunder I 12 ,16, 23, 39 f, 59, 67, 114, 116,
     119 f, 121 ff, 140 f, 158, 291, 293—298,
     306, 308, 313, 315, II 147 f, 207 f, 257 ff,
     299, 353, 359, 365—368, 370, 400
 Sundhedskommission I 361 f, II 191, 218,
     252, 257, 365, 367, 370 f, 401
 Sundhedsvedtægt II 257
 Sundhedsvæsen I 361—366, II 189—192,
 Sunds herred I 244, II 83, 337
     250—257, 361—365
 Sundtoften I 162, II 82
 Sundstræde I 348, II 43, 291 f, 361, 372,
 Sundmøllen II 368
 Svanninge I 11, 21, 70, 108 ff, 118, 122 f,
     312, 321, 344, II 26, 58, 78, 83, 110,
     158, 217, 229, 266, 285, 290, 293 f,
     61 f, 70, 72, 80, 106, 108, 111, 116, 131,
     190, 234, 300 f, 337, 351, 391
     417
 — degnekald I 136, 325, 327, 419 f
 — bakker II 344
 — kirke I 126
 Swansea II 389
 Svelmø I 251
 Svelvigen II 73
 Svendborg I 10, 12, 19, 44, 65 ff, 80, 83,
     105 ff, 151, 196, 204, 208, 221, 224,
     227, 240, 248, 250, 252, 256, 273, 276,
     278, 356, 359, II 8, 32, 37, 42, 53, 70,
     92, 94, 104, 118, 129, 141, 146, 161,
     196, 200, 215, 218, 222, 246 f, 265, 269 f,
     274, 290 ff, 298 f, 301, 310, 321, 326, 334,
     337, 339, 374, 376, 386, 389, 391 ff,
     397 ff, 404, 409, 424
 — amt II 8, 262, 292, 337, 361 ff, 366 f,
     369, 392, 409, 420
 — amts fattigvæsen II, 11, 189, 233, 254
 — latinskole I 328
 Svendborgvej I 21, II 374, 400
 Svendeforening II 323
 Sverige I 241 f, II 44, 49, 69, 72, 103, 276,
     286, 301 ff, 380, 388 ff
 Svinborg I 11
 Svindinge I 39, 51, II 341

- Sygehus II 252—256, 361—365
 Sygekasser II 236 f, 406
 Synagoge II 180, 193 f, 324
 Søassurancekompagni I 247
 Søbo I 126, 249, II 57
 Søby I 244
 Søby, Ærø I 252, II 394
 Søbygård, Ærø II 77
 Søbysøgård I 243, II 57
 Søgård (Svanninge sg.) I 159
 Søholm I 133
 Søndrulleringschef I 168, II 33
 Søllinge I 156
 Sønderbrog I 89, 107, 165, 210, 240, 247 f,
 250, 253 ff, 263, 356, 365, II 50, 68,
 70, 72, 141 f, 390 f, 348, 350, 382 f, 394
 Sønder Broby I 132, 324, II 393 f
 Søndergade I 348
- Tagdrypsslippe I 58, 139
 Tagemose holm I 118
 Tange I 51
 Tangmosen I 292
 Tavlemænd I 185, II 19
 Taxereborgere I 74, 82, 185 f, II 17 ff, 27
 Taxering I 188 f, 199
 Tegeltøften I 118, 292
 Teglovn I 28
 Tegltøften, se Tegeltøften
 Teknisk skole II 322, 402 f
 Telefon II 395 f
 Telegraf II 292 ff, 395
 Thorslunde I 208
 Thurø I 247, II 64
 Tillebæks bøge I 118
 Tillebæks have I 286
 Tillebæksholm I 118
 Tillebækshuset II 154
 Tinstøbere I 263
 Tobak I 241 f
 Told I 61, 81, 106 f, 257—260, II 398 f
 Toldere I 106 f, 153 f, 278—282, 316, 341,
 350, II 120
 Toldertøften II 168
 Tommerud I 109, II 83, 85
 Torpegård I 103
 Torstenssonsfejden I 204—207
 Torvefred I 16
 Torvegade I 15 f, 57, 112, 141, 164, 348,
 366, II 43, 82, 153, 370, 372, 386, 423
- Torvehandel I 49, 95 f, II 54, 294 f, 385
 Torvet I 16, 58, 138, 141, 164, 166, 174,
 207, 279, 314, 348, 370, 375, II 8, 28,
 31, 43, 80, 86 f, 95, 102, 104, 153 ff, 160,
 162 f, 193, 197, 224, 249, 262, 266, 268 f,
 294 ff, 331 ff, 355, 338, 344 f, 349, 370,
 374, 380, 385, 421, 429
 Torveørug I 53
 Tranderup, Ærø I 37, 39
 Tranekær amt II 8
 Trankebar I 251
 Transithandel II 51, 280, 286
 Transportskat I 202
 Troense II 299
 Trolleholm, se Holsteinborg
 Trommeslager I 185, II 423
 Trondheim I 238, 254, II 74, 76, 81, 93,
 308
 Trunderup I 88
 Turup I 39
 Tunis II 75
 Tværstad II 59
 Tybrind vig I 208
 Tyskland II 276, 282, 302 ff, 341, 389 f
 Tyvemosen I 118
 Tøjstrup I 300
 Tømrere I 263, II 132
 Tønder II 68
 Tønningen I 142, 217, II 291
 Tønsberg I 253, II 71, 73
 Tørringe I 246
 Tårngade II 157, 372
 Tårnstræde II 370, 406
 Tåsinge I 160, 222, 247, II 64 f, 94 f, 118,
 196
- Udførsel I 233—238, II 57—63, 92 f, 108,
 114—117, 273—277, 380, 382 f
 Udskiftning II 145 f
 Uglsbjerggård II 110
 Ulbølle I 22, 37, 131 f, 339, II 278, 337,
 394
- Vallø saltværk II 55
 Vandværk II 358 ff
 Vantinge I 244
 Wedellsborg II 76
 Vejle II 71
 Vejlevgård I 267, II 62
 Vejer og måler I 174, 285

- Vejrmøllen, se Vestre mølle
 Vennemosegård I 37
 Vejskat II 23
 Vennerslyst II 409
 Verninge I 70, II 34
 Vestergade I 13, 138, 155, 162, 175, 191, 229, 240, 318, 348, 354, II 53, 82 ff, 114, 116, 153, 222 f, 225, 273, 289, 368, 370 ff, 380, 382, 384, 414
 Vesterlandsfør I 105
 Vesterport I 12, 14 f, 58, 138, 156, 158, 162, 164, 174, 212, 231, 283, 292 f, 347, 358, 360, 367, II 13, 26, 28, 43, 48, 54, 80, 82 ff, 87, 96, 104, 110, 116, 143, 148 ff, 194 f, 200, 221 ff, 224 f, 270, 272 f, 284, 296, 320 f, 328, 331, 346, 349, 353, 372 f
 Vester Skerlinge II 265, 337, 394
 Vestervik I 255
 Vester Åby I 127, 132, 210, 225, 308 f, 324, II 85, 170, 337, 394
 Vestindinen II 69, 391
 Vestindisk kompagni I 251
 Vestre mølle I 292, 340, 352 f, II 80 f, 84, 87, 101, 103, 109, 116, 147, 150, 261, 272 f, 282
 Viborg I 62, 202, 272, II 331
 Viborg (Finland) II 75
 Viby, Vestergård II 422
 Vider og vedtægtre I 290 f
 Vigerslev II 44
 Vindeballe II 70
 Vindinge I 165
 Visby II 71
 Visitér I 283 f
 Wismar I 235, 239, 257
 Vissenbjerg I 135
 Vognmandslav I 367
 Voigts Minde II 218, 222, 226 f, 229, 340, 348, 350, 353, 370, 374, 393, 396, 409, 414, 420, 424, 427
 Vonsild I 181, 207, 342
 Vordburgh I 10
 Vordingborg I 105, II 62
 Vor Frue alter, I 19, 46 ff, 129
 Vor Frue gilde, se Vor Frue lav
 Vor Frue lav I 46 ff, 54 f, 109
 Vor Frue toft I 48, 292
 Vægttere I 76, 184 f, 203, 228, II 27, 29, 33, 36 f, 40, 163 f, 169, 220, 228, 247 f, 261
 Vævere I 263, II 312
 Yarmouth II 110
 Ægt I 53, 90 f, II 220
 Ærø 86, 160, 198, 210, 218, 226 f, 230 f, 233, 235, 247, 250 ff, 254 f, 263, 356, 359, II 49 f, 67, 69, 72, 77, 84, 125, 230, 278 f, 386, 394
 Ærøskøbing I 247, 250, 252, 257, 281, II 65, 69 f, 72, 87 f, 113, 141, 218, 387
 Øksendrup I 39, 51
 Øksnebjerg I 67
 Øksnefoldagre I 309
 Ørbæk I 159, 165
 Ørbæklunde I 223
 Ørkel I 65
 Østerbro II 152, 224, 369, 394
 Østerbrogade II 372, 393
 Østergade I 14 f, 20, 138, 145, 156, 176, 272, 302, 306, 313 f, 348, 352, 354, II 26, 30, 43, 49, 66, 79 f, 104, 150, 153, 178, 192, 200, 317, 372, 378, 385, 400, 404, 416
 Øster Hæsing I 132, 320, II 292
 — sogneråd II 292
 Østerport I 14, 140, 156, 174, 207, 231, 272, 283, 281 ff, 306, 313, 339, 347, 350, 352, 360, II 8, 28, 43, 48, 83, 104, 147, 150, 152 f, 168, 193, 200, 222 f, 226, 265, 270, 293, 296
 Østerrisør II 72 f
 Østersøen II 48 f, 71 ff, 75, 107, 112, 114 f, 304, 388 f
 Østre mølle II 372
 Østrupgård I 126, 244, 292, II 62
 Åbenrå I 228, 241, 247, 253, 255, 271, II 49 f, 62, 70, 342, 345
 Åbylund (Nørre Åby) I 162
 Ålborg I 23, 40 f, 64, 199, 206, II 24, 159 f, 299
 Århus II 291, 389
 Årup II 391, 395
 Årøund I 90 f
 Åstrup I 37, II 190, 232, 337, 394, 422
 — mark II 299

KORT OVERSIGT OVER BEGIVENHEDER

1914-1939

UDARBEJDET AF H. BRANDT OG R. E. CHRISTENSEN

VÆSENTLIGST PÅ GRUNDLAG AF AVISMEDDELELSER

Aldersdomshjem, se forsorg.

Anlægene.

Lagonis Minde:

Byrådet vedtager 4. juni 1919 en omlægning af anlæget efter havearkitekt Røjkjærs forslag. 2. juni 1920 er anlæget færdig til aflevering.

Voigts Minde:

En forandring af anlæget vedtoges i byrådet 12. december 1920. Ca. 300 af byens borgere nedlagde protest, men havearkitekt Røjkjær får overdraget arbejdet, der tilendebragtes 1. december 1921.

6. november 1930 vedtages, at pavillonen skal nedrives, og at der af materialerne opføres en sal i den nyerhvervede park (Klinten).

Klinten:

Byrådet vedtager 4. september 1930 at købe villa »Solhjem« med tilhørende park på Svendborgvej. For at få passage langs stranden, træffer byrådsudvalget 17. september 1930 aftale med lodsejerne om udstikning af vejen. 20. december 1930 vedtages, at anlæget skal hedde »Klinten«. Villaen omdannes til restaurant, der indvies 15. april 1931.

8. maj 1939 indvies en ny tilbygning til restauranten.

Bade, se hygiejne.

Banker, se pengeinstitutioner.

Bibliotek.

Faaborg Folkebibliotek, der 1907 startedes på initiativ af maleren Jens Birkholm, og som har haft lokale på hjørnet af Grønnegade og Kirkestræde, åbner 2. september 1915 i ny lokaler i Grønnegade 26.

19. maj 1921 vedtages oprettelse af en biblioteksforening, hvis styrelse skal lede folkebiblioteket.

Byrådet nedsætter 2. marts 1939 et udvalg til at arbejde med spørgsmålet om opførelse af en ny biblioteksbygning under hensyn til skolen og byhistorisk arkiv.

Biografteater, se teater.

Boligforhold.

28. juni 1919 vedtager byrådet at bygge 3 huse med ialt 15 lejligheder.

23. juni 1923 vedtager byrådet garanti for ialt 81.000 kr. for 7 huse med ialt 19 lejligheder og 2 butikker.

2. november 1939 vedtager byrådet at lade udarbejde projekt til aldersrenteboliger.

8. september 1921 vedtager byrådet at bygge 6 huse på Kalekovej til husvilde og derved frigøre husvildeafdelingen på de gamles hjem.

I sidste halvdel af 1935 er der i Faaborg fuldført 12 ejendomme med ialt 15 lejligheder. I første halvdel af 1936 er der bygget 9 huse med 10 lejligheder. I 1937 er der opført 8 huse med 14 lejligheder.

Brandvæsen.

1. august 1919 anskaffes en ny, stor motorsprøjte til 40.000 kr., heraf betaler kommunen 16, 4 godser i omegnen 12 og brandassurancerne 12 tusind kroner.

Byrådet vedtager 3. marts 1927 en ny brandordning. Der slutes kontrakt med Falck, og der oprettes en brandvagt med motorsprøjte, medens den gamle motorsprøjte bliver reserve på brandstationen. Der ansættes 1 brandinspektør, 1 vicebrandinspektør, 2 assistenter og 8 brandmænd.

7. juni 1927 træder kontrakten mellem Fyns Redningskorps og byen i kraft.

2. april 1936 vedtager byrådet tilbygning til brandstationen og ny overenskomst med retningskorpset.

1. april 1937 tages den ny Falckstation i brug, og hermed ophører det kommunale brandvæsen i Faaborg. 6. juli 1937 foretages officiel indvielse af Falckstationen, der dog har været i brug et par måneder.

Byens styre.

21. marts 1919 valgtes til borgmester bankdirektør Brorsen med 7 stemmer (2 var blanke); til viceborgmester valgtes N. Nielsen med 5 stemmer (C. C. Jensen fik 4).

15. marts 1921 ved byrådsvalget fik konservative 6, socialdemokrater 4 og radikale 1 mandat.

1. april 1921 valgtes til borgmester bankdirektør Brorsen med 11 stemmer, til viceborgmester Johs. Petersen med 6 stemmer (redaktør Nielsen fik 5 stemmer).

14. juni 1924 træder borgmester Brorsen tilbage, og viceborgmester Johs. Petersen tiltræder som borgmester.

11. marts 1925 ved byrådsvalget fik konservative 5, socialdemokrater 4 og radikale 2 mandater. Valgdeltagelse 87,6 %.

1. april 1925 valgtes til borgmester Johs. Petersen, til viceborgmester N. Nielsen (begge uden afstemning).

7. marts 1929 ved byrådsvalget fik borgerlisten 5, socialdemokrater 5 og radikale 1 mandat.

30. marts 1929 valgtes til borgmester Johs. Petersen, til viceborgmester N. Nielsen.

1. marts 1933 ved byrådsvalget fik konservative 5, socialdemokrater 4 og radikale 2 mandater.

31. marts 1933 valgtes til borgmester Engelund med 6 stemmer (Johs. Petersen fik 5), til 1. viceborgmester Johs. Petersen, til 2. Palk.

2. marts 1937 ved byrådsvalget fik socialdemokraterne 5, konservative 4 og radikale 2 mandater.

2. april 1937 valgtes til borgmester Engelund med 6 stemmer (Carl Eriksen fik 5);

1. viceborgmester Johs. Petersen, 2. Carl Eriksen.

26. september 1924 besætter byrådet stillingen som byrådssekretær med kommunesekretær Rs. Petersen, Sørup—St. Jørgens.

23. november 1934 ansættes som byrådssekretær amtsfuldm. exam. jur. Freiberg, Tønder.

5. maj 1939: Kommunesekretær P. Herskind, Gilleleje, ansættes som kommunesekretær.

Byhistorisk arkiv.

11. juni 1937 oprettes et b. A. i Faaborg med lokale i Nørregade 6.

By-jubilæum, se udstilling.

Byvåben.

29. juni 1938: Faaborg har fået indregistreret byvåben, der ser således ud: I et sølvfelt ses over tre blå bølger en tindet rød mur med en rundbuet port og over muren en korsprydet blå gavl.

El-værk, se kommunale værker.

Falck, se brandvæsen.

Fjernvarme, se kommunale værker.

Flyvning.

29. maj 1916 landede flyveren løjtnant Pollner på Stensgaards mark ved Faaborg.
28. juli 1920 og de følgende to dage er der kunst- og passagerflyvning ved flyveren Reichert ved Hvedholm.

Foreninger.

Af de ca. 300 foreninger, der i årenes løb har været i Faaborg, er ca. halvdelen tilbage. Her skal nævnes nogle af de endnu eksisterende, med angivelse af stiftelsesdato og år:

Den lokale Arbejdsgiverforening 8. februar 1914. Arbejdernes Brugsforening 3. maj 1919. Den personlige Friheds Værn, Fbg. afd. 1. december 1917. Faaborg og Omegns Fiskeres Fiskesalg og Exportforening 28. september 1916. De danske Forsvarsbrødre for Faaborg og Omegn 2. april 1930. Frimurerlogen indvies i den tidligere synagoge i Klostergade 24. januar 1915. »Hjemløses Venner« 3. september 1928. Faaborg og Omegns Husmoderforening 6. september 1938. Arbejdernes Idrætsklub 8. august 1932. De unges Idræt 4. september 1931. Juridisk Forening 15. november 1917. Faaborg ny Korforening 18. oktober 1935. Lokalforeningen til Kræftens Bekæmpelse 14. december 1928. Faaborg-egnens Landboforening 12. november 1921. Ligbrændingsforeningen for Svendborg Amt 11. februar 1930. Arbejdernes Oplysningsforbund 27. oktober 1934. Oplysningsforeningen for Handel og Haandværk 19. februar 1931. Arbejdernes Radioklub 26. januar 1928. Faaborg Rotaryklub 17. marts 1938. Arbejdernes Samariterforbund 10. maj 1937. De samvirkende Soldaterforeninger 28. april 1931. Danmarks socialdemokratiske Ungdom, Fbg. afd., 23. april 1914. Venstres Ungdom for Faaborg og Omegn 14. november 1926.

Forskønnelse.

På et møde 29. marts 1922 besluttedes det ud af Turistforeningen at nedsætte et udvalg for at virke for byens gamle bygningers bevarelse, beplantning m. m.

Forsorg.

Byrådet vedtog 15. april 1918 at ombygge fattiggården til alderdomshjem, og 15. oktober s. å. flyttede de første beboere, 5 mænd og 7 kvinder, ind på hjemmet. Pladsmangel viste sig snart, hvorfor det 6. december 1922 blev bestemt at nedlægge husvildeafdelingen, der ikke benyttedes mere, og derved skaffe mere plads.

8. oktober 1937 vedtoges det at opføre kviste til gårdsiden.

Fortidsminder.

24. september 1915 blev der ved udgravning til jernbaneremisen afdækket en gammel teglovn. En undersøgelse blev foretaget af arkitekt Schmidt fra Nationalmuseet, der anså det for godt gjort, at det er den ovn, hvor stenene til kirken er brændt efter 1479.

1934 lod byrådet foretage en istandsættelse af »Hellig Kors« kilde i Klintens park. Under arbejder ved kirken fandtes 17. juni 1935 gravstenen over stadskirurg og postmester Simon Hempel (død 1765). Den havde været benyttet som trappesten.

Fyr og fyrskeibe, se skibsfart.

Gasværket, se kommunale værker.

Genforeningen.

9. februar 1920 forlod 4 skibe Faaborg med stemmeberettigede til afstemning i 1. zone og 12. marts s. å. atter 4 med stemmeberettigede til afstemning i 2. zone.

Havnen.

Byrådet overdrager 10. november 1925 tømrermester Harrebek at bygge en ny anløbsbro for fisker- og lystbåde.

17. maj 1926 vedtager byrådet en udvidelse af slæbestedet ved Lillestrand.

Hjemstavnstævne.

27. juli 1936 åbnes det 14. danske hjemstavnstævne her i byen.

Gader og veje.

Byrådet vedtager 12. november 1919 at anlægge en gangsti fra Lagonis Minde til sygehuset.

12. juli 1923 vedtages at føre Østermøllevej ud til Svendborgvej, og 23. november 1934 at anlægge en ny vej fra Kalckovej til Svendborgvej. Sidstnævnte fik 7. november 1935 navnet Parkvej.

Ved et byrådsmøde 18. februar 1926 vedtoges følgende ændringer i gadenavnene:

Chr. IX Vej skal gå fra Toldboden til Hotel »Færgegaarden«. Herfra og til Østergade benævnes Banegaardspladsen. Strækningen fra Toldboden til Lillestrand kaldes Havnegade. Vestergade skal gå til jernbaneoverskæringen, herfra og til Sygehusstien hedder Kilde-toften, resten til bygrænsen Assensvej. Nørregade går fra Vestergade til Lagonis Mindes begyndelse. Hele pladsen om Lagonis Minde skal hedde Lagonis Minde. Strækningen fra Tapetfabriken »Fiona« til bygrænsen kaldes Odensevej. Navnet Sundstræde bortfalder, idet Grønnegade fortsætter til Østergade.

For at forbedre trafikforholdene vedtager byrådet i 1931, at hjørneejendommen Nørregade nr. 1 skal nedrives, og en ny opføres, så hjørnet afrundes. En række af byens borgere går imod planen, og der udvikler sig en større avispolemik, men byrådets beslutning bliver gennemført.

Automatisk tænding og slukning af den elektriske gadebelysning, der toges i brug i 1912, indføres i december 1926.

Den første juleudsmykning af gaderne fandt sted i december 1931, lysene tændtes den 4. december.

21. november 1938 vedtager byrådet at købe »Faaborg Spare- og Lanekasse«s bygning på torvet. Ejendommen skal nedrives, og torvet derved gøres større.

Handel og industri.

8. januar 1914 stilles Bryggeriet »Sydfyn« til tvangsauktion. Nyt aktieselskab stiftes 22. januar s. å.

7. september 1914 oprettes et dampvaskeri i Grønnegade.

28. januar 1916 begynder en cigarkassetræfabrik i Klostergade.

I november 1916 stiftes et aktieselskab til fabrikation af fiskeboller og fiskepølser.
1922 indretter J. J. Larsen en foderblandingsfabrik.

15. oktober 1925 træder Fyns Fløde Export Co. og Faaborg Butter Export Co. i likvidation.

April 1934 oprettes Faaborg Flødeis Fabrik.

1936 begynder Faaborg Herregaardsmejeri at fremstille roquefort ost til eksport.

I juli begynder Damman Asfaltfabrik virksomheden.

Faaborg Kulkompagni får 7. november 1935 af byrådet tilladelse til at bygge en kulkran ved havnen. Den tages i brug 17. august 1936.

Hygiejne.

A/S Faaborg Badeanstalt oprettes 20. april 1921 og åbner 9. december s. å. i den tidligere biografbygning i Sundstræde.

Faaborg Søbadeanstalt åbner 10. juli 1927. Efter en undersøgelse af vandet kræver Sundhedskommissionen anstalten lukket, hvilket sker 11. september 1936. 25. maj 1937 vedtages det at flytte badeanstalten til Voigts Minde.

Byrådet vedtager 18. oktober 1922 at opføres et offentligt slagtehus. Dette indvies 25. oktober 1923.

1. august 1927 træder en ny sundhedsvedtægt i kraft og afløser den hidtil gældende fra 1860.

4. maj 1933 vedtager byrådet, at alle huse skal have w. c. inden 31. marts 1936, da natrenovationen ophører. Tidspunktet blev senere ændret til 1. marts 1937.

15. juli 1923 overtager dyrlæge N. Bjerregaard stillingen som kommunal dyrlæge.

Dyrlæge A. Johansen udnævnes til kredsdyrlæge for Fyns stift (et nyoprettet embede) 1. juli 1928.

Idræt.

Et nyt bådhus ved Dosseringen indvies 5. august 1923.

Byrådet vedtager 6. august 1925 at købe 16.000 kvadratalen jord ved Lagonis Minde til dyrskue- og sportsplads.

Planer om at få bygget et moderne stadion har været drøftet i nogen tid, og 5. april 1934 vedtager byrådet at købe jord til et sådant ved Skovvejen. Det indviedes 6. september 1936 i overværelse af prins Knud og prinsesse Caroline Mathilde. 29. maj 1937 toges det ny klubhus i brug.

Ildebrande.

4. januar 1914: Faaborg Træuldsfabrik i Vestergade. 4. april 1914: Faaborg Søbadeanstalt. 5. maj 1915: Torvet nr. 17 (stammende fra Chr. IV's tid). En ung mand indebrændte. 15. juni 1915: Dampvaskeri i Grønnegade. 28. december 1916: Tagetagen på midterfløjen af Rasmussens Hotel i Torvegade. 7. marts 1918: Den gamle skolebygning på hjørnet af Jomfrulaagen og Adelgade. En person blev dødelig forbrændt. 24. januar 1924: Nordbjergs Skibsbyggeri. 17. januar 1926: Beboelseslejligheden og en del af mejeribygningen på Faaborg Herregaardsmejeri på Odensevej brændt. 28. juni 1929: Støberibygningen på Faaborg Jernstøberi og Maskinfabrik, Lagonis Minde. 29. juli 1929: Sundmøllen.

Indbyggerantal.

1915: 4261.	1916: 4320.	1917: 4409.	1921: 4590.
1923: 4660.	1925: 4665.	1927: 4545.	1933: 4488.

Jorder.

Byfogedtoften, der tidligere ejedes af staten, men købtes af Faaborg kommune, overtages 3. november 1914.

26. august 1918 vedtager byrådet at købe præstegårdsjorden, der omfatter: 3 tdr. land på Østerhed, en parcel ved Øster Mølle, en do. ved Skovvejen, 3¹/₂ tdr. land ved Klostergade, hvorfra dog går det stykke, der indtages af præsteboligen og dennes have.

6. december 1922 vedtager byrådet at sælge resten af grusgraven ved Svendborgvej på betingelse af, at køberen i 1923 opfører 3 huse med mindst 2 lejligheder i hver.

Ca. 5000 kvadratalen jord, der støder op til markedspladsen og den ny erhvervede dyrskue- og sportsplads, købes af kommunen 15. marts 1926.

Kirken.

I anledning af deres sølvbryllup 21. juli 1916 har sygehuslæge A. Rosenberg og hustru tilstillet sognepræsten et pengebeløb til anskaffelse af særkalke til altergangen.

Det vedtages den 14. juni 1921, at der ved Klerkegades indgang til kirkepladsen opføres et par massive piller, der ved spidsbuer forbindes med den gamle kirkegårdsmur.

Det elektriske lys tændtes for første gang ved aftengudstjenesten 25. september 1925.

Byrådet har 9. juli 1925 købt 8000 kvadratalen jord med udvidelse af kirkegården for øje.

Søndag den 2. juli 1939 fejrede kirken 400 års jubilæum til minde om, at den 1539 af kong Chr. III skænkedes byen som sognekirke.

Dagen indledes med en gudstjeneste, hvor biskop Øllgaard og sognepræsten, provst M. P. Madsen prædikede. Om eftermiddagen var der festligt samvær på »Klinten«.

I kirken var der om aftenen gudstjeneste, hvor to af de tidligere kapellaner, pastor Fogh-Hansen, Dannemare, og pastor Zeuthen, Aulum, prædikede.

I anledning af jubilæet havde Faaborg byråd foræret to sølvlysestager til alteret. En anonym giver havde skænket en alterdug. Kirkeværge Emanuel Petersen havde foræret to nummertavler. I våbenhuset havde sparekassedirektør H. C. Jørgensen ladet indmure en mindetavle over de tre generationer Kaster, der havde været kirkeværger.

I dagens anledning blev der udgivet et jubilæumsskrift udarbejdet af dr. phil. Vilh. Lorenzen og dir. V. Thorlacius-Ussing.

1938 undergik kirkens indre under arkitekt M. Bohn-Jespersens ledelse en større istandsættelse. Sideopbygningerne med forhæng ved altertavlen kom bort. Munkestolenes underbygning forsvandt. Stolestaderne ved pillerne fjernedes, således at disse kom til at stå frit. En del af de på pillerne anbragte lampetter toges ned.

Også Klokketaarnet blev istandsat. Bl. a. fornyedes trappen op til klokkestokværket.

28. august 1936 vedtog menighedsrådet at installere fjernvarme i kirken. Installationen var tilendebragt 2. november s. å.

24. november 1937 vedtoges havearkitekt Vads forslag til anlæg af pladsen ved kirken.

Sognepræster:

P. Barsøe, der har været sognepræst i Faaborg siden 1906, er 10. januar 1914 udnævnt til stiftsprovst i Aalborg.

Edv. Melbye, der blev kaldet 5. maj 1914, afskediges i nåde og med pension 31. maj 1920 på grund af sygdom.

S. M. Sørensen, kaldet 21. september 1920. Beskikket til sognepræst ved Brorsons Kirken i København 25. november 1927.

Provst M. P. Madsen, Allested, kaldet til sognepræst for Faaborg og Diernisse menigheder 10. marts 1928.

Kapellaner:

A. Blume kaldet til sognepræst i Barløse 23. februar 1917.

Th. Ravn beskikket som kapellan 15. april 1917. Kaldet til sognepræst i Gilleleje 17. december 1918.

C. V. Fogh-Hansen beskikket som kaldskapellan 25. april 1917. Kaldet til sognepræst i Langaa—Øxendrup 11. april 1919.

A. H. Zeuthen, beskikket som kaldskapellan 14. november 1919. Kaldet til sognepræst i Sønder-Felding 8. juni 1923.

P. A. Brusich, beskikket som kaldskapellan 11. september 1923. Kaldet til sognepræst i Sevel 25. november 1928.

G. H. Rasmussen, beskikket som kaldskapellan 9. april 1929. Kaldet til sognepræst i Ørslev og Bjerre 24. oktober 1932.

P. B. Erritzøe, beskikket som kaldskapellan 28. januar 1933. Beskikket som kaldskapellan ved St. Knuds Kirke i Odense 2. juli 1938.

J. H. Ebert, beskikket som kaldskapellan 8. oktober 1938.

Kommunale værker.

Elektricitetsværket:

16. marts 1917 sprængtes sugegasmaskinen, og der købtes en ny gasmotor.

2. november 1921 bevilger byrådet en ny 400 hk dieselmotor, og 1924 købes en tilsvarende 600 hk.

Byrådet vedtager 4. juni 1930 en udvidelse af værket til et beløb af 350.000 kr. Der indgår en 1200 hk dieselmotor i udvidelsen.

For at udnytte spildvarmen vedtager byrådet 23. juni 1925 et anlæg, der benyttes til opvarmning af kommunens skoler samt el-værkets kontor og bestyrerbolig. 1926 udvides det til også at omfatte kommunens kontorer, overlærerens og pedellens bolig i hovedskolen samt alle lejligheder i grundskolens bygning. 1937 tilsluttes den ny skolebygning og kirken, og i 1938 Stiftelsen af 2. januar.

Gasværket:

1927 anskaffes en ny gasbeholder.

Vandværket:

2. juli 1925 toges en ny højdebeholder, 300 kubikmeter, i brug ved *Kalekoværket*.

Da vandforbruget stadig steg, bl. a. ved indførelse af vandklosetter, vedtog byrådet 1936 at afhjælpe dette. Det resulterede i, at der på Tommerupgaards mark opførtes et anneksværk, der toges i brug 24. maj 1939.

Cand. polyt. Knud Sørensen ansattes 1. april 1936 som stads- og havneingeniør.

Kongelige besøg.

6. november 1911: Kronprins Christian (senere Chr. X) deltager i faneindvielse i Garderforeningen.

16. november 1922: Kronprins Frederik (senere Fr. IX) besøger Faaborg som premierløjtnant på »Olfert Fischer«.

16. juli 1929: Kong Christian X og dronning Alexandrine aflægger besøg på jubilæumsudstillingen.

12. juni 1936: Kronprins Gustav Adolf (senere kong Gustav VI Adolf) og kronprinsesse Louise af Sverige besøger Faaborg og beser her Faaborg Museum.

6. september 1936: Prins Knud og prinsesse Caroline Mathilde overværer indvielse af Stadion.

Krigsforanstaltninger.

Brændsel og belysning:

5. august 1914: Kokssalget fra gasværket standset indtil videre.
14. august 1914: Beboerne anmodes om et indskrænke forbruget af gas til det mindst mulige.
3. marts 1917: Havneudvalget har ladet save en rende gennem isen, så en damper med briketter og et par indefrosne sejlskibe kunne komme ind i havnen.
24. maj 1917: Brændselsudvalget meddeler, at man mener at kunne skaffe hver husstand i Faaborg 10 hl. kul eller koks i tiden til 1. maj 1918; endvidere antagelig også ca. 5 hl. koks fra gasværket; ud derover agter brændselsnævnet at skaffe brænde og tørv.
20. august 1917: Kommunen har købt en tørvemose ved Grønderup.
24. december 1917 meddeler brændselsudvalget, at brænde må bestilles senest 31. december, der bliver ikke tale om privat brændehandel.
19. april 1917: Købmændene er sat på ration med petroleum, 50 %.
16. maj 1917 nedsætter byrådet et 2-mands udvalg, hvis opgave er at give dispensation for udlevering af petroleum til kogebrug, hvor ingen anden varmekilde kan fås.
22. maj 1917: Af petroleum må udleveres $\frac{1}{2}$ liter om ugen til husstande uden børn, 1 liter til husstande med børn. Landligere får slet ikke petroleum.
24. august 1917: Hver husstand får 1 liter petroleum for september.
20. september 1917: Der tildeles 2 liter for oktober, ligeledes for november; prisen er steget fra 29 til 70 øre pr. liter.
11. december 1918: 3 liter både i december og i januar.
8. februar 1919: Handelen med petroleum frigivet.
16. marts 1917: Sugegasmaskinen på el-værket sprængt; det forbydes at bruge elektrisk lys efter kl. 10,30 aften.
15. maj 1917: Indtil den nye gasmotor kommer igang, må man her i byen nøjes med stearinlys til belysning.
9. januar 1918: Byrådet beslutter at købe tællelys til folk, der ikke har andet lys; der kan fås $\frac{1}{2}$ kg pr. husstand.
16. januar 1918: Der kan nu fås carbid uden mærker.
15. maj 1916: Fra i dag til 30. september er der sommertid.
31. oktober 1916: Der er fastsat tidligere lukketid for butikker og lagre.
23. februar 1920: Teatre og varieteer skal lukke een aften om ugen; disse samt kirker, kapeller, forsamlingshuse, ventesale, danselokaler må kun opvarmes til 10 gr. Celsius; elforbruget i restauranter, kafeer, selskabslokaler, danselokaler o. l. skal nedbringes til $\frac{1}{3}$ af forbruget i 1913.
11. januar 1921: Kul og koks falder stærkt i pris.
7. februar 1922: På grund af den strenge vinter er alle forbindelser til søs med Faaborg afbrudt. — Der kan i dag ikke opdrives een hektoliter kul eller koks i Faaborg.

Boliger:

10. januar 1917: Byrådet vedtager at nedsætte et huslejenævn.
2. oktober 1918: Byrådet vedtager at give udvalget bemyndigelse til eventuelt at ekspropriere ledige lejligheder.

Fødevarer.

- Faaborg Bagerforening meddeler, at alt 2 øres brød stiger til 3 øre, alt 5 øres til 6 øre fra 22. september 1916.
1. april 1917 indføres brødkort her i landet.

1. juli 1920: Det er tilladt bagerne ved fremstilling af franskbrød og fintbrød at anvende en blanding af mindst 2 dele hvedemel og højst 1 del bygmel.

21. januar 1921 ophæves franskbrødsrationeringen.

26. januar 1918 fastsættes maximalpris på havregryn, og disse må kun udleveres på apotekerne mod lægerecept; denne bestemmelse ophæves igen 1. juli 1919.

17. august 1917: Kommunerne skal drage omsorg for, at hver af indbyggerne sikres 100 kg kartofler af indeværende års høst.

4. oktober 1917: Længe før slagteriudsalget i dag åbnede for salget af fedt, var der alm. belejringstilstand og som sædvanlig gadespærring.

3. november 1917: Det er vedtaget at uddele kommunale fedtkort til beboere med under 600 kr. skattepligtig indkomst.

15. august 1917: Sandsynligvis vil der efter 1. september ikke findes margarine til spising her i landet.

26. februar 1919: Der er truffet aftale med 7 fabrikker, deriblandt Faaborg Margarinefabrik, om fremstilling af margarine.

11. april 1919: Margarine kan nu købes uden mærker; der tildeles $\frac{1}{16}$ kg smør pr. individ om ugen; derudover kan købes smør til eksportpris.

1. september 1919: Salg af smør frit.

25. juli 1919: Der står lange køer foran slagteriudsalget allerede fra kl. 4 morgen for at få affaldsvarer; døren er flere gange trykket i stykker.

29. oktober 1919: Ernæringskort mærket A skal bruges som ægkort.

14. januar 1921: Mægtigt prisfald på kød, smør, mælk og æg.

18. oktober 1918: Byrådet vedtager at oprette et folkekøkken.

11. januar 1919 åbner folkekøkkenet; det er indrettet ved borgerskolen; 2 retter mad for 70 øre.

4. april 1919: Folkekøkkenet ophører fra og med i dag; underskud ca. 9000 kr.

3. november 1919: Det er tilladt at købe sukker uden for rationeringen til højere pris.

3. september 1921: Med udgangen af september ophører sukkerordningen.

8. juni 1918: Der er fuldstændig kaffeapanik i disse dage, idet kun I. I. Larsen har kaffe; i trængslen gik forleden en rude i butikken i løbet.

29. juni 1918: Folk kommer langvejs fra for at købe kaffe hos I. I. Larsen; allerede ved 4—5 tiden stiller de første sig op, i dag mindst 1000 personer; der var folk fra Bogense, Svendborg, Odense, Assens, Glamsbjerg, ja, selv fra Langeland; enkelte besvime i trængslen og måtte bæres ind på politistationen.

5. juli 1918: Sidste nat begyndte der allerede kl. 12 at stille sig kunder op, der medbragte tæpper.

8. juli 1918: Kaffesalget hos I. I. Larsen nu slut.

28. februar 1919: Rationering af kaffe nu ophævet.

2. august 1919: Der er 130 slags kaffeerstatning; i surrogaterne under krigen fandtes: Korn, soyabønner, ærter, hestebønner, lupinfrø, roefrø, enebær, æbler, agern, kokosskaller, ukrudtsfrø som pileurt, klinte, spergel og gåsefod, sennepsblade, bukkeblade, cicorie, løvetand, roer og kartofler. I theerstatninger: Figen, æbler, annis, fennikel, kamille, blomster af morgenfrue, hyld, røllike og rundbælg, blade af revling, eg, ørnebregne, hindbær, nælde, brombær, roser, havre, lyng, mos, lav, pæon, padderokker og blåbærnis. (I tobakserstatning: Humle, lyng, rensdyrlav, mos, melbærris, revling og bændeltang).

23. marts 1917: Maksimalpriser på spiritus; priserne mere end fordobles; kunderne sættes på ration hos købmændene.

29. august 1917: De handlende har hidtil fået $\frac{1}{6}$ af deres normale forbrug af brændevin; dette indskrænkes nu til $\frac{1}{15}$.

1. februar 1920 ophører rationering af brændevin og akvavit.

7. februar 1920: Det forbydes at brygge øl med mere end 3 vægtprocent alkohol.

13. juni 1919 vil alle konfiskerede smuglervarer (kaffe, the, kakao, chokolade, hånd-sæbe, cigaretter, røgtobak, skråtokek, krydderier, rom, salatolie, automobilbænk) blive solgt ved offentlig auktion i rådhusalen.

Hygiejne.

16. februar 1918 ophæves forbudet mod, at salg af sæber fra apotek kun må finde sted efter lægerekvitation.

Militære forhold.

1. august 1914: Sidste nat udbragtes mødebefalinger til lægsmændene gennem fuldmægtigene Larsen og Mangor, der blev befordret rundt i to automobiler af lægerne Christensen og Staggemeier.

22. december 1915: To af 16. batl.s kompagnier skal indkvarteres i Faaborg fra 31. januar 1916; de andre to kompagnier vil blive indkvarterede i Diernisse og Katterød; for kvarter ydes 12 øre pr. dag, for kvarter med middagsmad 47 øre, for logis med fuld forplejning 92 øre, (hvis militæret leverer brødet 82 øre).

31. januar 1916: I dag marcherede 1. og 3. kompagni af 16 batl. under klingende spil ind i Faaborg.

12. maj 1916: 16. batl. afmarcherede fra Faaborg i dag.

8. november 1918: Krydseren Heimdal stationeres i Faaborg til 9. december 1918.

6. juni 1919: Der er stationeret 4 torpedobåde i Faaborg.

16. december 1918: I den sidste tid er der kommet ialt en snes krigsfanger (russere og enkelte rumænere) fra Als til Lyø, Avernakø og Horne Land; de er internerede på sygehuset, hvor der i julen var ialt 26 russere.

Prisregulering.

26. oktober 1914: Indenrigsministeren har udnævnt læge R. E. Christensen til medlem af den lokale priskommission for Faaborg; byrådet har valgt bogholder R. Voss (fmd.) og borgmesteren har valgt herredsfuldmægtig Mangor. Kommissionen ophæves 6. august 1921.

25. juli 1919: Kommunalbestyrelsen bemyndiges til at fastsætte maksimalpriser på kaffe, the, chokolade, øl og sodavand samt alm. madvarer på restaurant.

Trafik.

22. maj 1917: Der er udstedt forbud mod al motorkørsel for fornøjelse.

12. februar 1918: Den nuværende tildeling af benzin til læger og dyrlæger vil ophøre til marts.

22. februar 1919: Automobilkørselen er givet fri; benzinhandelen givet fri.

Understøttelse.

20. januar 1916 vedtager byrådet forslag om foranstaltninger til hjælp for småfolk.

7. november 1917: Byrådet vedtager, at hver indbygger får udleveret et mærke à 3 øre daglig i månederne december, januar, februar og marts til indkøb af mælk, og et mærke à 20 øre ugentlig i samme tidsrum til indkøb af brød.

13. februar 1918: Gennem staten stilles et beløb til rådighed til købstæderne til indkøb af mælk til børn under 6 år. Byrådet vedtager at overdrage sagen til et udvalg.

21. september 1918: Af staten gives 10 kr. pr. indbygger til brændsel eller belysning; disse fordeles i Faaborg således: Logerende 5 kr.; enligstillede med egen lejlighed 15 kr.; husstande med 2 personer 30 kr.; husstande med 3—4 personer 35 kr.; hustande med mere end 4 personer 40 kr.

24. november 1919: De, der svarer statskat af 3500 kr. og derunder, kan få rabat-

mærker til køb af brændsel således: Til en person (logerende) 5 kr.; til en person med egen husstand 10 kr.; til 2 personer med egen husstand 15 kr.; til 3 personer og derover 20 kr.

10. december 1919: Staten yder 3 kr. 50 øre i flæsketilskud pr. indbygger for dem, der har under 3500 i indtægt; byrådet vedtager at anvende det beløb, der kan fås af staten.

Wienerbørn.

20. december 1919: I Faaborg er i tilslutning til »Komiteen for wienerbørns ophold i Danmark« dannet en komite med pastor Clausen som formand.

Verdenskrig nr. 2.

1. september 1939: Indenrigsministeriet har udsendt cirkulære om mørklægning.

9. oktober 1939: Sukkerrationering indføres.

1. december 1939: Benzinkort indføres.

16. december 1939: Rationering af kaffe og the.

Mindesten.

Genforeningsstenen ved færgelejet afsløres 28. november 1922.

Mindesten med broncerelief, udført af Peter Hansen, afsløres 8. august 1926 på læge A. Rosenbergs grav på gl. Assistens-kirkegård.

23. oktober 1931 afsløredes på gl. Assistens-kirkegård en mindesten over Faaborgs æresborger, maleren Peter Hansen.

2. september 1931 afsløredes på gl. Assistens-kirkegård en mindesten (obelisk) for den sidste veteran fra krigen 1848—50, skipper J. J. Birkholm (død 6. april 1929, 102 år gammel).

Museerne.

Faaborg museum indviede samlingen i den ny bygning 10. juli 1915.

22. november 1928 blev museet en selvejende institution med en kapital på 60.000 kr. til drift.

Faaborg Museumsforening stiftedes 18. marts 1930. Dens formål var at få oprettet et hjemstavnmuseum. Til gennemførelse af planen ydedes der af Faaborg Spare- og Laanekasse 30.000 kr., Ny Carlsbergfondet 20.000 kr., Foreningen til gamle Bygningers Bevaring 2000 kr., ligesom der fra institutioner og borgere indsamledes 6000 kr. For dette beløb blev foreningen i stand til at købe ejendommen, Holkegade nr. 1. Arkitekt ved Nationalmuseet, Mogens Clemmensen, foretog restaureringen af bygningerne, og havearkitekt P. Wad, Odense, anlagde haven. Det vedtoges at kalde museet »Den gamle Gaard«, og det indviedes 9. juli 1932. I juli 1934 anbragtes på facaden mod Holkegade et jernskilt med museets navn. Det udførtes af smedemester Petersen efter tegning af Carl Knippel. I august 1938 anbragtes i haven den mindestøtte, som agent L. P. Voigt i 1806 satte til minde om sine forældre i haven i den voigtske gård.

Foreningen »Kaleko Mølle« stiftedes 28. maj 1912 med det formål at indrette museum i møllen. Lehnsbaron Adam Christopher Berner Schilden Holsten skænkede foreningen grundten med den derpå stående bygning. Museet åbnedes 1917.

Nattevagt.

I juni 1934 oprettedes nattevagt med to vægere.

Pengeinstitutioner.

Banken for Faaborg og Omegn oprettedes 16. november 1915 og begynder sin virk-

somhed 1. marts 1916. Den 11. september 1920 overgår den til »Den danske Landmandsbank« som dennes Faaborg-afdeling.

Sydfyns Discontobank overtager 30. juni 1923 Landmandsbankens filial i Faaborg (»Banken for Faaborg og Omegn«).

7. juni 1924 lukker Sydfyns Discontobank, og Landmandsbanken opretter en midlertidig filial i Faaborg. På en generalforsamling 7. juli 1924 i Sydfyns Discontobank valgtes en likvidationskomite, 14. august 1925 beslutter rigsadvokaten, at der skal indledes kriminel undersøgelse af bankens forhold. Dommer Jørgensen, Faaborg, der er valgt til likvidator, viger sit sæde, og dommer Roepstorff, Odense, beskikkes som sættemdommer. 15. december 1930 meddeles, at dividenden til sparerne bliver 72½ %.

Sydfyns nye Discontobank stiftedes 3. oktober 1924 og åbnede virksomheden 2. december s. å. Som direktør ansattes den 17. oktober 1924 A. Christiansen.

Sparekassen »Arbejderen« skifter 24. marts 1938 navn til »Sydfyns Sparekasse«.

Politik.

Landstingsvalg: Ved valg (29. juni 1914) af valgmænd til landstinget valgtes den alm. vælgerklasse redaktør Nielsen og læge R. E. Christensen. Den 3. juli s. å. valgtes de højst-beskattede bankdirektør Brorson og skibsbygmester R. Møller sen.

Folketingsvalg: Til medlemmer af folketinget valgtes i *Faaborg-kredsen* den 7. maj 1915: Dr. C. N. Starcke (genvalgt uden modkandidater); i *Faaborg-Ærø-kredsen* den 22. april 1918: Hofjægermester Sporon-Fiedler (tidligere valgt i *Ærø-kredsen* 30. januar 1914 og 7. maj 1915); den 26. april 1920: Sporon-Fiedler; den 6. juli 1920: Sporon-Fiedler og M. P. Tange, opstillede i *Faaborg-Ærø-kredsen*, valgtes i *Svendborg amtskreds*, hvad der også gælder for de efterfølgende: Den 21. september 1920: Sporon-Fiedler og M. P. Tange. 11. april 1924: A. C. D. Petersen og M. P. Tange. 2. december 1926: A. C. D. Petersen. 4. april 1929: A. C. D. Petersen og A. C. Duborg, der begge genvalgtes ved valgene 16. november 1932 og 22. oktober 1935. 3. april 1939: A. C. D. Petersen.

Ved folkeafstemningen 14. dec. 1916 om salget af de vestindiske øer stemte af 1990 vælgere i Faaborg kun 935 (492 ja og 423 nej).

17. januar 1934 afholdtes det første hagekorsmøde i Faaborg.

5. marts 1939 talte føreren for det national-socialistiske parti, Frits Clausen, i Faaborg.

Postvæsen.

I stedet for postmester Dreyer, der er blevet postmester i Nykøbing F., er fra 1. april 1920 udnævnt postkontrollør F. M. Henriksen, Odense.

23. marts 1928 er postkontrollør Ludvig Petersen, Fredericia, udnævnt til postmester i Faaborg i stedet for postmester F. M. Henriksen, der efter ansøgning, på grund af sygdom, har fået sin afsked.

Den gamle postvogn med hesteforspand kører sidste gang i byen 30. september 1933 og afløses af en postbil.

Rådhuset.

Byrådet vedtager 8. august 1928 en udvidelse og ombygning af rådhuset. Grundet på ombygning etableres 17. januar 1929 midlertidige retslokaler i ejendommen, Klostergade 41. Her foregår retshandlingerne til 22. april 1930, hvor lokalerne på rådhuset tages i brug. 15. august 1930 afleveres — efter ombygningen — rådhuset til amt og by. 4. septbr. 1930 holder byrådet sit første møde i den ny sal på rådhuset. På bordet står en stor vase, som Svendborg by forærede Faaborg i anledning af 700 års jubilæet. På væggen hænger billeder af 7 borgmestre, som byrådet 1. august 1929 vedtog at lade male. Borgmesteren benyttede en sølvklokke, som er skænket af Købstadforeningen.

Efter et møde i oktober 1938 mellem repræsentanter fra amt, stat og by indstilles til ministeriet, at staten overtager rådhuset, dog således, at byen for et tidsrum af 5 år har ret til — uden vederlag — at benytte byrådsalen til sine og ligningskommissionens møder.

Radio.

5. juli 1923 var der i Faaborg anmeldt 10 radioapparater. Den første private modtager i Faaborg blev anskaffet af installatør J. C. O. Jensen, Baneplassen, s. å.

Rekylkorps.

1ste fynske rekylkorps holder sin sidste øvelse 22. september 1919, men vedbliver at bestå gennem en forening, hvor der to gange årligt arrangeres sammenkomst.

Retsvæsen.

7. juli 1915 vedtog byrådet forslag om omordning af politiet (afskaffelse af nattevægterne og ansættelse af indtil 5 politibetjente).

Da retsreformen trådte i kraft, ansattes herredsfoged Skouenborg 1. oktober 1919 som dommer for Faaborg købstad, Salling herred og Muckadell m. fl. birker.

5. april 1922 ansattes J. L. Jørgensen som dommer og 1. septbr. 1930 O. Waage Jensen. Som politimester ansattes 1. oktober 1919 A. V. Rafael.

Birkedommer H. H. Hvass ansattes 1. oktober 1919 som kriminaldommer i Aarhus.

1. april 1938 overgik det kommunale politi til statspolitiet.

Rundskue.

Rundskuedage afholdtes i Faaborg: 7.—9. oktober 1921, 10.—12. oktober 1924, 10.—12. september 1926 og 25.—27. september 1931.

Skattevæsen.

Ved valget til ligningskommissionen 23. november 1921 valgtes 4 konservative, 4 socialdemokrater og 1 radikal. Ved fredsvalg 15. november 1925 bliver sammensætningen uændret. I 1922 vedtager ligningskommissionen enstemmigt en ny ligningsskala.

I et byrådsmøde 28. juni 1919 meddeler borgmesteren, at der skal udskrives 48.342 kr. i tillægsskat, og året efter den 11. marts vedtages at opkræve et kvartals ekstra skat.

Ligningsprocenten: 1914: 8 pct., 1915: 8,4 pct., 1916: 7,4 pct., 1917: 6,3 pct., 1918: 5,9 pct., 1919: 6,9 pct., 1920: 9,2 pct., 1921: 7,7 pct., 1922: 11,6 pct., 1923: 12,7 pct., 1924: 10,9 pct., 1925: 10,5 pct., 1926: 10,6 pct., 1927: 11,3 pct., 1928: 11,4 pct., 1929: 10,6 pct., 1930: 10,1 pct., 1931: 8,7 pct., 1932: 8,7 pct., 1933: 8,7 pct., 1934: 8,8 pct., 1935: 8,5 pct., 1936: 8,5 pct., 1937: 8,5 pct., 1938: 5 pct., 1939: 5 pct.

Skibe.

Faaborg, der i årenes løb har haft en stor sejlskibsflåde, havde 1915 kun tre skibe tilbage, nemlig »Najaden« (kaptajn Eriksen), »Haabet« (kaptajn Andersen), og »Urania« (kaptajn Resmussen).

15. januar 1916 oprettedes sejlskibsrederiet »Faaborg«, der overtog de tre ovennævnte skibe. 31. maj 1921 køber rederiet 3-mastet skonnert »Clytia«. I årene 1922—24 afhændes samtlige skibe. »Najaden« købt af kaptajn Eriksen, der 1931 solgte den til Svrigen, som det sidste større sejlskib, der har haft hjemsted i Faaborg.

1916 købte firmaet J. J. Larsen barkskibene »Holthe«, »Alexander Lawrence«, »Kylmore« samt 4-mastet skonnert »Oberon«. Samme år stiftedes i Odense selskabet »Trans-

atlantic«, som overtog de 4 ovennævnte skibe. 1919 købtes barkskibet »Syvstjernen«, der omdøbtes til »Albert Høeg«, og samme år købtes »Egon«, der fik navnet »Henry Smidt«. 1925 solgtes »Kylmore« og lidt efter lidt afhændedes — på grund af økonomiske vanskeligheder — de øvrige skibe.

I årene 1908—18 byggedes på Møllers skibsværft 5 fyrskibe til staten, ligesom der de følgende år foretoges ombygning af en del fyrskibe.

Skoler.

Kommuneskolen:

12. marts 1919 køber byen den private realskole, der begyndte sin virksomhed 1. april 1865 og som i 1909 forenedes med frk. Frandsens skole.

Den ny skolebygning i Grønnegade indviedes 23. februar 1937.

Ved byrådets møde 3. maj 1934 meddeltes det, at mere end $\frac{1}{3}$ af forældrene ønsker forældreråd oprettet.

Lærer Johs. Christophersen, Aarhus, udnævnes 23. juni 1920 til overlærer ved Faaborg kommunale skolevæsen.

Viceinspektør E. Palk udnævnes 1. september 1925 til overlærer på Grundskolen.

Lærer Th. Engelund udnævnes til viceinspektør ved hovedskolen 1. april 1933 og lærer Jens Sørensen til viceinspektør ved grundskolen 1. april 1936.

Privatskoler:

Frk. Lorentzens skole får i juli 1917 lokaler i fabrikant Nielsens ejendom i Nørregade.

Teknisk skole:

4. marts 1924 ansættes i stedet for afdøde forstander Knippel bygningsinspektør H. P. Hansen.

Maleren Carl Knippel konstitueres efter H. P. Hansens død som forstander 19. august 1935.

Tømremester S. P. Th. Harrebek ansættes 1. oktober 1937 som skolens forstander.

Sparekasse, se pengeinstitutioner.

Stiftelser.

1934: Den Ploug-Hempelske Stiftelse skal restaureres, have centralvarme og varmt og koldt vandt.

1938: Stiftelsen af 2. Januar har fået centralvarme og de fleste af lejlighederne restaurerede.

Sygdom.

6. november 1917: En skarlagensfeber-epidemi udbredt i Faaborg.

3. august 1918: En del tilfælde af paratyphus i Faaborg og omegn.

10. august 1918: Den spanske syge breder sig i Faaborg; realskolen lukker 4. november, borgerskolen lukker 7. november.

1. november 1920: Difteritis opræder i ret betydeligt antal i Faaborg og omegn.

Januar 1922: Betydeligt antal influenzatilfælde.

8. august 1923: En del tilfælde af paratyphus, ligeledes i oktober 1924.

12. januar 1927: Mange influenzatilfælde; kredslægen lukker skolerne 17. januar; politimesteren har forbudt offentlig dans indtil videre, forbudet ophævet 3. februar; skolegangen genoptaget 24. januar.

5. august 1933: En del tilfælde af paradysenteri.

Sommeren og efteråret 1934: Stor polio-epidemi.

Sygehus.

5. marts 1918 vedtager Svendborg amt en ret betydelig udvidelse af sygehuset i Faaborg; 14. marts vedtaget af byrådet.

14. august 1918 vedtages opførelse af en barak ved epidemi-afdelingen.

12. november 1919: Der anskaffes en sygetransportbil.

12. december 1922 vedtager amtsråd og byråd en udvidelse af sygehuset med en ny operationsstue og ny røntgeninst.

3. april 1930: Indenrigsministeriet har bifaldet, at karantænehuset inddrages til sygehusets brug på den betingelse, at epidemisygehuset altid vil modtage under betryggende forhold de patienter, der efter karantæneloven skal modtages til kur og pleje, og at personalet dér er revaccineret med højst 7 års mellemrum.

15. juli vedtager amtsrådet og 25. september 1933 byrådet en større udvidelse af sygehuset.

1. december 1917 konstitueres R. E. Christensen som sygehuslæge, fast ansat 1. august 1918. 1920 ansættes reservelæge, 1925 yderligere en lægeassistent, og fra 1935 desuden en turnuskandidat.

25. marts 1919 ansættes H. P. Knudsen som inspektør og regnskabsfører på sygehuset.

29. januar 1919: Fødehemmet for Faaborg og Omegn for ubemidlede gifte og ugifte kvinder ophæves.

Sygepleje.

Alm. Sygekasse i Faaborg vedtager 22. marts 1919 at ansætte en sygeplejerske fra 1. august.

Teater.

I Prices Have opføres 4. juli 1916 som friluftsforestilling »Elverhøj«. Året efter opføres 3. juli »Hagbard og Signe« og 18. juli »Ambrosius«.

Biografteatret åbner 11. august 1918 efter en gennemgribende ombygning.

29. oktober 1920 indvies det ny biografteater »Kinopalæet«.

Telefon.

1. oktober 1935 nedlægges statstelefoncentralen i Faaborg.

Toldvæsen.

Toldforvalter Johnsen faar 31. maj 1919 sin afsked efter ansøgning på grund af alder.

16. maj 1919 udnævnes toldforvalter J. M. Jensen, Stubbekøbing, til toldforvalter.

23. maj 1926 udnævnes toldforvalter i Skælskør, E. H. Ibsen, til toldforvalter i Faaborg.

Trafik.

Automobilkørsel:

Svendborg amtsråd vedtager 5. december 1916 med 9 stemmer mod 3 at give tilladelse til automobilkørsel om natten på alle amtets landeveje.

Rutebilkørsel åbnes på følgende strækninger:

Faaborg—Horne—Bøjden 1. november 1915.

Faaborg—Assens (to gange ugentlig) 22. juni 1922.

Faaborg—Sallinge—Odense 13. september 1922.

Faaborg—V. Skerninge—Svendborg 7. marts 1923.

Faaborg—Nyborg 17. februar 1925.

Svendborg amtsråd gav 15. september 1933 banerne rutebilkoncessioner.

Baner:

Svendborg—Faaborgbanen indvies 24. november 1916. Grundet på anlæg af denne bane er der i løbet af de sidste par år foretaget forskellige forandringer på jernbanens terræn. Således er lokomotivremisserne, kuloplagene og drejeskiverne flyttet ud i »Gaaes Eng«. Desuden er der lagt dobbeltspor ved overkørselen på Østerbro.

I 1921 oprettede de danske privatbaner en jernbaneskole i Faaborg med stationsforstander Rasmussen, Faaborg, som forstander.

I stedet for stationsforstander Nyholm, der tager sin afsked, er fra 1. april 1916 udnævnt stationsforstander Rasmussen, Espe. Han afløses 1. april 1926 af stationsforstander Haurowitz, Brobyværk.

Ruteskibe.

Faaborg—Sønderjylland:

8. marts 1919 genåbner det tyske selskab »Flensburg—Sonderburg« sejlads mellem Faaborg—Sønderborg—Flensburg—Aabenraa. 1920 bevilges et årligt statstilskud til forbindelsen Faaborg—Sønderborg på betingelse af, at der sejles med danske skibe. Dette tiltrådtes.

Efter at Mommark-ruten i 1922 var åbnet, blev Sønderborg-ruten overflødig, og den 1. juni 1923 besejlede det sidste skib ruten, der havde eksisteret i ca. 50 år.

I november 1921 stiftedes A/S »Mommark Færge« af Ø. K., Det sønderjydske Kompagni og Sydfynske Jernbaner. Færge blev anskaffet og færgelejer anlagdes i Faaborg og Mommark. Ruten indviedes 29. august 1922.

13. juni 1939 begyndte Flensburg—Sønderborg—Faaborg atter driften, men den op-hørte allerede 22. august samme år.

Faaborg—Øerne:

5. februar 1928 stiftedes »Øernes Dampskibsselskab«, der skal besejle Dampskibsselskabet »Ellen«s rute Faaborg—Lyø—Avernakø—Søby. Sidstnævnte selskab er trådt i likvidation og dets damper »Ellen« er overtaget af »Sydfynske Dampskibsselskab«. — Øernes Dampskibsselskab køber damperen »Aasø«, der omdøbes til »Freya«, og efter reparation indsættes den i ruten. 28. maj 1932 bestiller selskabet en ny damper hos H. C. Christensen, Marstal. Skibet løb af stabelen 9. marts 1933 og fik navnet »Ellen«. 2. juni 1933 indgår det i rutefart mellem Faaborg og øerne sammen med »Freya«. — Sidstnævnte solgtes i 1944.

Faaborg Andels Svineslagteris damper »Skjoldnæs II«, der i en årrække har transporteret svin fra øerne til Faaborg, sejler sin sidste tur 1. maj 1934, fra hvilken dato transporten overtages af Øernes Dampskibsselskab. Skibet sælges i april 1935.

Udstilling.

I anledning af, at det 13. juli 1929 var 700 år siden Faaborg første gang nævnes, afholdtes i tiden 13.—21. juli s. å. en jubilæumsudstilling, omfattende handel, håndværk, industri og kunst. Hovedcentret for udstillingen var Østergade nr. 17 (skolen) og et par tilstedende bygninger i Østergade og Kapellanstræde. Kunstudstillingen havde til huse dels i Østergade 45, dels i Grønnegade 67. Førstnævnte sted var arrangeret en mindeudstilling for byens æresborger, maleren Peter Hansen, medens der sidstnævnte sted var en salgsudstilling af arbejder af kunstnere fra Faaborg og omegn. 16. juli aflagde kong Christian X og dronning Alexandrine udstillingen et besøg.

Udstillingen gav et overskud på ca. 6000 kr., der fordeltes mellem Stiftelsen af 2den Januar, Handelsstandsforeningens understøttelseskasse, Turistforeningen og »Dansk Arbejde«.

Vandrehjem.

6. august 1934 indviedes Dansk Ungdoms herberg i Sundstræde; formand og leder: købmand Lønow.

Vandværk, se kommunale værker.

Vesterport.

Restaurering 1917 i overensstemmelse med Nationalmuseet og Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse. Restaureringen betales af bankdirektør Brorsen.

Voigtske gård.

29. januar 1923: Butiksinventaret sendes til den gl. borgmestergård i Aarhus.

Æresbevisning.

1. maj 1928 fylder maleren Peter Hansen 60 år og udnævnes til æresborger i Faaborg.

INDHOLD

Forord	5
Bystyre	7
Stiftamtmand og amtmand 7. Byfogeden 9. De eligerede mænd 11. Råd- stuesamling 18. Administrationen 19. Skatteligning og skatteopkrævning 20. Statsskatter 21. Indkvartering 24. De kommunale skatter 26. Kom- munale indtægter og udgifter 28. Brandvæsen 29. Brandmandskab 31. Skorstensfejere 32. Byskrivere og bestillingsmænd 33. Kæmner 34. Vægtre og politi 36. Byens fængsel 37. Bytinget 39. Prokuratorer 40. Forligskommissærer 41.	
Det økonomiske liv	41
Befolkningsforhold	41
Byens invånere 41. Fødselsoverskud og tilflytning 42. Tættere bosæt- telser 43. Borgerskaber 43. Borgerbreve 45.	
Handel og søfart til 1807	45
Ulovlig handel og landprang 45. Import af korn og fedevare fra lan- det 47. Import fra østersøhavnene 48. Import fra vesteuropa 49. Vær- dien af den udenlandske import 1796 50. Importen fra Kongeriget og Norge 51. Handel på kredit 51. Transithandel 52. Krambodshandel 52. Markeds- og torvehandel 53. Handelen med varer fra indenlandske fa- brikker 55. Herregårdenes import over Faaborg 57. Udførslen til Kon- geriget 57. Udførslen til Norge 58. Udførsel til Hertugdømmerne 61. Udførsel til udlandet 62. Herregårdenes direkte udførsel 62. Udførsel fra Odense over Faaborg 62. Skibsflåde 63. Skibsbyggeri 64. Skip- perne 65. Det søfarende mandskab 67. Besejlingen af Faaborg 69. Sej- lads på Norge 73. Sejlads på Vesteuropa 73. Sejlads på Middelhavet 74. Langfart 75. Sejlads på Dansk Vestindien 76.	
Købmænd og konjunkturer, formue- og kapitalforhold	77
Købmændene og konjunktursvingninger 77. Købmandsborgerskaber 89. Kapital- og formueforhold 90.	

I krigens tid	92
Den udenrigske handels ophør 92. Den indenrigske handel 92. Skibsflåden 93. Brændevinsproduktionen 94. Dyrtid 96. Stigende kriminalitet og drikkeri 97. Borgervæbning 98. Krigsbegivenheder 101. Spaniolerne 103. Indkvartering 104.	
Handel og skibsfart 1814-37	105
Handelen med Hamborg 105. Købmandshusene Ploug og Voigt 106. Skibsflåden 107. Skibenes opholdssted maj 1816 107. Kornhandel 108. Landbrugskrisen 109. Skibsfart på Dansk Vestindien 112. Skibsflåden og skibenes opholdssted 1825 113. Kornhandelen 114.	
Skibbro og havn	117
Skibbroens reparation og udvidelse 117. Strid mellem byfoged Møllmark og købmand Lars Lindegaard 120. Reparation af havnen og bropengenes forhøjelse 122. Staten og havnene 123. Ploug'ernes indsats 123. Havnekommissionen og dens virksomhed 124. Havnen forfalder 127. Guvernørens initiativ 129.	
Handel og håndværk	130
Håndværkernes antal 130. Lavenes antal 131. Lavstvang 131. Optagelse af nye mestre i lavet 132. Lav og lavsbrødre 133. Læretid og lærlinge 135. Mestre og svende 136. Håndværkerforordning 1800 137. Frimestre 137. Skomagere 139 Grovsmede 139. Bagere og slagtere 140. Markedshandel 140. Industri og større håndværksbedrifter 142.	
Bymarken	142
Bymarken 142. Forsøg på udvidelse af bymarken 144. Udskiftning 145. Jagtret 147. Møllerne 147. Sundet 147.	
Gader og Veje	148
Byens porte 148. Gårde og huse 150. Brolægning og vejreparation 152. Snerydning 154. Gadernes renholdelse 154. Politiet og de urolige hoveder 156.	
De offentlige bygninger	158
Rådhuset 158. Klokketårnet 163. Helligåndskirken 165. Organist 167. Kirkegård 168. Begravelseskik 169. Afgifter til kirke og gejstlighed 170.	
Den danske skole	172
Skoleholder 172. Uvidenhed og vankundighed 173. Staten og skolevæsenet 174. Skoleforhold i Faaborg 1783 174. Byens skolevæsen 1804 175. Planer om skolebygning 176. Skoleloven af 1814 178. Privatskoler 180.	
Fattigvæsenet	180
Fattigvæsenet 1750 180. Odense tugthus 181. Stodderfoged 182. De	

fattige 182. Plan om en skipperstiftelse 184. Spindeskole 185. Byens fattigvæsen 1792 186. Fattigforordningen 1803 187. De fattiges beskæftigelse 188. Hospitalet 189.	
Sundhedsvæsen	189
Kirurg 189. Jordemødre 189. De vanvittige 190. Sundhedskommission 191. Apotek 191.	
Byens jøder	192
De første jøder 192. Jøderne og borgerskabet 193. Kirkegård og Synagoge 193. Livet indenfor menigheden 194.	
Faaborg i fest og glæde	195
Kongebesøg 195. Kongens fødselsdag 197. Selskabelighed 197. Fornøjelser 199. Grove løjer 199. Postens ankomst 200. Stigende levefod 200.	
Faaborg 1837-70	203
Bystyre	203
Kommunalloven af 1837 203. Den første borgerrepræsentation 205. Valg til borgerrepræsentationen 206. Borgerrepræsentationen og byfogeden 209. Stridigheder indenfor borgerrepræsentationen 213. Rådssuemøder 214. Samarbejde mellem fynske kommunalbestyrelser 214. Kommunal valglov 1860 216. Købstadforfatning 1868 217. Kæmneren 218. Skatteligning og ligningskommission 219.	
De kommunale udgifter	219
1. Gader og veje	219
Kommunens budget 1839 219. Brolægning 221. Gader og huse 222. Gadernes renholdelse 224. Byportene 224. Dosseringen 226. Gadebelysning 227. Gasværket 229.	
2. Den sociale forsyning	230
Udgifterne 230. De fattige 230. Arbejdshus 232. Stiftelser 235. Understøttelsesforeninger 236. Sygekasser 236.	
3. Skolevæsen	237
Den kommunale skole 237. Nye skoleplaner i 1840'erne 237. Misfornøjelse med skoleordningen 239. Skolevæsenet under Treårskrigen 241. Rammerne sprænges 242. Kateketen 242. De private skoler 244.	
4. Kirke og begravelsesvæsen	244
Kirken 244. Organisten 245. Kirkegårdene 245. Begravelsesvæsen 246.	
5. Vægtere, politi og borgervæbning	247
Lønninger 247. Vægterne 247. Borgervæbningen 248.	

6. Sundhedsvæsenet	250
Jordemoder og distriktslæge 250. De syge og lægerne 250. Epidemi- og kolerasygehus 252. Sygehusplaner 253. Tandpleje 256. Hygiejniske fremskridt 257.	
7. Sundet	257
Fiske- og jagtret 257. Planer om udtørring 258.	
8. Det nye rådhus	259
Planer om et nyt rådhus 259. Grundstensnedlæggelse 261. Indvielsen 263. Rådhus salens udvidelse 265. Førsøg på udvidelse af Torvet 268.	
Økonomiske forhold	269
Befolkningsforhold 269. Købmændene 271. Ploug, Voigt og Lagoni 272. Kornhandel 273. Konkurrence med Falsled 277. Høkerhandel 279. Smugleri 279. Import 280. Risiko ved kornhandelen 281. Konsul Plougs fallit 282. Forbindelsen med Hamburg 283. Handelskrisen 1857 283. Handelsomsætningen efter 1857 286. Agent Lagoni 289. Købmændenes skatteansættelser 289. Planer om jernbaneanlæg 290. Postvæsen 291. Landevejene 292. Telegraf 292. Torvehandel og krammarkeder 294. Skibsfart 297. Havnen 309.	
Håndværk og industri	312
Håndværkerne og lovene 312. Brænderierne 316. Store håndværksvirksomheder 318. Håndværker- og industriforening 322. Svende og daglejere 323. Sparekasse 323. Jøderne 324.	
I krigenes tid	325
Treårskrigen 325. Krigen 1864 330.	
Det politiske liv	333
Glæder og fornøjelser	342
Faaborg 1870-1914	351
Bystyre	351
Byrådet 351. Byrådsvalg 352. Kæmner 357. Skatteprocent 358. Gasværk 359. Vandværk 359. Elværk 360. Hygiejne 361. Sundet 365. Gader og veje 368. Vesterport 372. Voigts Minde 374.	
Den økonomiske udvikling	375
Befolkningens vækst 375. Husdyrhold 376. Fiskeri 378. Befolkningens fordeling på erhverv 378. Handel 379. Byens udførsel 380. Byens indførsel 383. Markeder 384. Handelsflåde 386. Skibsfart 387. Jernbaneforbindelser 391. Dampskibsforbindelser 394. Telegraf og telefon 395. Håndværk 396. Brændevinsproduktionen 397. Skibsbyggeri 399. Indu-	

strivirksomheder 399. Teknisk skole 402. Pengeinstitutter 403. Skatteansættelser 403.	
Sociale fremskridt	405
Arbejdere og daglejere 405. Arbejdernes faglige og politiske organisationer 407. Fattighus og arbejdsanstalt 409. Sociallovgivning 411.	
Det kulturelle og politiske liv	414
Det religiøse liv 414. Kirke og kirkegaard 414. Kateket 415. Skolevæsnet 416. Dagspresse 418. Det politiske liv 418. Foreningsliv m. m. 422.	
Kildehenvisninger	432
Personregister	453
Stedregister	472
Kort oversigt over begivenheder 1914-1939	487

ILLUSTRATIONER

1. Prospekt af Faaborg 1750.....	7
2. Byfoged Peder Kofod Trojel	10
3. Faaborg 1754	19
4. Faaborg i 1760'erne.....	25
5. Faaborg 1765	35
6. Østergade nr. 1	49
7. Vestergade nr. 7	53
8. Agent Jørgen Ploug	58
9. Østergade nr. 39	66
10. Mette Marie Storm	79
11. Holkegade nr. 1. »Den gamle gård«.....	82
12. Vestergade nr. 10	84
13. Købmand Christian Voigt med familie	86
14. Lagonis Minde nr. 11. »Vester Mølle«	87
15. Magasingården i Strandgade	89
16. Officer i Faaborg Borgervæbning	100
17. Simon Hempel Plougs skanse	103

18. Jagt »Frederike« af Faaborg 1833	107
19. Agent Simon Hempel Ploug med familie	109
20. Agent Simon Hempel Ploug.....	110
21. Vestergade nr. 9	114
22. Købmand Paul Jacobsen	116
23. Punchebolle	117
24. Faaborg 1817	126
25. Faaborg ca. 1820	130
26. Landskabsmaleren Søren Læssøe Lange.....	138
27. Faaborg set fra Sebjerg 1819.....	141
28. Pladen fra 1770 i Vesterport	143
29. Holkegade nr. 1. Havepavillon	149
30. Adelgade 1933	151
31. Østergade nr. 21-25	153
32. Langs Mølle	155
33. Taarngade ca. 1850	157
34. Kirkeskibet »Det forenede Selskab«.....	167
35. Østergade nr. 17.....	178
36. Res. kapellan Ulrik Christian Boesen	179
37. Skipper Hans Ommel	185
38. Den Ploug-Hempelske Stiftelse.....	187
39. Distriktskirurg og postmester Christian Hempel	190
40. Grønnegade nr. 7	198
41. Interiør fra »Den gamle gård«.....	201
42. Faaborg ca. 1850	204
43. Vestergade ca. 1866	223
44. Voigts Minde 1866	227
45. Amtmand, greve L. Fr. H. Brockenhuus-Schack	234
46. Peter vægter i Strandgade	247
47. Portechaise	251
48. Kong Christian VIII	262

49. Bygmester Jørgen Hansen Lang med familie	266
50. Faaborg rådhus	268
51. Konsul Jørgen Ploug	272
52. Brændevinsbrænder Chr. Voigt	284
53. Terrin	300
54. Faaborg havn ca. 1868	310
55. Mindestøtte over faldne i de slesvigske krige	332
56. Politikeren C. C. G. Andræ	338
57. Faaborg Musikforenings orkester 1870	343
58. Riborg Bøving født Voigt	344
59. Byrådsmøde 1905	355
60. Sundmøllen	368
61. Fra Stormfloden 13. november 1872	369
62. Lokalhistorikere	377
63. Æresborgere	381
64. Briggen »Dannevirke«	388
65. Faaborg-Odense deligencen	395
66. Karl Knippel: »Mine Forældre«	396
67. Nørregade nr. 6	398
68. Tapetfabrikant P. L. Brønner	402
69. Østergade	404
70. Faaborg byråd 1892	408
71. Jens Birkholm: »Til Bords«	410
72. Vaccination på rådhuset	417
73. Folketingsvalg på Torvet	421
74. Torvegade nr. 12 ca. 1862	423
75. Peter Hansen: »På Isen udenfor Byen«	425
76. Faaborg Politikorps	426
77. Faaborg Museums indstiftelse	430